

Библиотека
НАУЧНИ СКУПОВИ
II ТОМ

Уредник издавачког центра
Проф. др Душан Стаменковић

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

НАУКА И САВРЕМЕНИ УНИВЕРЗИТЕТ 8

САВРЕМЕНИ ТОКОВИ У НАУЦИ О ЈЕЗИКУ И КЊИЖЕВНОСТИ

Тематски зборник радова
књига 2

Уредник издања
Проф. др Марина Јањић

Ниш, 2019.

САДРЖАЈ

ВУКОВ СРПСКИ РЈЕЧНИК ИЗ 1818. У НАУЦИ О ЈЕЗИКУ И КЊИЖЕВНОСТИ - 200 ГОДИНА КАСНИЈЕ

Миодраг Јовановић: ПОЈАВА И МОЋ ВУКОВОГ РЈЕЧНИКА ИЗ 1818. У ОЦЈЕНАМА ЗНАМЕНИТИХ КЊИЖЕВНИКА И ЛИНГВИСТА	9
Кристина Митић: СРПСКА СРЕДЊОВЈЕКОВНА ПРОШЛОСТ У ВУКОВОМ ПРВОМ РЈЕЧНИКУ	21
Јелена Стошић: ЛЕКСЕМЕ КОЈЕ ИМЕНУЈУ ЖЕНСКУ ОСОБУ У ВУКОВОМ СРПСКОМ РЈЕЧНИКУ (1818)	31
Тања Миросављевић: КОНЦЕПТ ГОСТОПРИМСТВО У ЈЕЗИЧКОМ САЗНАЊУ СРПСКОГ НАРОДА (НА ПРИМЕРИМА ИЗ ВУКОВЕ ГРАЂЕ)	43

САВРЕМЕНИ ТОКОВИ У НАУЦИ О КЊИЖЕВНОСТИ

Слободан Селинић: КЊИЖЕВНА САРАДЊА ЈУГОСЛАВИЈЕ И ИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ У ИЗВЕШТАЈИМА ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ПИСАЦА ШЕЗДЕСЕТИХ И СЕДАМДЕСЕТИХ ГОДИНА 20. ВЕКА	61
Снежана Калинић: ЧЕКАЊЕ И ЧЕЖЊА У ТЕОРИЈИ РОЛАНА БАРТА, ФИЛОЗОФИЈИ МИХАИЛА ЕПШТЕЈНА И ПОЕЗИЈИ ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ	75
Милица Иносављевић Вучетић: ПРИМЕНА ТЕОРИЈЕ ПОЛИСИСТЕМА ИТАМАРА ЕВЕН-ЗОХАРА ПРИ ОДРЕЂИВАЊУ ПОЛОЖАЈА ШПАНСКЕ ПРЕВОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ У ОКВИРУ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ КЊИЖЕВНОГ СИСТЕМА 30-ИХ ГОДИНА ХХ ВЕКА	87
Тања Цветковић: АРХЕТИПСКИ СИМБОЛ БЕЛЕ БОГИЊЕ У ПЕСМАМА РОБЕРТА ГРЕЈВЗА И МАЈЕ ХЕРМАН СЕКУЛИЋ	99
Биљана Солеша: СИМБОЛИКА ПРОСТОРА У ПРОЗИ ЛАЗЕ ЛАЗАРЕВИЋА	107
Јелена Алексов: НОВИ ИСТОРИЗАМ У АНАЛИЗИ ПРИПОВЕДАКА СИМЕ ЖИКИЋА	119
Сузана Бунчић: ИНТЕРТЕКСТУАЛНИ ПОСТУПЦИ У АНГЛОСУ М. КАПОРА	133
Оливера Марковић: ДОМАНОВИЋЕВ ХУМОР ИЗ УГЛА КОГНИТИВИСТИЧКИХ ТЕОРИЈА	147

Данијела Вујисић: ДИВЉИ ВЕТАР ЖИВОЈИНА ПАВЛОВИЋА –
КЊИЖЕВНА ГЕНЕЗА И ХРОНОЛОШКО-СТРУКТУРНА МАПА
ЦИКЛУСА 157

Милан Громовић: ДИСКУРС МОЛИТВЕ У ПОЕЗИЈИ И ЕСЕЈИСТИЦИ
СЛОБОДАНА КОСТИЋА 169

САВРЕМЕНИ ТОКОВИ У НАУЦИ О ЈЕЗИКУ

Биљана Васић: ПРИДЕВИ СА ЗНАЧЕЊЕМ СЛИЧНОСТИ (ФОРМАЛНИ И
СЕМАНТИЧКИ ДЕРИВАТИ) 185

Јована Стевановић: РОМАНИЗМИ У ЦРНОТРАВСКОМ РЕЧНИКУ
РАДОСАВА СТОЈАНОВИЋА: СЕМАНТИЧКА АДАПТАЦИЈА 197

Нина Милановић: ФИГУРЕ МИСЛИ У РОМАНУ Р. Ц. НЕМИНОВНО
(НОВА ВЕРЗИЈА) В. МАТИЈЕВИЋА 211

Марина Даниловска, Марина Спасовска: ЗА НЕКОИ ПРАВОПИСНИ
РЕШЕНИЈА ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО СРПСКИОТ ЈАЗИК 221

Панајотис Асимопулос: КОНВЕРГЕНТНИ И ДИВЕРГЕНТНИ ПАРАМЕТРИ
СЕМАНТИЧКЕ, СИНТАКСИЧКЕ И НАРАТИВНЕ ФУНКЦИЈЕ УЗВИКА
„ВРЕ / БРЕ” У САВРЕМЕНОМ ГРЧКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ 237

НОВЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ У НАСТАВИ ЈЕЗИКА

Ana Đorđević: DSD-SCHULEN-PROJEKAT I BILINGVALNA NASTAVA NA
SRPSKOM I NEMAČKOM JEZIKU 249

Milena Kaličanin: UPOTREBA NOVIH TEHNOLOGIJA U NASTAVI
KNJIŽEVNOSTI: PRIMER ANGLO-SAKSONSKOG ERA VEOVULF 259

Марина Даниловска, Марина Спасовска: РАЗВИВАЊЕ НА КРИТИЧКОТО
МИСЛЕЊЕ КАЈ УЧЕНИЦИТЕ НА ЧАСОВИТЕ ПО МАЈЧИН ЈАЗИК 269

Соња Пајић: ТЕЛЕВИЗИЈСКЕ РЕКЛАМЕ У НАСТАВИ ШПАНСКОГ КАО
СТРАНОГ ЈЕЗИКА 275

Др Љубиша Митровић: МАРГИНАЛИЈЕ НА ТЕМУ ДИГИТАЛИЗАЦИЈА,
ХУМАНИЗАЦИЈА И ЕМАНЦИПАЦИЈА 291

РОМАНИСТИКА И СЛОВЕНСКИ ЈЕЗИЦИ, КЊИЖЕВНОСТИ И КУЛТУРЕ У КОНТАКТУ И ДИСКОНТАКТУ

Irina Babamova, Snežana Petrova: PERCEPTION ET RÉACTION À L'ÉGARD
DE LA LANGUE FRANÇAISE AU SEIN DU SYSTÈME ÉDUCATIF
MACÉDONIEN 305

САВРЕМЕНА ЛИНГВИСТИЧКА, КЊИЖЕВНА И МЕТОДИЧКА ИСТРАЖИВАЊА У ОБЛАСТИ РУСИСТИКЕ

Дејан Марковић: РЕЧЕВОЕ ПОВЕДЕНИЕ УЧИТЕЛЯ НА УРОКЕ РУССКОГО ЯЗЫКА НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ В СЕРБСКОЙ АУДИТОРИИ	339
Велимир Илић: ПРАВО У РУСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ XIX И XX ВЕКА	349
Весна Мићић: СОМАТИЗАМ ОЧИ КАО ЛОКАЛИЗАТОР ЕМОЦИЈА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	361
Емилија Јовић: ЛИНГВИСТИЧКИ И КУЛТУРОЛОШКИ АСПЕКАТ ОПИСИВАЊА ИСТОРИЗАМА (НА МАТЕРИЈАЛУ РУСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА)	369
Јелена Лепојевић: СИНОНИМИЈА СУПСТАНТИВАТА СА ДЕРИВАТИМА И ПРИДЕВСКО-ИМЕНИЧКИМ СИНТАГМАМА (НА МАТЕРИЈАЛУ РУСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА)	383
Маја Вељковић: ДВА РУСКА ГЛАГОЛА БЫТЬ И ЊИХОВИ СРПСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ (НА МАТЕРИЈАЛУ ТОЛСТОЈЕВОГ РОМАНА „ВОСКРЕСЕНИЕ” И ЊЕГОВОГ СРПСКОГ ПРЕВОДА)	393

ПОЈАВА И МОЋ ВУКОВОГ РЈЕЧНИКА ИЗ 1818. У ОЦЈЕНАМА ЗНАМЕНИТИХ КЊИЖЕВНИКА И ЛИНГВИСТА

Апстракт: Рјечничко благо изнесено пред јавност (и пред противнике) 1818. године показало је да „Срби имају народни језик – да је тај језик и богат, и врло леп и згодан за употребу у књижевности“ (Александар Белић). Али и покренуло противнике, и охладило дотада наклоњене: „Много је реформе у еданпут“! (Мушицки). Рјечником је, како је говорио Кулаковски, завршен „рад Вуков као законодавца српскога књижевног језика“. Вук се одлучио да рјечничким материјалом до краја изведе своју реформу, да да потпуно чист народни језик и потпуно завршену реформу графиције. Вук је и у овим пословима, као уосталом и цјелокупним својим радом, често заокупљао пажњу и имао високу цијену од знаменитих људи – књижевника и лингвиста: Александра Белића, Ива Андрића, Павла Ивића, Ђура Даничића и других. Овим радом ћемо њихове оцјене актуализовати.

Кључне ријечи: *Рјечник* 1818, Вук Стефановић Караџић, народни говор, књижевни језик

Увођење народног језика у књижевност Вук је ставио као главни циљ своје живота и раду – да би га остварио морао је бити и „граматичар, и реформатор азбуке, и лексикограф, и етнограф, и књижевник, и преводилац јеванђеља...“ (Belić, 1998: 127). За остварење постављених циљева на првом мјесту је било стварање рјечника – рјечник је био најпогодније средство да своје идеје у живот уведе, да их тадашњој књижевности и култури наметне. Његовом појавом 1818. године, са граматиком датом у предговору, Вуков рад добија велики замањ, јер ту износи дефинитивно своју азбуку, своју ортографију, законе и правила народног језика. Овим дјелом, сматра Павле Ивић, Вук, за чије је име везано много почетака у историји наше културе, и у лексикографском послу се налази на првом мјесту (Ivić, 1987: 33). И рјечник и граматика много су значајнији због изнијете грађе него начина на који је интерпретирана, оцјењује лингвиста Александар Белић. Ипак, обоје су од непроцјенљивог значаја за даљи развитак „нашег књижевног језика и наше науке о српском књижевном језику“ (Belić, 1998: 81) – и у рјечнику и у граматици све је поуздано обиљежено из непомућеног извора народних говора². Иако је граматика била мала, још

¹ miodragj040@gmail.com

² У *Српском рјечнику* су тачно биљежени крајеви и мјеста у којима су ријечи купљене. Код Вука

непотпуна и несавршена (уосталом као и *Писменица*, четири године раније) „у њој су побележене главне категорије облика и дата су исцрпна правила; дакле све што је било потребно за његову реформу“ (Belić, 1998: 262). А своју потпуну реформу Вук је дефинитивно изнио у предговору *Рјечника* (своју азбуку, своју ортографију и свој језик), чиме се већ може сматрати „законодавцем српскога књижевног језика“, како је одмах по изласку из штампе овог дјела оцијенио Кулаковски. За *Рјечник* из 1818. године³, са богатом грађом за употребу и творбу ријечи, Белић каже да је било „немогуће не примити већ 1818. год. оне трезвене разлоге Вукове од којих је зависила цела култура једног народа“ – ова књига је и данас непроцјенљиво извориште за акценатска, фонолошка, морфолошка па и синтаксичка испитивања (Вук Караџић је својим писањем, својом прозом, давао одличан образац књижевне синтаксе – у том правцу, узорне су и многе његове „приче о ријечима“ у *Рјечнику*). Састављен је искључиво од ријечи које је лично у народу чуо – 26 270 ријечи (мада овај принцип није испуњен до краја⁴), јер „Срби морају имати у књижевности чист народни језик, онако

је већ тада дијалекатска област била знатно порасла, у односу на прву дијалекатску подјелу, дату у *Писменици*, четири године раније – на херцеговачко, сремско и славонско нарјечје. Сем Срема, Бачке, Баната, Вукова мјеста рођења, улазе овамо – Ресава, други крајеви Србије, Херцеговина и Босна. Број лексема из појединих крајева, као на примјер Браничево (1 ријеч), Црна Река (1 ријеч), око Тимока 1 (ријеч), око Мораве (1 ријеч), Ресава и Левач (4 ријечи) итд. показује како Вук није имао довољно прилике да испита те говори, јер би иначе лексичка страна њихова била богатија. Међутим, осим оваквих одређивања мјеста употребе неких ријечи, има и неодређенијих обиљежавања без навођења мјеста или краја; али тога има уопште мало – не жели Белић да због тога превише осуди Вука (Belić, 1998: 77). Из овога свега се види да нема много мјесних елемената у Вукову рјечнику од 1818. године, а да их је највише из Срема, Бачке и Баната. Несумњиво је баш рјечнички материјал утицао да Вук неповољно суди о сремском говору, јер од преко 250 ријечи које је он забиљежио као специфично сремске, бачванске и банатске нема ни 5% српских, а све су остале позајмице из њемачког, мађарског и др. језика. То је нарочито рђаво утицало на књижевнике Срема, Бачке и Баната који су у потцјењивању свога дијалекта видјели неку врсту увреде за себе.

³ „Год. 1818. изашао је Вуков *Српски рјечник*, истолкован немачким и латинским речима. Скупио га и на свет издао Вук Стефановић у Бечу 1818. У предговору дају се разлози реформе, затим се говори о гласовима српског језика, о непотребним црквенословенским словима, о потреби слова *ј*, о ранијим критичарима и о онима који су помогли да *Рјечник* изађе, о дијалектима и дају се напомене о неким ортографским и другим особинама засебних речи. Затим следе имена пренумераната у два ступца. Највећи део предговора заузима потпуно прерађена српска граматика, на страни LXIX донесена је табела гласова српскога језика испоређених са гласовима девет других језика (међу њима немачког, талијанског, француског, енглеског), страну LXX заузимају штампарске грешке, а на LXXXI је додатак (напомене о изговору, дијалекатским особинама и сл.)“ (Belić, 1998: 245).

⁴ Вуков језик из 1818. године није био вјерна слика народног говора било које области на подручју штокавског дијалекта, мада је очигледно да је књижевни језик с којим је Вук изашао у *Рјечнику* одговарао у основи тадашњем тршићком говору. Ипак, у *Предговору* и *Граматици* који прате *Рјечник* постоје на десетине ријечи којих нема у овој књизи. У граматици, наштампаној уз *Рјечник*, налазе се различите напомене о цртама народних говора, које представљају основ за нове дијалекатске подјеле. Осим тога, језик првог издања *Рјечника* садржао је, поред заједничких особина, и низ иновација које нијесу карактеристика свих наших дијалеката. Такве су, на примјер: досљедна елиминација *х* у народним ријечима, тзв. најновије јотовање (тип *ћерати*,

како се он огледа у њиховим сјајним умотворинама; они морају имати за све гласове свога звучног језика нарочите знаке и морају онако писати како говоре. Народни језик у народној књижевности, изнесен азбуком и ортографијом која искључиво том језику одговара – то је Вуков основни захтев“ (Belić, 1998: 316). Јернеј Копитар је, на материјалу који му је са терена доносио Вук, развијао и примјењивао своје идеје о значају правог народног књижевног језика и о томе да је народ прави и једини творац свога језика, да се при сваком удаљавању од њега налазимо у опасности да погријешимо. У овом периоду Вукова рада и нема границе између дијалеката и књижевног језика, а то је начело тада било и једино могуће – недовољност дотадашњих испитивања народних говора није допуштало стварање прецизне границе између појединог говора и књижевног језика, тако да „Вуку тада није ништа друго било остало до да рече да су њему сви дијалекти подједнако драги и да ниједан од њих нема од другог прече право на употребу у књижевности“ (Belić, 1998: 81). Он је дијалекатске облике и цијела нарјечја почео тада сматрати као материјал из којег треба да се образује један општи књижевни језик.

Издавање *Рјечника* била је научна потреба да се реалистично опише језик и са граматичке и са лексичке стране – „У Вуковоме рјечнику наћи ћеш не само свакој ријечи прави глас и изговор и право значење, него ако је човјек по духу човјек, а дух човјечији ако се опет само или бар понајвише у језику показује, тамо ћеш васколики српски дух, тамо ћеш Србина васколикога као у огледалу видјети. А ту силу Вуковоме рјечнику дају оне етнографске и археолошке приче уз ријечи, које управо показују живот српски, снагу народа српскога у духу и у срцу и које га дијеле од другијех народа“. Тако је вриједност Вукова *Рјечника* из 1818. године видио, три деценије касније, у *Рату за српски језик и правопис* Ђуро Даничић (Даничић, 1847: 59–60). „Даничић је доказима на основу језика доводио до апсурдности све што су Вукови противници говорили, показујући како је једини излаз из тадашњег хаоса – примање Вукове реформе у потпуности. У Даничићу се јавља необичан зналац и вешт руководилац целим научним апаратом“⁵ (Belić, 1998: 423).

На почецима свога рада, од 1814. до појаве *Рјечника* 1818. године, Вук се и сам морао ослобађати од свега туђинскога, што је и сам својим школовањем научио, и враћати се непресушном извору народног језика, који је у свом дје-

ђевојка), затим претварање мн у мл (млоги), одн. у вн (тавница) и мњ у мљ (сумља); а налазили су се и облици које је Вук раније називао кварењем језика. Вук је у каснијем свом развоју напустио ове језичке особине, а друго издање Вуковог *Рјечника* 1852. године обиљежава у цјелини овај пређени пут (Belić, 1998: 24–25).

⁵ Своју праву научну аргументацију у корист Вука, а против Милоша Светића (Јована Хаџића), и уопште Вукових противника, Даничић је изнио у дјелу *Рат за српски језик и правопис* 1847. године: „То је толико свестрано и толико научно образложено доказивање исправности Вукове реформе и довођење до апсурдности критике његових противника да се нико није усудио да му одговори. Вукова реформа тако је добила своју научну дефинитивну санкцију. И сам Даничић је писао Вуковим језиком и тако и тиме показао да се народним језиком могу писати и веома стручна дела“ (Belić, 1998: 440).

тињству, у Тршићу и од предака из Дробњака, учио. Штавише, „Вук још није био начисто о путу којим је кренуо и, пишући овако, још је и сам стајао једном ногом у старини против које је почео да се бори“ (Andrić, 1987: 175). Главни проблем за Вука Караџића представљале су „славенске ријечи“, управо оне које су чиниле врло значајну карактеристику стила „славјаносербских“ књижевника, најрадикалнијих противника његове реформе. Дакле, ваљало је да се прво сам Вук ослободи од црквенословенског језика, па онда да то затражи и од књижевника. Лингвиста Миливој Павловић, говорећи о стилу Караџића, сматра да је он већ у првом *Рјечнику* имао јасне појмове о томе да у српском језику треба да се налазе и ријечи туђег поријекла. Још у објави штампања свога рјечника, Караџић је истицао да се словенске ријечи могу сматрати као извор богаћења српског језика. Вук није био за прогањање тих ријечи по сваку цијену, само он је био против неусклађених страних ријечи и тражио је хармонију њиховог склопа (Pavlović, 1963–1964, 53). „Словенске ријечи треба да и даље остану, тако да међу њима и народним ријечима буде тијесан, лак и пријатан савез“, писао је Вук (Belić, 1998: 66). Када су неке угледне личности, па међу њима и Даничић, тражили да се из другог издања *Рјечника* избаце словенске или црквенословенске ријечи, које су већ биле дубоко ушле у употребу, Стојан Новаковић је стао у одбрану Вуковог става, констатујући да је у то вријеме он морао тако учинити. Исти став Вук има и према црквенословенским ријечима, мада се стално трудио да им смањи број, како би ослободио књижевнике од илузије да њихов књижевни језик не може постојати без црквеног језика. Да би такве ријечи биле прихваћене, Вук је захтијевао да буду „посрбљене“. Много касније, у предговору свог превода *Новог завјета* Вук је дао списак од 84 ријечи којих нема у народним говорима, а које је он ипак употрежио превodeћи тај текст. Неке од тих ријечи биле су црквенословенске (дјелимично с посрбљеним гласовним ликом), док је друге сковао сам Вук, трудећи се да остане што вјернији принципима творбе ријечи у народном језику. Није био строг ни према позајмљеним речима из других извора, и чак је доказивао неопходност да се задрже извесни турцизми, а оправдавао је стварање неологизама по обрасцима већ присутним у језику (Ivić, 1987: 24). Вук каже да је међу њима највише ријечи које би тако казао „најпростији Србин, само кад би му затребале; а може бити да их и говоре“. То објашњава овим примјером: „Кад би се Срби сабирали по зградама, јамачно би они имали и ријеч зборница, али се они сабирају највише по брдима за то имају збориште и (у Црној Гори) зборна главица“. У свој *Рјечник* од 1852. г. он је унио 29 од тих ријечи, дакле нешто више од једне трећине, ријечи које су производне, тако да је слободно могао рећи да би и сваки Србин тако те ријечи саградио да су му устребале.

Класик српске филологије, знаменити лингвиста Александар Белић, веома је поштовао и Вукову личност и његово дјело и о томе, најчешће с одушевљењем, писао – бавећи се пола вијека Вуком он је на преко 800 страна објавио 52 библиографске јединице. Пратећи „величанствено и огромно Вуково дјело“, како га је сами Белић видио, без обзира што се живот и рад овог рефор-

матора дуго времена разматрао с најразличитијих страна, овај лингвист је сматрао да све није речено, зато му се толико често и враћао. Од свих појединачних Вукових списа прво издање *Рјечника* је, истицао је Белић, најзначајније, јер је у њему најочигледније формулисана Вукова језичка и правописна реформа.

Вријеме спремања рјечничког материјала за штампу јесте вријеме Вукова најинтензивнијег рада на учењу језика. Тада је он, заједно са Копитаром, који је његов материјал преводио на њемачки и латински, дубље проучио, тумачећи Копитару значења ријечи и дискутујући са њим, праве особине народног језика. Вук и сам вели да је тада његово несвјесно знање српскога језика постало свјесним. Копитар се чак у великој мјери може сматрати коаутором дјела – заслуга која у у погледу другог издања *Рјечника* припада Даничићу. А Копитар је савјетовао Вука да умјесто дотадашњег мјешовитог српско-руског језика, који се називао славеносербски Срби морају у књижевности употребљавати чист народни језик. Како се тим језиком говори између Дрине и Мораве најчистије, Вук тражи да се тај говор и употребљава у књижевности, тј. јужно нарјечје (у којем *јат* прелази у *је* и *ије*), и источно нарјечје (у којем *јат* прелази у *е*), али да се пази на општу, заједничку правилност облика, како се они у једном или другом употребљавају. Штавише, Вук је примјећивао да шокци у Славонији више воле звук *и* и говоре *вира*, *мира*, *рич*, *дивојка*, *вриме*, односно он је мислио да је разлика између славонског и херцеговачког нарјечја релативна (и у херцег. каткада прелази *јат* у *и*). Можда му је та релативност разлике међу њима била један од разлога за изостављање славонског нарјечја (Belić, 1998: 97). У *Рјечнику* из 1818. године само су двије ријечи *јува* и *корбач* које упућују на простор Славоније и Хрватске. Обиљежио је и акценат свих ријечи: од четири акцента у *Рјечнику* употребио је три – кратке акценте биљежио је једним знаком. Када је већи дио дијалекатског материјала скупљао, управо све до 1852 год. до другог издања свога *Рјечника*, Вук је за одређивање акцента користио три знака. Он је краткосилазни употребљавао у своме *Рјечнику* од 1818 г. само онда када су се ријечи иначе у свему слагале, а само разликовале у акценту, тј. када су имале у једном случају краткоузлазни, а у другом краткосилазни. Белић је забиљежио у првом издању Вукова *Рјечника*, осим ријечи које наводи Вук у својој граматичици, још и ове: *пàра* и *пара*, *пàша* и *паша*, *п̀ртити* и *пртити*, *сеница* и *сеница*, *сомић* и *сомић*, *стајати* и *стајати*, *стерати* и *стерати*, *травица* и *травица*, *тројица* и *тројица*. У граматичици уз *Рјечник* од 1818. Белић показује да тога акцента има и у другим случајевима, али и ту га употребљава само онда када се он јавља у истој ријечи: *вода*: *воду* и сл.; затим у самом тексту грамат.: *колач*: *колачу*, *соко*: *соколе*, *село*: *сола*, *содро*: *содро*, *поље*: *поља* (множ.), *масло*: *масла*, што се може извести на основу Вукова текста. У Вука су се у том случају могле десити двојаке омашке: прво, при биљежењу самих ријечи на мјесту краткоузлазног старијом акцентуацијом и, друго, при поправљању и удешавању ријечи из старијих говора према четвороакценатској системи рјечничкој (Belić, 1988: 106). Што је Вук каткада гријешио, и то не само у акценту, показује само колике су тешкоће када хоће тачно да се биљежи дијалекатски материјал – не жели Белић

ни овом приликом да превише замјери Вуку. Вук је у том правцу био строг и према себи, пошто је признавао да чак и у свом говору понешто не зна – констатујући, на примјер, у народном говору *стригући*, он додаје: „Ја признајем да се и моме уху чини љепше и обичније *стрижући* него *стригући*; али опет то не смијем мислити, да моје ухо у томе има бољи вкус од свега народа“ (Belić, 1998: 110). На те своје несавршене акценатске знаке Вук је, на неки начин, сводио све акценатске системе наших дијалеката, не одређујући сталнога односа међу њима. То је исправљено тек у другом издању од 1852. године⁶, када у своме *Рјечнику* он то проширује на четири акцента, управо на потпуну акцентуацију свога говора⁷. Лука Милованов је чак сматрао да и у опису свог завичајног говора Вук има доста пропуста – „износи још непотпуну акценатску систему, обележавање особина херцеговачког говора нити је потпуно нити увек тачно у њега, а о осталим се гласовним особинама мало говори или нимало, облици се наводе у врло маленом броју и нису увек ни примери за обрасце срећно изабрати“ (Belić, 1998: 71–72).

Као ни у првом издању, ни у другом 1952, за велики дио ријечи не стоји нарочито обиљежено за који крај посебно вриједе: оне су, свакако, ријечи Вукова матерњег језика за које је он претпоставио да се могу сматрати општесрпске. Само се тако може објаснити чињеница да из његова мјеста рођења (Тршића, Јадра) има, релативно, врло мало специјално обиљезених ријечи као покрајинских. И овај Вуков поступак је Белићу разумљив: Вук, можда, и није сасвим тачно осјећао потребу да његов материјал остане тако ограничен; али његово дубоко поштовање онога што је народно, готово клањање пред њим – диктирало му је овакав поступак. Према тим ријечима, које је Вук од куће своје понио, одређују се у њега све остале ријечи као дијалекатске, покрајинске. Таквих ријечи у овом издању Вукова *Рјечника* има преко 6600 (и специјално дијалекатских ријечи и ријечи са посебним значењима у дијалектима) (Belić, 1998: 105). „Било је ту пуно простонародних елемената и у речима и у појединим изразима којих данас не налазимо у књижевном језику. То је тим разумљивије што се у Вуково вријеме још није могло знати шта из ове области иде у књижевни језик, а шта је дијалектизам. До јасне диференцијације у језику овде ће доћи тек за неколико деценија после Вукове смрти“ (Pavlović, 1963–1964: 143). Велики значај Вукова *Рјечника* био је баш у томе што је пропуштен кроз једно језичко осјећање човјека са непомућеним народним духом, што је ограничен, у главном свом

⁶ „Год. 1852. изашло је у Бечу, у штампарији Јерменског манастира, друго измењено и знатно увећано издање са резултатима дугогодишњег рада: са 50 000 речи, са обележавањем четири акцента место три у првом издању, без *verba obscoena*, са исцрпнијим навођењем значења и у ранијих речи; наведене су речи из различитих наших крајева“ (Belić, 1998: 245).

⁷ И у првом и у другом издању Вукових рјечника (посебно у другом) велики је број ријечи акценатски тачно обиљезених, али промјене тих акцената у различитим облицима ријечи он је недовољно означио – зато су Даничићеве расправе у том правцу незамјенљиве. Из спремања Вукова другог издања *Рјечника* за штампу, а нарочито из брижљивог провјеравања акцената у свим ријечима и свима промјенама ријечи, поникле су сјајне акценатске студије Даничићеве, које је, полазећи од Вукова језика, почео писати 1851. године (Belić, 1998: 335, 436, 440).

дијелу, на један крај. Када је 1852. год., уз помоћ Даничићеву, Вук издао ново издање рјечника у њему је тада било око 50 000 ријечи, јер је од 1818. године, тј. од првог издања, била знатно увећана испитана дијалекатска област нашега језика. У њему је Даничић превео нове ријечи на стране језике, изоставио непристојне ријечи из првог издања и поправио акценатску систему Вукову од три акцента на четири. Ни он није био са рјечничке стране беспрекоран⁸, па је Даничић предлагао Караџићу да се одређене празнине попуне и био је готов да то учини, ако не би сам Вук то урадио. На велико изненађење и готово очајање Даничићево – Вук је то одбио, и имао је, каже Белић, право (Belić, 1998: 304).

Када је 1818. год. објављена Вукова реформа, углавном су књижевници говорили да одобравају народни језик, али одбацују његову ортографску реформу, сматрајући је непотребном и опасном. Они нијесу хтјели прекидати са прошлoшћу, са ортографијом славеносербском, коју су „ломили и употребљавали како су хтели за своје потребе; а кад су и примали понешто од азбуке Вукове (*ћ, ђ, џ*), нису хтели одбацивати црквена слова“ (Belić, 1998: 317). Одмах се ствара опозиција према Вуку – Ђорђе Магарашевић, Јован Хаџић и Матица српска предњаче. Обојица су, у почетку, били до извјесне мјере расположени према Вуку, али су се касније одвојили од њега и постали су му противници. „Не говоримо да је сасвим зла Вукова Граматика, ... ал' кажемо да није добра“ (Andrić, 1987: 179). У ствари, они су били против свега Вуковог – и против графичке и ортографске реформе, срамотних ријечи и херцеговачког нарјечја. Ако се неки од непомирљивих Славеносерба, и присталица старијих погледа, нијесу много противили народном језику, они су се ипак и сами питали и Вуку постављали питање – којим народним језиком да пишу? Зар народ не говори по различним крајевима различно? По чему је Вуков херцеговачки говор љепши и бољи од сремског или шумадијског, од далматинског или славонског? „Ко ће то пресудити? А ако свако успише својим говором, онда ће се створити хаос, а не књижевни језик“ (Belić 1998: 317).

У *Рјечнику* је завршена и Вукова графичко-ортографска реформа, заснована на начелу да сваки звук српскога језика има и засебан знак⁹. Правило „пиши као што говориш“ имало је револуционарни правописни значај – оно што изговараш обиљежи нарочитим знацима, а све остало је непотребно. Тако је Вук, тада први пут, унио своје нове знаке: *њ, љ, ћ, ђ, џ* и *ј*, а избацио непотребна слова дотадашње азбуке, тј. словенске знаке, којима нису одговарали нарочити звуци: *ь, ъ, щ, ы, э, ю, ó, ђ, ѱ, у, ≥*, створивши тако нову језичку основицу

⁸ Иако је Даничић високо цијенио значај Вукова *Рјечника*, а његов живот испуњен је радом на ширењу Вукове реформе, он није био задовољан његовом лексичком обрадом.

⁹ „Када је Караџић 1818. г. дао своју ортографску реформу, он је поступио онако како му је налагао изговор његова матерњег језика. Он није изговарао *х* па га није ни писао (дакле, *снаа, оћу, љеб* и сл.); изговарао је *ћерати* и *ђевојка*, па је тако и писао. Али доцније када је путујући по нашим земљама видео да се свугде не изговара тако и да се *х* по негде и добро чује, да се у Дубровнику и по неким градовима изговара *тјерати* и *ђевојка*, он је, пошто је наменио свој правопис целоме народу, унео у њ те гласове и почео писати (од 1836. год.) и *х* и *тј* и *ђј* (од 1839 г.) тамо где раније или ништа није стављао или је писао *ћ* и *ћ* (када је *ј* од *јата*)“ (Belić, 1988: 266).

у књижевности, али и велику групу својих противника у лику славеносрба. У питању правописа Вук је био неодлучан и после шест мјесеци рада с Копитаром. Наиме, Вуково *Објавленије о Рјечнику* 1816. год. било је писано углавном старим правописом, али ни *Второ објавленије*, с прољећа 1818, не показује неки напредак у том погледу. Вук је у то вријеме већ увелико био начисто с тим какав би правопис био најбољи за Србе, али је ипак и даље тактизирао, свакако у увјерењу да би корјенито новаторски правопис, посебно увођење слова љ, њ и ј могао одбити српску публику од њега. Ипак, у писму Мушицком, 14. маја 1817, он вели да би могао навести „иљаду примјера... ће здравиј разум каже, да треба ељ, ењ и јот“. Од Мушицког је усвојио препоруку за слово ђ (Belić, 1998: 40). До краја 1816. год. могу се опазити трагови тога колебања, али откако је узео да ради свој *Рјечник* 1818. год. (са граматиком), он је стао на радикалан пут са којег више није силазио. Чист народни језик пастира, орача и говедара, који су га сачували у свој љепоти његовој, и графика и ортографија које му одговарају: да сваки засебан звук нашег језика има и свој засебан знак – то су основи његове реформе. Кад је најзад у прољеће 1818. дошло до штампања *Рјечника*, он је дао у штампу рукопис редигован новим правописом, оним који је у основи задржан до данас.

Највише пажње и готово једнодушно згражање и српском друштву привукло је, сматра Павле Ивић у *Поговору Рјечнику*, увођење латиничне *јоте* у Вукову ћирилицу, а кривицу за овај погрешан потез приписује Копитару, који је савјетовао Вуку да уведе знак *ј*¹⁰. Слово за глас *ј* заиста је било пријеко потребно нашој ћирилици, али у тренутку кад га је Вук уводио, њему је на располагању стајало неколико слова која су већ дотад имала право грађанства у ћирилици, а која су његовом реформом остајала без функције. Да је Вук изабрао неко од тих слова, нпр. *і, ї, ѝ* или *ь*, мјесто знака *ј*, избјегао би примједбе о пошкочавању српске азбуке које су га после упорно пратиле деценијама, дајући његовим противницима у руке јефтин аргумент (Ivić, 1987: 43).

Одмах по изласку из штампе у домаћој јавности почињу критике и непријатељства: цијело је српско друштво осудило *Рјечник* од 1818. године, не само због ортографије, већ и због срамотних ријечи које Вук у овој књизи није изоставио. Вук је навео и понеку такву поскочицу или узречицу и уопште није сматрао да је потребно клонити се онога чега се сам народ не клони. Умјесто да се говори о свим оним крупним новинама које је књига уносила у српску културу и да се пред њима заузима став, свуда се нашироко причало о ситницама, о многобројним нечедним изразима без којих је дјело одиста могло бити. И за ову другу погрешку Ивић сматра да има разлога за вјеровање да је Копитар сугерисао Вуку да уврсти у рјечник и ријечи које се обично избјегавају у пристojном друштву, а сигурно је да је у Копитаревој моћи било да Вука одговори од уношења тих ријечи. Али он то није учинио. Сматрао је, свака-

¹⁰ Павле Ивић сматра како је Јернеј Копитар то учинио „помало у жељи да одвоји српску азбуку од православне традиције, а помало и у илузорној нади да ће сви јужни Словени до краја прихватити једну комбиновану латиничко-ћириличку азбуку какву је он замислио и каквој би увођење *јоте* у јужнословенску ћирилицу свакако крчило пут“ (Ivić, 1987: 43).

ко, да је науци потребан потпун преглед свих ријечи у језику, а биће да је Вук имао и склоности за ову врсту несташлука (Ivić, 1987: 43). Међутим, Александар Белић разумије овакво опредјељење Вука, а реакција друштва не заслужује толику вику – и то овако види: „У тадашњем образованијем („грађанском“) друштву, васпитаном на укоченом псеудокласицизму 18. века, плачевном романтизму и сентиментализму, хипокритски одржаваном у неком високом тону од надрикрњижевних величина тога времена, то је изазвало протесте не би ли се још више омаловажио и иначе омрзнути Вуков покрет“. Међутим, каже Белић, „ово је била нова поезија, која је као горски силни ветар доносила загушљивој атмосфери тадашње књижевности свежину, нов живот, нове могућности, природан, неусиљен и слободан начин певања“ (Belić, 1947: 201). Уз све то, наглашава Павле Ивић у *Поговору првом Вуковом рјечнику*, негодовање присталица правца којим се у српској књижевности дотада ишло изазвао је народни језик очишћен од црквенословенских елемената, револуционисани правопис и јекавско нарјечје, као главне одреднице Вукових реформи.

На реакције Вукових непријатеља освртао се и Иво Андрић, па је и он, релативизујући њихове разлоге, стао уз Вука: „*Речник* је био готов, али среће није било. Дело је примљено од ’учене класе људи’, а нарочито од вишег свештенства са митрополитом Стратимировићем на челу, да не може бити горе. Замерало му се све. Пребацивало му се да хоће својим правописом да одвоји српски народ од православне Русије и да га ’поунијати’, ’пошокачи’, да уводи говедарски језик, ’језик ерцеговачких Турака’, језик ’кириција, анџија и меанџија’. Највећа је повика на ’простачке изразе’, на недостатак респекта према свештенству итд. Али, у ствари: свештенство и ’учена класа’ осећали су да ово дело значи ’брешу’ у њихов привилегисан положај, значи увођење не само народног језика него почетак уласка широких народних маса у српски културни живот, који је до сада, иза бедема црквено-словенског језика био њихов привилегисани терен. Читава једна класа борила се за своје угрожене положаје, а за њом се поводила поворка несвесних интелигената, уплашених од новине или увређених у својој интелектуалној гордости” (Andrić, 1987: 177). Да је Иво Андрић био поштовалац личности и дјела Вука Караџића потврђује Живојин Станојчић, у својој књизи *Језик и стил Ива Андрића*. „Њему је – како сам у разговору који је био љубазан да на моју молбу води са мном, каже од лингвистичке литературе прво и најчешће при руци био Вуков *Рјечник*: И он се са уверењем држи тамо нађеног мишљења. Али коначно не за сваку него само за ситуације какве се сликају у делу, које ће се сигурно верније приказати употребом архаичнијих облика, поред и других одговарајућих језичких средстава, наравно“ (Stanojčić, 1967: 32).

Док је *Рјечник* претрпιο неуспјех код куће, у широком свијету доживио је признање и похвале. О њему је одушевљено писао Грим – и о Вуку и о његовом *Рјечнику*: „Сам својим снагама он је извршио оно што иначе само скупним напорима полази за руком“; њиме се у својим радовима служио Добровски, њему су аплаудирали њемачки пољски и руски научници, којима је Вук презентирао своје дјело. Руска академија га награђује сребрном медаљом и новчаном награ-

дом. За учену Европу, *Рјечник* је постао извор познавања српског језика. И сам Вук је у слављеничком тону писао Лукијану Мушицком: „Могу вам казати да сам у Москви био баш во царстве слави мојеја! Сви су ме професори дочекали као да сам к вама дошао“ (Andrić, 1987: 178). Било је, истина, појединаца и међу Србима (нпр. Фрушић, Соларић, Гавриловић, В. Васиљевић и др.) који су вјеровали у његово дјело и хвалили *Рјечник*; али су они били ријетки. Фрушић је писао Вуку: „Требаће мало времена док боље сазру. Не ведјат что творјат“ (Не знају шта раде). Историчар др Михаило Гавриловић назвао је поступање околине кнеза Милоша према Вуку делиријумом протачког безобразлука и цинизма (Belić, 1998: 259).

Зависност књижевног језика од народних говора подстицала је Вука да се све више у писању приближава народном говору и да све дубље проучава народне говоре. Тако је Вук врло брзо одступио од појединих црта тршићког говора и од начела монолитне дијалекатске базе књижевног језика. Форме које су у првом издању *Рјечника* фигурирале као основне или као једине, у другом се издању упућују на облике са *х*, *тј*, *дј* (умјесто *ћерати*, *ћевојка*), *мн* (*много*, а не *млого*), *мњ* (*сумња*, умјесто *сумља*). Доцнији развој књижевног језика потиснуо је или и сасвим уклонио понеку дијалекатску особину присутну у Вуковом језику: одбацивање почетног консонанта *п* у *чела* или *тица*, затим тип *трпљети* (мјесто *трпјети*), тип *овијех* (мјесто *ових*) и тип *нијесам* (мјесто *нисам*) (Ivić, 1987: 25-26).

Међу Србима прво издање *Рјечника* никад није постало стандардни приручник који ће се свакодневно консултовати. До Вукове побједе, на њега је већина учених Срба гледала попречије, а ђачкој омладини ова се књига није могла давати у руке због непристојних ријечи. Касније се, управо некако истовремено са коначним успјешним обртом у Вуковој борби, појавило и друго издање *Рјечника*, богатије и очишћено од непожељних израза, које се намах претворило, како ову књигу Белић карактерише, „у библију српских филолога“. Новине у језику и правопису спроведене у првом издању *Рјечника* постале су стална карактеристика језика Вукових списа који су се послије њега појављивали (Belić, 1998: 45). И Андрић је, често се бавећи Вуком, високо вредновао и Вуков *Рјечник* и цјелокупно његово дјело: „Пратећи Вукову преписку из године у годину (...) пратимо рађање и ход једне идеје, њено развијање и гранање, и све њене дуге и променљиве борбе са заслепљеношћу силом и егоизмом заинтересованих група, са окорелошћу утврђених навика. Видимо Вука (...) који саставља правопис и граматику, издаје народне песме и речник, удара темеље ’језику и штилу’, који деценијама нико неће прихватити, али којим ће се доцније нараштаји служити“ (Andrić, 1964: 9). Само се природноме дару Караџићеву може захвалити што је он само за четири године рада, већ 1818. године, могао да пружи нашој књижевности и граматику (кратку описну граматику: гласове и облике) народнога језика који је у књижевност уводио и, у исто вријеме, и рјечник тога језика. Практично је 1818. године реформа била завршена: „Срби морају у књижевности употребљавати – место дотадашњег мешовитог

српско-руског језика, који се називао славеносербским – чист народни језик који је Вук показао у своме речнику од 1818. год. и у делима својим, и азбуку и правопис који му одговарају, а које је Вук изнео у граматички својој приложеној речнику“ (Belić, 1998: 262, 303). Свакако, прво издање *Рјечника* није било дјело које је остварило победу, али је ту формулисан програм који ју је у наредним деценијама извојевао. „Користи које је Вукова језичка и правописна револуција донела нашој култури фундаменталне су и савршено јасне, слабе стране имају маргинални карактер, и најчешће нису тако неоспорне“ (Belić, 1987: 31). Нема сумње да је Вуков материјал и његове анализе већ у многим правцима проширен и попуњен, чему су допринијели знаменити лингвисти и књижевници, који су пратили рађање Вукових идеја, њихово развијање и побједу, чини се највише Александар Белић. Епоха Вукова рада и његова велика просвјетна и књижевна фигура добили су свестрано освјетљење у њиховим радовима.

Литература

- Andrić, I. (1964). *Optimizam Vuka Karadžića*. Beograd: Književnost i jezik, godina XI, broj 1, 6–14.
- Andrić, I. (1987). *Scenarij o Vuku Karadžiću*. Novi Sad: Književnost i jezik (1), Prosveta, 170–185.
- Belić, A. (1947). *Vukov duh i naša nacionalna kultura*. Beograd: Književnost, sv. 9–10, 194–204.
- Belić, A. (1998). *O velikim stvaraocima, Književni i narodni jezik u Vuka, Izabrana dela, tom 6*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Daničić, Đ. (1847). *Rat za srpski jezik i pravopis*. Budim: u štampariji Peštanskog universiteta, 1–63.
- Ivić, P. (1987). *Pogovor Srpskom rječniku (1818)*. Beograd: Prosveta – Nolit, 17–45.
- Karadžić, V. (1987). *Srpski rječnik (1818), Dela Vuka Karadžića*, priredio Pavle Ivić. Beograd:
- Pavlović, M. (1963–1964). *Stil Vuka Karadžića*. Beograd: JF XXVI, sv. 1–2, 1–72.
- Stanojčić, Ž. (1967). *Jezik i stil Iva Andrića (funkcije sinonimskih odnosa)*. Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta.

THE OCCURRANCE AND POWER OF VUK'S DICTIONARY FROM 1818. IN THE ESTIMATIONS OF SIGNIFICANT WRITERS AND LINGUISTS

Summary: The dictionary treasure which was presented in public (and in front of the opponents) in 1818. will show that “Serbian people have got the national language –

that the language is beautiful and rich as well as appropriate to be used in literature” (Aleksandar Belić). It is needed to additionally move the opponents or cool off the so-far-loyal ones: „Млого је реформе у еданпут“! (Мушицки). As Kulakovski used to say, the dictionary finished “the work of Vuk who is known as a legislator of Serbian literary language”. Vuk decided to use the dictionary material to carry out his reform to the end, to give completely clear national language, without slovenisms and to give the completely finished reform of the graphy. In these works, as in his whole work Vuk was drawing attention and was highly estimated by the significant people – writers and linguists: Ivo Andric, Pavle Ivic, Aleksandar Belić, Đuro Daničić and others. Their estimations will be actualized by this work.

Key words: “Рјечник” 1818, Vuk Stefanović Karadžić, Aleksandar Belić, Pavle Ivić, Ivo Andrić, national speech, literary language

СРПСКА СРЕДЊОВЈЕКОВНА ПРОШЛОСТ У ВУКОВОМ ПРВОМ РЈЕЧНИКУ²

Апстракт: У Вуково вријеме стварана је нова српска држава, чији је он био идеолог. Важно је било и остало питање Вуковог односа према српском средњем вијеку, тј. како је откривао и тумачио српску прошлост. Први Вуков *Рјечник* даје својеврсне одговоре на ова питања и оповргава општа увјерења да је Вукова реформа, која раскида са дотадашњим писмом и језиком, добро дошла да се осуди дјеловање цркве и њено свјесно одвајање интелектуалне елите од народа, чак и језиком. Вукова револуција, коју, наводно, занима само данас и сутра, односно вријеме Карађорђевог буне и „унапредак“, како каже Вук, ипак, није значила и раскид са српским средњим вијеком. Први *Рјечник* нуди доказе да је религија у Срба одувijek била и остала велики дио народности. У Вуковом *Српском рјечнику*, 1818. види се како цјеловитост епске вертикале српског народа тако и континуитет светосавља – конструкција основних координата српске средњовјековне прошлости и духовности, коју овај рад открива.

Кључне речи: Вуков *Српски рјечник* (1818), српска средњовјековна прошлост

Караџићев први *Рјечник* штампан је у јерменском манастиру католичке провинцијe под надзором цензора бечког двора, али српска средњовјековна прошлост, светосавски и православно слободарски обојена, у овом издању није занемарена, о њој се, колико је то било у Вуковој моћи, и те како старало. Иако нема одреднице *Свети Сава*, има *Савиних стопа*, *немањихких задужбина*, *Душановог царства*, *Лазаревих војника*, *Миличиних суза*, *молитава* и *молитвица*, *заклетви* и *клетви Мрњавчевића*. Лексикографски и етнографско-фолклорни распон *Српског рјечника* с почетка ослободитељског XIX вијека, као и метод „толкованија“ ријечи, Караџић је сагледао најављујући прво издање овог „зборника народног живота“ и написавши да неће у „словару“ бити само „сувопарне ријечи“, него њихова различна значења и употребе: „различни примјери, а особито из народни’ пословица, пјесана, загонетки и приповијетки“ (1966: 11).

Предмет овога рада је откривање присуства српске средњовјековне прошлости у Вукову првом „лексикону“. Рад потврђује везе *Српског рјечника*, 1818.

¹ kristina.mitic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквирима и окриљима интерног пројекта Филозофског факултета Универзитета у Нишу „Језичка и књижевна прошлост и садашњост на простору југоисточне Србије“, бр. 183/1-16-13-01.

са српским средњим вијеком, црквом и самосталношћу користећи се притом рјечничком грађом. У том циљу издвојено је више десетина одредница *Рјечника*, у чијим илустрацијама су присутни обриси светосавља – православља, Метохије, слободе и ограничене слободе, изрази који су коришћени прије свега у историји преживљавања, везаној за ослобођење и стварање идеологије једне потпуно нове државе.

Желећи *Српским рјечником* да обухвати живот у његовој различитости и свеукупности, Караџић је и нашу достојанствену прошлост сагледао. Једнаку систематичност у сликању српске средњовјековне прошлости, готово пресликану, Вук показује у виђењу настанка нове Србије у првом *Рјечнику*, а све се пресликава и на наше вријеме, двеста година послје. Однос хахија и Мурата обрнут је односу устаника и Лазара, свакако за нас данас опомињући, а књига је ова – „да је има и чита и често пречитава сваки човјек који жели познати народ наш, а особито сваки наш свјештеник и учитељ” (Karadžić 1969: 35).

Вук је на mudar и промишљен начин указивао свом народу на његове основе у прошлости, на континуитет духовности и државотворности, на све оно што је Србе „сва три закона”, с мора и с Дунава, окупљало и поред свих невоља и робовања у више царстава. Упечатљива су његова биљежења одредница *Виллиндар* (Karadžić 1966: 70) и *Светогорац* (Karadžić 1966: 748), затим о манастиру *Савини* (Karadžić 1966: 737) у Далмацији, темпоралне одреднице скопчане са Светим кнезом (Karadžić 1966: 178), стихови о Мрњавчевићима итд. Вуков рад је круна ослобођењу у XIX вијеку, она освјетљава пређени пут српске културе – феудално и манастирско десетљеће, као залог и заклон наступајућој народној култури. Караџић је једновремено био традиционалиста и револуционар, његов је *Српски рјечник*, 1818. – „памтивек”, „расковник”, „азбучни роман” и много више – то је „самоникла и свезнадарна књига. Са крошњом у апстрактним појмовима, са кореном у предметном језику. Стабло јој је чворновато и квргаво, опсцено и жилаво, упрегнуто у плуг језика, препуно звекета материјалних појмова, покућства речи, ларме обичаја и веровања, силовитог струјања народног живота”.³

Вук је први у нас трагао за *Србуљама* (Karadžić 1966: 787) по забитима српског „манастирогорја”⁴ и поставио основе српској археографији, палеографији и текстологији. Вук је описивао српске манастире и рукописе које је у њима налазио, знао им је културно-историјску вриједност и о њима сазнавао „реципирајући косовски мит док је притом вјеровао пјесми” (Delić 1990: 257). *Бијела црква* је формула те народне пјесме и једнако стоји у свјетлости као и *Бијела неђеља* (Karadžić 1966: 30). Косовски јунаци хитају „Самодрежи цркви на рочиште” (Karadžić 1966: 741). Ријеч *Намастур* (Karadžić 1966: 439–440) ра-

³ Уп. Stevanović 1987; Konstantinović 1997; Vuksanović 2012; Suvajdžić 2018.

⁴ „Ја сам одавно зажелио, да се сви наши намастери опишу тројако: 1) ђе је који и на какву мјесту; 2) ко га је зидао, и шта се о њему зна и приповиједа; 3) шта има у њему од старих књига, или други каки натписа и потписа, који би макар најмање могли засвијетлити у тамом покривеној историји народа нашега” (Karadžić 1969: 35).

сута је у *Рјечнику* попут граничника српске духовности „(као н. п. у Студеницу иду – чини ми се о Тројичину дне? – из цијеле Србије, из Босне и из Ерцеговине, и носе прилог. Тако би исто долазили и у Сријемске намастире да нема лазарета)”, једнако као и ријеч *Задужбина* (Karadžić 1966: 191).

Велики број српских и сремских манастира је регистрован: *Бања* (Karadžić 1966: 20), *Беочин* (Karadžić 1966: 28), *Боговађа* (Karadžić 1966: 37), *Врђник* (Karadžić 1966: 83), *Грачаница* (Karadžić 1966: 107), *Дечани*, о манастиру стоји предање, а може се читати и као легендарна прича: „намастир у Метојији (код Призрена). Србљи приповиједају да је Дечански краљ (пошто му је отац извадио очи и објесио на концу више градски врата) изишао слијеп у шетњу иза града (Призрена), па га опазио свети Аранђел и сажалио му се, па се створио у орла и одлѐео те украо његове (краљеве) очи изнад врата и даровао и краљу, и рекао му: „одечи очи”. Онда краљ прогледао, и на оном мјесту начинио Дечане. „Да видите високе Дечане – ” (Karadžić 1966: 127), *Ђурђеви стубови* (Karadžić 1966: 162), *Јазак* (Karadžić 1966: 275), *Ковил* (Karadžić 1966: 317), *Крушедол* (Karadžić 1966: 346), *Милешева* (Karadžić 1966: 399), *Морача* (Karadžić 1966: 412), *Раваница* (Karadžić 1966: 696), *Сопоћани* (Karadžić 1966: 780), *Тавна* (Karadžić 1966: 807), *Тројица* (Karadžić 1966: 830), *Троноша* (Karadžić 1966: 830–831), *Ђелије* (Karadžić 1966: 839), *Чокешина* (Karadžić 1966: 905), *Шишатоваци* (Karadžić 1966: 918) и уз манастире свуда стоји и помен истоименог села. „У interpretацији Рјечника manastiri су више национални симболи, записани најчешће по ролмену у народној поезији” (Pavlović 1983: 104) или народном предању, нпр. *Затроноштити*: „У Јадру имају два намастира: Троноша и Вотњак. Онуда приповиједају да су и градиле двије сестре (Лазареве кћери), па једна другу запитала (кад су се састале), колико је која начинила; онда она што је градила Троношу рекла: ‘Ја сам тек затроношила.’ И од тога се зове Троноша. А друга рекла: ‘Ја сам нешто начинила као мали вотњачић (т. ј. као за воће).’ И од тога остане Вотњак. Троноша служи и сад, а Вотњак је пуст Бог зна од кад (Karadžić 1966: 220). Карацић и његово дјело проистекли су из Подриња, из села и манастира који су одржавали чврсту везу са средњовјековном српском традицијом, која је имала само њих. Издржало се захваљујући „задатку”, или боље написати, „митском завјету” очувања и спремило се за „обнову”.

„Вук се за речи интересовао више као књижевник него као научник, лексикограф, његову пажњу је привлачила првенствено реч у животу а не реч као таква, реч у језику” (Deretić 2002: 564) или како Делић преноси „свјесно је настојао на естетској функцији свог дјела, а не искључиво на лексикографској” (1990: 239). Деретић га назива и врсним културним историчарем и у први план ставља природу Вуковог дара – Карацић је био, како пише овај историчар књижевности, „права ризница српског језика” (2002: 563–564).

Народу окупљеном око манастира о празницима историју су казивали гуслари, док се коло вило испод манастира и говорило о животној радости у којој је будућност народа. Та гусларска ријеч и пјесма у колу јесу онај други, усмени вид културе којим је изражен духовни свијет Вуковог припадања.

Црква се очувала као вјерска институција. Ипак, виши облици феудалне културе, како пише Павловић, нису своје мјесто нашли у патријархалној заједници, прије свега мисли на умјетност и филозофију и закључује: „Zajedno sa njima povukao se u manastirske ćelije i stari književni jezik, kultivisan vekovima i obogaćivan terminima za apstraktne pojmove, kojima je oskudevala patrijarhalna zajednica” (1983: 109), према неким рачунањима први *Рјечник* садржи око стотину и педесет апстрактних појмова.

Може се написати да је Карацић започео научна истраживања језика и књижевности српског средњег вијека. Вратио је сјај старој српској култури и преко *Рјечника* упознао заинтересоване Европљане са нашим старим споменицима и споменарима. О првом издању *Рјечника* лингвиста Ивић пише да се „не може навести ниједно друго дело у историји српске културе које би одиграло већу улогу као прекретница, као полагање темеља (1986: 238). Филолог и Вуков биограф Стојановић томе додаје да је Карацић радећи са Копитарем, освијестио своје знање српског језика (1987: 116). Вук је остварио Копитареву идеју да *Рјечник* треба да буде – инвентар народног говора, о чему је и сам у предговору *Рјечнику* написао да су то ријечи „у народу познате и да се овако изговарају како су овђе записане” и да је *Рјечником* постављен темељ да се сакупе све ријечи убудуће (Karadžić 1966: VII, VIII). Смјена историзама, архаизама, нестајања и проширивања денотативног значења одраз је културних и друштвених промјена које су се дешавале од Вуковог времена до данас⁵. Позната је чињеница да се утицај културних и друштвених промјена на рјечник једног народа одражава на различите начине – тако што се одређене ријечи губе, постојеће добијају нова значења и сл. Свакако, не може се прихватити теза о Вуку као „рушитељу традиције”⁶.

Тип културе који се завршавао карактеристика је средњег вијека и одвијао се на религијској основи феудалног друштвеног система. Иако хришћанска култура продире постепено и неће одмах обухватити све крајеве и све друштвене слојеве, сама њена појава значиће крај јединствености културног система. Појавиће се културни тип са два вида – стари традицијски усмени, и – нови, писмени, хришћанско-цивилизацијски. Међу њима настају разни облици прожимања. Код Срба је створен културни модел са два потпуно равноправна вида. Односи ова два вида културе у књижевности су сложени. Ради се о два поетска система, о двије поетике, различитога поријекла и традиције. И функције ове двије поетике у животу друштва јесу различите. Али ни једна ни друга нису довољно отворене да би задовољиле све културне и естетске потребе, те стога морају да сарађују.

Системи књижевних врста у ове двије поетике потпуно су различити. Оригинална српска књижевност његује се у средњем вијеку у оквиру књижевних врста наслијеђених из старословенског периода. Тим системом жанрова нису могла да се изразе индивидуална људска осјећања и свјетовне теме.

⁵ В. Dragičević 2018. Уп. Ivić 1986: 299, 301; Matijašević 1988: 123; Dragičević 2008.

⁶ Уп. Delić 1990: 50–52.

Стога су врсте усмене поетике допуњавале писани књижевни систем жанрова имајући различите функције. Својом домаћом тематиком писана књижевност ће поћи за усменом. Писаће о држави, о питањима власти, о ратовањима за слободу, о владарима и створиће епско виђење владара-свеца и на тај начин даље схватати историју.

У усменом поетском систему морало је бити изграђено виђење прошлости кроз епске ликове народних вођа, морала је бити створена поетизована историја кад је такав однос остварен и у писаној продукцији. Свети Сава започиње серију српских биографија причајући о своме оцу Немањи као о оцу народа и сликајући патријархални однос између владара и поданика. Оригинална српска књижевност потом ће се бавити само описивањем живота славних људи српског народа, њима ће бити даровани светитељски вијенци и они ће постати узорни моралног живљења.

Два су преломна тренутка у развоју усмене књижевности – смјена паганског хришћанским и продор Турака на Балкан. За те двије прекретнице Вуков *Рјечник* обилује коментарима. Уз *Краљице* нпр. – „(приповиједају жене, које су ђевојкама биле у Краљицама, да су и с батинама ћерали и разгонили по селу)” (Karadžić 1966: 335) или уз *Кикош* – „Приповиједају да се некаква Српкиња потурчила у суботу, а у неђељу виђела свога оца ће носи кокош да прода, па му рекла: ‘пошто Влаше кикош?’” (Karadžić 1966: 304). Вук особито приказује народне обичаје који су се приклонили цркви и тако дуже потрајали – *Крста*, *Лазарице*, *Материце*. Поповић (1983: 71) издваја из рјечничке грађе како су, нпр. српске сељанке учествовале у производном процесу за разлику од муслиманских жена по варошима, чиме су стицале углед у заједници којој су припадале. Подјела послова подразумјевала је и низ забрана. С тим у вези у *Рјечнику* се може начи велики број изрека и објашњења, попут: „Убила и света Петка Параскевија” (Karadžić 1966: 543).⁷ *Јовањштак* је у *Рјечнику*, нпр. домаћин који слави Јовањдан (Karadžić 1966: 287). „Tolerišući od samog početka hrišćansko-paganski verski sinkretizam, crkva je mogla da proširi uticaj i izvan feudalnih krugova, na merophe i sebre” (Pavlović 1983: 100)⁸. Затим из богате области ликовне умјетности у *Рјечнику* је, нпр. очувана само ријеч *Икона*, и она је, заправо, само „likovna predstava pretka zaštitinika” (Pavlović 1983: 104). Док је „српска ренесанса значила процват паганства”, налазе се „инспиративна упућивања” на сличност Вукове прозе и неких мјеста из *Љетописа попа Дукљанина*, чак. Ако се *Српски рјечник* посматра као отворена књига прозе, из њега се уланчавањем може створити и средњовјековни мозаик. У Вуково вријеме још увијек су се причале: лијепе и удивителне, али и срамотне приче, као и друге различите умотворине тог типа.¹⁰ С друге стране, њихова несувисла и обилна употреба

⁷ В. Митић 2018.

⁸ Уп. Поповић 1983: 98–110.

⁹ В. Митић 2017.

¹⁰ Нпр. *Ђаволак* је одредница која је мотив из XIV вијека у списима непознатог Фирентинца

у савременом говорном језику, па и језику штампе, представља један од најучљивијих показатеља духовне и културне дезоријентисаности српског народа, која се може превазићи једино озбиљним уласком народа у цркву – исту ону православну цркву са којом је, на жалост, Вук годинама био у неспоразуму. *Српским рјечником* из 1818. Караџић је проникнуо у суштину националне историје – да су немањихки период и вријеме о Косову упоришта без којих се није могла и не може стварати нова држава.

У *Рјечнику* нема одреднице Свети Сава, али има много о Светом Сави, о Светој Гори, Хиландару. Свети Сава се јавља у одредници *Начетити се* – „Сви се Турци ондје начетили,/ те гледају Светитеља Саву” (Karadžić 1966: 459). Иза ријечи *Испросни* (Karadžić 1966: 266–267) Вук објашњава како су Срби добили првог патријарха, како се црква захваљујући Светом Сави осамосталила. „Србљи приповиједају да само четири патријара треба да буду на земљи, и да се Српски патријар звао пети испросни: зашто су га Србљи испросили од оне четворице” (Karadžić 1966: 267).

Рјечник је цареve и царство дочарао меланхолично, пише Делић – „на издисају, у часу болести, немоћи и расула” (1990: 239), али посебно наглашава нпр. „пажљиво одабране” одреднице из Подруговићеве варијанте *Женидбе Душанове*, које потпуно дочаравају смисао и величину подвига Милоша Војиновића: *Опаднути* (Karadžić 1966: 511): „Нетко нас је цару отпадноу/ С њега живо месо опадало” или *Пламен* (Karadžić 1966: 561) или *Шару* (Karadžić 1966: 911) и закључује како је Војиновић један од Обилићевих двојника и припадник истог – „косовског мита” (Delić 1990: 242), ревитализованог у устаничко доба кроз трећег – Милоша Поцерца. Колико је Вуку било важно да су Срби имали краљеве и цареve, најбоље говори стих којим тумачи ријеч *Србљанин* – „Ајде сада царе Србљанине! – ” (Karadžić 1966: 787). Вук пише о старим средњовјековним саборима, зборовима, сабетима који су се одржавали опет у гласовитим манастирима илуструјући их познатом формулом: „збор зборила...” (Karadžić 1966: 244).

Вријеме у *Рјечнику* се рачуна од првог правог цара – Лазара, *За Лазарева владања* (Karadžić 1966: 178). Делић „косовски мит” у *Рјечнику*, запараво формиран у вријеме Устанка, разлистава на *Душанију и цареve*, *Милоша Војиновића*, *Мрњавчевиће* и *Марицу*, *Књиге*, *Задужбине*, *Видовдан*, *Косово*, *Честитог Кнеза*, *Цара Мурата*, *Милоша Обилића*, *Три војводе бојне*, *Невјеру*, *Југовиће*, *Бановић Страхињу*, *Косовку*, *Слуге*, *Високог Стефана*, *Краљевића Марка* и *Косовски мит у Првом устанку* (1990: 305, 341). Косовски јунаци су, како запажа овај историчар књижевности, „васкрсли у Устанку” (Delić 1990: 14, 339). Вук је систематичан у представљању прошлости када је ријеч о Косовској бици. Готово у потпуности у *Рјечнику* је реконструисао „косовски мит”, на њему гра-

под насловом *Сто старих новела*, среће се као сиже и у Бокачовом *Декамерону*, потом у средњовјековном напису *Варлаам и Јоасаф*, обрађује мотив и Доминиканац Херолт у *Проповиједима за ускршњи пост*, а на нашим просторима присутан је сиже у *Зрцалу различити догађаја далматинског фрањеваца Мате Зорића* из 1780. године. Како је мотив и сиже дошао до Вука и нашао се у *Српском рјечнику* (Karadžić 1966: 156), није познато.

дећи смисао националног буђења и загледаности у будућност стварања нове српске државе. Иза ријечи *Скровит* (Karadžić 1966: 769) Вук помиње престоницу кнеза Лазара – Крушевац. У овом контексту уочавају се и ријечи *Ситница* (Karadžić 1966: 764), *Слуга* (Karadžić 1966: 773), *Табор* (Karadžić 1966: 807), *Топлица* (Karadžić 1966: 823).

Вук указује и на тзв. другу Косовску битку – *Сибињски*: „Да ти да Бог, Сибињска војводо! Да добијеш цара на Косову – ” (Karadžić 1966: 759). Уочљив је Вуков напор да забиљежи што више косовских топонима, од којих је добар дио записан према народним пјесмама, истумачен или поткријепљен стиховима из тих пјесама, а уз неке је додато и предање, негдје легендарна прича (Delić 1990: 259): *Видовдан* (Karadžić 1966: 68), *Косово* (Karadžić 1966: 329–330), *Марица* (Karadžić 1966: 378), *Вучитрн* (Karadžić 1966: 90), *Звечан* (Karadžić 1966: 225), *Обил* (Karadžić 1966: 127), *Првијенац* (Karadžić 1966: 652), *Срђа* (Karadžić 1966: 787), *Злопоглеђа* (Karadžić 1966: 233). *Три војводе бојне*, Делић посматра као „свето тројство српске епике” (1990: 283), а косовску епску пјесму као „трагичан споменик старој српској књижи”, која „има своју функцију свете истине у косовском миту” (1990: 248). Српска књижевност византијске традиције добила је послје Косова значајан заокрет ка маририји и култу кнеза Лазара, превреднујући истовремено преткосовске Немањића личности, прије свега цара Душана и Стефана Дечанског (Delić 1990: 338). Високом Стефану је Вук био наклоњен као ниједном другом владару (Delić 1990: 296).

Два најзначајнија српска епска јунака – Обилић и Краљевић, заправо су, пише Делић, „мајчићи”, упркос свеколикој „мушкости” и „патријархалности” (1990: 304). У Марковом епском лику изразит је сукоб очинског и материнског принципа на етичком плану. „Питање царства за средњовјековног човјека јесте питање легитимног наслеђа, односно етичко, а не само државноправно питање. То је ствар божанске историје и божје воље, проблем светости и светаца, о чему говоре књиге староставне. То је морало бити етичко питање кад је постављено из перспективе доцнијих пјевача, поробљених људи, а често и одметнутих хајдука или устаника” (Delić 1990: 305, 306). Велики је број стихова у *Рјечнику* о Мрњавчевићима, иако ни њих нема директно као ни Светог Саве. Нпр. „У Марка је много узваница:/ Двјеста попа, триста калуђера – ” (Karadžić 1966: 224), или „Маче Марко ноже из потаје – ” (Karadžić 1966: 616). Марко Краљевић припада водећим јунацима „косовског мита”, он без Косова као „придворица” и „перјаница” не би био могућ чак ни послје Марице (Delić 1990: 299–300). „Рјечникова” прича о Марку се показала и као дио косовске приче, уосталом, и епски пјесник је држао да је Прилип град на Косову, што још једном свједочи о „невјероватној митској центрипеталној сили Косова у српском пјесништву” (Delić 1990: 331).

Рјечник и рјечничко благо заправо су одраз живота, културе, обичаја једног народа.¹¹ Старо друштво брижљиво је сликано у Вуковом *Рјечнику*.¹²

¹¹ Уп. Živković 1970: 119–146.

¹² Уп. Popović 1983: 57–78.

Караџићевим дјеловањем довршава се један тип српске културе и започиње други. Завршава се тип културе у коме постоје два језика и двије књижевности – језик црквене писмености и књижевности на њему писане, и језик народа и усмене поезије.

У Вуково вријеме стварана је нова српска држава, чији је он био идеолог. Вукова револуција, коју, наводно, занима само данас и сутра, односно вријеме Карађорђевог буне и „унапредак”, како каже Вук, ипак, није значила и раскид са српским средњим вијеком. Први *Рјечник* нуди доказе да је религија у Срба одувijek била и остала велики дио народности. У Вуковом *Српском рјечнику*, 1818. види се како цјеловитост епископске вертикале српског народа тако и континуитет светосавља – конструкција основних координата српске средњовјековне прошлости и духовности. Особита је важност те конструкције јер се држала и читала у још поробљеној Србији.

Литература

- Delić, J. (1990). *Tradicija i Vuk Stefanović Karadžić*. Beograd: BIGZ.
- Deretić, J. (2002). *Istorija srpske književnosti*. Beograd: Prosveta.
- Dragičević, R. (2008). О једној методи за испитивање утицаја културних и друштвених промена на значење речи. *Semantička proučavanja srpskog jezika*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 81–92.
- Dragičević, R. (2018). *Srpska leksika u prošlosti i danas*. Novi Sad: Matica srpska.
- Ivić, P. (1986). *Srpski narod i njegov jezik*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Karadžić, V. (1966). *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječima* (1818). Sabrana dela Vuka Karadžića. Knj. II. Beograd: Prosveta.
- Karadžić, V. (1988). *Prepiska II (1822–1825)*. Beograd: Prosveta.
- Karadžić, V. (1969). *Danica*. Sabrana dela Vuka Karadžića. Knj. VIII. Beograd: Prosveta.
- Konstantinović, Z. (1997). Sto pedeset godina Vukovog *Novog zavjeta*. *Danica, srpski narodni ilustrovani kalendar za godinu 1997*, 58–66.
- Matijašević, J. (1988). Vukov *Rječnik* kao izvor građe za sociolingvistička proučavanja. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 17, 123–131.
- Mitić, K. (2017). Sveci patroni srpskih kraljevina. *Srpska kraljevstva u srednjem veku*, ur. S. Mišić, 261–270.
- Mitić, K. (2018). Svetiteljke koje paze na ženske poslove. *Vizantijsko-slovenska čtenija I*, ur. D. Bojović, 371–378.
- Popović, M. (1983). *Pamtivek. Srpski rječnik Vuka St. Karadžića*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Stevanović, M. (1987). *Vuk u svome i našem vremenu*. Novi Sad: Matica srpska.
- Stojanović, Lj. (1987). *Život i rad Vuka Stefanovića Karadžića*. Beograd: BIGZ.
- Suvajdžić, B. (2018). *Knjiga o Vuku*. Beograd: Albatros plus.
- Vuksanović, M., prir. (2012). *Vuk Stef. Karadžić, Srpski rječnik ili azbučni roman: književni*

delovi prvog i drugog izdanja (1818, 1852). Novi Sad: Izdavački centar Matice srpske.
Živković, D. (1970). *Evropski okviri srpske književnosti I*. Beograd: Prosveta.

SERBIAN MEDIEVAL PAST IN VUK'S FIRST DICTIONARY

Summary: In the time of Vuk, a new Serbian state was created, of which he was an ideologist. The attitude of Vuk towards the Serbian Middle Ages was and has remained an important issue, that is, the way he discovered and interpreted the Serbian past. The first Vuk's Dictionary gives some answers to these questions debunking the general belief that Vuk's language reform, which breaks up with the previous letters and language, came in handy to condemn the Church's action and its conscious separation of the intellectual elite from the people, even using the language. The revolution of Vuk, which, allegedly, was interested only in today and tomorrow, that is, the time of Karadjordje's rebellion and "progress", as Vuk says, still did not mean a break up with the Serbian Middle Ages. The first Dictionary offers evidence that religion in the Serbs was and has remained a large part of the national identity. In Vuk's "Serbian Dictionary", 1818, we can see both the integrity of the epicaxis of the Serbian people and the continuity of the spirit of Saint Sava - the construction of the basic coordinates of the Serbian medieval past and spirituality, which this paper reveals.

Keywords: Vuk's "Serbian Dictionary" (1818), Serbian medieval past

ЛЕКСЕМЕ КОЈЕ ИМЕНУЈУ ЖЕНСКУ ОСОБУ У ВУКОВОМ СРПСКОМ РЈЕЧНИКУ (1818)

Апстракт: Овај рад бави се лексемама којима се именује женска особа у првом издању Вуковог *Српског рјечника* (1818). Семантичка анализа указује на то које се семантичке категорије јављају, а циљ је да се покаже језичка слика живота жене у Вуково време. Највећи број ексцерпираних лексема спада у изведенице, а указује се и на остале творбене карактеристике ових лексема. Одређене лексеме више се не користе у језику, док има и оних код којих је измењено денотативно значење. Разлог за то проналазимо у културним и друштвеним променама које су се дешавале у периоду од првог издања Вуковог *Рјечника* до данас. Семантичка анализа ексцерпираних лексема показала је да су у Вуковом *Српском рјечнику* (1818), када је у питању именовање жене, најзаступљеније лексеме са значењем етника, вршиоца радње, носиоца особине и именовања жене према мужу, а оне дају слику о томе у којим су пословима жене биле заступљене, које су особине биле осуђиване у средини у којој су живеле итд.

Кључне речи: *Српски рјечник*, језичка слика жене, семантичка анализа, творбена анализа

1. Увод

„Вукова дела никада неће застарити, а за Вука је мало рећи да је био човек само свога времена” (Stevanović 1987: 18). Да је ова констатација М. Стевановића истинита, говори чињеница да се данас и даље полемише о Вуковом раду, а посебно зато што постоји и добар повод за то – 200 година од првог издања Вуковог *Рјечника* (1818). Значај *Рјечника* је вишеструк не само за лексикографе и проучаваоце језика. Иако са скоро дупло мањим фондом речи којим располаже, будући да је настао на почетку Вуковог рада, не може му се одузети вредност у односу на друго издање *Рјечника* (1852), нарочито имајући у виду да од првог издања почиње Вукова дугогодишња борба за српски језик и правопис.

За прво издање *Рјечника* П. Ивић (1986: 238) истиче да је од свих Вукових списа најзначајнији, оцењујући да се „не може навести ниједно друго дело у историји српске културе које би одиграло већу улогу као прекретница, као полагање темеља”. Љ. Стојановић (1987: 116) истиче да је ово „најзнатније доба у развићу Вукову” јер радећи са Копитарем, „његово несвесно знање српског језика постало је свесним”. Вук је успео да оствари Копитареву идеју о томе ка-

¹ jelena.stosic@filfak.ni.ac.rs

кав *Рјечник* треба да буде – инвентар народног говора, о чему је и сам у предговору *Рјечнику* написао да су све сакупљене речи „у народу познате и да се овако изговарају како су овђе записане” (VII). Дакле, важност *Рјечника* се, између осталог, огледа и у томе што садржи лексичко благо једног времена.

1. Предмет овог рада су лексеме којима се именује женска особа у првом издању *Српског рјечника* (1818). Корпус обухвата око 400 лексема (у корпусу нису ушла лична имена). Иако има пропуста у навођењу неких речи, Ивић (1986: 284) сматра да, уколико неке речи нема у *Рјечнику*, то је зато што је није било у Вуковом матерњем говору. И сам Вук био је свестан чињенице да је још много речи остало које није забележио, а као разлог наводи да их или никад није чуо или их се није могао сетити (Предговор VII). Вук у предговору (VIII) истиче и да је *Рјечником* постављен темељ да се сакупе све речи српског језика уколико то његовим залагањем није учињено.

Тематске групе лексема из оба издања *Рјечника* већ су биле предмет интересовања истраживача. Анализиране су лексеме *nomina agentis* (Matijašević 1988), пејоративи (Stakić 1988), славенизми (Cvetković Teofilović 2005), Вукова трпеза, односно кулинарска терминологија (Kruszec 2004), називи за боје (Hlebec 1988) и др.

О лексемама које именују жену у Вуковом *Рјечнику* било је речи у оквиру радова о пејоративима (Stakić 1988) и лексемама из категорије *nomina agentis* (Matijašević 1988). Циљ овог рада није исцрпна анализа свих ексцерпираних лексема. Желимо да покажемо језичку слику жене у Вуковом времену, што ће бити урађено на основу семантичке анализе лексема којима се именује женска особа у првом издању Вуковог *Рјечника*. Преглед лексема биће, према томе, дат на основу (најбројнијих) семантичких категорија уз напомене о њиховој творбеној структури.

1.1. Међу ексцерпираним лексемама највише је изведеница, што не чуди с обзиром на чињеницу да деривацијом настаје највећи број назива за бића женског пола уопште (Ćorić 1982: 6). Велики број суфикса којима су изведене лексеме које именују женску особу спада у моционе суфиксе (в. Ћорић 1982). Ове лексеме су углавном корелативи мушких назива, и на формалном и на семантичком плану (уп. Ћорић 1982: 6). Разлог за појаву формално-семантичког обележавања разлика у полу Б. Ђорић (1982: 6) види као последицу старе семантичке корелације која је постојала у лексичким паровима типа *брат – сестра*.

1.2. Лексеме које именују женску особу у одређеном животном добу нисмо посебно анализирали. Реч је о лексемама као што су: *госпа, госпођа/госпоја, госпођица/госпојица, дева, девојка/ђевојка, девојчица/ђевојчица, жена, женска,² женскара, женскиње* и др. Нисмо се посебно бавили ни фамилијарним речима: *баба, зава/заова/завица/завица, јетрва, кћи/шћи, мајка, мати, маћа/маћаа/маћија, прабаба, рођака, сваст/свастика, свекрва, сестричина/сестрична, синовица, снаа/снаша, стрина, ташта/пуница, тетка, унука, ћерка/ћерца, ујна,*

² Данас је ова лексема фреквентнија у значењу „жена лаког морала” (РМС).

чукумбаба/шукумбаба, шурнаја и др. Велики број наведених лексема које нисмо посебно коментарисали представља прасловенску лексику (в. Dragičević 2018: 13–30), а реч је о лексци која се сврстава у општу лексику једног језика.

Нису анализирани ни лексеме које именују женску особу која је део одређеног обичаја: *деверуша/ђеверуша, дода/додола/додоле, краљице, кума, лазарице, млада, невеста/невјеста, положница, старосватица* и др.

У анализу нису укључене ни лексеме које су могле да се односе и на особе мушког и на особе женског пола, а углавном се тичу неке физичке или карактерне особине (*блебетуша, наказа, свезналица, суклата, суродица, ћуталица, шепртља* итд.).

2. Етници и регионална имена

Велики део укупног броја ексцерпираних лексема из Вуковог *Рјечника* чине етници и регионална имена (*nomina nationalia et regionalia*), лексеме којима се именују становници насељеног места, државе, краја, области и сл.

У оквиру ове семантичке категорије можемо издвојити неколико значењских подтипова: становница града, становница државе и припадница народа, становница краја/области.

2.1. Код првог подтипа, становнице насељеног места, јављају се суфикси *-ка* и *-киња*. Реч је о следећим лексемама: *Бечкиња, Бијогратка, Будимка, Ваљевка, варошка/варошчица, грађанка, Карловкиња, Осечкиња/Осјечкиња, Пештанка/Пештанкиња, Поречанка/Поречкиња, сељанка, Смедеревка, Скадарка, Удбиња, Цариграђанка, Цетиња*.

2.2. Као други семантички подтип издвојили смо значење становница државе и припадница народа. У овај подтип спадају примери: *Арапка, Босанка/Бошњакиња, Бугарка, Гркиња, Ишпановица, Латинка, Маћедонка, Маџарица, Млетачкиња, Немица (Њемица) / Њемичица (Њемичица), Пољкиња, Српка/Српкиња, Талијанка, Татарка, Туркиња, Францускиња, Циганка, Цинцарка, Црногорка*. Ове лексеме изведене су суфиксима *-ка, -киња* и *-ица*.

2.3. Трећи подтип чине лексеме којима се означава становница области: *Бачванка/Бачваница, Браничевка, Еркиња/Ерцеговка, Левчанка, Мачванка, острвљанка, Подунавка, Поморавка, Посавка, Прекодринка, прекоморка, Сремица/Сремичица/Сремкиња, Тимочанка/Тимочкиња, Шумадинка*. Суфикси *-ка, -киња* и *-ица* срећу се и у творби женског етника према крају/области.

2.4. Највећи број ових лексема спада у моцију зато што су настале додавањем суфикса или на цео мушки назив (*Гркиња, Маџарица* и др.), што представља интегралну моцију, или на окрњени мушки назив (*Пољакиња, Немица* итд.), што представља суплетивну моцију (в. Ćorić 1982: 124).

Најфреквентнији суфикс за грађење ових лексема био је суфикс *-ка*. Код именичке моције моциони суфикси „чине са суфиксима мушког назива *корела-*

тивне суфиксне парове” (Ћorić 1982: 9). С обзиром на то да се именицама из категорије *nomina nationalia et regionalia* у српскохрватском језику исцрпно бавио Б. Ђорић (1982), указаћемо само на неке творбене специфичности у употреби ове семантичке категорије код Вука.

За разлику од моционог пара *Бечлија – Бечлијка*, који је данас у употреби, код Вука имамо однос *Бечлија – Бечкиња*.

У првом издању *Рјечника* забележен је само облик *Бијогратка* према *Бијоградац*³/*Бијограђанин*, с тим што се код другог облика упућује на први. Према корелативу *Бијограђанин* нема женског етника.

Када се анализирају лексеме за именовање насељених места, држава и области које се налазе у основи лексема из ове семантичке групе, уочава се да су углавном у питању градови, државе и области који су територијално, културно или историјски блиски ондашњем човеку, али и Вуковом животном искуству. Ипак, треба имати у виду да Вук није био доследан у навођењу женских етника. Има примера мушких етника за које нема женског пандана (на пример има *Мостарац/Мостаранин/Мостарлија*, *Пожаревчанин* итд., али нема женског корелатива).

За лексеме *Бугарка*, *Немица/Њемица*, *Сремица*, *Туркиња*, *Циганка*, *Швабица*. Вук даје и деминутиве *Бугарчица*, *Немичица/Њемичица*, *Сремичица*, *Туркињица*, *Циганчица*, *Швабичица*.

Вук наводи и лексему *Рацкиња*, мађарски погрдан назив за Српкињу, а такође и пејоратив *Бошњакуша*.

3. Вршилац радње

Велики број ексцерпираних примера именује вршиоца радње, те спада у категорију *nomina agentis*. Као подврста ове семантичке категорије јављају се именице које именују вршиоце одређених занимања (*nomina professionis*), али је утврђено да се, у контексту времена из кога лексеме потичу, углавном не може говорити о занимању у данашњем смислу речи.

Бавећи се лексемама из категорије *nomina agentis* на корпусу из оба издања Вуковог *Рјечника*, Матијашевић (1988) утврдила је друштвену поделу рада на основу лексема из ове категорије. Дошла је до закључка, анализирајући лексеме за именовање и мушких и женских вршилаца радње, да жена у многим делатностима није присутна као носилац занимања (Матијашевић 1988: 128). Жена се у патријархалном друштву бавила земљорадњом, сточарством и домаћинством, али те делатности нису имале статус занимања (Матијашевић 1988: 128).

Жена је пре свега *домаћица/газдачица (чорбацијница)*. Ексцерпиране лексеме се, дакле, могу разврстати према делатностима којима се жена бавила на следеће подтипове: земљорадња: *берачица*, *мобарица*, *најамлица*, *пударица*; сточарство: *пастирка*, *овчарица*, *чобаница*; домаћинство: *послуга – дворкиња*,

³ Даје пример из народне поезије: „То гледају Турци Бијограци”.

помоћница, робинџа/робинџица, служавка/слушкиња, послови око чувања деце – бабица, дадија/дадиља, дојиља/дојкиња; текстилни послови – белиља/бјелиља, везиља, периља/праља, преља, танкопреља, припрема хране – куварица/куварка, редара, планинка, станарица итд.; трговина: *бакалка* и др.

Постојање лексема са значењем послуге, како Матијашевић (1988: 126) истиче, показује да је постојао део становништа са ниским социјалним статусом, што указује на постојање друштвене раслојености.

Што се тиче творбених процеса којима су ове лексеме настале, треба напоменути да је углавном реч о суфиксалним твореницама, али да нису сви суфикси моционог типа. Лексеме као што су *бјелиља, дојиља, периља/праља, преља* и сл. немају мушки корелатив. Ђорић (1982: 11–12) овакве примере наводи истичући да „[м]ушких корелатива нема из биолошких и посебних социјалних разлога”, што се јасно види на основу наведених примера, а указује нам на то шта се није сматрало (или се није могло сматрати) мушким послом. Ј. Матијашевић (1988: 129) наводи да су се мушкарци ретко оваквим пословима бавили, а и тада је то изазивало подсмех. Као пример даје објашњење лексеме *прелац* из другог издања *Рјечника*: „човек који преде и више се меша са женскињем него с мушкарцима, гдјекоји су такви људи и по говору наличнији на жене него на људе”.

Део ових лексема мовиран је од мушких корелатива са глаголском лексемом у основи. Реч је о примерима: *берачица, видарица, куварица/куварка, најамлица, плетиља, слушкиња* и др.

Код неких лексема значење се остварује на основу места на коме се врши радња: *планинка* „жена која у планини музе овце и прави сир” (РМС), *прњаворка* „жена која живи и ради у каквом прњавору” (РМС), *станарица* „она која борави на стану, где се стока напаса и музе” (РМС). Код именице крајобера у творбеној структури се такође налази место вршења радње: „она која на крају поља жање” (РМС).

Занимљиво је да код неких лексема данас има и других значења. Лексема *берачица*, поред тога што означава жену која нешто бере, има и значење извесне направе за брање (како то бележи РМС), али и посебне машине која служи за брање, што РМС не бележи. Оваква промена значења у складу је са цивилизацијским и технолошким развојем, тако да машине преузимају називе које су некад имали људи који су обављали одређене послове.

Има и таквих лексема код Вука код којих је данас значење проширено, тј. није означавало женску особу: *невачица/пјевачица*.

Жена се није бавила занатима, на шта указује чињеница да, и поред великог броја лексема које именују занатлије у Вуковом *Рјечнику*, нема женских корелатива (в. Поповић 1983: 71; Матијашевић 1988: 125).

Семантичка анализа ових примера показује који су послови били намењени жени у патријархалном друштву. Реч је о пословима који се тичу куће и домаћинства, чувања деце, пољопривреде и сточарства (уп. Матијашевић 128). Оваква улога жене у друштву највише се тиче села, где је таква подела рада, у

којој се тачно знало шта је женски, а шта мушки посао, потиче из племенског друштва (Matijašević 1988: 128).

4. Носилац особине

Велики је број лексема које припадају категорији *nomina attributiva*. Именице које припадају овој категорији именују лица према „доминантној особини, према каквом упадљивом делу или према радњи као особини” (Štasni 2007: 470).

Женска особа се у Вуковом *Рјечнику* именује на основу физичких особина (тј. према биолошком или физичком недостатку, физичком изгледу и сл.): *буљиока, гизда, грдоба, кушља, лепотица/љепотица, мушкобана, нероткиња, плавка, полуока, слепица/шљепица, ћелавица, ћелупача, ћоравица, убавица, црњка, црноока, чарноока, шувака* и др.

За именовање жене на основу боје косе Вук у првом издању наводи само лексеме *плавка* и *црњка* („Што ћу плавки боју куповати, / То ћу црњки токе саковати”).

Поред лексеме *црноока*, код Вука налазимо и славенизам *чарноока*.⁴

На основу карактерних особина жена је именована према: 1. особинама са негативном конотацијом: *аспида, безобразница, бестија/бештија, вештица/вјештица/вјештичина, враголица/ђаволица, јадница, комендијашница, крадљивица, лажљивица, ленивица/љенивица, немоћница/немотњица, неверница/невјерница, онајгора, ордуља, орјатка/орјаткина, погузијашница, попишаница/попишуља/попишуша, прзница, простакиња, псовачица, стокућанка, сметеница, торокуша, ципорка* и др.; 2. особинама са позитивном конотацијом: *мудрица, соколица, шалјивица* и др.

Жена је именована и према стању у коме се налази: *болесница, ваиљивица, мученица, рањеница, смрдљивица.*; друштвеном статусу: *просјакиња, сиромашница*; религиозном уверењу, статусу и сл.: *безбожница, грешница/грјешница, отпадница, посница* и др.

Постојање неких лексема осликава однос патријархалног друштва према одређеним појавама. Тако Вук даје читаво објашњење за лексему *добеглица/добјеглица*: „ђевојка, која добјегне (т. ј. сама дође) за момка; то се догоди кад родитељи не даду ђевојци поћи за кога она оће, а она не ће за кога је они дају. То су понајвише рђаве ђевојке: зашто поштена ђевојка и од поштена рода, не ће своје родитеље и браћу осрамотити”. Патријархална средина осудила је такво понашање и тиме што је постојала посебна лексема којима су именоване девојке које су излазиле изван патријархалних оквира, према којима се подразумевало да девојке буду смерне и послушне.

Посебна лексема постојала је и за девојке или удовице које су се, како Вук

⁴ Поред овог славенизма, за именовање женске особе у *Рјечнику* се налазе и славенизми *љубовца, љубезница, љубовница*.

објашњава, наметале коме да их узме за жену – *наметница*. Да овакве девојке нису уживале углед у патријархалној средини и код будућих младожења, говори народна песма коју даје у оквиру објашњења: „Коју оћу ону ми не даду, / Коју не ћу, ону ми намећу / А ја јунак наметнице не ћу, / Да се не би никад оженио”.

У Вуковом *Рјечнику* нема мушког корелатива за лексему *усићелица*. То говори о томе да су само жене добијале „епитет” уседелице уколико у одређено животно доба не би ступиле у брак, а то им свакако није ишло у прилог да се удају.

Без мушког корелатива је и лексема *пуштеница* „растављена, разведена жена” (РМС).

Слободније понашање жене у односу према мушкарцу у патријархалној средини било је такође оштро осуђивано, чему у прилог говоре лексеме *ајгируша*, *курва/курвица*, *намигуша*, *солдатуша*.

Лексеме за именовање жене према негативним физичким и карактерним особинама могле су да имају и пејоративно значење. Пејоративима у другом издању Вуковог *Рјечника* (1852) бавио се М. Стакић (1988). Утврдио је да се пејоративно значење остварује метафоризацијом код простих речи, пејоративним значењем основе или суфикса код изведених речи или да проистиче од једног или обају конституената код сложеница. С обзиром на то да се Стакић бавио и мушким пејоративима, дошао је до закључка да је много више мушких пејоратива него женских, што објашњава пре неравноправношћу него поштеђеношћу жене (Stakić 1988: 157).

Највећи број лексема које именују жену као носиоца особине спада у изведенице, а као најпродуктивнији јављају се суфикси *-ица*, *-ка*, *-киња* и *-уша*. С друге стране, јављају се и сложенице: *добросретњица/добросрећница*, *злосрећница*, *крајобера* итд. Неке од ових лексема немају мушке корелативе: *нероткиња*, *торокуша* итд. Код неких примера дошло је до метафоризације основних значења лексема, као што је *душица*, затим до поименичавања: *драга*.

Код лексема *аспида*, *враголица/ђаволица* дошло је такође до метафоризације значења. Изворни домен у метафоризацији⁵ чини биће које је зло и опако, односно за које се верује да поседује ове особине, тако да се женска особа која их поседује асоцијативно повезује са овим бићима (Јовановић 2018: 192–193ф).⁶

На основу наведених лексема из *Рјечника* које припадају категорији *potina attributiva* видимо да има много више лексема којима се именују негативне женске особине, а оне показују које су особине жена биле осуђиване у средини у којој су живеле: зле и просте жене (*аспида*, *вештица*, *опајгора*, *ордуља*, *орјатка*, *простакиња*, *ципорка* и др.), жене које су много причале (*стокућанка*, *торокуша* и сл.), жене које су имале неки физички недостатак (*грдоба*, *ћелупача* и др.), жене које су се слободније понашале, тј. жене ниског морала (*курва*,

⁵ О метафори в. Dragičević 2010:146–186.

⁶ Јовановић (2018: 192–193ф) сматра да код лексема које се односе на митолошка бића у метафоризацији учествују експресивне семе, а не објективна својства појма јер бића о којима је реч не постоје у стварности.

намигуша, солдатуша и др.) (уп. Stakić 1988) итд., односно све оне особине које су излазиле ван паријархалне представе о томе каква жена треба да буде: смерна, скромна и послушна.

5. Именовање жене према мужу

Сасвим у складу са епохом из које потиче лексика *Рјечника*, а имајући у виду културне прилике и положај жене у друштву, не чуди велики број лексема којима се жена именује према свом мужу: *авдиторовица, алајбеговица, ацијница, баница, беговица, буљубашиница, везиревица/везировица, велћеровица, депотовица, диздаровица/диздаревица, ћаконовица, ефендијница, кадијница, капетаница, капларовица, кметица, ковачица, крчмарица, кујунџијница, лаћмановица, мајсторица, мађистровица, молеровица, мулиница, оборлаћмановица, обрштеровица, ортаковица, оџиница, провизуровица, протиница, сапунџијница, симиџијница, спаиница, тефтедаревица/тефтедаровица, тобџијница, ћакиница, ћатиница, ћорпница, ћосиница, ћурчијница, учитељевица, џерибашиница, чаругџијница, чорбаџијница, џенералица* и др. У ову би групу могле да се сврстају и лексеме: *кнегиња/књиџиња, краљица, султанија, ћесарица, царевица/царица*.

Највећи број наведених примера потврђује констатацију Ј. Матијашевић (1988: 129) да је жена свој статус добијала према мужу у имућнијем слоју. Занимљиво је поменути да је највећи део мушких занимања и титула према којима су ове лексеме изведене страног порекла. Оваква именовања везују се, пре свега, за градску средину.

У народној поезији има примера именовања жене према мужевљевом имену (Гојковица, Хасанагиница и сл.). Такве примере Вук није унео у *Рјечник* као засебне одреднице, али да их је било и у сеоској средини, може се са сигурношћу тврдити.⁷

Екскерпирани лексеме не спадају у моцију јер значење лексеме којом се именује женска особа не остаје исто, тј. не мења се само пол у односу на мушки корелатив, што је главна функција моционог суфикса, већ се њоме означава посебан однос жене према мужу (Ћорић 1982: 13). Изведене су суфиксом *-ица*, односно његовим варијантама *-ница* и *-овица*.

Иако се у речницима савременог језика као значење оваквих лексема наводе називи за жену мужа који се бави одређеним занимањем, данас ових значења готово да нема у употреби. Разлог за то лежи у другачијим културним и друштвеним нормама, које су далеко мање строге и изричите као у патријархалној средини у којој су екскерпирани лексеме биле у употреби, а нарочито зато што се положај жене променио, па се жене данас баве и оним пословима који су некада сматрани мушким. Као репрезентативни пример навешћемо

⁷ Бајећи се другом приликом лексиконом Тефтера Нишавске митрополије из 19. века, наишли смо на велики број женских именовања према мужевљевом имену.

лексеми *мајсторица*. Код Вука је означавала мајсторову жену, а РМС бележи и значење „жена мајстор”. Лексема *воденичарка* је један од ретких примера који поред именована жене према мужу има и значење „жена воденичар”.

Занимања и титуле од којих су изведене лексеме из ове семантичке групе нестали су (*буљубаша*) или се именују другом речју (*ћурчија*), па данас имају статус историзама или архаизама.

Позната је чињеница да се утицај културних и друштвених промена на лексикон једног народа одражава на различите начине – тако што се одређене речи губе, постојеће добијају нова значења и сл. (уп. Ivić 1986: 299, 301; Matijašević 1988: 123; Dragičević 2008 и др.).

6. Закључак

Речник и речничко благо заправо су одраз живота, културе, обичаја једног народа. Кратак увид у лексеме које именују женску особу даје нам језичку слику живота жене у патријархалном друштву. Сфере њеног рада биле су кућа и породица, затим пољопривреда и сточарство. Отуд и запажање М. Поповића (1983: 71): „Nije slučajno što se u *Rječniku* uz reč žena nalazi poslovice: 'Ne stoji kuća na zemlji nego na ženi'”. У првом издању *Рјечника* агентивна лексика која се односи на жену (*паоркињу/сељанку*) углавном се тиче сеоске средине. М. Поповић (1983: 71) истиче да су српске сељанке учествовале у производном процесу за разлику од муслиманских жена по варошима, чиме су стицале углед у заједници у којој су живеле.

Жена се најчешће именовала према физичким и карактерним особинама и недостацима. Лексеме са негативном конотацијом и пејоративним значењем показују које су особине код жена наилазиле на критике патријархалног друштва и средине у којој су живеле.

Жена је могла бити именована према занимању свог мужа (у имућнијим слојевима), али се могу претпоставити и именована према имену мужа иако такве лексеме нису навођене у *Рјечнику* као засебне одреднице.

Одређене лексеме више се не користе у језику, док је код других лексема значење проширено или је промењено денотативно значење, тако да је ново значење фреквентније у употреби. Разлог за то лежи у културним и друштвеним променама које су се дешавале од Вуковог времена до данас, као и у технолошком развоју.

Увид у лексеме које именују жену у другом издању *Рјечника* само би проширио њихов инвентар, али се не би у суштини изменила слика живота жене у Вуково време.

Извори

Stefanović Karadžić, V. (1818). *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječma*. Beč, 25. 8. 2018, <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=1216&m=2#page/4/mode/2up>.

Литература

Cvetković Teofilović, I. (2005). Slavenizmi u Vukovom *Srpskom* rječniku iz 1852. godine. *Zbornik Matice srpske za filologiju I lingvistiku*, 48 (1/2), 95–108.

Čorić, B. (1982). *Mocioni sufiksi u srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.

Dragičević, R. (2008). O jednoj metodi za ispitivanje kulturnih i društvenih promena na značenje reči. *Semantička proučavanja srpskog jezika*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 81–92.

Dragičević, R. (2010). *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Dragičević, R. (2018). *Srpska leksika u prošlosti i danas*. Novi Sad: Matica srpska.

Hlebec, B. (1988). Nazivi za boje u „Srpskom rječniku”. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 17, 145–152.

Ivić, P. (1986). O Vukovom *Srpskom rječniku* iz 1818. godine. U: *Srpski narod i njegov jezik*. Beograd: Srpska književna zadruga.

Jovanović, J. (2018). *Leksika pogrdnog značenja u imenovanju čoveka u srpskom jeziku*. Neobjavljena doktorska disertacija. <https://uvidok.rcub.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/2581/Doktorat.pdf?sequence=1&isAlloisA=y> (4. 2. 2019).

Kruszec, A. (2004). Vukova trpeza – kulinarska terminologija u prvom izdanju Vukovog „Srpskog rječnika” (1818). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 47 (св. 1/2), 233–296.

Matijašević, J. (1988). Vukov *Rječnik* kao izvor građe za sociolingvistička proučavanja. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 17, 123–131.

Popović, M. (1983). *Pamtivek*. Srpski rječnik *Vuka St. Karadžića*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvastka, Knjiga prva A–E 1967; Knjiga druga Ž–K (kosište) 1967; Knjiga treća K–O (kosjerić–ogranuti) 1969; Knjiga četvrta O–P (ograšje–pretnja) 1971; Knjiga peta P–S (pretovar–stoti) 1973; Knjiga šesta S–Š (stotina) 1976.

Stakić, M. (1988). O pejorativima u Vukovom *Rječniku*. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 17, 153–159.

Stevanović, M. (1987). *Vuk u svome i našem vremenu*. Novi Sad: Matica srpska.

Stojanović, Lj. (1987). *Život i rad Vuka Stefanovića Karadžića*. Drugo, fototipsko izdanje, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.

Štasni, G. (2007). Atributivne imenice (nomina attributiva) u srpskom jeziku. *Srpski jezik*, XII (1–2), 469–481.

LEXEMES THAT NAME FEMALES IN VUK'S *SERBIAN DICTIONARY (1818)*

Summary: The paper deals with lexemes that name females in the first edition of the *Serbian Dictionary* (1818) by Vuk Stefanović Karadžić. The semantic analysis is expected to reveal which semantic categories are present, and the goal is to reveal the linguistic image of the life of a woman in Vuk's time. Most of the excerpted lexemes are derivatives, and their additional word-formation characteristics are also emphasized. Certain lexemes are no longer in use, while there are also others whose denotation has changed. This has been caused by cultural and social changes that have been taking place since the first edition of the *Dictionary*, up until the present. Semantic analysis of the lexemes excerpted from the *Serbian Dictionary* (1818) showed that the most frequent lexemes used to name females carry the meaning of ethnicity, doer of the action, person representing a trait, and naming the woman according to her husband. In effect, this reveals in which jobs women were dominant, which traits were condemned by the society, etc.

Keywords: Serbian Dictionary (1818), linguistic image of a woman, semantic analysis, word-formation analysis

КОНЦЕПТ ГОСТОПРИМСТВО У ЈЕЗИЧКОМ САЗНАЊУ СРПСКОГ НАРОДА (НА ПРИМЕРИМА ИЗ ВУКОВЕ ГРАЂЕ)

Апстракт: Концепт гостопримства актуелан је у различитим културама и појављује се као један од кључних, национално детерминисаних концепата, што потврђује интензивно лингвокултуролошко проучавање овог концепта. Језички израз концепта гостопримство у српском језику одликује се мноштвом лексичких и фразеолошких јединица и бројним паремијама којима се интерпретира култура гостопримства. Лексикографска грађа из *Речника САНУ*, првог и другог издања *Српског рјечника* из 1818. и 1852, дијалекатских речника, као и паремије из Вукових *Народних пословица* (1836) указују на значајно место гостопримства у српској традиционалној култури и показују модел концептуализације ове културно-социјалне категорије у језичком сазнању српске језичке личности. У језичким јединицама и њиховим семантичким интерпретацијама учитане су особености српске лингвокултуре. У пословицама су фиксирани одговарајући модели односа према званим, незваним, неочекиваним, досадним, неувиђавним гостима и разрађен морално-понашајни образац традиционалног српског гостопримства, у којима су кодирани специфичне црте националног менталитета – претерано гошћење храном и пићем, нељубазност према незваним и честим гостима, амбивалентност, некорелација социјалног статуса и гостопримства. Универзалност концепта изражена је у представи гостопримства као норме понашања, као моралне особине и концептуализује се као показатељ личне и колективне културе.

Кључне речи: концепт *гостопримство*, српски језик, *Српски рјечник*, *Српске народне пословице*

Једна од универзалних културних константи у социјалној сфери човјекских активности, заједничка традицијама свих народа јесте категорија гостопримства, с обзором на чињеницу да одражава древни вид социјалних односа и активности, регулисаних нормом. Етнографски записи потврђују констатацију да је обичај гостопримства својствен свим народима (Rusakov, 2013: 172). На научној слици света концепт *гостопримство* представљен је као важан антрополошки и социјални феномен, као систем социјалних веза, који је постојао током историје друштва, који је функционисао и који се успостављао

¹ tanja77nis@gmail.com

² Овај рад настао је у оквиру пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора” (ЕДБ 178020), који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

у различитим формама, обухватајући широки круг социјалних појава, како у дијахронијској, тако и у синхронијској равни. При реализацији концепт гостопримства попуњавао се психолошким, етно-културним, националним особеностима, које су се таложиле током историје и које су се развијале у систему националних култура, традиција, обичаја, добивши индивидуалне културне и језичке интерпретације.

Концепт гостопримства актуелан је у различитим културама и појављује се као један од кључних, национално детерминисаних концепата, што потврђује интензивно лингвокултуролошко проучавање овог концепта и издавање његових општих и националних културних елемената. Преглед славистичке научне литературе показује високо интересовање лингвиста за ову тему, о чему сведочи велики број дисертација и научних радова у којима се, са аспекта когнитивне семантике и лингвокултурологије истражују и анализирају језичка средства којима је концепт вербализован на језичкој слици света (Garipova, 2010; Liin, 2016; Smirnova, 2011; Sternin, 2011; Tall, 2011). То су углавном компаративно-контрастивна истраживања језичке репрезентације концепта са циљем да се испитају опште црте концептуализације гостопримства и да се истакну национално-културне специфичности (Žbabeva, 2014; Dujsekova i Tolibajeva, 2014). Износећи аргументе за научни смисао проучавања семантичког поља с доминантом *гост* у руском језику, Ј. Тал наводи да је избор предмета условљен актуелношћу семантике гостовања у систему руског језика и руске комуникације, јер посебан интерес представља изучавање семантичких поља која имају високи лингвокултуролошки значај за језик, а поље *гост* несумњиво припада таквом сегменту језичке слике света, заузимајући важно и истакнуто место у руском језичком сазнању, јасно рефлектујући у својој семантици руске културолошке реалије (Tall, 2011: Avtoref.). Упоредна испитивања руског и несловенских језика показују неке опште ознаке концептуализације гостопримства – мелиоративна (повољна) процена (позитивна емоционална нијанса); практично социјално понашање (гостопримство подразумева великодушност, срдачност при пријему гостију); емоционалан однос (љубазан однос према гостима). Универзалност концепта изражена је у идентичности његове семантичке структуре у испитиваним језицима (на примеру казашког, енглеског и француског), где је гостопримство приказано као норма понашања, као морална особина, као карактерно својство свакога човека или групе људи (Dujsekova i Tolibajeva, 2014). Истраживања показују да концепт *гостопримство* заузима важно место у језичком сазнању конкретних народа и један је од кључних национално-детерминисаних концепата, одражавајући етнички карактер одређене нације. Овај концепт непосредно је повезан са традицијом етноса и пружа представу о културној слици света (Smirnova 2011: 48).³

³ Национално-културна специфика реализације концепта *гостопримство* у руском језичком сазнању условљена је особеностима националног карактера, нарочито објективизацијом појма „ширина руске душе“ и лексикализацијом једног од кључних елемената руског гостопримства *хлебосољство* (Garipova, 2010: Avtoref; Žbabeva, 2014: Avtoref.), док су у енглеском језику одражене стереотипне црте британског националног карактера: крутост, уздржаност, строго

Концепт гостопримства је фрагмент националне језичке слике света и представља сложено, вишеслојно ментално образовање, комплексну структуру која обједињује одговарајуће појмове, представе, стереотипе (гешталте) одражене у националном погледу на свет и у националном менталитету. Централни појам овог концепта није *гостопримство*, већ *гост*, што потврђују консултоване публикације (Tall, 2011: Avtooref.). Лексема *гост* у средишту је концепта, с обзиром на то да је гост централна фигура у процесу гостопримства. Сценарио гостопримства подразумева прототипичне ситуације у реализацији овог феномена, а то су: позивање гостију, сусрет с гостима, пријем гостију, распоред седења за трпезом, гошћење храном и пићем, разговор, забава, испраћање гостију. Наведене етапе, карактеристичне су за традиционалну културу многих народа и прописане су обичајном праксом, а понашање госта и домаћина одређено је народним понашајним обрасцима. Неки елементи сценарија могу бити редуковани у зависности од специфичности ситуације и културног кода социјума.

Гостопримство је својствено менталитету балканских народа у чијим се културним традицијама прожимају елементи словенске и оријенталне културе дочекивања гостију и угошћавања, при чему посебно место заузима фрeјм хране. Транзитни географски положај условио је развој народне свести о значају гостопримства и допринео да гостољубивост постане препознатљива карактеристика српског народа и прерасте у стереотип. Стереотипне представе странаца о српском гостопримству читају се у савременој међукултурној комуникацији, а наш задатак је да испитамо моделе концептуализације овог социокултурног феномена у језичком сазнању Срба на основу његове вербалне манифестације на српској језичкој слици света. Рад се бави анализом језичке репрезентације и семантичке интерпретације концепта *гостопримство* на српској језичкој слици света, истраживањем модела концептуализације овог социо-културног феномена у језичком сазнању Срба и издвајањем лингвокултурних карактеристика датог концепта на основу испитаног лексикографског и паремијског материјала. Циљеви рада огледају се у реконструисању универзалног аксиолошког концепта *гостопримство*, његовом позиционирању у систему вредности српског народа и екстраховању његових лингвокултурних и етнокултурних специфичности. Језички израз концепта *гостопримство* у српском језику одликује се мноштвом лексичких и фразеолошких јединица и бројним паремијама којима се репрезентује култура гостопримства. Лексикографска грађа из *Речника САНУ*, првог и другог издања *Српског рјечника* (1818, 1852), дијалекатских речника југоисточне Србије, као и паремије из *Вукових Народних пословица* (1836) указују на значајно место гостопримства у српској традиционалној култури и показују модел концептуализације ове култур-

поштовање етикеције. Прототипичан енглески домаћин је брижан, милосрдан, великодушан. Когнитивни знаци који учествују у формирању слике француског гостољубивог човека јесу срдачност и обезбеђивање смештаја. За казашко гостопримство карактеристично је прекомерно исказивање пажње, великодушно угошћавање, поштовање традиционалне ритуалне праксе (Dujsekova i Tolibajeva, 2014: 26).

но-социјалне категорије у језичком сазнању српске језичке личности. Квантитет језичких јединица (речи, синтагми, фразеологизама) којима се попуњава концепт на српској језичкој слици света и њихов богат семантички садржај репрезентују универзалне ознаке, али и приметну лингвокултурну и комуникативну вредност, експликујући или скривајући у појединим сегментима значењске структуре фонске компоненте, разумљиве само носиоцима говорне заједнице. Једрена јединица концепта у српском језику је *гост*, а ту јој позицију обезбеђује вишезначност, комуникативна искоришћеност, као и разгранато деривационо гнездо. Централну зону концепта попуњавају лексеме актуелне у савременом српском језику: *гостољубив*, *гостопримљив*, *гостољубивост*, *гостопримство*, *гостопримно*, *гошића*, *гостити (се)*, *гостовати*. Ове лексеме демонстрирају највиши потенцијал од свих осталих јединица поља (многозначност, широк обим једрених сема, што обезбеђује многобројне варијанте једрених актуелизација, велики број периферних сема, које се актуелизирају у разним значењима, високи распон значења актуелних у контексту). Ка периферији гравитирају јединице које имају мањи семантички потенцијал, које су комуникативно нефункционалне, које припадају архаичном слоју лексике и чине пасиван лексички фонд: *гостионица*, *гостионичар*, *гостан*, *гостољубан*, *гостољуб*, *гостољубац*, *гостоприм*, *гостопримац*, *гостоприман*, *гостивница*, *гостилиште*, *гостилница*, *гостинка*, *гостиља*, *гостиона*, *гостионик*, *гостија*, *гостилник*, *гостионик*, *гоститељ*. Према дефиницији у Речнику САНУ *гост* се у језичком сазнању Срба концептуализује као особа која је у посети код некога у кући, особа позвана на свечаност, званица; као особа која присуствује каквом скупу или привремено сарађује у раду неке установе, извођач неког програма изван сталног места наступања; посетилац уопште. Овај речник региструје застарело али историјски релевантно значење „страни трговац”. Као треће наведено је црквено значење „у богумилској цркви свештеник вишег реда”. За истраживање стереотипних представа о госту и домаћину у културном и језичком сазнању српског народа значајна је основна реализација и то њен најужи садржај „особа која је у посети код некога у кући, особа позвана на свечаност, званица” (RSANU, III: 517–518). Такво поимање госта рефлектују и описи лексеме *гос*, *госјанин*, *гости* / *госје* у дијалекатским речницима, што значи да се појам госта у свести српског народа асоцијативно везује за особу која долази коме у походе да проведе извесно време код њега, за лице које је позвано на обед или какву другу част, из чега произилази да је за носиоце српског језика прототип госта звани гост (*званица*), жељени гост коме се указује посебна част, обично у храни и пићу (*А лепо га Рајко дочекао, понуди ка што ваља госта* (RSANU, III: 517). Наше истраживање реализације овог концепта на дијалекатској слици света показало је да је појам гостопримства утиснут у свести призренско-тимочке дијалекатске језичке личности са развијеном и вишеслојном семантичком структуром и богатом лексичком репрезентацијом, које манифестују етнокултурну специфику овог ареала. Утврдили смо да је *гост* централни појам концепта *гостопримство*, а лексеме *гос*, *госјанин*, *госјанка*, *гос-*

тинка, *госје* његови једрени језички елементи и да је фрејм госта у дијалекту разрађенији од фрејма *домаћин*. Истакнуту позицију у концептуализацији гостопримства госту обезбеђују когнитивни знаци који учествују у формирању фрејмовог модела, који развија схеме званог госта, незваног госта (*Од теквѣ госјарће ми се стужни, дооде незване* (Пирот). – *Госјар и непозван иде у госје* (Тимок)), жељеног госта (*Сестра ми е најмила госјанка* (Тимок). – *Ти си сестри најмили гос* (Пирот)), нежељеног госта (*Госјаре ни иду пак, одавна су доодили, још јучера* (Пирот)), изненадног госта, честог госта (*Он ми је свјаћи дѣн гос* (Пирот). – *Сваки час гу етѣ, да гу ја гостирам*. – *Који ће ги сваки час гоштѣвља* (Црна Трава). – *Они немав другу работу, сваки дан дођујев, ја ги не мок сваки дан гостирам* (Јабланица)), важног госта, кћери-госта у дому родитеља (*Цѣлу недел у била на госте у матѣре* (Призрен), госта у свадбеном обреду (*Голѣми гостѣ, Мали гостѣ* (Тимок), *свадбарѣ* (*Идемо да гостијемо, свадбарѣ смо* (Пирот), *гостѣнке* (Јабланица), *првич'ари* (Призрен)), ритуалног госта. Званом госту указује се посебна част, а прототипичан начин исказивања гостопримства је гошћење храном и пићем (*Колѣмо прасѣ, че да имамо госјање* (Тимок). – *Гостѣње бѣше царско* (југ Србије). – *Тѣј је свѣ спрѣмно за госјањето*. – *Госјансѣе шушпе пунимо*. – *Гостѣмо га сас запржен васуљ и шушенице*. – *Гостѣмо се како трѣбе, свѣ принѣли и свѣ има кому колко душа бѣе*. (Пирот). – *Гостирамо се с ракију и мѣзе под вејник, у ладовину* (Црна Трава). – *Гос вал'а да се гостѣ*. – *Кани га ка да гу је гос*. – *Имаф гостѣ на веч'ѣру*. – *Гостѣма џ'ѣбап не могасмо да дадемо* (Призрен)). Традиционални сценарио гостопримства подразумева конвенционалне етапе у реализацији овог феномена, а то су: позивање гостију, сусрет с гостима, пријем гостију, распоред седења за трпезом, гошћење храном и пићем, разговор, забава, испраћање гостију. У народним говорима развијен је стереотип гостољубивог, предусретљивог, топлог, љубазног, отвореног, искреног, великодушног домаћина (*Бонћина е љжа гостољубна* (Тимок). – *Гостѣл ни је ко на славу*. – *Млѣго ме љбаво гостѣше*. – *Гостопрѣљубив је, че ви се зарадује*. – *Дѣбар домаћин љбаво гоштѣва госје* (Пирот). – *Она је млѣго гостѣл љубна, ул'ѣгнеш л'и гу у куч'у да мѣже на главу би те турила*. – *Нурсуз је овако, ама ка домач'ин је млѣго гостопрѣман* (Призрен)). Примери из народних говора илуструју наивну представу о сестри као прототипичном носиоцу гостопримства, а ситуација која је у свести српског народа оличење гошћења и гостопримства јесте крсна слава. Дужност домаћина је да укаже част госту послужујући га и угађајући му, да га *гостѣ, гоштѣва / гостѣва / гоштѣвља, гостѣра*. Улога госта подразумева унапред задате шаблоне владања и комуникације, а његове очекиване особине су скромност, пристојност, умереност, ненаметљивост. Нарушавање друштвено-културног обрасца у овој сфери социјалних контаката регистровано на когнитивном плану преведено је у језички израз контекстуалним или директним маркирањем честих, незваних, неувиђавних, разузданих посетилаца (нпр. негативни експресиви у тимочким говорима *госјар, госјарка, госје*). На примеру призренске језичке личности увидели смо да је култура кућних посета и важност одржавања социјалних контаката од-

ласком у госте и примањем гостију карактеристична за градску средину, где је у корелацији са друштвеним статусом, јер истиче домаћинов углед и положај, што прераста у карактеристичну одлику менталитета призренских Срба, који се формирао под снажним утицајем оријенталне културе (Milosavljević 2017: 460-461). У руралним областима гостовање и гостопримство најчешће имају обичајно-обредни карактер у ситуацијама религиозних, колективних или породичних светковина, али нису део свакодневних активности, што се објашњава начином живота сеоског становништва (закупљеност радом у пољу). Социјална активност на селу интензивира се током зимских месеци (*Ово је сâг гостињско време од Митровдâн до Свети-Саву* (Црна Трава), *Цѣлу зиму по гостјетија, потрумо се по једѣње и пијѣње* (Пирот)) кроз међусобно размењивања гостопримства (*Прâје си гостјетија, иду једни при друђи, зимата лъко да њим прѳѳде* (Пирот)) или се практикује вишедневни боравак код родбине, обично у другим местима (*Чѣсто гостујем при чѣрку ми* (Пирот). – *Цѣлу недељу бѣо у гѳсти. – Звâли ни у гѳсти да поседимо недељу-двѣ. – Била-е три дâна нâ-гѳсти у Златанци. – Вѳли да гостѣва код-цвѳјту. – Млѳго вѳли да се гостѳра у рѳд, у Кѳртини* (Црна Трава)). Етикеција гостовања укорѣена је у менталитету призренско-тимочке језичке личности и чита се на фразеолошкој и фолклорној слици света преко идеографског описа „правило о три дана” (*Гостирање три денâ, дѳста и доста. – Три денâ гостување, дѳста и доста. – Три дни е туј гѳстен* (Тимок). – *Ако-е за вâјду, дѳста е три дâна гостѣње. – Три дâна се гѳсти куде бâбини, и не издржа, врну се* (Црна Трава).

Дијалекатску језичку слику гостопримства и стереотипне представе о госту и домаћину у југоисточним српским говорима проширићемо грађом из речника књижевног језика и фолклорним материјалом који одсликавају национално поимање стварносне категорије *гостопримство*. Вербалну манифестацију концепта у српском језику и његову интерпретацију на националној језичкој слици света испитаћемо преко доминантних фрејмова *гост* и *домаћин* на корпусу из првог и другог издања Вуковог *Рјечника* (1818, 1852) и *Српских народних пословица* (1836). Вуков језички материјал потенцира важност гостопримства у језичком сазнању српске језичке личности и релевантан је вербални репрезент традиционалне концептуализације ове стварносне категорије.

У *Српском рјечнику* из 1818. интегралним семантичким знаком 'гостопримство' обједињене су лексеме: *гост, гостити, гостити се, гошћење, гошћа, гошћин, гостионица, званица, узаница, домаћин, домаћинов, домаћица, домаћинин, дочек, дочекати, дочекивање, дочекивати, полагајник, сват*. Лексичка репрезентација проширена је у другом издању *Рјечника* (1852) јединицама *гостиница, гостован, гостовање, гостовати, дочекљив*, којима се употпуњује домен гостовања, са фокусом на пријем и дочекивање гостију. У репертоару језичких ознака које попуњавају концепт издвајајају се доминанте *гост* и *домаћин*, појмовни и лексичко-семантички носиоци концепта и његови језгрени елементи. Репрезенти концепта *гостопримство* у Вуковом *Рјечнику* демонстрирају специфичну структурну организацију концепта, који је лек-

сичко-семантички поларизован на принципу релационе опозиције *гост* – *домаћин*. Формирајући конверзивни однос, конституенти се распоређују у две симетрично конструисане зоне: 'гост / гошћење' – 'домаћин, дочекивање':

<i>гост, званица</i>	–	<i>домаћин</i>
<i>гошћа</i>	–	<i>домаћица</i>
<i>гошћин</i>	–	<i>домаћичин</i>
<i>гостити се, гостовати</i>	–	<i>гостити, дочекивати, дочекати</i>
<i>гостовање, гошћење</i>	–	<i>дочек, дочекивање</i>

Међусобна зависност чланова скупа која се, пре свега, огледа у њиховом односу комплементарности, манифестује сложену лексичко-семантичку организацију и парадигматску структуру поља 'гостопримство'. Семантичким односом конверзије нису захваћени сви елементи, али и они, као и конверзиви, подлежу другим законитостима језичке парадигме, градећи синонимске, кохипонимске, хиперо-хипонимске релације, ступајући у однос детерминације са осталим члановима или аутономно конфигурирају у одговарајућем микросистему (*положајник, сват*).

Језгро концепта попуњавају јединице *гост, званица* и *домаћин*, и њихови моционии опоненти *гошћа* и *домаћица*. Лексемама *гост* и *домаћин* које су међусобно у реципрочној парадигматској релацији, придружује се лексема *званица*, која са вербалном ознаком *гост* гради синонимску везу, а са ознаком *домаћин* реализује однос конверзије, рефлектујући изванјезичке везе међу појмовима. Регистровање лексичке јединице *званица* и њено лексикографско тумачење упућују на закључак да је прототипично схватање госта у језичком сазнању српског народа 'звани гост'. Појам званог госта асоцијативно се везује за особу која се позива на неку породичну свечаност. Вук објашњава функционалну вредност ове речи, истичући да се најчешће користи множински облик *званице* за особе које се зову на крсно име, напомињући да се у истом значењу у песмама користи реч *узванице*. Лексема *званица* лексикографским описом у *Рјечнику* из 1818. указује на српску обичајну праксу позивања гостију на крсну славу, откривајући у свом значењском слоју етнокултурну специфику српског менталитета и српске традиције. Надређеном семом 'звани гост' *званица* има статус хиперонима семантички уже спецификованим јединицама *сват* и *полажајник*. Лингвокултурно обележје носи лексема *сват* „званица на свадби“. Етнокултуролошку специфичну црту најизразитије испољава лексема са имплицитном хиперсемом 'гост' *полажајник*, чије ритуално-обредно значење „онај који први дође коме у кућу на Божић, полазник“, Вук допуњује компонентом званог госта: „Положајника обично избирају (зашто неки гатају да с њега могу бити срећни, или несрећни оне цијеле године) и зовну (прије Божића на неколико дана) или држе једнога сваке године...“⁴

⁴ У одредницу *полажајник* Вук уноси читав етнографски запис, који композиционо садржи елементе божићног сценарија и разрађује схему положајника као званог (ритуалног) госта: *положајник* (с врата) поздравља домаћине уобичајеном формулом „ристок се роди“, посипа жито по кући, неко из куће поспе њега и одговори му „ваистину се роди“, *положајник* скреше бадњаке

Средишње орбите концепта попуњавају јединице којима је разрађен фрејм званог госта на српској језичкој слици света: *гостити, гостити се, гошћење, дочек, дочекати, дочекивање, дочекивати*. Централни инвентар репрезентује стереотипне ситуације гостопримства: дочек гостију и гошћење, које имплицитно садрже прототипичне значењске компоненте – срдечно дочекивање гостију, указивање пажње и служење јелом и пићем. Обострано поштовање обичајне етикеције је морално-понашајна база идеалног сценарија гостопримства, на којој се конструише еталон гостољубивог домаћина, који је Вуковим језиком квалификован као *дочекљив* („који радо дочекује госте“) и пожељног госта, који је *гостован* у складу с начелима традиционалног кодекса гостопримства.

Реализација концепта *гостопримство* у оба издања Вуковог *Рјечника* сведена је углавном на оквир званог госта, што не приказује потпуну слику и не пружа релевантну основу за комплетну реконструкцију датог концепта, јер је фрејм госта далеко разрађенији, са комплексном структуром која садржи схеме непожељног госта, изненадног госта, особе која гостује извесно време код некога, особе која има навику да често иде у госте. Полазећи од научно утврђене чињенице да су у паремијама најизразитије транспоноване традиционалне представе о објективној стварности и наивни поглед на свет (Gagirova, 2010: Avtoref.; Liin, 2016: 148; Sternin, 2011: 9), лексикографску грађу допунили смо фолклорним материјалом. Корпус из Вукових *Српских народних пословица* потврђује актуелност концепта *гостопримство* у језичком сазнању српског народа, а пословице са семантичком доминантом 'гостопримство' одражавају слојевитост и сложеност датог концепта на српској језичкој слици света. У паремијском садржају разоткривају се главни концептуални знаци традиционалног поимања гостопримства: личност госта, личност домаћина и етикеција гошћења. Око ових појмова конструисани су прототипичан сценарио гостопримства и стереотипне представе о госту и домаћину.

Личност госта рефлектована у пословицама сублимира углавном негативна својства госта, која учествују у конфигурацији фрејма 'непожељни гост'. Фрејм непожељног госта разлаже се на подструктуре, семантички издиференциране на основу компоненте 'особина / понашање госта':

'гост неумерен у јелу и пићу' (*Дошли гости да оглођу кости, Ко месо изије ваља и кости да глође, Дође гост, на разјури пост, Навалили част, као на шарова коље, Кад се једе и није онда је доста пријатеља, Ја не пијем, а кад сви пију, не питам ко плаћа, Како сам постао, није ми подробац остао (каже гост гребући зделу, а домаћица наспе опет пуну говорећи: Од како сам доведена, није ми здела огребена), Набити коме огњиште (досадити му једући и пијући дуго код њега));*

(ватраљом удара у бадњаке да скачу варнице), што је праћено устаљеном реториком која за циљ има благостање, ставља новац у пепео на огњишту, седа за софру, жене га огрћу губерром или поњавом (да им се хвата скоруп), служе га храном и ракијом, одлази својој кући, долази поново после ручка, часте га и поје до мрака (често се опоје те се и побљује, то се сматра добрим знаком), кад пође, дарују га (марамicom, чарапама, колачом)" (Stefanović Karadžić, 1818: 374).

'разуздан, непристојан гост' (*Весео гост, а жалостан домаћин, У туђој кући кнез, а у својој жеж, Раширио се као да је у тазбину дошао, У добра домаћина гости разлуђени*);

'нескроман, бахат гост' (*Ако не буду гости бијесни, неће бити кућа тијесна, Дођоше дивљи па ишераше питоме*);

'гост-критичар' (*Зван дому не суди, У туђој кући свашта види, а у својој ништа не види*);

'незван гост' (*Незвану госту мјесто за вратима, Незван дошао, непочаићен прошао*).

Фрејмов модел 'непожељни гост' одражава српски стереотип о непожељном госту и маркира оне морално-карактерне особине и облике понашања које носиоци српског језика поимају као непримерене госту. Особина која највише иритира српску језичку личност, према броју пословица, јесте алаовост гостију, затим разуздано понашање и непоштовање ауторитета домаћина. На овим особинама изграђен је стереотип непожељног госта. Прототипичан носилац особина нескромног госта јесте зет у ситуацији гостовања у тазбини. Запажену позицију у концептуализацији појма 'гост' има незвани гост, коме домаћин није дужан да укаже пажњу, не указује му се никаква част ни поштовање. Став домаћина према госту детерминисан је статусом госта, који се формира под утицајем више фактора – друштвени положај, карактерна својства, интерперсонални односи. Статус госта важан је чинилац перципирања стварности, аксиолошке процене и вредносно-моралног категорисања јер директно антиципира парадоксалност српског менталитета и креира контрадикторне представе о српском гостопримству. Социјалну супериорност српског домаћина транспарентно илуструју пословице: *Да су бољи гости, била би боља и част, Какав гост, онако му част, Какви гости, и част, Какав ми је гост дошао, онакав му и пешикир дајем, Нијесам га погачом звао, Што погача више у ватри стоји, то бољега госта чека, Није што мислите, но што видите (рекне домаћин гостима кад их нуди да једу, као да се надају некој великој части)*. Амбивалентност односа домаћин – гост испољава се и у поређењима *Зван као гошћен, Зван гостован, Кума нуђена, као почаићена*. Когнитивне ознаке традиционалног гостопримства 'гостољубив, срдчан домаћин' и 'негостољубив, шкрт домаћин' формирају фрејм домаћина који садржи конвенционална знања српског народа у вези са културом гостопримства конзервирана у паремијама, које управо рефлектују противуречне црте националног карактера:

'гостољубив, срдчан домаћин' (*Коме не било овђе, не било му нигђе, Ђе двојица једу, има и за трећег, Као у кума на части Гост ће бити пак ће и отићи, али ће домаћин остати, У добра домаћина гости разлуђени*);

'негостољубив, шкрт домаћин' (*Сит и ја и мој гост, Ко више јио, не био ми мио, Није што мислите, но што видите, Дошао гост на голу кост, Ако не воле кад дођеш, волеће кад пођеш, Звао га на част, а посадио га за пећ, Дозвао га на част, а посадио га за пећ, Гост мрзи на госта, а домаћин на обадва; Код попа пио, код Цигана вечерао, У богата на глас, а у сиромаша на част, Држ се проју, на свадби сам био, Цело се село не зове на свадбу*).

Прототипична представа о домаћину асоцира гостољубивост, срдачност, дарежљивост. За носиоце српског народа прототип домаћина је кум. Шкртост је најмаркиранија негативна особина домаћина јер директно имплицира негостољубивост, коју као својство националног карактера колективна свест строго осуђује. Предање о настанку корњаче уз лексикографску одредницу *корњача у Српском рјечнику* из 1818.⁵ потврђује да се концепт гостопримства заснива на морално-етичким вредностима човека. Негостољубивост се аксиолошки процењује и оцењује постулатом *то је лоше*, у који је утиснута универзална вредносна компонента. Језичка обележеност негативне појаве управо истиче колективни суд према негостопримству, језгровито сублимиран у пословици *Гост ће бити пак ће и отићи, али ће домаћин остати*. Етнокултурна специфичност огледа се у стереотипној непропорционалности друштвеног статуса и гостопримства и издваја се као карактеристика менталитета – богати и угледни чланови заједнице нису гостољубиви домаћини. Стереотип да су у богаташким кућама гости најлошије почашћени изграђен је на когнитивним знацима који задиру у сферу социјалне психологије – уздизањем на друштвеној лествици губе се вредности на којима се заснивају топли међуљудски односи: уважавање, поштовање, отвореност, срдачност, блискост, жеља да се посетилац угости, да се госту укаже част. Морална компонента учествује у развијању стереотипа о великодушности и достојанству сиромашних, који су спремни да са гостом поделе и оно мало што имају, у комодитету присних и срдачних односа. Отвореност за посете и гостољубивост нису у корелацији са социјалним статусом као начином његове демонстрације.

Центални когнитивни аспект гостопримства је фрејм *гошћење*, који интегрише конвенционалне обрасце понашања у ситуацији гошћења који се односе на домене:

- јело и пиће (*Што погача више у ватри стоји, то бољега госта чека; Нуђену госту бројени залогаци; Дошли гости да оглођу кости; Ко месо изије ваља и кости да глође; Дође гост, па разјури пост; Навалили част, као на шарова коље; Кад се једе и није онда је доста пријатеља; Ја не пијем, а кад сви пију, не питам ко плаћа; Ко ме не било овђе, не било му нигђе (Одговори гост кад га домаћин понуди да једе још); Богата је тешко даровати, сита госта тешко нахранити; Ђе двојица једу, има и за трећег).*
- ноћење (*Гост је за три дана, Најмилијег госта три дана доста, Два вечера госту доста*).

Концептуалне и семантичке компоненте 'храна' и 'пиће' одражавају опште елементе гостопримства, који се појављују као обавезни чиниоци дочекивања гостију. Културна специфика скривена је у дубљим слојевима значењске струк-

⁵ „Србљи приповиједају, да је човјек (прије него је корњача на свијету била) умијесио погачу и иаспекао кокош, па сјео да једе, а у тај час рупи кум његов на врата, а он онда брже боље метне кокош на погачу па поклопи чанком и тако сакрије од кума. Кад кум отиде, и он устане опет да доврши кокош и погачу да једе, али се оно све (кокош, погача и чанак) претворило у корњачу што јње сакрио од свога кума. И тако постане корњача“ (Stefanović Karadžić, 1818: 242-243).

туре, а у вези је са врстама јела и пића који се гостима послужују, што зависи од статуса госта. У традиционалној култури Срба симбол гостопримства јесте погача, којом се гости дочекују (*Што погача више у ватри стоји, то бољег госта чека*), а у посебним ситуацијама и позивају (*Нијесам га погачом звао*). Фрејм гошћења одражава обичајем утемељена правила понашања госта и домаћина. У садржају пословица из домена етикеције утиснут је код за разумевање поимања гостопримства у српској култури, јер манифестују националну специфику која се огледа у неписаном правилу о две ноћи, односно три дана (гостовања). Српски народ има јасну представу о култури гостовања, понашајни кодекс је фиксиран у националној свести, али је урезана и општа идеја о сигурности, топлини, комфору, незамењивој атмосфери сопственог дома, коју реализују пословични изрази *Свуда поћи, кући доћи, Моја кућица, моја слободица*.

Квантитет пословица са семантичким знаком 'гостопримство' забележених у Вуковим *Српским народним пословицама* и лексика регистрована у првом и другом издању *Српског рјечника* са овим категоријалним обележјем језичко су сведочанство о значају гостопримства у традиционалној култури Срба и показатељ су актуелности концепта *гостопримство* на српској језичкој слици света. Језичке јединице носе етнокултурну семантику у домену социјалне организације живота и социјалних навика и илуструју модел концептуализације ове културно-социјалне категорије у језичком сазнању српске језичке личности. Међутим, Вуков материјал не манифестује у потпуности све концептуалне ознаке српског традиционалног поимања гостопримства. Лексикографска грађа фокусирана је на концепт званог госта, јер је лексички инвентар из оба Вукова речника у највећој мери концентрисан на позитивном полу семантичког поља 'гостопримство' и у функцији је грађења идеографског оквира за званог госта који се формира око централног појма 'гост - званица' (*званица, гостити, гошћење, дочекати, дочекивати, дочек, дочекљив*). Синоними из овог лексичког парадигматског скупа истичу важност концепта *гостопримство* у српском језичком сазнању и потенцирају гостољубивост као значајну одлику националног карактера, јер садрже идентификационе компоненте концепта које су у вези са срдачним дочекивањем гостују, предусретљивошћу, служењем и чашћавањем гостују јелом и пићем. Начин концептуализације гостопримства у српском језику расветљавају синонимски редови из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* који рефлектују доминантне ознаке концепта и традиционално афирмативан однос према госту. Једно садржаја концепта је речничка дефиниција одговарајуће лексеме - *гостопримство* „а. гостољубиво предусретање, примање; б. гостољубивост” (RSANU III: 523). У синонимској вези са лексичком доминантом концепта су јединице са дијагностичким семантичким ознакама 'срдачност', 'свесрдност', 'предусретљивост': *гостољубивост, гостовитост, гостољубље, гостољубност, гостопримљивост, гостопримност*. Квалификативни садржај 'који радо дочекује госте, љубазан, предусретљив; који одражава љубазност, свесрдност према госту' реализују придевски сино-

ними *гостољубив, гостопримљив, гостољубан, гостољуб, гостоприм, гостан, гостопријеман*, са фокусом на фигуру домаћина, сублимирајући његова прототипична својства и идеју отвореног, топлог пријема гостију.

Народне пословице као најрелевантнији вербални репрезенти за реконструкцију аксиолошких концепата у Вуковој збирци углавном реализују антиконцепт, изражавају негативни принцип базиран на когнитивним сликама непожељног госта и негостољубивог домаћина, које се декомпонују и при опису концепта квалификују као когнитивни знаци: гост неумерен у јелу и пићу; разуздан, непристојан гост; нескроман, бахат гост; гост критичар; незван гост; негостопримљив, шкрт домаћин. У фокусу су оне црте националног менталитета које одступају од прототипичних, позитивних вредности, које су, на пример, означене пословицама *Гост у кућу, Бог у кућу, Држи отворену кућу* или фраза *Широм отвара врата (некоме)*. Аспект гостољубља који се заснива на алтруистичком начелу да је у кућу домаћина добродошао сваки путник-намерник, да се и знану и незнану, и звану и незвану госту указује подједнака част, потпуно је редукован у Вуковој фолклорној грађи. Традиционално поимање гостопримства реализовано је у ширем обиму на дијалекатској слици света, јер дијалекатско интерпретационо поље концепта укључује когнитивне елементе који демонстрирају различите видове денотата концепта и разноврсне појаве стварносне категорије гостопримства, а у својству њихове вербализације појављују се бројне синонимне речи. Информационе, фонске, емоционалне, утилитарне, регулативне и социјално-културне компоненте чине дијалекатску варијанту концепта садржајно и структурно комплекснијом. Језичко сазнање призренско-тимочке дијалекатске личности фрагмент је националног језичког мозаика и својим изразом и садржајем доприноси реконструкцији комплетне представе о гостопримству у Срба и активно учествује у формирању српске језичке слике света.

Језичка репрезентација концепта *гостопримство* детерминисана је спецификом национално-културног контекста, особеностима језичког сазнања српског народа. У језичким јединицама, и у дијалекатском и у књижевном лексичком фонду, као и у фолклорним кратким формама, учитане су особености српске лингвокултуре. У конструисању организације концепта важну функцију има идио-етичка зона⁶, која рефлектује историјске представе о односу народа према датом концепту, при чему до изражаја долазе они когнитивни знаци који илуструју специфику националног менталитета. У овом домену читава се које аспекте концепта народ перципира као значајне и приписује им регулативну функцију, који имају опциону утилитарну вредност, који су деактуелизовани, а који елиминисани у култури конкретног етноса.

Универзалност концепта изражена је у представи гостопримства као норме понашања, као моралне особине, као карактерног својства свакога човека,

⁶ Идео-етичку зону у опису структуре концепта уведе Дујсекова и Толибајева, допуњујући структурни модел Попове и Стернина, који разликују пет зона интерпретационог поља: оцена, енциклопедијска, утилитарна, регулативна и социјално-културна зона (Dujsekova, Tolibaeva, 2014: 24).

при чему се гостопримство концептуализује као показатељ личне и колективне културе, развоја социјализације и осећаја пријатељства. Концепт *гостопримство* асоцира са карактерно-моралним (великодушност, част, поштење, љубазност, срдачност, предусретљивост, отвореност) и социјалним (статус, престиж, међуљудски односи, друштвене норме, понашајна етикеција) својствима личности. Општа когнитивна ознака концепта, која се препознаје у истицању приоритета моралних својстава у етикецији гостопримства, подложна је варирању у зависности од културних оквира у којима се остварује, и та културна варијантност национално маркира концепт. Карактеристична црта српског менталитета је амбивалентност, која се испољава у односу домаћина према госту (претерано гошћење храном и пићем / нељубазност према незваним и честим гостима; некорелација социјалног статуса и гостопримства) и експлицитно се манифестује у пословицама у *Зван гостован, Звао га на част, а посадио га за пећ*. У пословицама су фиксирани одговарајући модели односа према званом, незваном, неочекиваним, досадним, неувиђавним гостима.

Реконструкција когнитивне структуре концепта прати динамику његовог реалног корелата и функционисање његових компонената, односно активности учесника у датом процесу – госта и домаћина. Кључни појмови у концептуализацији гостопримства обликују трокомпонентну структуру: гост – гостопримство – домаћин. Вербализација ових појмова гради окосницу лексичко-семантичког поља 'гостопримство' у српском језику, које је комуникативно активан и лингвокултуролошки значајан сегмент српске лексике, поседује висок семантички потенцијал и демонстрира снажну динамику структурног и семантичког развоја језика. Важна законитост развоја овог семантичког поља јесте тенденција ка његовој постојаној редуцији, која се огледа у смањењу броја лексема и семема и у сниженој фреквенцији актуелизације значајног броја сема у савременом језику, што је условљено лингвокултурним факторима. Начин живота модерног човека, његова перцепција стварности и поглед на свет утичу на лексичко-семантичко пререструктурирање концепта и неминовно доводе до прекрајања језичких мапа у синхроној равни и измена на (наивној) језичкој слици света.

Литература

- Garipova, G. R. (2010). *Koncept „gostepriimstvo” v ruskom i anglijskom jazikah*, Avtoref. dis., Retrived March 3, 2018 from the Naučnaja biblioteka dissertacij i avtoreferatov disserCat <http://www.dissercat.com/content/kontsept-gostepriimstvo-v-ruskom-i-anglijskom-yazykakh#ixzz3iP9KUhsB>
- Dinić, J. (2008). *Timočki dijalekatski rečnik*. Monografije 4. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Dujsekova, K. K. & Tolibaeva, K. K. (2014). Koncept „gostepriimstvo“ i ego reprezentacija v kazahskom, anglijskom i francuzskom jazikah. *Izvestija Nacional'noj Akademii nauk Respubliki Kazahstan*, No. 3, 17-29.

- Liin, Ю. (2016). Stereotipnoe predstavlenie o goste v russkih poslovicah (na fone kitajskih). *Izvestia volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta. Filologičeskie nauki*. 148-152. Retrived April 16, 2018 from the <https://cyberleninka.ru/article/n/stereotipnoe-predstavlenie-o-goste-v-russkih-poslovitsah-na-fone-kitajskih>.
- Milosavljević, T. (2017). *Leksika srpskog prizrenskog govora*. SDZb LXIV. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Popova, Z. D. & Sternin I. A. (2006). *Kognitivnaja lingvistika*. Voronež: Istoki. RSANU. *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, SANU – ISJ, , knj. I–XIX.
- Rusakov, V. M. (2013). „Gost” kak kulturno-istoričeskij fenomen. *Diskurs-PI*, 10, Ekaterinburg, 172-174.
- Smirnova, L. A. (2011). Nacionalno-kulturnaja specifična realizacija koncepta „gostepriimstvo” v ruskoj poslovičnoj kartine mira. Čeljabinsk: Meždunarodnaja naučnaja konferencija *Filologija i lingvistika: problemy i perspektivy*. 48-50.
- Sternin, I. A. (2011). O ponatii lingvokulturnoj specifiky jazikovih javlenij. *Jazik, Slovesnost, Kulbura*. 1. 8–20. Retrived March 3, 2018 from the <http://publishing-vak.ru/archive/philology-2011-1-sternin.htm>
- Stefanović Karadžić, V. (1818). *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječima*. Beč.
- Stefanović Karadžić, V. (1936). *Srpske narodne poslovice*. Beč.
- Stefanović Karadžić, V. (1852). *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskim riječima*. Beč.
- Stojanović, R. (2010). *Crnotravski rečnik*. SDZb LVII. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Tall, U. (2011). *Semantika i upotreblenie edinic semantičeskogo polja gost' v ruskom jazike*, Avtoref. dis. Retrived March 3, 2018. from the <http://www.dissercat.com/content/semantika-i-upotreblenie-edinits-semantičeskogo-polya-gost-v-ruskom-yazyke#ixzz5EtlcIWFY>
- Žabaeva, S. S. (2004). *Nacionalno-kulturnaja specifična realizacija koncepta „gostepriimstvo”: Na materiale kazahskogo, russkogo i anglijskogo jazikov*, Avtoref. dis., Retrived March 3, 2018 from the Naučnaja biblioteka dissertacij i avtoreferatov disserCat <http://www.dissercat.com/content/natsionalno-kulturnaya-spetsifika-realizatsii-kontseptagostepriimstvo-na-materiale-kazahsk#ixzz58KSpIMwr>
- Zlatanović, M. (1998). *Rečnik govora južne Srbije*. Vranje: Učiteljski fakultet.
- Zlatković, D. (2014). *Rečnik pirotskog govora*. Beograd: Službeni glasnik.
- Žugić, R. (2005). *Rečnik govora jablaničkog kraja*. SDZb LII. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.

THE CONCEPT OF *HOSPITALITY* IN LANGUAGE REALIZATION OF SERBIAN NATION (BASED ON THE EXAMPLES OF VUK'S MATERIAL)

Summary: One of the universal cultural constants in the social sphere of human activities, mutual to traditions of all nations, is the category of hospitality, regarding the fact that it reflects one of general and ancient aspects of relations and activities, regulated by a norm. In the scientific image of the world, the concept of *hospitality* is presented as a relevant anthropological and social phenomenon, as a system of connections, which functioned and was established in different forms, including a wide range of social occurrences both in diachronic and synchronic platform. Along with the realization, the law of hospitality was filled with psychological, ethno-cultural, national features which accumulated throughout the history and were developed in the system of national cultures, traditions, customs as they had gained individual cultural and language interpretations.

The language expression of hospitality concept in Serbian language is distinguished by a plenty of lexical and phraseological units and by numerous short folklore forms in order to represent the culture of hospitality. The lexicographic material from Vuk's *Srpski rjecnik* (1818, 1852) and the short folklore forms from *Srpske narodne poslovice* (1836) indicate the meaningful position of hospitality in Serbian traditional culture and point out the conceptualization model of this cultural-social category in language realization of Serbian language personality.

Key words: concept hospitality, Serbian language, *Srpski rjecnik*, *Srpske narodne poslovice*.

**НАУКА И САВРЕМЕНИ
УНИВЕРЗИТЕТ – НИСУН 8**

**САВРЕМЕНИ ТОКОВИ У НАУЦИ
О КЊИЖЕВНОСТИ**

КЊИЖЕВНА САРАДЊА ЈУГОСЛАВИЈЕ И ИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ У ИЗВЕШТАЈИМА ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ПИСАЦА ШЕЗДЕСЕТИХ И СЕДАМДЕСЕТИХ ГОДИНА 20. ВЕКА²

Апстракт: Спољнополитички положај Југославије и политика несврстаности су омогућили Савезу књижевника Југославије да одржава сарадњу са писцима из свих делова света. Ова сарадња је подразумевала и посете југословенских писаца земљама оба политичка и војна блока и несврстаним земљама. Том приликом су учествовали у разним књижевним манифестацијама и са својим домаћинима уговарали конкретне облике литерарне сарадње (превођење, размена текстова, сарадња часописа, узајамна гостовања писаца и др.). Истовремено, имали су увид у политичке и друштвене прилике које су владале у овим земљама, па су њихови извештаји са путовања значајан историјски извор.

Кључне речи: југословенски писци, источноевропске земље, путовања

Међународна позиција несврстане социјалистичке Југославије омогућила је њеним интелектуалцима контакте са колегама са обе стране Гвоздене завесе и из Трећег света. Бројни југословенски писци путовали су широм света. Многи од њих су после повратка у земљу објавили књиге о својим утисцима, сусретима и путовањима (Lukić, 1982; Minderović, 1966; Pavlović, 1982; Ćosić, 1957). Много су бројнији њихови извештаји који су похрањени у фонду Савеза књижевника у Архиву Југославије и у овом раду ћемо њих анализирати.

Ови извори су хронолошки врло неуједначено распоређени. Највише их има са почетка шездесетих и са краја седамдесетих и почетка осамдесетих година 20. века. И по многим другим особинама су веома разноврсни. Равноправност коришћења језика у Југославији је омогућила писцима да своје извештаје састављају на матерњем језику. Никаквог унитаризма или наметања српскохрватског језика није било. Било је сасвим уобичајено да писци из Словеније и Македоније поднесу извештај руководству Савеза књижевника на матерњем језику.

Део писаца је врх Савеза књижевника извештавао о данима проведеним у иностранству само да би формално испунио ту обавезу, штуро, без детаља, личних запажања, сугестија и сл. Међутим, велики број је о боравку у

¹ slobodanselinic@gmail.com

² Чланак је део пројекта број 47027 „Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници“, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

иностраним писцима, преводиоцима, уредницима, новинарима, професорима и другим личностима сретали, о којим су темама разговарали, да ли је било стручних дискусија и политичких несугласица, у којим установама науке и културе су примљени, које су редакције књижевних часописа посетили, где су одржали стручна предавања (углавном о савременим токовима у југословенској књижевности), које су историјске споменике и културне установе обишли.

Југословенски писци су се упознавали са најзначајнијим културним и историјским местима и споменицима. Жеља домаћина да југословенским гостима представе традицију, историју и културу своје земље чинила је да су гостовања југословенских писаца увек имала димензију књижевног туризма. Узећемо за пример само путовања у Источну Немачку. Југословенски писци су се враћали пуни утисака о културним знаменитостима Берлина, Потсдама, Лајпцига, Халеа, Дрездена, Будишина, Вајмара, Ростока и Ерфурта, па су по повратку писали о Alexanderplatz-у, Pergamonmuseum-у, телевизијском торњу са кога су посматрали панораму Берлина, Nationalgalerie, Das Museum für Deutsche Geschichte у Берлину, музејској збирци „Зелени свод“ (Grüne Gewölbe) и чувеној палати Zwinger у Дрездену, Брехтовом театру, споменику и спомен парку у част победе над Наполеоном код Лајпцига, шведској цркви и музеју у Лицену (Lützen), који су били посвећени Тридесетогодишњем рату и погинулом шведском краљу Густаву Адолфу, концертима Бахове музике, краљевском замку са галеријом у Вартбургу (Wartburg), чувеним дрезденским галеријама и Музеју технике, Сансуси (Sanssouci) парку, Neues Palais и Cecilienhof у Потсдаму, изложби Пикасових цртежа у Халеу, Гетеовој и Шилеровој спомен кући у Вајмару... (АЈ, 498, ф. 59; АЈ, 498, ф. 42).

Историчари могу да пронађу доста корисних извора у записима југословенских књижевника са својих путовања. Свакако, уз неизбежан опрез и проверавање укрштањем са другим изворима, пре свега дипломатским, јер су те информације субјективни доживљај интелектуалаца. Ти извештаји највише доприносе сагледавању историје културних веза Југославије и других држава, а за историчаре су најдрагоценији када омогућавају потпуније сагледавање зависности културних (литерарних) и политичких односа, што је нарочито уочљиво у односима са источноевропским и несврстаним земљама.

Трећи ниво сазнања који доносе извештаји југословенских писаца је најважнији, па ћемо рад у највећој мери посветити њему. Реч је о стручним (књижевним) дометима ових посета. Пошто је убедљиво највећи број пронађених извештаја посвећен утисцима из Источне Европе, то ћемо се ограничити на тај део света.

Најважнији део боравка југословенских писаца у источноевропским земљама били су сусрети са колегама, писцима критичарима и преводиоцима, учешће на књижевним вечерима, посете издавачима и књижевним часописима, тј. њиховим редакцијама.

Сарадња часописа била је незаобилазни стуб озбиљних књижевних веза Југославије и иностранства. Веома важне књижевне везе су крајем педесетих

година успостављане између књижевних часописа Југославије и Пољске, чему су допринеле узајамне посете уредника *Књижевних новина* и *Przegląd Kulturalny* (Културни преглед). Уредник *Књижевних новина* Чедомир Миндеровић је боравио у Пољској од 19. септембра до 4. октобра 1959. Поред Варшаве, путовао је у Краков, Нову Хуту, Вроцлав и Гдањск. Разговарао је са бројним виђенијим писцима и културним радницима, глумцима, директорима позоришта, функционерима пољског књижевног савеза, уредником књижевног часописа *Стварарење*, председником Удружења књижевника у Кракову, уредником недељног листа *Књижевни живот* у Кракову, уредником недељног листа *Одра* у Вроцлаву, замеником уредника недељног листа *Nowa Kultura* у Варшави. Посетио је бројне културне институције и издавачко предузеће „Искра“ у Варшави, које је припремало издање антологије југословенске лирике. Миндеровић је посебну пажњу усмерио на разговоре и утемељење сарадње са пољским књижевним листовима, у чему га је охрабривало сазнање о њиховом високом тиражу (сви су имали преко 20.000 приметака тиража). Редакције часописа *Przegląd Kulturalny* (Културни преглед) и *Књижевних новина* су се договориле да одржавају редовне контакте и размењују материјале и уреднике (АЈ, 498, f. 23, Prepis).

Професор пољског језика и књижевности Ђорђе Живановић је веома радно провео три зимске седмице крајем 1956. у Пољској. Уз бројне сусрете са пољским књижевницима, научницима у Академији наука, представницима полонистике и славистике на универзитету, стигао је да одржи и подужи састанак са студентима славистике на коме им је говорио о „особинама нашег језика“, посебно акцентуације и југословенском и пољском књижевном стваралаштву, као и да одржи више предавања: у Лођу о Мицкјевичу у југословенској литератури, у Кракову о акцентуацији, и у Познању, а на позив Пољске академије наука био је једини странац на научној сесији посвећеној Мицкјевичу на којој су присуствовали пољски научници из области „мицкјевичологије“ (АЈ, 559, f. 72, 163, 328.)

Лојзе Кракар и Изет Сарајлић су у септембру 1962. остварили доста књижевних контаката у Пољској. Успели су да издејствују сусрет са писцем Густавом Морћинском (Gustaw Morcinek), кога су доживели као старог пријатеља Југославије. У Gliwicama су обишли познатог песника Тадеуша Ружевића. Сусрет у Лођу са најбољим писцима и песницима „овог великог индустријског града“ на челу са Marianom Piechalom био је „веома срдачан и топао“. Разменили су мисли и са песникињом Аном Камиенском (Anna Kamienska) и разговарали са члановима редакције *Нове културе* и дали су интервју на радију са преводима њихових песама (АЈ, 498, f. 33, 1962, 1963, 1964, 1966, 1968, Izveštaji delegacija). Алија Исаковић, Младен Ољача, Ђуро Шнајдер и Славко Михаљић су у мају 1965. имали бројне сусрете са пољским писцима у више градова. У сусретима са око шездесетак пољских писаца доминирале су теме везане за ситуацију у савременој пољској прози, карактеру пољске критике, стању у пољској науци о књижевности и социјалном статусу пољских писаца. (АЈ, 498, ф. 40, Извештај с пута у Пољску.) Успешан вид сарадње била су и два предавања Меше Селимо-

вића јануара 1966. славистима Варшавског универзитета о југословенској књижевности (AJ, 498, f. 31, 90/1-66).

Разговори Лојзе Кракара, Пере Стефановића и Ђура Лаћака у јесен 1976. са Зигмунтом Стоберским, чланом редакције часописа *Literatura na swiecie*, помогли су Југословенима да сазнају какви су били резултати и перспективе превођења југословенских дела. Од домаћина су добили детаљан извештај у форми картотеке о преведеним делима југословенских писаца у оквиру ове редакције, према којима је Југославија била одмах иза СССР-а. Седмодневни боравак у Пољској од 13. до 20. децембра 1976. Милорад Црњанин, Иван Ловреновић и Миодраг Павловић су искористили за посете редакцији часописа *Poezja* (Поезија), разговоре са преводиоцима са српскохрватског на пољски (Данутом Ђирлић, Бранком Ђирлић, Боженом Новак, Магдом Петрињском). Иван В. Лалић и Благоје Иванов су у јуну 1977. у Кракову разговарали у издавачкој кући „Wydawnictwo literatckie“ која је објављивала 200 наслова годишње и била трећа по утицају у држави. Југословени (Љубомир Симовић, уредник Ока Горан Бабић и уредник *Моста* Раде Будалић) на „Варшавској песничкој јесени (Варшавске јесени поезије)“ у Пољској у септембру 1977. сретали су пољске писце, преводиоце југословенске литературе и уреднике листова и посећивали редакције књижевних часописа. Током боравка у Пољској од 5. до 15. децембра 1977. год., Јасна Мелвингер и Јоже Шмит из Словеније посетили су одељење за изучавање јужнословенских језика Пољске академије наука и разговарали с пољским славистима. У новембру 1980. године Миленко Вучетић, Ласло Копецки, Анђелко Вулетић, Санде Стојчевски, Јанез Швајцнер, Јеврем Брковић, Хасан Хасани и Алојз Мајетић су посетили редакцију *Literatura na swiecie* где их је примио уредник Вацлав Садковски (Wacław Sadkowski) и разговарали са главним уредником листа *Życie literackie* у Кракову Владиславом Махејеком (Władysław Machajek). У та два места су посетили југославистику на факултетима (AJ, 498, f. 42; AJ, 498, f. 59, Izveštaji s puta 1980–1983).

После побољшања односа почетком шездесетих, пут ка стручној рамени са Мађарском успешно је утирала већ југословенска делегација, коју су чинили есејиста и критичар из Скопља Александар Спасов, песник из Новог Сада Карољ Ач и песник из Београда и генерални секретар савеза Иван В. Лалић, а која је боравила у Мађарској од 13. до 27. новембра 1962. године. Југословени су скоро у свим контактима са мађарским писцима и часописима наишли на подршку идеји да се сарадња шири првенствено објављивањем материјала у часописима, али су били и у прилици да уоче различите концепције неких часописа и оријентацију њихових редакција. Тако у редакцији *Elet es irodalom* и *Kortars* нису одмакли даље од само формалног прихватања сарадње. Не само да су мађарски писци у овим часописима одбили предлог за размену материјала (поезија, проза и чланци) овог часописа са *Књижевним новинама*, *Савемеником* и *Разгледом*, већ су Југословени били у прилици да слушају излагање главног уредника *Kortarsa* Istvana Kiralyја које је одударало од југословенских

погледа. За њега је Лалић писао да је „ерудит и догмаш – способан да разговор води на нивоу аналитичке интерпретације великих античких митова, а поентира га идејама једног добро познатог и апсолутног соцреализма“. Заједнички језик су много лакше успоставили у Печују са редакцијом *Jelenkora*, која је желела да редовно обавештава читаоце о књижевним приликама у Југославији и такву решеност су поткрепили бројем са преводом Андрићеве приповетке и обећањем да ће песник и преводилац југословенских дела Дудаш Калман предати редакцији мозаик превода југословенских савремених писаца. Разговор са уредницима и сарадницима будимпештанског *Uj iras*, основаног као својеврсна противтежа *Kortarsu*, окупљајући припаднике средње и млађе генерације писаца, под вођством уредника Illesa Lajosa, будио је доста наде у редовима југословенске делегације да ће будућа књижевна сарадња са северним суседом бити плодотворна. Редакција је спремно дочекала југословенски предлог да успостави редовну размену материјала са *Делом*. Вредно искуство за југословенску делегацију био је сусрет са члановима редакције *Nagy Villag*, часописа који је био окренут ка представљању стране литературе мађарским читаоцима. Како часописа таквог профила није било у њиховој земљи, Југословени су знатижељно испитивали своје домаћине о начину праћења стране периодике преко специјализованих уредника и склапању садржаја сваког броја. Жељу да са Југославијом нормализују књижевне односе мађарски писци су показали бројношћу на састанку са гостима из Југославије у свом савезу (више од тридесет мађарских писаца), али и бројним питањима којима су од гостију желели да сазнају како је организован њихов књижевни савез, које су одлике књижевног живота у њиховој земљи, како је решено питање вишенационалности и вишејезичности југословенске литературе и сл. Обе стране су избегле помињање Ђерђа Лукача (*György Lukács*) и Тибора Дерија (*Tibor Déry*). Први је био у немилости, а други је тек изашао из затвора. Југословенима би пријало да их виде, али су избегли да покрену за Мађаре непожељну тему. Југословенски писци су посетили и катедру српскохрватског језика и књижевности на Вишој педагошкој школи у Печују и Славистичку катедру Универзитета у Будимпешти (А), 498, f. 33, *Izveštaj o boravku delegacije Saveza književnika u Mađarskoj*).

Наредних година су посетама југословенских писаца Мађарској више пута снажени темељи постављени 1962. Ервин Шинко и Старделов су октобра 1963. обишли уредништво часописа *Uj iras*. Том приликом је Старделов опширно говорио о књижевности и уметности у Југославији. Дискутовало се углавном о социјалистичком реализму, који је био једини службено признати смер у Мађарској. Наишли су на добар пријем у часопису *Nagy villag*, који се бавио преводилачком литературом из целог света. На службеном пријему у мађарском савезу стари угледни писац Peter Veres је говорио о слободама Мађара у Југославији. Неугодан сусрет су имали у редакцији часописа *Kortars*, где се развила жучна дискусија о социјалистичком реализму. У институту за историју књижевности Мађарске академије наука наишли су на искрену вољу за конкретном сарадњом. Посетили су универзитет у Дебрецину. Ту су им профе-

сори и књижевници показали библиотеку, чувени колегиј. На будимпештанском универзитету су разговарали са студентима мађарске књижевности. Студенте су највише занимали мађарска књижевност и положај Мађара у Југославији. Шинко се срео и са болесним старим писцем Белом Илесом (*Béla Illés*). Шинкови одласци код старих познаника (*Komlós Aladár*, *Antal Hidas* и *Sükösd Mihály*) били су интимни састанци са „старим пријатељима и новим поштовалацама“. У издавачком предузећу „Europa“ су разговарали о издавању Крлежиних дела на мађарском чији је превод био у току (АЈ, 559, ф. 52, ј. 115; АЈ, 498, ф. 27, *Jugoslovenska delegacija za Mađarsku*). Учествојући на конференцији о међусобном превођењу у новембру 1964. у Будимпешти, Густав Крклец и Пал Шафер су разговарали са члановима редакције литерарног листа *Elet es irodalom* (Живот и књижевност), посетили су издавачко предузеће „Europa“ и омладинско издавачко предузеће „Mora Ferenc“, сусрели су се са мађарским писцима у дому стварања у *Szigligetu* и у редакцији књижевног часописа *Jelenkor* у Печују (АЈ, 498, ф. 40, *Mađarska, Izveštaj delegacije Saveza književnika Jugoslavije*).

У наредној деценији је више југословенских писаца остварило садржајну сарадњу са колегама из Мађарске. Бурањ Нандор је у Мађарској прикупио грађу за историјски роман о београдској бици 1456, разговарао са главним уредником омладинског издавачког предузећа „Mora Ференц“, упознао се са савременом мађарском драмском литературом и позоришним животом Будимпеште и посетио Савез новинара. У октобру 1977. југословенски представници Ференц Фехер, Предраг Чудић, Чедо Јакимовски, Ирфан Хорозовић, Бори Имре, Кајетан Кович и Танасије Младеновић су учествовали на свечаностима у Будимпешти поводом стогодишњице револуционарног песника Ендре Адија (*Endre Ady*). Неки чланови делегације су били и учесници књижевних приредби у оквиру Интернационалног сусрета песника. Разговори са бројним писцима, обилазак неколико градова и сазнања о књижевним остварењима, омогућила су Бошку Ивкову да децембарских дана 1977. „назре тамошњу актуелну књижевну и општекултурну климу“. Томе је допринело и то што је свуда био „срдечно предусретан и приман“. Учвршћивању литерарних веза са мађарском средином доприносили су посета великој издавачкој кући „Moro“, у којој је највише времена провео у разговору о издавању књига за децу и омладину, поклонивши им *Зелене брегове детињства – антологију нове српске поезије* коју је издао „Радивој Ђирпанов“ и учествовање на књижевној вечери младих писаца, углавном сарадника часописа *Свет који тече* у Дому младих уметника. Ивков је био импресиониран „интензитетом дубоке заинтересованости коју су показивали и учесници у разговору и глумци-читачи и публика“ (АЈ, 498, ф. 42). Важан књижевни контакт био је научни скуп поводом 200 година рођења српског и мађарског писца Михаила Витковића (1778–1829) у Мађарској академији наука, на коме су крајем 1978. били представници САНУ и Матице српске и више југословенских писаца (Миодраг Булатовић, Сава Бабић, Геза Јухас, др Милорад Павић, Вићезослав Хроњец и Иван Бауман) и на коме је Павић је поднео реферат „Стилска позиција Михаила Витковића“. Новембра 1980.

песник и есејист из Скопља Веле Смилевски, песник и књижевни критичар из Приштине Агин Венцу и књижевник из Ваљева Славен Радовановић посетили књижевни часопис *Nagy Villag* (AJ, 498, f. 59).

После обнављања сарадње са Источном Немачком 1962, југословенски писци су бројним посетама тој земљи успевали да одрже континуитет сарадње нарушаван политичким неспоразумима, посебно 1968, али и југословенским незадовољством публицитетом и нивоом пријема њених писаца. Већ у октобру 1962, избегавајући политичка питања, писци Источне Немачке и Бошко Петровић и Миле Клочич су дали подстрек књижевној сарадњи. Југословени су посетили Берлин, Росток, Лајпциг, Вајмар и Дрезден. О југословенској и источнонемачкој литератури су разговарали са редакцијом *NDL – Neue deutsche Literatur* без „неугодних, политички агресивних питања“. У Вајмару су током тродневног састанка ПЕН-а упознали многе истакнуте писце (Ana Seghers, Stephan Hermlin, Willi Bredel, Stefan Heym, Hans Mayer, Armin Müller). Осим код Ane Seghers, код свих осталих су уочили жељу за ослобођењем од крутости и шема реализма, за објављивањем страних писаца (Кафке, на пример) и либерализацијом. Изет Сарајлић је имао веома користан боравак у И. Немачкој од 25. јануара до 4. фебруара 1964. Код уредника издавачке куће „Volk und Welt“ видео је заинтересованост за романе Крлеже и прозу Михаила Лалића. Упознао је бројне писце. Присуствовао је једној књижевној вечери када га је лепим речима поздравио песник Паул Винс (Paul Wiens) (AJ, 498, f. 33, 1964).

Владо Мађаревић и Ђула Фехер Гоби, драмски писац и уредник драмског програма ТВ Нови Сад, су крајем октобра 1976. низом сусрета са источнонемачким писцима ширили достигнућа југословенске литературе и уговарали даљу сарадњу. Мађаревић се концентрисао преваходно на популарисање хрватских аутора. У Савезу књижевника Немачке су оставили часопис *Мост* на немачком и антологију југословенске поезије на немачком. У редакцији најважнијег књижевног часописа *Sinn und Form* су договарали конкретне облике сарадње, тим пре што је овај часопис већ био објавио број посвећен југословенској књижевности у седам хиљада примерака. Савремену хрватску драму је пропагирао својим информативним освртом „Сувремена хрватска драма“ у руци. Писци из Југославије су разменили мисли и са светски познатим књижевним теоретичарем проф. др Робертом Вајманом (Robert Weimann) са Хумболтовог универзитета, са немачким драматичарем Хајнером Милером (Heiner Müller), чија су дела превођена у Југославији и песником Паулом Винсом. У стручном смислу веома успешно је било учествовање Драгана Лукића и Миодрага Милоша на састанку европских писаца за децу у Гери у Источној Немачкој од 28. новембра до 3. децембра 1977, које је са темом „Рад и савремена свакодневица у књигама за децу“ организовало Удружење књижевника НДР. Лукићева дискусија је примљена са одобравањем, па је суштина његовог излагања – „детету је потребна игра која је основ његовог живљења, маштања, учења и рада“ – прихваћена као завршна реч састанка (AJ, 498, f. 42, Br. 279; *Izveštaj Dragana Lukića*).

Мурис Идризовић, Драго Јанчар и Миленко Вучетић су корисно провели јесење дане 1978. у Источној Немачкој. Перспективе даље сарадње су отвара-ли сусретима са лекторком Barbarom Antkowiak, која је превела више дела из југословенске литературе и која је припремала преводе антологије југословенске поезије, и преводиоцем Astrid Philippsen, која је завршавала избор из књижевности југословенских писаца за децу. Уверили су се у велики успех романа *Дервиш и смрт*, који је тих дана по трећи пут објављен. Запажање немачких писаца и издавача, које су поделили са Југословенима, да су немачке читаоце све мање занимале ратне теме, требало је да одреди правац будуће сарадње у преводилачкој делатности. Немци су били више заинтересовани за савремене проблеме југословенског друштва и дела која су обрађивала савремени живот у Југославији, „конflikте младих са средином и свијетом око себе“ и слично. Поводом посете југословенске делегације (Георги Старделов, Францек Боханец, Радослав Ротковић и Вук Крњевић), савез писаца ДДР-а је новембра 1979. организовао округли сто „Историја и приповедање“ у Karl-Marx-Stadt у западном делу ДДР-а. Скуп је вођен у „демократској атмосфери“, без полемичких акцената, с навођењем примера југословенске и немачке литературе (АЈ, 498, f. 59).

После првих, несигурних корака учињених посетом југословенске делегације Прагу и чехословачком узвратном посетом Београду, којима је 1962. сарадња нормализована после другог југословенско-совјетског сукоба, југословенски и чехословачки писци су наредних година значајно интензивирали књижевне односе, а важан стуб сарадње била су гостовања југословенских аутора Чехословачкој.

Дух новог времена је могао да осети загребачки професор Људевит Јонке који је примљен у Прагу почетком 1963. са доста уважавања и захвалности за рад на превођењу чехословачких дела. Разговори које је имао са секретаром чехословачког савеза Завадом, критичарем др Миланом Јунгманом, Душаном Карпатским (Dušan Karpatský) из редакције *Plamena* и другим писцима наговештавали су могућност за објављивање већег броја текстова о југословенској литератури у чехословачким књижевним часописима и Ћосићевих *Деоба*, те одабраних дела Крлеже (DAMSP, PA, 1963, ČSSR, f. 21, d. 340/I, 45238).

У стручном смислу свестран је био боравак у Чехословачкој Драгутина Тадијановића из Загреба и Предрага Палавестре из Београда од 21. до 4. новембра 1963. Разговарали су са чехословачким писцима у чехословачком савезу, у редакцији листа *Kulturni tvorba*, у Словенском институту Академије наука, редакцији *Slovanskog prehleda*, у Универзитетској, Народној и Славистичкој библиотеци, позоришту „Семафор“, редакцији *Literarni noviny*, предузећу „Československy spisovatel“, редакцији *Plamena*, Савезу словачких књижевника, предузећу за издавање дечије и омладинске књижевности „Младе лета“, редакцији часописа *Slovanske pohľady*, Радио станици Братислава. Разговарало се о конкретној сарадњи. Утврђена је редовнија сарадња са часописом *Plamen*, чији је уредник критичар Јиржи Хајек затражио подршку југословенских писаца

у акцијама које је тај лист покретао, попут анкете о могућностима и видовима сарадње писца социјалистичких земаља. Са редакцијама листова *Kulturni tvorba*, *Slovansky prehled*, *Slovenske pohľady* утврђена је размена бројева и публикација. Разговарали су са групом писаца у дворцу Савеза чехословачких писаца у Добришу, са новинарина, јавним радницима, глумцима... Срели су се са чешком књижевницом Маријом Мајеровом (Marie Majerová), Вилемом Завадом, Хајеком, Скалом, Јаном Отченашеком (Jan Otčenášek), Иваном Климом (Ivan Klíma), Јиржи Шотолом, Франтишеком Врбом, Миланом Јунгманом, Јаном Сирацким (Ján Sirácky), словачким преводиоцем Андрејом Врбацким (Andrej Vrbacký)... У сусретима са Иваном Скалом, секретаром савеза, разговарано је о могућностима бездевизне размене, сарадњи сродних часописа, размени публикација, састанку уредника часописа у организацији COMES-a... Са домаћинима су највише разговарали о положају писца у друштву и борби против догматизма и формализма у савременој књижевности. Чехословачке су интересовале југословенска искуства о теорији и идеологији, улози критике... Посебно су преводиоци били заинтересовани за информације о југословенским делима, а неки нису крили искрено пријатељство према Југославији, па су „чланови делегације дословно били заузети пажњом и предусретљивошћу Душана Карпатског, преводиоца Миладе Черне (Milada Černá), преводиоца и уредника у „Одеону“ за преводе литерарних дела из Југославије и Бугарске Ирене Венигове (Irena Wenigová), Андреја Врбацког и Сергеја Махоњина“ (АЈ, 498, ф. 27, Jugoslovenska delegacija za Čehoslovačku).

Алија Исаковић из БиХ, Бранко Хофман из Словеније и Доне Пеновски из Македоније су новембра 1976, као уредници часописа, разговарали у *Revue svetovej literatury* са уредником Јаном Јанковићем, преводиоцем са српскохрватског. У издавачкој кући „Татран“ су се упознали са преводима југословенских дела на словачки, да би у Прагу посетили издавачку кућу „Одеон“, где су разговарали о лексикону југословенске књижевности који је та кућа радила и ставили примедбе на део везан за БиХ (АЈ, 498, ф. 42, Izveštaj sa puta u ČSSR – Alija Isaković).

Зване Чрња, Радован Ждрале, Петар Вуков, Ратко Адамовић, Ново Вуковић и Мирко Марјановић су новембарске дане проведене 1976. у Чехословачкој искористили за бројне сусрете са чехословачким писцима, редакцијама и издавачима. Чеси и Словаци су их упознали са пословима на превођењу југословенских дела, књижевној продукцији, улози књижевности и неких књижевних институција (Музеј књижевности у Прагу и Дом уметника у Добришу) у тадашњем чехословачком друштву и репертоаром чехословачких позоришта. Разговарали су са званичним представницима чехословачког савеза, уредницима издавачких кућа: „Одеон“ (Ирена Венигова и Едуард Ходоушек (Eduard Hodoušek)), „Slovenski spisovatel“ и „Татран“ и са уредницима часописа *Revue svetovej literatury*, као и са писцима Јаном Чајаком (Ján Čajak), Вилемом Завадом и другима. Југословени су одговарали на питања чехословачких колега о бројним темама, углавном везаним за књижевност и положај писца у Југославији:

самоуправно организовање писаца у Југославији, процес објављивања дела и начин суделовања писаца у раду издавачких кућа, слобода стваралаштва, допринос младих писаца књижевности „народа и народности“, развитак „неких наших литература после рата (македонска, албанска, босанско-херцеговачка/“ (АЈ, 498, f. 42, *Izveštaj s puta u ČSSR*).

После поправаљања односа са Источним блоком, Петар Шегедин и Чедо Вуковић су у Румунији од 4. до 16. октобра 1961. постављали темеље сарадње. Посетили су најважније редакције књижевних листова *Gazeta literaria*, *Secolul XX* и *Viata Romaneasca*. Срели су велики број писаца и критичара. Остављајући по страни идеолошке спорове, писци две државе су пажњу усмерили на реализовање што више превођења, свесни да је преводилачка размена била могућа систематски само за класична дела, јер је превођење савремених било отежано идеолошким разликама. Каетан Кович, Владо Урошевић и Драго Иванишевић су у пролеће 1965. са румунским писцима, преводиоцима и члановима редакције часописа *Secolul XX* уговарали размену студената, будућих преводилаца и узајамно објављивање превода. Сретен Асановић, Дара Секулић и Фахредин Гунга су октобра 1969. понели из Румуније доста позитивних утисака после размене мишљења са председником румунског савеза Захаријем Станкуом (*Zaharia Stancu*) и другим писцима (АЈ, 498, f. 40, Број 326/69; АЈ, 498, f. 38, *Bugarska, Rumunija*).

Иван В. Лалић, Душан Ђуришић, Ференц Деак и Назми Рахмани су децембра 1975. садржајном дискусијом о положају књижевности у друштву две државе на округлом столу, посетама издавачкој кући „*Kriterion*“ (за издавање литературе националних мањина), издавачкој кући „*Junimea*“, те разговорима са Никитом Станескуом, Аугустином Дојнашем и другим писцима отварали могућности за даљу сарадњу и размену књижевних текстова. Централни део посете председника савета часописа *Lumine* Раду Флора из Војводине и уредника *Разглед* Петера Бошковског из Македоније Румунији од 2. до 11. новембра 1976. били су разговори у редакцијама часописа *Viata Romaneasca* (Румунски живот), *Romania literara* (Књижевна Румунија) и *Tomis* из Констанце. Краткотрајна посета Ернеста Фишера Румунији децембра 1976. је била испуњена сусретима са румунским писцима и плановима за будућу сарадњу. Посетио је редакције часописа *Viata Romanesca* и *Romania literara*, дечјег часописа *Cutezatorii* и директоре највећих издавачких кућа за децу „*Ion Creanga*“ и „*Albatros*“. Са „*Albatrosom*“ је уговорио приређивање за штампу изабраних песама Антуна Бранка Шимића. У мају 1978. Павле Поповић и Радомир Андрић, који су учествовали на интернационалном фестивалу поезије у Брашову 23. маја, на коме су била по два писца из Чехословачке, Мађарске, СССР-а, Пољске, Бугарске, И. Немачке, Југославије и више писаца из Румуније, нису имали много значајних сусрета са румунским писцима и издавачима, али су били задовољни што је „коректан однос организатора Румуна а и осталих учесника фестивала допринео да сусрет не поприми никакве политички неприхватљиве имплика-

ције“. Андрић је домаћинима предао антологију савремене румунске поезије коју је сачинио и на српскохрватски превео Адам Пуслојић. То су румунски писци оценили као „догађај од посебног значаја у развијању међусобних односа у области издавачке делатности а и шире у области међусобне културне сарадње“ (АЈ, 498, f. 42). Почетком децембра 1978. Јован Флора и Томислав Шиповац су понели добре импресије са међународног фестивала поезије у Темишвару, који је одржан од 4. до 7. децембра. Међународни митинг поезије је одржан у великој сали темишварског универзитета. Радове су читали песници Румуније, Пољске, Мађарске, Чехословачке, Кубе, СССР-а, Бугарске, Турске и њих двојица из Југославије. „Све у свему међународни фестивал поезије сводио се на једно вече поезије“, али је тај митинг „изванредно успео“ и одржан је пред око 3.000 слушалаца (АЈ, 498, f. 59).

Обострани интерес за књижевном сарадњом и свест о осетљивости политичких односа су усмеравали југословенско-совјетску књижевну сарадњу. Уважавајући такву реалност, југословенска књижевна делегација која је боравила у СССР-у од 16. јуна до 6. јула 1962. у саставу Антон Инголич, Мирко Божић, Драган Јеремић и Димитар Солев, остварила је завидне стручне резултате. Боравак у СССР-у је одисао обостраном жељом за сарадњом, али су политички мотиви били јасно изражени. Југословени су били свесни великог политичког значаја те посете, па су се трудили да наступају хомогено и оставе утисак „једнодушности“, а како не би долазило до размимоилажења унапред су се договарали шта ће рећи. Југословени су велику пажњу поклонили успостављању веза са совјетским часописима и наишли су на позитивну реакцију друге стране. Домаћини су изнели конкретан предлог сарадње часописа по коме би размењивали теоријске текстове о естетским проблемима литературе. Видели су и жељу листа *Иностранная литература* за сарадњом, јер је тај часопис тражио податке о југословенској књижевности и сликарима реализма и наивцима. Божић је запажања са овог путовања пренео југословенском савезу у форми савета: тражио је да се југословенске делегације убудуће „прецизно припреме“ и да у њима увек буде један члан који добро познаје језик земље у коју се путује. Уочио је да су земље социјалистичког лагера диктирале својим издавачким кућама из једног центра књиге које треба штампати и ти планови су углавном испуњавани, „док смо ми често пута били у шкрипцу не могавши да одговоримо на питање о испуњењу плана наше земље према дотичној земљи у погледу реципроцитета и извршења плана у издавачкој дјелатности“, на пример у Кијеву са украјинским писцима (АЈ, 498, f. 33, 1962, 1963, 1964, 1966, 1968).

Новембарски дани 1963. донели су Маријану Матковићу, који је био председник Савеза друштава драмских аутора Југославије, Милану Бошковићу и Матеју Бору доста сусрета са совјетским драматичарима, преводиоцима и позоришним људима, укључујући и Евгенија Суркова, позоришног критичара. Дијалог са совјетским драматурзима је био драгоцен за Југословене, који су много више приказивали дела совјетских аутора него обрнуто. Да није било

Добричаниновог текста „Заједнички стан“, југословенски репертоар који су совјети изводили би се свео на Марина Држића и Бранислава Нушића. У музејима Чехова, Горког, Толстоја и Пушкина тада није било југословенских издања тих писаца. Југословене је пратио Александар Ромањенко, кога је Матковић пажљиво анализирао. Записао је да је совјетски писац перфектно говорио „наш језик“ и повремено преводио са њега. Он је био „млад, амбициозан“ и „типичан човек „из апарата““ и превише је „каријеристички“ крут“ за тадашњи период културне либерализације у СССР-у. Матковић закључује да је Ромањенко „главни информатор Савеза совјетских писаца, а преко тога савеза и совјетских накладника, редакција и театара“, нека врста „арбитра“ за југословенску књижевност и њену „прикладност“ за превођење и објављивање у СССР-у (А), 498, f. 27, Jugoslovenska delegacija za Mađarsku).

Врло садржајно је било гостовање Младена Ољаче у СССР-у од 17. јула до 17. августа 1966. Обишао је бројне центре у совјетским републикама и разговарао са тамошњим писцима (Кијев, Москва, Лењинград, Рига, Виљнус и Минск). Утисци из Кијева, где је разговарао са представницима Савеза украјинских писаца (председник Александар Гончар), одсликавају атмосферу током ове посете: „Украјински писци дочекивали су ме више него срдечно, приређивали ми ручкове и вечере и у свакој прилици истицали жељу за све дубљом сарадњом“. На разговорима у Риги су летонски писци били посебно заинтересовани за стипендирање писаца и преводилаца. У Виљнусу га је дочекао председник Савеза писаца Литваније Едуардас Мижежаитис, а у Минску Петрус Бровка, председник Савеза писаца Белорусије. „Просто су се утркивали у срдчности“, записао је Ољача. Упознао је бројне јавне личности Литваније, народне хероје, генерале, партизанске команданте из рата. Сви су истицали потребу живље сарадње на плану превода литературе са неруских језика. Ољачина посета бројним совјетским републикама је откривала и ривалство међу совјетским писцима из различитих република. У Литванији је осећао да су „стешњени ограничењима из Москве. Нашу књигу могу да преводe тек ако је она преведена на руски језик, па и тада са великим закашњењем.“ Литванци су предлагали да југословенски писци код избора преводилаца имају у виду и неруске преводиоце и литературу (А), 498, f. 41, SSSR, Izveštaj o boravku u SSSR-u).

Бројне литерарне активности су обележиле гостовање Матеје Бора, Милета Станковића и Есада Мекулија у Москви крајем марта 1968. Као гости Института Максима Горког присуствовали су свечаној академији у част стогодишњице рођења Горког у великој кремаљској дворани 28. марта. На московском радију су Станковић и Мекули говорили о утицају Горког у Југославији. Станковић је и рецитовао своје песме, једну на руском језику. Бор је боравио у Јарослављу и Ростову, Станковић и Мекули у Тбилисију и Лењинграду. У Лењинграду су посетили редакцију часописа *Нева*. Рецитовали су своје песме на вечери југословенске поезије (А), 498, f. 33, 1962, 1963, 1964, 1966, 1968, Izveštaji, Mile Stanković).

Извештаји југословенских писаца из СССР-а су драгоцено сведочанство и о југословенском присуству на Пушкиновим данима поезије, манифестацији

која је годинама одржавана у више градова. У пролеће 1977. су уз делегате из двадесетак земаља Европе, Азије, Африке и Америке учествовали и Вишња Стахуљак из Загреба и Лаза Лазић из Београда. Више пута су на „сажет, достојанствен начин одговарали на бројне здравице, истакнувши место Југославије у недељивој култури света, као и познавање и превођење дела Александра Пушкина код нас“. На централној свечаности 3. јуна на Пушкиновој пољани, пред више од 20.000 људи, и југословенски песници су читали своје песме са паралелним преводом на руски језик. На великој свечаности у Москви, 7. јуна, у Дому писаца, такође су читали стихове, а приредбу је преносила московска телевизија. Велику вредност пута је представљало њихово упознавање са писцима из Шпаније, Кубе, Западне Немачке, Сијера Леоне и Индије (АЈ, 498, f. 59, *Izveštaji s puta 1977–1979*, 157). Тања Крагујевић је на овој манифестацији била од 28. маја до 5. јуна 1980. После повратка је записала: „Равноправно сам учествовала, током читавог боравка, у књижевним манифестацијама предвиђеним за све књижевнике, госте на овим сусретима“. Закључила је да је била „коректно и чак топло примљена“. У Пскову је учествовала у књижевним сусретима у библиотеци града, која је сматрана једном од највећих у земљи. Њен говор о Пушкину и њене стихове је публика могла лако да прати, јер су били преведени на руски језик. Радио станица у Пскову је емитовала снимак њеног говора. Велики митинг поезије као централни део сусрета је одржан у Михајловском 1. јуна пред више хиљада слушалаца. Догађај је сниман и снимак емитован на централној московској телевизији у оквиру угледне емисије „Време“. Завршна свечаност је одржана на дан песниковог рођења 6. јуна у дворани Чајковски у Москви. Публици су представљени страни гости: турски песник Хасан Изметин Динамо, један аргентинки песник и Тања Крагујевић (АЈ, 498, f. 59, *Izveštaji s puta 1980–1983*).

Literatura

- Arhiv Jugoslavije (AJ): fond 498, Savez književnika Jugoslavije; fond 559, Savezna komisija za kulturne veze sa inostranstvom. Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Srbije (DAMSP): fond Politička arhiva
Ćosić, D. (1957). *7 dana u Budimpešti*. Beograd: Nolit.
Sveta, L. (1982). *Kineski pečat. Ogled sa jednog putovanja*. Beograd: Narodna knjiga.
Minderović, Č. *Tragovi Indije*. Sarajevo: Veselin Masleša.
Pavlović, M. *Kina – oko na putu*. Niš: Gradina.

LITERAL COOPERATION OF YUGOSLAVIA AND EASTERN EUROPE IN THE REPORTS OF THE YUGOSLAVIAN WRITERS OF THE 60'S AND 70'S

Summary: Yugoslavia's foreign position and non-alignment policy during the Cold War enabled the Union of Yugoslav Writers to maintain co-operation with writers from all over the world. This cooperation included the visits of Yugoslav writers to the countries of both political and military blocs and non-aligned countries. On those occasions they participated in various literary events and with their hosts made concrete forms of literary cooperation (translation, text exchange, journal cooperation, visits). At the same time, they had direct insight into the political and social conditions of the countries they visited, so their travel reports are the important historical sources.

Key words: Yugoslav writers, East European countries, travels

ČEKANJE I ČEŽNJA U TEORIJI ROLANA BARTA, FILOZOFIJI MIHAILA EPŠTEJNA I POEZIJI DESANKE MAKSIMOVIĆ²

Apstrakt: Ova komparativna studija najpre poredi teorije o ljubavnim diskursima dva savremena teoretičara književnosti, Rolana Barta i Mihaila Epštejna, a potom ih dovodi u vezu sa ljubavnom lirikom Desanke Maksimović. Studija pokazuje da Bartovi *Fragmenti ljubavnog govora* (*Fragments d'un discours amoureux*), Epštejnova *Filozofija tela* (*Философия тела*) i antologijske pesme Desanke Maksimović na različite načine ističu povezanost čekanja sa čežnjom, strepnjom i željom u ljubavnim odnosima. Dok Bart čekanje opisuje kao središnju među diskurzivnim figurama koje izražavaju patnju zaljubljenog subjekta pogođenog odsustvom voljenog objekta, Epštejn ga u okviru svojih Bahtinom inspirisanih teza o „dijalogičnosti“ i „ironiji želje“ opisuje kao sastavni deo odgođenog užitka u okviru dijalektike „lukvastva želje“ i „poetike bliskosti“. Maksimovićeve, pak, u ranoj lirici „prošaptane čežnje“ pokazuje ne samo muke čekanja, strepnje i čežnje, nego i slasti suzdržanosti i uživanje u samoj želji, koje je znatno kompleksnije od puke želje za uživanjem.

Ključne reči: čekane, ironija želje, Rolan Bart, Mihail Epštejn, Desanka Maksimović

Dok čeknem, ja samo čekam.
Rolan Bart, *Fragmenti ljubavnog govora*

Iako je prisutno već u nekim od prvih ostvarenja svetske književnosti – u *Bibliji*, *Odiseji* i *Okovanom Prometeju*, čekanje je retko kada tematizovano u književnosti, a jednako je retko razmatrano i u njenoj teoriji. Sva je prilika da je i samo čekanje moralo da sačeka XX vek da bi kao književna tema doseglo svoj zenit. To čekanje čekanja naposljetku ipak nije bilo uzaludno jer je prethodno stoleće iznedrilo nekoliko remek-dela posvećenih čekanju. Najčuveniji primer svakako je *Čekajući Godoa*, Beketova tragikomična dvočinka u kojoj se, upravo zbog čekanja, na prvi pogled „ne dešava ništa, dva puta“ (Mercier, 1956: 6). Osim autora *Godoa*, čekanje su u XX veku, između ostalih, tematizovali i Majakovski, Kafka, Man, Jonesko, Borhes, Markes, Kavafi i Kuci. Neki od ovih književnika čekanje su dovodili u vezu sa ljubavnim diskursima. Pritom su ga neretko vezivali za čežnju – suptilnu ljubavnu želju, koja zadovoljenje priziva snažno, ali ne i trenutno, zaobilaznim putevima postizujući nešto

¹ s.kalinic@fil.bg.ac.rs

² Ovaj tekst je nastao u okviru projekta br. 178029 Ministarstva za prosvetu, nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije *Knjiženstvo – teorija i istorija ženske književnosti na srpskom jeziku do 1915.*

mного više od onog nestrpljivog satirskog „odmah“ (Bart, 2015: 195). Zbog toga je čekanje u nekim ljubavnim diskursima predstavljeno u hedonističkom ključu – kao hotimična, kreativna i ugodna igra odlaganja i zabrana, dok je u drugima tematizovano kao nehотиčan, pasivan i bolan fenomen.

Dve uticajne erotološke studije, Bartova (Barthes) i Epštejnova (Эпштейн), upravo čekanju pridaju središnje mesto, ističući, u isti mah, i njegovu povezanost sa čežnjom, strepnjom i željom u ljubavnim odnosima. Bartovi *Fragmentsi ljubavnog govora* (*Fragments d'un discours amoureux*) čekanje, međutim, sagledavaju kao prevashodno nehотиčno i neprijatno iskustvo, dok Epštejnova *Filozofija tela* (*Философия тела*) pokazuje kako hotimično i kreativno čekanje može da ojača i oplemeni ljubavne odnose. Ovaj tekst najpre poredi njihove studije o ljubavnim diskursima,³ a potom ih dovodi u vezu sa ranom ljubavnom lirikom Desanke Maksimović. Pritom pokazuje da je najčitanija srpska pesnikinja, mnogo pre Epštejna i Barta, čekanje sagledala u svojoj njegovoj ambivalentnosti, ukazavši kako na pozitivne tako i na negativne aspekte njegove vezanosti za čežnju, strepnju i želju.

*

Fragmente ljubavnog govora Rolan Bart objavljuje 1977. kao svojevrsnu „enciklopediju afektivne kulture“, (auto)ironično primećujući da „u zaljubljenom ima nečeg od Buvara i Pekišea“ (Bart, 2015, 23). Zaljubljenog subjekta on u svojoj knjizi sagledava kao nesvakidašnjeg subjekta diskursa u kojem uočava čitav niz figura. Pritom termin figura koristi ne toliko u retoričkom koliko u „gimnastičkom ili koreografskom smislu“, ne bi li označio „isečke diskursa“ – doživljava i misli zaljubljenog subjekta koje su „neprekidno u nekom trku“, poput „Erinija koje se komešaju, sudaraju, stišavaju“ (*Ibid.*: 19, 23). Stoga Bart figure diskursa zaljubljenog u svojim *Fragmentima* niže bez unapred određenog redosleda i hijerarhije, a samog zaljubljenog predstavlja kao govornog subjekta koji, zbog siline ljubavi, biva „ulovljen“ i „okamenjen“ čas u jednoj, čas u drugoj pozi, uloži ili besedi, uprkos tome što se, nemiran i uzbuđen, troši prekomerno, „kao atleta“ (*Ibid.*, 20). Polazeći od nekog jezičkog obrta koji potajno artikuliše taj nevidljivi, a napeti „nemir svake figure“, Bart figuru ljubavnog diskursa određuje kao „pokret tela obuzetog nekom radnjom“: „ono što se, od tela koje je svo u naponu, može zaustaviti“ (*Ibid.*: 20, 23).

³ *Fragmentsi ljubavnog govora* Rolana Barta žanrovski su hibrid koji ne mora da se čita kao naučna studija o ljubavnim diskursima. *Fragmentsi* se, naime, mogu sagledati i kao svojevrsno dramsko, esejističko, pa čak i pesničko delo. Takvo tumačenje prizivaju izrazito poetični iskazi samog autora, koji svoju potrebu za pisanjem objašnjava brigom zbog toga što je danas „ljubavni diskurs *krajnje usamljen*“, kao i naglašena primena „dramskog metoda“ (insceniranog „iskazivanja“ i „simulacije“ ljubavnog govora, namesto pukog „opisa“ i „analize“), te istaknuto vraćanje „glavnog lica, dakle onog *ja*“ insceniranom ljubavnom diskursu (Bart, 2015: 17, 19). Zbog tako glasovitog povratka tog *ja*, u čijem se govoru, osim niza citata i aluzija, kriju i doživljaji i misli samog autora, Bartovi se *Fragmentsi* mogu sagledati i kao svojevrsna ispovest, pa se ponekad dovode u vezu sa njegovim (anti)autobiografskim spisima. Imajući u vidu tu višeslojnost i hibridnost *Fragmenata ljubavnog govora*, ovde se ipak usredsređujemo na njihove teorijske aspekte – na ono što i sam autor u njima prepoznaje kao nešto enciklopedijsko. Bartove *Fragmente* tumačimo kao erotološku studiju koja nije samo vrstan naučni rad već i uzbudljivo umetničko delo. Slično činimo i sa Epštejnovom *Filozofijom tela*, imajući u vidu autorovu napomenu da „erotologija nije *nauka* o polnim odnosima nego *umetnost* tih odnosa kao predmet didaktičkih opisa i praktičnih uputstava“ (Epštejn, 2009: 93).

Kao reprezentativne u okviru tog „takoreći ludog sporta“, Bart izdvaja upravo figure čekanja i strepnje, i to već u predgovoru svoje knjige, gde ih opisuje kao toliko prepoznatljive da ih poredi sa operskim arijama. U ključnim delovima svojih *Fragmenata* on čekanje sagledava kao temelj identiteta ne samo zaljubljenog subjekta nego i voljenog objekta: „identitet zaljubljenog subjekta može se izraziti upravo ovim rečima: *Ja sam onaj koji čeka*“ (*Ibid.*: 64). Nasuprot tome, voljeni je objekat onaj u čijoj je moći da „*prinudi nekoga da čeka*“ (*Ibid.*). Podređenosti i nelagodi zaljubljenog čekaoca Bart, dakle, protivstavlja preimućstvo i rasonodu povlašćenog iščekivanog.

Osim toga što figurom čekanja određuje i sam identitet ljubavnika, Bart čitav niz drugih figura vezuje za tu središnju figuru ljubavnog diskursa. Čekanje je kod njega neraskidivo povezano sa odsutnošću, ljubavnom čežnjom i strepnjom zato što on sve te figure lišenosti sagledava kao „jezičke epizode“ koje „na scenu“ postavljaju „odsutnost voljenog objekta“, nastojeći da je „pretvore u dokaz napuštenosti“ zaljubljenog subjekta (*Ibid.*: 34). Odustnost voljenog bića složen je fenomen koji Bart najčešće sagledava kao mučan – kao vrlo neobično trošenje uklipljenog zaljubljenog subjekta koje se javlja upravo zbog paralize čekanja jer ga ona iscrpljuje poput neke atletske discipline. Stoga se čekanje kod Barta podnosi i trpi, kao svojevrsan patos koji je uporediv čak i sa smrću, sa unutrašnjim „*samrtničkim bledilom*“ (*Ibid.*: 62). Shodno tome, zaljubljeni čekalac je žalosna „*odlepljena slika*“ koja se u *Fragmentima* „suši, žuti, smežurava“ (*Ibid.*, 36). On je „sedelac, nepokretan, na raspolaganju, u iščekivanju, prikovan za mesto“, dok je iščekivani voljeni „skitnica i begunac“ (*Ibid.*: 34). Začaran čekanjem, zaljubljeni subjekt miruje kao da je primio „*naredbu da se ne pomera*“, jer „*Drugi nikada ne čeka*“ (*Ibid.*: 62, 64).

Ljubavnu odsutnost Bart, dakle, sagledava kao „jednosmernu“; nju iskazuje „onaj koji ostaje, a nikada onaj koji odlazi: jedno uvek prisutno *ja* konstituiše se kroz suočavanje s jednim stalno odsutnim *ti*“ (*Ibid.*: 34). Ta razdvojenost „uvek prisutnog *ja*“ od „stalno odsutnog *ti*“ svedoči o nedohvatnosti ljubavne uzajamnosti, pa je dominantno osećanje Bartovog zaljubljenog subjekta da je voljen manje nego što sam voli. Razmatrajući figure čekanja i odsutnosti, Bart govori o mučnoj disproporciji ljubavi, a primećuje i to da je skriveni predmet iščekivanja jedno biće koje „nije stvarno“ nego uvek iznova stvarano iz „sposobnosti“ zaljubljenog da voli (*Ibid.*: 63). Pored te stvorenosti odsustva, Bart uviđa i njegovu „apsurdnost“ jer primećuje da je drugi „odsutan kao onaj o kom govorim (*réfèrent*), ali je zato prisutan kao onaj kome se obraćam (*allocutaire*)“ (*Ibid.*: 36).

Dok fenomen odsutnosti određuje putem fenomena čekanja, sam fenomen čekanja Bart definiše putem strepnje – figure koja predstavlja „strah od neke opasnosti, od neke pozlede, od napuštanja, nagle promene“ i strah „od žaljenja koje je već nastupilo na samom početku ljubavi“, a usled kojeg je voljeno biće već izgubljeno uprkos tome što ljubav još traje (*Ibid.*: 53, 54). Imajući u vidu raznolikost, dubinu i parališuću moć tih zebnji vezanih za figuru strepnje, Bart sve mučne aspekte čekanja dovodi u vezu sa hladnim osećanjem sve snažnije bojazni, koje ga podseća na telo umirućeg Sokrata u trenucima dok ga „sve više podilazi hladnoća od kukute“ (*Ibid.*: 53). Čekanje, naime, određuje kao „uskomešanu strepnju“ zbog mogućeg kašnjenja

voljenog bića ili zbog bilo kakvog odlaganja zadovoljstva (*Ibid.*: 61). Opisuje ga kao nevidljivo, a vrtložno komešanje misli i emocija sakrivenih pod naoko mirnim telom, koje se ipak ospoljava u svojevrsnoj „scenografiji čekanja“ (*Ibid.*: 61). Kao da posmatra nekakav pozorišni komad, Bart uočava činove i faze čekanja, počev od one „matematičke“, u kojoj se relativno mirno meri stepen zakašnjenja voljenog bića, preko mučnih faza „nagađanja“ o razlogu zakašnjenja, te ljutih faza prebacivanja, sve do faze „strepnje u čistom stanju“ – „strepnje od napuštanja“ (*Ibid.*: 61–62). Tokom te unutrašnje drame, telo čekaoca je ukipljeno zbog bojazni da bi bilo kojim postupkom moglo da dovede do još dužeg odlaganja iščekivanog ljubavnog susreta.

Osim raznih faza čekanja, postoji i mnoštvo njegovih predmeta; čeka se kod Barta na „dolazak, povratak, na obećani znak“ (*Ibid.*: 61). On, međutim, nije toliko usredsređen na ono što zaljubljeni subjekt nestrpljivo iščekuje koliko na sam fenomen čekanja. Zbog toga je i kadar da prevaziđe tradicionalno negativnu sliku tog fenomena zapažanjem da čekanje ne mora da bude puka negacija ljubavi, i pored toga što to neretko jeste. Bart, štaviše, primećuje da postoje ljubavne priče koje su samo od čekanja skrojene. Navodi, na primer, drevnu priču o mandarinu koji je odustao od udvaranja jednoj kurtizani tek nakon već uloženog truda, tek u devedeset devetoj noći istrajnih pokušaja da čitavu stotinu noći presedi „na običnoj hoklici“, „čekajući“ je pod njenim „prozorom“ (*Ibid.*: 64). Ljubavna priča mandarina trajala je, dakle, dokle god je trajalo njegovo čekanje, pa spada u one ljubavne narative, među kojima je i čitav niz priča o platonskoj ljubavi, koji su na čekanje svodivi. Ovakva Bartova zapažanja grade predstavu o čekanju koja nije samo negativna, te nagoveštavaju afirmativnu viziju čekanja kakvu nalazimo kod Epštejna i Desanke Maksimović – kod autora koji pokazuju da čekanje i strepnja ne moraju da osujete ljubavnu želju, već mogu da doprinesu njenom pojačanju. S tim u vezi, treba istaći da i Bart dopušta mogućnost da se zaljubljeni subjekt od voljenog objekta povlači „*da bi ga* još izrazitije posedovao“, pa u svoje *Fragmente* uvodi i figuru „treznog pijanstva“, navodeći da je „najopojnije vino“ ono „kojim se, a da ga i ne pije, opija klonula duša“ (*Ibid.*: 284–285). Čekanje, dakle, ni kod Barta ne mora da boli; može, barem ponekad, i da opija.

U najužoj vezi sa tom manje bolnom slikom čekanja je figura čežnje – figura koja predstavlja „stanje profinjenosti ljubavne želje, doživljeno u skoro potpunom odsustvu želje kao takve, bez ikakve volje za posedovanjem“ (*Ibid.*: 195). „Dok čežnem, ja samo čekam“, priznaje Bart (*Ibid.*: 195). On primećuje da je „satir“ koji zadovoljenje svoje želje zahteva „*odmah*“, kao „figura Trenutnog“, sušta suprotnost čežnji i čežnjivima, onima koji na ljubavni spoj čekaju vešto i strpljivo, osećajući svoju želju svuda oko sebe, zato što ona „u stanju zaljubljenosti“ postaje „nešto sasvim posebno: čežnja“ (*Ibid.*: 195). Pa ipak, ni čežnja kod Barta nije vezana samo za pozitivne aspekte „slatke muke“ iščekivanja, već je osenčena aluzijama na ljubavnu groznicu, drhtavicu, „izliv krvi“, „neutaživu glad“, te „ljubavni zamor“ (*Ibid.*: 195–196).

Figuru čekanja Bart sagledava i sa rodnog stanovišta jer primećuje da „istorijski gledano, o odsutnosti govori Žena“; ona je „verna (ona čeka), muškarac je nestalan (on jezdi, voli da gluvari, on švrlja)“ (*Ibid.*: 34, 35). Osim ovih, „istorijskih“ horizonata, Bart, međutim, uočava i horizonte koji nadilaze kratkovidost falocentrizma, te pri

raspodeli rodnih uloga onu pasivnu ne dodeljuje samo ženi pošto primećuje da upravo Žena sopstvenom kreativnošću oblikuje odsutnost svog voljenog jer „gradi priču“ o njegovoj odsutnosti i proizvodi ritam čekanja; ona „upreda vunu i pevuši“ ne bi li nečim ispunila vreme dok ga čeka (*Ibid.*: 35). Da bi njegovu odsutnost učinila podnošljivijom, zaljubljena, baš kao i zaljubljeni, uči kako da odsutnošću voljenog „manipuliše“, pretvarajući je u „aktivnu praksu“, u „*uposlenost*“ koja sprečava bilo kakve druge delatnosti osim stvaranja „fikcije s mnoštvom uloga (a to su sumnje, prebacivanja, želje, melanholije)“ (*Ibid.*: 37). Osim toga, Bart primećuje da i muškarac može biti onaj „koji čeka i koji zbog tog čekanja pati“, te da je zaljubljeni muškarac „čudesno“ ženstven (*Ibid.*: 35). Bart, štaviše, predviđa da će „budućnost“ pripasti, baš kao što je i „iskon“ nekada pripadao, „onima u kojima ima nečeg ženstvenog“ (*Ibid.*: 35). Patnje i preimućstva čekaoca i iščekivanog samo su, dakle, donekle rodno određeni.

Sve pomenute figure ljubavnog disursa (čekanje, odsutnost, strepnju i čežnju) Bart dovodi u vezu sa željom – središnjim erotskim fenomenom u kojem sve te figure imaju svoje izvorište ili ishodište. Sve one ukazuju na neutaživost želje tokom trajanja ljubavi jer želja nije zadovoljena čak ni onda kada je voljeni objekat naoko prisutan, budući da ni svakodnevno viđanje sa njim ponekad nije sasvim ispunjavajuće. Pitajući se, stoga, „zar želja (*désir*) nije uvek ista, bilo da je objekt prisutan ili odsutan“, Bart zaključuje da to „ipak nije ista čežnja“ koju zaljubljeni subjekt oseća u prisustvu ili odsustvu voljenog bića (*Ibid.*: 36). Razlikuje zato dva pojavna vida čežnje: „*pothos*“, čežnju koja predstavlja „želju za odsutnim bićem“, i „*himeros*“, čežnju koja predstavlja „onu još gorljiviju želju za prisutnim bićem“ (*Ibid.*: 36). Navodi, naposljetku, i čuvenu misao da je Bog „ipak Višnji, nedostižan, pa uzdignute ruke Želje nikad ne dosežu onu obožavanu puninu“ (*Ibid.*: 38). Ta nedohvatna „punina“ ljubavi glavni je razlog zašto je Bartova vizija sprege čekanja, čežnje i strepnje prevashodno negativna. Potpuno utoljenje želje, krajnji cilj zaljubljenog subjekta, u *Fragmentima ljubavnog govora* nije dostižan.⁴

*

Znatno vedrija vizija želje može se naći u *Filozofiji tela*, Epštejnovoj erotološkoj studiji koju ovaj mislilac gradi na temelju Bartove „enciklopedije afektivne kulture“, ukazujući u isti mah i na njene propuste. Epštejn, naime, govori o dijalogičnosti i ironiji želje, pri čemu strepnju od neutažene želje manje sagledava kao anksiozno osećanje. Usredsređen na slasti čežnje i čekanja, Epštejn razvija teze o erotskom „minimalizmu“, „ekonomiji želje“ i „odgođenom uživanju“ (Epštejn, 2009: 99, 114), te posebno analizira ono što je kod Barta samo uzgredno razmotreno – mogućnost da se zaljubljeni subjekt od voljenog objekta povlači „*da bi ga* još izrazitije posedovao“ (Bart, 2015: 284).

⁴ Podrobnija analiza uzajamnog odnosa čežnje, želje i čekanja u Bartovom opusu zahtevala bi mnogo dužu studiju od ove jer bi morala da obuhvati i njegove tekstove pisane pre i posle *Fragmenata ljubavnog govora*. Prevashodno bi trebalo da razmotri *Zadovoljstvo u tekstu* – jedan od najvažnijih Bartovih tekstova koji pisanje i čitanje, između ostalog, sagledava i kao svojevrstne materijalizacije čežnje i želje, koja u metaforama tela pronalazi svoj autentičan izraz, pokazujući kako bi, „da je više kulture“, ljubavno i svako drugo zadovoljstvo bilo „veće, raznolikije“ (Bart, 1975: 68).

Imajući u vidu Bahtinovo zapažanje da „reč ima dvostruko usmerenje – i na predmet koji označava, i na drugu reč“, Epštejn ukazuje na ono što je dijaloško u samoj prirodi želje (Epštejn, 2009: 102). Primećuje da želja nije usredsređena samo na telo drugog nego i na njegovu želju, pa erotiku opisuje kao „neprekidan dijalog“ želja: „kao što svaki govor jeste odgovor i obraćanje tuđem govoru, tako želja ne razgovara sa objektima nego sa tuđim željama“ (*Ibid.*: 101–102). Ovaj svoj bahtinovski uvid Epštejn dovodi u vezu sa čuvenom tezom Viktora Šklovskog o oneobičavanju, te govori o erosu oneobičavanja kao o središnjem aspektu ironije želje. Zapaža da erotiku ne čine samo zbližavanja nego i bekstva, pošto je ona umetnost prisvajanja i otuđivanja kako tuđeg tako i vlastitog tela. Uočava svojevrсно kočenje u sferi erotike jer se ironijom želje stvara „mnoštvo zabrana“ koje uvek iznova „navode na iskušenja“ (*Ibid.*: 136); erotika živi od oneobičavanja i odgađanja polnog čina, zbog čega brzo i trenutno zadovoljenje, ono koje je Bart prepoznao kao satirsko, često ustupa mesto igri sporog „zbližavanja-udaljavanja“ (*Ibid.*: 137).

U temelju ovih Epštejnovih teza o ironiji želje naslućuje se jedna ludička vizija čekanja i čežnje kao delatnih, hotimičnih i kreativnih fenomena. Epštejn primećuje da sama želja stvara simboličke zamene koje izražavaju njenu neutoljivost. Tvrdi, štaviše, da želja traži utoljavanje da bi još više žednela, što znači da utoljenje želje nije jedini, pa ni krajnji cilj zaljubljenog subjekta. Epštejn, zapravo, razlikuje „tri mogućna načina rada sa željom“, u zavisnosti od toga u kojoj meri podrazumevaju blagotvoran učinak čekanja: „potiskivanje, „utoljavanje“ ili pak „pojačavanje“ želje (*Ibid.*: 163). Prvi put je „asketski – put svetaca, mudraca i podvižnika“, koji uči smernom i strpljivom čekanju, te potpunom odricanju od utoljenja želja (*Ibid.*: 164). „Drugi je put – hedonistički“, na kojem se čekanje izbegava jer se žuri ka „zadovoljavanju svih nastalih želja“ (*Ibid.*). A „između te dve krajnosti“ Epštejn uočava još jedan – „proizvodan, kreativan put“, koji podrazumeva „gajenje i negovanje svojih želja, pri čemu im se ne dozvoljava potpuno ispražnjavanje, nego se njihova energija koristi za stvaralački rad“ (*Ibid.*). Imajući u vidu pre svega taj treći način rada sa željom, Epštejn erotskom rasipništvu suprotstavlja štedljivi eros. Napominje da „siromašna erotika nije manje erotična i prefinjeno čulna od materijalno bogate“ (*Ibid.*: 114). Naprotiv, siromašna erotika beži od „bestidnosti“ koja „brzo otupljuje svoju oštricu“, a neguje „stidljivost“ jer upravo ona „obezbeđuje erotsku sadržajnost i najmanjem gestu“ (*Ibid.*: 116). Štedljivi i stidljivi eros ume i voli da čeka, pošto erotsku punoću pronalazi i u razigranom čekanju na utoljenje želje.

Stidljivost i bestidnost oprečni su aspekti ironije želje, koju Epštejn suprotstavlja Frojdovim tezama o sukobu erosa i civilizacije. Govoreći o „dvojnosti želje“, Epštejn objašnjava da ona podrazumeva „uživanje u svom predmetu“, ali da se istovremeno „i sama javlja kao predmet uživanja“ (*Ibid.*: 153). To „uživanje u samoj želji“ njena je „kulturalna komponenta“, dok je puka „želja za uživanjem“ „prirodan nagon“ (*Ibid.*: 154). Otuda Epštejn i samu civilizaciju, koju je Frojd video kao „robijaške bukagije, od kojih želja hoće da se oslobodi“, vidi kao „zlatne lance“ kojima želja samu sebe „ukrašava“ (*Ibid.*: 152). Umesto o konfliktu erosa i civilizacije, on govori o erosu koji je i samoj civilizaciji imanentan. Usredsređen na kulturni, a ne na biološki aspekt

želje, Epštejn podseća da „princip zadovoljstva traži potrebu za kontrastom u samom sebi“ (*Ibid.*: 151). Pod lukavstvom želje on zato ne podrazumeva samo „one smicalice kojima želja postiže svoj cilj“, a „pastir namamljuje pastiricu u usamljenu prečinu da bi na miru slušali pesmu potoka“ (*Ibid.*: 154). Naprotiv, prevashodno ima u vidu ona lukavstva kojima „želja uzmiče od svog prirodnog cilja“, kako bi se „pretočila u što potpunije uživanje“ (*Ibid.*: 154). Budući da želja „neće da bude utoljena po cenu gubitka sebe“, njeno lukavstvo „nije samo u zaobilaženju prepreka nego i u njihovom ređanju ispred sebe“: „To je, da parafraziramo Bahtina, ’beskonačnost *autoželje* s osvrtnom“ (*Ibid.*: 157).

Neka od lukavstava ironije želje tiču se različitih načina upotrebe čula u erotici. Ljubavne igre često se temelje na ugodnostima koje nudi dodir – „čulo koje je telesnije“ od svih drugih čula jer može da pruži „jedinstven odnos bliskosti“, „verodostojnost prisustva“ i „toplinu zajedništva“, pošto je u njega „iskonski ugrađena uzvratnost/uzajamnost“: „ako su vid i sluh zasnovani na otuđenosti subjekta i objekta, pa jedino posebnim dijaloškim naporom mogu da prevazilaze tu jednostranost, onda je u dodiru iskonski ugrađena uzvratnost/uzajamnost“ (*Ibid.*: 22, 42, 44). Erotika, međutim, ponekad privileguje čulo vida, koje „jasno razdvaja onog koji gleda od onog što vidi“, ili pak čulo sluha, koje je takođe „zasnovano na otuđenosti subjekta i objekta“ (*Ibid.*: 42, 44). Ironija želje u velikoj meri počiva na tim distancionim i semiocentričnim čulima koja pretpostavljaju udaljenost ljubavnika i mogućnost ili pak nužnost znakovnog posredovanja, te umnogome šire opseg stvaralačkog dejstva zaljubljenog subjekta. Zbog toga Epštejn svoja erotološka razmišljanja započeta u *Filozofiji tela* nastavlja u *Filozofiji ljubavi*, znatno obimnijoj studiji koja „suštinu ljubavi“ sagledava kao „nedeljivu na duhovnu i čulnu“, pa ljubav razmatra kao slojevit stvaralački fenomen „u pet dimenzija“: kao „neposredan doživljaj“, kao „samosvest“, kao „plotsko znanje“, kao izmaštavanje i „osvajanje“ mogućnih svetova, te kao „jezik“ u čijoj je moći da ostvari „verbalno preobražavanje sveta“ (Epštejn, 2012: 7, 11).

U svoje ciljeve, pored zadovoljstva, želja, dakle, unosi i nedostiznost i kreativnost, pa Epštejinov zaljubljeni subjekt mnogo manje pati zbog odsustva voljenog bića od Bartovog. Odlaganje, čekanje i čežnja samo naoko osiromašuju njegovu želju. Usmereni ka što intenzivnijem doživljaju intime, oni vode ka onom kreativnom putu „negovanja želja“, kojima se njihova „energija koristi za stvaralački rad“ (Epštejn, 2009: 164). Otuda vrednost erotske suzdržanosti nije samo u tome što produbljuje uživanje zaljubljenog subjekta jer „obezbeđuje sadržajnost i najmanjem gestu“, već i u tome što ga podstiče na stvaralačku delatnost (*Ibid.*: 116).

*

Stvaralačka delatnost zaljubljenog subjekta neretko podrazumeva stvaranje ljubavne poezije, a ljubavna lirika i sama može da bude suzdržana poput želje opisane u Epštejnovoj *Filozofiji tela*. Upravo je takvoj lirici prednost davao Mišel de Montenj, Epštejinov esejistički uzor, jer je imao u vidu da suzdržana ljubavna poezija „izvodi“ na „opojni put mašte“, pa je radije čitao Vergilija i Lukrecija nego Ovidija (Epštejn, 2009: 111). Sva je prilika da bi se Montenju dopala i rana ljubavna lirika Desanke Maksimović, pesnikinje „čežnje u strepnji“ koja je početkom XX veka podsećala na

to da je sreća „lepa samo dok se čeka“ (Konstantinović, 1983: 9; Maksimović, 1987: 20). Njena najčuvenija pesma, „Strepnja“, pojavni je vid erotske suzdržanosti kakvu će tek nekoliko decenija kasnije afirmisati Epštejn, jer je u njoj intimno obraćanje zaljubljenog subjekta predočeno kao niz uzmicanja kojima se žuđenom biću zabranjuje da se približi.

Naslovom istaknuta strepnja i čuveni refren te Desankine pesme („Ne, nemoj mi prići!“) podstakli su većinu njenih tumača da razmatraju vrstu i razloge strepnje njenog lirskog *ja* (Maksimović, 1987: 20). Tumači su, međutim, obično dolazili do zaključka da je opevana strepnja izrazito ženska. Konstantinović je, recimo, govorio da je Desanka Maksimović u svojoj ranoj lirici „čežnjiva devojka što izražava svoju želju strepnjom od nje“, oglašavajući se kao pesnikinja „prigušenog, malovaroški-sentimentalističkog devojaštva koje nezadrživo tone u svoje poetizacije upravo represivnim bektvom od Erosa“ (Konstantinović, 1983: 8). Ustalilo se, otuda, tumačenje da ljubavna lirika Desanke Maksimović odražava žensku timidnost, a kao paradigmatične pesme navodile su se, osim „Strepnje“, i „Čežnja“, „Na buri“, „Predosećanje“ i „Opomena“.

Pa ipak, u novijim tumačenjima Desankine poezije s pravom je istaknuto da lirski subjekt „Strepnje“, koji izdaleka želi da voli „oka tvoja dva“, ne mora biti ženskog roda: prvo, otkuda to da je lirski subjekt nužno žensko? [...] Drugo, otkuda to da su „oka tvoja dva“ nužno oči muškarca pred kojim lirsko „ja“ oseća patrijarhalnu plašljivost? Zar [...] ne mogu da predstavljaju oči žene, ili da [...] budu pesnička metafora za nešto što, recimo, ne mora uopšte da bude osoba, biće, već neka apstraktna pojava? (Bošković, 2008: 75).

Biljana Dojčinović je upozorila na to da „ne treba da se bavimo samo pitanjem ženstvenosti i ženskosti“ u poeziji Desanke Maksimović jer su „izazovi“ sa kojima nas ona suočava mnogo „veći i uzbudljiviji od prebiranja po stereotipima“ (Dojčinović, 2013: 125). Nije, stoga, dovoljno istaći da „Strepnja“ govori o muškoj ili ženskoj zebnji od neostvarivosti ili nedostatnosti ljubavi, već treba razmotriti i kako ta pesma, uprkos svom naslovu, predočava svojevrstan užitak u čekanju i čežnji.

„Strepnja“, naime, stvara utisak da Desanka Maksimović, nekoliko decenija pre Mihaila Epštejna, pokazuje da ironija želje podrazumeva delatno i tvoračko čekanje, u kojem se može uživati jer je ono deo sprege opisane sintagmom „slatka strepnja, čekanje i stra“ koja „ima nečeg od opalizovanog oksimorona“:

S jedne strane, tu su „strepnja i strah“, dakle, *stanja uznemirenosti, zabrinutosti, predosećanja ili bojazni od kakve opasnosti* [...], a s druge strane, tu je pridev „sladak, -a, -o“, koji ublažava ova osećanja ne samo po intenzitetu, već im daje jednu novu dimenziju i kvalitet *ispunjenosti zadovoljstvom* (Bošković, 2008: 79).

Zbog tog „opalizovanog oksimorona“ čekanje je u „Strepnji“ predočeno kao hotimična suzdržanost koja zaljubljenom subjektu dopušta da lagano ispija ljubavne čari, dajući mu, osim toga, i izvesnu moć. Zaljubljeni subjekt je kod Desanke Maksimović, kao i kod Rolana Barta, onaj koji čeka, ali je kod nje taj subjekt ujedno i sam u prilici da „*prinudi nekoga da čeka*“ (Bart, 2015: 64). Jedno uvek „prisutno *ja*“ i kod Desanke se, naime, obraća „stalno odsutnom *ti*“, ali kao onaj ili ona u čijoj je moći

da to odsustvo zahteva primoravanjem odsutnog da i dalje čeka (*Ibid.*: 34). Pritom njeno lirsko *ja* svoju nasladu čekanja drugome ne nameće kao nelagodu odlaganja, već je nudi kao svojevrsnu ljubavnu igru i lekciju o onome što će Epštejn nazvati ironijom želje. Voljenom biću lirsko *ja*, recimo, objašnjava da ironija želje, kao i svaka druga ironija, podrazumeva izvesnu distancu, pa već u prvoj strofi umiljato zahteva: „Hoću izdaleka da volim i želim oka tvoja dva“ (Maksimović, 1987: 20). Na početku svake strofe taj imperativ daljine ponavlja u formi zabrane blizine – „Ne, nemoj mi prići!“ – dokle god ne dođe do zaključka da „izdaleka samo sve ko zvezda sja“ (*Ibid.*). Taj zaključak, međutim, ne mora da svedoči o nužnosti distance između zaljubljenih, pa ni o nedohvatnosti ili nepouzdanosti njihove ljubavne uzajamnosti. „Strepnja“, naprotiv, pokazuje da je uzajamnost ljubavi često mogućna uprkos udaljenosti ljubavnika, kao i da je ponekad dostižna upravo zbog nje. Ljubavna uzajamnost međusobno udaljenih ljubavnika postaje, doduše, mogućna tek onda kada oni nauče da jedno u drugom uživaju dok se uzajamno čekaju i traže jer je upravo čekanje ono što kod Desanke Maksimović sreću čini lepom, a divljenje postojanim: „izdaleka samo divimo se svemu“ „jer sreća je lepa samo dok se čeka, dok od sebe samo nagoveštaj da“ (*Ibid.*).

Ovi čuveni stihovi često se čitaju kao izraz pesimizma ili melanholije Desanke Maksimović jer se gubi iz vida njena ironija, kao i to što ona čekanjem uslovljava samo lepotu sreće, a ne i njenu pojavu ili istrajavanje. Pa ipak, ironija Desanke Maksimović, kao ni ironija želje Mihaila Epštejna, ne podrazumeva mogućnost da vešto uzajamno iščekivanje ljubavnika može sasvim da poništi njihovu bojazan od nemoći ljubavnog čina da zadovolji sve njihove želje i očekivanja, tako da strepnja ostaje jedna od središnjih tema istoimene Desankine pesme. To, međutim, „Strepnju“ ne svrstava u „liriku potiskivanja žudnje i volje, potpuno na liniji dučićevskog simbolističkog ideala zadržavanja stvari i bića u daljini“, kako tvrdi Konstantinović (1983: 52). Imperativ daljine lirskog *ja* Desanke Maksimović nije pesimistično sveden na „imperativ neostvarenosti, ili poluostvarenosti“ u okviru „svevlasti represije“ (*Ibid.*: 52, 64). Taj imperativ, kao i većina drugih, žudnju i volju ne potiskuje, već ih afirmiše, a daljinu zahteva da bi se ironiji želje omogućila distanca potrebna za njena „lukavstva“ koja uspostavljaju pravu meru između bliskosti i udaljenosti zaljubljenih bića, a njihov ljubavni užitak čine jačim: „ima više draži ova slatka strepnja, čekanje i stra“ (Maksimović, 1987: 20). Zahtevana distanca Desankinog lirskog *ja* upravo je ono uzmicanje koje Bart, u okviru figure „treznog pijanstva“, opisuje kao povlačenje radi „još izrazitijeg posedovanja“ (Bart, 2015: 284).

Stoga zahtevana distanca i doseže pravu meru onda kada utiša strepnju, a pojača zadovoljstvo lirskog *ja*, što se u „Strepnji“ postiže privilegovanjem čula vida. Lirski subjekt Maksimovićeve hoće izdaleka da posmatra i želi voljeno biće, između ostalog, i zato što priželjkuje oštrinu pogleda sa distance, odričući se „zgušnjavanja realnosti“ koje nastaje onda kada, prepušteni čarima intime dodira, samo „poluvidimo“ i „polučujemo“ (Epštejn, 2009: 197). „Uvučen u orbitu dodira“, vid „postaje ’kratko-vid’, kadar da opaža samo ono što je „na rastojanju ruke“, dok sve ostalo pretvara u „mutne mrlje“ (*Ibid.*: 196). Desankin lirski subjekt hoće da izbegne

upravo to „prestrojavanje“ i skraćivanje „do daljine ispružene ruke“, što se s čulom vida zbiva čim se nađe u sferi intime koja je prevashodno „zona dodira“, i da postigne ono što Epštejn u *Filozofiji tela* naziva „vazdušnom erotikom“ – „erotikom rastojanja, prozračnih vazdušnih slojeva koji se protežu između onog koji želi i željenog, te otvaraju put želji“, zadržavajući je, ipak, na samoj „granici ostvarenja“ (*Ibid.*: 131, 196).

U isti mah, lirsko ja Desanke Maksimović pokušava da upravo čulom vida postigne nešto od ljubavne prisnosti koja vrhuni u „zoni dodira“, te da pukim gledanjem dosegne „uzvratnost/uzajamnost“ koja je „iskonski ugrađena“ u čulo dodira (*Ibid.*: 44, 196). Zato i želi da, zazirući od taktilnosti, posmatra upravo oči voljenog bića i da tako postigne najveći stepen bliskosti koji čulo vida dopušta – uzajamnost pogleda. U „Strepnji“ se, dakle, „oka tvoja dva“ vole i žele „samo izdaleka“ jer se upravo umiljatim uzajamnim gledanjem postiže prava mera između bliskosti i udaljenosti dva bića, koja zaljubljenom subjektu pruža užitak, istovremeno ga štiteći od bola ljubavne intime. Desanka Maksimović, baš kao i Mihail Epštejn, uočava da tu vrstu obazrivog uživanja retko kada nudi dodir jer „tamo gde postoji mogućnost za najveću bliskost, tamo nastaje i opasnost od najvećeg nasilja i bola“ (Epštejn, 2009: 45). Stoga ona kao poželjnu vrstu ljubavne uzajamnosti predočava uzvratnost umilnih pogleda, kojom ljubavnici, makar i simbolično, postižu uzajamno milovanje vidom.

Na taj način, srpska poetesa svojom „Strepnjom“ pokazuje da obazrivost i briga ne moraju da budu „potiskivanje želje (Erosa)“ (Konstantinović, 1983: 10), već da mogu da postanu deo trezvenog užitka u okviru „vazdušne erotike, erotike rastojanja“ (Epštejn, 2009: 131). Ova Desankina pesma afirmiše „posebnu snagu“ erotske suzdržanosti koju će i Epštejn kasnije afirmisati tvrdnjama da je za suzdržano i delikatno uživanje u „laganoj čežnji“ potrebna posebna vrsta darovitosti, te da „neke prirode nisu u stanju da smognu toliku snagu“ jer im je „lakše“ da „eksplodiraju, izgore i iscrpljuju se u jakim porivima“ (*Ibid.*: 131). Nasuprot tim „satirskim“ prirodama, Desanka Maksimović trepetom svoje rane poezije pokazuje da se upravo uzdržavanjem postiže pojačana usredsređenost i uživanje u svakom čulnom detalju i čežnji. Zbog tog njenog erotskog minimalizma, koji ne smanjuje već pojačava intenzitet želje, u njenoj su lirici „strepnja, čekanje i stra“ prevashodno slatki, kao kod Epštejna, a ne prevashodno gorki, kao kod Barta. Čeka se, u ranoj poeziji Desanke Maksimović, ne samo obazrivo, čežnjivo i nevino, nego i zavodljivo, razigrano i lukavo. A tim čekanjem se istovremeno odbija i privlači, pa „Strepnja“ predočava i zabrinutost i zadovoljstvo koje lirski subjekt oseća dok razigrano čeka i podučava voljeno biće da se takvom čekanju pridruži jer uzajamna ljubav podrazumeva i uzajamno čekanje i čežnju.

Otuda predstavljanje ironije želje u ranoj poeziji Desanke Maksimović, osim „Strepnje“, obuhvata još jednu njenu pesmu koja je takođe u znaku „vazdušne erotike“ utoliko što opisuje kako „čežnje“ lirskog subjekta, u odsustvu voljenog objekta, „u vazduhu plove“ (Maksimović, 1987: 14). Reč je, naravno, o pesmi „Čežnja“, u kojoj je želja lirskog ja za ljubavnim spojem predstavljena kao toliko snažna da i sama priroda postaje njen „oprašivač“ (Epštejn, 2009: 104), pa lirski subjekt uporno doziva:

„Dodi!“, obećavajući odsutnom: „Sve kraj mene osmeh će ti dati“ (Maksimović, 1987: 14). Zbog toga je „Čežnja“, kao pesma o nestrpljivom dozivanju i požurivanju susreta, unekoliko suprotna „Strepnji“, koja blizinu i telesni spoj ljubavnika razigrano čeka i umiljato zabranjuje. Dok „Strepnja“ traži obazrivu meru udaljenosti i blizine, „Čežnja“ toliko žuri ka susretu da ga doživljava i u noći, vodi, nebu, bilju, voću, kao i u svemu ostalom jer: „Svu prirodu Gospod za tvoj doček kiti“ (*Ibid.*).

Pa ipak, ni u ovoj Desankinoj ranoj pesmi nestrpljivost nije satirska pošto lirski subjekt „Čežnje“, dozivajući voljeno biće, u isti mah i vešto čeka na njegov dolazak tako što svoju želju oseća svuda oko sebe, a naročito u lepoti i nabujalosti prirode: „Sve okolo mene čeka te i zove“ (*Ibid.*). Na taj način, Maksimovićeva svojom „Čežnjom“ nagoveštava Bartovo zapažanje da „želja“, koja je i inače „svuda“, kod čežljivih bića postaje „nešto sasvim posebno“ (Bart, 2015: 195), kao i Epštejnov uvid da ljubav „pooštrava svaku osećajnost“ i „pojačava čulnu zasićenost okolnog sveta“, zbog čega „okolni predmeti“ „postaju znakovi ljubavnog razgovora, prenosioci i oprašivači želja“ koji „kao da šire opipljiv obim želje“ (Epštejn, 2009: 104–105). Upravo su zato čekanje i čežnja i u ovoj Desankinoj pesmi, uprkos tome što su nehotični, predočeni slično kao u „Strepnji“ – kao patnja koja je slatka, mirisna i jedra poput okolne prirode.

Utoliko obe čuvene pesme iz rane faze Desankinog stvaralaštva, uprkos brojnim suprotnostima, o čekanju i čežnji govore kao o prevashodno poželjnim ljubavnim fenomenima. I „Ne, nemoj mi prići!“ , što je imperativ „Strepnje“, i „Dodi!“ , što je imperativ „Čežnje“, imaju, zapravo, značenje poželjnog, i pored toga što na prvi pogled deluju kao sasvim suprotne naredbe (Maksimović, 1987: 14, 20). Obe pesme Desanke Maksimović predstavljaju ono što Mihail Epštejn, govoreći o ironiji, naziva zaobilaznim načinom želje. Iako se čini da je dozivanje iz „Čežnje“ puko naličje zabrana iz „Strepnje“, ipak je i u „Čežnji“ erotska želja predstavljena kao posredna – kao želja „vazdušne erotike“, koja „u vazduhu plovi“ (Maksimović, 1987: 14) i podrazumeva umetanje „vazdušnih“ i raznih drugih „slojeva“ „između onog koji želi i željenog“ (Epštejn, 2009: 131). Posredovana okolnom prirodom, želja i u „Čežnji“ očekuje drugačiji način zadovoljenja od onog satirskog – trenutnog i neposrednog. Utoliko i „Strepnja“ i „Čežnja“ Desanke Maksimović, mnogo pre *Fragmenata ljubavnog govora* Rolana Barta i *Filozofije tela* Mihaila Epštejna, predočavaju govorne figure zaljubljenog, govoreći, u isti mah, i o ironiji i dijalogičnosti želje. Usled toga, ove dve njene pesme i same stupaju u svojevrstan dijaloški odnos, te tvore zaseban par u okviru njene rane lirike, uprkos tome što se najčešće čitaju uporedo sa pesmama „Na buri“, „Predosećanje“ i „Opomena“. Za razliku od tih drugih njenih poetskih ostvarenja, ove dve pesme, razmatrane skupa, ali i ponaosob, pokazuju da intima ne mora da bude ostvarena da bi bila oslonac ljubavi; dovoljno je ponekad da bude obećana, odgođena ili zabranjena, pošto ljubav čine i „bektstva“ i „potere“ (Epštejn, 2009: 109), i strepnje i čežnje.

Literatura

- Bart, R. (2015). *Fragmentsi ljubavnog govora*. Bojović, G. (prev.) Loznica: Karpos.
- Bart, R. (1975). *Zadovoljstvo u tekstu*, Aćin, J. (prev.) Niš: Gradina.
- Bošković, A. (2008). Čitanje *Strepnje* kao strepnje čitanja. U: Ćosić-Vukić, A. (prir.). *Tradicionalno i moderno u stvaralaštvu Desanke Maksimović* (71-82). Beograd: Zadužbina „Desanka Maksimović“.
- Dojčinović, B. (2013). O glasu, putanji i mestu: Desanka Maksimović u kontekstu istraživanja ženske književnosti. U: Tutnjević, S. (ur.) *Nad celokupnim delom Desanke Maksimović* (109–127). Beograd: Zadužbina „Desanka Maksimović“.
- Epštejn, M. (2009). *Filozofija tela*. Mečanin, R. (prev.) Beograd: Geopetika.
- Epštejn, M. (2012). *Filozofija ljubavi: ljubav u pet dimenzija*. Mečanin, R. (prev.) Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Konstantinović, R. (1983). *Biće i jezik u iskustvu pesnika srpske kulture XX veka*. Beograd, Novi Sad: Prosveta, Rad, Matica srpska.
- Maksimović, D. (1987). *Izabrane pesme*. Bograd: BIGZ.
- Mercier, V. (1956). The Uneventful Event, *Irish Times*, 18 February 1956.

WAITING AND LONGING IN ROLAND BARTHES' THEORY, MIKHAIL EPSTEIN'S PHILOSOPHY, AND DESANKA MAKSIMOVIĆ'S POETRY

Summary: This comparative study discusses Mikhail Epstein's and Roland Barthes' theories of love discourses, and connects them with Desanka Maksimović's love poetry. It shows that Barthes' study *A Lover's Discourse: Fragments* (*Fragments d'un discours amoureux*), Epstein's *Philosophy of the Body* (*Философия тела*), and Maksimović's anthologized poems differ in the ways of emphasizing the interplay of waiting, anxiety, longing, and desire in various love relations. While Barthes' *Fragments* describe waiting as the key discursive figure among the ones which depict the suffering of a lover affected by the absence of his or her loved one, Epstein's Bakhtinian thesis about the "dialogicity" and "irony of desire" analyses waiting as an integral part of postponed pleasure in the dialectics of "shrewdness of desire" and "poetics of intimacy". On the other hand, Maksimović's early poetry of "whispered longing" describes not only the torments of waiting, anxiety, and longing, but also the satisfaction of withholding and the joy of taking pleasure in the desire itself, which is much more complex and rewarding than the mere desire for pleasure.

Keywords: waiting, irony of desire, Roland Barthes, Mikhail Epstein, Desanka Maksimov

ПРИМЕНА ТЕОРИЈЕ ПОЛИСИСТЕМА ИТАМАРА ЕВЕН-ЗОХАРА ПРИ ОДРЕЂИВАЊУ ПОЛОЖАЈА ШПАНСКЕ ПРЕВОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ У ОКВИРУ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ КЊИЖЕВНОГ СИСТЕМА 30-ИХ ГОДИНА ХХ ВЕКА

Апстракт: Теорија полисистема израелског теоретичара књижевности и културе Итамара Евен-Зохара новија је метода у проучавању интеркултурних трансфера у оквиру књижевних студија. Између осталог, настоји да пробуди свест о постојању преводне књижевности као посебног књижевног система, сачини историјски приказ књижевних превода појединих периода и установи функције и положај преводне књижевности у оквиру књижевности уопште.

Преводна књижевност са шпанског језика, 30-их година ХХ века, направила је пробој и начинила помак са периферије ка центру тадашњег југословенског књижевног система. Пошто је та офанзива шпанске књиге запажена и коментарисана, овај рад има за циљ да покаже како су преведена дела са шпанског међусобно повезана начином на који је циљна (југословенска) књижевност изабрала текст. При том покушају полазимо од става Евен-Зохара да унутар наизглед произвољне групе преведених текстова постоји иста културна и друштвенополитичка мрежа односа која такође доминира у циљној књижевности.

Кључне речи: теорија полисистема, Итамар Евен-Зохар, шпанска преводна књижевност, југословенски књижевни систем, 30-е године ХХ века

1. Увод

Ово истраживање има за циљ да научној јавности укаже: 1. на значајан обим корпуса преводне књижевности са шпанског језика тридесетих година прошлог века у Југославији на српскохрватском говорном подручју, али и на 2. проблематику коју ти преводи покрећу, као и на питања која она отвара.

Теорија полисистема Итамара Евен-Зохара (Itamar Even-Zohar), заснована на темељима компаратистике, чини методолошку подлогу рада. Будући да је полазиште истраживања један од кључних постулата поменуте теорије – друштвена детерминисаност текста, пажњу подједнако посвећујемо историјском оквиру, политичкој ситуацији, економским (не)приликама, али и култур-

¹ milicainosavljevic@gmail.com

ном контексту, интелектуалној традицији и политизацији културних и националних питања, како у Југославији, тако и у Шпанији тридесетих година двадесетог века. Другим речима, проучавањем паралела и аналогија између ових двеју земаља покушавамо да образложимо како и зашто је опште погоршање политичких, економских и културних прилика у свету у датом периоду утицало на пролиферацију шпанске преводне књижевности у оквиру тадашњег југословенског књижевног система.

2. Теорија полисистема Итамара Евен-Зоухара

Полисистемска теорија Итамара Евен-Зоухара новији је методолошки приступ у проучавању интеркултурних контаката, веза и процеса у оквиру науке о књижевности. Утемељена је крајем двадесетог века књигом *Полисистемске студије (Polysystem Studies, 1990)*, у којој су приметни: 1. критика појма структуралистичког статичног система и 2. постструктуралистичка интенција да се систем представи као динамична међуигра односа између друштва и културе. То је семиотичка, функционалистичка теорија којом се проучавају питања културног идентитета, канони књижевног стварања, политизација уметности, односно политички утицај на ток књижевне историје и периодизације књижевности.

Поимање књижевних дела и појава као система присутно је већ код руских формалиста: Тињанова (Юрий Николаевич Тинянов), Ирине Неупокојеве (Ирина Григорьевна Неупокоева) и Јурија Лотмана (Юрий Михайлович Лотман). Потом је и Умберто Еко (Umberto Eco) видео књижевни текст као систем који почива у ширем културном контексту. Такође је Пјер Бурдије (Pierre Bourdieu), француски социолог и истраживач слика колективног менталитета, тврдио у својој теорији књижевног поља да је књижевност хетерономни, а не аутономни систем, и да се структура нелитерарних елемената који се уграђују у књижевне низове може објаснити посматрањем еволуције књижевног система у контексту. Према Бурдијеу, одређене политичке, економске, друштвене и културне прилике одређују генезу извесног књижевног феномена.

Што се наших аутора тиче, теоријом полисистема најисцрпније бавили су се Гвозден Еror и Владимир Гвозден.

Наш компаратист Гвозден Еror сматра да је теорија полисистема, макар на кратко, дала подстицај и ново усмерење поредбеним студијама. Према Еrorу, постојале су повремене иницијативе да у вокабулар компаратистике уђу хеуристички конструкти термина из полисистемске теорије (на пример, канононизована / неканонизована књижевност, примарна / секундарна књижевност, централна / периферна и сл.). Међутим, поменута очекивања нису се испунила јер је Итамар Евен-Зоухар преусмерио своја истраживања на друге сфере људске делатности и из својих пројеката искључио проучавање књижевности (Eror, 2010: 187).

С друге стране, Владимир Гвозден, поред компаратистичке црте, истиче да се полисистемски приступ у проучавању књижевности наслања и на теорију комуникације (Gvozden, 2008). Он даље објашњава хеуристичке конструкте термина из теорије полисистема. Као пример наводи Евен-Зохарово напуштање појма *контекста* Романа Јакобсона (Роман Осипович Якобсон) и уместо њега увођење појма *институције*, састављеног од више фактора који учествују у очувању књижевности као друштвене и културне делатности (Even-Zohar, 1990). Увођењем појма *репертоар*, који подразумева скуп правила која руководе стварањем и очувањем датог културног производа, појму *кода* додају се материјални елементи важни за производњу и потрошњу семиотичког догађаја (Even-Zohar, 1990; 1999; 2008). Књижевност је стога, саставни део ширег полисистема, а главна пажња истраживача треба да буде усмерена на средства преношења знакова између књижевности и других делова полисистема (психологије, социологије, историје, филозофије, политике, идеологије и др.). Они се делимично преклапају и пресецају, па ипак функционишу као структурирана целина чији су чланови међузависни.

Теорија полисистема бави се феноменима као што су контакт и интерференција међу системима који коегзистирају унутар макросистема, а посебно питањем превода у таквом контексту (Egor, 2010: 64). Циљ и остварива могућност ове теорије је, према Владимиру Гвоздену, „да истраживача наведе да се бави условима, односно својствима полисистема која омогућавају да једна књижевност ступи у однос са другом књижевношћу“ (2008).

Буђење свести о постојању преводне књижевности као посебног књижевног система, прављење кохерентних историјских приказа књижевних превода појединих периода и позиционирање преводне књижевности у оквиру књижевности уопште, примарни су циљеви теорије Итамара Евен-Зохара. Истраживања показују да периферија система (нпр. преводна, дечја, нефикционална књижевност, и др.) често игра значајнију улогу од центра (домаће канонизоване књижевности) (Gvozden, 2008). Евен-Зохар тврди да имају наизглед произвољно одабраних текстова за преводјење постоји иста културна мрежа веза и односа какву смо спремни да претпоставимо када је реч о текстовима домаће (циљне) књижевности. Његов став је да су „преведена дела међусобно повезана на барем два начина:

- (1) начином на који је циљна књижевност изабрала изворни текст [...];
- (2) начином на који преведена дела усвајају специфичне норме, понашања и стратегије (репертоар), који проистиче из њихових односа са другим повезаним системима [...]" (Even-Zohar, 2007: 5).

Како показују досадашња истраживања положај преводне књижевности у књижевном макросистему није завидан, али није ни нужно маргиналан. „Да ли ће преводна књижевност бити у центру или на периферији, и да ли ће њен положај бити повезан са иновативним (примарним) или конзервативним (секундарним) репертоаром, то зависи од специфичне констелације посматраног полисистема“ (Even-Zohar, 2007: 6).

Уколико преводна књижевност заузме централни положај у књижевном полисистему, постаје иновативна сила и битан део књижевне историје. Итамар Евен-Зохар наводи три најчешћа случаја када се то дешава:

1. када је домаћа (циљна) књижевност млада, односно у процесу заснивања,
2. када је периферна и
3. за време преокрета, криза и вакуума у циљној књижевности (2007: 7).

У таквим и сличним ситуацијама преводна књижевност представља проhodан канал кроз који стижу извори алтернатива и подстицајни репертоар за будуће књижевне подухвате.

Ипак, до сада анализирана грађа и спроведена истраживања указују на то да је „нормалан“ положај преводне књижевности унутар књижевног полисистема периферан. Међутим, нису сви макросистеми структурирани једнако. Уколико преводна књижевност заузме централни положај у одређеном књижевном полисистему, претпоставља се да се такво стање неће задржати дуго. Такве прекретнице јесу историјске, али показало се да су ти установљени модели тешко одрживи. Наиме, ниједан систем не може остати у сталном стању слабости или кризе, „иако не треба искључити могућност да неки полисистеми могу веома дуго бити у таквом стању“ (Even-Zohar, 2007: 9).

Питање које полисистемска теорија неретко ставља у први план својих истраживања је: како положај преводне књижевности унутар одређеног макросистема утиче на преводилачку праксу, норме, планирање и политику? Претпоставка је да разлика између изворног и преведеног дела зависи од позиције преводне књижевности, коју у датом тренутку заузима у полисистему. Када заузима централни положај, већи су изгледи да ће превод бити ближи изворном тексту у смислу адекватности. Преводилац тада нарушава домаће конвенције и често несвесно учествује у процесу стварања нових примарних модела књижевног израза. У „нормалним“ условима, када преводна књижевност заузима периферни положај, преводилац углавном проналази већ постојеће моделе за страни текст. Резултат тог процеса може бити неадекватан превод.

Другим речима, одбацује се статични и неисторични концепт превођења. Превођење није по природи ствари ограничено и дато. То је делатност која се одређује на основу контекста и ситуација које владају полисистемом и зависи од односа унутар одређеног културног система (Even-Zohar, 2007: 10).

3. Шпанска преводна књижевност у оквиру југословенског књижевног система 30-их година XX века на српскохрватском говорном подручју

„Превод није двојник изворног текста; није, не сме хтети да буде то исто дело, само са другачијим речником. Ја бих рекао: превод чак и не припада истом књижевном жанру којем припада оно што је преведено [...]. Превод је посебан књижевни жанр, различит од других, са сопственим правилима и циље-

вима²“ (Ortega i Gaset, 2004: 56-57). Истраживања теоретичари превођења Хо-сеа Ортега и Гасета и Итамара Евен-Зохара срећу се у једној тачки, сагледавању преводне књижевности као аутономног система са сопственим правилима и исходиштима у односу на изворни текст. На основу постулата њихових траду-ктолошких студија, покушали смо да направимо историјски приказ шпанске преводне књижевности тридесетих година двадесетог века на српскохрват-ском говорном подручју.

Како је периодика огледало и одраз културног и књижевног живота одређеног раздобља, али и један од његових регулатора и генератора (Matović i dr., 2012), при нашем истраживању кренули смо управо од југословенских књижевних гласила међуратног периода.

У књижевним часописима и литерарним прилозима релевантне некњи-жевне периодике тог доба проналазимо двадесет и пет текстова преведених са шпанског језика. Петнаест превода потпада под „чисте“ књижевне жанро-ве, поезију или прозу. У есеју „Цвијеће из шпањолске мистичне дубраве“ ау-тора Милана Бекара³, објављеном у *Хрватској просвјети* 1929. године, нала-зимо још четири песме („Маријина успаванка“ Лопеа де Вега (*Lope de Vega*), „Сједињење“ Тересе де Хесус (Teresa de Jesús), „Тамна је ноћ“ Хуана де ла Круса (Juan de la Cruz), и „Разговор душе с пропетим“ Хосеа де Валдививијелса (José de Valdivielso⁴)). Претпостављамо да су преведене директно са шпанског, иако подаци о преводиоцу нису наведени, те постоји могућност да се ради о самом аутору текста. Од горепомнутих превода једанаест поетских форми потпи-сују аутори *Генерације* '14. (међу којима је Хуан-Рамон Хименес (Juan Ramón Jiménez) заступљен са чак три песме) или *Генерације* '27. (из које је најза-ступљенији Федерико Гарсија Лорка (Federico García Lorca) са такође три пес-ме). Прозне форме, укупно четири, чине искључиво дела књижевника и фи-лозофа Мигела де Унамуна (Miguel de Unamuno), водеће личности *Генерације* '98., претходне генерације шпанских интелектуалаца. Осам од преосталих де-сет прилога припада нефикционалној књижевности (углавном есејима). По-следња два превода (Говор Мануела Асање (Manuel Azaña Díaz), председника Друге шпанске републике на дан годишњице побуне и изјава Алварес дел Ваја (Álvarez del Vayo), главног републиканског комесара Шпаније и представника у Друштву народа, о странцима у земљи), објављена су у двоброју 9-10 *Наше ст-варности* 1937. године. Припадају строго информативним, публицистичким, некњижевним, формама.

Информације о преводиоцима са шпанског горепомнутих публицистич-ких, некњижевних текстова нису дате. Такође немамо податке о преводиоцима прилога који припадају нефикционалној литератури. Изузетак је текст Сал-вадора де Мадријаге (Salvador de Madariaga y Rojo) „Шпански клерикализам“,

² Превела са шпанског језика Александра Манчић.

³ Милан Бекар или Bessari (1897-1966), у овом конкретном случају потписан псеудонимом Бршљански.

⁴ Valdivielso или Valdivieso.

који је објављен 1936. године, из два дела, у два узастопна броја сарајевског *Прегледа*. Његов превод са шпанског потписује Калми Барух. За петнаест прилога који потпадају под „чисте“ књижевне форме, зна се ко их је превео. Песму Рафаела Албертија (Rafael Alberti Merello) „Позив харфи“, објављену такође 1936. године у *Прегледу* превео је Хајим Алкалај. „Посмртну песму за Игнасија Санћеса Мехијаса“⁵ и „Одсутну душу“ Федерика Гарсија Лорке, објављене 1937. године у *Нашој стварности*, превели су Душан Матић и Коча Поповић. „Мјесечарску романцу /sic/ - Romance sonambulo“ истог аутора, штампану у *Хрватској ревији* 1939. године, као и песму „Злочин се догодио у Гранади“, која је 1941. године публикована у загребачком *Савременику*, превео је са шпанског на тадашњи српскохрватски језик Драго Иванишевић. Преводилац песама: „Небеса“, „Април“ и „Удесни епитаф једнога морнара“ Хуана Рамона Хименеса, потом „Истине“ Хосеа Морена Виље (José Moreno Villa), као и „Нове победе“ Дамаса Алонса (Dámaso Alonso), које су објављене у *Српском књижевном гласнику* 1941. године, био је Анте Цетинео. Он потписује и превод песме „Лепота“ Мигела де Унамуна, објављене у сарајевском *Прегледу* 1934. године. Прозна дела Мигела де Унамуна: 1. приповетку „Маркиз од Лумбрије“, 2. есеј „Кастиља“ и 3. чланак штампан у мадридском листу *El Sol* „Циганска игра“, објављена у СКГ-у, 1929, 1930. и 1934. године превели су, тим редом, Богдан Радица, Калми Барух и Д. Ј⁶.

Југословенска јавност је захваљујући поменутој пролиферацији превода дела са шпанског језика на страницама књижевних гласила тридесетих година двадесетог века први пут чула за Лорку, Хименеса и Албертија и др., а читалачка публика је добила прилику да упозна њихова дела на српскохрватском језику. Опсег шпанских књижевника познатих на овим просторима, до тада готово искључиво сведен на Мигела де Сервантеса (Miguel de Cervantes Saavedra), Бласка Ибањеса (Vicente Blasco Ibáñez) и Мигела де Унамуна драстично је проширен.

Међутим, захтеви за превођењем поменутих фрагмената или интегралних дела шпанске културе нису увек били књижевне природе. Напротив, често су књижевни захтеви уступали место назорима које је штампа тридесетих година прошлог века заговарала у друштвеним, економским и политичким круговима тадашње Југославије.

Иако преведени текстови представљају широк распон тема садржајно, формално и стилски различито оријентисаних писаца неједнаких способности и квалитета, код већине уочавамо друштвени детерминизам, моралистичке реперкусије и пацифистички тон (осуду првенствено Шпанског грађанског рата

⁵ „Posmrtna pesma za Ignacia Sancheza Mejiasa /sic/“ – наслов прилога који помињемо наведен је латиничним писмом у извору из којег смо га преузели. На ћирилично писмо транскрибован је од стране ауторке.

⁶ На основу белешке Жив. П. Јов. (Јовановић, Ж. П.), објављене у *Српском књижевном гласнику* 1937. године, сазнајемо да је презиме преводиоца „Циганске игре“ и сарадника СКГ-а, који је писао у рубрици *Прикази и белешке* такође Јовановић.

који је тада био у току, а потом и рата уопште). Другим речима, готово сви преведени текстови са шпанског на српскохрватски у међуратном периоду имају друштвенкорисну или моралну функцију. Њихова вредност почива у тим категоријама. Књижевност се вреднује са етичког становишта, „њој непримереног мерила“ (Роровић, 1990: 207).

Према томе, интересовање за шпанску преводну књижевност код нас било је подстакнуто више друштвеноисторијским збивањима него књижевноуметничким мерилима. Тако се, на пример, проблематика којом се бавио Мигел де Унамуну, тада најпревођенији шпански аутор код нас, „разилази у потпуности од идејних и естетских преокупација наших писаца међуратног периода, због чега су написи о Унамуну у српским и хрватским часописима између два светска рата били објављени више из обавеза према култури, него због филозофских и књижевних схватања која његово дело садржи“ (Рајић, 1982: 165-166). Затим, поетска остварења књижевника, припадника генерација ‘14. и ‘27., шпанских интелектуалаца који су веровали да уметност може довести до духовне обнове нације, не поклапају се са тадашњим егзистенцијалним проблемима, те самим тим и преокупацијама нашег народа. Стога, превођење кастиљанске поезије бива спорадично, или поводом неког зачајног догађаја из личног живота песника, или поводом преломних друштвеноисторијских збивања у Шпанији. Најбољи доказ за то је превођење књижевних и некњижевних прилога са шпанског, а потом и написа о Шпанији са других страних језика, након убиства песника Федерика Гарсија Лорке, чија је насилна и изненадна смрт постала метафора независне позиције поезије, али и уметности уопште, спрам налета фашистичке агресије.

Међу тада преведеним прилозима веома су заступљени краћи есеји, сумарни, критички прикази и друге нефикционалне форме, погодне за ширење другачијих мишљења, спорних питања и идеја. Реакција на страхоте и ужас поменутог рата довела је до функционалне превласти нефикционалних над књижевним жанровима. Краће форме одговарале су брзини којом су се одвијали догађаји у датом периоду како на Балканском, тако и на Иберијском полуострву. Њима се лакше осликава ратна стварност и успостављају критеријуми етичког ангажовања писца током мучног историјског искуства. Нефикционални жанрови такође својим документаризмом чине видним страшне размере трагичног лома друштва. Превођење са шпанског управо ових написа показатељ је положаја у којем се нашла тадашња југословенска књижевност, која се поставила као конкурент другим дискурсима, нпр: политичком, религијском, идеолошком, и др. (Kazas, 2007).

Од двадесет и пет прилога преведених са шпанског на српскохрватски језик, објављених у нама доступној књижевној периодици тридесетих година прошлог века, готово трећина (осам превода) штампана је у *Нашој стварности*, док је друга трећина (такође осам превода) публикована у *Српском књижевном гласнику*⁷.

⁷ Даље у тексту СКГ.

Наша стварност била је међу првим проходним каналима којима су до југословенске читалачке публике стизале вести о Шпанији. На налог Комунистичке партије Југославије⁸, овај часопис строго левичарске оријентације (вероватно због присуства шпанских бораца, односно југословенских добровољаца на републиканској страни Шпанског грађанског рата) објављује текстове о историји и актуелностима, политичкоекономској ситуацији, култури и уметности Шпаније, преводи интегрална дела шпанске књижевности или њихове фрагменте и штампа књижевне прилоге наших аутора инспирисаних Шпанијом.

Док у *Нашој стварности* информативни, публицистички, некњижевни текстови и нефикционалне форме проналазе своје место, *СКГ* подстакнут истим друштвенополитичким захтевима објављује књижевне жанрове преведене са шпанског језика. Тридесетих година прошлог века, *Гласникова* рубрика „Прикази и белешке“ неговала је моралну, социјалну и политичку критику и допринела је вредновању стране књижевности код нас (Роровић, 1990: 205). Куриозитет је да се често јављао одређени суд или прикривена полемика у односу на дело које је преведено на српскохрватски језик, али није ни интегрално, ни фрагментарно објављено у часопису. То је од пресудног значаја за истраживаче периодике како би се спречило стицање погрешног увида у систем преводне књижевности, у овом конкретном случају са шпанског језика, приступајући једнострано, односно имајући у виду само преводе објављене у периодици.

У циљу избегавања поменутих замке, осврћемо се на текст Миливоја Ристића „Страни писци у нашим преводима“, објављен 1940. год. такође у *СКГ*-у, али и на драгоцену библиографију *Contribución a la bibliografía de traducciones de literatura hispánica en Yugoslavia*⁹ Миливоја Телећана, штампану 1972. године у Загребу.

Телећанов попис превода шпанске књижевности у четвртој декади двадесетог века је исцрпан. Наиме, преко шездесет дела шпанског језика преведено је и објављено у периоду од 1929. до 1941. године на тлу тадашње Југославије. Пресудни догађај у превођењу са шпанског, како за научну заједницу, тако и за читалачку публику било је штампање дела Мигела де Сервантеса Сааведре, која су изазвала највећи одјек у југословенској јавности.

„Сада посматрани кроз призму крвавог братоубилачког рата, Сервантес и његов јунак доживљавани су као оличење пучке Шпаније бачене у смртоносни вртлог против своје воље [...]“ (Stojanović, 2005: 224). Преломни историјски моменат у Шпанији, стрепња над судбином југословенског народа пред налетима фашистичке пропаганде и перцепција Дон Кихота као симбола отпора (не само шпанског, већ и универзалног, светског некомформистичког духа) подстакли су београдски ЕОС да 1938. године објави друго издање *Дон Кихота* у преводу Ђорђа Поповића Даничара, али и *Узорне новеле*, први пут на српском језику, преведене од стране Хајима Алкалаја. Поред наведеног, у датом раздо-

⁸ Даље у тексту КПЈ.

⁹ Допринос библиографији превода шпанске књижевности у Југославији (прев. аут.).

бљу штампано је такође више популарних и адаптираних *Кихота* (1931, 1934, 1937. и 1942). Међутим, нису сви оставили једнако дубок траг у југословенском књижевном систему.

Свој напис „Страни писци у нашим преводима“ Миливој Ристић започиње објашњењем већ устаљене синтагме у југословенској читалачкој јавности „криза књиге“. Потом је описује, тумачи, анализира и вреднује. Тражи јој и проналази узроке. Пише о нестајању слојева који читају, о омладинском спортском духу, механизацији и сл. На послетку закључује да се спорна синтагма на првом месту односи на домаћу књижевност. „Целокупан годишњи биланс домаће књиге сведен је највише на двадесет књига које нађу издавача и које су хонорисане“ (Ristić, 1940: 298). Имајући у виду ову статистику и већ поменути број преведених дела шпанске књижевности на наш језик у четвртој деценији двадесетог века (преко шездесет), стичемо утисак да преводна књижевност са шпанског језика није била маргинализована. Напротив, направила је велики пробој и начинила приметан помак са периферије ка центру тадашњег југословенског књижевног система. Ипак, по квантитету, совјетска преводна књижевност у том периоду није имала такмаца. За време вакуума који се направио у домаћој књижевности, офанзива стране књиге запажена је и коментарисана. Иако су сва преведена дела била међусобно условљена тренутним друштвено-политичким контекстом, односно повезана начином на који је циљна (домаћа), југословенска књижевност бирала текст за превођење, Ристић наглашава да се тај одабир дела која ће се представити нашем читалаштву ипак вршио стихијски и насумично. “[...] радило се случајно, без плана“ (1940: 301). Управо то је ауторов одговор на питање „Зашто на пример С. К. Задруга¹⁰ није издала до сада *Дон Кихота* у Забавнику¹¹“?

4. Закључна разматрања

Без озбиљног традуктолошког планирања и политике, за конституисање подсистема шпанске преводне у оквиру полисистема југословенске књижевности, држава је одговорност пребацила на преводиоце. Управо ти самостални селектори преводне књижевности, постају посредници у међународним културним разменама и успостављању српско (хрватско) – шпанских књижевних веза.

Дела шпанске књижевности и информативне, публицистичке, некњижевне текстове о Шпанији обично су преводили дописници југословенске штампе, али и добровољци у Шпанском грађанском рату, директни учесници у борби, привилеговани посматрачи незавидне друштвенополитичке ситуације у којој се наша Друга шпанска република. Коча Поповић, на пример,

¹⁰ Српска књижевна задруга.

¹¹ *Забавник* је библиотека Српске књижевне задруге у којој су објављиване књиге познатих светских прозних писаца још од 1898. године.

југословенски добровољац, члан КПЈ, песник, надреалиста, превео је неке од најлепших стихова Гарсија Лорке на српскохрватски језик. Сматра се да су већину тада непотписаних превода, стилски и формално различитих написа о Шпанији, превели управо повратници из Шпанског грађанског рата, бивши припадници интернационалних бригада. Преко *Наше стварности* и осталих левичарских часописа, пласирали су их тадашњем југословенском читалачком аудиторијуму. КПЈ, иако нелегалан орган, контролисала је део тржишта протока информација о збивањима на Иберијском полуострву, а управо је анонимност давала већу слободу њеним члановима, преводиоцима при одабиру књижевног и информативног материјала за превођење.

По броју преведених прилога са шпанског на српскохрватски језик у четвртој деценији прошлог века истакли су се Калми Барух и Хајим Алкалај, књижевници и полиглоте, житељи босанске јеврејске махале, културни радници и пионери међу домаћим стручњацима на пољу хиспанистике¹².

Поред доприноса „наших Шпанаца¹³“ и босанских Сефарда, како у преводилачкој делатности, тако и у успостављању културних контаката и односа између тадашње Југославије и Шпаније, радом на овим питањима истакао се и Богдан Радица. Овај публициста и преводилац познат је по својим текстовима о Мигелу де Унамуну које је првенствено објављивао у *СКГ*-у. Остали горепоменути преводиоци Душан Матић, Драго Иванишевић, Анте Цетинео и др. такође су били ерудите и писци који су обележили своје време, културни делатници на успостављању југословенско-шпанских веза и посредници у књижевним разменама између ове две земље.

Теорија полисистема Итамара Евена Зохара, та новија метода у проучавању интеркултурних трансфера у оквиру књижевних студија, која настоји да пробуди свест о постојању преводне књижевности као посебног књижевног система и да сачини историјски приказ књижевних превода појединих периода, усмерила је нашу пажњу ка бројним аналогијама (почев од економске ситуације и друштвенополитичких прилика до културног контекста који је свакако у фокусу нашег интересовања), које су довеле до пролиферације шпанске преводне књижевности у оквиру југословенског књижевног система тридесетих година двадесетог века. Био је то јединствен период, упечатљив феномен, имајући у виду до тада наше недовољно развијене везе са Шпанијом и слабу хиспанистичку традицију у Југославији.

Поменуто умножавање текстова преведених са шпанског на српскохрватски језик, и пробој шпанске књижевности у преводу тридесетих година двадесетог века, у теорији књижевности познат као „офанзива шпанске књиге“, приметно су утицали на изградњу и развој југословенског националног књижевног система. Иако питање утицаја перцепције превода са шпанског на каснија

¹² Више о овим ауторима погледати у Стојановић, Ј. (2009). Драгоцен допринос Сефарда познавању Сервантеса у Србији и Југославији. *Зборник јеврејског историјског музеја*, 9, 381-402.

¹³ „Тепане“ југословенске јавности у послератном периоду нашим добровољцима који су се борили на републиканској страни за време Шпанског грађанског рата.

дела у нашој књижевности, а можда и на политичке односе ове две земље остаје отворено за потоња истраживања, запажено је да се шпанска књижевност појавила тада као иновативна сила и интегрални део крупних догађаја наше књижевне историје, те смо и њен помак са периферије ка центру тадашњег југословенског књижевног система покушали да опишемо и вреднујемо.

Литература

- Gvozden, V. (2008). *Pojmovi komparativne književnosti (2)*. Društvo književnika Vojvodine. Preuzeto 25.12.2018. sa http://www.dkv.org.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=655&Itemid=38
- Even-Zohar, I. (1990). Polysystem Studies. *Poetics Today*. Volume 11. Number 1. Retrived December 25, 2018 from http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/Even-Zohar_1990--PolysystemStudies%20%5BPT11-1%5D.pdf
- Even-Zohar, I. (2007). Položaj prevodne književnosti unutar književnog polisistema. *Мостови: часопис за преводну књижевност*, 139-140, 5-10.
- Eror, G. (2010). *Književne studije i domen komparatistike*. Knj. 1. Beograd – Pančevo: Institut za književnost i umetnost – Mali Nemo.
- Eror, G. (2010). *Književna terminologija i domen komparatistike*. Knj. 2. Beograd – Pančevo: Institut za književnost i umetnost – Mali Nemo.
- Kazaz, E. (2007). Hibridnost nefikcionalnih žanrova. Pogovor knjizi Ivana Lovrenovića *Trpi li Bog zulum : kronike 2005-2007*. Sarajevo: Rabic.
- Matović, Vesna i dr., (2012). *Revizija!: časopisi kao agensi književnosti i kulture*. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Ortega i Gaset, H. (2004). *Beda i sjaj prevođenja*. Beograd: Rad.
- Popović, N. (1990). Prevedena strana književnost u SKG. U: A. Petrov (prir.). *Prilozi za istoriju srpske književne periodike (199-211)*. Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Rajić, J. (1982). *Migel de Unamuno u srpskim i hrvatskim književnim časopisima*. (Neobjavljen magistarski rad). Beograd: Filološki fakultet.
- Ristić, M. (1940). Strani pisci u našim prevodima. *SKG*, 61/4, 298-303.
- Stojanović, J. (2005). *Servantes u srpskoj književnosti*. Beograd: ZUNS.
- Telećan, M. (1972-1973). Contribución a la bibliografía de traducciones de literatura hispánica en Yugoslavia. *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia (807-839)*. Zagreb: Filozofski fakultet.

APPLICATION OF THE POLYSYSTEM THEORY OF ITAMAR EVEN-ZOHAR IN DETERMINING THE POSITION OF THE LITERARY TEXTS TRANSLATED FROM SPANISH IN THE 1930S YUGOSLAV LITERARY SYSTEM

Summary: Polysystem theory of the Israeli literary and cultural theoretician Itamar Even-Zohar is a recent method in the study of intercultural transfers within literary studies. Inter alia, it endeavors to raise awareness of the existence of translated literature as a special literary system, make a historical presentation of literary translations of certain periods and establish the function and position of translated literature within the literature in general.

Translated literature from the Spanish language in the 1930s made a breakthrough and moved from the periphery to the center of the former Yugoslav literary system. As this Spanish books offensive has been noticed and commented, this paper aims to demonstrate that translated works from Spanish are interconnected in the same way in which the targeted (Yugoslav) literature selected texts for translation. In this attempt, we proceed from Even-Zohar's hypothesis that within a seemingly arbitrary group of translated texts there is the same cultural and socio-political network of relations that also dominates the target literature.

Key words: polysystem theory, Itamar Even-Zohar, literary texts translated from Spanish, Yugoslav literary system, 1930s.

ARHETIPSKI SIMBOL BELE BOGINJE U PESMAMA ROBERTA GREVSA I MAJE HERMAN SEKULIĆ

Apstrakt: Autor rada bavi se analizom pesme „Bela boginja“ britanskog pesnika Roberta Grejvsa i duge pesme „Gospa od Vinče“ spisateljice Maje Herman Sekulić. Kroz stihove ova dva pesnika pokazuje se kako arhetip kao saopštivi simbol ima potencijalnu komunikativnu moć i kako je mitologija matrica književnosti kojoj se vrhunska poezija uvek iznova vraća jer tu nalazi velike opšteljudske teme (Fraj, 2007). Cilj rada je da se izvesni arhetipski simboli u pesmama ova dva pesnika objasne iz konteksta savremenih tumačenja književnosti. Pored viđenja utemeljivača arhetipske kritike Nortropa Fraja, koji je na poseban način inspirisao Maju Herman Sekulić, u analizi ćemo se oslanjati i na shvatanja drugih mislilaca koji izučavaju prefigurisane arhetipske simbole iz perspektive feminizma i postmodernizma (na primer M. Atvud).

Ključne reči: arhetipski simbol, bela boginja, feminizam, postmodernizam, modernizam

Bela boginja (1948), kontroverzna i kompleksna knjiga britanskog pisca Roberta Grevsa, zasniva se na mitu o beloj boginji, paganskom božanstvu matrijarhalnih kultura i religija prisutnog kod mnogih naroda više hiljada godina u prošlosti. Ova knjiga iznedrila je upečatljiv mitološki koncept u poetskoj viziji britanskog pesnika i vizionara i pronašla put i utočište u mnogim delima savremenih pesnika i mislilaca. Stoga s pravom možemo govoriti o beloj boginji kao mitološkom i arhetipskom obrascu koji se može izdvojiti iz konteksta modernih tumačenja književnih dela. Arhetipski obrazac neraskidivo aludira na stvaralaštvo poznatog kanadskog teoretičara književnosti, tvorca ritualno-mitološke škole, Nortropa Fraja, koji je i začetnik arhetipske kritike. Njegova dela, a posebno delo *Anatomija kritike* svakako su bila inspiracija za srpsku književnicu Maju Herman Sekulić, ali se Frajeva arhetipska interpretacija književnog dela svakako može primeniti i u analizi Grevsovog modernog pesništva. Naime, predmet analize ovog rada biće Grevsova uvodna pesma u knjizi *Bela boginja* i duga pesma Herman Sekulić *Gospa od Vinče* (2017). Pošto se arhetipski simbol bele boginje ponavlja u mnogim književnim delima, kratko ćemo se osvrnuti na njegove prefigurisane oblike iz perspektive feminizma i postmodernizma u stvaralaštvu druge generacije mitopoetske pesničke škole kojoj pripada priznata kanadska spisateljica Margaret Atvud.

I Herman Sekulić i Atvudova bile su dobro upoznate sa delom i učenjem Fraja, dok je Grevs bio jedan od pisaca (kao i Džordž Orvel, Semjuel Beket, T. S. Eliot i drugi) o kojima je Fraj diskutovao u svojim radovima. Pored toga što uspešno koristi arhe-

¹ tanja.cvetkovic@filfak.ni.ac.rs

tipske simbole u svojoj poeziji, Herman Sekulić je 5. decembra 1979. godine uradila intervju sa ovim poznatim kanadskim teoretičarem književnosti koji je u celini uključen u jedan od trideset tomova sabranih dela o Fraju.² Dok je studirala na Viktorija koledžu univerziteta u Torontu, Atvudova se upoznala sa delom Grevsa *Bela boginja* kao i sa Jungovom arhetipskom teorijom kolektivno nesvesnog. Na univerzitetu je sreła i književnog kritičara i profesora Nortropa Fraja čija je arhetipska kritika imala veliki uticaj na njen rad kao studenta i kasnije ozbiljnog pisca. I kada je diskutovao o delima mnogih pisaca koja su se na bilo koji način nadovezivala na postavke njegove arhetipske kritike, Fraj je o Grevsovom radu govorio kroz prikaze njegovih dela. Iako se divio delu *Bela boginja*, Fraj se fokusirao na ironiju samog mita za koji kaže da predstavlja ljudski napor da „prevari nedostižno“ (Gill 2010: vi). Po Frajevom mišljenju, Grevs ne pripada grupi pisaca tradicionalne mitopoetske škole, kojoj pripada T. S. Eliot, već „tradiciji pisaca koji su mitsku erudiciju pretopili u satiru“ (Gill 2010: vi). Tako, na osnovu Frajevog mišljenja, Grevsov doprinos nije u stvaranju „sistematske mitologije“, već u oslikavanju „mitske upotrebe poetskog jezika kada osmišljavamo sopstvene mitove i primenjujemo ih u upotrebi mnogobrojnih ljudskih tema“ (Gill 2010: vi). U tom smislu možemo posmatrati prefigurisane mitske simbole u Grevsovom delu, delu Atvudove, onako kako Fraj vidi njihov doprinos razvoju mitopoetske škole.

U eseju „Mit i struktura“ objavljenom u časopisu *Polja*, Herman Sekulić ističe značaj Frajevog dela za celokupno književno nasleđe i ističe njegov doprinos nauci o književnosti na polju arhetipske kritike i teorije mita. Celokupna Frajeva šema o strukturalnom principu književnosti zasniva se na pretpostavci o autentičnosti mita. Fraj želi da strukturalne principe književnosti izvede iz unutrašnje analogije same književnosti. Analogijom se utvrđuju paralele između ljudskog života i prirodnih fenomena. U strukturi mita kao i u strukturi same književnosti, Fraj otkriva dva kretanja: kružno (naviše i naniže, koji se kasnije projektuju u komediju i tragediju), i dijalektičko kretanje (svet stvarnosti i svet želje, mitski pakao i raj koji se kasnije projektuju u ironiju i romansu). Međutim, Fraj smatra da između mitologije i književnosti ne postoji znak potpune jednakosti. On zaključuje da je mitologija matrica književnosti kojoj se vrhunska poezija uvek iznova vraća jer tu nalazi velike opšte-ljudske teme izgrađene na principima analogije i identiteta. Na taj način strukturalni principi mitologije postaju strukturalni principi književnosti i javljaju se ponovo u jeziku u obliku poređenja i metafore. Zbog toga Fraj zaključuje da je „književnost rekonstruisana mitologija“ (Herman Sekulić 1991: 228) iako su i jedna i druga jedan celokupan oblik verbalne umetnosti. Mit u Frajevoj šemi može postojati samostalno, može se uklopiti i transformisati u složenu književnu formu, može biti podređena struktura u okviru jedne složene strukture. Fraja zanimaju književna ostvarenja mita sa svim istorijskim, žanrovskim, stilskim i drugim slojevima značenja. On zaključuje da se u svakom imaginativnom književnom delu mogu naći arhetipski obrasci koji se ponavljaju (kao što je simbol ili metafora potopa, raja, pakla, romanse itd.). Pojmovni okvir Frajeve šeme kritike čine mit i arhetip izvedeni iz same književnosti.

² in *The Collected Works of Northrop Frye, Volume 24: Interviews with Northrop Frye*, ed. by Jean O'Grady, Toronto: University of Toronto, 2008: 476-482.

U *Anatomiji kritike* kroz četiri eseja Fraj definiše pojam arhetipskog simbola. Pod pojmom arhetip podrazumeva simbol koji je „saopštiva jedinica“, odnosno tipičnu ili ponavljajuću sliku (Fraj 2007: 119). Arhetip kao simbol povezuje jedno književno delo sa drugim, jednu pesmu sa drugom i tako pomaže ujedinjenje i integraciju našeg književnog doživljaja. Na taj način, književnost postaje način komunikacije, a arhetip kao simbol dobija veliku komunikativnu moć. Pošto shvatimo i naučimo značenje jednog simbola, onda upotreba tog simbola postaje poznata velikom broju ljudi koji lako prepoznaju specifične, saopštive asocijacije simbola:

„Kada govorimo o „simbolici“ u običnom životu, obično mislimo na takve naučene kulturne arhetipove kao što su krst ili kruna, ili na konvencionalne asocijacije, kao kod povezivanja čistote sa belim ili ljubomore sa zelenim. Kao arhetip, zeleno može simbolizovati nadu ili vegetalnu prirodu ili saobraćajni znak za slobodan prelaz ili irski patriotizam isto kao i ljubomoru, ali reč „zeleno“ kao jezički znak uvek upućuje na određenu boju. Neki arhetipovi su tako duboko ukorenjeni u konvencionalne asocijacije da teško mogu izbeći upućivanje na tu asocijaciju, kao što geometrijska figura krsta neizbežno sugerise smrt Hrista“ (Fraj 2007: 123).

Shodno Frajevoj definiciji pojma arhetip, arhetipi jesu specifični simboli koji se u sličnim formama ili oblicima javljaju u različitim kulturama.

Pored Fraja i Grevsa, veliki uticaj na rad Atvudove imao je i Karl Gustav Jung koji je prvi uveo teoriju arhetipa. Prema Jungovom mišljenju, arhetip je „praiskonska slika“ kolektivno nesvesnog, obrasci koji se prenose kroz kolektivno nesvesno i koji se ponavljaju kroz psihološko ponašanje likova. Likovi u njenim romanima predstavljaju otelotvorenje Jungovih arhetipova i odgovaraju Grevsovim mitološkim figurama predstavljenim u knjizi *Bela boginja*. Junakova mitska potraga, arhetipski obrazac smrti i ponovnog rođenja ili Grevsova klasifikacija boginje kroz mitološke likove nevine boginje Dijane, privlačne i zavodljive Venere i autoritativne i destruktivne Hekate ili Persefone jesu prefigurisani arhetipski motivi koje srećemo u delima M. Atvud. Trostruke kvalitete bele boginje nalazimo i kod Grevsa i kod M. Atvud, kod Herman Sekulic, ali i u Frajevoj teoriji arhetipske kritike.

U romanu *Gospođa Orakul* (*Lady Oracle* 1976), anti-gotičkoj satiri, junakinja Džoan Foster je žrtva monstruoze dominacije majke Fren. Stoga Džoan postaje otuđena od sopstvenog identiteta i kao odrasla osoba preuzima uloge mnogobrojnih persona koje joj omogućavaju da pobegne od sopstvenog *ja*. Ona postaje poznati pisac pod pseudonimom Luiza K. Delakort i živi životom svojih gotskih junakinja. Džoan odgovara Grevsovom liku nevine Dijane dok je njena zla majka oličenje Jungovog negativnog arhetipa majke i predstavlja Grevsovu autoritarnu Hekatu. Džoan, koja se transformiše u različite likove, u jednom trenutku postaje lepa zavodljiva žena, Grevsova Venera, i sa tog staništa takođe predstavlja Jungov pojam anime – idealnog lika žene u muškoj psihi. U ovoj komičnoj parodiji, Džoan je istovremeno parodija Grevsove trostruke boginje zbog višestrukih persona koje Atvudova junakinja preuzima na sebe. Tako ova antigotička satira sa glavnom junakinjom predstavlja parodiju kvaliteta i uloga bele boginje.

U romanu *Izranjanje* (*Surfacing* 1972), Atvudova prikazuje putovanje kao mitsku potragu junakinje bez imena koja u potrazi za nestalim ocem nastanjuje divlji-

nu Kvebeka. Iz jedne lične i feminističke perspektive, njena potraga je potraga za izgubljenim identitetom kao posledica patrijarhalnih odnosa sa muškarcem koji je primorava na abortus. Dok otkriva crteže svog oca na steni, glavna junakinja zaranja duboko u vode kvebečkog jezera, simbolično u svoju podsvest, gde dolazi do istine o sebi. Uranjanjem u svoju podsvest, junakinja se suočava sa gubitkom deteta, uzrokom svoje traume, a ovo suočavanje sa istinom istovremeno dovodi junakinju na put isceljenja i psihološkog oporavka. Tako ova psihološka drama glavne junakinje prati Kembelovu šemu o izdvajanju junaka iz zajednice, fazi inicijacije, prosvetljenja i samootkrića, i povrataka junaka u zajednicu kroz proces transformacije i rehabilitacije – mitski obrazac lične transformacije identita glavnog junaka po Džozefu Kembelu.

Ako posmatramo arhetipsko putovanje glavne junakinje, Atvudova priča podseća na srednjevekovne romanse potrage za svetim gralom koje se bave sličnim ili istim mitološkim biblijskim obrascem lične transformacije. Pošto savremena junakinja Atvudove priče oživljava motiv potrage za gralom kroz sećanje na izgubljenu bebu, Atvudova priča odgovara definiciji romanse potrage prema Frajevom viđenju u *Anatomiji kritike*:

„Romansa potrage ima analogije kako sa ritualima, tako i sa snovima, a rituali koje je istraživao Frejzer, i snovi koje je ispitivao Jung, pokazuju uočljive sličnosti u formi koje bi trebalo da očekujemo od dve simbolične strukture analogne sa istom stvari. Prevedena na jezik snova, romanse potrage je traganje za libidom ili onim ja koje žudi za ispunjenjem one želje koja će ga osloboditi anksioznosti stvarnosti, ali koje će tu stvarnost ipak zadržati. Antagonisti potrage su često opake figure, džinovi, ogri, veštice i čarobnjaci, i očigledno imaju roditeljsko poreklo; ali su prisutne i izbavljene i oslobođene očinske figure, kao što vidimo u psihološkim potragama kako Frojdovim, tako i Jungovim. Prevedeno na jezik rituala, romanse potrage je pobjeda plodnosti nad pustom zemljom“ (Fraj 2007: 230).

Ovaj Frajev arhetipski obrazac romanse potrage skoro da je u potpunosti preslikan na potragu glavne junakinje romana *Izranjanje* i predstavlja uspešnu primenu Frajevog učenja arhetipske kritike kod druge generacije sledbenika ritualno-mitološke škole. Bela boginja je u ovoj priči predstavljena kao nemoćna i nevina žrtva dominantne patrijarhalne kulture koja kroz potragu za sopstvenim identitetom i kroz transformaciju vraća svoja osnovna svojstva plodnosti i majke zemlje.

Grevsova bela boginja ili boginja Meseca oličenje je celokupnog životnog ciklusa od rođenja do smrti i ponovnog rođenja. Ako je ulog poezije „religijsko prizivanje Muze“ (Grejvz 2004: 10) kao želje da se živi u harmoniji sa prirodom i da se poštuju simboli poezije i Muze, onda je u savremenom svetu bela boginja ismejana, svedena na drugorazredno biće, simboli poezije obezvređeni, a Mesec kao simbol boginje majke, muze i poezije, sveden na „prezreni zemljin satelit“ (Grejvz 2004: 10). Grevsova knjiga *Bela boginja* predstavlja odgovor patrijarhalnim mitovima jer Grevs uvodi žensko božanstvo, boginju, kraljicu, kao centar univrzuma koji opstaje uprkos neumitnosti prirodnog životnog ciklusa. Kao izvor života boginja je predstavljala sve ženske aspekte: devicu, ljubavnicu/majku, vešticu. U savremenom svetu, uloga poezije i princip obožavanja muze i žene se promenio. Savremeni svet postao je svet

komercijalnih vrednosti koje mogu „kupiti skoro sve osim istine, i skoro svakog – osim istinom opsednutog pesnika“ (Grejvz 2004: 10). Na početku Grevsove knjige, pesma posvećena belojoj boginji, kasnije antologizirana pod nazivom *Bela boginja*, jasno govori o tome da Mesec i bela boginja treba da budu obožavani kao deo ljudske posvećenosti božanstvu i veri.

Slično Grevsovoj pesmi *Bela boginja*, *Gospa od Vinče* bila je prvi pesnik, prametnik, boginja Meseca koju su stanovnici stare Evrope, predstavnici Vinčanske kulture obožavali 5700 - 4500 godina pre naše ere. Neolitska figurina žene sa petougaonim licem, podbočena, bila je simbol matrijarhata i vladavine ženskog principa u staroj Evropi, ali i prvog pisma i poruke zapisane nesistematskim apstraktnim znakovima još uvek nerazumljivim nauci. Misteriozni magijski znaci prvobitnog vinčanskog pisma su mistični i nedokučivi kao sama figurina i njena simbolika. Herman Sekulić je ovoj figurini dala praiskonsko ime na osnovu grčke reči *maia* – majka, majka Hermesa, u značenju pramajka. Herman Sekulić objašnjava da je ona „Bela boginja, žena, majka, naša pramajka, koja baca čarolije glogovim prutom“ (Herman Sekulić 2017: 6-7). Prema objašnjenju Herman Sekulić i Prologu svoje duge pesme *Gospa od Vinče*, glog je drvo čistote i pročišćenja i Rimljani se nikad nisu venčavali u mesecu maju, koji je dobio naziv po ovoj boginji. Ova boginja je imala svojih devet muza, čije je sedište bio Helikon koje je dobilo ime po vrbi, svetom pesnikovom drvetu.

Grevsova pesma *Bela boginja* posvećena je idealnoj ženi kao simbolu života, inspiracije, kreativnosti.

„Svi je sveci kleveću i trezvenjak svaki,
Vođen Apolonovim pravilom zlatnim –
Plovio sam dalje od prezira da je nađem“ (Grejvz 2004).

Reč „kleveću“ ovde se koristi u smislu omalovažavanja, obezvređivanja boginje. Najavljujući potragu za boginjom, pesnik govori da je muškarac kao predstavnik patrijarhalnih vrednosti u isto vreme stavio sebe u poziciju *pharmakos*-a u odnosu na boginju.

„Do predela stranih da je sretnem,
Nju, jer je želeh iznad svega,
Sestru opsene i eha“ (Grejvz 2004).

Pravu boginju treba tražiti

„... u srcu vulkana,
U krhotinama leda, i gde su tragovi od mnogo dana,
Iza pećina sedam velikih pospanaca.“ (Grejvz 2004).

Na kraju druge strofe, poslednja tri stiha opisuju boginju. Ona je Bela boginja sa licem belim poput gubavca. Ovde pesnik simbolično nagoveštava njenu drugu, destruktivnu osobinu. Njene plave oči podsećaju na Afroditu, dok „kovrdže od meda“ i „usne od oskoruše“ pojačavaju dimenziju misterioznosti kojom je okružena.

U trećoj strofi pesnik objašnjava da se boginja slavi u proleće kao izvor života, majka prirode, ali i u novembru, u jesen, „u to doba najgrublje“, kada je priroda ogo-

ljena kao i sama boginja. Iako je lišena svojih magijskih moći u jesen, ona je i dalje boginja, ovoga puta boginja podzemnog sveta, Persefona. U Grevsovoj pesmi boginja otelovljuje tri moćna aspekta: majku, ljubavnicu i muzu, vešticu. Ona je boginja u svojoj celovitosti, i kao *anima* dopunjuje junakovu dušu.

Grevs smatra da je bela boginja „besmrtna, nepromenljiva i svemoćna“, „muškarcima su je se bojali, obožavali je i pokoravali se matrijarhatu“ (Grevs 1997: 15). Ona je bila boginja-mesec i predstavljala je tri faze u razvoju žene: devojaštvo, zrelost i starost. Herman Sekulić takođe koristi ovaj motiv u svojoj pesmi, i opisuje boginju:

„Boginja Meseca, on je voleo
Njene usne, njena mala stopala
Vajao ih u glini, u kamenu,
Sa velikim očima, maskiranim,
Svevidećim –
Onozemaljskim“ (Herman Sekulić 2017: 21).

Shodno tome predstavljala je još jedno trojstvo: devojka – vazduh, nimfa – zemlju ili more, starica – podzemni svet, a analogno tome i tri grčka božanstva: Selenu, Afroditu i Hekatu. Međutim, kako je godišnji hod sunca podsećao na uspon i pad prirodnih moći, proleće na devojku, leto na nimfu i zima na staricu, veliku boginju počeli su da poistovećuju sa sezonskim promenama u biljnom i vegetativnom svetu, ali i sa majkom Zemljom, pa su ponekad sve ove boginje nosile samo jedno ime, Hera. Herman Sekulić je ovoj boginji dodelila još jedno ime „Gospa od Vinče“, ali joj je u pesmi dala i lično ime drevne boginje Maje:

„Bila je njegova, moja Maja, Pramajka,
Gospa naša od Vinče, od Dunava, od Divostina
Boginja,
Podbočila se prkosno, izazovno,
Crno-crvena ipsred ravnopravnih podanika,
Gospodarica mira, majka carstva
Lepog kao bajka“ (Herman Sekulić 2017: 21).

Sa arhetipom bele boginje, Herman Sekulić povezuje i svojih devet sveštenica ili devet muza koje su nezaobilazan deo Grevsovog stvaralaštva.

„Dozivaš tvoje sestre bledolike sveštenice,
Da se u orgijastičkom transu pomole za rudare
Kada ti dođu onako umorni u zagrljaj
Noseći ti školjke i kristale
Preko sedam brda, preko mora, s kraja sveta
U tvom krulu da mušku snagu obnove“ (Herman Sekulić 2017: 17).

Herman Sekulić podseća na posebnu vrednost i snagu bele boginje kao žene i majke u vremenu koje negira, oslabljuje i obezvređuje ženski princip (Frajev tragični modus u arhetipskoj kritici). Ona suprotstavlja božanske principe rađanja i ljubavi koje bela boginja poseduje:

„Rodiću ponovo, kada glog procveta,
Na proleće, surova.

Materica je život.
Materica je grobnica.
Gospodarica sam života i smrti
A da to nisam ni znala (Herman Sekulić 2017: 36).

Bela boginja je boginja plodnosti i boginja života koja istovremeno vlada i podzemnim svetom kao Hekata ili Persefona. Ona u sebi otelovljuje život u svojoj celovitosti, sve njegove aspekte, prirodni ciklus biljnog i životinjskog sveta i u tome leži njena najveća moć, a upravo te njene atribute veliča i Herman Sekulić.

Pesnikinja u pesmi predstavlja i podseća na one vrednosti ljudskosti i zdravog razuma koje su potisnute ili uništene pod naletom patrijarhalnog društva, ideologija, sumnjivih interesa i ciljeva. Poezija Herman Sekulić i ova duga pesma predstavljaju feminističko i postmoderno viđenje mita kao i upotrebu arhetipa Bele boginje u tom duhu. Pesnikinja se pojmovima destrukcije, potiskivanja i zanemarivanja ženskog principa suprotstavlja veličanjem novih događaja predstavljenih iz perspektive obnovljenog ženskog principa. U njenoj pesmi *Gospa od Vinče* predstavljen je prefigurisani arhetip Bele boginje na primeru istorijskog događaja i svedočanstva vinčanske figurine, koja se pojavljivala u različitim formama u različitim kulturama kroz vreme. Kroz ovaj model/arhetip Bele boginje Herman Sekulić uvodi motive rađanja, ljubavi, preporoda koji dominiraju pesmom.

I u Grevsovoj pesmi *Bela boginja* i u pesmi *Gospa od Vinče* Maje Herman Sekulić skoro se na isti način govori i opisuje simbol Bele boginje. Dok Grevs posvećuje više pažnje opisu samog božanstva, njenim vrednostima i kvalitetima, nagoveštavajući poznati motiv „povratka boginje“, dotle Herman Sekulić opisuje vinčansku figurinu, veliča njene kvalitete, ali je postavlja u savremeno doba i kroz postupke prefiguracije progovara o značaju njenih osobina plodnosti i o neizbežnosti njenih moći obnavljanja života i principa ženskosti u vremenu u kojem živimo. Na sličan način i Atvudove junakinje, na putu borbe za ženski princip predstavljaju isti takav kontrast i suprotstavljanje silama dominacije patrijarhalnog društva. U osnovi spomenutih dela ovih stvaralaca je potisnuti simbol božanstva čije vrednosti čitaoci ponovo otkrivaju i čijim se kvalitetima klanjaju ne bi li se u savremenom životu uspostavila ravnoteža ponekad suprotstavljenih principa i moći, muškog i ženskog principa, zaboravljenog doba matrijarhata i dominantnih ideologija patrijarhalnog sveta.

Literatura

- Atwood, M. 1982. *Surfacing*. in Charles Clerc, Louis Leiter. eds. *Seven Contemporary Short Novels*. Glenview, Illinois: Scott Foresman and Company.
- Atwood, M. 1993. *Lady Oracle*. London: Virago.
- Fraj, N. 2007. *Anatomija kritike*. (prev. Gorana Raičević). Novi Sad: Nolit.
- Gill, Glen Robert. ed. 2010. *Northrop Frye on Twentieth-Century Literature* Volume 29, Toronto: University of Toronto Press.
- Grejvz, Robert. 1997. *Bela boginja: Istorijska gramatika pesničkog mita*. (priredio: Grevil Lindop, prevela: Nevena Mrđenović). Beograd: Dosije i Službeni list SCG, 2004.

Greys, Robert. *Grčki mitovi*. Beograd: Nolit.

Herman Sekulić, M. 1991. "Mit i struktura". *Polja*. 388/389 (jun-jul 1991): 228-229.

Heman Sekulić, M. 2017. *Gospa od Vinče/Lady of Vincha*. Beograd: Pešić i sinovi, 2017.

THE ARCHETYPAL SYMBOL OF THE WHITE GODDESS IN THE POEMS OF ROBERT GRAVES AND MAJA HERMAN SEKULIĆ

Summary: The paper focuses on Robert Graves's poem "In Dedication", anthologized as "The White Goddess", and the long poem "Lady of Vincha" by Maja Herman Sekulić. By analyzing the two poems, the author of the paper points to the communicative power of the archetype in the poems. The aim of the paper is to explain the archetypal symbols in the poems from the point of contemporary literary views. Besides Northrop Frye's archetypal attitude, whose influence on Maja Herman Sekulić is very significant, the author of the paper will rely on the views of other writers who deal with the prefigured archetypal symbols from the feminist or postmodern angles (M. Atwood, for example).

Key words: archetypal symbol, white goddess, feminism, postmodernism, modernism

СИМБОЛИКА ПРОСТОРА У ПРОЗИ ЛАЗЕ К. ЛАЗАРЕВИЋА

Апстракт: У овом раду се истражују просторни односи у приповеткама Лазе К. Лазаревића, који немају основну функцију места радње. У првом делу рада дат је преглед важећих ставова књижевних теоретичара (Ж. Женета, М. Бал, Х. П. Абота, Џ. Принса, Г. Башлара) о простору у прозним делима. У средишњем делу рада, ослањајући се на Бахтиново одређење хронотопа и ставове Јурија Лотмана, који сматра да просторни односи могу постати извесни моделативни систем, односно, језик за изражавање ванпросторних категорија и односа, интерпретиране су приповетке *Први пут с оцем на јутрење* и *Све ће то народ позлатити*. Указано је на симболичку функцију и сценичност простора у овим приповеткама, који се највише уочавају у карактеризацији ликова и приказу њихових душевних стања. Употпуњавањем слике о иновативној поетици Лазе Лазаревића, у завршном делу рада је истакнута улога овако обликованог простора у квалификацији прозе Лазе Лазаревића као весника модерног литерарног израза.

Кључне речи: приповетка, простор, симболика, хронотоп, сценичност

1. Увод

У науци о књижевности се истраживањем проблема простора у књижевним текстовима дошло до сазнања да се простор у књижевности не појављује само као место радње већ и као један од структурних елемената који може имати вишеструку функцију. Мике Бал у књижевном делу простор посматра као оквирни и тематизовани. Простор има оквирну функцију када је представљен као место дешавања. Поред тога простор може бити место које делује и утиче на фабулу. У књижевном делу простор не мора бити упадљив, али је у већини случајева тематизован. Оквирни и тематизовани простори могу бити стабилни, као фиксни оквири и динамични као фактори који омогућавају кретање ликова (Bal 2000: 113). Разматрајући просторне црте књижевног дела Жерар Женет указује на просторност самог језика. Књижевна просторност се испољава на нивоу писма у стилистичком значењу речи, те се таква просторност може назвати речју фигура: „фигура, то је истовремено форма простора и форма језика, то је сам симбол просторности књижевног језика у његовом односу са смислом (Ženet 1985: 39). За простор обухваћен имагинацијом Гастон Башлар сматра да „не може остати индиферентни простор изложен мерењима и ми-

¹ solasabilja@gmail.com

слима геометра, већ је тај простор доживљен, не у својој позитивности, већ са свим посебностима имагинације“ (Bašlar 1969: 24). Да простор није само место радње сматрају и Џералд Принс и Хорас Портер Абот. Простор у књижевности може функционисати тематски, структурално, као средство карактеризације, али је могуће и приповедање без указивања на простор приче (Prins 2011: 166). Приповедне светове уоквирене димензијама простора и времена насељавају ликови са сопственим унутрашњим световима, модификујући емотивну и интелектуалну атмосферу, која је доминантна и простире се ван простора и времена књижевног дела (Abot 2009: 261).

Посебан допринос изучавању простора у књижевним делима припада руским теоретичарима Михаилу Бахтину и Јурију Лотману. Бахтин је простор разматрао у оквиру своје теорије хронотопа. Хронотоп дефинише као „суштинску узајамну везу временских и просторних односа, уметнички освојених у књижевности“, дословно преведено „времепростор“. Термин наглашава суштинску међузависност простора и времена у (уметничким) представама. У књижевности хронотоп спаја просторна и временска обележја у конкретну целину. Карактеристике времена се разоткривају у простору, а простор се осмишљава и мери временом. У књижевности хронотоп има суштинско жанровско значење. Као формално-садржајна категорија он одређује и лик човека у књижевности, који је увек суштински хронотопичан (Bahtin 1989: 193–194). Осим тога хронотоп одређује и уметничко јединство књижевног дела и његов однос према стварности, те у делу увек садржи вредносни моменат, који из целине уметничког хронотопа може бити издвојен само у апстрактној анализи. Све временско-просторне одредбе у књижевности су неодвојиве једна од друге и увек су емоционално-вредносно обојене: „Уметност и књижевност прожети су хронотопским вредностима разних степена и обима. Сваки мотив, сваки издвојив моменат уметничког дела представља такву вредност“ (Bahtin 1989: 372).

Руски семиотичар Јуриј Лотман је просторне односе посматрао као моделативни систем или језик за изражавање различитих ванпросторних категорија и односа. Моделативна улога простора се огледа у томе што се иза приказивања ствари, предмета и околине у којој делују ликови открива систем просторних односа, структура топоса која се појављује као језик који служи за изражавање других, непросторних односа у тексту (Lotman 1976: 302). Просторни односи у уметничком тексту, по Лотману, могу имати неколико функција: функцију моделовања света, карактеризацију ликова, структурирање сижеа и могућност представљања посебних ефеката у појединим сценама, ефекта „сценичности“. Ефекат сценичности Лотман препознаје у оним деловима прозног текста који подсећају на вербалне описе позоришних сцена, у којима се текст богати позоришним или сликарским средствима (Lotman 1993: 272). Овим поступцима се појачава илузија уверљивости код читалаца којима се омогућава лакше понирање у вишеслојни предметни свет дела. Осим тога, ове сцене често садрже симболистичка значења. У овом раду истражујемо симболику простора и ефекат сценичности у приповеткама Лазе К. Лазаревића.

2. Символика неме сцене у приповеци *Први пут с оцем на јутрење*

У књижевној историографији о делу Лазе К. Лазаревића најчешће је истичана ауторова вештина приказивања унутрашњег света личности кроз психолошку анализу. Јован Скерлић је приповетке Лазе Лазаревића вредновао као најскладније и најлепше приче „без којих неће бити ниједна антологија српске књижевности“ (Skerlić 2000: 247). Савршенство у сажетости излагања запазио је Милан Кашанин (Kašanin 2004: 114). Одсуство критике ондашње бирократије и појаве зеленаштва у овој прози примећује Јован Деретић истичући да Лазаревићева проза или идеализује старе патријархалне вредности, или приказује драму отпора малих, у себе затворених заједница против сила које вребају из спољашњег, непријатељског света, или литераризује модерну индивидуалистичку психологију и судбину првих интелектуалца у србијанском друштву XIX века (Deretić 2011: 829). Душан Иванић је приповетке окарактерисао као прозу која се „одвија између опажања, констатовања спољашњег, видљивог свијета, очекивања догађаја (као слутње, наде, бојазни) и непредвидивог, изненађујућег обрта“ (Ivanić 2002: 250). У Лазаревићевој визији света Михајло Пантић препознаје виши облику уметничке интеграције различитих животних и духовних ставова и феномена (Pantić 2015: 108). Милорад Јеврић запажа да је психолошки вешто обликован Лазаревићев јунак заробљеник спољашњих притисака и сложених међусобних интеракција (Jevrić 2017: 457). Нова читања Лазаревићеве прозе доносе да она представља крај реалистичког дискурса (Bošković, 2007), да је изазовна за постструктуралистичка тумачења (Milosavljević Milić, 2014), те да се у њој појављује нови тип жене/мајке у српској књижевности (Томић, 2014). Драгана Вукићевић у делу Лазе Лазаревића препознаје катахрезу, надоместак исказу који је заправо немогућ и недовољан. Катахреза у реализму је „троп душе, мртво чвориште, одбрана језика склоног номинализацијама и класификацијама, начин да се исказе неизрецивост психе, (...) нематеријалног (...) и бесмртног дела човека“ (Vukićević 2014: 128).

Поетика Лазаревићеве прозе са човеком индивидуалцем и његовим унутрашњим светом у средишту ауторовог интересовања обогатила је српску реалистичку приповетку низом неуобичајених поступака којима је аутор веома вешто описивао преломне или трагичне тренутке у људском животу, драматичне обрте који у животу мењају појединца, те главни јунак ове прозе бива преображен или поражен. Радња ових приповедака се најчешће одвија на малом простору, тачније, од укупно девет приповедака у седам места радње је затворени простор: породични дом (*Први пут с оцем на јутрење*), пристанишна механа (*Све ће то народ позлатити*), бањски пансион (*Вертер*), имање породичне задруге (*На бунару*), болничка соба и породични дом (*Ветар*), пансионска трпезарија и соба (*Швабица*), собе породичног дома (*У добри час хајдуци*). Лазаревићеви ентеријери су веома кратки, описи који не говоре много, већ подсећају на дидаскалије у драмском тексту. Појединости у њима, сваки

посебно, говори понешто, а заједно представљени дају атмосферу једног тренутка, једне животне ситуације у којој живот побеђује или нестаје. Изузеци су описи собе након Митровог коцкарског пораза у приповеци *Први пут с оцем на јутрење* и опис пристанишне механе у приповеци *Све ће то народ позлатити* у којима се истовремено откривају реалистичке слике и симболистичка значења, који су предмет овог истраживања.

У приповеци *Први пут с оцем на јутрење* у основи драмског сукоба је очева коцкарска страст због које пропада једна имућна породица. Присуство великог драмског набоја у овој приповеци, наводи Димитрије Вученов, чини да би она могла израсти у трагедију античких димензија (Vučenov 1986: 31). Владимир Јовичић је у њој препознао самотничку драму главног јунака, старешине породице, који покушава да раздвоји свој лични идентитет од улоге породичног старешине, која му припада, и коју мора играти по правилима патријархалног обрасца (Jovičić 1978: 60). Снежана Милосављевић Милић у овој причи уочава „исповест човека који трага за суштином свог изгубљеног бића, које је увек и биће другог (Milosavljević Milić 2014: 26). Имајући у виду завршни део приче, Горана Раичевић је открила феномен епифанијског доживљаја, (у религији шире објављивање божјег присуства на земљи) који је као архетипски симбол божанске објаве симбол емоционалне реакције људи на божанственост и узвишеност, који се дешавају у неком конкретном догађају. Епифанија у књижевности може описивати афекте, емоције које су карактеристичне за религијско искуство сусрета са објављеним божанским принципом, као што је случај са завршним делом приповетке *Први пут с оцем на јутрење* (Raičević 2007: 103–111).

У приповеци се драма не зауставља на страшћу обузетом појединцу, већ се преноси и на остале чланове породице, те су укрштене две драмске ситуације: растућа коцкарска страст, која све више савладава јунака и страх укућана од последица Митрове страсти. За личну Митрову драму постоји и лична кривица, али за породичну драму не постоји породична кривица. Драмски набој приповетке подсећа на античку трагедију, с тим што се у самој кулминацији преокрет усмерава у неочекиваном правцу. Композиционе јединице приповетке почињу најпре прологом са наглашеном мотивацијом приповедања. Следи сећање наратора Мише на оца Митра, очев портрет, нарав, однос према деци, шегрту, својој жени и свету. Затим наратор описује однос мајке Марице према оцу Митру. Следи приповедање о Митру, који почиње да се коцка, да добија и губи. Коцка га постепено савладава до потпуног отуђења од посла и породице. Заплет кулминира до драматичне ноћи када јунак коцкајући се са друштвом у својој кући губи све, док се престрављени укућани у суседној соби моле пред иконом. У оквиру кулминације и разрешења наратор приповеда о јутру након кобне ноћи задржавајући се детаљно на „погледу кроз кључаоницу“. Следи садржај друге ноћи након Митровог пораза, опроштај од деце, покушај самоубиства као и чувени дијалог поред амбара, који усмерава радњу ка томе да се Митар врати породици. У епилогу стоји извештај о судбини Пере Зелембаћа.

Радња ове приповетке се готово цела одвија у породичном дому, само једном је описана улица. Једна од најдраматичнијих сцена је ноћ када Митар губи све. Драматичност је постигнута сликом амбијента у коме преовладава напето ишчекивање несреће, психоза страха, лоше слутње укућана, помућена свест и очајнички покушај домаћина да још једним и још једним улогом поврати изгубљено. У овој причи су контрастно постављени простори крчме као места порока и заразе и куће као места сигурности, стабилности, заштите и топлине. Заштитник и господар куће, анђео чувар, је мајка, а господар кафане Пера Зембаћ, оличење ђавола. У кулминацији приповетке аутор се зауставља на опису кобне ноћи Митровог потпуног губитка. Митар је и раније губио, али место великих и малих губитака била је крчма. Чистота породичног дома није била укаљана. Митар губи све оног тренутка када је „дух крчме пренео у светињу породичног огњишта“ (Deretić 2011: 827). Символика тог тренутка није само у губитку материјалном, већ и у претњи да се породица потпуно разори. Атмосфера крчме у соби Митровог породичног дома је, чини се, највише уплашила укућане. Митар се у суседној соби коцка, укућани у другој страхују, ћуте, моле се пред иконом. Митар губи све – материјално. Од потпуног слома породицу је делио само још један корак, Митрова намера да се убије. Наратор се задржава на опису собе у којој су коцкари провели ноћ. На сцени је само Митар у соби која личи на кафану након неке тешке пијанке у којој ништа више није на свом месту. Ову сцену у приповеци Снежана Милосављевић Милић повезује са паралепсом. Паралепса је термин Жерара Женета а односи се на ситуације када наратор показује више знања од оних које као посматрач може имати. У Лазаревићевој приповеци то би било предочавање унутрашњих стања јунака и њихових емоција, али и наведена ситуација у којој наратор описује коцкарску собу онако како ју је видео вирећи кроз кључаоницу. Сужено видно поље кроз кључаоницу не би могло омогућити виђење слике са толико значајних појединости (Milosavljević Milić 2008: 12–13). Митар се не помера, не говори. Ова сцена у коцкарској соби, дан после, је једна од најупечатљивијих немих сцена у прози српског реализма. Речита је само ентеријерна дескрипција:

„Сто наред собе. Око њега разбацане столице; две или три претурене. По поду лежи тисућу карата разгажене и неразгажене цигаре, једна разбијена кавена шоља, и испод једне карте вири дукат. Застор на столу свучен с једне стране скоро до половине. По њему разбацане карте, испревалјиване шоље, пуно трина и пепела од дувана. Стоји још неколико празних тањира, само на једном дукат истресен из луле. Четири празна свећњака; само у једном што букти дебела хартија којом је свећа била омотана, и црн дим мирно се уздиже и дохвата за таван. На једној столици за столом, леђима окренут вратима, седи мој отац. Обе руке до лаката наслонио на сто, а на руке легао челом, па се не миче“ (Lazarević 1956: 69).

Детаљна ентеријерна дескрипција на овом месту у приповеци није толико важна као слика места на коме се нешто страшно одиграло, колико као симбол Митровог душевног стања. Ентеријерном дескрипцијом аутор нас уводи у Митрово унутрашње стање свести. Споља гледано, он је миран, укочен, не-

помичан. У њему душевно растројство, неред, хаос у мислима. Ствари разбацане, испретуране и разгажене су онај хаос са чијих разбацаних, поломљених, догорелих остатака треба кренути даље, из пепела. Како у соби ништа није на свом месту, тако је и у Митровој свести све испретурано, али и у животу укућана. Митар се непомично суочава са хаосом порока који га је довео до дна. Тако аутор Митрову хаотичну, пороком помућену свест материјализује у облику разбацаних и поломљених ствари. Њен језиви појавни облик је обавијен злокобном тишином. Утихнула је и молитва. Живот је у том хаосу стао. Испражњени и догорели су свећњаци. Догорева хартија у свећњаку, догорева и Митар у свом пороку. У пламену коцкарске страсти сагорео је читав један труд и пређашњи живот. Атмосфера потпуне тишине је у функцији сугерисања нечег неочекиваног у општој безнадежности. За ову сцену се може рећи да је симбол умртвљеног живота. Очекује се следећи корак. Сама сцена умртвљеног живота антиципира могући след догађаја, покушај самоубиства.

Чини се да је ентеријер у овој приповеци ауторова тежња за сликом, за визуелним представљањем ствари помоћу речи. Лазаревић од свих чула највише активира чуло вида, затим долази чуло слуха, звук који је различитог интензитета и креће се од шапата до викања. У опису собе ређају се појединости једна за другом и свака од њих понешто говори, а из „целине израста атмосфера једног тренутка, једне животне ситуације“ (Vičenov 1986: 38). Овај ентеријер као слика човека и ствари у посматраном простору, говори о једном животу који је замро, застао, умртно се. Тако је ова нема сцена у соби породичног дома, која је на тренутак претворена у коцкарницу, огледало душе посрнуле јединке која је ношена магијом порока зауставила на тренутак свој и живот својих ближњих.

3. Ентеријер и ванпросторни односи – *Све ће то народ позлатити*

Лаза Лазаревић је као учесник српско-турског рата сагледао трагедију ратних војних инвалида, коју је уметнички уобличио у, по ставовима књижевних критичара, најбољој приповеци *Све ће то народ позлатити*. Њен уметнички квалитет се посебно огледа у укрштању и повезаности социјалних и психолошких мотива и драмском сукобу у социјалном аспекту приче са трагичним завршетком. Ток и сазревање драме није видљиво, пошто се драма већ догодила. Син главног јунака Благоја је постао инвалид. Писац прати поступно сазревање драме у Благојевој свести. Позорница на којој се одвија радња приповетке, трагедија Благоја казанције и његовог сина, је пристанишна механа, чији је опис дат на самом почетку приповетке. Људи већ дуго чекају лађу. Пошто не долази они се разилазе и остају само двојица, Благоје казанција, који чека сина, и капетан Танасије Јеличић, који чека жену. Они су случајни саговорници у времену и на месту као створеном за причање и сусрете. Њихове

животне и психолошке ситуације се разликују, али их повезује неизвесност судбине оних које очекују. Ови ликови су контрастно постављени по питању темперамената, уверења, положаја и исхода ишчекивања. Лазаревић је репродуктивну маску окончаног догађаја, типичну за хронотоп причања, окренуо ка догађају у настајању, чији се исход гради из назнака неизвесне будућности, које су помешане са деловима прошлости у причањима, сновима, слутњама (Ivanić 2002: 66). У јединству хронотопа сусрета, причања, ишчекивања преламају се различити карактери, светови и судбине. Хронотопом причања и сусрета развија се драмски ток радње, даје се психолошки профил саговорника и врши њихово контрастирање. Необични почетак приповетке везником „и“: „И сумрак се поче хватати, а лађе још нема“, упућује на основно психолошко стање, отвара напету атмосферу пристанишног амбијента и свега онога што претходи напетости ишчекивања. Све је усредсређено на чекање.

„Сунце се беше расплинуло у далекој прекосавској равници, и само још поврх места где га је нестало пружаху се у небо дугачке, светле беличасте зраке, као да је отуд са запада помолио неко грдну шаку, са раширеним и нагоре окренутим прстима – управо онако како то праве добри и рђави молери. Сава, која је била толико опала да се готово на сваком месту могла газити, сањиво отицаше, одбијајући слабачак црвенкаст рефлекс од облачака поврх ње“ (Lazarević 1956: 200).

Екстеријерна слика предвечерја у речном пристаништу је на први поглед уводно декоративна, међутим, она „није драперија за један драмски призор, већ ликовни рефлекс трагедије која из крваво црвено даљине путује и тек што није стигла“ (Јовић 1977: 99). У даљем току Лазаревић приповедање зауставља сликом ентеријера механе:

„Уђоше у механу с масним дугачким столовима, чађавим зидовима и од муха упуљуваним сахатом. На вратима која воде у авлију стоји написано облигатно „Срећна нова година“, итд. и испод тога „Италија! Сремчевић 14 гро: од-раки“. На среди таванице обешена лампа чкиљила је, једва пребацујући зраке кроз већ сасвим црно стакло. Насред среде стајаше једна дрвена столица, са сламњим средиштем и сломљеном и тако живописно испруженом ногом као да хоће да се фотографише“ (Lazarević 1956: 203).

Ефекат сценичности Лазаревић постиже избором и описом места на коме се одвија највећи део радње. Наведени опис у контексту садржаја који у приповеци следи подсећа на дидаскалије у драмском тексту, односно, на вербални опис позоришне сцене. Наративни опис кафанског ентеријера није типична реалистичка хронотопска слика, већ израз субјективног доживљаја лика, „више доживљај него догађај, више осећање лика него објективна слика“ (Milosavljević Milić 2012: 283). Ентеријерна и екстеријерна дескрипција наводе нас на разматрање просторних односа из перспективе Јурија Лотмана, простора као моделативног система за изражавање ванпросторних категорија, односно, простора као вишеплане метафоре (Lotman 1993: 269), што је могуће уочити у бројним детаљима у приповеци.

Благоја је узнемирило писмо и он упорно, али узалудно, покушава да не мисли на најгори могући исход. Јунак ступа на сцену приповетке и отпочиње радњу. Драму је започео већ садржај писма. Чекање лађе је само појачава. Аутор прати како драма стрепње сазрева у драму стварности. Благоја узнемирава ентеријер кафане. У видокругу му је, међу кафанским инвентаром, столица са „сломљеном и живописно испруженом ногом“ која, активирајући јунаково асоцијативно поље, потреса мислима о могућности да син није само рањеник, већ инвалид. Аутор душевна стања својих јунака не описује речима, они се сами исказују.

Стрепња се у психолошкој и психоаналитичкој литератури одређује као антиципација опасности. Фројд разликује ужас, страх и стрепњу као различите појмове: стрепња је стање очекивања опасности и припремања за њу, страх тражи одређен предмет од кога се страхује, ужас је стање у које човек западне када се суочи са опасношћу за коју није спреман, а где је наглашен фактор изненађења (Frojd 2006: 13). У стрепњи појединац предвиђа оно што ће се десити и задржавајући се у мислима на тим збивањима, ствара стање снажног антиципаторног страха (Крећ, Краћфилд 1973: 244). Стрепња настаје у одређеним ситуацијама које омогућавају да се „ја“ прозре, због чега се човек суочава са властитом слободом. Стрепњу стварају ситуације или се због ситуација стрепи. „Стрепња је вртоглавица од понора, свест о могућности скока која нас чини свесним наше личне слободе. Стрепња је однос према самоме себи и према оној ситуацији када стојимо тамо, испред понора“ (Grelan 2007: 127). Ако је стрепња страх повезан са антиципацијом, онда је страх унутрашњи сигнал да се субјект налази у ситуацији за коју се није довољно припремио, која превазилази његове могућности. Пошто је „свет“ увек моћнији од субјекта, страх је знак да субјект прихвата своју ограничену егзистенцијалну позицију. Осећање страха је повезано с инстинктом самоодржања и преживљавања, што се кристализује у људској потреби за ангажовањем у оним понашањима која ће донети ослобођење од страха, сигурност и заштићеност (Milivojević 2004: 448). У овој приповеци читаоци прате како јунака најпре нагриза стрепња, а потом, када истина потврди њену оправданост, јунака слама ужас и он губи свест.

У свести Благоја казанције се наизменично мењају слике вероватноће среће и несреће. Неизвесност се прекида усхићењем и очајањем. Нервозан, напет, запиткује, унезверен истрчава, гледа низ реку. Свака ситница коју опази (столица са поломљеном ногом) и која асоцира на стравичност могућег призора, доноси нову навалу страха. Благоје стрепњу не може да трпи нити да је потисне. У покушају потискивања црних слутњи и растућег страха, он све време започиње разговор или кавгу. Понашањем открива свој немир. Аутор се задржава на појединостима од којих прави читаве психолошке драме. Све што јунаци не могу, не смеју да изговоре, оно што потискују он слика путем одабраних детаља. Поломљена дрвену столица, коју је јунак најпре угледао у механи је „материјализовани симбол бојазни“ (Јовић 1978: 75). У психологији су дефинисани симболички страхови, који настају услед деловања механизма одбране (потискивање, премештање и нарочито симболизација) и којима се страх према оригиналном објекту премешта и фиксира према фобичном објекту, јер је страх према оригиналном објекту неприхватљив за

субјектово „ја“ (Milivojević 2004: 468). Иако Благоје казанција покушава да причама о синовљевој снази, вредноћи и лепоти потисне зле слутње, поглед на столицу „са испруженом сломљеном ногом“ враћа и интензивира потиснуто. Злослутна стрепња се још више појачава када је Благоје угледао инвалида. Благојева омашка у говору „јеси ли видео онога с ногом“, док показује капетану инвалида без ноге, који проси пред црквом јер су социјална примања инвалида недовољна, је путоказ ка дубини Благојевих немира. Столица без ноге и „онај с ногом“, који употпуњавају сцену и Благојев видокрут, сугеришу јунаков страх од могуће истине, односно, антиципирају долазак Благојевог сина инвалида без ноге.

У наредном разговору Благоје и капетан сукобљавају мишљења у расправи о положају инвалида. Дијалог открива њихове супротне ставове, пројектује психолошка стања, даје контраст њиховог социјалног статуса и наговештава супротне токове њихових животних судбина. У прљавом простору механе, који је симбол запуштеног социјалног живота средине, у свести двојице гостију се преламају слике и светови неких других времена и простора (Soleša 2018: 226). Благојев говор је пун узвика, опаски и пејоратива. Реченице капетана су скоро на силу изговорене. Они различито гледају на однос између друштва и људске јединке, различито тумаче друштвену правду и друштвену обавезу. Они су два менталитета, две визије света, два друштва и два живота. Слика суморног простора пристанишне механе је симбол једног несрећног и трагичног друштва. Осим што је механа место разоноде, сазнавања новости, порока, пословних сусрета, она је простор сударања различитих светова и судбина. Место где људи у судару са Другим људима и њиховим световима долазе до поразних сазнања о постојању светлог и тамног, победника и пораженог, среће и несреће, али и оној страни којој сами припадају у том свету, не по својој вољи, нити заслуги.

Врхунац трагике Лазаревић смешта у тренутку када се Благоје сретне са сином. Благоје је уморан од чекања и напетости заспао. Лађа је стигла, стигао је и син, сасвим тежак инвалид. На капетаново упозорење да је тешко рањен, Благоје не обраћа пажњу. Истрчава из механе, пролази поред рањеног сина, кога је морао приметити. Благојева свест је последњи пут одбацила представу о сину инвалиду и након сусрета и поздрава са сином, он пада у несвест. Неизвесност је прекинута. Драма стрепње се претворила у драму стварности. Још на ратишту одиграна драма, коначно је сазрела у Благојевој свести. Наде више није било. Све оно најгоре што је несрећни Благоје слутио, од чега је страховао, што је у својој свести потискивао, отворило се у свој својој несрећи и јаду: „Све беше у њега; и снага, и здравље, и лепота и опет — ничега не беше! Све личаше на разлупану скупочену порцеланску вазу.“ Све што је било лепо, била је прошлост. Будућност је била извесна, они су осуђени на просјачење и милостињу. Очев последњи покушај да врати веру у нешто, било шта, звучи језиво, застрашујуће и тиме трагичније. Покушај самилости и саучешће присутних не могу да ублаже трагику њиховог положаја.

Случајни сусрет Благоја и капетана, њихово површно упознавање и самопосматрање кроз посматрање Другог, било је довољно да се у свести сваког од њих учвр-

сти сазнање о сопственој животної срећи/несрећи. У речима капетанице антиципирана је и њихова будућност: „Хајдемоте одавде! – рече капетаница. – Овде је несрећа, а ми ... она погледа у обе ноге своме мужу и у пуне обрашчиће свога детета... - ми смо, хвала богу, срећни и пресрећни!” (Lazarević 1956: 213). На самом крају наратор завршава причу информацијом о судбини капетанове и Благојеве породице:

„Капетан је опет озидео кућу на истоме месту у Књажевцу. Покрио је, истина као што се то каже, хартијом, али му је жена весела, и синчић здрав, и чупа га већ за бркове. Благоје је још донекле говорио: „Све ће то народ позлатити!” После је окренуо на: „Све ће то теби бог платити!” напослетку се пропије и ту скоро умре. А његов син прима издржавање из инвалидског фонда и – проси!” (Lazarević 1956: 214).

4. Закључак

Приповетке Лазе Лазаревића у оквиру српског реализма су означиле превазилажење приповедања о „истинитом догађају“ и представиле нови начин уметничког грађења света. Драма Лазаревићевих јунака се одвија на малом простору, који је налик позорници. Не може се рећи да издвојени ентеријери у двама приповеткама нису, уобичајене за епоху, реалистичке слике простора. Ипак, у њима је, видели смо, више од описа места радње наглашено симболично значење. Функционално психолошки мотивисана ентеријерна дескрипција је или ликовни одраз растројеног ума, помућене свести и конфузије емоција (*Први пут с оцем на јутрење*), или материјализовани симбол човекове стрепње, сугестија надоласеће трагедије, метафора запуштеног социјалног живота једног времена (*Све ће то народ позлатити*). Лазаревићева камерна сцена је место пада, слома јединке, тачка на којој живот у различитим околностима застаје и креће даље ка преображају или потпуном слому. У време популарних, фолклорних тема, спољашњих мотива, наглашених сижеа, Лазаревићево уметничко интересовање усмерено ка појединцу ће антиципирати ток свести и природу подсвесног, која ће тек неколико деценија касније преокупирати српску књижевност. Символика простора је још једна у низу оних особина које илуструју посебност уметничког поступка у односу на прозна остварења ауторових савременика и откривају отвореност Лазаревићеве прозе ка модерним поетским тенденцијама.

Литература

Извор:

Lazarević, L. (1956). *Sabrana dela I*. Beograd: Prosveta.

Литература:

Abot, H. P. (2009). *Uvod u teoriju proze*. Beograd: Službeni glasnik.

Bal, M. (2000). *Naratologija: teorija priče i pripovedanja*. Beograd: Narodna knjiga, Alfa.

Bahtin, M. (1989). *O romanu*. Beograd: Nolit.

- Bašlar, G. (1969). *Poetika prostora*. Beograd: Kultura.
- Bošković, D. (2007). Laza Lazarević i kraj realističkog diskursa. U: Ivanić, D. (ur.) *Srpska realistička priča* (65–77). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
- Deretić, J. (2011). *Istorija srpske književnosti*. Beograd: SEZAM BOOK.
- Frojd, S. (2006). *Psihologija mase i analiza ega: izabrani spisi*. Beograd: Fedon.
- Grelan, H. H. (2007). *Filozofija osećanja*. Beograd: Geo politika.
- Ivanić, D. (2002). *Svijet i priča, o pripovijedanju i pripovjedačima u srpskoj književnosti*. Beograd: Narodna knjiga, Alfa.
- Jevrić, M. (2017). *Istorija srpske književnosti: realizam I*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet.
- Jovičić, V. (1978). *Pesnik moralne nostalgije*. Beograd: Prosveta.
- Kašanin, M. (1977). *Svetlost u pripoveci. Izabrani eseji*. Beograd: Rad.
- Kreč, D., Kračfeld, R. (1973). *Elementi psihologije*. Beograd: Naučna knjiga.
- Lotman, J. (1993). Umetnički prostor u Gogoljevoj prozi. *Treći program Radio Beograda* 96/97, 263–310.
- Lotman, J. (1976). *Struktura umetničkog teksta*. Beograd: Nolit.
- Milivojević, Z. (2004). *Emocije*. Prometej: Novi Sad.
- Milosavljević Milić, S. (2008). *Priča i tumačenje*. Beograd: Filip Višnjic.
- Milosavljević Milić, S. (2012). Prostori privatnosti u romanu srpske moderne. U: Dimitrijević, B. (ur.) *Filologija i univerzitet* (280–295). Niš: Filozofski fakultet.
- Pantić, M. (2015). *Osnovi srpskog pripovedanja*. Beograd: Službeni glasnik.
- Prins, Dž. (2011). *Narolološki rečnik*. Beograd: Službeni glasnik.
- Raičević, G. (2007). *Laza Lazarević junak naših dana*. Novi Sad: Akademaska knjiga.
- Skerlić, J. (2000). *Pisci i knjige 3*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Soleša, B. (2018). Hronotop krčme u srpskoj realističkoj pripoveci. U: Lopičić, V. i Mišić, B. (ur.) *Jezik, književnost, prostor* (217–231). Niš: Filozofski fakultet.
- Tomić, S. (2014). *Realizam i stvarnost, nova tumačenja proze srpskog realizma iz rodne perspektive*. Beograd: Alfa univerzitet, Fakultet za strane jezike.
- Vučenov, D. (1986). *Pripovetke Laze Lazarevića*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vukićević, D. i Milosavljević Milić, S. (2014). *Ogledavanja – Laza Lazarević i Simo Matavulj*. Niš: Filozofski fakultet.
- Ženet, Ž. (1985). *Figure*. Beograd: Kultura.

SYMBOL OF SPACE IN THE PROSE OF LAZA LAZAREVIC

Summary: In this paper spatial relations in the narratives of Laza Lazarevic, which don't have the basic function of the place of operation, are investigated. Since the space in literary art is much less explored compared to time, the first part of the paper gives an overview of the valid views of literary theorists about space in prose works. In

the central part of the paper, relying on Bakhtin's chronotopics and Y. Lotman's view that spatial relations can become a certain model system, that is, the language for the expression of different outspread categories and relationships, *The First Matins with My Father* and the *The People Will Reward All of This* are interpreted. It is pointed out on the symbolic function and scenic space in these narratives, which are most noticed when characterizing characters and painting their mental state. Complementing the image of Laza Lazarević's innovative poetry, in the final part of the paper, the role of this shaped space in the qualification of modernity Lazarević's poetics is emphasized.

Key words: narrative, space, symbolism, chronotope, scenicism

НОВИ ИСТОРИЗАМ У АНАЛИЗИ ПРИПОВЕДАКА СИМЕ ЖИКИЋА

Апстракт: Предмет овог рада јесте испитивање утицаја и значаја теоријског приступа у проучавању књижевности познатог под именом „нови историзам“ из угла различитих теорија и тумача. Књижевно дело као скуп различитих дискурса у себи носи гласове многих и говори о противуречностима историје и друштва из којег потиче. Отуда главна основа рада има за циљ да применом приступа новог историзма у анализи приповедака Симе Жикића из збирке приповедака *Пархојске слике и прилике*, укаже на то да је дискурс спона за откривање његове укоренености у вредностима и значењима једног времена. Применом новоисторијских тумачења у анализи приповедака уочавамо различита преплитања уметничког, друштвеног и историјског, а самим тиме и повезаности тематике дела са дискурсом прошлости. Методолошке основе рада чини концепт „згуснутог описа“ Клифорда Гирца, као и савремени теоријски увиди који долазе из подручја новог историзма.

Кључне речи: нови историзам, српска приповетка 19. века, Сима Жикић

1. Оснивање новог историзма

Током осамдесетих година 20. века најпре у америчкој теорији књижевности дошло је до промене става према историји и историографији. Тада се јавља један нови теоријски приступ у проучавању књижевности који убрзо постаје познат под именом „нови историзам“ (*new historicism*)“ (Lešić, 2003: 17). „Најкраће речено, у њиховом виђењу, *историја* се појављује искључиво као *текст*, тј. онолико колико је представљена у писаним документима и онолико колико је релевантна за нас данас“ (Lešić, 2003).

Зачетником овог новог приступа у проучавању књижевних дела сматра се амерички критичар Стивен Гринблат (Stephen Greenblatt), који је синтагму нови историзам први пут употребио 1982. године у посебном броју часописа *Жанр (Gener)*. У „уводном чланку истако је да су аутори које је позвао да приложе своје радове, као и он, посленици на истом задатку: да желе да поново промисле како се ренесансна књижевна дела уклапају у шири спектар дискурса и друштвене праксе који су обликовали енглеско друштво и културу XVI и XVII века“ (Felbabov, 2002). Тумачећи појаву новог историзма Владислава Фелбабов управо истиче да ни Гринблат ни његове колеге „нису могли да прихвате да

¹ jelena.aleksov@yahoo.com

књижевна дела постоје у естетском вакууму, као да немају никакве везе са историјским контекстом у коме су настала“ (Felbabov, 2002).

Фелбабов у студији „Нови историзам“ наводи да је Гринблатова тврдња о постојању овог правца у америчким академским круговима у којима је и поникао била проблематична. Наиме, „они који су наилазили на Гринблатов термин замишљали су да је нови историзам доктрина или покрет, па су отуда очекивали да Гринблат и његове колеге ускоро саставе кохерентан теоријски програм и одреде низ методолошких поступака које ће следити у својим тумачењима књижевних дела“ (Felbabov, 2002). Међутим, како то није учињено и како Гринблат и његови сарадници нису начинили такав манифест „неки критичари су их оптужили за непознавање теорије књижевности“ (Felbabov, 2002). Фелбабов наводи да је као одговор на такве оптужбе Гринблат објавио есеј „Ка поетици културе“ у коме он показује „оштроумним упоредним тумачењем парадигми Жан Франсоа Лиотара и Фредерика Џејмсона (Frederic Jameson) о капитализму, да се на опште питање којим се обојица баве, наиме, како су уметност и друштво међусобно повезани, не може одговорити ослањањем на једну теоријску поставку“ (Felbabov, 2002). С обзиром на то да питање које постављају Лиотар и Џејмсон исто оно које поставља и нови историзам, Гринблат каже: „Због тога ћу покушати ако не да дефинишем нови историзам, онда макар да га лоцирам као облик деловања – облик деловања пре него доктрину, пошто по мом мишљењу (а требало би да ја о томе нешто знам) то уопште није доктрина“ (Grinblat, 2002).

Отуда у својој студији Фелбабов јасно наглашава да „са Гринблатове тачке гледишта нови историзам није, нити би икад требало да буде утврђен и хомоген скуп теоријских поставки и техника. Требало би га, сматра он, схватити као хомогену и променљиву димензију онога што би се могло назвати нови историзам, а да би се разумео треба га поставити у шире оквире гледишта и приступа на које се ослања“ (Felbabov, 2002). Поред чињенице да се за Гринблата као најистакнутијег представника овог правца везује термин нови историзам, потребно је истаћи да он сам предлаже и други термин – „поетика културе“.

У есеју „Поетика и политика културе“ Луис А. Монтроуз (Louis A. Montrose) сагласно Гринблату тврди да је један од циљева новог историзма да на новим основама постави однос између књижевности и других текстова и самог културног система чији су они продукт. Монтроуз сматра да пројект одређен као „поетика културе“ „на другачији начин поставља осу интертекстуалности, замењујући дијахронијски текст једне аутономне књижевне историје синхронијским текстом једног културног система“ (Montrouze, 2003). Међутим, нова историјска критика може се посматрати као „нова“ и по томе што према Монтроузу одбија да прихвати „дистинкцију између 'књижевности' и 'историје', између 'текста' и 'контекста'“ (Montrouze, 2003), али и по томе што одбија да замисли аутора као „јединствену и аутономну индивидуалност“ (Montrouze, 2003). У свом есеју Монтроуз наводи да су књижевна дела историјски условљена у истој мери у којој су условљене и друге врсте културне делатности. Отуда

је важно истаћи његов израз „текстуалност историје/ историчност текстова“ (Montrouez, 2003), под којим се према тумачењу Бужињске и Марковског, сугерише „двосмеран однос између историје и текстова који означава; прво, одсуство непосредног приступа (који није посредован кроз текст), а друго, неизбежно ситуирање сваког текста у историји“ (Vužinjska i Markovski, 2009).

Услед разних превирања и различитих схватања неки од проучавалаца књижевности свој приступ „називају нови историзам, а неки га називају *поетика културе*. По свом приступу нови историчари су блиски и проучаваоцима књижевности и културе који свој приступ називају *културни материјализам*. Блиски су и гледиштима *феминизма* као и ревидираним облицима *марксистичке критике*“ (Felbabov, 2002). Сви они су међутим, потврдили и проблематизовали везе које постоје између књижевности и других врста дискурса. Обновили су и повећали интересовање за историју и друштвено-политичка питања у проучавању књижевности и културе.

2. Утицаји на настанак новог историзма

Током раних осамдесетих година 20. века нови историзам је по својој критичкој пракси био хетерогена појава која је услед недостатка јасне теорије ослонце проналазила у савременим истраживањима из области антропологије Клифорда Гирца (Clifford Geertz), као и у моделу културе, друштва и историје Мишела Фукоа (Michel Foucault). Како истиче Владислава Фелбабов: „симболичка антропологија Клифорда Гирца јасно је утицала на радове који се идентификују као нови историзам или *поетика културе*“ (Felbabov, 2002).

Тумачећи утицај Гирцове антропологије на настанак новог историзма Владислава Фелбабов у студији „Нови историзам“ износи његове ставове и одређење „појма културе“, који „означава историјом пренесен образац значења условљених симболима, системима наслеђених појмова изражених у симболичким облицима помоћу којих људи комуницирају“ (Felbabov, 2002). Отуда увиђамо да је према Гирцу улога симбола у друштву од изузетне важности јер су они ти који управљају системима понашања и деловања, док култура представља сачињени систем, мрежу симбола значења коју човек сам плете. На основу Гирцовог тумачења текстови су схватани као аспекти културе, док се појам контекста замењује појмом симболичке размене. Нови историзам постаје близак антропологији по томе што сходно њеном циљу да анализира и проучава друге културе и он иде ка томе да представи могућност проучавања књижевних текстова као дела која одређују њихова историја и култура. Књижевни текст се према култури не односи као према историјском контексту, већ као према нечему што учествује у стварању истог. Гирц тако сматра да култура није нека експериментална наука која трага за законитостима, већ интерпретативна наука која трага за значењем. Управо та интерпретативна пракса коју Гирц објашњава позната је под називом „густо описивање“ или „згуснути опис“ (engl. *thick description*).

Овај термин Буџињска и Марковски дефинишу на следећи начин: „да би означио интерпретативну методу која полази од привидно безначајне културне чињенице (анегдоте, догађаја, предмета) и постепено открива њену 'згуснутост' путем изношења скривених трагова симболичких поступака, институционализованих кодова и конвенција“ (Bužinjska i Markovski, 2009). Његово одређење у својим тумачењима употпуњује Фелбабов, истичући да „у процесу густог описивања књижевна дела се повезују са многим културним феноменима једног доба, па укључују дискурсе 'популарне политике', као и области као што је економија, право, медицина, политика и слично“ (Felbabov, 2002). Нема мање важног текста, сви текстови су важни и исторични, уклопљени у времену, постоје само доминантне дискурзивне праксе које их образују.

С обзиром на то да новоисторичаре занимају сви текстови који се налазе у различитим и променљивим активностима одређеног друштва, нови историзам поред утицаја антропологије Клифорда Гирца позива се и на модел друштва и историје Мишела Фукоа. У складу са тим потребно је истаћи Фукоово схватања историје. Он историју није посматрао као јединство историјског периода нити је посматрао одређене идеје кроз концепт историјског развоја. У његовим ставовима се према тумачењу Владиславе Фелбабов „наглашава дисконтинуитет историје и неизбежно потчињавање субјеката“ (Felbabov, 2002). Према Фукоовом мишљењу, континуитет захтева да се све историјске разлике схвате као сличности. У складу са тим он сматра да историја није логичан след догађаја, већ да ти догађаји који су се одиграли на један начин могли су се десити и на сасвим другачији начин. Управо се на ово Фукоово виђење историје наслањају тумачења новоисторичара који књижевна дела посматрају не само као одраз одређеног историјског периода, већ као неопходан део у пољу различитих дискурса моћи. Фуко у *Поректу дискурса* износи примедбе на традиционалну историографију и њену потрагу за континуитетом. Он истиче потребу за једном општом историјом у којој би дисконтинуитет био и сврха и средство изражавања. У Фукоовом сагледавању историје важно је истаћи његов став да више нису главни појмови „свести и континуитета [...] нити [...] појмови знака и структуре“ (Fuko, 2007), већ су сада главни појмови „догађаја и серије, заједно са игром појмова који су повезани са њима: регуларности, случаја, дисконтинуитета, зависности, трансформације“ (Fuko, 2007). Под таквим околностима, анализа дискурса о којој Фуко говори „не наставља се на традиционалну тематику коју јучерашњи филозофи и даље држе за 'живу' историју, него на ефективан рад историчара“ (Fuko, 2007). Управо је у томе његов нагласак на дискурсима који се морају пре свега третирати као „скупови дискурзивних догађаја“ (Fuko, 2007). Фуко је дакле текст схватао дискурсом и то је управо оно што од њега чини догађај.

Фукоова идеја дискурзивне праксе има за циљ да књижевно дело функционише као друштвена формација, а не само као њен одраз. Текст као део дискурзивне праксе није потребно посебно повезивита са неком другом историјском позадином јер он сам по себи у њој учествује. На основу ових ставова можемо извести закључак о једном другачијем виђењу објективности историје, једне од пр-

вих премиса које је нови историзам довео у питање. На развој новог историзма значајан утицај имало је и Фукоово одређење појма субјекта и моћи. Схватање да је човек као делатни субјект и творац сопствене историје у модерном добу на издизају, код Фукоа је покренуло питање „кризе субјекта“ (Буџинска и Марковски, 2009). Овај филозоф наводи да се од аутора у тексту „тражи да открије скривени смисао који га прожима, или да га барем наведе на себе. Од њега се тражи да то јединство повеже са својим проживљеним искуствима, са реалном историјом из које се оно родило“ (Фуко, 2007), чинећи тако јединство и уклапајући га у реално стање.

Мишел Фуко сматра да знање у једној епохи зависи и од практичне моћи друштва, односно од система власти. Према тумачењу Зденка Лешића, Фукоова „визија Државе као Моћи у великој мери је уоквирила [...] виђење прошлости“ (Лешић, 2003) новоисторијских тумача. Стивен Гринблат управо у свом есеју „Колање друштвене енергије“ анализира укореееност уметности и књижевности у друштву. Књижевно дело је како он наводи „естетски облик друштвене енергије“ (Grinblat, 2003) које своју снагу преузима из културних размена и преговора. Отуда је књижевност у једној живој интеракцији са дискурзивном праксом времена и културним кодовима. На основу Гринблатових виђења можемо уочити да је књижевност колективни производ, јер како он сам предлаже потребно је да „почнемо озбиљно схватати колективност производње онога што нам у књижевности пружа ужитак и побуђује занимање“ (Grinblat, 2003).

У овом есеју се као значајан истиче Гринблатов појам „циркулације“, који замењује традиционалне појмове који описују односе између текста и стварности: алузије, симболизације, алегоризације, репрезентације и *mimesis*“ (Буџинска и Марковски, 2009). Гринблат наводи да та „циркулација зависи од одвајања уметничке праксе од других форми друштвене праксе, одвајања које је извршено подршком идеолошког дејства, у опћеусвојену класификацију“ (Grinblat, 2003). Управо сагледавајући једну чвршћу везу између циркулације дискурса и власти која дискурс мора да контролише, новоисторичари се баве анализом доминантних представа и њиховом функцијом у „ојачавању политичке власти“ (Буџинска и Марковски, 2009).

Можемо истаћи да новоисторичари свакако доживљавају друштво и његове дискурсе према утицају који су на њих имали Гирц и Фуко. С једне стране друштво и култура су одраз власти, која обликује појединца, чинећи на известан начин „мрвог субјекта“, а са друге стране друштво и култура доживљавају се као активни. Сагласно Гринблатовом појму све се дешава у циркулацији и размени која у новом историзму заузима значајно место.

3. Историја као текст – приповетке Симе Жикића

Применом приступа новог историзма у анализи приповедака Симе Жикића² можемо увидети да је дискурс спона за откривање његове укорееености у

² Сима Жикић (1878–1964) рођен је у Зајечару. У родном месту завршио је пет разреда гимназије,

вредностима и значењима једног времена. Самим тим ће нам се значење текста искристалисати у својој историчности. Како бисмо приликом анализе у приповеткама Жикића истакли различита преплитања уметничког, друштвеног и историјског, свакако ћемо поћи за оним што је нови историзам преузео од Клифорда Гирца, а то је метод „згуснутог описа“. Новоисторијска тумачења углавном почињу приказом неког мање познатог догађаја који евоцира прошлост „у облику драмског свејдочења“ (Lešić, 2003). Смисао те почетне такозване „анегдоте“ или „мале историје из живота“ јесте истицање повезаности тематике дела са дискурсом прошлости. Затим се прелази на анализу начина на који су знања једног времена утиснута у књижевном делу – да ли их оно потврђује или оспорава, или чини и једно и друго истовремено.

У конкретном случају примене новог историзма у анализи приповедака Симе Жикића у којима је доминантан опис појединца у тешким друштвено-социјалним и историјским околностима од значаја су нам и они некњижевни текстови³ који се могу узети као записи о друштвеним приликама у Србији током 19. и почетком 20. века. Тиме се још једном истиче разлика новог историзма од „убичајене праксе књижевне историје, која на основу 'грађе' успоставља шири истријски контекст, унутар којег се разумијева књижевни текст“ (Lešić, 2003). Овде ћемо имати потврдну теоријских навода да нови историзам повезује књижевне и некњижевне текстове у један „архивирани континуум“ и умјесто контекста успоставља 'ко-текстове' (*co-texts*)“ (Lešić, 2003).

Друштвено-политичке, културне и историјске околности уз тематику власти, превирања вредности и преиспитивања ране модерне субјективности прожимају приповетке Жикића из збирке *Пархојске слике и прилике*. Узимајућу у разматрање једна од појмова новоисторијских размишљања – појам „субјекта“, који обухвата конституисање идентитета у раном модерном добу, можемо у приповеткама „Поп Видоје“ и „Божја казна“ анализирати слику појединца у тешким друштвеним околностима.

У размишљањима о људском идентитету, новоисторичари полазе од критике традиционалног уверења да је човеков идентитет увек и свуда исти, да он представља једну ванвременску и непроменљиву суштину. Насупрот томе, нови историзам субјективност схвата као суштински историчну и конструисану дискурзивном праксом једног времена и његових вредности. Према Гринблатовим наводима дискурзивна конструкција односа субјекта и стварног повезана је још и са питањем „моћи“ и „субверзије“. Да ли управо у приповеткама Симе Жикића присутна једна таква индивидуа која је са једне стране одређена

а потом средњу богословску школу у Тројицко-Сергејевској лаври. По њеном завршетку, Жикић по сопственој жељи остаје у Русији и уписује духовни семинариј, који завршава 1905. године и стиче звање свршеног богослова. Исте године Жикић се враћа у Србију ради одслужења војног рока. Бавио се учитељском службом до момента рукоположења за ђакона, 1909. године. До краја живота пружио је свештеничку службу. (Milošević Micić, 2013)

³ Некњижевна грађа књига Милене Милошевић Мицић *Сима Жикић – хроничар свога времена*, која је и један каталог изложбе приватног живота и визуалне културе Тимочке Крајне у представљању једног времена и уметничке заоставштине књажевачког проте.

„неумољивим кодом“ (Montrouz, 2003), а са друге стране „неухватљивим означитељем“ (Montrouz, 2003)?

Приповедач ће нам на први поглед у приповеткама „Поп Видоје“ и „Божја казна“ приказати појединца смештеног у једној сеоској средини, одређеној друштвеним и културним кодом. Прожимањем искуствених особина јунака приповедака ми сагледавамо необичну уверљивост и снагу приповедачевог дара за приказивање трагичних животних судбина појединца, које у себи носе трагику целокупног становништва, између осталог проузрокавном тадашњом влашћу и српско-турским ратовима 1876–1878. године. Тиме сагласно захтевима новог историзма можемо уочити да је књижевно дело у комуникацији са временом његовог постанка, оно је у интеракцији са временом и његовим културним кодом.

У приповеци „Поп Видоје“ приповедач нам на самом почетку као исечак из „мале историје из живота“ представља трагичну судбину попа Видоја који у вртлогу бројних недаћа губи своју породицу, супругу и децу. Буђење клонуле душе попа Видоја из каквог кошмарног сна, проузрокује на јави снажан судар између суморне и страшне реалности и разорене јунакове унутрашњости. Као у каквом бунилу јунак се пита: „Шта је то? Где сам ја? Јесам ли ја заиста тај поп Видоје који јесам или само сањам?“ (Žikić, 2012). Попу Видоју остаје једино да се окрене себе, поривима унутрашњих гласова и шапатима неког другог: „’Шта је ово? Гле!’, шапуће он бришући хладан зној са чела. ’Ааа! Ето дакле у чему је ствар! [...] ’Ха, ха, ха, ха’, насмеја се он дивљим, неприродним смехом“ (Žikić, 2012). Све што је до тада имао у животу ставио је под окриље хладног правила: „’окреће се коло среће“ (Žikić, 2012). И након тога смејао се гласом као да се сам ђаво из њега чује: „Ха, ха, ха, ха! [...] И види он другог поп Видоја где се безобразно смеје и хита он да остави ту загушљиву собу, да избегне ту страшну смрт, да бежи у двориште, у поље, на слободан ваздух“ (Žikić, 2012). Док су обриси првог гласа били оличење песимизма, сумње, очаја, други глас као да је требало да подстакне на неко буђење, да улије какву наду и веру у покушај постојања даљег живота. Унутрашњи гласови преузимају контролу над његовим мисаоним процесом у ком сукоб два гласа, представља поприште између постојања и ништавила.

Раскол у души попа Видоја можемо посматрати аналогно ставовима новог историзма који се ослањају на Фукоове наводе о дисконтинуитету, односно испрекиданости субјективности и децентрираности човековог идентитета. Тиме јасно уочаво и Гринблатове наводе које износи Владислава Фелбабов, да постоје тренуци у којима „и сам субјект, човек, почиње да нам се чини невероватно спутан, као идеолошки производ односа моћи у друштву“ (Felbapov, 2002). Друштво од којег појединац неминовно зависи у сложеној је интеракцији са јунаковим „ја“ и текстом. У тој интеракцији индивида у лику попа Видоја је нестала.

Сличан приповедни заплет проналазимо и у приповеци „Божја казна“, која осликава трагични животни пут сељака, кога је у раном детињству у вихору

српско-турског рата, пронашла војска и дала му име Стојан. Метод „згуснутог описа“ уводи нас у историјске околности које постају оквир за откривање скривених трагова симболичких поступака приказаних у лику Стојана.

Стасавши у окружењу у којем „његов родитељ беше сваки војник, сваки подофицир и официр“ (Žikić, 2012), Стојан је стекао углед, а потом се и оженио, добио сина и постао председник општине. Ток приповетке који нам открива период Стојановог одрастања, од детињства до зрелог доба, према ставовима новог историзма, односно наводима Гринблата, упућује нас на откривање јунаковог самообликовања. Преношењем спољашњих норми на унутрашњи, ментални план, одређујује се јунаково самообликовање у оквиру једног дискурза који је одређен његовим језиком. Различити дискурси између света спољашњег и унутрашњег у Стојановом понашању не могу се оставити по страни, већ бивају истиснути на маргине, са које нагривају и руше идентитет. Једног дана у Стојану у његовој души развила се и „проговорила његова зла и непредвидљива природа“ (Maksimović, 2012) и он постаде „љут, строг, суров и нетрпељив“ (Žikić, 2012).

Бавећи се анализом Гринблатовог одређења самообликовања, Фелбабов наводи: „Једнако колико је аутономно *ја* илузија, толико је за Гринблата илузија и аутотелички текст. И *ја* и текст се морају сагледати дијалектички у сложеним интеракцијама са друштвеним институцијама. Било да је средиште његове анализе ауторово 'ја', било 'ја' неког књижевног лика. Гринблат субјективност XVI века поставља у мрежу сукобљених сила на чијој се једној страни налази непријатељско друго, а на другој страни апсолутистички ауторитети, који заједно представљају опасност и подривају идентитет“ (Felbabov 2002). У анализама новоисторичара средиште пажње постају преламања у књижевном јунаку, његове борбе и напуклине, као и начини на који оне утичу на његову судбину. Сагласно наводима новоисторичара ми можемо у лику Стојана са једне стране препознати илузију његовог „ја“ прекривену положајем у којем се нашао. Као књижевни лик Стојан је потпуно свестан свега што се дешава у тексту, могућности да себе замисли у неком другом идентитету. Када народ поверује у његово „намесништво“, он ће задобити моћ која више није подложна сумњи и субверзији. Да би задобио такво поверење народа, онај који над њим влада најпре мора прибећи емпатији и уверити их да је баш он тај који је „најбољи за њих“. Управо је Стојан као некада угледан и добар младић, спреман да свакоме у селу помогне залужио то поверење и постао председник општине. Међутим, од тог тренутка уочавамо да Стојан ужива моћ над осталим ликовима. Он је тај који се мења, а самим тим се мења и његов однос према сиротињи у селу. Он се према њима односи веома строго и окрутно, као права власт означена симболом моћи. Циганке и Циганчади по селу, њихову „потрошњу и крађу, председник Стојан је оштро кажњавао, те их је често хапсио и на кулук одређивао“ (Žikić, 2012). Тиме је очигледно да емпатија у директној вези са наметањем моћи, али и са откривањем процеса јунаковог самообликовања. Са друге стране Стојаново „ја“ сагледано као апсолутистички ауторитет постаје

директна спона губитка идентитета и осећаја управљања властитим животом. У потрази за изгубљеним идентитетом кога је зла коб уништила, Стојан ће са великом вољом и жељом опет помагати сељацима и сину. Али све то још једном је прекинула његова чудна природа и зла ћуд, те у једном сукобу око девојке која је требало да се уда за његовог сина и сам је погинуо.

Сагласно тумачењима новог историзма да је историја текстуалност у истој мери колико је и књижевни текст историчан, покушаћемо да сагледамо приповетке Симе Жикића, у којима су током српско-бугарског рата свештеници одвођени у бугарске логоре и под терором бугарске власти убијани. У складу са тим покушаћемо и да анализирамо једну од водећих премиса новог историзма – објективност историје. О њој ми можемо да говоримо на основу дискурзивне праксе прошлости, наше дискурзивне праксе, али и на основу дејства самог језика који ставрност мења тиме што је преображава у знакове. Повезаност тематике дела са дискурсом прошлости путем прогласа о страдању српског народа и српског свештенства у југоисточном делу Србије у времену бугарске окупације овога простора, доносе нам из Жикићеве приповетке „Пре десет година распеће“, „Горка чаша“, „Марта“.

Приповедачева химна у част страдалих свештеника започета приповетком „Пре десет година распеће“ наставља се и преноси на све остале. После химничног увода приповетке: „Нишу, Нишу! Антички граде! Стара тврђаво! Колевко првог хришћанског цара! Око тебе отимаху се некада велика властела, краљеви и цареви“ (Žikić, 2012) и симболично пренете слике рата, одсликава се величина, слава и част оних који су своју жртву положили зарад одбране своје домовине и свог народа уз истакнута лирска знамења: „На месту погибије ових мученика изви се на право небу црн облак дима, као праведна жртва пренесена на олтар српске вере и народности“ (Žikić, 2012). Отпочета хајка на српске свештенике окончана је тако што су „Бугари спаљивали тела убијених“ (Žikić, 2012). Пралелно са Жикићевим уметничким обликовање историјске прошлости истичу се њени реални обриси у тумачењима историчара Владимира Ћоровића који наводи: у окупираној Србији, „тамо је притисак непријатеља био врло тежак. Бугари су безобзирно убијали народну интелигенцију, нарочито свештенике и учитеље. [...] Појединци су вршили и садистичка мучења, и силовања, и свирепе злочине. У народу је стога било много огорчења“ (Ćorović, 2011). Тиме вођени Гринблатовим тумачењима још једном учачамо јасно преплитање уметности и стварности, односно преплитање стварне историје, историјских догађаја, који су на симболичан начин пренети у свет Жикићевих приповедака.

Шта се све крије испод површинског слоја рата, Жикић нам је вештом руком сликара дочарао приказом две несрећне судбине попадије Вере и удовице Марте у приповеткама „Горка чаша“ и „Марта“. Да се сав тај предео тамног и недокучивог у душама појединаца најбоље може разоткрити у свету поетичког, уверили смо се кроз снажне метафоричке карактеризације ликова чија се душа сагласно тренутним стањем у природи појвија и увија „по ветру и хита да се

што пре дочепа каквог заклона. [...] Напољу бесно фијуче ветар [...] Урла он као гладна звер и бруји [...] као да и он оплакује субину толике сирочади“ (Žikić, 2012). Живот за падају Веру која са својом дечицом остала без свога попа Пере, кога „Бугари тако немилостиво из куће изведоше и некуд га одведоше“ (Žikić, 2012) и удовицу Марту која је изгубила свога Сретена који је био „заробљен тамо негде око Приштине и одведен у Аустрију, у Ашах“ (Žikić, 2012), одакле се није ни вратио, а касније, остала је и без свога сина јединца, престајао је да буде стварност.

Симболично приказану празнину и пустош која влада у овим двома приповеткама не препознајемо више само као метафору тираније, политике и целокупног друштва, већ као онтолошку фигуру постојања у свим приповеткама Жикићеве збирке, која води ка трајној боли и патњи и даље од тога до потпуног нестајања. На овим страна Жикићевих приповедака можемо открити још једну намеру новоисторичара којој је и Гринблат тежио. То је жудња да се открије „тренутак у којем је рука умјетника преобликовала концентрирану друштвну енергију у сублимни естетски предмет“ (Grinblat, 2003). Та слика бола и страдања падаја пренета у најширем смислу на целокупни српски народ, вид је у коме Гринблат одређује појам „душтвене енергије“: „Ми можемо идентифицирати *енергију* само посредно, у њеном учинку: она се манифестира у способности извјесних вербалних, аудитивних и визуелних трагова да производе, обликују и организирају колективне физичке и менталне доживљаје. Зато је она повезана с поновљеним формама естетског ужитка и естетског интереса, са способношћу да се изазове немир, бол, страх, лупање срца, сажаљење...“ (Grinblat, 2003). Сагласно Гринблатовим наводима друштвена енергија мора да има минимум предвидљивости, довољну да се омогуће једноставни оквири, да се прошири изван опсега дела једног аутора или једног читаоца на целокупну друштвену заједницу.

Незаслужену страшну судбину која је затекла старе свештенике по окончању ратова, оне који су у тешким данима бугарске и турске окупације били народни трибуни, браниоци „потлачених“ (Žikić, 2012), тематизује приповетка симболичног наслова „Свештеник борац“. Бесмислене, магловите и суморне рефлексе рата препознајемо у лику оца Светомира. Он који и својим именом означава оно што је свето и онога који је створен да мири и за мир се једино и залаже (свето+мир), у жељи да одбрани „људска и политичка права своје професије“ (Maksimović 2012), заправо постаје жртва распламсалих борби „неистине противу истине, неправде противу правде“ (Žikić, 2012). Његови говори као покушаји демистификовања ратне прошлости и вере у блиставу садашњост и бољу будућност, прекинути су од стране „злурадих“ и „малоумних“ окупатора на најгори начин. Чин у коме је у лику тиранина приказан потпуни губитак свега људског у човеку и његов прелазак на ниво анималности приповедач нам дочарава у језивој слици мучења оца Светомира: „Везаше му и ноге и руке и на тешке га муке ударише. Прво му језик одсекоше, па га у тамницу затворише да у самоћи, далеко од људског живота, испашта своје грехове и очекује своју

правду за коју се борио“ (Žikić, 2012). Врхунац анималности и тираније постиже се реченицом онога ко је и спроводи: „Што ћутиш сада, славни поборничке потлачених твојих права“ (Žikić, 2012). У лику попа Светомира можемо препознати трагове Жикићеве воље и жеље за постизањем правде и сваким видом заштите оних који су се бавили свештеничким позивом за живота. Анализирајући Фукоово виђење власти, по коме она није никада јединствена, а односни моћи увек обухватају вишеструка места не само моћи, већ и отпора, Владислава Фелбабов наводи његово гледиште по коме: „тачке, чворишта и средишта отпора простиру се кроз време и простор различитим густинама... [...] оно чега [...] има су покретне и пролазне тачке отпора које стварају пукотине у друштву, које се померају, које подривају јединство и доводе до прегруписања, које стварају пукотине у самим појединцима“ (Felbabov, 2002).

Кроз приказану ратну стварност, кроз смену пушчане паљбе и свести о надлазећој смрти и оног тренутног стања у коме јединка живи и обитава, окружена дешавањима у „годинама Првог свјетског рата и мађарске окупације“ (Maksimović, 2012), Жикић нам и у приповеци „Наш Ђоле“ вешто дочарава судбину појединца, али и целокупног друштва у коме она као јединка обитава. У свакодневни живот сељака села Р. у коме је Ђоле са места школског послужитеља прешао пут самообликовања и постао најпре председник, без кога село није могло јер им је он у свему био при руци, да би, када се увукла наоружана аустријска војска, Ђоле постао сарадник мађарским окупаторима, а затим се опет обрео као заштитник својих сељака. Ратна свакодневица учинила је да све потпадне под власт и самовољу окупатора којој нико од сељака није могао нити смео да се одупре, испред којих је и сам Ђоле узвикивао: „Власт је власт!“ (Žikić, 2012). Након шестомесечног самосталног Ђолетовог рада и вршења дужности од стране „виших сила“, односно „власти“, општински персонал се умножио. Придошли нови чланови, поп Зара и учитеља Ива, имали су под новим руководством „мађарски и немачких инспектора и културтрегера“ (Žikić, 2012) задатак просвећивања и продуктовања народа који је под теретом и невољама успевао да се одржи у животу.

Народ би покушао преко њиховог Ђола да се побуни против неправде „коју војници чине по селу, отимајући животне намирнице за које често ништа нису плаћали“ (Žikić, 2012), али у суровој реалности одјека таквих побуна није било. Упркос Ђолетовим састаницима са старешинама стране војске и сазивањем зборова на којима је изношена пред сељаке одлука да војници то не смеју да чине, они би увек „нашли пута и начина да бесплатно намирнице набаве и људи су морали давати“ (Žikić, 2012). Сурова ратна реалност и непрестана близина смрти мењала је и осећај времена. Сељаци који трпе терор окупаторских снага осећали су страх у промрзлим костима и неизвесност живота, али нису били аутомати који морају да раде оно што од њих захтева сурова и надмоћнија сила. У име свих, као бранитељ и глас народа, Ђоле, је у кафани изговарао: „Ми смо Срби били, Срби ћемо и остати, а вас можемо само трпети“ (Žikić, 2012). У једном од сукоба „нестаде председник Ђола као под земљом“ (Žikić, 2012). Баш

у време када је готово две недеље трајала опсада села Р, а невини људи од стране немачких окупатора мучени и испитивани, с намером да кажу „где се скривају комите, где су скривене бомбе, пушке, митраљези, топови“ (Žikić, 2012). Из Жикићевог епилога сазнајемо да након што је Ђоле убио мађарског официра и побегао, да се „скривао у домаћинов бунар у дворишту и ту на једној ноzi провео недељу дана. А потом се три године скривао у гробници на сеоском гробљу, све до ослобођења и доласка српске војске у село“ (Maksimović, 2012).

Анализом приповедака Симе Жикића постали смо верни посматрачи и тумачи наше прошлости, кроз чију призму у садашњости, сагледавамо и откривамо једну слику народног живота у Срба, прожету ратном стварношћу оивиченом патњама, страхотама, болестима и немирима. Унутар ширег односа између јавног, као одраз друштвене, политичке и историјске стварности смештене под окриљем рата, и приватног као вид приказивања несрећне судбине појединца, тематски хоризонт се шири и добија свеобухватније значење. Тиме се истиче још једна битна карактеристика новог историзма која се огледа не само у настојању „да се 'чују' преци, већ и да се са њима успостави дијалог“ (Lešić, 2003). То је уједно и „дијалог између поетике и политике културе“ (Felbabov, 2002) у којем нови историзам не жели да буде неутрални посматрач некадашњих конфликта, већ жели да заузме одређену страну и тиме прошлост учини важном за наше време.

4. Закључак

Разумевање текстова из прошлости обликује се успостављањем реципрочног односа између дискурса прошлости и нашег дискурса о прошлим временима. Посматрајући у целини Жикићеву збирку приповедака *Парохијске слике и прилике*, наспрам почетне приповетке „Залутао“, на самом крају збирке тематска целина симболично се затвара и уоквирује причама сличног наслова: „Заборављени“ и „Залутала овца“. Приповедач тиме као да жели да нас упутује на важност свега исприповеданог, да се упркос тешким друштвено-политичким и историјским околностима, као одраза једног времена и сталних промена, појединац уздизао и одупирао свим недаћама и ратним страхотама, да је успео снагом карактера и након психолошког слома да се на тренутак уздигне, а потом без трага и превелике буре поново нестане у тиху, надолazeћу смрт, као јединим смисленим завршетком тешког живота. Симболика наслова тиме није случајан. Не треба заборавити све оне несрећне појединачне и колективне судбине које су ратне страхоте са собом однеле нити понеку изгубљену душу сматрати залуталом у том колоплету времена, већ захваљујући овој ауторовој исприповеданој истини о животу нашег народа, вечно је чувати. Захваљујући њој можемо сами формирати слике прошлости, које ће за нас постати прошлост у релној садашњости које ће нам помоћи да и данас будемо у стању да дубину његових речи схватимо, подржавамо и памтимо.

На основу свега наведеног можемо закључити да нови историзам представља сву комплексност проучавања садржинског плана књижевног дела. Обједињавањем текста и контекста, књижевност добија један нови шири књижевни садржај, који кроз различите перспективе обједињује не само мноштво књижевног и историјског материјала, већ и друштвене и историјске карактеристике једног времена и једног народа, што овај приступ чини погодним и прилагодљивим за проучавање различитих периода. Једино што остаје да се види докле ће у будућности у мноштву савремених теоријски приступа у проучавању књижевности нови историзам засита остати „нови“.

Литература

- Bužinjska, A. i Markovski, M. P. (2009). *Književne teorije XX veka*. Beograd: Službeni glasnik.
- Ćorović, V. (2011). *Istorija Srba*. Pirot: Pi-press.
- Felbabov, V. (2002). Novi istorizam. *Dometi*, god. 29, četvorobroj 108–111.
- Fuko, M. (2007). *Poetika diskursa*. Loznica: Karpos.
- Grinblat, S. (2002). Ka poetici kulture, *Dometi*, god. 29, četvorobroj 111–121.
- Grinblat, S. (2003). Kolanje društvene energije. U: Lešić, Z. *Novi istorizam i kulturni materijalizam* (76–103). Beograd: Narodna knjiga Alfa.
- Lešić, Z. (2003). *Novi istorizam i kulturni materijalizam*. Beograd: Narodna knjiga Alfa.
- Milošević Micić, M. (2013). *Sima Žikić, hroničar svoga vremena*. Knjaževac/ Beograd: Zavičajni muzej/ Službeni glasnik.
- Montrouz, L. A. (2003). Poetika i politika kulture. U: Lešić, Z. *Novi istorizam i kulturni materijalizam* (104–134). Beograd: Narodna knjiga Alfa.
- Maksimović, G. (2012). Priče iz narodnog života. U: Žikić, S. *Parohijske slike i prilike* (259–264). Knjaževac/ Niš: Narodna biblioteka “Njegoš”/ Ami d.o.o.
- Žikić, S. (2012). *Parohijske slike i prilike*. Knjaževac/ Niš: Narodna biblioteka “Njegoš”/ Ami d.o.o.

NEW HISTORICISM IN THE ANALYSIS OF STORIES SIMA ŽIKIĆ

Summary: The subject of this paper is to examine the influence and significance of the theoretical approach in the study of literature known as the *New Historicism* from the perspective of different theories and interpreters. The literary part as a set of different discourses carries the voices of many and speaks of the contradictions of the history and society from which it originates. Therefore, the main basis of his work is to use the approach of the *New Historicism* in the analysis of the stories of Sima Žikić from the collection of shot stories of the *Parish picture and the opportunity*, indicates that the

discourse is a clue to discover its rootedness in the values and meanings of one time. Using the approach of *New Historicism* in the analysis of narratives, we notice different intertwining of the artistic, social and historical, and thus the connection of the topic of work with the discourse of the past. The methodological basis of work is the concept of the *thick description* of Clifford Geertz, as well as contemporary theoretical insights coming from the area of the *New Historicism*.

Key words: *New Historicism*, Serbian story of the 19th century, Sima Zikic

ДОМАНОВИЋЕВ ХУМОР ИЗ УГЛА КОГНИТИВИСТИЧКИХ ТЕОРИЈА²

Апстракт: Рад представља прилог проучавању имплицитне поетике Радоја Домановића, и, нарочито, хумора у приповеткама овог писца. Методолошки оквир за проучавање дате проблематике преузет је из когнитивне семантике (теорије концептуалног сажимања) и посткласичне наратологије (пре свега, когнитивне наратологије и теорије могућих светова). При анализи хумора код Домановића пажња је усмерена на два проблема, структурално-функционалистички аспект појединачне шале и функционисање конкретне шале у оквиру текста. Издвојени су за Домановићев књижевни опус карактеристични поступци (маскирање једноструког света приче двоструком структуром, креирање хипотетичке ситуације као идеолошки „испражњеног” простора, облици амплификације централних хуморних блендова), и указано на облике читаочевог „урањања” у свет приче. Рад се фокусира на анализу приповетке „Данга”, да би се у финалном сегменту указало на апликабилност претходно коришћених методолошких модела при интерпретацији других Домановићевих приповедака, односно, на поједине поетичке моменте који су заједнички већем броју Домановићевих књижевних текстова.

Кључне речи: хумор, когнитивни оквир, теорија концептуалног сажимања, теорија могућих светова, Радоје Домановић

1. Увод

Полазећи од тезе да је хумор ефекат неочекиваног семантичког скока (*semantic leap*: Coulson, 2001), те да разумевање хуморне ситуације нужно захтева или промену когнитивног оквира или модификацију у ситуацији активiranог когнитивног фрејма, у раду се проучава хумор у приповеци „Данга” Радоја Домановића. Хумор је у овој приповеци анализиран у терминима теорије концептуалног сажимања (Fauconnier & Turner, 1993, 1994, 1995, 2002), при чему је пажња усмерена на два проблема: структурално-функционалистички аспект појединачне шале и функционисање конкретне шале у оквиру текста. Када је реч о првом проблему, указује се на конкретне шале као типове сажетих простора, затим на текстуалне окидаче као сигнале за промену когнитивног оквира

¹ olivera.markovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је резултат рада на пројекту *Поетика српског реализма*, који се реализује при Филолошком факултету у Београду, и финансира од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

или његову модификацију, као и на сликовне схеме које у оквиру генеричког простора мотивишу и ограничавају мапирање унутар дате појмовне мреже. Поред тога, указано је на облике и начине функционисања конкретних шала на ширем плану текста, и то у вези са модалним ограничењима која структурирају свет приче. У том смислу издвојен је, као карактеристичан Домановићев приповедни поступак, поступак маскирања једностраног света (привидном) двоструком структуром света приче.³ Посредством овог поступка креира се специфична хипотетичка ситуација којом се обезбеђује простор за доживљавање приказаног као смешног и тиме јача хумористички потенцијал текста. Како се у процесу рецепције оквирни („први”) свет приче доживљава као близак реалном свету, у рецепцији финалног сегмента оквирне ситуације брише се епистемичка дистанца између два (условна) приповедна света, што од читаоца захтева повратно пресликавање завршних когнитивних оквира на (хипотетичке) хуморне ситуације; на овај начин се рецепција усмерава ка коначној идентификацији света приче са реалним светом, што има снажан сатиричан ефекат.

У оквиру корпуса приповедака Радоја Домановића, с обзиром на доминантне комичке поступке у њима, могуће је препознати неколико типолошких категорија (Maksimović, 1999: 159–160). Због ограниченог простора у овом раду смо се фокусирали на анализу приповетке „Данга”, али је у завршном сегменту текста указано на поједине Домановићеве приповетке које се служе истим техникама и текстуалним стратегијама као и поменута приповетка. Ови заједнички моменти односе се на постојање оквирне приче, камуфлирање једностраног карактера света приче, али и начине елаборације за приче централних хуморних блендова посредством модалних ограничења приказаног света.

2. Методологија

Интерпретативни методолошки оквир у овом раду преузет је из посткласичне наратологије, и то превасходно из теорије могућих светова Љубомира Долежела (Doležel, 1997). Заснована на семантици могућих светова, Долежелова теорија полази од претпоставке да један фикционални свет представља мали могући свет, одређен специфичним глобалним ограничењима и доступан путем семиотичког посредовања, што значи да је предуслов за његово разумевање „ураћање” читаоца у свет приче, односно, реконструисање фикционалног света од стране читаоца.⁴ Долежел издваја четири типа ограничења преко којих

³ Треба напоменути то да у критичкој литератури преовладава став према којем поједине Домановићеве приповетке приказују двоструке (вероватне, могуће и немогуће, фантастичне) светове. „Домановиће сатире се одигравају у два различита свијета: у свијету јаве и свијету сна, или у некој другој земљи, гдје се држе других правила и мјерила понашања него у земљи из које је приповедач стигао” (Ivanić, 2007: 86). Међутим, Душан Иванић такође наглашава да је други, немогући свет обично „повезан с првим, одиграва се најчешће у оквирима првог свијета, у додирима тих двају свјетова” (Ivanić, 2007: 86).

⁴ Треба напоменути да се појам „свет приче” (енгл. *story world*) у наратологији користи тек

се моделира приповедни свет: алетичка ограничења, којима се у свету приче детерминишу његова фундаментална својства, везана за каузалност, временско-просторне параметре и способности јунака; деонтичка ограничења, која су у вези са прескриптивним и проскриптивним нормама којима се оперише у оквиру света приче; аксиолошка ограничења, којима се у оквиру света приче дистинктују њени појединачни светови с обзиром на препознавање ентитета као вредности/невредности унутар њих; епистемичка ограничења, којима се гради епистемички поредак фикционалног света (Doležel, 2008: 126, 131, 134, 136). На крају, за анализу хумора у овом раду од важности ће бити и појам алетичког/деонтичког/аксиолошког/епистемичког странца, који се односи на јединку која се по својим способностима или особеностима разликује од осталих фикционалних јединки света приче унутар којег оперише.

Један од најутицајнијих модела метафоре данас јесте већ поменути теорија појмовног сажимања или концептуалних интеграција Жила Фоконијеа и Марка Тарнера. Према овој теорији, модел метафоре јесте динамична и отворена мрежа састављена од неколико концептуалних домена, а пројекција између менталних субструктура типично укључује појмовно обједињавање. Концептуално сажимање се не види као прост композициони алгоритамски процес, него као динамична когнитивна операција условљена контекстом, али истовремено и једнообразни систем или структура (Фоконије и Тарнер, 2014: 341–342). Основни модел метафоре замишљен је као мрежа састављена од улазних простора (инпута), генеричког простора у који се пресликавају заједнички елементи из инпута, и сажети простор, бленд или амалгам, који представља квалитативно нову структуру у односу на инпуте и генерички простор. Између наведених елемената одигравају се пресликавања која могу тећи у свим правцима, што је основ могућности елаборације бленда или његове разраде. Сви елементи мреже су замишљени као ментални простори, односно мали појмовни пакети информација који се стварају док мислимо и говоримо ради непосредног разумевања и деловања, структурирани на основу когнитивних оквира и модела (Фоконије и Тарнер, 2014: 343). Однос између инпута је заснован на пресликавању парњака унутар њих, а означен је преко тзв. виталних веза (*vital relations, vital conceptual relations*). Мапирање између улазних простора је ограничено генеричким простором, јер се у сваком тренутку грађења бленда генерички простор пресликава на сваки од инпута. Новонастала структура, бленд, настаје на основу селективне пројекције елемената из инпута, и то посредно, преко генеричког простора; реч је о квалитативно новој структури јер она нужно садржи нове елементе и/или односе. Значајно је и то што амалгам остаје спојен са инпутима па се структурна својства амалгама могу повратно пресликати на улазне просторе. Сажети простор постоји захваљујући трима

последњих година (в. Herman, 2004). Сâм Долежел говори о приповедним световима, које схвата као својеврсне макроструктуре дизајниране приповедним модалитетима (Doležel, 2008: 124). Ауторка овог рада опредељује се за први појам, сматрајући да овај термин на адекватнији начин упућује на особености сваког појединачног читања, односно, облике читаоачевог реконструисања информација у тексту у који се „пренеси”.

операцијама: композицији (*composition*), употпуњавању (*completion*) и разради (*elaboration*).

У овом се раду полази од претпоставке да хуморни ефекат једног бленда произлази из (за реципијента) неочекиваног удруживања двају или више концептуалних домена. Изненадно препознавање неочекиваности таквог споја за последицу има модификацију или промену когнитивног оквира (*frame shifting*), односно, „семантички скок” (*semantic leap* – Coulson, 2001). Суочен са неочекиваним контекстуалним захтевима, декодер поруке је приморан да реинтерпрети поруку адаптирајући своје представе, тј. дифолт позиције у вези са активираним когнитивним фрејмовима, ситуацији у шали, креирајући нови бленд, на основу релевантних информација датих у тексту.

3. Приповетка „Данга”

Оквирна прича Домановићеве алегорично-сатиричне приповетке „Данга”⁵ има експозициону функцију и њоме се преко технике сна мотивише централна прича, која је смештена „у неки непознати крај, у неку чудну земљу” (Domanić, 1999: 22). С тим у вези може се говорити о два света унутар макросвета приче – „реалном” свету персонализованог приповедача, обликованом модалитетима који одговарају законима и принципима стварног света Домановићевог времена, и ониричком свету, наизглед обликованом другачијим приповедним модалитетима у односу на свет оквирне приче. Према критеријумима актуелизације, поменути светови приче одговарају дистинкцији између актуелног и виртуелног света приче, односно, актуелног и виртуелног наратива, или, ближе, контраприповести⁶ (Prince 2003, Milosavljević Milić 2015, 2016).

На самом почетку текста приповедач саопштава да је он миран и ваљан грађанин своје земље, да се ни у чему не разликује од остале деце своје отаџбине, те да поштује полицију и да у том смислу препознаје у себи фино срце и племениту крв својих предака. Притом, хуморни, иронијски, тон експозиционе епизоде почива на виртуелном присуству право, опозитног значења приповедачевих речи. У питању је нарочита реторика сатиричних ефеката заснована на первертираној логици (Ivanić 1996: 97), односно уметничко онеобичавање остварено посредством технике комичке инверзије (Maksimović 2000: 58). Ок-

⁵ О Домановићевим алегорично-сатиричним приповеткама в. Поповић, Богдан (2001). Алегорична сатирична прича. *Огледи о српској књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

⁶ Појам контраприповеданог (*disnarrated*) увео је Џералд Принс, реферишући на оне елементе приповести који се експлицитно баве и упућују на оно што се није десило (Prince, 2003: 22, наведено према: Milosavljević Milić, 2016: 37), одн. „алетичке изразе немогућности или неостварене могућности, деонтичке изразе разматраних забрана, епистемичке изразе игнорације, онтолошке изразе неегзистенције, потпуно измишљене или измаштане светове, неиспуњена очекивања, неоправдана веровања, неуспеле покушаје, скрхане наде, претпоставке и погрешне процене, грешке и лажи, итд.” (Prince, 2004: 300, наведено према: Milosavljević Milić, 2015: 59–60).

вирни сегмент приче може се, у терминима теорије концептуалне интеграције, представити као једнострана мрежа појмовног сажимања (*single-scope network*), где су у оквиру концептуалне мреже активирани фрејмови „добар грађанин” и „лош грађанин”, али структуру амалгама организује само један фрејм. И док је фрејм „добар грађанин” у приповеци експлицитан до појединости, фрејм „лош грађанин” је само виртуелно активиран и изводи се по дисаналогији са првим фрејмом.⁷ Једино место у оквирном сегменту приче где долази до експликације фрејма „лош грађанин” јесте следеће: „[...] и с презрењем погледам на једног простака што баш у тај мах прође и у *непажњи* нагази на оно дугме” (1999: 21, *подвукла О. М.*); овај приповедачев исказ ублажен је коментаром да је (лош) грађанин нагазио полицијско дугме „у *непажњи*”. Поменути коментар открива и кључне деонтичке, аксиолошке и епистемичке модалитете којима је обликован свет оквирне приче: уколико могућност да неко нагази изгубљено полицијско дугме постоји само уколико то учини у *непажњи*, то значи да је свет у којем та јединка обитава или (готово) идеално друштвено-политички уређен, или да је реч о ауторитарном, полицијом контролисаном свету. Будући да приповедач заузима колективну, „ми” позицију када је реч о вредностима које заговара, и слика света коју он креира мора се односити на прву опцију, да је реч о идеалном систему. Беспоговорно усвајајући ову перспективу, идеални приповедачев адресат прихвата и претпоставку да добар грађанин никада неће довести у питање добар поредак, те да праведан поредак нужно захтева и производи само – или готово искључиво – грађане који га одобравају. Насупрот томе, лош грађанин ниподаштаваће добар поредак без правог разлога – он је у том смислу простак, односно, није добро дете своје отаџбине. Ово су разлози због којих се на нивоу света приче главног јунака попуњавање фрејма „добар грађанин” у складу са горе поменутом првом опцијом не чини проблематичним (в. инпут 1 из Табеле 1). Међутим, овакав фрејм је у антитетичкој релацији према екстратекстуалном фрејму који се односи на то шта јесте добар грађанин, па такав однос интертекстуалног и екстратекстуалног фрејма производи семантички скок. Овако добијен празан интерпретативни простор позива читаоца да према приповедању главног јунака заузме дистанцу, те да активирани фрејмове унутар текста реинтерпретира креирајући нови бленд, и на основу информација у тексту и на основу знања потхрањених у дугорочној меморији, као што се може видети из Табеле 1.

Хумор у оквирној причи има вишеструку улогу. Пре свега, драстично одступање у начину на који је фрејм „добар грађанин” попуњен у односу на истоимени екстратекстуални фрејм претпостављеног и пожељног ауторовог читаоца требало би да изазове сумњу у приповедачеве исказе,

⁷ Као виртуелни наративи, негативни светови приче повећавају засићеност света приче јер „[...] за све негације важи да, иако почињу једним 'Не', читалац прво ментално креира позитивно стање ствари” (Милосављевић Милић 2015: 62). У процесу разумевања негације се конституишу као контрачињенични блендови, при чему се, у оквиру њих, не-ствари и не-догађаји заправо акутелизују као ствари и догађаји, а затим и контрастирају са позитивним стварима или догађајима (Милосављевић Милић 2015: 61).

односно, у буквално значење саме приче. Поред тога, будући да се текстом виртуелно активира негативна, односно супротна, вредност датих фрејмова, и то двоструко, читање се усмерава ка перманентном прављењу поређења са реалним светом читаоца. На крају, снага Домановићеве метафоре почива и на чињеници да се карактер власти и нације ни у једном тренутку не доводи у питање; у датом бленду однос дисаналогije може се повући између свих парњака улазних простора, осим када је реч о парњацима власт и нација, између којих постоји однос аналогije.

Табела 1. Мрежа појмовног сажимања „добар – лош грађанин”.

ГЕНЕРИЧКИ ПРОСТОР	
Грађанин; власт; нација; однос грађанина према власти; однос власти према грађанину	
Улазни простор 1: „Добар грађанин” (ИНТЕРТЕКСТУАЛНИ ФРЕЈМ)	Улазни простор 2. „Лош грађанин” (не експлицира се у тексту, виртуелно активиран) (ЕКСТРАТЕКСТУАЛНИ ФРЕЈМ)
Власт	Власт
Нација	Нација
Однос власти према грађанину	Однос власти према грађанину
Однос грађанина према власти:	Однос грађанина према власти:
<ul style="list-style-type: none"> • Миран, ваљан, добро дете, пажљиво понашање • Сви грађани су исти, нема индивидуалности • Обожавање нације и веровање у званични дискурс нације • Осећање страхопоштовања према полицији • Полтронство • Не мисли • Не чинити ништа = грађанска савесност и храброст 	<ul style="list-style-type: none"> • Непослушан јер је критички настројен • Негује индивидуалност • Критички настројен према званичном дискурсу нације • Критички настројен према полицији • Нема полтронства • Мисли • Политички активизам = грађанска савесност и храброст
БЛЕНД	
Пожељно = добар грађанин (1. улазни простор)	
Пожељно = грађанин у служби власти	
(виртуелно, као негација: непожељан грађанин = 2. улазни простор)	

Једном произведени хуморни бленд може се у тексту даље допуњавати и разрађивати, а на овој могућности Домановић и гради своју причу. С тим у вези треба нагласити то да могућност елаборације примарног хуморног бленда у овом тексту почива на дизајну света приче, односно на чињеници да су и оквирни и унутрашњи свет приче обликовани истим приповедним модалитетима. Као што је раније напоменуто, за Домановића карактеристичан приповедни поступак везан је за маскирање једноструког света привидном двоструком структуром света приче. Путем поменутог поступка произведена унутрашња, хипотетичка ситуација света приче представља идеолошки испражњен или „сигуран” простор, те читалац добија могућност да се без зазора смеје мана-

ма јунака унутрашњег света приче. У финалном оквирном сегменту брише се епистемичка дистанца између два приповедна света, а то од читаоца захтева повратна пресликавања медијалних и завршних когнитивних оквира.

Сигнал читаоцу да је у приповеци „Данга” реч о истом свету, само привидно удвојеном, налази се на самом почетку средишњег сегмента приче. Наиме, као што механција из „непознате и далеке земље” себе и своје суграђане карактерише као мирне и ваљане људе, верне и послушне своме кмету (1999: 22), тако ће синтагму „мирни и ваљани” људи (односно, грађани) употребити и приповедач у оквирној причи (1999: 21). У том смислу се читаоцу не само открива да је реч о понављању наратива, већ ова синтагма постаје „окидач” за реактивацију претходног фрејма о добром грађанину. И чуђење приповедача („Зар је код вас кмет најстарији?” – 1999: 22) има сличну псеудифункцију, односно, треба да нагласи тобожњу разлику између два света приче, где је први, примарни, актуелни свет приче и онтолошки и вредносно надређен ониричком свету: наиме, док у овом другом свету влада *кнез* са својим пандурима, у првом свету, иако неексплицитно, влада *краљ* са својим пандурима. Како би разумео зашто се приповедач чуди и презриво смеје на чињеницу да у непознатој земљи влада кнез, читалац мора да информације у тексту попуни екстратекстуалним информацијама: поменута алузија функционише као „позив” читаоцу да направи поређење између друштвено-политичког система унутар света приче и система владавине у Србији с краја 19. века.

Будући странац у оквиру интермедијарног света приче, приповедач се изненађује обичајем непознате земље, да државни чиновници могу јахати и бичевати грађане, што се сматра чином указивања почести ономе ко је јахан, али и његовом патриотском дужношћу. И у овом случају хуморни ефекат почива на неочекиваном умрежавању одговарајућих концептуалних домена, због чега су у коначном бленду добијена значења у снажном контрасту према културолошком бленду, односно метафори, о јахању човека као о успостављању доминације над њим. Ова је метафора у европском културном простору у оптицају од раног модерног доба, и често је коришћена као средство означавања социјалног статуса (Nelson, 2009: 51). Хијерархијска лествица у оквиру поменуте метафоре мотивисана је или почива на спацијалној сликовној схеми горе – доле унутар генеричког простора. У приповеци „Данга” Домановић се такође ослања на релацију горе – доле, она и овде прожима читаву појмовну мрежу, али антитетички однос између бинара унутар ње је ублажен: „горе” јесте пожељна позиција, али је то случај и са позицијом „доле”, јер се ова везује за част. Оваква ситуација мотивисана је и мотивише устројство света приче, у којем као да не постоје антагонистички друштвени односи, већ влада потпуна хармонија између власти која тиранише и грађана који се власти додворавају. У том смислу се и дати хуморни бленд показује као прегнантан значењима, јер врло јасно упућује на главна деонтичка и аксиолошка ограничења приказаног света приче – бити покоран државном ауторитету представља највишу вредност, дужност према отаџбини. Чињеница да се у тексту као предмет жеље не

истиче позиција „горе”, већ позиција „доле”, потцртава интензитет покорничког менталитета неименованог народа. Значење које иза тога провејава односи се на снагу власти, опсег њене моћи, јер прави предмет жеље, бити на врху друштвене лествице, мора бити скривен будући да је забрањен. Санкционисање моћи другог у оквиру политичког дискурса везаног за онирички простор у приповеци указује на то да приказани поредак делује и као отворена и као прикривена тиранија.

У даљој разради бленда биће додат још један елемент који је у вези са хијерархијском структуром. Наиме, у епизоди која приказује политички скуп народа неименоване земље, један ће се грађанин другом обратити с презрењем следећим речима: „Шта ти говориш [...] кад тебе није ни практикант никад узјахао”, а појава Клеарда, првог човека у грађанству, биће прокоментарисана на следећи начин: „У своје младо доба дочекао је да га је и сам кмет већ три пута до сада јахао” (1999: 25). Наведени коментари указују на логику ониричког света у причи: што је јахач вишег положаја на политичкој лествици, то је указано поштовање за оног ко је јахан веће; за грађанина је боље да се више пута нађе у улози оног ко је јахан. Овакав резон постоји и у ставу приповедача, о чему је било речи нешто раније: када се приповедач насмеје због тога што у непознатој земљи влада кмет, а не, као у Србији, краљ, он тиме показује став супериорности према предмету свог смеха. У складу са первертираном логиком приповедача, онирички свет приче може се одредити као гора верзија збивања у односу на „референтни свет текста” (Ryan, 1991), одн. као „down-ward” могући свет (Mc Mullen, Markman, Gavanski, 1993, наведено према: Milosavljević Milić, 2016: 43).

Табела 2. Мрежа појмовног сажимања „јахање”.

ГЕНЕРИЧКИ ПРОСТОР	
Јахач Јахани Горе – доле	
Улазни простор 1	Улазни простор 2
Онај који јаше – супериорност	Виши пандур
Онај који је јахан - покорност	Богати грађанин
Исказивање моћи	Указивање почести
БЛЕНД	
Виши пандур као онај који јаше Богати грађанин као онај који је јахан Исказивање супериорности/покорности као указивање/прихватање почести Бити покоран власти значи бити патриота Виши политички положај јахача – већа част Више пута бити јахан – већа част	

Наравно, чињеница је да се буквално значење лексеме јахање везује за однос човека и припитомљене животиње. Иако у метафори јахања код Домановића то значење није стављено у први план, оно је ипак латентно присутно

и на неким местима „просијава” у тексту. На пример, када се око суднице сјатило мноштво грађана да би били жигосани, чиновник који удара жигове, „[...] благо укорева народ: – Полако, забога, доћи ће сваки на ред, нисте ваљда стока да се тако отимате” (1999: 29). Иронија у датом исказу резултат је привидног супротстављања, али заправо стављања знака једнакости, између жигосања стоке и жигосања људи. Поменути исказ („Полако, доћи ће сваки на ред, нисте ваљда стока да се тако отимате”) такође је обогаћен значењима која су у вези са блендом „јахање” о којем је већ било речи, а оба су бленда чврсто везана за бленд „добри грађанин” из оквирне приче.

Када је реч о бленду „жигосање”, као примарном бленду око којег се изграђује унутрашња прича, принципи његовог функционисања су истоветни као и у претходним случајевима. Овде је реч о хуморној концептуалној мрежи двостраног типа, са инверзијом вредности унутар њега у односу на екстратекстуални бленд „жигосање”. Притом, један од улазних простора, овде именован као „жиг на челу као знак срамоте”, представља и сам сложен бленд, који се по аналогији изводи из улазног простора „жигосање стоке”, па је у том смислу реч о концептуалној мрежи једностраног типа (*double-scope network*). У Домановићевом се тексту, међутим, улазни простор „жигосање” мапира са улазним простором, односно, когнитивним оквиром „витештво”; будући да су два инпута супротстављена један другом, читалац има задатак да креира одговарајуће кохерентно тумачење, у складу са постављеним контекстуалним захтевима.

Табела 3. Мрежа појмовног сажимања „жигосање”.

ГЕНЕРИЧКИ ПРОСТОР	
Субјект1 Субјект 2 Интегритет	
УЛАЗНИ ПРОСТОР 1: „жиг на челу као знак срамоте”	УЛАЗНИ ПРОСТОР 2: „витештво” (држати до своје части)
Човек са жигом	Витез
Човек који удара жиг (други)	Антагониста (долази из другог света)
Човек губи интегритет	Витез штити друге/интегритет других
<p align="center">БЛЕНД „ЖИГОСАЊЕ”</p> <p align="center">Витез = човек са жигом на челу Човек који удара жиг (долази из истог света) Прихватање жига = заштита интеграције нације = витешки чин Стоички издржати жигосање је знак храброг и племенитог човека Већи број жигова на челу = већи степен витештва</p>	

Дати ће бленд бити и у средишту говора Клеарда поводом његовог именовања за председничког кандидата. Ова херојско-патетична тирада постаје пародија политичког говора и националистичког дискурса, будући да до апсурда

изокреће значења појмова јунаштво и кукавичлук (и, даље, по аналогiji, добар – лош грађанин).⁸ Из Табеле 3 може се видети да бленд „жигосање” почива на умрежавању или мапирању ентитета два улазна простора између којих влада однос дисаналогije: човек са жигом у амалгаму јесте витез, а човек који удара жиг више није противник витеза, већ долази из ритеровог света и постаје нека врста његовог помоћника, олакшавајући му то да прихвати жиг, односно бреме витештва, и на тај начин заштити интегритет нације.

Лик старца, који се групи окупљених грађана супротставља речима да је жигосање срамота, а жиг знак ропства, јесте, у терминима Дожелове теорије, аксиолошки и епистемички странац: ово је једини јунак у свету приче који препознаје то да су значења везана за жигосање политички произведена, и ко, у складу са тим, не изокреће вредности витештво – кукавичлук. У том смислу његова су схватања блиска или једнака схватањима претпостављеног и идеалног читаоца, што нужно подстиче и читаочеву идентификацију са овим јунаком и његовим системом вредности. Оваква стратегија текста је ојачана тиме што у причи старац одмах затим бива нападнут од стране разјарене руље грађана, и умало претучен на смрт.

Фигура старца је у причи важна не само зато што функционише као антипод групи грађана света унутрашње приче, већ и зато што је антипод фигури приповедача. Наиме, иако је у овом свету приповедач странац, он то није по својим претпоставкама о свету и вредновању истог. Карактеристике јунака при његовом транссветовном путовању се не мењају, те интермедијарним сном креирана „алтернативна биографија” јунака или „виртуелна аутобиографија” (Milosavljević Milić, 2016: 47) није у функцији приказивања боље или горе верзије стварности, већ аутентизације оквирног света приче као идеолошки најбољег могућег света, у складу са инверзијом логике текста у односу на свет читаоца. И овде Домановић прибегава техници маскирања, у смислу да се приповедач на самом почетку приповетке приказује као искрени наратор, грађанин добар и поштен, али у наставку текста, у уоквиреној причи, изостају његови коментари и реакције, а ако их има, они су неутрални. Међутим, у финалној епизоди везаној за онирички свет приче, наратор, надахнут родољубивим осећањима, захтева да и сам буде стављен на искушење жигосањем: „Шта хвалите вашег Леара?... Ви још нисте видели јунаке! Да видите шта је српска, витешка крв! Ударајте десет жигова, а не само два!” (1999: 30). У датом наводу приповедач се служи хуморним блендом „жигосање”, при чему поједине ентитете унутар њега замењује њима аналогним елементима (у оквиру приповедачевог света), а своју тираду заснива управо на односима хијерархије који су у вези са блендом „јахање”. Изједначавање приповедачевог света са светом оквирне приче у тексту врши се управо путем приповедачевог прихватања ло-

⁸ „Није лако претрпети муке и болове који нас очекују; није лако издржати да се врелим гвожђем стави жиг на наше чело. Јест, то су муке које не може сваки поднети. Нека кукавице дрхте и бледе од страха, али ми ни за тренутак не смемо заборавити да смо потомци врлих предака [...] Сваки прави родољуб, сваки који жели да се племе не обрука пред светом, поднеће бол јуначки и мушки” (1999: 26–27).

гике ониричког света. Коначна потврда да два света деле исте епистемичке и вредносне претпоставке, као и деонтичке норме, долази са прекидом сна, односно са враћањем на оквирну причу: „Умало ја не потамних славу њиховог Леара, помислим, и окренем се *задовољно* на другу страну, а би ми помало *криво што се цео сан није завршио*” (1999: 31, *подвукла О. М.*). Будући да је приповедач претходно више пута истакао да је предмет његовог приповедања „чудан и страشان сан”, те да он инсистира на разлици сан–јава, креирана дистанца према простору сна требало би да читаоца подстакне да оквирни свет приче препозна као близак сопственом, реалном свету. Посредно се ова паралела продужава на унутрашњи свет приче (будући да су текстуалне стратегије усмерене ка изједначавању унутрашње и спољашње приче), а коначна идентификација светова приче са реалним светом читаоца додатно јача сатиричке ефекте текста.

4. Закључак: паралела са другим Домановићевим приповеткама

На инверзији деонтичких, епистемолошких и аксиолошких вредности светова приче базира се и хумористички потенцијал других Домановићевих творевина, попут приповедака „Модерни устанак”, „Страдија” и „Марко Краљевић по други пут међу Србима”. У поменутиим приповеткама странац у свету приче дели схватања и ставове са идеалним ауторовим адресатима, а због одступања од нормативних схватања колектива (на нивоу приче), странац наилази или на подсмех („Данга”, „Модерни устанак”) или на запањеност других јунака истог света („Марко Краљевић по други пут међу Србима”, „Модерни устанак”, „Страдија”). Дискрепанција између нормативног у причи и нормативног у реалном свету подстиче читаоца да се идентификује са странцем у свету приче, односно, изгради критичку дистанцу према осталим егзистентима тог света. Инсистирање текста на оштрим поларитетима представља својеврстан позив читаоцу да се „определи” за једну од понуђених опција, што у крајњем производи вишеструке ефекте читања. Наиме, због драстичног одступања од норми стварног света (односно, норми претпостављеног и идеалног ауторовог читаоца), при читању се неизоставно јавља запањеност (етичка функција). Истовремено, креирана дистанца између читаоца и приказаног света, као и неочекивано удруживање у тексту активираних когнитивних оквира, производе хуморни ефекат, који се на темељу малопре поменуте етичке функције текста појачава, будући да ће претпостављени и идеални адресат заузети супериорни (морални) став према предмету смеха. Домановићев смех никада није ведар, већ је редовно подсмешљив, ироничан, оштар, уништавајући, јер и разлика ми–они на којој он инсистира јесте међусобно искључива. Домановићеви јунаци редовно представљају апстрактне фигуре у типским ситуацијама и улогама (Ivanić, 1999: 58), чиме се огољују и потцртавају бинарне опозиције на којима је текст изграђен. Ове опозиције имају само привидно одвојен унутартекстуални

онтолошки статус: линија њиховог раздвајања није она која дели ониричке или далеке просторе мање вероватних светова од оквирних, вероватних светова приче, већ се налази на етичком, аксиолошком и епистемичком плану, на плану радикалног раздвајања интертекстуалних и екстратекстуалних когнитивних оквира идеалног приповедачевог и ауторовог адресата, односно, управо на оној тачки на којој се изграђују хумористички аспекти Домановићевих текстова.

Литература

- Coulson, Seana. (2001). *Semantic Leaps: Frame-Shifting and Conceptual Blending in Meaning Construction*. New York: Cambridge University Press.
- Doležel, Lubomir. (2008). *Heterokosmika: Fikcija i mogući svetovi*. Prevela Snežana Kalinić, pogovor Aleksandar Bošković. Beograd: Službeni glasnik.
- Domanović, Radoje. (1999). *Satirične pripovetke*. Beograd: Izdavačko preduzeće Rad.
- Fokonije, Žil, Mark Tarner. (2014). Mreže pojmovnog objedinjavanja. U: Rasulić, K. i Klikovac, D. (prir.). *Jezik i saznanje: hrestomatija iz kognitivne lingvistike* (337–416). Beograd: Filološki fakultet.
- Coulson, Seana. (2001). *Semantic Leaps: Frame-Shifting and Conceptual Blending in Meaning Construction*. New York: Cambridge University Press.
- Herman, David. (2004). *Story logic*. Lincoln and London: University of Nebraska Press.
- Ivanić, Dušan. (1996). *Srpski realizam*. Novi Sad: Matica srpska.
- Ivanić, Dušan. (2007). Model svijeta, teme/motivi, događaji/priče. U: Ivanić, D. i Vukićević, D. *Ka poetici srpskog realizma*. (85–94). Beograd: Zavod za udžbenike.
- Maksimović, Goran. (1999). Domanovićeve alegorične satire. U: Domanović, Radoje. *Alegorične priče*. Goran Maksimović (prir.). (159–191). Niš: Zograf.
- Maksimović, Goran. (2000). *Domanovićeve smijeh: književna studija*. Beograd: Slobodna knjiga.
- Milosavljević Milić, Snežana. (2015). Negativni svetovi priče. *Književna istorija*, 155, 57–72.
- Milosavljević Milić, Snežana. (2016). *Virtuelni narativ: ogledi iz kognitivne naratologije*. Niš: Filozofski fakultet; Novi Sad: Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Nelson, Teresa. (2009). *Equine Imagery in Early Modern Literature*. Pristupljeno: 14. 6. 2018. Dostupno na: https://kb.osu.edu/dspace/bitstream/handle/1811/37039/senior_thesis.pdf.
- Prince, Gerald. (2003). *Dictionary of narratology*. University of Nebraska Press : Lincoln and London.
- Ryan, Marie-Laure. (1991). *Possible worlds: artificial intelligence and narrative theory*. Blumington: Indiana University Press.

DOMANOVIĆ'S HUMOR FROM THE PERSPECTIVE OF COGNITIVE THEORIES

Summary: Based on the assumption that humor is an effect of an unexpected semantic leap, and by using current achievements in fields of cognitive semantics and postclassical narratology (cognitive narratology and possible worlds theory) the author analyzes humor in chosen short stories by Radoje Domanović. The methodology used in analyzing humor was the conceptual integration theory, whereby the focus was put on two problems, structural-functional aspect of a single joke and its functioning in terms of a whole short story. The author points out to specific jokes as types of blended spaces, textual triggers as signals for frame switches or their modifications, as well as to image schemas in a generic space that motivate and localize mappings in an integration network. Domanović typically masks the single-world structure of a storyworld with a (seemingly) double-structure storyworld, which in return creates a specific hypothetical situation that allows a recipient to experience situations from a text as funny.

Key words: humor, cognitive frame, conceptual integration theory, possible worlds theory, Radoje Domanović

ДИВЉИ ВЕТАР ЖИВОЈИНА ПАВЛОВИЋА – КЊИЖЕВНА ГЕНЕЗА И ХРОНОЛОШКО-СТРУКТУРНА МАПА ЦИКЛУСА

Апстракт: Књижевни циклус *Дивљи ветар* (1993) животно је дело Живојина Павловића. Обухвата десет књига приповедне прозе настајале у периоду од више деценија. Рад проучава хронологију идеолошких преосмишљавања, компоновање и прекомпоновање замашног прозног пројекта. Истраживачко сагледавање настајања *врановачког циклуса* базираће се на обимним дневничким записима у три књиге, који су неоспорна и драгоценна сведочанства о амбициозном стваралачком подухвату: *Diarium I, Dnevnik '87/'88/'89; Diarium II, Dnevnik'90/'91; Diarium III, Dnevnik'92/'93*. На основу компарације пројектованог и реализованог, резултати истраживања пружиће систематизовану поетичко-стваралачку историју *Дивљег ветра* и прецизну хронолошко-структурну мапу циклуса и његових кључних наративних елемента.

Кључне речи: *Дивљи ветар*, књижевна генеза, дневничка сведочанства, хронолошко-структурна мапа

Десетотомна сага *Дивљи ветар* објављена је 1993. године и представља животно дело Живојина Павловића. Систематско сагледавање настајања „врановачког циклуса“² могуће је праћењем Павловићевих дневника: *Diarium I, Dnevnik '87/'88/'89; Diarium II, Dnevnik'90/'91* и *Diarium III, Dnevnik'92/'93*. Наведени дневнички записи (од укупно објављених шест томова) значајни су за истраживачку реконструкцију генезе саге о Јотићима и могу се једнако читати као сведочанство о историји која се дешава, и тражи да буде забележена, и као сведочанство о настанку једног од најамбициозније замишљених и коначно остварених пројеката српске уметничке прозе друге половине 20. века (Pantić 2003: 90).

Прва Павловићева белешка, која открива тематско-структурну суштину циклуса, настала је 15. фебруара 1988. године (*Diarium I, Dnevnik '87/'88/'89*) и сведочи да се идеја о циклусу развијала постепено, без програмске амбиције. Роман *Ваишар на Светог Аранђела* одређен је као средишњи, романескно језгро око којег се групишу остала прозна остварења, а према плану аутора, циклус би био затворен романом *Лапот*, за који у том тренутку не постоји ни скица. Замисао о низу књига повезаних заједничким предметом уметничке обраде и

¹ dakiigaga@mts.rs

² Синтагма коју је први употребио Видосав Стевановић (Pavlović 5 1999: 233).

ликовима, Павловић је исте године образложио у интервју за „Књижевне новине“, а касније тај текст (проширен и допуњен цитатом из дневника од 15. фебруара 1988) постаје саставни део књиге *Језгро напетости* (1990). Тада идејни творац будућег приповедног циклуса наговештава тајну поетичких тачака за које ће везивати структуру наративног ткива:

„Први обриси назрели су се после збирке приповедака ‘Циганско гробље’: наједном ме је очарала могућност да се враћам на исто место, да се обраћам личностима којима сам се већ раније бавио, било као главним јунацима, било као споредним појавама. Тако се из књиге у књигу све јасније оцртавао круг, обликовао ‘Мендељејев’ систем, који ће – после штампања кратког романа ‘Расло ми је бадем дрво’, довршетка стожерног романа ‘Вашар на Светог Аранђела’, око којег ће остале књиге кружити попут планета, и писања ‘историјског’ романа ‘Лапот’, којим у ствари почиње читав циклус чији се заматак налази у роману ‘Лутке’, са првим профилима Благоја Јотића званог Блашко Хемингвеј, и Вука Бабића, легендарног официра Удбе из (измишљеног) Сејменског дола – бити, заједно са књигама из тек објављене ‘Изабране прозе’, заокружен. Та фокнеровска игра је до те мере за мене била заводљива да се нисам трудио да јој се одупрем. Насупрот: откривши јој чари, предавао сам јој се и предајем се без остатка. Уживам у обликовању света који не постоји а као да је око мене; препуштам се измишљању које није само то, и реконструкцији која је истовремено и безгранично предавање машти. Тако је један измишљени свет обликовао ‘универзум’, чије димензије ће (можда) имати и епска обележја. Но, ако их и буде, знам да неће бити плод програма, већ ћудљивих хирова списатељске судбине.“ (Pavlović 1990: 202)

Цитат, наиме, потврђује да се јавност могла упознати са намерама писца на самом извору стваралачке амбиције, а да је истовремено започео, кроз форму дневника, процес самоевауације и интимно, синхроно и аутопоетичко праћења хирова сопствене списатељске судбине. Две године касније, из записа од 27. јануара 1990. године из *Diarium-a II*, видљива је комплексност замисли, те неоспоран утицај различитих контекстуалних околности које воде почетку реструктурирања првобитне визије циклуса:

„Читам са усхићењем Сабатов роман ‘Абадон, анђео уништења’ и чезнем да се дохватим пера: ова књига ми помаже у одређењу формалних оквира за ‘Лапот’ – пре свега треба га писати као увод у циклус ‘Дивљи ветар’ (чини ми се да би му више пристајао наслов ‘Источни ветар’) као што ‘Лов на тигрове’ представља његов логичан крај.“ (Pavlović 5 1999: 18)

Наслов циклуса, без обзира на претходну констатацију, Павловић није променио, а да је епитет „дивљи“ примеренији од „источног“ доказује семантички, симболички и митолошки слој у роману. У етномитолошком значењу *ветар* је виша сила која управља људским животима и у потпуности затвара круг симболичког дивљања историјских сила на подручју источне Србије.

Павловић у средиште циклуса позиционира својеврсну сагу о породици Јотић из села Зјапина, оплеменењујући је фреском Сејменског дола – измишљеном покрајином у источној Србији. Када је својевремено 1990. године у „Свјетлости“

рађен прелом за роман *Ваишар на Светог Аранђела*, Павловићу је показана „географска карта“ Сејменског дола, педантно исцртана у неком војном институту као потенцијална пратећа илустрација за овај роман. Уз дивљење које је показао, аутор романа је морао да приупита зашто су на карти само постојећи топоними (Зајечар, Књажевац, Тимок, Тупижница), а Врановцу, Врбовачи, Голешу и Зјапини – ни трага. Од уредништва добија следећи одговор: „У војсци су им казали да у источној Србији таквих географских одредница нема. И, пошто не постоје, нису их ни учртали“ (Pavlović 5 1999: 126). Другим речима, одбијено је да се за издавачке потребе „литерарна географска карта“ на неки начин домашта и допуни псеудотопонимима. Измаштана географија имала је експлицитних одјека већ у почетној фази живота ове прозе, не само у текстовима књижевних критичара, већ и у редовима оних са којима је писац делио своје свакодневне стваралачке полете:

„Кад поменем Сејменски до, моји вршњаци мисле на Фокнерову Јокнапатофу, а млађи свет на Маркеса и његов Макондо“ (Pavlović 5 1999: 250).

Темпорални прстен циклуса чине Тимочка буна (1883) и осамдесете године 20. века уз ахронолошки парадокс исприповеданог и приповедног времена – циклус се, наиме, затвара причом о страдалништву Петка Стојининог (родоначелник племена Јотићевског) над којим је извршен последњи лапот, отприлике у време Тимочке буне. Јотићи се, дакле, прате кроз збивања (или њихове одјеке) Првог и Другог светског рата, све до послератног друштвеног контекста друге половине 20. века. Овај „збир књига“ за Павловића је репрезент личне „поетике“ и „философије“, реализован као „свеобухватна слика литературом недотицане и дуго времена запостављене источне области наше домовине“ (Pavlović 4 1999: 69). Речју, *Дивљи ветар* је „велика историјска фреска“ о збивањима у источној Србији и литерарно сведочанство о једновековним судбинским путевима „многоглаве фамилије Јотић“ (Пантић 2003: 90).

Тиком вишегодишњих размишљања о структури циклуса *Дивљи ветар*, чести су моменти када се код Павловића јави потреба за прерадом неких постојећих дела, како би се изнова прилагођена припојила тренутној прозној конструкцији, или му се, савим спонтано, али довољно сугестивно, отварају приповедне формуле за оно што је тек у стваралачкој најави, формуле којима би се без скривања и без стида од реалности могла легализовати фикција циклуса. Реконструкција романа *Лутке* експлицитан је пример:

„Простори наслућени још у приповеткама ‘Кривудава реке’, насељавали су се ликовима које сам, ни сам не знајући због чега, поново срео у наредном свом књижевном покушају – роману ‘Лутке’. Радо бих овај свој роман-првенац прерадио и у поменутом циклусу га објавио под новим насловом ‘Лутке на буњишту’“ (Pavlović 4 1999: 69).

Како је те 1988. године Павловић замислио, тако је и учинио – роман *Лутке*, иначе завршен и објављен 1965. године, прерађује и објављује 1991. године, под насловом *Лутке на буњишту*. Да бисмо имали јасан утисак о томе да је процес конструисања *Дивљег ветра* иманентно био темељан и, ако не систематски, оно

дубоко асоцијативан, упркос Павловићевим негирањима постојања било каквог смишљеног и осмишљеног циклизирања, покушаћемо да поткрепимо тврдњу табеларним приказима комбинаторика из дневничких записа. Почећемо од најранијих идеја из 1988. године, па закључно са завршним верзијама из 1992. године.

Табела 1. Компоновање *Дивљег ветра* у *Diarium-у I, Dnevnik '87/'88/'89.*³

27. II 1988.	10. V 1988.	4. II 1989.	28. IX 1989.
1) <i>Лапот</i>	1) <i>Лапот</i>	1) <i>Лапот; Они више не постоје</i>	1) <i>Лапот; Они више не постоје</i>
2) <i>Они више не постоје</i>	2) <i>Они више не постоје</i>	2) <i>Лутке на буњишту</i>	2) <i>Лутке на буњишту</i>
3) <i>Расло ми је бадем дрво</i>	3) <i>Расло ми је бадем дрво</i>	3) <i>Приче из Сејменског дола (Кривудава река; Циганско гробље)</i>	3) <i>Приче из Сејменског дола</i>
4) <i>Падобрански слет & Ветар у сувој трави</i>	4) <i>Приче из Сејменског дола</i>	4) <i>Расло ми је бадем дрво; Ветар у сувој трави</i>	4) <i>Расло ми је бадем дрво; Ветар у сувој трави</i>
5) <i>Циганско гробље и друге приче</i>	5) <i>Лутке на буњишту</i>	5) <i>Задах тела</i>	5) <i>Задах тела</i>
6) <i>Лутке на буњишту</i>	6) <i>Ветар у сувој трави</i>	6) <i>Зид смрти</i>	6) <i>Падобрански слет; Траг дивљачи</i>
7) <i>Задах тела</i>	7) <i>Задах тела</i>	7) <i>Вашар на Светог Аранђела I</i>	7) <i>Вашар на Светог Аранђела I</i>
8) <i>Зид смрти</i>	8) <i>Зид смрти</i>	8) <i>Вашар на Светог Аранђела II</i>	8) <i>Вашар на Светог Аранђела II</i>
9) <i>Вашар на Светог Аранђела</i>	9) <i>Вашар на Светог Аранђела</i>	9) <i>Траг дивљачи</i>	9) <i>Зид смрти</i>
10) <i>Лов на тигрове</i>	10) <i>Лов на тигрове</i>	10) <i>Лов на тигрове</i>	10) <i>Лов на тигрове</i>
	11) <i>Лута слободни коњ</i>		

Анализа овог табеларног приказа упућује на неколико могућих закључака. Прво, јасно је да Павловић и у најранијој фази свој велики прозни циклус замишља као десетотомно остварење и да су двоумљења у том смислу минимализована. Недоумица настаје само у једном тренутку, када аутор себи поставља питање сврсисходности „ мемоара“ Вука Бабића и тада се, али само као замисао кратког даха, појављује и једанаести том:

„Наједном, рађа ми се идеја да би ‘мемоаре’ Вука Бабића, које у ‘Лову на тигрове’ др Соња Спалајковић помиње Аљоши Јотићу, ваљало заиста написати у виду ‘досадне’ хронике под насловом ‘Лута слободни коњ’, и тим романом окончати циклус књига ‘Дивљи ветар’, посвећен источној Србији и Сејменском долу“ (Pavlović 4 1999: 113).

Међутим, мемоарско казивање Вука Бабића Павловић није касније издвојио као самостални романескни сегмент, већ га форматира као завршни део романа *Вашар на Светог Аранђела*. Такође, из раних бележака запажамо да је централно приповедно језгро циклуса, поменути роман *Вашар на Светог Аранђела*, првобитно замишљен као двотомно остварење, али се и те замисли

³ Редним бројем у табели обележен је број тома, онако како је изворно у *Diarium-у*, према замисли Павловића, назначено.

Павловић у коначној верзији одрекао.

Дневничке белешке упућују на чињеницу да су Павловићеве најчешће дилеме везане за позиционирање краћих приповедних форми у које је уписивао простор и јунаке источне Србије. Као што су дневници непосредна хроника сублимације идеја и поступака, тако се и приповетке, којима се отворио један фиктивни свет, могу посматрати као инвентивно и аутохтоно чвориште свеукупне Павловићеве прозе, па је разумљива његова потреба да им у оквиру циклуса додели адекватну позицију. У приповеткама је заматак хронотопских одредница, тематских кругова, оне су и својеврстан попис кључних развојних ликова на које ће се битно ослонити и романескно ткиво. На крају, све комбинаторике из *Diarium-a I*, *Dnevnik '87/'88/'89* указују на маркирање оквирних романескних позиција: циклус треба да започне романом *Ланот*, а заврши се романом *Лов на тигрове*.

У наредне две године размишљања Живојина Павловића о изналажењу најбољег решења за циклус *Дивљи ветар* нарочито су интензивирани. У том смислу пратили смо и систематизовали записе из *Diarium-a II* (1990. и 1991. година).

Табела 2. Компоноване *Дивљег ветра* у *Diarium-у II*, *Dnevnik '90/'91*

7. VIII 1990.	31. XI 1990.	20. XII 1990.	21. XII 1990.	23. XII 1990.	22. VII 1991.
I књига: <i>Ланот</i> <i>Они више не постоје</i>	I књига: <i>Ланот</i> <i>Они више не постоје</i>	I књига: <i>Ланот</i> <i>Они више не постоје</i>	I књига: <i>Ланот</i> <i>Они више не постоје</i>	I књига: <i>Ланот</i> <i>Они више не постоје</i>	I књига: <i>Ланот</i> <i>Они више не постоје</i>
II књига: <i>Сејменски до</i>	II књига: <i>Сејменски до</i>	II књига: <i>Сејменски до</i>	II књига: <i>Сејменски до</i>	II књига: <i>Сејменски до</i>	II књига: <i>Сејменски до</i>
III књига: <i>Лутке на буњишту</i>	III књига: <i>Лутке на буњишту</i>	III књига: <i>Лутке на буњишту</i>	III књига: <i>Лутке на буњишту</i>	III књига: <i>Лутке на буњишту</i>	III књига: <i>Лутке на буњишту</i>
IV књига: <i>Расло ми је бадем дрво</i>	IV књига: <i>Задах тела</i>	IV књига: <i>Лутке на буњишту</i>	IV књига: <i>Лутке на буњишту</i>	IV књига: <i>Ветар у сувој трави</i>	IV књига: <i>Задах тела</i>
<i>Падобрански слет</i>	<i>Падобрански слет</i>	<i>Ветар у сувој трави</i>	<i>Вашар на Светог Аранђела</i>	<i>Падобрански слет</i>	<i>Вашар на сувој трави Траг дивљачи</i>
V књига: <i>Задах тела</i>	V књига: <i>Ветар у сувој трави</i>	<i>Падобрански слет</i>	V књига: <i>Ветар у сувој трави</i>	V књига: <i>Вашар на Светог Аранђела</i>	VI књига: <i>Вашар на Светог Аранђела</i>
VI књига: <i>Ветар у сувој трави</i>	VI књига: <i>Вашар на Светог Аранђела</i>	V књига: <i>Вашар на Светог Аранђела</i>	<i>Падобрански слет</i>	VI књига: <i>Задах тела</i>	VII књига: <i>Зид смрти</i>
<i>Траг дивљачи</i>	<i>Лов на тигрове</i>	VI књига: <i>Траг дивљачи</i>	<i>Траг дивљачи</i>	VII књига: <i>Зид смрти</i>	VIII књига: <i>Лов на тигрове</i>
VII књига: <i>Вашар на Светог Аранђела</i>	VII књига: <i>Зид смрти</i>	VII књига: <i>Задах тела</i>	VI књига: <i>Задах тела</i>	VIII књига: <i>Лов на тигрове</i>	
VIII књига: <i>Зид смрти</i>		VIII књига: <i>Зид смрти</i>	VII књига: <i>Зид смрти</i>		
IX књига: <i>Лов на тигрове</i>		IX књига: <i>Лов на тигрове</i>	VIII књига: <i>Лов на тигрове</i>		

Табела потенцијалних конструкција циклуса *Дивљи ветар* с почетка деведесетих година 20. века указује на редукцију броја томова и могућност изостављања појединих наслова. Збирка приповедака *Циганско гробље* нема своје самостално место у овим варијантама (из ње се прави избор и додају друге приповетке и подводе под наслов *Сејменски до*), а изостављен је и *Падобрански слет*. Уз роман *Они више не постоје* везује се *Расло ми је бадем дрво*, вероватно због хронолошке логике (након приче о одбрани Београда 1915, следи присећање Благоја Јотића на студентске године и идеолошке припреме за активности које ће уследити у Другом светском рату и непосредно након рата). Првобитно замишљен као двотомни, роман *Вашир на Светог Аранђела* сведен је на један том. Уз варијанту од 7. VIII 1990. године, Павловић напомиње да роман *Ланот* још увек није написан, а варијанту од 23. XII 1990. године намеран је да упути „Свјетлости“ за објављивање. У једном тренутку Павловић бележи да процес трагања за „идеалном“ композицијом *Дивљег ветра* доживљава као забаву којој се очигледно радо и често препушта (Pavlović 5 1999: 223).

Последња композициона верзија „врановачког циклуса“ налази се у *Diarium-у III (Dnevnik '92/'93)*. Уз ову верзију, а након завршетка рада на старим рукописима (*Кришке времена*) и уз план за роман *Долап*, Павловић је дао две значајне напомене:

„Напомена А: Књига II (под насловом *Расло ми је бадем дрво и друге приче*) садржаће две повести (*Расло ми је бадем дрво* и *Дневник непознатог*) с тим што би књига почињала првом, а завршавала се другом. Између њих нашле би се приче из збирке *Кривудава река* којима би биле придодате још две приповетке (‘У освит’ и ‘Вртлог’ – до сада необјављене). Према томе, Књига II изгледала би овако: 1) ‘Расло ми је бадем дрво’; 2) ‘Земља’; 3) ‘Сељаци’; 4) ‘Плакат’; 5) ‘Ветар’; 6) ‘Обична тајна’; 7) ‘Умор’; 8) ‘Кривудава река’; 9) ‘Два милиционара’; 10) ‘Вртлог’; 11) ‘Легенда’; 12) ‘У освит’; 13) ‘Дневник непознатог’. Напомена Б: Збирка приповедака *Сејменски до* била би (слично збирци *У освит* из Изабране прозе, коју је ‘Просвета’ 1987. издала у 5 књига) саздана из приповедака из збирки *Две вечери у јесен* и *Циганско гробље*. Придодао бих јој и ‘Падобрански слет’, као и досад необјављене приповетке ‘Таван’ и ‘На Зјапину’. Ево могућег распореда: 1) ‘Зелени камен’; 2) ‘Тајна’; 3) ‘Мој брат’; 4) ‘Сабља’; 5) ‘Легенда о Тодору Пиперу’; 6) ‘Змија’; 7) ‘Пуцањ’; 8) ‘Прича о слободи’; 9) ‘Мост’; 10) ‘Прва љубав’; 11) ‘Нада’; 12) ‘Вртешка’; 13) ‘Bellissimo, Bellissimo’; 14) ‘Питање’; 15) ‘Hobby’; 16) ‘Таван’; 17) ‘На Зјапину’; 18) ‘Брада’; 19) ‘Zeiss-ikon’; 20) ‘Летњи будилник’; 21) ‘Чвакин из цреваре’; 22) ‘Фарма за фазане’; 23) ‘Падобрански слет’“ (Павловић 6 1999: 269–271).

Напомена указује да је Павловић компоновао *Дивљи ветар* на двоструком плану: макроплану, бринући о тематској и структурној хронологији и повезаности романа са збиркама приповедака, и микороплану – посвећујући се реорганизацији краћих форми унутар насловљених збирки. Промене у оквиру микроплана биле су извесне, између осталог, и због пишчеве жеље да до тада необјављене приповетке уђу у обим овог амбициозног пројекта (*У освит*, *Вртлог*, *Таван* и *На Зјапину*).

Најзад, целовито сгледавање историје настајања *Дивљег ветра* није могуће без упоређивања завршне верзије из *Дневника* '92/'93 са првим издањем циклуса *Дивљи ветар* из 1993. године.

Табела 3. Упоредни преглед Павловићевог последњег компоновања циклуса *Дивљи ветар* у *Diarium*-у III и првог издања из 1993. године

2. XII 1992. <i>Diarium</i> III, <i>Dnevnik</i> '92/'93	<i>Дивљи ветар</i> 1993, ДП „ЗНАЊЕ“ Нови Сад/ КВИТ ПОДИУМ Београд
Књига I: <i>Лапот</i> <i>Они више не постоје</i>	Књига I: <i>Лапот</i> <i>Они више не постоје</i>
Књига II: <i>Расло ми је бадем дрво и друге приче</i>	Књига II: <i>Расло ми је бадем дрво и друге приче</i>
Књига III: <i>Сејменски до (приповетке)</i>	Књига III: <i>Лутке на буњишту</i>
Књига IV: <i>Лутке на буњишту</i>	Књига IV: <i>Сејменски до (приповетке)</i>
Књига V: <i>Задах тела</i>	Књига V: <i>Задах тела</i>
Књига VI: <i>Ветар у сувој трави</i> <i>Траг дивљачи</i>	Књига VI: <i>Ветар у сувој трави</i> <i>Траг дивљачи</i>
Књига VII: <i>Вашар на Светог Аранђела</i>	Књига VII: <i>Вашар на Светог Аранђела</i>
Књига VIII: <i>Зид смрти</i>	Књига VIII: <i>Зид смрти</i>
Књига IX: <i>Лов на тигрове</i>	Књига IX: <i>Лов на тигрове</i>
Књига X: <i>Долап</i>	Књига X: <i>Кругови</i>

На основу садржаја треће табеле можемо извести следећа запажања: Павловић се вратио првобитној идеји о десетотомном циклусу и она је као таква првим, и јединим, издањем из 1993. године коначно реализована; последњу осмишљену композицију издавач је у највећој мери сачувао; дефинитивни об-

лик романа *Вашар на Светог Аранђела* је у једнотомној варијанти; у Књизи II под насловом *Расло ми је бадем дрво и друге приче* (сада одвојеном од романа *Они више не постоје* јер хронологија очигледно није императивно полазиште) у потпуности је остварена замисао Павловића да у том делу сабере приповетке из збирке *Кривудава река* и две, до тада необјављене (*У освит* и *Вртлог*), те да наративне садржаје уоквири почетном приповести *Расло ми је бадем дрво* и завршном – *Дневник непознатог* (у књижевној критици, а и у визији пишчевој, ово су наслови краћих романа); у Књизи IV под насловом *Сејменски до* налази се деветнаест приповедака из збирки *Две вечери у јесен* и *Циганско гробље*, али у збирку нису ушле четири приповетке како је иначе Павловић претходно планирао: *Тајна*, *Прича о слободи*, *Нада* и *Падобрански слет*. Оне су, осим приповетке *Тајна*, постале део збирке *Кругови* (Књига X). Циклус није затворен романом *Долап*, претпостављамо да је још увек био у форми скице, објављен је тек 1997. године. Његова будућа садржајно-наративна димензија зачета је и препознатљива у приповеци под истим насловом, објављеној у збирци *Кругови*.

Подаци из дневника доказују да је Павловић спонтано, али дугорочно, бирао, дорађивао и неговао све структурне елементе саге о Јотићима, а у коликој мери и са коликом снагом, читалачкој јавности би остало непознато без ових обимних претпоетичких садржаја. Чак и то неуморно и готово дневно бележење имало је нешто друго за циљ: „Али мој се интерес налази у врановачком циклусу, а не у дневницима“ (Pavlović 5 1999: 114). Доследно, до краја стваралачког ангажмана, Павловић се не одриче тезе да ће његово животно дело бити кристализација „ћудљивих хирова списатељске судбине“ (Pavlović 1990: 202).

На крају, наговештавајући нам, у више наврата, потребу да о себи и свом делу говори понајбоље и најискреније, и да најлепше мисли о *Дивљем ветру*, Павловић бележи:

„‘Дивљи ветар’ није смишљан, па писан; низ мојих књига настајале су једна за другом попут насеља или града – од једне куће ка другој, од њиве ка ливади, од ливаде ка утрини, од утрине ка шуми. Зато свака јединица, свака ћелија поменутог циклуса није под конач, као што ни грађевине у селу, настајале кроз време, нису зидане наједном и по плану; ‘Дивљи ветар’ је плод мог живота, а не смишљеног планирања (у истом смислу у коме су река или плодне њиве, или заклонито побрђе, нудећи живот, постајале оса, тј. кичма људских насеобина)“ (Pavlović 6 1999: 55).

Лепота ових људских насеобина је у томе што нису пројектоване, нису изведене, лепота је њихова истоветна са заносом живљења, она је онаква каква је и природа у чијем је топлем крилу шћућурен човек (Pavlović 6 1999: 55). Такав је и *Дивљи ветар* и у њему, све у заносу живљења, шћућурено, цело биће Живојина Павловића.

Све књиге из циклуса *Дивљи ветар* „формирају читаву библиотеку“ (Nedić 2012: 243) у коју је стала историја српског живота и културе од Тимочке буне 1883. године, Великог рата, Другог светског рата, студентских демонстра-

ција 1968. године, па до ратних сукоба с краја 20. века. Блато и крв, историјски дамари, туробна свакодневица, моралистички парадокси и парадоксалност човекове историјске позиције, брутални реализам, колективно несвесно, енигматична митопоетика, митско стање свести и демонске силе, естетика ружног – све то са циљем да се „утопијска и митска, књижевна источна Србија“ (Pantić 1998: 15) учини аутентичном. *Дивљим ветром* дивљају ветрови историјског усуда, човек је мали и немоћан, а уметност, изгледа, недовољна да се човек у потпуности измести из угла нихилистичког погледа на свет.

Литература

- Nedić 2012: Недић, Марко, *Између реализма и постмодерне*; „Иницијална проза Живојина Павловића“; Београд: Завод за уџбенике.
- Pantić 1999: Пантић, Михајло, *Александријски синдром 3 (огледи и критике о савременој српској прози)*, Нови Сад: Матица српска.
- Pantić 2003: Пантић, Михајло, *Александријски синдром 4*, Београд: Просвета.
- Pavlović 4 1999: Pavlović, Živojin 4: *Diarium I*, Dnevnik 1987, 1988, 1989. PROMETEJ/KWIT PODIUM, Novi Sad/ Beograd, 1999.
- Pavlović 5 1999: Pavlović, Živojin: 5 *Diarium II*, Dnevnik 1990, 1991. PROMETEJ/KWIT PODIUM, Novi Sad/ Beograd, 1999.
- Pavlović 6 1999: Pavlović, Živojin 6: *Diarium III*, Dnevnik 1992, 1993. PROMETEJ/KWIT PODIUM, Novi Sad/ Beograd, 1999.
- Pavlović 1990: Pavlović, Živojin: *Jezgro napetosti (izbor razgovora sačinio autor)*, BIGZ, SKZ, Narodna knjiga, Beograd, 1990.

PAVLOVIĆ`S WILD WIND - LITERARY GENESIS AND A CHRONOLOGICAL-STRUCTURAL MAP OF THE CYCLE

Summary: The literary cycle *Divlji vetar (Wild wind, 1993)* is the life work of Živojin Pavlović. It consists of ten books of literary prose and evolved in a period of many decades. This literary work studies the chronology of ideological re-thinking, composing and re-composing of a large prose project. The research observation of the creation of the Vranovac cycle will be based on vast diary records in three books, which are irrefutable and valuable testimonies of ambitious creative undertaking: *Diarium I, Dnevnik (Diary) '87/'88/'89*; *Diarium II, Dnevnik (Diary) '90/'91*; *Diarium III, Dnevnik (Diary) '92/'93*. Based on the comparison of the projected and achieved, the research results will offer a systematic poetic-creative history of *Divlji vetar (Wild wind)* as well as a precise chronological-structural map of the cycle and the cycle's key narrative elements.

Key words: *Divlji vetar (Wild wind)*, literary genesis, diary testimonies, chronological-structural map.

ИНТЕРТЕКСТУАЛНИ ПОСТУПЦИ У АНГЛОСУ М. КАПОРА

Сажетак: У раду ћемо анализирати интертекстуалне поступке у роману Англос (2007) Мома Капора ослањајући се углавном на теоријске поставке Дубравке Ораић-Толић (*Citatnost – explicitna intertekstualnost*, 1988 и *Teorija citatnosti*, 1990). Показаћемо да у зависности од интертекстуалног контекста Капор текстом овога романа тежи или обнављању, синтетизовању и чувању књижевног и културног памћења или њиховом разлагању, пародирању и травестирању. Сложеност смисла добијена употребом интертекстуалности и аутореференцијалности у *Англосу* израз је жеље савременог субјекта за попуњавањем празнина између прошлости и садашњости њиховом реактуелизацијом у новом контексту.

Кључне ријечи: интертекстуалност, „Англос”, Момо Капор, аутоцитатност.

Интертекстуалност и цитатност

Данас већ широко прихваћен и веома популаран термин интертекстуалност у науци о књижевности се почео користити шездесетих година прошлог вијека када је Јулија Кристева (Julia Kristeva) сковала и први пут употребила овај термин како би њиме именовала својство књижевних текстова да увијек говоре о другим текстовима. У складу са тиме, интертекстуалност је дефинисала као „tekstualnu inter-akciju, koja se proizvodi unutar samog teksta“, то је „način kako tekst čita istoriju i uključuje se u nju” (Уп. Kristeva, према Juvan 2013: 11). Кристева² наглашава да сваки текст мора бити тумачен на два нивоа – хоризонталном, који успоставља везу између аутора и читаоца и вертикалном који повезује текст са осталим текстовима. На овај начин она је у више својих радова представила западој теоријској мисли оно што су Виктор Шкловски и нарочито Михаил Бахтин двадесетих и тридесетих година двадесетог вијека именовали – Шкловски ширим појмом „цитатних релација” у склопу „теорије очуђења”, а Михаил Бахтин у склопу своје теорије о „двогласној ријечи” „дијалогичношћу”, односно „разноријечјем” у роману.

¹ sulalovic712@gmail.com

² Незадовољна изједначавањем појма интертекстуалност са утицајем из упоредне књижевности, Кристева овај појам убрзо замјењује појмом *транспозиција* који представља „pravо (re) konfiguracija diskursa u istorijskom i društvenom kontekstu, tj. uspostavljanje i menjanje položaja, kao i perspektiva izjavnog subjekta, građenje i preoblikovanje konteksta teme izjave, odnosno denotativnog i konotativnog značenja znaka” (Juvan, 2013: 122).

Увођење термина интертекстуалност у теоријско-научне кругове убрзо је распламсало научну полемику којој је на руку ишло и постављање интертекстуалности као основног начела нове књижевне парадигме – постмодернизма. Од седамдесетих година прошлог вијека па до данас низале су се расправе о природи и смислу интертекстуалности, а једну од најзначајнијих и терминолошки најјаснијих на нашим просторима дала је Дубравка Ораић-Толић. Она је основна начела своје теорије интертекстуалности и цитатности првобитно изложила у оквиру зборника *Intertekstualnost & intermedijalnost* (1988) у чланку *Citatnost – eksplicitna intertekstualnost*, а двије године касније је основне постулате своје теорије детаљно разрадила и објаснила на примјерима руских авангардних pjesnika у монографији *Teorija citatnosti* (1990).

Ораићева-Толићева у својим радовима прво прави разлику између интертекстуалности као ширег и надређеног појма ужем термину цитатност „citacija ili citiranje su citatni intertekstualni procesi, a citatnost je svojstvo intertekstualne strukture“ (Ораић 1988: 122). У складу са тиме она најприје налази четири типа интертекстуалних односа: 1. искључивање или интертекстуална ексклузија (алегорија); 2. укључивање или интертекстуална инклузија (стилизација, пародија, травестија, пастиш); 3. пресјек или интертекстуална интерсекција (реминисценција, топос, одјек) и 4. подударане или интертекстуална еквиваленција (цитат, цитатност, превод, несвјесна цитатност) (Уп. Ораић 1988: 124–125). Прва четири типа интертекстуалних односа представљају класичне форме интертекстуалности, односно ријеч је о имплицитној интертекстуалности, док четврти тип који је и основни предмет Ораићевиног интересовања потпада под експлицитну интертекстуалност. Цитатност је по њеним ријечима „svojstvo umjetničke strukture građene od citata, tj. na načelu citiranja“ (Ораић-Толић 1990: 9). Све цитатне релације састоје се од три елемента: 1. властитог текста (текста који цитира), 2. цитата, односно туђег цитираног текста и 3. контекста из кога је цитат преузет. Желећи да унесе ред у терминолошку збрку насталу када су у питању цитатни предлошци, односно контексти из којих се цитати преузимају, ова теоретичарка указује на разлику између термина подтекст и прототекст и то тако што ће подтекстом бити сматран „tuđi tekst kao misaona pojava“, док ће се о прототексту или тексту антецеденту говорити када је у питању „realni tuđi tekst nazočan u sustavu kulture“ (Ораић-Толић 1990: 15). На основу односа између три члана сваке цитатне релације ова научница разликује четири начина на која се сви цитати могу подијелити, а то су: 1. Цитатни сигнали којима текст упућује на постојање цитата гдје налази двије врсте цитата – праве и шифриране, а у оквиру ових других подтипове (протоцитате и псеудоцитате); 2. Опсег подударане између цитата и подтекста, гдје издваја три типа цитата – потпуни, непотпуни и вакантни (празни); 3. Врста прототекста из кога су цитати преузети – интрасемиотичке, интерсемиотичке и транссемиотичке и 4. Семантичка функција цитата у склопу текста – референцијални и аутореференцијални (Уп. Ораић 1988: 127–138). Када је у питању трећи начин, Ораићева издваја посебну типологију цитата релевантну за књижевноумјетничке текстове, а то су: 1)

интерлитерарни или књижевни цитати (подтекст је други књижевни текст); 2) аутоцитати (подтекст је властити текст); 3) метацитати (подтекст су искази о књижевности); 4) интермедиијални цитати (подтекст су сликарство, музика, филм итд); 5) изванестетски цитати (подтекст су разни неумјетнички тексто-ви) (Уп. Oraić 1988: 130). У оквиру изванестетских цитата ауторка наводи постојање три подтипа: 1. Интервербалне цитате који се остварују између књижевности и неког другог вида писане текстовне праксе као што је документарна грађа, новински текстови, рекламни слогани, изреке, научни текстови итд. 2. Интерлингвални цитати у којима се писац у своме тексту писаном природним језиком служи цитатима на неком другом језику и 3. Фактоцитати или цитати живота који подразумевају цитатну грађу стварних цивилизацијских предмета (Уп. Oraić 1988: 132–133). У односу на типологију цитата коју је поставила Дубравка Ораић-Толић покушаћемо да сагледамо типологију интертекстуалних цитатних релација које смо уочили у *Англосу* Мома Капора, као и њихову семантичку функцију. Поред цитата, како ћемо видјети у *Англосу* наилазимо и на друге облике интертекстуалних релација. Ту, прије свега, мислимо на алузију, реминисценцију, стилизацију, коментар и парафразу туђег текста. Код ових видова интертекстуалних односа немамо појаву подударња односно еквиваленције између свог и туђег текста, и они имају посебну семантичку функцију у оквиру текста.

Типови и функција интертекстуалних поступака у *Англосу*

Англос је један од посљедњих романа Мома Капора. Изшао је три године прије пишчеве смрти, 2007. године у Нишу. Фабула прати четвородневно лутање изгубљеног путника Англоса на фикционалном острву Агиос Герасимос³. Када су у питању облици имплицитне интертекстуалности у *Англосу* је највећи број реминисценција, алузија и стилизација. Већ при жанровском одређењу романа, примјећујемо да је то монтажно-колажна творевина у којој се преплићу елементи романа тока свијести (романа лика) са исповиједно-аутобиографским и авантуристичким елементима. Писац жанровску поливалентност штива изражава интертекстуалним жанровским сигналимa у самом тексту у којима јунак у зависности од наративне ситуације, путем реминисценција повлачи паралеле између себе и Робинзона Крусоеа (*Робинзон Крусое*), односно Гуливера (*Гуливерова путовања*): „помисли да је он до пре пет сати припадао том свету, али да су га несретне околности бациле међу бродоломнике – Робинзон на пренасељеном острву” (Карог 2007: 25); „Да ли сам сада Робинзон на насељеном острву или Гуливер у земљи острвских патуљака?” (Карог 2007: 70). У оба случаја ријеч је о авантуристичким романима, само што се у Капо-

³ Ради се о заправо о пишчевом преименовању Кефалоније у фикционално острво Агиос Герасимос које је писац извршио на основу постојања јаког култа посвећеног православном светитељу св. Герасиму Кефалонијском.

ровом штиву авантура догађаја замјењује авантуром духа. Овдје је потребно напоменути да се идентитетско поистовјеђивање са Робинзоном Крусом одиграва на почетку радње романа, гдје се властита ситуација изгубљеног путника сагледава из перспективе прототекста којим се на алузиван начин изражава јунакова жеља за повратком на брод и живот из кога је својом несмотреношћу искључен. Сасвим је другачији случај када је у питању реминисценција на *Гуливерова путовања* и она осим успостављања паралеле између јунака има и дистопијску функцију, то јесте ради се о својеврсној демитологизацији. Ова ситуација у тексту условљена је проматрањем здепастих, црномањастих острвљана (савремених Грка) и њиховим поређењем са књижевном и митолошком представом о стаситим и плавокосим старим Грцима.

„Приметио је, летњи становници овог острва били су, углавном, ружни (...) Помисли колико су далеко, а тако близу Италији, од античких Грка, високих, плећастих и плавокосих, како смо их замишљали. Шта се, у међувремену, догодило с њима у последњих три хиљаде година? Помисли како се паре са таквим трбусима, кратки и длакави; али, не воде љубав само лепи, плави и високи: туцају се сви – чак и наказе и богаљи ” (Карог 2007: 23–24).

Главни протагониста је све вријеме трајања радње романа нијем и једино што читалац може пратити, осим оскудне фабуле која се своди на јунакову потрагу за задовољењем основних животних потреба – хране, преноћишта и пића је слободно асоцијацијативно кретање његове свијести у којој се одиграва стварна идентитетска драма. Наслов романа по имену главног јунака упућује на пишчеву намјеру да посредством концептуалног сажимања на паратекстуалној граници наратива зада семантички оквир за разумијевање и тумачење текста. До краја приче не сазнајемо стварно име лика, он за читаоца остаје Англос, надимак који му острвљани надјевају на основу његовог изгледа, карактеристичне „шерлокхолмсовске” капе која је имала два ширта и од које се јунак не одваја током цијелог трајања нарације, односно културулошки и искуствено засноване перцепције острвљања о другачијем. Реминисценцијом оствареном преко капе са два ширта на фикционалног детектива Шерлока Холмса који је чувеном „шерлокхолмсовском“ дедукцијом успијевао да ријеши најзамршеније случајеве Капор највљује да ће овај логички поступак постати и основни принцип трагања за смислом главног лика романа. Англос је надимак којима странци називају припаднике Енглеског народа, а осим тога име Англос се може тумачити и као изведеница од латинског приједлога *an* и именице *glossa*, и слободно преведено значи „без језика, онај ко не може да говори”. Ако ово двоје спојимо, англос – правити се Енглец, односно претварати се да не знамо нешто што знамо и ан – глос, онај ко не може, односно не жели о нечему да говори добијамо одмах један симболични оквир у који можемо смјештати остала значења у роману. Англосова капа са два ширита алузивно упућује на јанусовску природу главног јунака „Купио сам је у Глазгову, има два ширита, напред и назад, као за два лица. Једно је ово које те слуша, а другом се јебе за све то. Зар то није zgodно, а?” (Карог 2007: 11), окренутог почетку и крају. Са друге стране

уколико имамо у виду значење ријечи глоса и глосирање може се рећи да је Капор насловом дјела, именом главног јунака (на основу чије перцепције се и дају сва тумачења), те капе са два ширита изразио основну намјеру текста а то је пропитивање основних текстова на којима почива западна култура, а самим тиме и идентитет човјека те културе.

На наративном плану када је вријеме у питању доминирају ретровизије и аналепсе, а у претпосљедњој секвенци приче имамо калсичан примјер синоптичког времена, док је на плану приповиједања ријеч о свезнајућем хетеродијегетичком приповиједању у коме јунакова тачка гледишта одређује наративну перспективу. Оваква приповиједна ситуација у којој су догађаји предочени и анализирани са тачке гледишта лика дозвољава несметано кретање по различитим временима приче при чему је акценат на јунаковом унутрашњем животу што дјелу даје исповиједни тон.

Англос је једно велико интертекстуално штиво од почетка до краја у коме проналазимо готово све облике интертекстуалности и цитатности. Према цитатним сигналимa имамо ситуацију у којој су интерлитерарни цитати у глобалу прави, јер садрже спољне назнаке — знаке навода, другачији тип слова или назнаке о прототексту из којег су преузети. Ситуација постаје сложенија када је ријеч о аутоцитатима и метацитатима, јер су они по правилу шифрирани. Да би се на прави начин могла реконструисати типологија интертекстуалних и цитатних односа у Капоровом штиву неопходно је имати увид у цјелокупно стваралаштво овог писца, као и његове аутопоетичке изјаве у интервјуима и фељтонима.

Према врсти прототекста из кога су цитати преузети у *Англосу* је навећи број аутоцитата и метацитата, што је специфично мјесто Капорове поетичке концепције у којој се стварност и фикција преплићу до тачке на којој не можемо јасно разликовати шта је дио стварне пишчеве биографије и доживљеног искуства, а шта припада фикцији. Капор, наиме спада у ред писаца којима је властито искуство полазна основа за књижевно стварање, односно оних који читавог живота пишу једну књигу. Другим ријечима, у Капоровој прози непрестано наилазимо на истовјетне и донекле измијењене сегменте који се селе из једне књиге у другу, а тичу се сиромашног и несрећног дјетињства, одрастања, пута до друштвене афирмације, алкохола који је чест пратилац свих његових јунака, младалачких заблуда и митизација, које као свој крајњи резултат имају проблематични идентитет. Осим ове двије врсте велики је број интерлитерарних цитата, у првом реду цитата из *Одисеје* и *Краља алкохола*, као и интертекстуалних реминисценција и стилизација, односно стилских цитација *Робинзона Крусоеа*, *Гуливерових путовања*, *Грка Зорбе*, Саројановог *Смелог младића на летећем трапезу*, те алузија на Хемингвејеве *Снегове Килиманџара*. Посљедња алузија је специфична и њоме се посредно врши самокарактеризација главног јунака:

„Над острвом се навлачио сумрак попут мрене, док се Итака губила у измаглици. Осетио је глад. Шта је поседовао на свету у овом тренутку? Шерлокхолмску

капу са два ширита, избледелу мајицу на којој је некада писало златним словима КИЛИМАНЦАРО, бермуде и пар апостолских сандала” (Карог 2007: 33).

Килиманцаро⁴ није само интерлитерарна алузија на чувено Хемингвејево дјело, то је и врста аутоцитата и метацитата, срећемо га, наиме, у многим Капоровим дјелима почев од *Бележака једне Ане* (1972) у форми експлицитног цитата⁵, а осим тога ради се и о ауторефлексивној алузији на Хемингвејеву личност и живот који је био један од Капорових књижевних узора.

Што се тиче класификовања датих цитата према опсегу подударача између цитата и прототекста, није их једноставно одредити у односу на предложену подјелу Дубравке Ораић-Толић. То се најприје односи на аутоцитате јер код највећег броја није прецизно одређен контекст из кога су преузети, не можемо бити сигурни да ли је ријч о потпуним или непотпуним цитатима. Ситуација са интерлитерарним и фактоцитатима нешто је јаснија, јер су интерлитерарни цитати углавном јасно одређени, нарочито када је у питању *Одисеја* и *Краљ Алкохола*, док фактоцитати углавном бивају замијењени интервербалним цитатима и долазе из сфере музике и филма. Типични у том смислу су интервербални цитати који се односе на цез музику Мајлса Дејвиса, Били Холидеј и Глена Милера, музику из филма *Лили* (1953), реминисценције на опере *Кармен* и *Аида* чија радња интертекстуално уоквирује позоришни и социо-културни живот провинцијског градића у коме јунак одраст, пјесму *I found my love in Portofino*, с тиме да је у посљедњем случају ријеч и о интерлингвалном цитату. Они су веома стилогени и упућују на друштвено-културни контекст у коме јунак одраста и формира свој идентитет, активирајући у свијести читаоца читаву скалу социјално и културолошки условљених смислова.

1. „Друго [пијанство] је било од бабиних вишања, оно се десило годину дана послје првог, занесен музиком из радио-апарата блаупункт – ово пијанство је било сањиво лепо кроз њега се чула музика сфера, у којој је јецала труба Мајлса Дејвиса” (Карог 2007 14–15).
2. „Јер љубав слатка је чежња, // Хај Лили, хај Лили, хај ло” (Карог 2007: 122).
3. „И гле, он види и једну породицу за столом: ухрањени, снажни средовечни човек са брковима који једе грабећи виљушком комаде меса, његову утучену жену (...) и њихову лепу ћерку (...) Мало затим, столу прилази мишићав делија у белом платненом оделу, који и не питајући за дозволу, измиче њену столицу (поново шкрипа шљунка) и одводи је на подијум, где управо започиње она иста песма коју сада слуша, а која је ко зна како и на који начин изронила из далеког заборава захваљујући овом сиротом оркестру: *I found my love in Portofino*. (...) И он, после много година успеха, сигурности која уз себе носи извесно и блазираност, поново доживљава пораз, поново је оно

⁴ Килиманцаро значи биљег, ожиљак узрокован нечим извана по коме се онај на коме се налази суштински разликује од других, црни врх на бијелој површини.

⁵ „Килиманцаро је снегом покривена планина, висока 19.710 стопа. Кажу да је то највиша планина у Африци. Њен западни врх Масаи називају – Божја Кућа. Уз сами западни врх налази се сасушена и смрзнута лешина једног леопарда. Нико није разјаснио шта је леопард тражио тако високо” (Карог 1996: 24–25).

што је одувек био, рођени губитник који несигурним кораком пролази кроз столове на шљунку по један од својих првих пораза, због којих ће и постати оно што је данас” (Карог 2007: 39–40).

Сасемантичког становишта у сва три случаја ријеч је о аутореференцијални цитатима, којима текст *Англоса* ступа у дијалошко-иронијски однос са западном културом и њеним ‘текстовима живота’ наглашавајући њихов мистификаторски утицај на свијест јунака када је био младић, односно њихову демистификацију у зрелим годинама. Портофино за *Англоса* није сигнал за срећу пронађену у монденском туристичком рају, већ за патњу и пораз младог јунака, за осјећај избачености из прокламованих вриједности западног свијета. У годинама које долазе он ће учинити све да се приближи својим младалачким идеалима и постане познат и успјешан човјек, магнет за жене, а када то постигне почиње постављати питања о њиховом смислу, односно, да ли је жртва била вриједна идеала. И управо је то идеолошко чвориште на коме настаје роман *Англос*.

Поред ових врста интервербалних цитата налазимо још и примјере интервербалних и интерлингвалних парола и досјетки које проблематизују јунакову зависност од алкохола и њену друштвену условљеност:

1. „Welcome to the club” (Карог 2007: 61) којим се највљује винско поглавље *Англосовог* живота.
2. „Он није био чак ни пијанац. Пио је као и остали нормалан свет, држећи се оног савета кога је једне године видео у париском метроу: НЕ БУДИТЕ АЛКОХОЛИЧАР, НЕ ПИЈТЕ ВИШЕ ОД ЛИТРЕ ДНЕВНО!” (Карог 2007: 58).
3. „Волео је и ону чувену досетку о томе ко је алкохоличар? Онај који пије више од свог лекара” (Карог 2007: 58).

Проналазимо и вакантне цитате и то у два примјера:

1. „Један пијанац му је рекао на једрењаку ‘Синбад’ у луци Марамриса у Турској: ‘Кад попијеш узо, у твојој утроби отвара се анис и тебе озари сунце’” (Карог 2007: 5);
2. Један бивши пијанац открио му је тајну стратегију остављања пића (...) ‘Када те питају шта желиш да попијеш – рекао му је тај човек – реци да пијеш само шампањац, а њега најчешће нема баш на сваком месту’” (Карог 2007: 59).

Поред свих набројаних врста интертекстуалности и цитатности, четири су основна предлошка на којима се заснива текстуални и интертекстуални смисао овог романа. Први се тиче аутобиографско-путописно-есејистичког аутоцитата који је предлошак чијим је проширивањем настао читавог романа, а налазимо га у Капоровој књизи *Путопис кроз биографију* (2006), у дијелу насловљеном „Пут којим се иде само једном”⁶, други је *Одисеја* из које налазимо мноштво изравних цитата и реминисценција, трећи је *Краљ Алкохол*, а четврти

⁶ Дио који је по нашем мишљењу послужио као предлошак роману због обима рада није могуће навести, а налази се у *Путопису кроз биографију* на страницама 111–120. (Видјети: Карог, М. (2006). *Putopis kroz biografiju*, Beograd: Knjiga komerc).

Житије Светог Герасима. Када су цитати из *Одисеје* и античких митова у питању те њихова контекстуализација, налзимо сљедеће типове:

1. „Пуних двадесет година Одисеј је покушавао да се врати на то острво, које је са плаже Светог Герасима изгледало као зеленкасто тело жене која се излежава у плићаку Јонског мора. Најзад, Одисеј се враћа да побије Пенелопине просце. Колико је могао имати година? Педесетка? Баш као и он“ (Карор 2007: 33).

У питању је реминисценција на Одисеја и изједначавање свога животног и биографског положаја са античким јунаком.

2. „Одисеј се пробуди из дубоког сна на итачкој обали, али, пошто је тако дуго од отаџбине био одвојен, не могаде је сад познати. Он скочи са земље, дуго се тамо амо освртао, па завапи: ‘Еј добога! У какву ли сам туђу земљу доспео?’ Где се налази? У предворју мита? Где је био Одисејев дом са Пенелопиним просцима?” (Карор 2007: 62).

Одисеј не може да препозна Итаку, а Англос своју жуђену суштину – не може да се препозна послјије деценија блудног живота. Цитати из *Одисеје* овдје служе како би одразили јунакова унутрашња осјећања, која се не могу другачије изразити.

3. „Одисеј се обрадова кад угледа жив људски створ, па га запита пријатељским речима у којој се земљи он сад налази, да ли је ово копно или острво. “Ти мора да из далека долазиш – одговори му богиња – кад мораш да питаш и за име ове земље? Итаком се она зове, а зна је и Исток и Запад. (...) Тако рече богиња и овлаш додирну јунака својом палицом, од чега му наједаред удови усахнуше, и он се обрати у бедног, поцепаног просјака. Она му још даде просјачку палицу и искрпљену слепачку торбу, па ишчезе... Ето, сада сам просјак. Шта да радим? Просјачим. Какав вртоглав пад!” (Карор 2007: 63–64).

Англосова трећа жена и њена борба са јунаковим алкохолизмом изједначава се једном од богиња које кажњавају Одисеја. Жена се, заправо, преко цитатне релације у јунаковом животу пројављује као богиња Атина у *Одисеји* „Богиња Атина је успешно обавила свој посао претварајући га у старог просјака“ (Карор 2007:68).

4. „(...) Тако рече па напери стрелу на Антиноја (...) Али му стрела пројури кроз грло, те му изби иза врата. Зашто не оставиш дуван, упитала је Елизабет” (Карор 2007: 68)

Оно што су за Одисеја Пенелопини просци за Англоса су нарочитим интертекстуалним преосмишљавањем његови пороци пушење, алкохол, жене, уживање у храни, самољубље, гордост.

5. Реминисценција на мит о Афродитиној љубомори због које претвара лијепе пастирице у козе због тога што су опчиниле Париса у субјекту приповиједања изазива другу асоцијацију на митску Медеју. Како је коза Медеја његова заштитница на острву, јер га храни млијеком, Англос постаје савремени Јасон предводник Аргонаута у потрази за Златним руном, односно, животом

по мјери људског бића, незатрваног компјутерима, кредитним картицама, брендovima, материјалним богатством, новцем, славом и моћи.

6. Интертекстуалном реминисценцијом и травестијом мита о Аријадниној нити Капор модерном субјекту покушава поручити да се излаз из лавиринта и побједа над савременим чудовиштима попут глобализације, тржишта, новца и моћи може остварити само проналажењем смисла у ситуацијама, у свакодневним пословим, дружењу са људима и слушању шта говоре.
7. Печење вола на ражњу и спремање за прославу дана Светог Герасима у Англосу буди реминисценције на Одисејев случај са говедима Бога сунца које су његови морнари заклаи и појели и због чега су били кажњени тиме што им Хелије одузима дан живота када су требали да ступе поново на тле родне земље. Не окусивши Англос се пита и истовремено закључује:
„Како савладати вештину старења; успоставити равнотежу између света и себе, када ти не треба ништа да будеш у складу са животом” (Карог 2007: 87).
8. Сном о Англосовој највећој љубави Мини која је „Имала глас који је вибрирао у ритму његовог срца” (Карог 2007: 100) успоставља се интертекстуална веза са Одисејем и пјесмом сирена. Мина је Англосова сирена која га је завела и оставила и због које је потпуно пао под утицај Џека Денијелса.
9. Пуцање кајиша на сандали интертекстуално се надовезује са причом о Јасону „човеку који ће доћи у једној сандали” (Карог 2007: 106) и његовој освети стрицу.

„Најзад, налазио се у свом старом, страшном босоногом сну⁷, и он му више није могао ништа. Победио га је. Свет се другачије осећа голим табанима” (Карог 2007: 111).

„Како живот уме да се понавља? После више од две и по хиљаде година, један човек је ишао Грчком у једној сандали. Где си Есоне, долазим” (Карог 2007: 110).

10. Да би дошао до Итаке Одисеј је морао прво ступити у Хад, баш као што и Англос у капели на острвском гробљу у грозници и бунилу у једном синоптикуму, једном великом пасусу набацаном без интерпункције, види све оне који су страдали због својих порока. Бивше љубавнице, пријатеље, свираче, глумце, пробисвијете, бонвиване, проститутке, балетане, шминкере, хомосексуалце, келнерице и келнере, све оне који су очараност умјетношћу платили превеликим рачуном, властитим животом. Све оне чија су лица тровала Англосову душу, а којих се уз помоћ Светог Герасима путем егзорцизма коначно ослобађа.

На крају остало је да објаснимо још два прототекста са којима Капоров роман ступа у интертекстуални однос. Једно је роман *Краљ Алкохол*, кога у Англосу Капор наводи под насловом *Успомене пијанца*, а друго је *Житије Светог Герасима*. Из првог дјела Капор интертекстуалном стилизацијом Лондоновог Џона Барликорна претвара у Англосовог Џека Денијелса

„У Успоменама пијанца, своју зависност од алкохола Џек Лондон назива Џоном Барликорном, који га прати као сенка кроз читав живот. Ко је био Џон Барликорн:

⁷ Страх од губитка обуће, односно претјерана брига о истој је такође враста мотивског аутоцитата, који се провлачи кроз готово сва Капорова дјела. И када се налазе у најгорем стању и највећој биједи Капорови ликови успијевају да сачувају сјај своје обуће, сви осим Англоса и зато закључак: „Дубље се није могло пропасти. Та мисао га испуни осећањем извесне среће” (Карог 2007: 110).

то је популарни израз којим се у Америци, почетком прошлог века, називало пиво прављено од јечма (...) Оно што је за Џека Лондона био Џон Барликорн, за њега је постао Џек Данијелс“ (Карог 2007: 19).

Он је зао дух, друштвено условљен демон који у роману стално прати јунака узимајући најразличитија обличја. Његова супротност је православни светитељ Герасим Кефалонијски, у црквеном канону познат у првом реду због својих егзорцистичких моћи и који се по православном календару прославља 16. августа. Он се у роману појављује првобитно у лику старца који обавља различита занимања, а Англос тек на крају, у својеврсној егзорцистичкој сеанси, када му светитељ спустивши му руку на чело помаже да се ослободи демона и сјети се спасоносне ријечи атараксија, препознаје да је ријеч о самом светитељу.

„Атараксиа – чудесна лековита реч која је стигла на крају да га спасе од узалудности и бесмислености живота” (Карог 2007: 133).

Закључак

Роман *Англос* Мома Капора права је ризница интертекстуалних и цитатних поступака. При томе се нарочита пажња поклања интертекстуалном дијалогу између извора и њихове интертекстуалне и цитатне активације у тексту овог романа. Другим ријечима, кључне тезе културног наслеђа као једног великог текста њиховом интертекстуалном обрадом у новом контексту добијају потпуно нови смисао. Сама именица Итака „сан свих изгнаника” (Карог 2007: 61) евоцира у Англосовом сјећању читав низ књижевних, културних, митолошких и других интертекстуалних и цитатних асоцијација. Међутим, Итака у *Англосу* није острво искупења, она је ту преко пута, Светог Герасима, али самим тиме што асоцира на тијело жене, она то не може бити. Острво искупења у *Англосу* је Агиос Герасимос, најмање у своме архипелагу, острво које у себи чува дух Медитерана и православну духовност. Само кроз живот скројен по мјери човјека и уз православну духовну аскезу савремени човјек може до своје Итаке, баш као што и Англос прошавши Одисејевим путем у православљу налази своју АТАРАКСИЈУ – „ведру смиреност духа” (Карог 2007: 133) и живот без страсти.

Литература

- Juvan, M. (2013). *Intertekstualnost*, Novi Sad: Akademska knjiga.
Karog, M. (1996). *Beleške jedne Ane*, Beograd: Draganić.
Karog, M. (2006). *Putopis kroz biografiju*, Beograd: Knjiga komerc.
Karog, M. (2007). *Anglos*, Niš: Zograf.

- Oraić, D. (1988). Citatnost – eksplicitna intertekstualnost. U: Marković, Z. Medarić, M. Oraić, D. Pavličić, P. (Ur.). *Intertekstualnost & intermedijalnost*, Zagreb: Zavod za znanost o književnosti.
- Oraić-Tolić, D. (1990). *Teorija citatnosti*, Zagreb: Grafički zavod hrvatske.

INTERTEXTUAL PROCEDURES IN ANGLOSU M. KAPORA

Summary: In this paper, we will analyze the intertextual procedures in the *Anglos* novel (2007) by Momo Kapor, relying mainly on the theoretical settings of Dubravka Oraić-Tolić (*Citation – explicit intertextuality* 1988, *Theory of Citation*, 1990). We will show that, depending on the intertextual context, Kapor aims at the texts of this novel either for the renewal, synthesis and preservation of literary and cultural memory or for their interpretation, parody, and travesty. The complexity of the meaning obtained by using intertextuality and autoreferentiality in *Anglos* is an expression of the desire of a contemporary subject to fill the gaps between the past and the present by reactivating them in a new context.

Key words: intertextuality, *Anglos*, Momo Kapor, selfcitation

ДИСКУРС МОЛИТВЕ У ПОЕЗИЈИ И ЕСЕЈИСТИЦИ СЛОБОДАНА КОСТИЋА

Апстракт: У раду је представљена анализа дискурса молитве у следећим књигама Слободана Костића: *Православно духовно песништво*, *Жилиште*, *Читање мапе* и *Покајничке песме*. У поетским и есејистичким освртима на српско средњовековље Слободан Костић осликава својеврсну генезу молитве као мотива, формалног и садржинског предлошка у српском савременом песништву. Молитвени смирај, православна духовност српсковизантијске традиције и форма молитве као средњовековног црквеног жанра кључни су елементи за разумевање интертекстуалних поетичких веза и спреге Костићевог стваралаштва са православним духовним песништвом. Песниково откривање магловите прошлости и заборављених корена није усмерено само ка познавању „званичне“ историографије, већ према језику молитве, како би се могао успоставити духовни континуитет са једним заборављеним делом властите традиције. Да би поезија обавила један такав задатак потребно је познавање друге историје за чије разумевање је пресудно чулно ослушкивање аутохтоних елемената „матерње мелодије“ у језику, на којем се та поезија ствара.

Поезија и есејистика Слободана Костића подједнако ослушкују пулс историјске и, како је говорио Иван В. Лалић, „митске Византије“, која је својом духовношћу прекрила српско средњовековље и кроз светосавље отворила пут српској култури у будућност.

Кључне речи: Слободан Костић, поезија, есејистика, молитва, песма-молитва, дискурс

Генезу источнохришћанске молитве као литургијског песничког жанра могуће је пратити од IV века, када молитве пишу велики византијски песници: Јефрем Сиријац (Сирин), Јован Златоусти, Василије Велики, преко дела Јована Лествичника и Симеона Столпника Млађег (VI век), Јована Дамаскина (VIII век) и Симеона Метафраста (X век). У српскословенској (црквенословенској) традицији „Свој почетак српска молитва има у Светом Сави, и сву висину, сву лепоту достиже она већ са Светим Савом. Што је тада и што је са таквом снагом кренуто, до данашњег се доба није прекинуло“ (Пејчић 2001: 26). Након Светог Саве молитве пишу: Доментијан, Теодосије, Данило Други, Данилов Ученик, Димитрије Кантакузин, Монахиња Јефимија и др. Од времена првих писаних бележења молитви (важно је имати у виду да је молитва у свим временима изразито усмена творевина) засноване су жанровске константе и спе-

¹ milan.grom@gmail.com

цифичне особености пригодних поетско-прозних творевина које су биле саставни део богослужбених текстова (фрагмената *Светог писма*). Ове текстове књижевна теорија назива молитвама: „Молитва је средњовековни књижевни жанр са религиозном садржином, на прелазу између реторског и лирског израза, у коме се песник обраћа Богу, анђелима или светитељу... Молитва се још у раном средњем веку уздигла до песнички разуђене уметничке форме и прерасла у жанр у коме су се опробали и прославили многи песници“ (Михаиловић 2009: 135). Прва прецизнија (догматска, поетска, теоретска) одређења молитве, њене формалне и садржинске структуре налазе се у делима Јована Златоустог и Јована Лествичника:

„Јован Златоусти (IV век), на пример, у беседи *О молитви* готово песнички разгранатом сликом казује шта је молитва: ‚Светлост душе, истинска спознаја Бога, посредница између Бога и људи, лечник страсти, лекарство против болести, мир душе, небеска водиља, која се не окреће око земље, већ иде до самог небеског свода. Она се устремљује изнад твари, духовно расеца ваздух, иде изнад ваздуха, пролази збориште звезда, отвара врата неба, узноси се изнад анђела, пролази покрај престола, и господства...‘ (...)

Јован Лествичник (VI век), који молитву назива ‚мајком врлине‘, у ширем песничком замаху приказује молитву: ‚По својој каквоћи, молитва је сапостојање и јединство човека и Бога. По своме дејству, то је одржавање козмоса, помирење са Богом, мајка суза – и њихова кћер у исти мах, умилостивљење за грехе, мост којим се прелази преко искушења, грудобран који штити од сваке муке, разбијање демонских напада, служба анђела, храна свих бестелесних, будуће весеље, бесконачни подвиг, извор врлина, узрочник благодатних дарова, невидљиво напредовање, храна за душу, озарење ума, секира за очајање, потврда наде...‘ (Трифунуовић 1974: 140).

Како би се осветлила граматика молитве, њена садржинска, структурна и семантичка својства у подтексту поезије Слободана Костића, неопходно је указати на основне карактеристике источнохришћанске молитве. Молитвени (молбени) тон савременог песништва комуницира са молитвом у погледу садржине. У основи молитве је следећи схематски распоред: захваљивање, исповедање своје грешности у осећању кајања и скрушености и на крају молба. Јован Пејчић издвојио је три основне компоненте српских молитава: „Тројствен је карактер српских молитава. Међу мени познатима, нема ниједне која, прво, не слави хришћанску, општеправославну веру у Бога и у Њиме саздан свет. Друго, све оне саздају свој космос и израз вазносећи светињу националног живота – навек живу, борбену колико жртвену и покајну повесницу народну. Треће, немамо молитвеника који се ‚на догледу Божјих светова‘ предаје најопштијем и посебном, занемарујући људски лично и богочовечанско у себи“ (Пејчић 2001: 26). Молбени мотиви савременог српског песништва комуницирају са снагом молитве која, према речима Јована Лествичника представља „отуђење од видљивог и невидљивог света“. Лествичник молитву одређује и садржински и издваја „...три ступња ка потпуном усредсређењу у молитви (почетак, средина и савршенство): ‚Почетак молитве састоји се у томе да се помисли које присту-

пају одбију кратким речима оног тренутка када се појаве. Средина је у томе да разум буде само у ономе што се молитвом говори или мисли. Савршенство молитве је отимање ка Господу’ “ (према: Трифуновић 1974: 141).

Молитвама надахнута поезија двадесетог века излази из ограничавајућег садржинског оквира црквене књижевности и свој пут наставља кроз савремено српско песништво у делима Ивана В. Лалића, Љубомира Симовића, Слободана Костића, Новице Тадића, Милосава Тешића, Селимира Радуловића и др.

Есејистичко и поетско стваралаштво Слободана Костића (позна фаза) укорењено је у хришћанској духовној промисли која је посредством Византије дошла у православно духовно песништво српске средњовековне књижевне традиције. Костић је објавио следеће књиге поезије: *Обрачун с анђелом* (1974), *Метак на послужавнику* (1977), *Читање мапе* (1983), *Жилиште* (1987), *Изабране песме* (1993), *Покајничке песме* (2000) и *Песме* (2006). Књижевнокритичким и есејистичким разматрањима осветлио је неколико важних тематских кругова српске поетске речи – косовски мит, православна духовност, српсковизантијска песничка баштина и др., у пет књига: *Новија српска поезија на Косову* (1981), *Стварање и тумачење* (1990), *Будни сневач Раде Драинац* (1992), *Православно духовно песништво* (2000) и *Стварање и творевина* (2001).

За подробнију анализу Костићевог свхатања молитве неопходно је осврнути се на прегледан есејистички оглед *Православно духовно песништво* и на књиге поезије: *Читање мапе*, *Жилиште* и *Покајничке песме*.

Православно духовно песништво

У књизи есеја *Православно духовно песништво* Слободан Костић даје прегледан осврт на формални и садржински развој хришћанске православне молитве као песничког литургијског жанра. Уз ауторове исказе наведене су речи православних мислилаца које указују на могућности дефинисања молитве и њеног места у низу духовних књижевних врста. Костић молитву види као „...дијалог са Богом, у коме се наше мисли и наше срце не само уздижу до престола Божијег него и ми сами стојимо пред Богом. Тачније, Бог снисходи до нас, обраћа нам се и одговара на наша мољења. То је истински сусрет Бога и човека у разговору, у љубави“ (Костић 2000: 26). Молитва се најчешће дефинише као својеврсни дијалог човека са Богом у којем се стиже до најдубљих етичких, духовних и емотивних устројстава људске природе. Рецепција молитве код појединца условљена је његовом жељом да ју тумачи и усваја. Молитвом се јединка уздиже духом, телом и целокупним бићем: „Молитва је живи сусрет наше створене личности са божанском личношћу“ (архимандрит Софроније, *О молитви*).

Костић се осврће на језичку формалну организацију, језгровитост и херметичност молитве. Низом кованица даје детаљан нацрт структурне организације молитвеног текста: „Истинска молитва је, дакле, очишћена од пусторекос-

ти, од ,разума овога света', многоглагољивости, или празнословља; језичке разметљивости. Она изискује ,разум савршен', духовни, испуњен смиреноумљем и ,простотом' (епископ Игњатије Брјанчанинов, *Азбука православног живота*), а то значи молитвеним ћутањем, које јој обезбеђује снагу и лепоту“ (Костић 2000: 28). Есеј о молитви Слободана Костића садржи низ кованица насталих и духу црквенословенског језика, попут „многоговорљивост“ или „многословље“ које имају функцију указивања на обавезујућу сажетост и сврсисходност сваке речи и сваке паузе (празнине између речи) у молитви.

Костићева теза да је „Молитва најискренија и најлепша песма Богу, изникла из суштине и чистоте срца...“ (Исто: 34) говори о дијалогској и трансцендентној особености молитвених текстова. Песма која настаје из искрених намера у исповедном тону појединца који се обраћа Богу пред читаоцем отвара семантичку дубину и пут у спектар тумачења: „Из молитвене дубине читалац и црпе највише благодати“ (Исто: 37).

Оглед *Православно духовно песништво* укључује и преглед поделе молитве. „По начину изговора молитва може бити унутрашња (мисаона) и спољна (усмена), а по садржају молбена, благодарна или хвалитељна (евхаристијска), славословна (доксолошка) и исповедна или покајна молитва“ (Исто: 40). У систематичном приступу анализи молитве као црквеног књижевног жанра Слободан Костић истиче три основна ступња молитве који хронолошки делују на читаоца: „Први је телесна или делатна молитва која се састоји у читању, стајању и метанијама. Други степен је усредсређена молитва (сабраност ума) и трећи степен молитва осећања (са скрушеношћу и без речи). То је молитва срца“ (Исто: 40). Заједничке карактеристике средњовековне молитве и савремених песама-молитви јесте тематска сродност, исповест и скрушеност појединца у дијалогу са Богом. У жанру молитве „...сабрано је целокупно човеково биће пред величанственом и непојмивом божјом појавом... У словесном смислу, израз је исповедни, лирски; искрен и благотворан; то је највиши израз духовног општења; језик божански“ (Исто: 44).

Аутор износи запажање да молитва није књижевноисторијски обрађена као жанр у нашој књижевности „јер представља изузетно недокучиву поетску творевину, осведочени врхунски словесно-поетски домет; синтетизован и сублимативан духовни проседе, образац који... измиче сваком устаљеном моделу тумачења, као и типолошкој обради и класификацији“ (Исто: 45).

Слободан Костић молитву сврстава у примаран поетски жанр, што не искључује њену литургијску улогу, већ ју поставља на пиједестал песничких уметничких остварења: „Молитва је најизворнија исповедна, интимно-мисаона песма; писана библијским језиком или псаламским поступком, у личном односу лирског субјекта према Богу... она представља обраћање – искрено и аутентично, те с правом слови за највеће уметничко остварење“ (Исто: 46). Молитва представља надахнуће великих песника у сваком времену, од византијских твораца пригодних црквених молитви до савремених песника у културама духовним наследницама Византије. Костић даје преглед имена песника

у чијем опусу настају песнички најуспелије молитве у двадесетом веку: Јован Дучић, Момчило Настасијевић, свети Владика Николај Велимировић, Десанка Максимовић, Љубомир Симовић, Матија Бећковић, Слободан Ракићић, Иван В. Лалић и други.

Савремени песници молитвом исказују „искрено скрушење душе“ и у њој проналазе плодно тле за засад властите поетике. Стваралачка домисао, надоградња и реконструкција духовне вертикале успостављене у српсковизантијској традицији писања молитви савремено српско песништво узноси у врх уметничког израза књижевности уопште. Иако молитва има устаљену и јасно утврђену језичку (формалну, црквену) структуру, у савременом српском песништву добија своје књижевноуметничко обличе: „Молитва као део религиозног чина није само предмет литургије, већ и комуникологије, као специфична комуникативна манифестација. Молитва је предмет интересовања теорије књижевности, као изразито лирски жанр, са религиозном мотивацијом и садржајем у виду песничког обраћања Богу... У молитвама, дакле, коегзистира религиозна, комуникативна и уметничка (поетска) димензија“ (Штасни 2013: 317).

Савремено српско песништво у загледању у византијски песнички канон црпи снагу самоспознаје духа властите културе и њеног трајања. У напајању са овог стваралачког извора (и не само извора!) „дешава се извесна антиципација из позадине, из прошлости..., антиципација уназад, откриће историје и реалности у ретровизору... која сустиже песнички субјект и читаоца, која га заводи, ако збиља открије, на пример, истину литургијског певања, литургијске поезије средњег века као истину поезије и истину збивања у садашњем времену писца и читаоца“ (Кордић 1993: 164). У стваралаштву Слободана Костића преко језика, одабира гласовних милозвучних спојева, лексема и синтаксичких конструкција, постиже се стваралачко повезивање, сагласје ритма, метра и мотивских уланчавања са средњовековном православном молитвом. У Костићевој позној фази поетског стварања „Оживљавањем архаичног језика тече паралелно са оживљавањем његове архаичне, библијске мелодике и синтаксе. Чудесну енергију песничког поступка можемо идентификовати са „енергијом у језику“ (Бојовић 2006: 117).

Најподробнија књижевнотеоријска дефиниција песама-молитава² које се јављају у делима савремених песника одговара терминолошком одређењу у руској теорији књижевности – „поетска молитва“: „Поетска молитва као предложак има црквену литургијску молитву, може обављати исту (дијалошку) функцију, али неизоставно утиче на читаоца и на естетску вредност текста. Поетска молитва разликује се од светог, али га не искључује. Садржи религијски традиционални садржински образац, али преласком на уметничко поље почиње да живи свој живот према законима поетске уметности“ (Аврамовна Маслова 2013: 198).³

² Полусложеница песма-молитва односи се на „молитвене песме“ настале у 20. и 21. веку. Потребно је терминолошком дистинкцијом неопходно је како би дошло до одвајања песничке творевине од литургијских, црквених ауторских молитви које, такође, настају у 20. веку. Нпр. у перу Владике Николаја Велимировића или Јустина Поповића.

³ Превео М. Громовић.

Читање мапе

У збирци песама *Читање мапе* дом се први пут јавља као водећи мотив Костићеве поезије. Дом је обавијен митском ауром: свевремен је и егзистира у бићу Речана: „У овом хиљадугодишњем дому / спознао (сам) праматеру / укаљану тестом“ (Костић 1983: 9). Дом Речана је „axis mundi“, саборно место и митска вертикала човека и свевишњих сила. Змијари, Цигани, грифони, змајеви долазе у Речане; Речани су изумели љубав и покретачи су света и времена: „Речани изумели точак, / додир мушкарца и жене“ (Костић 1983: 11). Речани чекају вештицу „на нишан и обреде“, излазе пред Чуму која им мори децу и стоку, другују са вашкама и уживљени у природу лутају њеним меандрима. Речани траже кључ за катанац природе, творе нов језик и откључавају његове тајне.

Књига *Читање мапе* својим силаском у искон, до митских архетипова човечанства, отшкринула је врата аскетској скрушености и покајању који су увели молитвени обредни шапат у Костићеву лирику.

Жилиште

Песничком књигом *Жилиште* плута колективни лирски субјекат – Речани и Древљани који од митских дубина до савремених изазова свакодневице преживљавају све и ништа, утемељују растемељено, из пепела се уздишу и молитвом ишту повратак на вековно огњиште – где језик цвета у својој раскоши, земља милује сваки клас и дом бди у сјају тишине слободне.

Чедомир Мирковић када говори о симболици и фантастици у поетској књизи *Жилиште* истиче да је утицај старе српске књижевности на савремено песништво најбоље видљив кроз употребу „мелодике, лексике и синтаксе прошлости“ као савременог песничког искуства. Костићева поезија „... мање је убедљива кад јој димензија древности и архаика постану циљ за себе, или кад се варирају мотиви. Али зато су у појединим текстовима остварени истински домети. Луцидно су сугерисана искуства живљења, обредни тон је употребљен у савременом делотворном говору“ (Мирковић 1989: 255). У подтексту књиге *Жилиште* стоји обредни молитвени шапат који се може запазити у значењском слоју поетских слика.

Уводни стихови, мото песме *Жилиште*, у исту семантичку раван доводи земљу и језик: „Згазићеш жилиште, и траг ће ти стопала / на језику бити једини глас“ отварајући сплет песничких слика прожетим разноликим значењима лексеме „жилиште“. У песми именица „жилиште“ усложњава своје значење у својеврсном семантичком троуглу: земља–дом–језик. Овакав поступак ствара молитвени шапат за одсутно огњиште и за све што омогућава припадност колективу. Лирски субјекат прижељкује повратак на родну земљу упркос јези која је надвијена над њом: „... лајем за језу што надвија се над / моју земљу...“ и у облику пепела који се поново уздиже у име континуитета и трајања народа

на родној груди: „Но, вратићу се, једном, с модрим осмехом / у грлу“ проговара молитвом у себи да се не боји цене повратка, макар то била и смрт: „Имаћу дрзост да повратим посед / с којег ме неће маћи сечиво ни јед“ (Костић 1987: 12). Повратак дому, ужиљење у жилишту идентитета централна је тема песме *Жилиште*. Молитва лирског субјекта за повратак представља наду испуњену стрепњом за спасење појединца и колектива. Лексема „дом“ не појављује се непосредно у песмама из ове збирке, али њена семантичка својства постоје кроз наведени семантички троугао. Концепт изгубљеног огњишта иза ког су остале упепељене жиле идентитета осветљен је кроз низ новозаветних семантизација ове лексеме. Стана Ристић у тексту „Концепт дома у религијском дискурсу“ говори о сложеним значењима ове лексеме у Синодовом преводу *Новог завета*: „Лексема ‚дом‘... примарно се употребљава у наведеном значењу, које се профилише на основу различитих друштвених параметара. Тако је ‚дом‘ као породица, као чланови породице потврђен примерима...“ (Ристић 2013: 257). У Костићевој песми могуће је уочити и новозаветну опозициону компоненту овог појма која се користи за означавање свог и туђег простора, јер је лирском субјекту отет дом и нарушен присуством друге претеће силе: „Концепт дома, у својој примарној реализацији ‚место становања, боравка‘... представља древни базични ментални појам заснован на егзистенцијалној идеји постојања, живота као позитивној вредности, која се на плану језичке слике света реализује у оквиру опозиције ‚живот–смрт‘“ (Ристић 2013: 264). Живот Речана једино је могућ уз језик, дом и земљу, а удаљавање од „косово земље“ води у бездомност и растемељење властитог духа.

Поетска збирка *Жилиште* прожета је мотивом губитка огњишта, а опозиција свој–туђи приказана је у облику исконског страха јединке од истребљења и прогона. Песма „Порука Прибила Черног за одбеглу госпу Владихну“ опевава самоћу и јед Прибила Черног због одласка вољене особе. Прибил је жртвовао све за опстанак заједнице. Чинио је многобројна добротина и себе уградио у земљу и огњиште. Преостала је скрушена молитва за угрожени завичај, јер у освети и сеоби нема никаквог смисла. Са лингвистичког становишта нарочито се истиче лексема „дошљаци“: „Поруку за будућност мапе сачувах / и куле запуштене, са којих, за зидове дворишне / и штале, односе камење дошљаци, / обнављах“ (Костић 1987: 23) која упућује на присуство претње за егзистенцију колектива; попут новозаветних опозиција лексеми „дом“ и њој сродним лексемама: „Опозицију свој–туђи показују примери употребе деривата и еквивалентна лексеме ‚дом‘: ‚домородац‘, ‚суграђанин‘ према ‚дошљак‘, ‚странац‘...“ (Ристић 2013: 264).

У песми „Молба“ опевана је прича о успостављању равнотеже. Лирски субјекат попут средњовековног писара у келији самује и пишући на пергаменту осликава несклад и потребу за увођењем реда у свету. Обраћа се: ратару, просјаку, змији, пролазнику, потомцима, прељубницима, домаћину, ловцу, говорнику, човеку, тамничару и др. како би заокружио симболички простор носилаца једне заједнице у моралном и духовном посрнућу. Обредни тон, одабир

лексики и умирујућ молитвени ритам у песми „Молба“ обликују поетски свет из пера писара који је продужена рука Бога. Лирски субјекат у лику писара на пергаменту овековечује људску жељу, хтење да моли и да тражи опроштај за бројне грехе који нарушавају хармонију и равнотежу.

Покајничке песме

Губитак завичаја у збиркама *Читање мапе* и *Жилиште* симболичког је карактера и досеже митске размере – представљен је попут демона који прети да угрози заједницу у којој лирски субјекат види једино духовно исходиште. Молитвени подтекст ове две књиге усредсређен је на опрост греха „дошљацима“ и припрему за нужно зло наговештене сеобе са вековних огњишта. Збирка *Покајничке песме* настала је 2000. године, када је аутор дословно изгубио право на живот у свом родном крају – Косову и Метохији. Обредни тон, молитвени шапат и мистична прожимања Костићеве поезије са црквенословенским молитвама насталим у „пошљедњем времену“ пред најездом Турака и новозаветном лексиком, у књизи *Покајничке песме* стваралачки се претачу у поетичко сагласје ауторске лирске песме и молитве. Песме-молитве из ове поетске збирке непосредан су вапај лирског субјекта за опрост грехова, смирај душе и дијалог са Господом у којем се не тражи реч уздарја, већ се само дарује. Вера Милосављевић у тексту „Молебноје пјеније Слободана Костића“ истиче формалне и садржинске везе песама из последње Костићеве збирке са класичном православном молитвом: „Све песме у првом делу књиге имају структуру молитве и садрже: благодарење Богу, исповедање греха и искање милости. По томе оне су блиске класичној православној црквеној молитви, која је своје цветање доживела у средњем веку, али је и после наставила да живи као књижевни жанр. Молитвене песме Слободана Костића наслањају се на средњовековну традицију духовне песме: по доживљају свеобухватности односа субјекта песме са божанским које све прожима... и по неким манирима песничког изражавања, као што је лајтмотив самоунижења и истицања личне недостојности“ (Милосављевић 2006: 118). Скрушеност лирског субјекта *Покајничких песама* асоцијативно упућује на опште место у уводном делу средњовековних молитви: „Сав скврњен и нечист јесам кукавни (...) Да ли оплакати блудно моје живљење / да ли оплакати зла клетвопреступљења“ (Димитрије Кантакузин, „Молитва Богородици“); „Од оскврњених усана / од мрскога срца / од нечистог језика / од оскврњене душе прими мољење“ (Монахиња Јефимија, „Мољење Господу Исусу Христу“), али и на унизност и скромност савремених песама-молитава: „Опрости, мајко, света опрости / Што скрушено се обраћам у бдењу, / Што утук свеукупној мојој злости / У продуженом тражим магновењу“ (Иван В. Лалић, „Шапат Јована Дамаскина“).

У песми „Благослов“ заступљен је мотив одласка лирског субјекта у искушеништво и аскезу, у „... пустињу, у коју мним да упутим се смерно“ по угледу

на византијског песника Јована Дамаскина, чији „Одлазак у манастир је наводно уследио после једне интриге иконоборачког цара Лава III, којом је Дамаскин код Калифа Валида оклеветан као издајник, због чега му је за казну одсечена десна шака...“ (Жуњић 2012: 31). Непресушна молитва Јована Дамаскина пред иконом Богородице у Костићевој песми добија посебан сјај исказан песничком сликом поређења: „Стога, као свети песник Дамаскин, ја певам: / Као планински вихор; као заљуљано / пенушаво море, у мојим грудима / тутњи света сила задахнућа...“ (Костић 2006: 91). На трагу исихастичке филозофске свести и песме-молитве „Santa Maria della Salute“ Лазе Костића Иван В. Лалић испевао је „Шапат Јована Дамаскина“. На темењима српско-византијске песничке традиције настаје и песма „Десет обраћања Богородици Тројеручици Хиландарској“ Љубомира Симовића, у којој се кроз падежну парадигму понавља рефрен „Твоја трећа рука“ и симболички упућује на Дамаскина. На ову традицију поетичког интертекстуалног угледања надовезао се и Слободан Костић. Вертикална корелација у овим песмама постоји кроз молитвени панегирички однос према свету и свему што је као дар добијено од Бога. Лаза Костић, Љубомир Симовић и Иван В. Лалић обраћају се Богомајци, док је код Слободана Костића дијалог остварен са Господом. Слављење света у својој несавршености и свеукупности, у мраку људских грехова и пожуда приказано је у контрасту према светлости и сјају спасења које долази од Бога: „Те једне ноћи која светлост зрачи / Из своје сенке, из најгушћег мрака – / Јер све што хоће мрак да обезначи / Постане светлост у знаку твог знака“ (Иван В. Лалић, „Шапат Јована Дамаскина“); „ох ја, одушевљен, нити знам, нити могу / Да управим се на трајање и Светлост“ (Слободан Костић, „Благослов“).

У погледу лексичког фонда песме „Благослов“ Слободана Костића могуће је издвојити следеће. Прелазни глагол „благосиљати“ појављује се на три места у песми: у првом, петом и последњем стиху. Синонимни облик овог глагола јесте „благословити“ (Кончаревић / Радовановић 2012: 174) и представља опште место на почецима молитава: „Благословен Бог наш всегда, ниње и присно и ва веки веков...“ (Трифунуовић 1974: 142). Посред савременог српског језика утканог у синтаксичку основу из црквенословенског језика, у Костићевој песми јављају се многе кованице створене на основама речи из црквенословенског језика: „примрак“, „озаједничарено“, „ћутнина“ и др.

Световни дијалог са Богом који одступа од „црквеног“ формалног устројства у писању молитви остварен је у песми „Песма благодарења Богу, а по губитку завичаја“. Разговор са Господом почиње плачем, ламентом над изгубљеним завичајем: „Како тешко страсти сеобе послужити бегац / из дома, дошљак у дуготрпљење бити, наду / неимати, / А шта од душе, и завичаја, вредније може бити, / Боже?“ (Костић 2006: 96). Лексема „дом“ поново је антитеза лексеми „дошљак“, као у збирци *Жилиште*, а учестало апострофично зазивање Бога у вокативу типична је „нецрквена“ одлика песама-молитава у савременом српском песништву, попут у песми „Као молитва“ Ивана В. Лалића: „Јеси ли уморан, Боже, од неизвесности дела? (...) Јеси ли болестан, Боже, од стварања

и ствари? (...) Треbam ли ти, сатвори још један завет, Боже". Решење за наизглед безизлазну ситуацију насталу после сеобе са родног тла постоји у неговању сећања на косовско опредељење уз благослов / благодарење Господу: „У кајању и немању, у губитку сећања и наде; може ли се бити; не хулити и никога кривити / но смерно само Лазара убога сећајући се / Бога благословити“ (Костић 2006: 96). У поређењу са структурном организацијом молитве (захваљивање, исповедање своје грешности у осећању кајања и скрушености и на крају молба) у песми „Песма благодарења Богу, а по губитку завичаја“ долази до одустајања од трећег структурног сегмента – молбе, а песма свој завршетак има у атмосфери нихилизма и одустајања од наде у боље сутра: „Па какву богољубазност да искам, оскврњен / и оцрњен; раскућен и искидан, искорењен. / Нисам ли достојан презрења, онда понижења, / а жаљења? / А мало је путева спасења; многи су путеви пропасти“ (Костић 2006: 96).

Директно обраћање Богу у другом лицу, дијалог испуњен искреним отварањем душе уз самокритичну молбу за смирај тела и духа кроз опрост грехова основно је полазиште песме „Смирење“. Мотив жеље за самоспознајом и за очишћењем од лоших мисли исказује се кроз признавање грешака и кривице: „...И љубав у нас, лицемерне и худе, усади. / Смирење, Господе, за којим чезнемо, подари, / а мржњу и немир, немерљив, немару / намени. / О, због посрнућа, не лиши нас Господе / исцељења“ (Костић 2006: 86). У песми „Смирење“ Слободана Костића лексема „Господ“ налази се на пет места: у 1, 8, 11, 16. и последњем стиху. Први стих песме: „Откриј нам, Господе, слабости и страсти“ и последњи „удостоји, Господе“ упућују на молитву пресветој Тројици, јер се од Бога иште опрост грехова: „Пресвета Тројице, помилуј нас. Господи, очисти грехи наше. Владико, прости безаконија наша. Свети, посети и исцели немошти наше, имени твојега ради“ (према: Трифуновић 1974: 142–143). Стихови „Смирење, Господе, за којим чезнемо, подари“ и „Помози, Господе, да себе саме, смиримо“ упућују на мотив смирења из наслова песме. Лирски субјекат молбеним тоном тражи смирење од Господа, али се ослања и на сопствени духовни мир и унутрашњи смирај душе који жели да пробуди у сопственом бићу. Нарочито се истиче употреба различитих глагола уз лексему „Господ“: „Откриј нам, Господе“; „Господе... (...) подари,“; „...не лиши нас, Господе“; „Помози, Господе“ и „удостоји, Господе“. Глаголи „открити“, „подарити“, „не лишити“, „помоћи“ и „удостојити“ кореспондирају са глаголом из старословенског језика „помиловати“, јер сви заједно ишту опрост грехова, а рефренско понављање лексеме „Господ“ овај глагол доводи у семантичку везу са синтагмом која се понавља између молитава: „Господи помилуј“.

Посредно обраћање Богу преко других лексема једна је од поетичких констати у песмама-молитвама савремених српских песника. Именицу „Бог“ у Костићевој песми „Грачанички храм“ замениће „Храм“. „Песник се обраћа Господу, али посредно, преко храма. Слављењем храма слави се Господ у чију славу је храм подигнут и украшен“ (Драгомир Костић 2016: 46). Исти поступак спровео је Иван В. Лалић у песми „Молитва“, у којој је слављење љубави поис-

товећено са слављењем Господа, од којег сва љубав долази: „Љубави, нека буде воља твоја / На овом небу, страшно несигурном / Ко и на земљи (...) Љубави, нека буде воља твоја / У градовима што су непокретни / И неће моћи да беже из строја“.

Структура средњовековне молитве и њене семантичке везе са поезијом Слободана Костића осветљене су кроз анализу лексичког фонда из поетских збирки *Жилиште* и *Покајничке песме*. Језик као медијатор уврежује тематско-мотивску, формалну и значењску компоненту Костићеве лирике која свој узор за угледање види у српсковизантијској молитви. Поред лексема из црквенословенског језика и *Светог писма* у поезији Слободана Костића заступљене су и кованице – својеврсни печат аутентичности који повезује архаизме са савременим језиком. Комбинацијом ова три лексичка фонда ослобођена је поетичка комуникација између савременог песништва и средњовековног литургијског молитвеног тона. Есеј о молитви као књижевном жанру из књиге *Православно духовно песништво* отвара широк осврт на развој молитве кроз векове. Слободан Костић прегледно је истакао све важније особености молитве, поделу унутар жанра, структурну организацију, њен положај у оквиру литургијског обреда... Аутор је дао и основне смернице за дефинисање песме-молитве која се јавља у савременом српском песништву, а чије формалне и садржинске карактеристике књижевна теорија није до краја одгонетла. Дискурс молитве у поезији и есејистици Слободана Костића отворена је тема за даља осветљавања молитвеног тона у подтексту целокупног дела великог савременог српског песника. У овом раду указано је на поетичке везе, лексичку структуру и могућности за смерове тумачења ових песама-молитава у контексту савременог српског песништва којем Костићева духовна снага неупитно припада.

Литература

- Аврамовна Маслова, В. (2013). Стихотворная молитва с позиции синтеза религии науки – культуры. У: *Теолингвистичка проучавања словенских језика*, Одељење језика и књижевности, Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, књига 5, (195–209). Београд: САНУ.
- Bojović, D. (2006). Rečanski kosmički ep. U: Kostić S. *Pesme*. Valjevo: Logos.
- Kostić, D. (2016). Gračanički ciklus Slobodana Kostića, *Vidovdanski glasnik*, XXV, 24.
- Žunjić, S. (2012). *Logika i teologija*. Beograd: Otačnik.
- Kordić, R. (1993). Vizantinizam savremene srpske književnosti. U: Jovanović, B. (prir.). *Srpska Vizantija*. Beograd: Dom kulture „Studentski grad“.
- Kostić, S. (1983). *Čitanje mape*. Beograd / Priština: Nolit / Jedinstvo.
- Kostić, S. (1987). *Žilište*. Beograd: Nolit.
- Kostić, S. (2000). *Pravoslavno duhovno pesništvo*. Srbinje, Beograd, Valjevo, Minhen: Univerzitetski obrazovni pravoslavni bogoslovi Hilendarski fond / Zadužbina „Nikolaj Velimirović i Justin Popović“.

- Kostić, S. (2006). *Pesme*. Valjevo: Logos.
- Jefimija, M. (2005). *Moljenje Gospodu Isusu Hristu*. U: Vitić, Z. (prir.) Antologija stare srpske poezije. Beograd: Politika / Narodna knjiga.
- Kantakuzin, D. (2005). *Molitva Bogorodici*. U: Vitić, Z. (prir.) Antologija stare srpske poezije. Beograd: Politika / Narodna knjiga.
- Končarević, K. & Radovanović, M. (2012). *Rusko-srpski i srpsko-ruski teološki rečnik*. Beograd: Službeni glasnik.
- Lalić, Ivan V. (1997). Kao molitva. U: Lalić, Ivan V. *Dela III*, (167–168). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Lalić, Ivan V. (1997). Šapat Jovana Damaskina. U: Lalić, Ivan V. *Dela III*, (161–162). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Lalić, Ivan V. (1997). Molitva. U: Lalić, Ivan V. *Dela I*, (106). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Milosavljević, V. (2006). Molebnoje pjenije Slobodana Kostića. U: Kostić, S. *Pesme*. Valjevo: Logos.
- Mirković Č. (1989). Sudbinske vertikale, *Subotnji dnevnik*. Priština / Gornji Milanovac: Jedinstvo / Dečije novine.
- Mihailović, D. (2009). *Vizantijski krug*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Pejčić, J. (2001). *Vreme i večnost: Sabornik srpskih molitava XIII–XX vek*. Srbinje, Beograd, Valjevo: Univerzitetski obrazovni pravoslavni bogoslovi Hilendarski fond / Zadužbina „Nikolaj Velimirović i Justin Popović“.
- Ristić, S. (2013). Koncept doma u religijskom diskursu. U: *Teolingvistička proučavanja slovenskih jezika*. Beograd: SANU, Odeljenje jezika i književnosti, Srpski jezik u svetlu savremenih lingvističkih teorija, knjiga 5.
- Trifunović, Đ. (1974). *Azbučnik srpskih srednjovekovnih književnih pojmova*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Štasni, G. (2013). Nominacije Boga u „Molitvama na jezeru“ Svetog Nikolaja Velimirovića. U: *Teolingvistička proučavanja slovenskih jezika*. Beograd: SANU, Odeljenje jezika i književnosti, Srpski jezik u svetlu savremenih lingvističkih teorija, knjiga 5.

THE DISCOURSE OF PRAYER IN SLOBODAN KOSTIĆ'S POETRY AND ESSAY

Summary: The paper presents a discourse analysis of the prayer motif in the following books by Slobodan Kostić: *Pravoslavno duhovno pesništvo*, *Žilište*, *Čitanje mape*, and *Pokajničke pesme*. In the poetic and essayistic criticism of Serbian medieval age, Slobodan Kostić portrays a unique genesis of prayer as a motif, both formal and as a content-wise model in Serbian contemporary poetry. The calmness of prayer, Orthodox spirituality of Serbian-Byzantine tradition and the form of the prayer as a medieval ecclesial genre, all are key elements for the understanding of intertextual poetic bonds and the connection between Kostić's opus and Orthodox spiritual poetry. The poet's discovery of the hazy past and forgotten roots is not solely aimed at knowledge about

the “official” historiography, but towards the language of prayer, so as to establish a spiritual continuity with a dormant part of his own tradition. In order for poetry to perform such a task, a knowledge about a different history is required, one which can be understood by listening to the autochthon elements of “a maternal melody” within language, in which such poetry is sung. Slobodan Kostić’s poetry and essays are equally respondent to the pulse of the historical and, as Ivan V. Lalić used to call it, “mythical Byzantine,” which enclosed Serbian medieval age with its spirituality and opened the path into future for Serbian culture through the celebration of Saint Sava.

Keywords: Slobodan Kostić, poetry, essay, prayer, prayer song, discourse

**НАУКА И САВРЕМЕНИ
УНИВЕРЗИТЕТ – НИСУН 8**

**САВРЕМЕНИ ТОКОВИ У НАУЦИ
О ЈЕЗИКУ**

О ПРИДЕВИМА СА ЗНАЧЕЊЕМ СЛИЧНОСТИ СА ТВОРБЕНОГ И СЕМАНТИЧКОГ АСПЕКТА

Апстракт: У раду се са творбеног и семантичког аспекта разматрају придеви са значењем сличности. Ови придеви до сада нису били предмет детаљнијег проучавања у србистици. Представљају једно од језичких средстава за изражавање семантичке категорије компаративности. Значење сличности резултат је творбених и семантичких процеса који се међусобно прожимају и условљавају. Иако ови процеси стоје у комплементарном односу, њихов удео у формирању значења сличности није увек подједнак. Код једне групе придева значење сличности резултат је пре свега творбеног процеса и улоге творбених форманата – нпр.: *бубрежаст*, *гlistолик*, *коњоглаваст*, *шљивастоплав* итд. На другој страни, много је више примера, где је примарна улога семантичке структуре мотивне речи (њено преносно значење) – уп.: *баршунски*, *јагњећи*, *чудовиштан* и др. Издваја се и прелазна група придева код којих је значење сличности резултат творбеног процеса праћеног семантичком деривацијом – *дивовски*, *маћехински* и сл. Реч је о посебној значењској групи у оквиру односних придева, у којој се увиђају одређене тенденције и законитости у вези са семантичким мотиватором/ мотиваторима, семантичким садржајем који се из мотивне лексеме транспонује у придев са значењем сличности, као и са семантичким позицијама у којима се реализује ово значење итд.

Кључне речи: придеви са значењем сличности, творбени процеси, семантичка категорија компаративности, семантички процеси, односни придеви

Придев је једна од три најбројније и најважније врсте речи, чије је најопштије значење – *особина* појма означеног именицом коју одређује. То најопштије значење заправо је скуп веома разноврсних значења, а једно од њих може бити и значење сличности. Предмет овог рада јесу управо придеви којима се означава сличност, будући да они представљају занимљив теоријско-формални проблем за који у србистици још увек нема прецизнијег системског решења.

Колико је нама познато, термин *придеви са значењем сличности* први пут је употребљен, и то у оквиру српскохрватске дериватологије, у монографији *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku* (прво издање 1986. г.), где С. Бабић једно поглавље посвећује придевима изведеним од именичких основа који „изричу сличност” (Бабић 2002: 485–494). Бабић анализира придеве са суфиксима: *-аст*, *-каст*, *-икаст*, *-оласт*, *-ољаст* и *-ораст*.

На овај термин наилазимо и у монографији Р. Драгићевић *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику: творбена и семантичка анали-*

¹ bilja.vasic@gmail.com

за, у којој ауторка издваја пет семантичких група придева којима се означавају људске особине, а једну од њих чине управо придеви са значењем сличности (Dragičević 2001). Поред оних са суфиксом *-аст* уочена је способност означавања сличности код придева са другачијим суфиксима: *-а/н* (*чудовиштан*), *-ен* (*ватрен, леден*), *-ав* (*рђав, шепртљав*), *-евит/-овит* (*муњевит, аловит*) и сл. (Dragičević 2001: 128).

Осим наведених монографија, у којима је делимично захваћена и ова тема, придеви о којима је реч нису досад били предмет детаљнијег проучавања. Покушаћемо стога да сагледавањем најважнијих аспеката творбе и семантике придева са значењем сличности размотримо проблем самог одређења ових придева и утврдимо њихово место у оквиру постојећих класификација придева у српској лингвистичкој литератури.

Под придевима са значењем сличности подразумевамо придеве чије се примарно или секундарно значење у *Речнику српскога језика* (RSJ2: 2011) најчешће описује неком од следећих преоблика (или, још чешће, њиховом комбинацијом): 'који је као *и*²', 'који је као у *и* (Ген.)', 'који личи на *и*', 'који је сличан *и*' / 'сличан *и*', 'који је налик на *и*' / 'налик на *и*', 'који је попут *и*', 'који подсећа на *и*' / 'који неком својом особином подсећа на *и*' / 'који по боји, изгледу, сјају подсећа на *и*' и сл., 'који је боје *и*', 'који је у облику *и*' / 'који има облик *и*' / 'који је обликом сличан *и*' / 'који има облик, изглед *и*', 'који је као у *и* (Лок.)' итд.

Проблем је, међутим, што многи придеви који потенцијално могу имати ово значење у речницима нису увек препознати као такви, тј. дефиниције ових придева као одредница често не садрже обавештења о томе да они могу реализовати и значење сличности. То се може видети ако упоредимо неке дефиниције из РСЈ2 и РСАНУ, нпр.: *алабастерски* (*алабастарски*) 'који се односи на алабастар, алабастер', 'који је од алабастра' (RSJ2: 24) – *алабастерски* 'који је од алабастера', 'који је бео као алабастер' (RSANU т. 1: 69); *бандитски* 'који се односи на бандите', 'својствен бандитима' (RSJ2: 60) – *бандитски* 'који припада бандиту', 'који је као у бандита' (RSANU т. 1: 286); *биковски* 'који се односи на бика', 'својствен бику' (RSJ2: 81) – *биковски* 'који се односи на бика (који припада бику, који је као у бика и сл.)' (RSANU т. 1: 547, 548); *боемски* 'који се односи на боеме, својствен боемима' (RSJ2: 94) – *боемски* 'који се односи на боема (који припада боему, који је као у боема, који има склоности боема)'; вар. *бохемски* (RSANU т. 2: 18, 19); *јарећи* 'који се односи на јаре или јарца', 'који је од јарета или јарца' (RSJ2: 486) – *јарећи* а. 'који се односи на јаре или јарца', 'који је од јарета или од јарца' б. 'који је као у јарца или јарета' в. 'који је начињен од коже јарца или јарета' (RSANU т. 8: 579); *калеидоскопски* 'који се односи на калеидоскоп', 'шаролик' (RSJ2: 502) – *калеидоскопски* 'који се односи на калеидоскоп', 'који је као у калеидоскопу', 'својствен калеидоскопу', 'шаролик и брзо променљив' (RSANU т. 9: 114) итд.

Наведени примери илуструју недоследност и неуједначеност у лексикографској интерпретацији придева са значењем сличности. Својство на основу којег се врши поређење по сличности се у неким случајевима експлицира у речничкој дефиницији, а у другим – изостаје. Уколико би се ови придеви препознали и издвојили као посебна значењска група придева, то би омогућило и стварање адекватнијег модела за њихову лексикографску интерпретацију.

² *и* – именица од које је изведен придев.

Значење сличности резултат је творбених и семантичких процеса који се међусобно прожимају, условљавају и ограничавају. Иако се може рећи да ови процеси стоје у комплементарном односу, њихов удео у формирању значења сличности није увек подједнак. Код једне, и то малобројније групе придева, значење сличности резултат је пре свега творбеног процеса и улоге творбених форманата (при чему не прати сваки творбени процес нужно и семантичка деривација). На другој страни, много је више примера, где је примарна улога семантичке деривације, одн. семантичке структуре мотивне речи (њено преносно значење).

Код придева чије је значење сличности резултат творбеног процеса издваја се неколико творбених типова (в. Табелу 1).

Табела 1. Значење сличности – резултат творбеног процеса

Изведенице	
Ио ³ + -аст/-јаст	<i>бубрежаст</i> 'који има облик бубрега, сличан бубрегу': ~ лист (RSJ2: 112); <i>вишњаст</i> 'који је као вишња (обично по боји)' (RSJ2: 148); <i>мачкаст</i> а. 'који је као код мачке': мачкасте очи. б. 'који је као мачка, витак, умиљат, згодан и сл. (обично о девојкама)' (RSJ2: 673); <i>потковичаст</i> 'који је обликом сличан потковици': ~ амфитеатар (RSJ2: 971) итд.
По ⁴ + -аст/-јаст	<i>ветрењаст</i> в. <i>ветропираст</i> (RSJ2: 134); <i>детињаст</i> 'који је као дете, као у детета, својствен детету, наиван, недозрео, недорастао, инфантилан; неозбиљан': ~ особа, ~ поступак, ~ понашање, ~ израз лица (RSJ2: 259); <i>женскаст</i> 'који личи на женско, који подсећа на жену': ~ мушкарац (RSJ2: 352); <i>стакленаст</i> в. <i>стакласт</i> (RSJ2: 1241).
Сложено-суфиксалне творенице	
Сложено-суфиксалне творенице са именицом у првом делу	
Ио ⁵ + Ио (лик) + -о	<i>глистолик</i> 'који је сличан глисти' (RSJ2: 190); <i>срцолик</i> 'који има облик срца, налик на срце' (RSJ2: 1240); <i>штитолик</i> 'који је налик на штит, сличан штиту' (RSJ2: 1522).
Ио ⁵ + Ио (део тела) + суфикс (-о/-аст/-ни)	<i>вилорог</i> 'који има виласте, рачвасте, увијене рогове (као виле)' (RSJ2: 141); <i>свилорун</i> 'који има руно меко као свила' (RSJ2: 1180); <i>златоглав</i> 'који је златне или златасте главе' (RSJ2: 420); <i>коњоглаваст</i> 'који има главу налик на коњску' (RSJ2: 553); <i>златоперни</i> 1. нар. песн. 'који има златна пера (о буздовану)'. 2. 'в. златопер': риба ~ (RSJ2: 420)
Ио ⁵ + Ио (глас) + -ан	<i>громогласан</i> 1. 'веома гласан, звучан као гром, громак, громовит': ~ крик, ~ пуцање, ~ одобравање. 2. 'пун бомбастичних, крупних речи, израза, звучан, бомбастичан': ~ фраза (RSJ2: 218); <i>среброгласан</i> 'који има глас попут сребра' (Klajn 2003: 93).
Сложено-суфиксалне творенице са придевом у првом делу	
По ⁵ (градивни придев) + Ио (део тела) + -о	<i>ланенокос</i> 'који има косу (по боји) сличну лану' (PCAHY т. 11: 217);
Сложенице	
По ⁵ + По (боја)	<i>бакарноцрвен</i> 'тамноцрвен као бакар' (RSJ2: 57); <i>лимунастожут</i> 'који је боје зрелог лимуна, светложут' (RSJ2: 628); <i>иљиваstopлав</i> 'плав као шљива, модар' (RSJ2: 1514).

³ Ио – именичка творбена основа.

⁴ По – придевска творбена основа.

⁵ С – спојни вокал.

Инвентар творбених средстава којима се експлицитно изражава сличност је ограничен. Међу њима је свакако најпродуктивнији суфикс *-аст*. Овај суфикс у највећем броју случајева означава сличност с особином именице у придевској основи. Не упуштајући се у дубљу семантичку анализу, издвојићемо само особине по којима се успоставља сличност с мотивном именицом⁶: *облик/изглед* (предмета у целини или дела предмета): *сурласт* 'који има облик сурле, који личи на сурлу': ~ нос (RSJ2: 1268); боја: *трешњаст* 'сличан трешњи (обично по боји)' (RSJ2: 1311); структура (састав, чврстина): *кашаст* 'који је као каша, сличан каши': ~ храна, ~ блато (RSJ2: 514); укус/мирис: *дудињаст* 'који има облик дудиње, сличан дудињи (по облику, боји или укусу)': ~ облик, ~ укус, ~ боја (RSJ2: 315); звук: *цинкаст* 'који је сличан цинку': 'који звони, звечи, одјекује као цинк, звонак, металан': ~ сјај; ~ глас (RSJ2: 1460); димензија: *патуљаст* 'необично мали растом, закржљалог раста, минијатуран': ~ дрво (RSJ2: 903); као и: психичка особина, карактер и понашање: *детињаст* 'који је као дете, као у детета, својствен детету, наиван, незрео, недорастао, инфантилан; неозбиљан': ~ особа, ~ поступак, ~ понашање, ~ израз лица (RSJ2: 259), карактеристична радња и/или стање и начин на који се она врши): *веверичаст* 'који је сличан веверици, хитар, окретан (као веверица)' (RSJ2: 126).

Код сложено-суфиксалних твореница/сложеница продуктивнији творбени типови су: Ио^с + Ио (лик) + -о и По^с + По (боја). Придеви првог типа углавном означавају сличност по изгледу (а веома ретко и по другим особинама, нпр. по начину кретања, одн. психичкој особини, карактеру и понашању: *змијолики покрети*, *змијолики говор*) итд., док се у другом случају успоставља само сличност по боји.

Уочава се тенденција да се придевима изведеним сложеним суфиксима *-овски/-евски* и *-ински*⁷ у савременом српском језику примарно изражава сличност. Ови суфикси заправо представљају спој присвојног и односног суфикса. Чини се да долази до спецификације значења тако добијених суфикса, тј. да се својство које припада појму означеном мотивном именицом управо уз помоћ односног суфикса приписује неком другом појму, па би се могло рећи да је значење сличности код ових придева резултат творбеног процеса, мада је подједнако важан и удео семантике мотивне речи. Мотивне именице најчешће означавају људска или натприродна бића и животиње. Како примећује Клајн, „потенцијално неограничену групу чине изведенице од личних имена и презимена”, које „често немају директне везе са именованом личношћу” (Клајн 2003: 307). Додали бисмо – ни са натприродним бићем, животињом и сл., већ се те лексеме у основи испуњавају новим значењем, постају еталон за поређење по сличности. Стога би ови придеви заправо представљали прелазну групу придева код којих је значење сличности резултат творбеног процеса праћеног семантичком деривацијом.

⁶ Бабић примећује да је најчешћа сличност по облику, веома честа сличност по боји, да се често успоставља и сличност по владању и, не залазећи у детаље, констатује да „сличност може бити и по којој другој особини” (Бабић 2002: 487).

⁷ Па и *-ански*, уп.: *гробљански* 'који се односи на гробље, који припада гробљу; који је као на гробљу': ~ тишина (RSJ2: 216); *слугански* 'који је као у слугана': ~ држање (RSJ2: 1218).

Табела 2. Значење сличности – резултат творбеног и семантичког процеса

Ио+ -овски/-евски	<i>вертеровски</i> 'који је као у Вертера (Гетеовог јунака), претерано осећајан, сентименталан': ~ осетљивост, ~ плачљивост (RSJ2: 133); <i>гаврановски</i> а. 'који је као у гаврана, сличан гаврану': ~ кљуун. б. фиг. 'злокобан, црн, мрачан': ~ песма, ~ глас (RSJ2: 170); <i>громовски</i> 'који је сличан граду, који је као гром, громовит': ~ глас, ~ пуцањ (RSJ2: 217); <i>дивовски</i> 'који је као у дива, попут дива, необично велик, огроман, голем; необично снажан': ~ раст, ~ снага, ~ замах (RSJ2: 263); <i>краљевски</i> 1. 'који се односи на краља', 'који припада краљу': ~ власт, ~ дом, ~ круна и сл. 2. 'који је као у краљева', 'који је својствен краљевима': ~ изглед, ~ раскош. б. 'обилан, богат': краљевски приходи в. 'величанствен, изванредан, диван': ~ поподне (RSJ2: 568); <i>орвеловски</i> 'који подсећа на свет диктатуре и строге контроле над приватним животом појединца (описан у роману Џорџа Орвела „1984“): ~ систем државе (RSJ2: 870); <i>орловски</i> 'који се односи на орлове', 'који је као у орла' (RSJ2: 871) и др.
Ио+ -ински	<i>лолински</i> 'који се односи на лоле, који је као код лола, својствен лолома и сл.: ~ изглед, ~ осмех. <i>маћехински</i> а. 'који се односи на маћеху (својствен маћехи и др.): ~ нега. б. фиг. 'суров, бездушан, немилосрдан': ~ однос, ~ поступак (RSJ2: 671); <i>совински</i> 'који је као у сове': ~ нос, ~ поглед (RSJ2: 1227); <i>ћифтински</i> 'који се односи на ћифте', 'који је као у ћифте', 'својствен ћифтама': ~ понашање (RSJ2: 1330) и сл.

Наведеним придевима углавном се означава сличност по некој негативној или (ређе) позитивној психичкој особини, карактеру и понашању (суровости, тврдичлуку, осетљивости и др. – *маћехински*, *вертеровски*, *ћифтински* итд.), као и изгледу (*гаврановски*, *лолински*, *орловски*), димензији (*дивовски*) итд.

Много чешће се значење сличности заснива на преносном значењу мотивних лексема без нарочитог удела значења творбених средстава. Тако, на пример, глагол *брундати* осим што означава 'мумлати (о медведи)' може значити и 'производити дубоке испрекидане звуке мрмљајући или певајући неразговорно, одн. свирајући; брујати, зујати', а отуда и *брундав* осим 'који брунда' значи 'који подсећа на брундање' (RSJ2: 110) или пак именица *реп* осим свог основног значења 'дужи вретенасти израштај на задњем делу тела сисара као продужетак кичме', 'дуго перје на задњем делу тела код птица', 'крајњи, задњи и ужи део тела код риба, водоземаца, змија, инсеката' означава и 'задњи, завршни део нечега који подсећа на реп', а затим и придев *репат* осим основног значења 'који има реп' може означавати и сличност 'који има део сличан репу', нпр.: ~ тигањ (RSJ2: 1135). Дакле, различита значења мотивног глагола, одн. именице генеришу и различита значења придева: основно значење → описни придев, пренесено → придев са значењем сличности.

На преносном значењу именица у основи заснива се значење сличности код бројних придева са суфиксима *-ски*, *-ји*, *-ећи*, *-(а)н* и др. Кад неко својство до те мере постане конвенционализовано, типично за појам означен мотивном именицом, дати придев почиње се употребљавати и у преносном смислу, у значењу сличности.

Код наведених придева значење сличности је једно од могућих значења. Међутим, уколико се лексема у основи користи само у преносном смислу, онда она генерише само значење сличности, нпр. код придева на *-овит/-евит*, уп.: *аловит* 'који је као ала; пома-

ман, плаховит, силовит' (RSJ2: 27). Код ових придева изостаје значење опскрбљености и обиља, које аутори наводе као типично за придеве изведене овим суфиксом, а значење сличности заснива се само на секундарном значењу именице 'ала' 3. фиг. а. 'онај који је прождрљив, грамжљив' 4. 'створење огромне физичке снаге' (RSANU т. 1: 67).

Представићемо само неке најзаступљеније групе семантичких деривата са по неколико примера (в. Табелу 3).

Табела 3. Значење сличности – резултат семантичког процеса

Ио + -ав	<i>млечикав</i> 'који је боје цвета млечике, жућкаст': ~ боја (RSJ2: 706); <i>јектичав</i> 1. 'који болује од јектике, туберкулозан', 2. 'који је као у особа који болују од туберкулозе, болешљив, слаб': ~ изглед, ~ глас (RSJ2: 493).
Го ⁸ + -ав	<i>гугутав</i> 1. 'који производи гугут, који се оглашава гугутом': ~ јато. 2. 'сличан гугуту': ~ глас, ~ смех (RSJ2: 222); <i>крекетав</i> а. 'који крешти (о жабљем гласу, оглашавфању)', б. фиг. 'који подсећа на кретање': ~ серенада (RSJ2: 524); <i>мекетав</i> 'који мекеће'; 'који подсећа на мекет, мекетање': ~ јагњад, ~ глас (RSJ2: 680).
Ио + -ји	<i>бичји</i> (<i>бичији</i>) 'који се односи на бика', 'који припада бику'; 'који је као у бика': ~ врат, ~ глава (RSJ2: 86); <i>голубији</i> 1. 'који се односи на голубове', 'који припада голубу', 'који је од голуба'. 2. 'који је као у голуба', 'који је боје голуба, сивкаст': ~ боја. 3. фиг. 'нежан, благ, питом': ~ нарав, ~ срце, ~ поглед (RSJ2: 199); <i>дудињи</i> 'који се односи на дудиње', 'који је као у дудиња': ~ боја, ~ укус (RSJ2: 315); <i>ђавољи</i> 1. в. 'ђаволски (1а)': ~ кућа, ~ занат. 2. фиг. а. 'рђав, неваљао, зао, опак, злочест': ~ сине! ~ кћери! б. 'мрзак, омрзнут; који доноси несрећу, проклет': ~ школа, ~ паре, ~ наслеђе. в. 'тежак, мучан, неугодан, непријатан': ~ посла! 3. 'при појачаном одрицању: ниједан; никоји, никакав и сл.' – 'Ђавољи динар нисам зарадила (RSJ2: 321); <i>рачји</i> (<i>рачији</i>) 'који се односи на ракове', 'који припада раковима'; 'који је као у рака' (RSJ2: 1120).
Ио + -ат	<i>бркат</i> 1. 'који има (велике) бркове'. 2. 'који има израштаје, вршике у облику бркова (о биљци)': ~ јечам, ~ ротквица (RSJ2: 107); <i>гривнат</i> 'који има велику гриву'; 'који је сличан гриви, гриваст': ~ коса (RSJ2: 213); <i>дашчат</i> 'који је равна стаса, без облина (обично о жени), даскаст' (RSJ2: 234); <i>репат</i> 1. 'који има реп'; 'који има део сличан репу': ~ животиња; ~ тигањ (RSJ2: 1135).
Ио + -ски	<i>баршунски</i> 'који се односи на баршун', 'који је од баршуна'; 'који је као баршун': ~ тканина, ~ мекоћа (RSJ2: 63); <i>болеснички</i> 1. 'који се односи на болеснике' ('који припада болеснику, болесницима', 'намењен болесницима' и сл.): ~ постеља. 2. 'који је као у болесника, немоћан, слаб': ~ глас, ~ изглед (RSJ2: 96); <i>вамписки</i> 'који се односи на вампире', 'који је као у вампира': ~ поглед, ~ изглед (RSJ2: 122); <i>вулкански</i> 1. 'који се односи на вулкане', 'који припада вулкану', 'који потиче из вулкана', 'који обилује вулканима'. 2. фиг. а. 'бујан, необуздан, силовит, ватрен, страствен': ~ нарав, ~ темперамент. б. 'који је као вулкан, силан, жесток': ~ снага. в. 'подложен великим политичким потресима, пун претње, опасан': ~ тло (Европе), ~ колонијално питање (RSJ2: 168); <i>дивљачки</i> 'који се односи на дивљаке'; 'који је као у дивљака, својствен дивљацима, груб, суров; зверски': ~ живот, ~ понашање, ~ мржња (RSJ2: 263); <i>женски</i> 1. 'који се односи на жену, жене'; 'који има особине жена', 'који је као у жена': ~ осетљивост. 2. бот. 'који има само органе за заметање плода (о цвету)': ~ цветне главице. 3. 'који се односи на део справе, механизма који прихава други део': ~ утичница (RSJ2: 352); <i>љиљански</i> 1. 'који се односи на љиљан' ('који је као љиљан', 'који је боје љиљана' и сл.). 2. фиг. а. 'нежан, танан, фин': ~ лице. б. 'морално чист, чедан, невин, безазлен' (RSJ2: 645); <i>режисерски</i> 'који се односи на режисере', 'који је као у режисера': ~ поглед (RSJ2: 1129); <i>ђурански</i> 'који се односи на ђурана', 'који је као у ђурана': ~ ход (RSJ2: 1331); <i>уцбенички</i> 'који се односи на уцбенике', 'који је као у уцбенику' (RSJ2: 1397); <i>цицеронски</i> 'који је као у Цицерона (чуведеног староримског говорника из I века пре н. е.): ~ вештина (RSJ2: 1462); <i>шестарски</i> 'који се односи на шестар', 'сличан шестару': ~ ноге (RSJ2: 1503).

⁸ Го – глаголска основа.

Ио + -ећи	<p><i>јагњећи</i> 1. 'који се односи на јагње, који је од јагњета. 2. фиг. који је као у јагњета, миран, кротак: ~ поглед, ~ ћуд (RSJ2: 483);</p> <p><i>магарећи</i> 'који се односи на магарце' (који потиче од магараца, који припада магарцу, који је као код магарца и сл.): ~ глава, ~ кожа, ~ млеко, ~ памет, ~ упорност, магареће уши (RSJ2: 650);</p> <p><i>прасећи</i> 1. 'који потиче од прасета': ~ месо. 2. 'који је одређен за прасце': ~ обор. 3. 'који је као у прасета': ~ поглед (RSJ2: 983);</p> <p><i>срнећи</i> а. 'који је од срне': ~ месо. б. 'који је као у срне': ~ очи (RSJ2: 1239).</p>
Ио + -(а)н	<p><i>гранитан</i> 1. а. (обично одр.) 'који је од гранита': ~ стена, ~ стуб. б. 'који личи на гранит', 'који је боје гранита': гранитни небески свод. 2. фиг. 'веома чврст, снажан, постојан': ~ јединство, ~ здравље (RSJ2: 208);</p> <p><i>делтоидан</i> 'који има облик делтоида': ~ лишће, ~ површина, ~ мишић (RSJ2:);</p> <p><i>млечан</i> 1. (одр.) 'који се односи на млеко (који је од млека, који садржи млеко, који је у вези с млеком и сл.): ~ индустрија, ~ кекс, млечни производи. 2. 'који обилато даје млека, који се одликује добром млечношћу': 'који припада таквој раси домаћих животиња': ~ крава. 3. а. 'који је као млеко, који подсећа на млеко': ~ лице, ~ облаци, ~ пара, ~ светлост. б. 'тешко произиран, беличасто, млечно замућен, замагљен, мутан (о стаклу, минералима и др.)' (RSJ2: 706);</p> <p><i>чудовиштан</i> 1. 'који изазива чуђење својом суровошћу или наказношћу, грдан, страшан, грозан': ~ лик, ~ злочин, ~ ствари. 2. 'који зачуђује, запањује својом величином и обликом, грдан, голем, огроман, дивовски, оријашки': ~ титан, ~ дивовски комарац (RSJ2: 1491).</p>
Ио + -ни	<p><i>емајлни</i> (<i>емајлски</i>) 'који се односи на емајл' ('који је од емајла', 'пресвучен емајлом', 'који је као емајл'): ~ сјај (RSJ2: 336);</p> <p><i>лучни</i> 'који је у облику лука, полукружан': ~ дршка, лучног облика (RSJ2: 644);</p> <p><i>поноћни</i> а. 'који се односи на поноћ', 'који се догађа око поноћи': ~ час. б. 'који је сличан поноћи, таман као поноћ': ~ мрак (RSJ2: 957);</p> <p><i>смарагдни</i> 'који је од смарагда', 'који је као смарагд', 'који има особине смарагда': ~ прстен; ~ очи (RSJ2: 1220);</p> <p><i>чоколадни</i> 'који се односи на чоколаду' 1. 'који је од чоколаде': ~ прелив, ~ бомбоне, ~ мрвице. 2. 'који је као у чоколаде': ~ боја (RSJ2: 1489).</p>
Ио + -ен	<p><i>кафен</i> 1. 'који се односи на кафу': ~ шоља, ~ кашика. 2. 'који је боје кафе, сличан кафи': ~ боја (RSJ2: 513);</p> <p><i>коситрен</i> 'који је од коситра, колајни'; 'који има боју коситра': ~ сивоћа (RSJ2: 559);</p> <p><i>меден</i> 1. '(обично одр.) који је справљен с медом, од меда': 'који је попут меда, сладак, укусан и сл. као мед': ~ вино, медени колачи, медена ракија; ~ пшеница. 2. в. 'медан1 (1 и 3)': медено саће, ~ уснице, меденим речима и сл. (RSJ2: 676);</p> <p><i>просен</i> 1. '(одр.) који се односи на просо', 'који је од проса': ~ зрно, ~ њива, ~ кашика. 2. 'који је као просо, сличан просу' (RSJ2: 1057).</p>
Ио + -овит/-евит	<p><i>аловит</i> 'који је као ала; помаман, плаховит, силовит' (RSJ2: 27);</p> <p><i>бреговит</i> уп. и придев: брегаст 'који је у облику брега' (RSJ2: 104);</p> <p><i>виловит</i> 1. празн. 'који има натприродна својства која се приписују вилама и другим натприродним бићима, чаробан, волшебан': ~ гора, ~ жена. 2. а. 'који лети као вила, брз, силовит, помаман': ~ коњ. б. 'полетан, жив, раздраган': ~ коло, ~ песма. в. 'плах, бујан': ~ поток, ~ вода. 3. 'који очарава, чаробан, диван, бајан' ~ поглед (RSJ2: 141);</p> <p><i>муљевит</i> 1. 'који се састоји од муља, прекривен муљем (о тлу, земљишту и сл.)' 2. а. 'у (на, по) којем има муља, замућен, глибав, блатњав, заблаћен': ~ вода. б. 'у којем има лековитог муља': ~ купатило. 3. 'који је као муљ': ~ лава, ~ маса (RSJ2: 729).</p>

Осврнућемо се само на неке тенденције које се могу уочити на први поглед:

1. Придеви на *-ав* изведени од глаголских основа углавном означавају сличност по звуку;
2. Придеви изведени суфиксом *-ат* најчешће означавају сличност по облику (*бркат, репат*), творе се пре свега од именица које означавају делове тела и поред значења сличности укључују и хабитивно значење;
3. Придеви са суфиксима *-(а)н, -ен, -ни* често су изведени од градивних

именица и указују понајпре на сличност по боји, одн. сјају (*гранитан, млечан, кафен, коситрен, емајлни, смарагдни, чоколадни*);

4. У основи придева изведених суфиксима *-ји* и *-ећи* углавном су лексеме којима се означавају животиње. Наведеним придевима изражава се сличност по различитим, врло често и недијагностичким особинама (нежности, благости која се у српској лингвокултурној заједници приписује голубу (*голубији*); мирноћи, кроткости која се веже за јагње (*јагњећи*), упорности која се приписује магарцу (*магарећи*)), те ови придеви разоткривају и бројне стереотипе и веровања. Често се јављају у колокацијама;
5. Придеви изведени суфиксом *-ски* творе се од именица најразнородније семантике. То могу бити лексеме које означавају животиње, биљке, предмете, човека (*nomina attributiva* и *nomina propria*), материјале, природне појаве итд. и у зависности од тога придеви могу изражавати сличност по различитим својствима. Неретко се значење сличности заснива на семама колективне експресије (конотативним семама) – тј. на културолошки условљеним значењима мотивних именица;
6. Већина примера на *-овит/-евит* у савременом српском језику примарно означава сличност. Значење опскрбљености и обиља код ових придева (в. Babić 2002: 478) као да је потиснуто у други план, те би се можда могло говорити и о суфиксу *-овит/-евит* као експлицитном творбеном средству за изражавање сличности.

Овим смо нешто прецизније одредили шта подразумевамо под термином *придеви са значењем сличности*. Остаје да утврдимо и које је место ових придева у оквиру постојећих класификација придева у српској лингвистичкој литератури.

Уколико се осврнемо на граматике српског језика од Стевановићевог *Савременог српскохрватског језика до Нормативне граматике српског језика* Пипера и Клајна, видећемо да придеви са значењем сличности не фигурирају у семантичким класификацијама придева.

Стевановић издваја описне придеве, затим присвојне (посесивне), градивне и придеве „који означавају особину добивену по времену или месту” (Stevanović 1986: 256).

У Енциклопедијском лексикону Мозаик знања, у првом тому – Српскохрватски језик, чији су редактори и уредници Пецо и Станојчић, по узору на Стевановића, придеви се, према томе шта одређују, деле на: описне (квалитативне); присвојне (посесивне); градивне; придеве временског односа и придеве просторног односа. При чему се истиче да „придеви могу означавати и друге односе, нпр. однос намене” (Ресо, А. i Stanojčić, Ž. 1972: 382).

Станојчић и Поповић придеве деле опет на: описне (квалитативне) придеве; присвојне (посесивне) придеве (*очев, мајчин, сестрин, Марков, школски, човечји*); градивне придеве (*златан, пешчани, дрвен, оловни, свилен, земљан*);

придеве временског односа; придеве просторног односа и придеве других односа (намене, нпр.) (Stanojčić, Ž. i Popović, Lj. 1992: 83, 84), не залазећи дубље у семантику нити пак посебна граматичка диференцијална својства.

У граматицама након 2000. године долази до промене у начину класификације придева по значењу. Углавном се јавља двојна подела (често са прецизнијим семантичким подтипovima).

Тако Клајн истиче да се придеви по значењу „приближно” могу поделити у две велике групе: описне и односне или релационе и увиђа да ова подела има доста додирних тачака са придевским видом. Указује такође на чињеницу да за поједине придеве није извесно да ли имају неодређени вид, јесу ли односни или описни и да и један исти придев може неким значењима спадати у описне, а другим у односне (Klajn 2005: 186, 187).

И Шипка опет дели придеве „према лексичким особинама” на квалитативне и релационе (у које, по његовом мишљењу, спадају материјални и посесивни) и истиче да квалитативни имају пуну компарацијску парадигму и парадигму одређености, док релациони немају (Šipka 2005: 173).

Мразовић и Вукадиновић наводе да се „према томе шта означавају” придеви деле на следеће подгрупе: квалификативни придеви; квантификативни придеви (у које ауторке сврставају и редне бројеве, збирне бројеве (у множини) и остале придеве који означавају количину); референцијални придеви (у које ауторке укључују само месне (локалне) или темпоралне придеве); класификативни придеви (*домаћи, лекарски*); посесивни придеви (*Петров, Јеленин*); придеви порекла (*београдски, енглески*) и *градивни придеви* (*гвозден, камен, златан*) (Mrazović, P. i Vukadinović, Z. 2009: 305)

Најзад и Пипер и Клајн разликују описне и односне придеве, с тим што аутори наводе много више граматичких и семантичких специфичности. „Придеви који непосредно означавају особине јесу описни придеви, а придеви који означавају особине посредно јесу односни придеви” или релациони, чија је основа „увек изведена од основе неке друге речи [...]”. Поред придева *морски, љубавни* као пример за односне придеве наводе и придев са суфиксом *-аст: степенаст* (Piper, P. i Klajn, I. 2013: 121) – дакле, придев са значењем сличности – уп.: *степенаст* 1. ’који је у облику степеница’: ~ земљиште. 2. *фиг.* ’који се врши поступно, са прелазима, а не у скоковима’: ~ прогрес (RSJ2: 1246). Односне придеве потом деле на три подгрупе: 1) прави односни придеви, нпр. *градски, речни, гласовни*; 2) присвојни придеви, нпр. *мајчин, очев, сестрин, братов, Теслин, Немањин*; 3) односно-присвојни придеви, нпр. *мајчи, птичји, сврачји*. Притом констатују да су односно-присвојни придеви вишезначни, „па се често користе за карактеризацију човека преко особина појединих животиња, нпр. *вучја глад, зечје срце, мајчи ход, псећа оданост* итд.” (Piper, P. i Klajn, I. 2013: 124).

Дакле, иако ни у једној од ових класификација није употребљен термин *придеви са значењем сличности* или неко друго термилошко решење којим би се означили придеви који су предмет нашег рада, Пипер и Клајн ипак указују на вишезначност придева и могућност реализације овог значења и у односне

придеве укључују и придев *степенаст*, који припада придевима са значењем сличности.

И ми бисмо придеве са значењем сличности сврстали у групу односних придева⁹, с тим што је код неких придева значење сличности једино односно значење (*мачкаст, свилорун, дивовски, орвеловски, аловит*), док други придеви поред сличности могу означавати и неке друге односе (припадање, потицање итд.) – (*јагњећи, болеснички; бркат, брундав*), па би у том случају можда добро лексикографско решење био модел 'који се односи на *и*' (који потиче од *и/* који припада *и/* који је од *и/* који је намењен *и/* који је као (код) *и* и сл.) – у зависности од могућих значењских реализација придева) (уз поједине одреднице се и у РСЈ2 среће управо таква интерпретација).

Разлога за сврставање придева са значењем сличности у односне придеве је више – од оних чисто когнитивне природе до језичких.

Наиме, поредећи различите предмете и појаве, односно њихове карактеристике, човек утврђује сличности и разлике међу њима, и, групишући их, спознаје и осмишљава свет. Поређење има кључну улогу у спознајном процесу, будући да је у основи спознајне активности човека као мислећег бића и личности. Без поређења није могуће формирати ни најједноставнији концепт. По Е. Сапиру то је најдревнија врста интелектуалне активности која претходи чак и рачунању (Маслова 2004: 144). Категоризација наших знања (представа) о свету и сви други односи заснивају се на поређењу (Малых 2001: 106).

Придеви са значењем сличности представљају само једну од могућих језичких реализација овог когнитивног процеса, поред бројних других експлицитних и имплицитних језичких средстава и начина његовог изражавања (степени поређења придева и прилога, поредбене конструкције, сложена реченица са поредбеном клаузом и др.), те, по нашем мишљењу, захтевају комплекснији приступ. Наведени придеви су само једно од средстава за изражавање семантичке категорије компаративности, одн. степена¹⁰. Стога би их ваљало сагледати са тог ширег аспекта, из перспективе функционалне граматике, у оквиру функционално-семантичког поља компаративности (в. Акимова Т. Г. et al. 1996: 6, 7; Ахапкина, Я. Э. et al.: 2005: 17, Nikolić 2014: 14, Piper 2011: 177, 178), јер иако је значење сличности периферно за већину придева, бројни придеви поседују могућност ове значењске реализације.

Притом се овим придевима особина изражава посредно, преко именице/придева/ глагола у њиховој основи, а не непосредно, као што је то случај са „правим” описним придевима.

Очигледно је да придеви са примарним, одн. секундарним значењем сличности чине посебну значењску групу, и то у оквиру односних придева, у којој се

⁹ На другој страни, С. Бабић, чини се без нарочитог објашњења, придеве изведене суфиксима *-аст, -каст, -икаст, -оласт, -ољаст* и *-ораст* сврстава у групу описних придева „с посебним значењима”.

¹⁰ У српској лингвистичкој литератури усталио се термин категорија степена (в. Piper: 2009, Nikolić 2014).

увиђају одређене тенденције и законитости у вези са семантичким мотиватором/ мотиваторима, семантичким садржајем који се из мотивне лексеме транспонује у придев са значењем сличности, као и са семантичким позицијама у којима се реализује ово значење итд. Сагледали смо само најважније аспекте творбе и семантике ове групе придева, која је свакако вредна даљег озбиљнијег проучавања.

Литература

- Акимова Т. Г. et al. (1996). *Теорија функционалне грамматики: Качественност, количественност*. Санкт-Петербург: «Наука».
- Ахапкина, Я. Э. et al. (2005). *Проблеми функционалне грамматики: Полевые структуры*. Санкт-Петербург: «Наука».
- Babić, S. (2002). *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Nakladni zavod Globus.
- Dragičević, R. (2001). *Pridevi sa značenjem ljugskih osobina u savremenom srpskom jeziku: tvorbeni i semantički analiza*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Klajn, I. (2003). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku, Deo 2, Sufiksacija i konverzija*. Beograd – Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za srpski jezik SANU, Matica srpska.
- Klajn, I. (2005). *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Малых, Л. М. (2001). Статус категории сравнения в современных лингвистических исследованиях, *Актуальные вопросы грамматики. Вестник Умуртского университета. История и филология, Вып. 2*, 105–110.
- Маслова, В. А. (2004). *Лингвокультурология*. Москва: „Академия”.
- Mrazović, P. i Vukadinović, Z. (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Nikolić, M. (2014). *Kategorija stepena u srpskom jeziku: Složena rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Peco, A. i Stanojčić, Ž. (1972). *Enciklopedijski leksikon: Mozaik znanja. Srpskohrvatski jezik. T. 1*. Beograd: Interpres.
- Piper, P. (2009). О семантичкој категорији степена у српској сложеној реченици, *Južnoslovenski filolog, LXV*, 65–87.
- Piper, P. i Klajn, I. (2013). *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- RSANU (1959–). *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, I–*. Beograd: SANU.
- RSJ2 (2011). *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Stanojčić, Ž. i Popović, Lj. (1992). *Gramatika srpskoga jezika: udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*. Beograd, Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Zavod za izdavanje udžbenika.
- Stevanović, M. (1986). *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma). Tom 1. Uvod – fonetika – morfologija*. Beograd: Naučna knjiga.
- Šipka, D. (2005). *Osnovi morfologije: Prilog gramatici savremenog standardnog jezika*. Beograd: „Alma”.

ABOUT ADJECTIVES WITH THE MEANING OF SIMILARITY – DERIVATIONAL AND SEMANTIC ASPECT

Summary: In this paper, we analyze adjectives with the meaning of similarity from derivational and semantic aspects. These adjectives have so far not been the subject of more detailed studies in Serbian linguistics. They represent one of the linguistic tools for expressing the semantic category of comparison.

The meaning of similarity is the result of derivational and semantic processes that interact and determine each other. Although these processes stand in a complementary relationship, their role in the formation of meaning of similarity is not always the same. For one group of adjectives, the meaning of similarity is primarily the result of a derivational process and, above all, it is determined by derivational formants (*бубрежаст, глистолик, коњоглаваст, шљивастоплав* etc.). On the other hand, there are many more examples, where the semantic structure of a noun or a verb, from which an adjective is derived, has a primary role (figurative meaning of a noun/verb): *баришунски, јагњећи, чудовиштан* etc. In the third group, the meaning of similarity is the result of a derivational process, followed by semantic derivation (*дивовски, маћехински* etc.)

It is a special semantic group of relative adjectives, in which some tendencies and regularities are observed, concerning semantic motivation, semantic content, transfered from a noun or a verb to an adjective with the meaning of similarity, as well as regarding semantic positions in which this meaning is realized, etc.

Key words: adjectives with the meaning of similarity, derivational processes, semantic category of comparison, semantic processes, relative adjectives

РОМАНИЗМИ У ЦРНОТРАВСКОМ РЕЧНИКУ РАДОСАВА СТОЈАНОВИЋА: СЕМАНТИЧКА АДАПТАЦИЈА

Апстракт: Рад се бави семантичком адаптацијом романских позајмљеница у говору Црне Траве који припада призренско-тимочкој дијалекатској области. Предмет нашег интересовања јесте оно значење које одређена романска позајмљеница има у стандардном српском језику. Циљ овог рада јесте да се утврди да ли је одређена романска позајмљеница задржала значење које има у стандардном српском језику и у говору југоисточне Србије или је изменила своје значење, тј. да ли је дошло до сужења/проширења значења у односу на оно значење које има у стандардном српском језику. Грађа је преузета из *Црнотравског речника* Р. Стојановића (Stojanović, 2010). На основу спроведене анализе можемо закључити да се у корпусу уочавају три врсте промена у семантичкој екстензији. То су: нулта семантичка екстензија, сужење значења реплике у односу на модел и проширење значења реплике у односу на модел.

Кључне речи: романизам, говор Црне Траве, призренско-тимочка дијалекатска област, стандардни српски језик, семантичка адаптација

1. Увод

Рад се бави семантичком адаптацијом романских позајмљеница у говору Црне Траве који припада призренско-тимочкој дијалекатској области. Призренско-тимочка дијалекатска област „обухвата територију на југоистоку од југоисточне границе косовско-ресавског дијалекта, па до границе Македоније и Бугарске” (Ivić, 1985: 110). Први је ову дијалекатску област проучавао А. Белић (Belić, 1905). У *Дијалектима источне и јужне Србије* призренско-тимочку дијалекатску област дели на: „тимочко-лужнички говор, сврљишко-заплањски (или заплањски) и јужноморавски” (Belić, 1905: 39). Белићева подела је прихваћена у српској дијалектологији и многи дијалектолози су се ослањали на ову поделу (Bogdanović i Marković, 2000; Ivić, 1985; Peco, 1985; Stanković, 2008).

Одлике ове дијалекатске области су следеће: чување посебне фонеме за полугласник (ə): *дэж* (дажд), *зэлва* (заова), *дэн*; у тимочко-лужничком дијалекту се чува вокално *л*: *влк*, *јаблка*, *слза*, *плн*; чување неизмењеног *-л*: *бел*, *знал*, *променил*; у призренско-јужноморавском дијалекту се уместо *-л* јавља *-ја*: *бија*, *викаја* (Ivić,

¹ jovanica.st@gmail.com

1985: 110–112); назал а>е: *пет, десет, језик, зет*; назал ж>у: *рука, пут, кућа, жену*; некадашње ы>и: *дим, син, риба*; иницијална група *вѣ->у-*: *унук, удовица*; метатеза *вс>св*: *све*; група *чр>цр*: *црн, црвен, црево* (Bogdanović i Marković, 2000: 148–149; Remetić, 1996: 425; Vukadinović, 1996: 44); лэ<вокално л иза дентала у сврљишко-заплањском дијалекту: *слѣнце, длѣги* (Bogdanović i Marković, 2000: 156). Морфологију одликују следеће особине: наставак *-е* у вокативу једнине именица женског рода на *-ка*: *мајке, Стојанке*; наставак *-е* у дативу једнине именица женског рода и именица мушког рода на *-а*: *купил жене, носим сестре, кажем судије, моему чиче*; прелажење именица женског рода на сугласник именицама мушког рода: *памет велики*; употреба заменичких енклитика: *ни, ви, ги, гу, ве, не: дај гу паре, видиш ли ги, носи ни воду, не могу ве видим*; у заменичко-придевској промени уопштавају се наставци тврдих промена: *нашо дете, задњога, средњо поље, овчо месо*; употреба аориста и имперфекта; 1. лице множине аориста има наставак *-(х)мо*: *узомо, видимо*; одсуство старог јотовања у трпном глаголском придеву на *-ити*: *купен, саден, огулен, развален* (Bogdanović i Marković, 2000: 149–150; Ivić, 1985: 114–115). Творбене карактеристике призренско-тимочке дијалекатске области су: шира употреба суфикса са елементом *к*: *чашка*, дем. *воденичка* и са елементом *-иче*: *котличе, торбиче*; употреба суфикса *-иња*: *убавиња*; одсуство суфикса *-ад* (Ivić, 1985: 114).

Ову дијалекатску област карактеришу „балканизми, тј. балканистичке појаве” (Bogdanović i Marković, 2000: 150). У балканизме спадају: експираторни акценат, упрошћавање система деκлинације и свођење на два облика: номинатив и општи падеж (*casus generalis*) који врши службу свих осталих зависних падежа, аналитичка конјугација, аналитичка компарација, удвојени облик личних заменица, члан (Bogdanović i Marković, 2000: 150–151; Vukadinović, 1996: 44–45). Ове појаве „развиле су се под утицајем несловенских балканских језика” (Bogdanović i Marković, 2000: 152). Велики утицај на ову дијалекатску област су имали „романски дијалекти” (Stanković, 2016: 123). Под утицајем ових дијалеката у говорима призренско-тимочке дијалекатске области су настале „и промене у речничком фонду тако да у њему посебно место заузимају романизми, као стари балкански несловенски слој” (Stanković, 2016: 123). Поред старог лексичког слоја, „у југоисточним српским говорима призренско-тимочке дијалекатске основице уочавају се, такође, романизми новијег датума” (Stanković, 2016: 123).

Предмет нашег интересовања јесте оно значење које одређена романска позајмљеница има у стандардном српском језику. Циљ овог рада јесте да се утврди да ли је одређена романска позајмљеница задржала значење које има у стандардном српском језику и у говору југоисточне Србије или је изменила своје значење, тј. да ли је дошло до сужења/проширења значења у односу на оно значење које има у стандардном српском језику.

Грађа је преузета из *Црнотравског речника* (Stojanović, 2010). Идентификација позајмљеница, њихово романско порекло, као и значења која имају у стандардном српском језику утврђени су коришћењем неколико речника срп-

ског језика: *Речник српскохрватскога књижевног језика*² (1967–1976), *Речник српскога језика*³ (2011), *Лексикон страних речи и израза* (Vujaklija, 2004), *Етимолошки речник српског језика* (Loma i sar., 2003; 2006; 2008), *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика* (Skok, 1971–1973).

2. О романизмима у српском језику

Романизми су били предмет интересовања многих лингвиста. Њима су се бавили и стручњаци за српски језик и стручњаци за романске језике попут француског, италијанског, шпанског, румунског.

Бавећи се француским позајмљеницама у српском књижевном језику, романиста Н. Крстић (Krstić, 2004) долази до закључка да је већина позајмљеница из француског ушла у српски књижевни језик преко превода романа *Авантуре Телемаха, Одисејевог сина* (*Les Aventures de Télémaque, fils d'Ulysse*, 1699) француског писца Фенелона (François de Salignac de la Mothe-Fénelon, 1651–1715). Роман је 1814. превео Стефан Живковић. Превод Фенелоновог романа познат је под називом *Прикљученија Телемака*. С тим у вези, Крстић истиче: „[...] сигурно је да су неке француске речи из овог романа директно, путем Живковићевог превода, ушле у српски књижевни језик” (Krstić, 2004: 95).

Треба напоменути да је и у синтакси овог романа видљив утицај француског језика. Синтаксом Живковићевог превода бавила се Ј. Стевановић (Stevanović, 2018). Анализирајући корпус, Стевановић налази велики број примера који илуструју појаву инверзије атрибута у односу на именицу: *за отшествијем Улисовим, Пећере Калипсине, очи њиове, сину моему, Циркус овај* и др. (Stevanović, 2018: 140–141). Инверзија атрибута у односу на именицу је особина француског језика (Krstić, 1999: 168).

У српски књижевни језик су директно из француског језика ушле следеће речи: *акциза, актер, акционар, адреса, баланс, балон, барон, кабаре, кабинет, кадет, калибар, калк, карабин, жанр, жирафа, гурман, хотел, хотелијер* и др. (Krstić, 2004: 95–111).

Велику пажњу француским позајмљеницама у српском језику је посветио и романиста М. Поповић (Popović, 2005). Бавећи се речима француског порекла у српском језику, Поповић истиче да се француске позајмљенице у стандардни српски језик „prenose kulturnim putem” (Popović, 2005: 21) и додаје: „Na širem planu, ove dve jezičke zajednice nisu bile u bliskom dodiru i geografski su udaljene jedna od druge, tako da je najvažniji način prelaska francuskih reči kulturno pozajmljivanje” (Popović, 2005: 21).

Велики допринос проучавању романизама дао је и И. Клајн (Klajn, 1996). По њему, романизми су *дошли* у српски језик директно или индиректно. Индиректно су углавном долазили посредством немачког или руског језика (Klajn, 1996: 53).

² У даљем тексту RMS.

³ У даљем тексту RSJ.

Србиста М. Алановић (Alanović, 2006) бавио се *галицизмима* под којима се „подразумевају речи или изрази из француског или направљене по узору на француски језик” (Alanović, 2006: 601). У раду *Сусрет са западном Европом: галицизми у српском језику* Алановић представља резултате истраживања на корпусу галицизама из Речника Матице српске. Анализу је спровео уз уважавање два могућа приступа корпусу: први, традиционални приступ који представља утврђивање поступака при адаптацији позајмљеница како на фонолошком, тако и на морфолошком и семантичком плану и други, који подразумева идентификацију и примену релевантних критеријума за одређивање степена адаптације неке лексичке позајмљенице (Alanović, 2006: 599).

Романским елементима у српском језику бавила се и С. Гудурић (Gudurić, 2006). У раду *Неки романски елементи у српском језику* указује на једну синтаксичку романску особину која је присутна у говору Врања (дислокација директног објекта) и једну ономастичку особину која је присутна у Војводини (патроними и топоними француског, шпанског, италијанског порекла). О дислокацији директног објекта Гудурић пише следеће: „[...] појава удвајања директног објекта у врањском говору последица је утицаја румунског, најпре на бугарски и македонски језик као на географски најближе, а затим и на врањски говор, док је у осталим говорима српског језика нема” (Gudurić, 2006: 593). У споменутом раду Гудурић указује и на присуство патронима романског порекла у Војводини и издваја следеће примере: *Фераринов, Петеј, Елор, Ђерман, Гуалтијери, Соларов* (Gudurić, 2006: 597). Издваја и неколико топонима романског порекла: *Свети Хуберт, Шарлевил, Солтур* (села у Војводини која данас чине Банатско Велико Село), *Транцамент* (Gudurić, 2006: 596).

Иако се под романизмима подразумевају речи латинског, француског, италијанског, шпанског, португалског, румунског порекла, из овог кратког прегледа лингвистичке литературе видимо да је предмет интересовања домаћих лингвиста углавном био француски језик. Оно што је домаће лингвисте највише занимало тицало се начина на који је одређена француска реч дошла у српски језик. Наиме, занимало их је да ли је одређена француска реч дошла у српски језик директно из француског језика или преко језика посредника. Истраживања су показала да су француске речи улазиле у српски језик и на један и на други начин, тј. и директно из француског и индиректно преко језика посредника, о чему посебно говоре радови И. Клајна (Klajn, 1996) и Н. Крстића (Krstić, 2004). Са друге стране, предмет интересовања домаћих лингвиста била је и адаптација одређене позајмљенице, о чему говоре монографија М. Поповића (Popović, 2005) и рад М. Алановића (Alanović, 2006).

3. Романизми у призренско-тимочком говору

И романизми у призренско-тимочком говору су били предмет интересовања појединих домаћих лингвиста.

Румунским позајмљеницама у говорима југоисточне Србије бавила се Б. Сикимић (Sikimić, 1994). Предмет њеног интересовања било је раслојавање румунских позајмљеница на територији југоисточне Србије. По њој (Sikimić, 1994: 457–459), румунске позајмљенице могу се раслојити на следећи начин: праве позајмљенице, рецентне локалне позајмљенице (реплике), микропозајмљенице и привидне локалне позајмљенице. Сикимић посебну пажњу посвећује репликама које се могу раслојити на три нивоа: етнографизми који се осећају као влашки јер означавају влашку реалију, етнографизми који се више не осећају као влашке реалије и лексика која нема уско етнографска обележја (Sikimić, 1994: 460–461).

У вези са румунским позајмљеницама споменућемо и рад А. Ломе *Језичка прошлост југоисточне Србије у светлу топонимике* (Loma, 1994). У овом раду Лома издваја неколико топонима румунског порекла: *Рњос, Никшиор, Миџор, Мерџелат, Бучум, Бучумет, Валунши, Сурдул, Сурдулица, Мачкатица* (Loma, 1994: 110).

Са друге стране, француским позајмљеницама у говорима југоисточне Србије бавила се С. Станковић (Stanković, 2016). У раду *Француске позајмљенице у говорима југоисточне Србије: семантичка адаптација* Станковић анализира значења француских позајмљеница у говорима југоисточне Србије, односно промене значења српске реплике у односу на значења француског модела (Stanković, 2016: 129).

У овом делу рада споменућемо још и рад М. Вукић (Vukić, 1994) који се бави фонетским и морфолошким променама одређене романске позајмљенице у пиротском говору, као и рад Н. Петровић (Petrović, 1994) који се, такође, бави романизмима у пиротском говору.

Домаћи лингвисти су се интересовали и за позајмљенице из других језика. Тако се германизмима бавила Ј. Влајић Поповић (Vlajić Popović, 1994). Бавећи се германизмима у призренско-тимочким говорима, Влајић Поповић закључује да германизама има доста у Лесковцу и да су они семантички разноврсни (Vlajić Popović, 1994: 445). Влајић Поповић закључује да је главна одлика српских германизама „да су а) спорадични, обично сасвим усамљени, углавном без деривата; б) врло често застарели, не само због губљења реалија (нпр. визитла), већ и због чишћења језика од страних елемената (нпр. вруштук, средовечна жена из Лесковца не користи реч али памти да су тако бабе говориле)” (Vlajić Popović, 1994: 447).

Са друге стране, В. Станишић (Stanišić, 1994) је истраживао албанизме у призренско-тимочким говорима. У свом раду бележи следеће примере из албанског језика: *арнаутин, бигар, коп, ћелак, спастрим, тута, сурла, лиџба, плата* (Stanišić, 1994: 470–475).

У оквиру овог дела рада споменућемо и рад С. Петровић који се бави турцизмима у призренско-тимочким говорима (Petrović, 1994) и монографију исте ауторке која се бави турцизмима у српском призренском говору на корпусу рукописне збирке речи Димитрија Чемерићића (Petrović, 2012).

4. Семантичка адаптација романских позајмљеница у говору Црне Траве

Пишући о семантичкој адаптацији, Поповић (Popović, 2005) истиче следеће: „Јако је основни мотив позајмљивања стране речи њено значење, [...] семантички аспект је досад најслабије истражени део опште проблематике лексичког позајмљивања” (Popović, 2005: 114).

Семантичком адаптацијом бавио се Р. Филиповић који је највише пажње посветио променама у семантичкој екстензији. Филиповић разликује следеће промене: нулту семантичку екстензију (потпуну подударност значења модела и реплике), сужење значења (броја значења и значењског поља) и проширење значења (броја значења и значењског поља) (Popović, 2005: 116).

Методолошки поступак Р. Филиповића примењује и С. Станковић у споменутом раду (Stanković, 2016). Сличан методолошки поступак и ми примењујемо у овом раду. За разлику од Станковић која анализира промене значења српске реплике у односу на значење француског модела, ми анализирамо промене значења одређене романске позајмљенице у дијалекту у односу на значење које одређена романска позајмљеница има у стандардном српском језику, односно стандарднојезичком моделу. Са друге стране, за разлику од Станковић која је истраживање спровела на ширем корпусу, ми смо своје истраживање спровели на знатно ужем корпусу (*Црнотравски речник* Р. Стојановића). Анализирани корпус обухвата четрдесетак позајмљеница из: латинског, италијанског, француског и шпанског језика⁴.

Наша анализа значења сваке јединице је показала да се током интегрисања стандарднојезичког модела у речнички састав говора призренско-тимочке дијалекатске области (Црне Траве) појављују следеће врсте промена у семантичкој екстензији.

Нулта семантичка екстензија представља потпуну подударност свих значења модела и реплике. Анализирани корпус обухвата следеће примере:

1. *етикетла* – етикета – На етикétлу све пúше (Stojanović, 2010: 212).⁵
етикета – фр. цедуља на појединим предметима с ознаком њихове садржине или каквом другом ознаком (RMS, 1967: 862–863).
2. *кланет* – кларинет – Сам је научíл да свири у кланét (Stojanović, 2010: 367).
кларинет – тал. муз. врста дувачког инструмента у облику цеви која се на доњем крају шири (RMS, 1967: 723).
3. *енекција* – инјекција – Давáше ми ене́кције и ле́кови, па не помóже (Stojanović, 2010: 211).
инјекција – лат. мед. доза текућег лека која се убризгава у тело (RMS, 1967: 457).
4. *инвалида* – инвалиднина – Прíма инвалíду откáд је падал з грађевину (Stojanović, 2010: 320).
инвалида – инвалиднина лат. новчана помоћ коју инвалид прима од државе (RMS, 1967: 453).

⁴ У даљем тексту: фр., тал. (итал.), лат. и шпан.

⁵ Контексте дајемо онда када није дато потпуно објашњење значења одређене позајмљенице. Експираторни акценат из техничких разлога бележимо као дугоузлазни.

5. *консерва* – конзерва, лименка – Сипни ми лѣчка катран у консѣрву (Stojanović, 2010: 383).
- конзерва* – фр. животне намирнице припремљене на нарочит начин и стављене ради заштите од кварења у херметички затворену, обично лимену кутују (RMS, 1967: 820); итал. херметички затворена лимена кутија са нарочито спремљеним намирницама (меса, рибе, воћа, поврћа и др.) заштићена од кварења; сама лименка намењена за такву храну (RSJ, 2011: 547). Скок не спомиње ову реч у свом речнику, па нам остаје нејасно да ли је ова реч италијанског или француског порекла (Skok, 1971–1973).
6. *вијолина* – виолина – Он је учѣл вијолѣну да свѣри дибидѣз сѣм (Stojanović, 2010: 99).
- виолина* – тал. муз. гудачки инструмент са четири струне (RMS, 1967: 381).
7. *куверат/куферат* – Дѣј ми кѣверат и артѣју да Аргѣњи нашѣрам пѣсмо (Stojanović, 2010: 403).
- куверат* – фр. коверат папирни омот у коме се шаљу писма (RMS, 1969: 109).
8. *мармулада/мормелада* – мармелада – Мармулада бѣше некад у дрвѣни сѣндѣци, па гу је Жѣда сѣкал с-нож и продавал (Stojanović, 2010: 444).
- мармелада* – фр. врста пекмеза од воћа укуваног са шећером (RMS, 1969: 303).
9. *сапунѣк, сапунче* – дем. од сапун, сапунчић – Остал ми још овѣја сапунѣк; Да ти дадѣм сапунче, да си омѣјеш рѣке (Stojanović, 2010: 835).
- сапун* – лат. смеша масних материја и алкалија која служи за прање (RMS, 1973: 647).
10. *табланет* – карташка игра – Млѣго су зѣмени игрѣли табланѣт (Stojanović, 2010: 912).
- табланет* – фр. врста карташке игре (RMS, 1976: 122).
11. *вѣбруар* – фебруар – У вѣбруар умѣје да навѣје до пот стреѣу (Stojanović, 2010: 92).
- фебруар* – лат. други месец у години, вељача (RMS, 1976: 662).
12. *митрољез/митрољезац* – митраљез/митраљезац – Из рѣт је донѣл митрољез ал му га пѣсле узѣше/ Бѣл је митрољезац кудѣ Мѣрка Сотѣровића (Stojanović, 2010: 456).
- митраљез* – фр. војн. аутоматско ватрено оружје с великом брзином гађања/ *митраљезац* – војник који рукује митраљезом; војник који служи у митраљеској јединици (RMS, 1969: 386).
13. *вѣбрика* – фабрика – Едно врѣме радѣла-е у вѣбрику у Грдѣлицу (Stojanović, 2010: 86).
- фабрика* – лат. творница, индустријско предузеће за прераду сировина или израду различитих производа чији се производни процес заснива на подели рада или примени механизације, технике и сл. (RMS, 1976: 650).
14. *бломба* – 1. плomba – Ђу гу вѣдим кудѣ зубѣра, испѣла вој блѣмба и(з) зѣб. 2. плomba са сигурносном жигом – Турѣше блѣмбу на пакѣт, па га

картира за Београд (Stojanović, 2010: 68).

пломба – фр. 1. лимена плочица или спљоштен комадић олова, обично с отиском жига, којим се печате различити предмети, товари и сл. 2. маса којом се испуњава шупљина поквареног зуба (RMS, 1971: 476).

15. *катанче* – дем. од катанац (Stojanović, 2010: 357).

катанац – тал. врста браве која се извана, споља ставља на врата, локот (RMS, 1967: 677).

16. *банда* – 1. дружина, распуштен, разуларен свет. 2. фиг. трубачки оркестар (Stojanović, 2010: 46).

банда (итал. banda) чета, одред; гомила, дружина (лоповска); путујуће друштво свирача, глумаца, војна музика (Vujaklija, 2004: 101).

17. *баретка* – плитка, округла капа без штита, беретка, бере (Stojanović, 2010: 49).

бере, беретта, беретка – фр. француска капа без штита (најчешће тамноплаве боје) (RMS, 1967: 179; Skok, 1971: 112).

18. *мбуланта* – амбуланта (Stojanović, 2010: 23).

мбуланта – фр. мед. болничко одељење за пријем и преглед болесника; самостална здравствена установа за указивање лекарске помоћи (RMS, 1967: 74).

19. *кременадла* – кременадла – Купи ми едно кило кременадле (Stojanović, 2010: 394).

кременадла – итал. комад, одрезак свињског, телећег и сл. мяса с парчетом ребра и кичме (RSJ, 2011: 583).

Суужење значења представља промену која подразумева да реплика има уже значење од модела. Анализирани корпус обухвата следеће примере:

20. *банка* – новчаница од десет динара (Stojanović, 2010: 48).

банка (итал. banco, фр. banque) – новчани извод, установа која ради с новцем; посредује у кредитним пословима, прима новац на штедњу, даје зајмове уз камату, купује и продаје хартије од вредности, страни новац итд., штедионица; код нас и новчаница од десет динара; зграда у којој се налазе просторије једног новчаног завода; централна банка која емитује новчанице, обавља жиро промет, девизно пословање, кредитира и контролише пословне банке; њени комитенти су држава и банке (Vujaklija, 2004: 101).

21. *барака* – кућица од дрвета (Stojanović, 2010: 49).

барака – дашчара, трошна кућица, страћара; дућан од дасака, обично у близини војничких логора и места где ради већи број радника итд. (Vujaklija, 2004: 102). Према *Етимолошком речнику српског језика*, од шпан. barracca (Loma i sar., 2006: 185).

22. *болта* – дућан, трговина (Stojanović, 2010: 71).

болта – тал. 1. свод. 2. дућан, трговачка радња (RMS, 1967: 248).

23. *бандаш* – метални обруч на точку бицикла и мотоцикла, бандаж (Stojanović, 2010: 46).

бандаж и бандажа – фр. 1. завој, превијање завојем, утега. 2. оков, обруч у

точка (RMS, 1967: 136).

бандажа (фр. bandage) – завој; завијање, превијање; утега (код мачевалаца и боксера); обруч на наплатку, оков на точку, веза, спојница (Vuĵakliĵa, 2004: 101).

24. *рецепис* – лекарски рецепт – Мóра да úде куде дóктура за рецéпис (Stojanović, 2010: 820).

рецепт – лат. 1) а) писмено упутство, налог лекара за апотеку о справљењу и издавању потребног лека; б) формула, упутство за справљење неке смесе, јела и сл. 2) савет, упутство о нечему, пропис (RMS, 1973 : 526).

25. *костим* – сако и сукња уједно – Сашúла убавчък костúм и úбаво вóј стоú (Stojanović, 2010: 388).

костим – фр. 1) а) одело које се састоји од кратког горњег капута и хлача, панталона (код мушкараца), а сукње и капута од исте тканине (код женских особа); б) нарочито одело за поједина звања и згоде, прилике. 2) одело које носе маске и глумци (RMS, 1969: 11).

26. *трампа* – замена, размена добара – Ако нéмаш пáре, ће úдемо на тра́мпу: ливáда за кóња (Stojanović, 2010: 929).

трампа – тал-тур. а) облик трговине при којој се размена добара врши без новаца; замена, размена предмета; б) уговор о замени (RMS, 1976: 258).

27. *бандера* – телефонски или електрични стуб – Трú гóдине тóрају бандéре и јóш нúшта не урабóтúше о(д)- цтрују (Stojanović, 2010: 46).

бандера – тал. 1. застава, стег. 2. стуб уопште (телеграфски, телефонски и др.) (RMS, 1967: 136).

28. *ракетла* – ракета – Ракéтла отишлá на Мéсец (Stojanović, 2010: 800).

ракета – тал. 1. пројектил или апарат који добива погон избацујући уназад млаз врућих гасова насталих сагоревањем хемијског горива (уз оскудацију из извора који носи сам уређај). 2. пројектил који сагоревајући развија светлост и служи за осветљење, сигнализацију, ватромет (RMS, 1973: 398).

29. *билет* – исправа за животињу – Ако нéмаш билéт за вра́нчу, нéма нúшта от-пазáр (Stojanović, 2010: 63).

билет – фр. возна карта; улазница, цедуља, службена потврда малог формата (RMS, 1967: 198); а) улазница, возна карта; б) позивница; пропусница (RSJ, 2011: 82); улазница, возна карта; пропусница, позивница; јавна исправа (Loma i sar., 2008: 252).

30. *манжетла* – манжетна – Сашúл чешúре с манжéтле (Stojanović, 2010: 442).

манжетна – фр. посувраћени доњи део рукава кошуље или блузе који се обично закопчава; доњи посувраћени део на ногавицама панталона, хлача (RMS, 1969: 294).

31. *амрел* – кишобран, сунцобран (Stojanović, 2010: 32).

амрел – тал. ручни штит којим се заштићује од кише, сунца, кишобран, сунцобран (RMS, 1967: 78); (итал. ombrello) ручни штит од кише и сунца, кишобран; амбрел, амбрела (Vuĵakliĵa, 2004: 41); падобран (Loma i sar., 2003: 155).

32. *сенција* – сирћетна киселина, есенција (Stojanović, 2010: 847).
есенција – лат. 1. веома концентрисан битни састојак дрога; етерично уље извучено из какве биљке. 2. оно што је најбитније, суштина (RMS, 1967: 860).
33. *базент* – базен – Ојдó и јá у базéнт да лáднем нóге (Stojanović, 2010: 42).
базен – фр. 1. а. вештачки, умјетно изграђено удубљење, удубина за воду: пливачки; б. зајажено место у води. 2. пространо удубљење унизини окружено узвишењима, котлина. 3. површина с које се сливају притоке у неку реку или море. 4. место у пристаништу где стоје лађе. 5. рударска област (RMS, 1967: 125).
34. *таблица* – ћачка таблица на којој се писало крижуљом (Stojanović, 2010: 912).
таблица – лат. 1. а. мања плоча с неким натписом или знаком: регистарске таблице; б. нарочито израђена мања плоча коју су користили ћаци који уче да пишу; мања табла на којој су трговци записивали дугове муштерија и др. 2. а. в. табела (а); б. мат. низ података о резултатима неке рачунске радње; (обично у мн.) систематски изложени износи одређених величина које се употребљавају у решавању разних задатака: множења, дељења; логаритамске таблице (RSJ, 2011: 1273).
35. *комендија* – комедија, шега, шала – Прајиш синóвац, с мéне комéндију. – Тéра си он комéндију, а лјуди мýслу óзбиљно ора́ти (Stojanović, 2010: 381).
комедија – лат., тал., (Skok, 1972:133), 1. књижевно дело веселог, шаљивог садржаја написано у драмском облику за извођење у позоришту; извођење, представа таквог дела; зграда у којој се изводе таква дела: карактера, Нушићева; играти у комедији. 2. враголија, шала, смешна ситуација: ћачке комедије. 3. незгода, неприлика настала из глупих разлога; компликација, збрка. 4. лукава замисао да се нешто постигне, игра; терати комедију (с неким или нечим) шалити се на нечији рачун, подсмеваше се (RSJ, 2011: 541–542).
- Проширење значења представља развој неких нових значења у дијалекту којих нема у стандардном језику. Анализирани корпус обухвата следеће примере:
36. *bicasu* – 1. двострука торба, бисаге. 2. мера за тежину, 20–30 кг. (Stojanović, 2010: 64).
bisage (фр. *bissac*) пл. двострука торба (у Лици), торба на седлу (Vujaklija, 2004: 118).
37. *либела* – 1. грађевинска алатка. 2. здрав, нормалан: Па́зи се ти о(д) Цтојáна, нејé бáш под либéлу (Stojanović, 2010 422).
либела – лат. справа за контролу водоравности равних површина (RMS, 1969: 201).
38. *колир* – оковратник, капуљача – Мóј дéда-е носíл колíур (Stojanović, 2010: 379); *колирка* – капуљача – Јéсени е дéда носíлгýњу с колíурку да га чýва от кúшу (Stojanović, 2010: 379).

колир – фр. оковратник, огрлица, јака (RMS, 1967: 787).

39. *багатела* – 1. ситница, безначајна ствар – Тóј куде нас ўде ко багатéла – Не трéбе ми тај багатéла, само да ми заузўма мéсто под амбар. 2. бадава, бесплатно – Ма купў га за багатéлу – На пўјац компири дошлў на багатéлу. 3. безначајан, зао човек (Stojanović, 2010: 41).

багатела – тал. безначајна ствар, маленкост, ситница; ништавна ствар (RMS, 1967: 119).

40. *баталијон* – батаљон, много – Пројдé низ дрўм на собóр баталијóн лўди (Stojanović, 2010: 50).

батаљон – фр. војн. батаљун пешачка јединица од три или четири чете (RMS, 1967: 147).

батаљон – вој. одред војске који представља према формацији, трећину или четвртину пешадијског пука, обично са 800–1000 војника, подељених у 4 чете (Vujačić, 2004: 105).

41. *букле* – блуза од буклеа – Обелéкла сам буклé, поглéј како ми стојў (Stojanović, 2010: 82).

букле – фр. врста вунене тканине храпаве, чворасте површине (RSJ, 2011: 114).

Да сумирамо, све романизме у говору Црне Траве можемо поделити у три групе: нулта семантичка екстензија, сужење значења реплике у односу на модел и проширење значења реплике у односу на модел. Нулта семантичка екстензија обухвата деветнаест примера (*етикетла, кланет, енекција, инвалида, консерва, вијолина, куверат/куферат, мармулада/мормелада, сапунчък/сапунче, табла-нет, вебруар, митрољез/митрољезац, вабрика, блomba, катанче, банда, баретка, абуланта, кременадла*). Сужење значења реплике у односу на модел обухвата шеснаест примера (*банка, барака, болта, бандаш, рецeпис, костим, трампа, бандера, ракетла, билет, манжетла, амрел, сенција, базент, таблица, комендија*). Проширење значења реплике у односу на модел обухвата шест примера (*бисаси, либела, колир/колирка, багатела, баталијон, букле*).

5. Закључак

Поред старог романског лексичког слоја, у говору Црне Траве који припада призренско-тимочкој дијалекатској области уочавају се и романизми новијег датума. Анализа показује да романске позајмљенице бројчано не доминирају у говору Црне Траве. За потребе овог рада анализирани су само именице. Корпус обухвата четрдесет једну именицу.

На основу спроведене анализе можемо закључити да се у корпусу уочавају три врсте промена у семантичкој екстензији. То су: нулта семантичка екстензија, сужење значења реплике у односу на модел и проширење значења реплике у односу на модел.

Један од два честа типа семантичке адаптације јесте нулта семантичка екстензија, о чему говори анализирани корпус који обухвата деветнаест име-

ница. Овај тип семантичке адаптације се односи на потпуно поклапање значења реплике и модела у свим контекстима.

Сужење значења реплике у односу на модел је, такође, чест тип семантичке адаптације. Анализирани корпус обухвата шеснаест именица. Овај тип семантичке адаптације подразумева да реплика „редукује број значења модела на одговарајући број оних значења која корисници језика примаоца сматрају потребним” (Stanković, 2016: 129–130). Дакле, уколико говорник призренско-тимочког дијалекта (Црне Траве) жели да именује одређени референт, од стандардног српског језика узима само оно значење које му је потребно за именовање тог референта.

Трећи тип семантичке адаптације јесте проширење значења реплике у односу на модел. Овај тип семантичке адаптације је редак. Анализирани корпус бележи свега шест именица. Пошто се романска позајмленица интегрише у говор Црне Траве, она шири или број значења или значењско поље, о чему говори анализирани корпус.

Литература

- Alanović, M. (2006). Susret sa zapadnom Evropom: galicizmi u srpskom jeziku. U: Subotić, Lj., Kleut, M., Bugarski, N. (prir.). *Susret kultura* (599–608). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Belić, A. (1905). Dijalekti istočne i južne Srbije. *Srpski dijalektološki zbornik*, I, 1–715.
- Bogdanović, N. i Marković J. (2000). *Praktikum iz dijalektologije*. Niš: Filozofski fakultet.
- Gudurić, S. (2006). Neki romanski elementi u srpskom jeziku. U: Subotić, Lj., Kleut, M., Bugarski, N. (prir.). *Susret kultura* (591–598). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Ivić, P. (1985). *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika: uvod i štokavsko narečje*. Novi Sad: Matica srpska.
- Klajn, I. (1996). Vrste romanizama u srpskohrvatskom jeziku i putevi njihovog dolaska, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXXIX/2, 45–64.
- Krstić, N. (1999). *Francuska književnost u srpskim prevodima (1775–1843)*. Novi Sad: Svetovi.
- Krstić, N. (2004). O francuskim pozajmljenicama u srpskom književnom jeziku, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XLVII/1–2, 93–111.
- Loma, A. (1994). Jezička prošlost jugoistočne Srbije u svetlu toponomastike. U: Ivić, P., Topolinjska, Z., Peco, A., Čupić, D., Bogdanović, N., Remetić, S., Žunić, D., Živanović, N. (prir.). *Govori prizrensko-timočke oblasti i susednih dijalekata* (107–136). Niš: Filozofski fakultet, Institut za srpski jezik SANU, Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Nišu.
- Loma, A., Bjeletić, M., Vlajić-Popović, J. i Petrović, S. (2003). *Etimološki rečnik srpskog jezika Sveska 1: A*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut za srpski jezik SANU.
- Loma, A., Bjeletić, M., Vlajić-Popović, J. i Petrović, S. (2006). *Etimološki rečnik srpskog jezika Sveska 2: BA–BD*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut za srpski jezik SANU.

- Loma, A., Bjeletić, M., Vlajić-Popović, J. i Petrović, S. (2008). *Etimološki rečnik srpskog jezika Sveska 3: BE–BJ*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut za srpski jezik SANU.
- Peco, A. (1985). *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Beograd: Naučna knjiga.
- Petrović, N. (1994). Romanizmi u pirotskom govoru. U: Bogdanović, N. (prir.). *U svetlu carskih gradova* (64–72). Niš: Filozofski fakultet, Studijska grupa za srpski jezik i književnost, Narodni muzej u Nišu.
- Petrović, S. (1994). Značaj dijalekatskog materijala za proučavanje turcizama u srpskom jeziku. U: Ivić, P., Topolinjska, Z., Peco, A., Čupić, D., Bogdanović, N., Remetić, S., Žunić, D., Živanović, N. (prir.). *Govori prizrensko-timočke oblasti i susednih dijalekata* (427–432). Niš: Filozofski fakultet, Institut za srpski jezik SANU, Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Nišu.
- Petrović, S. (2012). *Turcizmi u srpskom prizrenskom govoru. Na materijalu iz rukopisne zbirke reči Dimitrija Čemerikića*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Popović, M. (2005). *Reči francuskog porekla u srpskom jeziku*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* (1967–1976). Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska.
- Rečnik srpskoga jezika* (2011). Novi Sad: Matica srpska.
- Remetić, S. (1996). Srpski prizrenski govor I (glasovi i oblici), *Srpski dijalektološki zbornik*, XLII, 319–614.
- Sikimić, B. (1994). Slojevi rumunskih pozajmljenica u jugoistočnoj Srbiji. U: Ivić, P., Topolinjska, Z., Peco, A., Čupić, D., Bogdanović, N., Remetić, S., Žunić, D., Živanović, N. (prir.). *Govori prizrensko-timočke oblasti i susednih dijalekata* (457–468). Niš: Filozofski fakultet, Institut za srpski jezik SANU, Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Nišu.
- Skok, P. (1971–1973). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Stanišić, V. (1994). O nekim prizrensko-timočkim primerima srpsko-albanskih leksičkih odnosa. U: Ivić, P., Topolinjska, Z., Peco, A., Čupić, D., Bogdanović, N., Remetić, S., Žunić, D., Živanović, N. (prir.). *Govori prizrensko-timočke oblasti i susednih dijalekata* (469–478). Niš: Filozofski fakultet, Institut za srpski jezik SANU, Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Nišu.
- Stanković, St. (2008). *Granice prizrensko-timočkih govora u vlasotinačkome kraju*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Stanković, S. (2016). Francuske pozajmljenice u govorima jugoistočne Srbije. U: Stanković, S. (prir.). *Francusko-srpske lingvističke paralele* (123–143). Niš: Filozofski fakultet.
- Stevanović, J. (2018). Barokna geometrija rečenice u romanu *Priključenja Telemaka* Stefana Živkovića. U: Paunović, Z., Milanović, Ž. (prir.). *Konteksti 4* (135–147). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Vlajić-Popović, J. (1994). Germanizmi u govorima jugoistočne Srbije. U: Ivić, P., Topolinjska, Z., Peco, A., Čupić, D., Bogdanović, N., Remetić, S., Žunić, D., Živanović, N. (prir.). *Govori prizrensko-timočke oblasti i susednih dijalekata* (445–456). Niš: Filozofski fakultet, Institut za srpski jezik SANU, Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Nišu.

- Vujaklija, M. (2004). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.
- Vukadinović, V. (1996). Govor Crne Trave i Vlasine, *Srpski dijalektološki zbornik*, XLII, 1–317.
- Vukić, M. (1994). Romanizmi u „Rečniku timočkog govora” Jakše Dinića. U: Bogdanović, N. (prir.). *U svetlu carskih gradova (73–84)*. Niš: Filozofski fakultet, Studijska grupa za srpski jezik i književnost, Narodni muzej u Nišu.
- Избор
- Stojanović, R. (2010). Crnotravski rečnik, *Srpski dijalektološki zbornik*, LVII, 23– 1060.

ROMANISMS IN THE *DICTIONARY OF CRNA TRAVA* BY RADOSAV STOJANOVIC: THE SEMANTIAL ADAPTATION

Summary: The paper deals with the semantic adaptation of Roman borrowers in the speech of Crna Trava belonging to the Prizren-Timok dialectal area. The object of our interest is the meaning that a particular Romani borrower has in the standard Serbian language. The aim of this paper is to determine whether a particular Romani borrower has retained the meaning that exists in the standard Serbian language and in the speech of southeastern Serbia or has changed its meaning, i.e. whether there has been a narrowing/extension of meaning in relation to the meaning that is in the standard Serbian language. The material is taken from the *Dictionary of Crna Trava* by R. Stojanovic (Stojanovic, 2010). Based on the analysis we can conclude that there are three types of changes in the semantic extension in the corpus. These are: zero semantic extension, narrowing of the meaning of the replica in relation to the model, and the extension of the meaning of the replica in relation to the model.

Keywords: Romanism, the speech of the Crna Trava, the Prizren-Timok dialectal area, the standard Serbian language, the semantic adaptation

ФИГУРЕ МИСЛИ У РОМАНУ *Р. Ц. НЕМИНОВНО* (НОВА ВЕРЗИЈА) В. МАТИЈЕВИЋА

Апстракт: У раду се анализирају фигуре мисли у функцији ирационалног као доминантне приповједачке надстварности у новој верзији романа *Р. Ц. Неминовно*² Владана Матијевића, објављеној 2017. године. Хипербола и иронија (у ширем смислу схваћена) проучаване су са аспекта наратологије и лингвостилистике. Изведено је неколико структурних типова хиперболе на којима, између осталог, почива експресивност Матијевићевог романа о фантазмагоричној љубави и злочину наизглед обичног општинског чиновника.

Кључне ријечи: фигуре мисли, философија апсурда, стилогеност, стилематичност

Увод

Владан Матијевић, „брутални креатор књижевних светова изведених из сваке равнотеже“ (Хамовић, 2018) са наглашеним осјећајем за „апсурдно смешно“ (Марчетић, 2018), романом *Р. Ц. Неминовно* (1997) „начинио је снажан продор у српску књижевност“ (Хамовић, 2018). Нова верзија романа, објављена 2017. године, по пишчевим ријечима друкчија је од прве (1997) захваљујући новој, стилски преобликованој реченици.³ Све остало је, условно речено, старо – и ликови, и фабула, и композиција. Матијевићев „роман о случају“ јесте приповијест о фантазмагоричној љубави и злочину наизглед обичног општинског чиновника Радомана Циврића, званог Неминовно. Упркос очекиваном, и унапријед одређеном, дакле, предестинираном Радомановом схватању стварности и њеној апсурдној, гротескној баналности, јунак овога романа ствара и један нови свијет који се темељи на његовој ирационалној и предимензионисаној љубав према Слободанки Киш. Апсурд почива, са једне стране, на Циврићевом преобликовању и/или прихватању свега ирационалног као стварног (од онога фантастичног до умишљеног), а са друге, на читаочевом прихватању чудесног у књижевном свијету, али уједно и на зачуђености над поступцима и схватањима Радомановим. И не само то, у књижевном свијету романа срећемо Читао-

¹ ninaceklic@yahoo.com

² (RC) У: Vladan Matijević, R. C. Neminovno: nova verzija, Laguna, Beograd, 2017.

³ „Може се рећи да роман није нов, али да његове реченице јесу.“ Преузето 10. 1. 2019. са: (<https://www.danas.rs/nedelja/neminovno-ali-novo/>).

ца и Писца, Циврићеву жену вјештицу, папагаја Доминга, литерарне ловце, те композициону структуру са елементима интертекстуалности, која је остварена уметањем пјесама, ауторских дидаскалија, анкете, драмског текста и увођењем извода из рецензија. Дакле, читаоцу је све прихватљиво изузев Неминовног.

И језик романа, односно његова *нова* реченица примарно је онеобичајена употребом Циврићеве поштапалице *неминовно*, увијек маркиране курзивом⁴, којом свезнајући приповједач сугерише да је она у сржи јунаковог фразеолошког и идеолошког становишта⁵ и његовог погледа на стварност, од кога се уједно дистанцирају и наратор и читалац и остали ликови. У свјетлу философије апсурда, потпомогнут Матијевићевим зналачким наративним поступком, Радоман Циврић израста у лик друштвено неприлагођеног, отуђеног и усамљеног човјека свјесног предодређености људског живота, сизифовски котрљајући оно своје *неминовно* од баналности преко имагинације до само њему схватљивог смисла. Другим ријечима, у свијету коначности и апсурдно баналном свакодневном понављању идентичних радњи, Р. Ц. Неминовно изненадном љубављу према колегиници Киш надилази и себе и сопствену стварност. Међутим, Р. Ц. није камијевски трагичан јунак. Он не умије да сагледа реалност, па самим тим ни да јој се супротстави. Од потенцијално трагичног јунака он прераста у јунака-карикатуру, а то писац остварује преувеличавањем и исмијавањем. Дакле, доминантна обиљежја романа су чудесно и иронично, с тим што једно друго најчешће искључују. Односно, гдје има ироније, фантастике нема или је престаје бити. Ефекте фантастичног, иронијског и ироничног Матијевић постиже двама начинима – приповједним поступцима (неподударењем у тачкама гледишта) и лингвостилистичким (употребом хиперболе).

Феномен ироније истраживале су и још то чине многе науке и научне дисциплине, од реторике, лингвистике, књижевности, философије, психологије, антропологије до културологије, прагматике и семантике. У ужем смислу ријечи, она се везује за Сократов начин говора, који је служио за подучавање саговорника. Притворно се служећи незнањем, Сократ је ученике стављао у позицију онога који подучава, да би потом, постављајући врло сложена питања, показао да њихово знање није потпуно. Иронију Квинтилијан касније описује као реторичку фигуру којом се изражава „супротно од онога што се говори“ (Kvintilijan, 1985: 44–53). Савремена лингвостилистка под иронијом подразумева фигуру хармоничног противурјечја „у којој је задати смисао супротан ономе што је казано“ (Ковачевић, 2000: 115). Обједињујући утицаје класичне грчке философије (Сократ, Аристофан) и савремене њемачке философске мисли (Кант, Фихте) Ф. Шлегел наводи да се „романтичарска иронија“ као философски метод реализује тако што се „речи и дефиниције померају изван домаћаја њихове уобичајене употребе, чак до тачке на којој се ломе, преламају“ (в. о

⁴ О употреби фрагментарног управног говора код Матијевића, односно курзивом маркираних лексема видјети у: (Милановић, 2017: 232–234) .

⁵ У раду смо термине фразеолошка и идеолошка тачка гледишта употребљавали према (Uspenski, 1979).

томе у: Vošković, 2008: 30–43). Правећи дистинкцију између ироније и хумора Анри Бергсон (1993) дефинише иронију као „оно што би требало да буде, претварајући се да верујемо да је то управо оно што постоји“, док Ж. Женет (2002: 207) тврди да иронија „доноси антифразу на чињенички суд, а хумор на вредносни“. Иронија је, дакле, појава која умногоме надилази област проучавања стилских фигура и функционише у језику и мишљењу.

Фантастично као жанр најпрецизније дефинише Цветан Тодоров истичући да је оно увијек смјештено на граници између два жанра, чудесног и чудног, те да „*traje samo onoliko koliko i neodlučnost zajednička čitaocu i liku, na kojima je da odluče da li ono što оражају potiče ili ne potiče od stvarnosti kakva ona jeste prema општем mišljenju*“ (Todorov 2010: 42).

У раду ћемо најприје указати на наративне поступке засноване на неподударању тачака гледишта (уп. Uspenski 1979) који су средства изражавања апсурдно комичног, ирационалног и ироничног у Матијевићевом роману. Они се реализују у три типа корелацијских отклона од тачке гледишта, и то у међуодносима концептуалних позиција – главног лика, свезнајућег приповједача и читаоца – 1) неподударање становишта лика и читаоца; 2) неподударање становишта наратора и лика и 3) неподударање тачке гледишта наратора и читаоца. Потом, у другом дијелу рада бавићемо се хиперболом, чија употреба резултате иронијом или је пак средство за постизање чудесног.

Иронија условљена неподударањем тачака гледишта

По мишљењу Ј. Делића, са Матијевићем, у српску прозу, долазе „неки нови ђаволи“, а он постаје Булатовићев наслједник, али у исто вријеме и близак сродник европске књижевности, „од Раблеа и Маркиза де Сада у Француској, до Гогоља и Булгакова у руској књижевности“ (Делић, 2018). „Метастазираним апсурдом“ у који ураћају сви његови јунаци, „више лутке, више приказе и карикатуре, него стварни ликови“ (Pantić према RC, 120) Матијевић жанровски закорачује у свијет ироније, тачније, по Фрајовој методолошкој подјели у категорију *иронијског жанра*, гдје је јунак по моћи слабији од читаоца (в. о томе у: Fraj, 2005: 45–46). И јунак и читалац у Матијевићевом роману *Р. Ц. Неминовно*, најприје се, управо по Тодоровљевој парадигми разумијевања фантастичне књижевности, колебају између *чудног* и *чудесног*. Потом, јунак по природи слабијега склизне у стварност и природним законима оправда необичну појаву, *постварности* је, и тим се поступком определијели за – *чудно*. Читалац пак новим правилима природе озакоњује необично и ступа у жанр – *чудесног*. Будући да се фантастично заснива на заједничкој неодлучности читаоца и лика, њихове различите концептуалне позиције и избори у Матијевићевом роману, те *неоправдано правдање* натприродног, својствено Неминовном (лику), заправо се преламају и прожимају, те од фантастичног творе – иронијско. Томе свједочи и наредни ексцерпирани примјер:

R. C-ova mršava ženica zvala se Ranka, ali su je svi zvali Veki, zato što su mislili da je veštica. Često bi i on u tu glupost poverovao pošto su ručkovi koje je spremala bili neukusni, jednom je u čorbi našao krilce slepog miša, po ceo bogovetni dan je šaputala vradžbine, a umela je i da leti na metli, međutim, na kraju bi odagnao tu mogućnost. Ovo je vek prosvetlosti i u njemu, *neminovno*, ne mogu živeti veštice, zaključio bi R. C. Letenje na metli, koje je Veki ponekad upražnjavala, pravdao je njenom željom za visinama i snovima iz mladosti kada je maštala da postane stjuardesa. Ostale čudne sklonosti supruge nije smatrao da je potrebno da objašnjava. (RC: 13).

У првој реченици наведеног примјера свезнајући приповједач посредно карактерише Циврићеву супругу као вјештицу, употријебивши глагол у 3. лицу множине (*звали су је Веки зато што су мислили да је вјештица*). Он се дистанцира од општег мишљења о њој. Другом реченицом, тачније лексемом *глупост*, наратор открива Радоманов став о општем мишљењу, али га доводи и у стање неодлучности. Са једне стране, чињенице показују да она заиста и јесте вјештица, а са друге, он одбацује ту могућност, правдајући је здраворазумским схватањем да је „ово век просвећености“. Надаље, и још једну нестварну појаву (*летење на метли*) главни јунак оправдава женином жељом да постане стјуардеса. Будући да јунак антифразом реагује на чињенични суд и да је задати смисао супротан од онога што је казано, недвосмислено је ријеч о иронији, али и о супротстављању двије концептуалне позиције – позиције лика и читаочеве. Читалац, наиме, прихвата чудесно као чињенични суд. Друкчије речено, све што приповједач нуди као онострано, а читалац прихвата, јунак романа оправдава стварним. Са читаочевог аспекта јунак улази у сферу иронијског, док он остаје у чудесном.

Однос свезнајућег приповједача и лика у Матијевићевом роману такође указују на неподударање идеолошке и фразеолошке тачке гледишта засноване на приповиједању са фразеолошке концептуалне позиције неког одређеног лика, с тим да се тај лик вреднује са неке друге тачке гледишта. Приповједач и лик заузимају исту фразеолошку позицију, али на идеолошком плану, заправо, лик представља предмет ауторовог вредновања, којим се наратор од ње очуђује. Овај поступак јесте „један од типичних средстава за изражавање *ироније*“ (в. о томе у: Uspenski, 1979: 147–149). То репрезентује и наредни примјер:

Pesme je R. C. prestao da piše onoga dana kada ga je šefica Anđa uhvatila da po marginama službenog lista reda svoje hijeroglife. On se uplašio, pa se spetljavao, pa je posrveneo, pa je poželeo u zemlju da propadne. Ona je rekla hmmm, odmahнула glavom, okrenula se i otišla. Zbog nedoličnog ponašanja na radnom mestu R. C. je tada izgubio deset odsto svog mesečnog dohotka, ali i inspiraciju za poeziju. Taj drugi gubitak je bio stoodstotan i večan (RC: 16).

Стилогеност прве реченице цитираног одломка почива на инверзији објекта који се нашао у иницијалној реченичној позицији, и то испред субјекта и предиката. Овакав распоред реченичних конституената подразумева информативну наглашеност онеобичајено позиционираног објекта. Лексема *песме* добија статус реченичног фокуса у склопу проширене рематске структу-

ре, додатно онеобичајене уметањем тематског субјекта. Она је, дакле, у центру читаоачеве пажње. Нараторова фразеолошка тачка гледишта, која се подударе са ликовом, исказана је посљедњом реченицом ексцерпираниог одломка. Идеолошка тачка гледишта и чињенични суд, пак, потпуно се удаљавају од тог становишта. Приповједач са иронијом наглашава и преувеличава Џиврићев губитак – *стодстотни и вечни*. Посљедња реченица не само што је семантички иронијска него је и хиперболизована.

Међуодноси приповједачеве и читаоачеве концептуалне позиције у роману остварују се експлицитним и посредним ословљавањем читаоца. Овим поступком наратор неочекивано иступа из своје уобичајене позиције и дистанцира се од читаоачевог становишта. У оваквим секвенцама *Писац*, „тај стари, свезнајући приповедач“ (RC, 56), обраћа се читаоцу објашњавајући му своје наративне поступке, неријетко исмијавајући његово становиште или становиште лика, и то најчешће у тренуцима када се читаоачева тачка гледишта почне стапати са гледиштем лика. Читаоачево идеолошко становиште удаљава се од позиције лика и приклања приповједачевом. Друкчије речено, наратолошком металепсом приповједач, прекорачујући границу између фикције и стварности, прекида читаоачеву илузију о вјеродостојности становишта лика. Динамика нараторове позиције у односу на читаоачеву доприноси иронији, док је динамика читаоачеве позиције условљена гледиштем приповједача карактеристична за гротеску (в. о томе у: *Uspenski*, 1979: 176–180). Приповједачева обраћања читаоцу у роману увијек су изненадна, гротескна и комична и у сагласју са Матијевићевом аутопоетичком биљешком: „Јесте и ругање мој начин борбе, али и огољавање стварности и увеличавање и карикирање појава, лица и догађаја из овог времена“ (Матијевић, 2012: 100). Сљедећи примјери то и потврђују:

- 1) Tužan zbog nerazumevanja okoline (dragi Čitalac zna da je to bio problem svih izuzetnih ljudi), R. C. je prestao da se raspituje. (RC: 136);
- 2) Ona će mu milovati obraze, čelo, bradu, uši, nos, usne... (Mada to od njega niko nije tražio, dragi Čitalac je dodao kosu, veđe, trepavice, vrat i ramena. Time je pokazao da prati radnju romana, što je za svaku pohvalu). (RC: 129);
- 3) (Pisac je uzeo letvu, okrenuo je na kant i dragog Čitaoca vratio među zgrade. „Tvoja uloga je da čitaš, a ne da ometaš“, rekao mu je). (RC: 124);
- 4) Iako ove reči samokritike nisu bile u R. C-ovom maniru, dragi Čitalac u njima nije video ništa neobično, ni zloslutno, pa mu zato Pisac ukazuje na njihov značaj. Tim rečima R. C. je ispoljio sumnju u svoju bitnost, što je prvo vidljivo naprsnuće dotad čvrstog ega (RC: 122).

Први наведени примјер, који репрезентује приповједачев отклон од претпостављеног читаоачевог/општеприхваћеног становишта, остварен је иронијом. Наиме, наратор се користи дедуктивним закључивањем са првом премисом која је заједничка лику и читаоцу – *неразумевање околине је проблем свих изузетних људи* и другом премисом која припада становишту лика – *Р. Ц. је тужан због неразмевања околине*, што доводи до конклузије – *Р. Ц. је изузетан човек*. У овом случају, читалац прихвата приповједачеву тачку гледишта којом

је речено оно што смислом није задато, дакле – иронично. У четвртном примјеру свезнајући приповједач упозорава читаоца *на прво видљиво напрснуће Р. Ц.-овог дотад чврстог ега*. Читалац се, по нараторовом виђењу, успавао, „упловио“ у лик, прихватио његово мишљење, па га опомиње и опет чини антифразу на читаочево виђење и чињенични суд – а то је да *Р. Ц. има чврст его*.

Са нараторолошког аспекта иронијско и иронично значење се у роману *Р. Ц. Неминовно* остварују супротстављањем фразеолошких и идеолошких тачака гледишта између читаоца и лика, приповједача и лика, те приповједача и читаоца.

Хипербола у функцији иронијског, ироничног и фантастичног (чудног и чудесног)

Хипербола је стилска фигура преувеличавања, које подразумејева „не-спојивост наведеног и реалног“ (Kovačević, 2000: 115), а њена „stilogenost počiva na svojevrsnom dijalogu koji se uspostavlja između neutralnog i hiperboliziranog izraza, u kome je došlo do zamjene sema kvantiteta“ (Katnić Bakaršić, 1996). Оно што везује фантастично и хиперболу јесте чињеница да су „superlativ i preteranost u fantastičnom pravilo“ (Todorov, 2010: 90). Однос између хиперболе и ироније почива на чињеници да се хипербола „kroz druge trope i figure, kao metaforu, metonimiju, sinegдоху, antifrazу, uопће ironiju i uzvikе pokušava pojačати i opirati se na njih“ (Simeon I, 1969: 475).

У зависности од језичког нивоа на којем се реализује, у Матијевићевом роману су се издојили сљедећи типови хиперболских структура:

- Структуре са хиперболизованом једном лексемом:

Stanar se zvao Možekonjурepdaiščupa. (RC: 32);

- Хипербола реализована синтагмом:

Najseksepilniji balkanski pisac od Homera pa naovamo, Vladan Matijeвић (u daljem tekstu On), sedeo je i pisao. (RC: 161);

- Хипербола исказана реченицом:

Na asfaltu je ostalo udubljenje od težine malopre ispuštenog dinara. (RC: 21); R. C-ove suze su kapale na ulicu, pa su se u njima davili mravi. Vredni mravići – neplivači. (RC: 133); Semafor je nastavio da menja boje, a on je toliko dugo stajao na pešačkom prelazu da su izviđači počeli da ga koriste za orijentaciju, pošto se po njemu, sa severne strane, nahvatala mahovina. (RC: 135);

- Структуре у којима је хипербола исказана двјема реченицама, гдје је преувеличани израз изречен другом реченицом:

R. C-ov pogled je pao na džip parkiran ispred stanice i spasonosna ideja mu je sinula. (Pogled je olubio džip, ali ništa strašno, trebalo ga je samo malo ispeglati kod limara, onda naneti tanak sloj gita, pa prešmirglati sitnom, pa vodenom šmirglom, i kod nekog

farbara, koji ima dobar kompresor, prešpricati.) (RC: 122); Dino je počeo da se smeje, istina kiselo. *Kap kiseline mu je pala sa usana na pantalone i progorela ih.* (RC: 72); Veki je zinula kao peš. *U njenu usnu duplju uleteo je pevac Domingo i prekrio se jezikom.* (RC: 127); Možekonjurepdaiščupa je tako, skroz neometano, sakupljao ženske gaćice [... *Fabrika ženskog veša uvela je i treću smenu jer je na tržištu primećena nestašica gaćica, pogotovu crnih, čipkanih.* (RC: 33);

▪ Хипербола која се реализује на нивоу текста најчешће је осложена метафором, персонификацијом и кумулацијом:

Ženska radoznalost ujeda nesrećnu devojku. Slobodanka Kiš se neminovno brani, damskom torbicom udara odvratnu neman po iskeženoj njušci, ali to joj ne pomaže, ova je i dalje grize svojim ostrim zubima. (U R. C-ovoj svesti otelotvorena ženska radoznalost najviše liči na čudovište nastalo ukrštanjem hrčka i dinosaurususa). (RC: 47);

Možekonjurepdaiščupa je skočio kao munjom pogođen i zakuckao, joj, izvini, gazda, ja ko neki papak zaboravio da te poslužim rakijom. [... *Njihova borba se ubrzo rasplamsala. [...] Možekonjurepdaiščupa je navaljivao, preklinjao i molio, dubio na glavi, stajao na rukama, izvodio kolut napred, kolut nazad, pravio zvezdu, most, tunel, sipao rakiju sebi na kosu, devojčuri u nedra, mućkao je po ustima, [...* (RC: 83).

Из романа је ексцерпиран само један примјер структура првог типа и односи се на перифрастичну кованицу насталу од фразеолошког израза – *може коњу реп да ишчупа снажан је*. Иако припада уобичајеним фразеолошким, окамењеним хиперболама, њена стилогеност почива на графостилемском нестандардном спојеном писању лексема у наведеној конструкцији, те чињеницом да се њоме именује један од ликова. Стилогеност примјера другог типа почива на његовом преувеличаном, али и ироничном значењу. Приповједач се, по већ описаним моделима, „рута“ свима (увријеженим друштвеним ставовима, ликовима, читаоцу), па и себи самом, односно исмијава и себе исмијавајући тако и друге. И примјери трећег структурног типа осложени су бритким хумором, хиперболизовани до апсурда – у *Циврићевим сузама даве се недужни мрави*, а његово *дуго, замишљено стајање на семафору трајало је толико да му се на сјеверној страни тијела нахватала маховина*. У Матијевићевом роману најфреквентније су потврде четвртог типа. *Differentia specifica* ових структура темељи се на денотативном значењу прве реченице, чије се значење тек наредном реченицом перифрастично развија и хиперболизује, те постаје неподударно са примарно исказаним неутралним значењем. Хипербола која се реализује на нивоу текста као надреченичног јединства неријетко је у блиској вези са другим фигурама. Међутим, оно што је чини семантички доминантном јесте унапријед хиперболизовани израз који се у наставку још више, понекад и климаксно, интензификује. Овај се тип разликује од осталих и по обиљежју чудног или чудесног. На примјер: (*Usled toga je pocrveneo, a uši su mu se zapalile. Bio je prinuđen da sa zida otkači ručni aparat za gašenje požara. [...] Belom penom što je izlazila iz mlaznice ohladio je jedno uho, zatim je mlaznicu uperio ka drugom. [...] Sigurno se dive mom besprekorno spretnom rukovanju protivpožarnim aparatom, zaključio je R. C. Velika Guza je prestala da jede, Dino je odložio digitron.* (R.C. 75)).

Ексцерпирани фрагмент примјер је хиперболе која се од а priori ироничног преобликовала у чудно. Такво значење јој је обезбиједила посљедња реченица, којом се фактички потврђује употреба *противпожарног апарата за гашење од стида поцрвјелих ушију*. Од свих наведених типова хиперболе у роману *Р. Ц. Неминовно* најстилогенији су примјери посљедњег, петог типа, који се реализују на нивоу текста и који су најчеће у семантичком сагласју са неким другим стилским фигурама.

С обзиром на то да „fantastična književnost posebno nastoji da opiše njene preterano naglašene oblike, kao i njena različita preoblikovanja ili, ako hoćete, izobličenja“ (Todorov, 2010: 132), употреба хиперболе у овом жанру, па и у оним граничним – чудном и чудесном – неизоставна је, с тим да у таквом књижевном свијету она прераста у наглашено чудно, хиперболично чудесно или пак потпуно „склизне“ у фантастично.

Закључак

Доминантна обиљежја Матијевићевог романа *Р. Ц. Неминовно* (нова верзија), иронијско, иронично и фантастично (чудно и чудесно), у овом раду покушали смо расвијетлити са два аспекта – наратолошког и лингвостилистичког. Наратолошком анализом дошли смо до закључка да се ефекти иронијског и ироничног (и фантастичног) у роману остварују неподударањем фразеолошких и идеолошких тачака гледишта лика, приповједача и читаоца, односно резултат су Матијевићевог изванредног и комплексног наративног поступка. Са лингвостилистичког аспекта, доминантна фигура мисли којом се постижу ови ефекти јесте – хипербола. Са једне стране она је средство којим се постиже иронично, појачава иронијско значење, а судјелује у фантастичном. Са друге пак стране хипербола представља и саму суштину ових феномена, јер све што перцепирамо као фантастично јесте и надприродно, дакле у опозицији са стварним „преувеличано“, а све што је иронично до крајности је неподударно са смислом.

Литература

- Bergson, A. (1993). *Smeh: esej o značenju komičnog*, preveo Srećko Džamonja, Beograd: Lapis.
- Bošković, A. (2008). *Pesnički humor u delu Vaska Pope*, Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Delić, J. (2018). *Savremena srpska proza*, preuzeto 10. 1. 2019. sa: <https://moravainfo.rs/2018/11/u-trsteniku-predstavljen-knjizevni-portret-vladana-matijevica/>.
- Hamović, D. (2018). *Savremena srpska proza*, preuzeto 10. 1. 2019. sa: <https://moravainfo.rs/2018/11/u-trsteniku-predstavljen-knjizevni-portret-vladana-matijevica/>.

- Katnić Bakaršić, M. (1996). *Gradacija (Od figure do jezičke kategorije)*, preuzeto 18. 1. 2019. sa: <http://www.stilistika.org/marina-katnic-bakarsic-gradacija>.
- Kovačević, M. (2000). *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Kvintilijan, M. F. (1985). *Образовање говорника*, preveo Petar Pejčinović, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Marčetić, A. (2018). *Savremena srpska proza*, preuzeto 10. 1. 2019. sa: <https://moravainfo.rs/2018/11/u-trsteniku-predstavljen-knjizevni-portret-vladana-matijevica/>.
- Matijević, V. (2012). *Мемоари, амнезије*, Beograd: Službeni glasnik.
- Milanović, N. (2017). *Ogledi iz sintaksostilistike*, Istočno Novo Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Nortrop F. (2005). *Anatomija kritike*, prevela Gorana Raičević, Novi Sad: Orpheus.
- Simeon, R. (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Todorov, C. (2010). *Uvod u fantastičnu književnost*, prevela Aleksandra Mančić, Beograd: Službeni glasnik.
- Uspenski, B. A. (1979). *Poetika kompozicije. Semiotika ikone*, Beograd: Nolit.
- Ženet, Ž. (2002). *Figure V*, preveo Vladimir Kapor, Novi Sad: Svetovi.

FIGURES OF THOUGHT IN V. MATIJEVIĆ'S NOVEL *R.C. INEVITABLY* (NEW VERSION)

Summary: The paper analyzes figures of thought in the function of the irrational as the dominant narrative surreality in the new version of Vladan Matijević's novel *R. C. Inevitably* published in 2017. Hyperbola and irony are studied from the aspect of naratology and linguostylistics stylism - structural weaving - and from stylogenic aspect – the affective value of the mentioned stylistic figures in a strictly given context. Several structural types of hyperbola on which, among other things, lies the expressiveness of Matijević's novel about fantasmagoric love and the crime of seemingly ordinary municipal clerk, are distinguished.

Keywords: figures of thoughts, philosophy of absurdity, stylogenic, stylematic.

Марина С. Спасовска¹
Универзитет во Тетово
Филолошки факултет

УДК 811.163.3`35
811.163.41`35

Марина Р. Даниловска
Универзитет во Тетово
Филолошки факултет

ЗА НЕКОИ ПРАВОПИСНИ РЕШЕНИЈА ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО СРПСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во нашиот труд ќе направиме компаративен преглед на најновиот Македонски правопис, од една, и на најновиот Српски правопис, од друга страна. И двата јазика кои се предмет на нашето разгледување се сродни, како по потекло, така и по категоризација на правописните правила (фонетски), па поради тоа се определиме за една ваква анализа. Овие две важни книги, кои претставуваат унифициран збир на правила за пишување на зборовите, имаат слична структура, односно се составени од неколку поглавја поставени речиси по ист редослед. Сепак, за нас, најинтересни и највпечатливи за анализа се правилата за: Употреба на голема буква, Слеано и разделено пишување на зборовите и Скратеници. Преку сопоставување на одредени примери ќе се обидеме да ги посочиме сличностите и разликите во одредени правописни правила.

Клучни зборови: јазик, правопис, структура, голема буква, скратеници.

Правописот на секој јазик претставува унифициран збир на правила за пишување на зборовите, но ниту еден правопис не е конечно затворено поглавје. Тоа е така затоа што промените во секој јазик се природен процес, односно јазикот е жива материја, тој постојано се менува, обновува, модификува и се приспособува на потребите на неговите говорители. Во нашиот труд разгледуваме некои правописни решенија во македонскиот и во српскиот јазик, коишто како целосно развиени јазични системи претставуваат официјални јазични средства за комуникација на две сродни нации. Ќе направиме компаративен преглед на најновиот Македонски правопис², од една, и на најновиот Српски правопис³, од друга страна. Овие две важни книги, кои претставуваат унифициран збир на правила за пишување на зборовите, имаат слична структура, односно се составени од неколку поглавја поставени речиси по ист редослед. Сепак, за нас, најинтересни и највпечатливи за анализа се правилата

¹ marina.spasovska@unite.edu.mk

² (2015). *Правопис на македонскиот литературен јазик*. Скопје: „Универзитет Св. Кирил и Методиј“; Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

³ (2017). *Правопис српскога језика*. Нови Сад: Матица Српска.

за: Употреба на голема буква, Слеано и разделено пишување на зборовите и Скратеници. Преку сопоставување на одредени примери ќе се обидеме да ги посочиме сличностите и разликите во одредени правописни правила.

Поглавјата посветени на Употребата на голема буква и во двата правописа заземаат поголем простор, односно се пообемни, така што ние ќе се ограничимо на неколку сегменти, истакнувајќи ги најпрвин сличностите, а потоа и разликите:

И во двата правописа имињата на божества и на митолошки суштества се пишуваат со голема буква (*Хера, Весна, Аполон, Афродита*);

Што се однесува до туѓите лични имиња кои во својот состав содржат член или честичка, и во македонскиот и во српскиот јазик се пишуваат на следниов начин: *Винцент ван Гог, Леонардо да Винчи, Лудвиг ван Бетовен*, но кога членот или честичката стојат на почетокот, односно кога одат само со презимето, се пишуваат со голема буква: *Ван Гог, Да Винчи, Ван Бетовен* и др.

Со голема почетна буква се пишуваат и имиња на празници: *Божик, Велигден, Духовден, Бајрам, Нова година*(мак.); *Божик, Ускрс, Духови, Бајрам, Нова година* (срп.).

Имињата на војни, востанија, револуции, исто така се пишуваат со голема буква (само на првиот дел од називот, секако, освен ако некој дел не претставува лично име): *Илинденско востание/Илинденски устанак, Француска револуција/Француска револуција, Втора светска војна/Други светски рат*.

Идентични правописни решенија и во двата јазика има во однос на пишувањена називите на институции, установи, организации, здруженија, партии, манифестации, уметнички дела, награди и признанија. Сите тие се пишуваат со голема буква само на првиот составен дел на името, се разбира, освен некој дел што претставува лично име: *Македонски народен театар, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Мак фест, Матица српска, Народна скупштина Републике Србије, Вуков сабор...*

Во однос на присвојните придавки изведени од лични имиња, важат истите правила и во македонскиот и во српскиот јазик, а тие се дека присвојните придавкина *-ов/-ев* и *-ин* се пишуваат со голема буква: *Марков, Његошев, Десанкин, Дамаклов меч, Ахилова пета*, додека оние со суфиксот *-ски* се пишуваат со мала буква: *негошевски, донкихотовски, езоповски* и сл.

Имињата на историски периоди, епохи, уметнички, стилски и филозофски правци и во двата јазика се пишуваат со мали букви: *бронзена ера/бронзено доба, хуманизам, ренесанса, нова ера...*

Како што истакнавме, постојат и различни правописни решенија во однос на употребата на големата буква во македонскиот и во српскиот јазик, а тие се однесуваат на пишувањето на:

Имињата на небесните тела, созвездии, галаксии, планети и сл. Имено, според најновото издание на Правописот на македонскиот литературен јазик, ваквите имиња се пишуваат со голема буква на секој составен дел на називот: *Венера, Деница, Голема Мечка, Кумова Слама, Халејева Комета*, додека според

Правописот на српскиот јазик само првата почетна буква е голема, а другиот дел од името се пишува со мала буква: *Венера, Даница, Велики медв(ј)ед, Кумова слама, Халејева комета...*

Разлики меѓу двата правописа постојат и во врска со пишувањето на географските имиња⁴. Имено, во македонскиот јазик ваквите имиња се пишуваат со голема буква, и тоа на сите делови што влегуваат во составот на името, освен на службените зборови. На пример: *Европа, Северна Америка, Полошки Регион, Атлантски Океан, Брегот на Слоновата Коска, Балкански Полуостров, Охридско Езеро, Шар Планина, Амазонска Прашума*, итн. Во Правописот на српскиот јазик (стр. 60-62) се пропишани различни правила, односно, со голема буква на секој составен дел од името се пишуваат имиња на држави, на (кон) федерални и автономни единици и на населени места: *Федеративна Народна Република Југославија, Сједињене Америчке Држави, Нови Јужни Велс, Смедеревска Паланка, Петровац на Мору*, додека, пак, имињата на различни релјефни облици, имињата на води се пишуваат со голема буква само на првиот дел од називот: *Стара планина, Света гора, Вардарска удолина, Полошка котлина, Бокооторски залив, Атлантски океан, Јадранско море, Велики бачки канал*.⁵

Разлики постојат и во однос на пропишаните правила за пишување на административни единици, односно, во македонскиот јазик тие се пишуваат со голема буква на секој составен дел од називот: *Општина Центар, Автономна Покраина Бољцано-Варајдинска Жупанија*, додека, пак, во српскиот јазик се пишуваат со голема буква само првите зборови, а останатите делови само ако сами по себе се сопствени имиња: *Београдски пашалук, Савска бановина, Београдска армијска област, Санџак Срем...*

И општопознатите неофицијални имиња на територии се пишуваат различно и во двата јазика; односно: *Градот на Светлината / Град светлости* (Париз); *Вечниот Град / Вечни град* (Рим); *Големата Бара / Велика бара* (Атлантски Океан)...

Хороскопските знаци во македонскиот јазик се пишуваат со мала буква: *бик, девица, лав...*, додека, пак, во српскиот јазик се пишуваат со голема буква: *Бик, Д(ј)евица, Лав*.

Во однос на употребата на голема буква, разлики меѓу Македонскиот и Српскиот правопис постојат и во однос на пишувањето на имиња на жители,

⁴ „Под географски имиња се подразбираат имињата на галаксиите, соѕвездија, планети, ѕвезди, континенти, држави, прекуморски територии, региони, општини, градови, села, населби, океани, мориња, реки, водопади и др.“ (Правопис на македонскиот јазик, стр. 43).

⁵ Имињата на географските подрачја, на макро и микро региите, сливовите и сл. според Српскиот правопис се пишуваат: *Банат, Скандинавија, Мала Азија, Црногорско приморје, Бока которска, Азурна обала, Далеки исток, Црноморски слив, но Неготинска Крајина, Далматинска Загора, Хрватско загорје, Ваљевска Подгорина, Равни Котари*. Во дополнително објаснување, односно т.н. напомена (ПСЈ, 2015: 61) се истакнува следново: „Пошто су речи *крајина, загора, загорје, подгор(ина), котар(и)* углавном изгубиле опште (истор. термилошко) значење, а на нѝх се, испуштањем одредбене речи која им претходи, најчешће своди име (у тим местима односно подручјима редовно) – пишемо их великим словом и када су део вишечланог имена изван почетне позиције“.

односно во македонскиот јазик со голема буква се пишуваат имињата на жители на континенти (*Европеец, Азиец, Американец*), на региони (*Тиквешанец, Мариовец, Малешевец*) и на сегашни и некогашни држави (*Македонец, Англичанец, Византиец, Римјанин*), додека имињата на жители на градови, села, населби, маала се пишуваат со мала буква (*скопјанец, охриданиец, новоселец, дебармаалец*). Во српскиот јазик сите имиња на жители (на континенти, држави, покраини, градови, области) се пишуваат го голема буква: *Аустралијанац, Европљанин, Бугарин, Београѓанин, Шумадинац, Бањалучанин...*

Исти правописни решенија во македонскиот и во српскиот јазик		
во однос на употребата на голема буква		
	Македонски јазик	Српски јазик
Лични имиња	<i>Александар, Душан, Јована</i>	<i>Александар, Душан, Јована</i>
Туѓи лични имиња кои во својот состав содржат член или честичка	<i>Винсент ван Гог</i> <i>Леонардо да Винчи</i> <i>Лудвиг ван Бетовен</i> <i>(Ван Гог, Да Винчи)</i>	<i>Винсент ван Гог</i> <i>Леонардо да Винчи</i> <i>Лудвиг ван Бетовен</i> <i>(Ван Гог, Да Винчи)</i>
Имиња на празници	<i>Божик, Велигден, Духовден, Бајрам, Нова година</i>	<i>Божик, Ускрс, Духови, Бајрам, Нова година</i>
Имиња на војни, востанија, револуции	<i>Илинденско востание, Француска револуција,</i> <i>Втора светска војна</i>	<i>Илинденски устанак, Француска револуција, Други светски рат</i>
Називи на институции, установи, организации, здруженија, партии, манифестации	<i>Македонски народен театар,</i> <i>Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Мак фест.</i>	<i>Матица српска,</i> <i>Народна скупштина Републике Србије,</i> <i>Вуков сабор.</i>
Присвојни придавки изведени од лични имиња: - присвојни придавки на <i>-ов/-ев и -ин</i> - присвојни придавки со суфиксот <i>-ски</i>	<i>Марков, Његошев, Десанкин, Дамаклов меч, Ахилова пета,</i> <i>његошевски, донкихотовски,</i>	<i>Марков, Његошев, Десанкин, Дамаклов меч, Ахилова пета,</i> <i>његошевски, донкихотовски,</i>
Имиња на историски периоди, епохи, уметнички, стилски и филозофски правци	<i>бронзена ера, хуманизам, ренесанса, нова ера</i>	<i>бронзено доба, хуманизам, ренесанса, нова ера</i>

Табела 1. Исти правописни решенија во македонскиот и во српскиот јазик во однос на употребата на голема буква

Различни правописни решенија во македонскиот и во српскиот јазик		
во однос на употребата на голема буква		
	Македонски јазик	Српски јазик
Имиња на небесните тела, соѕвездии, галаксии, планети и сл.	<i>Венера, Деница, Голема Мечка, Кумова Слама, Халеева Комета.</i>	<i>Венера, Даница, Велики медв(ј)ед, Кумова слама, Халејева комета.</i>
Географски имиња	<i>Европа, Северна Америка, Полошки Регион, Атлантски Океан, Брегот на Слоновата Коска, Балкански Полуостров, Охридско Езеро, Шар Планина, Амазонска Прашума</i>	<i>Федеративна Народна Република Југославија, Сједињене Америчке Државе, Нови Јужни Велс, Нови Сад, Смедеревска Паланка, Петровац на Мору</i> <i>Стара планина, Света гора, Вардарска удолина, Полошка котлина, Бококоторски залив, Атлантски океан, Јадранско море, Велики бачки канал</i>
Административни единици	<i>Општина Центар, Автономна Покраина Болцано, Варајдинска Жупанија</i>	<i>Београдски пашалук, Савска бановина, Београдска армијска област, Санџак Срем</i>
Општопознати неофицијални имиња на територии	<i>Градот на Светлината(Париз)</i> <i>Вечниот Град(Рим)</i> <i>Големата Бара(Атлантски Океан)</i>	<i>Град светлости(Париз)</i> <i>Вечни град(Рим)</i> <i>Велика бара(Атлантски Океан)</i>
Хороскопски знаци	<i>бик, девица, вага</i>	<i>Бик, Д(ј)евица, Лав.</i>
Имиња на жители: - имињата на жители на континенти; - на региони; - на сегашни и некогашни држави. - имињата на жители на градови, села, населби, маала	<i>Европеец, Азиец, Американец</i> <i>Тиквешанец, Мариовец, Малешевец</i> <i>Македонец, Англичанец, Византиец, Римјанин</i> <i>скопјанец, охриданец, новоселец, деббармаалец</i>	<i>Аустралијанац, Европљанин, Бугарин, Шумадинац,</i> <i>Београѓанин, Бањалучанин</i>

Табела 2. Различни правописни решенија во македонскиот и во српскиот јазик во однос на употребата на голема буква

Поглавјата што се однесуваат на Слеаното и разделеното пишување на зборовите и во двата јазика се пообемни, односно се организирани на сличен начин, претставувајќи ги правописните правила кај различните зборовни групи, почнувајќи од именките, па сè до честичките. И во македонскиот и во српскиот јазик сложените зборови и изрази од два или од повеќе зборови можат да се пишуваат слеано, полуслеано или разделено, односно како сложенки, полусложенки (со цртичка) или сложени изрази, синтагми.⁶

Како и во претходното, така и во ова поглавје, постојат исти, односно слични, но и различни правописни решенија во двата јазика што се предмет на наша анализа. Со цел добивање појасен и попрецизен преглед, во продолжение најпрвин ќе ги посочиме истите правила, а потоа различните, но групирајќи ги според степенот на слеаноста, односно на зборови коишто се пишуваат слеано, полуслеано (со цртичка) и разделено.

Слеано пишување:

И во македонскиот и во српскиот јазик слеано се пишуваат сложените именки со составна самогласка -о-: *баснописец, бродоградилниците, богољубец, машинобравар, средношколец, страхопочит* (мак.); *родољуб, бродоградилниците, пољопривреда, кривоклетство, ледоломац* (срп.); со самогласката -е-: *знамено-сеи, јајцевод, срцебол*⁷ (мак.); *душебрижник, куќеназител* (срп.).

Исти правописни решенија и во двата јазика има во однос на пишувањето на сложените именки со рамноправен однос на компонентите, односно со двопоимско значење. Тие се пишуваат слеано: (мак.): *богочовек* (бог и човек); *купопродажба* (купување и продажба); *југоисток* (меѓу југ и исток); *Евроазија* (Европа и Азија); *Индокина* (меѓу Индија и Кина); (срп.): *богочов(ј)ек* (бог и човек); *купопродаја* (куповина и продаја); *југоисток* (измеѓу југа и истока); *Евроазија* (Европа и Азија); *Индокина* (измеѓу Индија и Кина) итн.

Слеано се пишуваат и имињата на жители изведени од повеќечлени географски имиња: *белграѓанец, новосаѓанец, Јужноамериканец // Београѓанин, Новосаѓанин, Јужноамериканец* (со таа разлика што според Македонскиот правопис, имињата на жители на градови, села и на други помали населени места се пишуваат со мала буква).

Сложените називи на хемиски соединенија на кои составните компоненти им се поврзани со составна самогласка (најчесто -о-) се пишуваат слеано и во двата јазика: (мак.): *сулфуроводород, хлороводород, јодоводород*; (срп.): *угљоводоник, феросулфат, хлороводоник*, итн.

И во двата јазика слеано се пишуваат сложените придавки изведени од, главно, двочлени географски имиња: *демирхисарски* (спрема Демир Хисар), *новоселски* (: Ново Село), *шарпланински* (: Шар Планина), *северноамерикански* (: Северна Америка); // *херцеговски* (према Херцег Нови), *западноевропски* (: западна Европа), *источнохерцеговачки* (: Источна Херцеговина) и сл.

И во македонскиот и во српскиот јазик постојат идентични правопис-

⁶ (в. *Правопис на македонскиот јазик* (стр. 57) и *Правопис српскога језика* (стр. 74))

⁷ Ваквите зборови во македонскиот јазик може да се земат како сраснати образувања

ни решенија во однос на пишувањето на сложените придавки што означуваат нијанса на определена боја. Тие се пишуваат слеано: *бисернобел, бледожолт, светлозелен, пурпурноцрвен // мркожут, црвеносмеѓ, тамнозелен, св(ј)етлоцрвен*, итн. Но сложените придавки што означуваат комбинација од различни бои се пишуваат со цртичка: *жолто-зелен* (‘жолт и зелен’, ‘со жолто и со зелено’), *црвено-бел, црно-жолт, // плаво-зелена, црно-жута, црно-б(и)ели* и сл.

Слеано се пишуваат глаголските прилози и глаголските именки со одречната честичка *не:неканет, недопечен, нерешен; незнаење, неразбирање, непочитување // непознат, нетакнут, неуписан; неразумевање, незнање, непоштовање*, итн.

Полуслеано пишување (пишување со цртичка):

И во македонскиот и во српскиот јазик со цртичка се пишуваат одделни споеви од две именки во кои втората ја определува првата: *генерал-мајор, генерал-полковник, заменик-претседател, // генерал-мајор, асистент-приправник, лекар-стажиста* и др.

Полусложените именки во кои првиот дел го дополнува вториот се пишуваат полуслеано и во двата јазика: *клима-уред, топ-модел, рок-музика, фер-плеј, хорор-приказна; // клима-уреѓај, топ-модел, поп-рок, фер-плеј, прес-конференција* и сл.

Со цртичка се пишуваат и сложените придавки образувани од две придавки што се во рамноправен однос со значење – ‘и’ или ‘помеѓу’: *српско-македонски* (врски), *македонско-руски* (речник), *воспитно-образовен* (систем), *културно-спортски* (активности), *// америчко-европски разговори, српско-француски р(ј)ечник, руско-турски односи, природно-математички факултет* итн.

И во двата јазика коишто се предмет на наша анализа полуслеано се пишуваат стилски обележаните удвојувања на глаголи со блиско или спротивставено значење: *влез-излез, виде-не виде, има-нема, сака-нејќе; // хоѓу-неѓу, рекла-казала, повуци-потегни*. (Но во Правописот на српскиот јазик (в. стр. 92, т. 125) се истакнува дека доколку ваквите глаголски форми се составени од повеќе составни делови, меѓу нив треба да се напише црта (а не цртичка) со белини: *хтео – не хтео, иди ми – дођи ми, држ – не дај*)⁸.

Со цртичка се пишуваат и приближните броеви: *два-три, пет-шест, три-четириесет, пет-шест стотини // два-три, три-четири, пет-шест, двадесет-тридесет, три-четиристотине* и сл.

Разделено пишување:

И во македонскиот и во српскиот јазик разделено се пишува одречната честичка *не* од формите на глаголот: *не сака, не реков, не дошол, не знаејќи, не гледајќи; // не схватам, не дођох, не бих, не знајући, не гледајући* итн.

Сложените бројни изрази (и основни и оние со реден број) се пишуваат одделно и во двата јазика: *дваесет и еден, двесте триесет и шест, илјада триста шеесет и два, педесет и први // двадесет (и) један, двеста тридесет (и) шест, хилјаду триста шездесет (и) два, педесет (и) први* и др., со таа разлика што во ваквите примери сврзникот *и* во српскиот јазик е факултативен, а во македонскиот јазик е задолжителен.

⁸ Во Правописот на македонскиот јазик не постои вакво правило.

И во двата јазика што ни се предмет на анализа разделено се пишуваат удвоените предлози: *до над* (колена), *до пред* (една година), *од зад* (куќата), *од под* (вратата) // *до пред* (факултет), *до испод* (колена), *до после* (подне) итн.

Во македонскиот и во српскиот јазик постојат и различни правописни решенија во однос на слеаното и разделеното пишување на зборовите. Она што можеме да го констатираме е дека можеби најголемите разлики во однос на двата правописа се однесуваат на правилата за пишување сложени именки со прва компонента од туѓо потекло: *авто-/ауто-, аеро-, аудио-, био-, видео-, гео-, еко-, електро-, етно-, зоо-, квази-, мини-, микро-, радио-...* Во Македонскиот правопис е донесено попрецизно решение, а тоа е дека ваквите сложени се пишуваат слеано: *авиокомпанија, автобиографија, автомеханичар, аеродром, аудиозапис, биогас, видеоигра, геополитика, екосистем, електроанализа, етногенеза, зоопарк, зоопланктони, квазинаука, минимаркет, микроклима, радиопрограма* (но: *радио-телевизија*). Во Српскиот правопис (стр. 77, т. 83) се истакнува дека ваквите сложени претставуваат посебен нормативен проблем и дека е тешко да се дефинираат прецизни и лесно применливи правила со кои би се опфатила и релативно новата лексика. Така, се пишува: *аутобиографија, аутогол, аутострада*, (но: *ауто-пут, ауто-механичар*); *аеробик, аеродинамика*, (но: *аеро-бомба, аеро-електрана*); *биологија, биодинамика*, (но: *био-гас, био-дизел*); *зоологија, зоографија*, (но: *зоо-врт, зоо-планктони*); *микроанализа, микроекономија; мотоцикл, мотодром*, (но: *мото-култиватор, мото-гума*); *фотограф, фототека*, (но: *фото-апарат, фото-модел*); *радиоактивност, радиобиологија*, (но: *радио-програма, радио-телевизија*), *минибус*, (но: *мини-маркет, мини-вал*) и сл.

Различно се пишуваат и полусложените именки во кои првиот дел го дополнува вториот: (мак. јаз.) *фер-игра, нето-тежина, нето-маса, соло-пење, портабл-машина, фитнес-тренер, гала-ручек*; (срп. јаз.): *фер игра, нето тежина, нето маса, соло п(ј)евање, портабл машина, фитнес тренер, гала ручак* и сл.

Во однос на слеаното и разделеното пишување на зборовите, разлики меѓу Македонскиот и Српскиот правопис постојат и во однос на пишувањето на сложените називи на хемиски соединенија на кои составните компоненти не им се поврзани со составна самогласка: *алуминиум хлорид, јаглерод диоксид, калиум цијанид* (мак.); *угљен-диоксид, фосфор-пентоксид, калијум-сулфат* (срп.).

Презимето на сопругот што се додава кон моминското преземе при стапувањето во брак во македонскиот јазик се пишува со цртичка: *Лилјана Минова-Ѓуркова, Оливера Јашар-Настева*, додека, пак, во српскиот јазик двете презимиња се пишуваат одделно: *Олга Петровиќ Којиќ, Аница Савиќ Ребац*.

Исто така, на различен начин се пишуваат и сложените именски споеви кои како прв дел имаат повеќебуквена скратеница. Тие во македонскиот јазик се пишуваат полуслеано, односно со цртичка: *СМС-порака, ДНК-анализа, ТВ-водител*⁹, и сл., а во српскиот јазик се пишуваат разделено: *СМС порука, ТА нећ, ТВ програм*, и сл.

⁹ Кај ваквите сложени именски споеви во македонскиот јазик седопушта и латинична скратеница, иаконесепретпочита: *SMS-порака, DNK-анализа, TV-водител*.

Исти правописни решенија во македонскиот и во српскиот јазик		
во однос на слеано и разделено пишување на зборовите		
	Македонски јазик	Српски јазик
Сложени именки со составна самогласка -о-	<i>баснописец, бродоградилите, богољубец, машинобравар, средношколец, страхопочит</i>	<i>родољуб, бродоградилите, пољопривреда, кривоклетство, ледоломац</i>
Сложени именки со самогласката -е-	<i>знаменосец, јајцевод, срцебол</i>	<i>душебрижник, куќепазител</i>
Сложени именки со рамноправен однос на компонентите, односно со двоимско значење	<i>богочовек (бог и човек); купопродажба (купување и продажба);</i> <i>југоисток (меѓу југ и исток);</i> <i>Евроазија (Европа и Азија);</i>	<i>богочов(ј)ек (бог и човек); купопродаја (куповина и продаја);</i> <i>југоисток (измеѓу југа и истока);</i> <i>Евроазија (Европа и Азија);</i>
Имиња на жители изведени од повеќечлени географски имиња	<i>белграѓанец, новосаѓанец, Јужноамериканец</i>	<i>Београѓанин, Новосаѓанин, Јужноамериканец</i>
Сложени називи на хемиски соединенија	<i>сулфуроводород, хлороводород, јодоводород</i>	<i>угљоводоник, феросулфат, хлороводоник</i>
Сложени придавки изведени од двочлени географски имиња	<i>демирхисарски (спрема Демир Хисар), новоселски (:Ново Село), шарпланински (: Шар Планина)</i>	<i>херцегновски (према Херцег Нови), западноевропски (: западна Европа)</i>
Сложени придавки што означуваат нијанса на определена боја: (Сложени придавки што означуваат комбинација од различни бои)	<i>бисернобел, бледожолт, светлозелен, пурпурноцрвен</i> <i>жолто-зелен,</i> <i>црвено-бел, црно-жолт</i>	<i>мркожут, црвеносмеѓ, тамнозелен, св(ј)етлоцрвен</i> <i>плаво-зелена,</i> <i>црно-жута, црно-б(и)јели</i>
Глаголските прилози и глаголските именки со одречната честичка <i>не</i>	<i>неканет, недопечен, нерешен; незнаење, неразбирање, непочитување</i>	<i>непознат, нетакнут, неуписан; неразумевање, незнаење, непоштовање</i>
Споеви од две именки во кои втората ја определува првата	<i>генерал-мајор, генерал-полковник,</i>	<i>Генерал-мајор, асистент-приправник,</i>
Полусложени именки во кои првиот дел го дополнува вториот	<i>клима-уред, топ-модел, рок-музика, фер-плеј, хорор-приказна</i>	<i>клима-уреѓај, топ-модел, поп-рок, фер-плеј, прес-конференција</i>
Сложени придавки образувани од две придавки што се во рамноправен однос со значење – 'и' или 'помеѓу'	<i>српско-македонски (врски), македонско-руски (речник), воспитно-образовен (систем)</i>	<i>Америчко-европски разговори, српско-француски р(ј)ечник, руско-турски односи</i>

Стилски обележани удвојувања на глаголи со блиско или спротивставено значење	<i>влез-излез, виде-не виде, има-нема, сака-нејќе;</i>	<i>хоћу-нећу, рекла-казала, повуци-потегни.</i> *Но само во српскиот јазик: <i>хтео – не хтео, иди ми – дођи ми, држ – не дај</i>
Приближните броеви:	<i>два-три, пет-шест, три-четириесет, пет-шест стотини</i>	<i>два-три, три-четири, пет-шест, двадесет-тридесет, три-четиристотине</i>
Одречната честичка <i>не</i> со формите на глаголот:	<i>не сака, не реков, не дошол, не знаејќи, не гледајќи;</i>	<i>не схватам, не дојох, не бих, не знајући, не гледајући.</i>
Сложени бројни изрази (и основни и оние со реден број):	<i>дваесет и еден, двесте триесет и шест, илјада триста шеесет и два, педесет и први</i>	<i>двадесет (и) један, двеста тридесет (и) шест, хилјаду триста шездесет (и) два, педесет (и) први</i>
Удвоени предлози:	<i>до над (колена), до пред (една година), од зад (куката), од под (вратата)</i>	<i>до пред (факултет), до испод (колена), до после (подне)</i>

Табела 3. Исти правописни решенија во македонскиот и во српскиот јазик во однос на слеано и разделено пишување на зборовите

Различни правописни решенија во македонскиот и во српскиот јазик во однос на слеано и разделено пишување на зборовите		
	Македонски јазик	Српски јазик
Сложени именки со прва компонента од туѓо потекло: <i>авто-/ауто-, аеро-, аудио-, био-, видео-, гео-, еко-, електро-, етно-, зоо-, квази-, мини-, микро-, радио-</i>	<i>Авиокомпанија, автобиографија, автомеханичар, аеродром, аудиозапис, биогас, видеоигра, геополитика, екосистем, електроанализа, етногенеза, зоопарк, зоопланктони, кв азинаука, минимаркет, микроклима, радиопрограма (но: радио-телевизија).</i>	<i>Аутобиографија, аутогол, аутострада, (но: ауто-пут, ауто-механичар); аеробик, аеродинамика, (но: аеро-бомба, аеро-електрана); биологија, биодинамика, (но: био-гас, био-дизел); зоологија, зоографија, (но: зоо-врт, зоо-планктони); микроанализа, микроекономија; мотоцикл, мотодром, (но: мото-култиватор, мото-гума); фотограф, фототека, (но: фото-апарат, фото-модел); радиоактивност, радиобиологија, (но: радио-програма, радио-телевизија).</i>

Полусложени именки во кои првиот дел го дополнува вториот	<i>фер-игра, нето-тежина, нето-маса, соло-пеене, портабл-машина, фитнес-тренер, гала-ручек.</i>	<i>Фер игра, нето тежина, нето маса, соло п(ј)евање, портабл машина, фитнес тренер, гала ручак.</i>
Сложени називи на хемиски соединенија на кои составните компоненти не им се поврзани со составна самогласка	<i>алуминиум хлорид, јаглерод диоксид, калиум цијанид</i>	<i>угљен-диоксид, фосфор-пентоксид, калијум-сулфат</i>
Презимето на сопругот што се додава кон моминското преземе при стапувањето во брак	<i>Лилјана Минова-Ѓуркова, Оливера Јашар-Настева</i>	<i>Олга Петровиќ Којиќ, Аница Савиќ Ребац</i>
Сложени именски споеви кои како прв дел имаат повеќебуквена скратеница	<i>СМС-порака, ДНК-анализа, ТВ-водител</i>	<i>СМС порука, ТВ програм, ТА пећ</i>

Табела 4. Различни правописни решенија во македонскиот и во српскиот јазик во однос на слеано и разделено пишување на зборовите

Скратеници и скратувања на зборовите

Во однос на поглавјата посветени на скратениците, во двата правописа имаме различни групирања. Во Македонскиот правопис (ПМЈ, 2017: 149) се поделени на *скратеници (акроними)* – изведени зборови кои се добиваат со скратување на зборовите кои влегуваат во состав на повеќекомпонентни имиња, наслови и називи и на *скратувања на зборовите (абревијации)* – кратења на одделни зборови кои често се употребуваат заради заштеда на време и на простор. Во Српскиот правопис (ПСЈ, 2015: 178) скратениците се делат на неколку групи: „*опште (домаће) скраћенице, мерне и опште меѓународне скраћенице, верзалне скраћенице, вербализоване скраћенице*, при чему се прави разлика измеѓу *слободног и програмираног скраћивања*“.

Во продолжение на текстот ќе ги посочиме сличните и различните скратувања на зборовите (абревијациите) / опште скраћенице во македонскиот и во српскиот јазик, а потоа ќе преминеме на анализа на акронимите и во двата јазика.

Скратувањата на зборовите во македонскиот и домашните скратеници во српскиот јазик се пишуваат со мали букви и скратувањето се обележува со точка:

в. – век, види (во српскиот јазик) / *в.* – век, види, весник (во македонскиот јазик);

с. – село или страна (срп. јаз.) / *с.* – село (мак. јаз.)

н.е. – нове ере / новата/нашата ера

о.г. – ове године / оваа година

л.к. – лична карта (и во двата јазика)

- И во македонскиот и во српскиот јазик има слични скратувања на збо-

рови кои се кратат до првата самогласка, односно на почетокот на согласната група:

бр. – број; *св.* – свеска, свети; *гл.* – глагол; *стр.* – страна / страница; *мн.* – множина;

чл. – члан / член; *и др.* – и друго; *и сл.* – и слично.

- Скратувања на зборови кои се кратат до втората самогласка:

ул. – улица; *год.* – година; *проф.* – професор; *едн.* – еднина / *једн.* – једнина; *гимн.* – гимназија; *лингв.* – лингвистика; *грам.* – граматика; *доц.* – доцент...

- Скратувања на зборови кои се кратат до третата самогласка:

геогр. – географија; *ирон.* – иронично, *биол.* – биологија; *дијал.* – дијалектологија; *аугм.* – аугментатив; *неол.* – неологизам...

- Сосема ретко зборовите се кратат до четвртата самогласка: *археол.* – археологија; *физиол.* – физиологија; *социол.* – социологија.

И во македонскиот и во српскиот јазик постојат скратувања што се добиваат со поврзување на првата и последната буква или на првата буква и на последниот слог во зборот. Ваквите скратувања во Македонскиот правопис се пишуваат со цртичка: *д-р* – доктор; *м-р* – магистер; *с-ка* – сметка; *г-а* – госпоѓа (неутрална форма за означување женско лице); *г-ѓа* – госпоѓа (возрасно женско лице без оглед на брачен статус); *г-ца* – госпоѓица (младо женско лице без оглед на брачен статус); *о-в* – остров; додека, пак, Српскиот правописво однос на овие т.н. *сажете скраћенице* пропишува слеано пишување: *др* – доктор; *мр* – магистар; *гђа* – госпођа; *гђица* – госпођица.

Различни правописни решенија и во двата јазика имаме во однос на некои абревијации: *т.н.* – таканаречен; *т.е.* – то ест; *на пр.* – на пример (во македонскиот јазик), наспрема: *тзв.* – таковзвани; *тј.* – то јест; *нпр.* – на прим(ј)ер (во српскиот јазик).

Во однос на скратувањата за мерните единици, и во двата јазика се користат универзалните латинични скратеници, паралелно со домашните (кирилични), со тоа што според Македонскиот правопис ваквите скратеници се пишуваат без точка: *м* / *т* – метар; *л* / *л* – литар; *г* / *г* – грам; *кг* / *кг* – килограм; *км* / *км* – километар, а според Српскиот правопис има двојно решение: домашните скратеници може да се пишуваат и без точка и со точка, а туѓите без точка: *м* (*м.*) / *т* – метар; *л* (*л.*) / *л* – литар; *г* (*г.*) / *г* – грам; *кг* (*кг.*) / *кг* – килограм; *км* (*км.*) / *км* – километар.

Што се однесува до скратениците, односно акронимите, и во двата јазика најголемиот дел од нив се добиваат со спојување на почетните букви на составните делови на називот. Се пишуваат без точки и без белини меѓу себе. Тие можат да бидат од домашно и од туѓо потекло и најчесто се пишуваат со сите големи букви. Пр: *АРМ* – Армија на Република Македонија, *МАНУ* – Македонска академија на науките и уметностите, *МНТ* – Македонски народен театар, *УЈП* – Управа за јавни приходи, итн. (мак.); *СРЈ* – Савезна Република Југославија, *САНУ* – Српска академија наука и уметности, *ВМА* – Војномедицинска академија, итн. (срп.).

Исти правописни решенија во македонскиот и во српскиот јазик		
во однос на скратеници		
	Македонски јазик	Српски јазик
Скратувања на зборовите:	<i>в.</i> – век, види, весник <i>с.</i> – село <i>о.г.</i> – оваа година <i>н.е.</i> – новата/нашата ера	<i>в.</i> – век, види <i>с.</i> – село или страна <i>о.г.</i> – ове године <i>н.е.</i> – нове ере
Скратувања на зборови кои се кратат до првата самогласка, односно на почетокот на согласната група:	<i>бр.</i> – број; <i>св.</i> – свеска, свети; <i>гл.</i> – глагол; <i>стр.</i> – страница; <i>мн.</i> – множина; <i>чл.</i> – член; <i>и др.</i> – и друго;	<i>Бр.</i> – број; <i>св.</i> – свеска, свети; <i>гл.</i> – глагол; <i>стр.</i> – страна / страница; <i>мн.</i> – множина; <i>чл.</i> – члан; <i>и др.</i> – и друго;
Скратувања на зборови кои се кратат до втората самогласка:	<i>ул.</i> – улица; <i>год.</i> – година; <i>проф.</i> – професор; <i>едн.</i> – еднина; <i>гимн.</i> – гимназија; <i>лингв.</i> – лингвистика; <i>доц.</i> – доцент.	<i>Ул.</i> – улица; <i>год.</i> – година; <i>проф.</i> – професор; <i>једн.</i> – једнина; <i>гимн.</i> – гимназија; <i>лингв.</i> – лингвистика; <i>доц.</i> – доцент.
Скратувања на зборови кои се кратат до третата самогласка:	<i>геогр.</i> – географија; <i>ирон.</i> – иронично, <i>биол.</i> – биологија; <i>дијал.</i> – дијалектологија; <i>аугм.</i> – аугментатив;	<i>Геогр.</i> – географија; <i>ирон.</i> – иронично, <i>биол.</i> – биологија; <i>дијал.</i> – дијалектологија; <i>аугм.</i> – аугментатив;
Скратувања на зборови кои се кратат до четвртата самогласка:	<i>археол.</i> – археологија; <i>физиол.</i> – физиологија; <i>социол.</i> – социологија.	<i>Археол.</i> – археологија; <i>физиол.</i> – физиологија; <i>социол.</i> – социологија.

Исто правописно решение	<i>итн.</i> – и така натаму	<i>итд.</i> – и тако даље
Скратеници (акроними) – од домашно потекло:	<i>АРМ</i> – Армија на Република Македонија, <i>МАНУ</i> – Македонска академија на науките и уметностите, <i>МНТ</i> – Македонски народен театар	<i>СРЈ</i> – Савезна Република Југославија, <i>САНУ</i> – Српска академија наука и уметности, <i>ВМА</i> – Војномедицинска академија.

Табела 5. Исти правописни решенија во македонскиот и во српскиот јазик во однос на скратеници

Различни правописни решенија во македонскиот и во српскиот јазик		
во однос на скратеници		
	Македонски јазик	Српски јазик
Скратувања што се добиваат со поврзување на првата и последната буква или на првата буква и на последниот слог во зборот:	<i>д-р</i> – доктор <i>м-р</i> – магистер <i>с-ка</i> – сметка <i>з-а</i> – госпоѓа (неутрална форма за означување женско лице) <i>з-ѓа</i> – госпоѓа (возрасно женско лице без оглед на брачен статус) <i>з-ца</i> – госпоѓица (младо женско лице без оглед на брачен статус)	<i>др</i> – доктор <i>мр</i> – магистар <i>ѓа</i> – госпоѓа <i>ѓица</i> – госпоѓица
Различни скратувања на зборовите, како:	<i>т.н.</i> – таканаречен <i>т.е.</i> – то ест <i>на пр.</i> – на пример	<i>тзв.</i> – такозвани <i>тј.</i> – то јест <i>нпр.</i> – на прим(ј)ер
Скратувања за мерни единици	<i>м / т</i> – метар <i>л / л</i> – литар <i>г / г</i> – грам <i>кг / кг</i> – килограм <i>км / км</i> – километар	<i>м (м.) / т</i> – метар <i>л (л.) / л</i> – литар <i>г (г.) / г</i> – грам <i>кг (кг.) / кг</i> – килограм <i>км (км.) / км</i> – километар

Табела 6. Различни правописни решенија во македонскиот и во српскиот јазик во однос на скратеници

Заклучок

Анализирајќи ги правописните правила за употребата на голема буква, слeаното и разделеното пишување на зборовите и за скратениците во маке-

донскиот и во српскиот јазик, дојдовме до заклучок дека повеќето правила се совпаѓаат, но секако дека има и различни правописни решенија. Од табеларните прикази можеме да добиеме појасна претстава за компарираниите правила, односно за нивното поистоветување или диференцирање.

Во врска со употребата на големата буква, и во македонскиот и во српскиот јазик постојат исти правописни решенија за пишувањето на сопствениите имиња (и домашните и туѓите); за имињата на празници; имињата на војни, востанија, револуции; присвојните придавки со суфиксите *-ов*, *-ев*, *-ин*; имињата на институции и установи и сл. Различни правописни правила има за пишувањето на географските имиња, имињата на административните единици, на хороскопските знаци, имињата на жители (на градови, села и на помали населени места) итн.

Веќе истакнавме дека поглавјата за слеано и разделено пишување на зборовите се едни од најобемните и во двата правописа, па токму затоа ние се задржавме само на селектирани правила и примери. Споредувајќи ги, дојдовме до констатација дека далеку побројни се истите решенија, отколку различните. Разликите се однесуваат на пишувањето на сложени именки со прва компонента од туѓо потекло; на полусложените именки во кои првиот дел го дополнува вториот; на сложените називи на хемиски соединенија без составна самогласка; на двојните женски презимиња и сл.

Во однос на *скратениците (акроними)* и на *скратувањата на зборовите (абревијации)* констатираме дека тие се различно групирани во македонскиот и во српскиот јазик. Сепак, можеме да истакнеме дека најголеми совпаѓања меѓу правописните решенија има токму во овие поглавја.

На крајот ќе истакнеме дека модерните текови во општеството ја наметнуваат потребата од попрецизни правописни правила во секој јазик, како и употребата на стандарднојазичната норма од страна на секој поединец што се служи со соодветниот јазик. Правописната норма, како дел од јазичната политика за стандардизација на секој јазик, не може да биде постојана. Таа треба да се негува, да се вреднува, но и почесто да се ажурира. Ниту еден правопис во ниту еден јазик не е конечно затворено поглавје, и токму затоа треба да се следат промените во јазикот што ги носи новото време. Во секој јазик постојат одредени правописни решенија коишто не можат да најдат поткрепа во праксата, па токму затоа се наметнува потребата од нивно повремено ревидирање.

Литература

- Бојковска, С., Ѓуркова-Минова, Л., Пандев, Д., Цветковски, Ж. (2008). *Опита граматика на македонскиот јазик*. Скопје: Просветно дело.
- Конески, Бл. (1967). *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Култура: Скопје.
- Мургоски, З. (2001). Основни белези на стандардните јазици, *Македонскиот јазик денес*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, УКИМ, 49-51.

- (2015). *Правопис на македонскиот литературен јазик*. Скопје: „Универзитет Св. Кирил и Методиј“; Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- (2017). *Правопис српскога језика*. Нови Сад: Матица Српска.
- Станојчић, Ж., Поповић, Љ. (1992). *Граматика српског језика, учебник за I,II,III и IV средње школе*. Београд/Нови Сад.

FOR SOME SPELLING SOLUTIONS IN THE MACEDONIAN AND SERBIAN LANGUAGES

Summary: In our paper we will make a comparative overview of the latest Macedonian spelling, on the one hand, and the latest Serbian spelling, on the other. Both languages, which are the subject of our consideration, are related, both by origin and by categorization of the spelling rules (phonetic), so precisely because of that, we chose for such an analysis. These two important books, which represent a unified set of rules for writing words, have a similar structure, ie they are composed of several chapters placed almost in the same order. However, for us, the most interesting and most impressive for analysis are the rules for: Use of a capital and a lowercase letter, followed by spelled and separated word writing and abbreviations. By comparing certain examples, we will try to identify the similarities and differences in certain spelling rules.

Keywords: language, spelling, structure, capital letter, abbreviations

КОНВЕРГЕНТНИ И ДИВЕРГЕНТНИ ПАРАМЕТРИ СЕМАНТИЧКЕ И СИНТАКСИЧКЕ ФУНКЦИЈЕ УЗВИКА „ВРЕ“ / „БРЕ“ У САВРЕМЕНОМ ГРЧКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: Раширена употреба узвика и узвичних израза у свакодневној, неформалној (језичкој, парајезичкој) комуникацији, али и у текстуалним жанровима са јаком усменом позадином сматра се неоспорним социолингвистичким закључком. Са неупоредиво експресивном динамиком коју одређују различите нијансе интонације ови искази који су у значајној мери независни од унутарреченичног оквира одражавају психодуховно стање говорника, док живописно декодирају њихове суштинске намере.

У имагинативном вокабулару екстровертних Грка и духовитих Срба узвични израз „бре“ повезан је са изузетном учесталашћу и сложеном функционалношћу. Овим радом тежимо ка сажетом представљању заједничког идентитета и диференцираних података који се односе на семантички домет и карактеристичне манифестације испитане лексеме у синтаксичкој примени. Употребљена научна метода контрастивне анализе заснована је на изабраним примерима из оригиналног текста романа Дидо Сотириу „Земља натопљена крвљу“ и из одличног превода на српски од Гаге Росић. Добијени резултати приказују заиста импресивно поистовећење.

Кључне речи: грчки, српски, контрастивна анализа, узвик, „вре“ / „бре“

1. Уводна разматрања

Узвици као аутономна врста речи поистовећују се са структурним елементима међујезичких (усмених или писмених) манифестација, будући да је њихова улога у људској интеракцији изузетно значајна: преносе низ богатих прагматолошких појмова, као што су осећања, ставови или реакције (Шарп, 2007: 231).

Међутим, претходни граматичари жестоко су бранили устаљено мишљење о неоспорној супериорности писменог говора у поређењу са усменим. Зато су узвике сматрали периферним комуникацијским обележјима, маргинализованим подацима или чак парајезичким појавама, док су неоправдано игнорисали самодоказану истину: „As many authors in philology and linguistics suggest, interjections might have been among the first utterances or words used by humans at the dawn of language. The expressiveness and simplicity of such forms of

¹ asimopoulosp@yahoo.gr

communication may be among the reasons for that. It is not difficult to imagine how complex and almost awkward language might be if we were to obliterate this means of expression from our everyday communication“ (Jovanović, 2004: 18).

Грчки научници уврстили су узвике међу поткласу непроменљивих глаголских одредби, односно прилога: Аполоније Дискол (2. век н. е.) класификује узвике у главну категорију глагола: „Nicht nur zu den im Satze wirklich vorhandenen, sondern auch zu den nicht ausgedrückten aber im Sinne zu ergänzenden Verbis treten die Adverbia hinzu; den die Zurufe sind im Grunde nichts anderes als Adverbia zu im Sinne behaltenen Verbis, zB. wenn wir den gut vorlesenden ein ‘sehr gut’ zurufen, oder denen welche sich um uns verdient machen ein ‘bravo’, oder denen welche ihre Sachen oder ihre Künste sorgfältig ausführen ein ‘vortrefflich’ appliciren“ (Бутман, 1816: 285).

Напротив Латини подржавали су теорију да су узвици први звукови у дуговечној историји људских језика (Крам, 2008: 58). Та посебна врста која на синтаксичком нивоу није повезана с унутарреченичним структурама по етимолошком гледишту примила је карактеристичан назив „interiectio“ < „inter“ (међу) + „iacio“ (ставити). Слично томе Присцијан (5. век н. е.) према емоционалној семантичкој подлози и синтаксичкој независности описује интерјекције као једну од осам врста речи (Малмкјаер, 1991: 478).

У 19. веку лингвисти су у потпуности потценили су узвике истичући да је реч о нелингвистичком случају. У суштини функционишу као неопходан додатак невербалној комуникацији (због њиховог уског односа са природним гестовима или формирања од звукова који се не налазе у језичком устројству). Али и истакнути истраживачи у 20. веку нагласили су да су узвици једноставне емоционалне речи или звучне артикулације које се произвољно појављују у некој реченици или су речце, јер немају деклинацијске и деривацијске морфеме.

Прави преокрет у опширном приступу узвцима десио се у 1986. години, кад Ехлих у својој књизи „Interjektionen“ образлаже неадекватан осврт научника на узвике, док указује на њихов вишестран допринос лексичком међудејству (Менг и Шпрабак, 1999: 1263).

2. Узвици: дефиниција и класификација

У граматичким приручницима узвици су генерално дефинисани као мале речи које не располажу граматичкој вредности и синтаксичкој повезаности са реченичним јегром, док се уз емфатичну интонацију употребљавају у неформалном, усменом говору како би исказали емоционалне нијансе.

У складу са структурним, семантичким² и прагматолошким параметрима концептуална идентификација узвика варира:

² Што се тиче нивоа семантике, Лиц (Leech, 1981: 11-12) тврди да узвици не одражавају неки стваран значењски садржај, и не носе неку унутрашњу концептуалну структуру; према томе не сматрају се комуникацијским средствима или обележјима људског језика. С друге стране, Вилкинс (Wilkins, 1992: 120) мисли да су узвици богати на семантичком нивоу, јер их карактерише мултифункционалност, и истовремено имају неку посебну и објашњиву појмовну структуру.

(i) дајући приоритет њиховом тонском понашању и функционалним карактеристикама при лексичкој интеракцији Ехлих (у: Менг и Шрабак, 1999: 1263-1264) верује да су узвици непроменљиви, аутономни унутарреченични делови који се ипак не интегришу у сложене синтаксичке јединице;

(ii) Гофман (у: Бартон, 2003: 176) третира их као „*response cry*“ (крик реакције / одговора) и нетворбене полуречи (*semiwords*), и самим тим не укључује их у основне врсте речи;

(iii) Вилкинс (Wilkins, 1992: 124) примењује структурне критеријуме. Тврди да је узвик ради своје непроменљиве и прилично произвољне фонолошке / фонетичке / визуелне форме тумачив и разумљив, јер је она позната члановима језичке заједнице. У ствари је лексички облик који се (обично) састоји од независног исказа, (типично) не уврштава се у структуру осталих класа речи, (обично) је мономорфан и (уопште) нема деклинацијске или деривацијске морфеме;

(iv) Биерзбицка (Wierzbicka, 1992: 164) врши двочлану поделу узвика на „*exclamations*“ (изведени су од именица или глагола) и „*interjections*“ (нису једногласни према осталим лексичким подацима). На семантичком нивоу узвик као независан, језички знак (*sign*) изражава конкретан појам, док бележи актуелно ментално стање или илуструје радњу говорећег лица;

(v) са прагматолошког гледишта Фрејзер (у: Амека, 1992: 107) наглашава да интерјекције припадају поткатегорији елемената који кодификују главне ставове, али и разјашњавају говорникове комуникацијске намере у одређеном контексту.

Служећи се комуникацијском функцијом узвика као темељним критеријем Амека (Амека, 1992: 113-114) уочава три основне подгрупе:

(a) изражајни (*expressive*) попут звучних гестова откривају когнитивни идентитет говорећег лица. Деле се на:

(a₁) емотивне (*emotive*) којим оживљавају се сентименталне манифестације и тренутни осећаји: „bleah!“ [одвратност].

(a₂) когнитивне (*cognitive*) који означавају услове знања и мисли: „aha!“ [сад је јасно].

(b) конативни (*conative*) теже к суштинском активирању пажње или непосредној реакцији слушаоца: „ssh!“ [тишина];

(c) фатички (*phatic*) одржавају комуникацијски контакт међу саговорницима: „hm!“ [размишљање].

3. Грчки синтаксичари и српски граматичари о узвицима

Дијахронично маргинализовање интерјекција у лингвистичким радовима, као што и њихово уврштавање у паралингвистичке појаве доказује површно интересовање грчких и српских лингвиста:

(i) у четири непроменљиве врсте речи новогрчког језика Цопанакис (Τσοπανάκης, 1994: 195) укључује узвике који означавају психичка стања. Раз-

матра их као „удаљену категорију која садржава углавном адвербијалне или концизне податке жеља, проклетства, сентименталних ситуација“ (Τσοπανάκης, 1994: 504). Етимолошка анализа (επιφώνημα < επί- + φωνή; узвик < над-, до-, уз- + глас) повезана је с отелотворењима психичких доживљаја (радост, туга) или са спонтаним реакцијама (подстицање, неодобравање, жеља, клетва, псовка). Њихов примаран облик био је неартикулисан слог (a!, y!, e!) који се постепено обогатио неким самогласником (yaу! aa!) или сугласником (ax!, уф!). Затим инкорпорирао је променљиве и непроменљиве врсте речи: прилоге (εμπρός!: напред!); вокативне исказе (καλέ, κύριε!: е, господине!); прономиналне конструкције (ε, συ!: е, ти!); прилошке фразе (σε καλό σου!: ма, ајде!, жив ми био!); глаголе (παρακαλώ!: молим!, Ορίστε!: Изволите!).

(ii) Сагласно с Холтон, Макриџ, Филипаки-Варбуртон (Holton, Mackridge, Philippaki-Warburton, 2012²: 516-518) интерјекцијске структуре означавају задовољство и дивљење. Уз јасну повезаност са засебном интонацијском кривуљом формирају се:

(a) двоструким или троструким понављањем узвичне речце «πω!» (jao!) која се удружује са упитном заменицом «τι;» (шта?!, како?!), и следи реченични део који изазива узвик, односни комплементарни показатељ „που“ (који, што) и глагол. То су типични узвици (typical exclamations):

- Πω πω πω! Τι χαριτωμένη που είναι η κορούλα σας!

- Wow! How charming your daughter is!

(b) упитном структуром и интерјекцијском интонацијом, када се поставља питање или изражава неповерење (echo-questions as exclamations):

(b₁) Η Μαρία θα παντρευτεί τον Δημήτρη;!

- Will Maria really marry Dimitris?! [exclamatory intonation]

(b₂) Η Μαρία θα παντρευτεί ποιον;! Ποιον θα παντρευτεί η Μαρία;!

- Who will Helen marry?! [exclamatory intonation with emphasis on ποιον]

(c) жељама и клетвама чија се карактеристична интонација јавља уз специфичне речце (να: да; аς: нека; μακάρι να: камо среће; που να: камо среће):

- Вре που να χαθεί το παλιόπαιδο!

- I wish that bloody kid would get lost!

(iii) узвици Клајн (2005: 173-174) презентирају аутономно синтаксичко понашање у односу на унутарреченичне структуре, и описују:

(a) позитивна или негативна сентиментална стања:

(a₁) смех (двоструким или троструким понављањем исте лексеме): ха-ха!, хи-хи!

(a₂) туга: јаој!, јој! ајаој!

(a₃) бол: авај! куку! леле!

(a₄) изненађење: (и)ју!

(a) позивање или подстицање:

- (х)ало! [најчешће при почетку телефонског разговора]

- пст! [упозорење да неко заћути]

- мац-мац-мац! [дозивање мачке]

(b) ономатопеју, што јест човекова способност артикулисаног опонашања гласова животиња и конвенционалних узнемирујућих звукова који се односе на кретање или сударање предмета, али и њихова фонолошка иконичност (Траск, 2005: 116):

- ав! ав! [лајање], м(и)јау! [маукање]
- бум! [ударац], звррр! [телефон или електрично звонце]

(iv) Stanojčić, Popović (1992: 121-122) истичу да интерјекције поред стабилног семантичког идентитета као изражајна средства људских осећања и психосоматских ситуација (ужас, страх, бол, жалост, изненађење) на интерактивном нивоу премошћују мултидимензионалан контакт говорника са спољашњим светом, и то ради разноврсне конотације³. Паралелно као прихватљиви механизми извођења нових речи обогаћују национални језик:

- фију > фијук > фијукати

4. Семантичке ознаке речце „вре“ – „бре“⁴

У новогрчком и у српском језику сигналативне језичке јединице (Мељчук, 2001: 244ff) „вре“ – „бре“ јављају се:

(I) уз вокатив властитих или заједничких именица. Такве структуре функционишу:

1. као псовке и увредљиве речи које показују огорчење или оптужбу:

Г: **Вре** παλιάνθρωπε! (РНН) = **Бре** обешечаче!

С: **Бре** цукело! (РСКЈ, 139)

2. у својству обраћања. Тада означава неодобравање, неслагање, љутњу, нестрпљење, изненађење:

Г: Πατή **βρε** παιδιά κάνετε τόσο θόρυβο; = **Бре** децо, зашто толико галамите?

С: Е, тако је српско дете **бре**, Турчине, **бре**! (РСКЈ, 268)

3. као сентименталан приступ саговорнику или као емфатична индикација присности. Тако говореће лице испољава неку мисао, излаже оцену или поставља питање:

Г: **Вре** ψυχή μου, πόσο βασανίζεσαι! = **Бре** душо моја, колико се мучиш!

С: **Бре** аферим, пиле соколово! (РСКЈ, 139)

4. као молба или улагивање које се појачава деминутивом имена:

Г: **Вре** Ελενίτσα μου! = **Бре** Јеленчице моја!

С: Ох, **бре**, газдо!

(II) независно од унутарреченичних компоненти указује на:

³ „На пример, *ах* може значити и радост и бол, и протест и слагање“ (Stanojčić i Popović, 1992: 122).

⁴ О етимолошком пореклу „бре“: ERHSJ, I: 128; РСЈ: 109; Klaić 1978: 194; Šklajić 1966: 127; Vasmer 1944: 100-101.

1. радост, изненађење, молбу, дилему или понижавајуће наређење уз нијансу беса, претње, огорчења, незадовољства:
Г: **Βρε βρε βρε** καλώς τους! = **Бре, бре, бре**, добро дошли!
С: **Бре! Бре! Бре!** чуди се Јордан и једнако се шета уздуж и попреко по соби. (РСКЈ, 268)
2. узалудан покушај, неуспешан чин:
Г: Τον παρακάλεσα, τον ικέτεψα, **βρε** αυτός τίποτα! (РНГЈ: 385) =
Замолио сам га, преклињао сам, ма **бре** он ништа!
С: **Бре** ћутао сам, **бре** викао сам, **бре** претио – бадава, све зло, те зло.
(РСКЈ, 139)
3. толерантан став и апсолутно поклапање мишљења:
Г: Μην ανησυχείς, θα πάμε, **βρε!** = Не брини се, ићи ћемо, **бре!**
С: Свиђа ми се то, **бре!** (Milićević, 2012: 453)

5. Синтаксичка употреба узвика „бре“ – „бре“

- „Бре“ као речца ословљавања је нарочито учестала у:
- (a) упитним клаузама у којим заузима почетне, завршне или средње позиције:
 - (a₁) Г: **Βρε** τι μαγειρεύει η μαμά; = **Бре**, шта кува мама?
С: **Бре** немој да ме нервираш!
 - (a₂) Г: Τι **βρε** μαγειρεύει η μαμά; = Шта **бре** кува мама?
С: Нећу **бре** да идем! (Milićević, 2012: 452)
 - (a₃) Г: Τι η μαμά **βρε** μαγειρεύει; = Шта мама **бре** кува?
С: Ко то **бре** каже?!
 - (a₄) Г: Τι μαγειρεύει η μαμά **βρε**; = Шта кува мама, **бре**?
С: Ко то каже, **бре**?!
 - (b) узвичним и императивним реченицама, и у реторичким питањима (Milićević, 2012: 447, 451):
 - (b₁) Г: Πόσο ανόητος είσαι **βρε!** = Колико си глуп, **бре**?
С: Чујем **бре**, нисам глуп!
 - (b₂) Г: Κοιμηθείτε **βρε!** = Заспите **бре**!
С: Ћути **бре**!
 - (b₃) Г: **Βρε**, είσαι τρελός; = **Бре**, да ли си луд?
С: Ко ме **бре** да се извињавам?!
 - (c) структурама уз речце за подстицање (Milićević, 2012: 452):
 - Г: Άντε **βρε**, παιδιά! = Ајде, **бре** децо!
 - С: Ајде **бре**, крените већ једном!

6. Корпус и анализа примера

Теоретски приступ испитаној међубалканској интерјекцији „бре“ (Јозеф, 1997: 255-277) омогућује суштинском проучавању њених синтаксичкосемантичких обележја. Служећи се грчким романом „Земља натопљена крвљу“ од Дидо Сотириу (МХ) и према надахнутом преводном отелотворењу у српском од Гаге Росић (ЗНК) учинили смо паралелно презентирање укупно педесет два случаја:

I. са вокативом јавља се двадесет седам (52%) примера који означава:

а) псовку или погрдну карактеризацију ~ пет примера (10%):

Г: **Μπρέ** κερατά, του είπε, μιά κι έκανεσ συμφωνία νά ταΐζεισ το' ανθρώπουσ, τί τουσ πέθανεσ στο μπουλουγούρι και στο λόπι; (стр. 36)

С: **Бре**, несрећо, рекао му је, кад си се договорио да храниш људе, што их излућујеш бунгуром и пасуљем? (стр. 30)

б) неодобравање, неслагање, љутњу, нестрпљење, изненађење ~ десет примера (19%):

Г: Που τό πέτυχεσ, **μπρέ** σεϊτάνη; (стр. 148)

С: Где си то, **бре**, нашао, ђаволе један? (стр. 125)

с) сентименталан приступ саговорнику или праву присност ~ седам примера (13,5 %):

Г: Το «Πάτ» **μπρε** μάνα, ξέρω τί θά πει. Μά κείνο τά «ερημών» μέ μπερδεύει (стр. 16)

С: Бре, мајко, знам шта значи „О“, али ме збуњује оно „ченаш“ (стр. 13)

д) молбу или улагивање ~ пет примера (10%):

Г: **Μπρέ** Χριστινάκι! Τί μου γίνεσαι; (стр. 191)

С: **Бре**, Христинче! Како си ми, очи моје? (стр. 162)

док према облику разликујемо:

е) упитне реченице ~ седамнаест примера (33%):

Г: **Μπρέ** σείс, κάνανε, τί ζητάει ο Ευγλέζοс; (стр. 262)

С: **Бре**, питали су се, шта то тражи Енглез? (стр. 225)

ф) узвичне клаузе ~ шест примера (11,5%):

Г: Νικήτα! **Вρέ** Νικήτα! (стр. 284)

С: Никита, **бре**, Никита! (стр. 246)

г) императивне структуре ~ три примера (6%):

Г: **Μπρέ** σείс, μάс έκανε, ελάτε νά πούμε κανένα χωρατό! (стр. 132)

С: **Бре**, говорио нам је, хајде да се мало нашалимо. (стр. 112)

х) реторичка питања ~ један пример (2%):

Г: **Μπρέ** Αναστάση, πάντα ο ίδιοс θα 'σαι; (стр. 192)

С: **Бре** Анастасије, ти се баш не мењаш? (стр. 163)

II. независну унутарреченичну позицију заузима двадесет пет примера (48%) који указује на:

(а) радост, изненађење, молбу или понизавајуће наређење, бес, претњу ~ двадесет два примера (42%):

Г: **Μπρέ!** Τί μιλέτι είναι τούτοι οι Ρωμοί! (стр. 31)

С: **Бре!** Какво су чудо ови Грци! (стр. 25)

(б) потпуно поистовећење мишљења ~ три примера (6%):

Г: Άχ, ναί, **μπρέ!** Σωστά μιλάει ο Μανώλης. (стр. 217)

С: Ах, **бре**, тако је! Има право Манолис. (стр. 185)

и дели се на:

(с) упитне реченице ~ осам примера (15%):

Г: Τί πάει νά πεί όνον, **μπρέ!** (стр. 263)

С: Шта му је то онон, **бре?** (стр. 225)

(д) узвичне клаузе ~ дванаест примера (23%):

Г: Δέν είμαι βυζασταρούδι, **μπρέ!** (стр. 101)

С: Нисам ја дојенче, **бре!** (стр. 85)

(е) императивне структуре ~ три примера (6%):

Г: Μίλησε, **βρέ!** (стр. 223)

С: Проговори, **бре!** (стр. 191)

(ф) реторичка питања ~ два примера (4%):

Г: Είμαι, **μπρέ**, ή δέν είμαι καπετάνιος; (стр. 104)

С: Јесам ли ја капетан, **бре**, или нисам? (стр. 88)

7. Закључци

Изузетно учестало појављивање експресивне интерјекције „бре“ у колоквијалним манифестацијама новогрчког и савременог српског језика функционише као значајна социолингвистичка чињеница која одражава важећи синкретизам у балканској језичкој заједници.

Везана за неформалне комуникацијске чинове испитана узвична речца олакшава спонтано испољавање сентименталних нијанси, док полисемијским мозаиком открива занимљиве димензије динамичке присности и друштвене надмоћи.

Спроведена анализа користи укупно педесет два примера. Ексерпирани смо их из оригиналног текста и из преводног корпуса водећи рачуна о настајућој граматичкој вредности. Изненађујућа подударност у семантичким варијантама и синтаксичким релацијама између грчког узвика „вре“ и српског еквивалента „бре“ може допринети неометаном преводилачком процесу. На нивоу прагматичке компетенције добијени резултати представљају корисно градиво за конструктивно употпуњавање наставних средстава и успешно развијање методичких стратегија при изучавању наших језика.

Литература

- Ameka, F. (1992). Interjections: The universal yet neglected part of speech, *Journal of Pragmatics*, 18, 101-118.
- Buttmann, A. (1877). *Des Apollonius Dyskolos vier Bücher über die Syntax*. Berlin: Ferdinand Dümmler.
- Cram, D. (2008). The Exceptional Interest of the Interjection, *Bulletin of the Henry Sweet Society for the History of Linguistic Ideas*, 50, 57-67.
- Holton, D., Mackridge, P. & Philippaki-Warbuton, I., (2012²). *Greek: A Comprehensive Grammar of the Modern Language*. London: Routledge.
- Joseph, B. (1997). Methodological Issues in the History of the Balkan Lexicon: The Case of Greek vré / ré and Relatives, *Balkanistica*, 10, 255-277.
- March (1994), ed. by V. Friedman, M. Belyavski-Frank, M. Pisaro, & D. Testen (1997), pp. 255-277.
- Jovanović, V. (2004). The form, position and meaning of interjections in English, *Facta Universitatis: Linguistics and Literature*, 3/1: 17-28.
- Klaić, B., (1978). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Leech, G. (1981). *Semantics: the study of meaning*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Malmkjær, K. (1991). *The Linguistics Encyclopedia*. London: Routledge
- Meščuk, I. (2001). *Communicative Organization in Natural Language*. Amsterdam; Philadelphia: Benjamins.
- Meng, K. & Schrabback, S. (1999). Interjections in adult – child discourse: The cases of German HM and NA, *Journal of Pragmatics*, 31, 1263-1287.
- Milićević, J. (2012). Šta ustvari znači to bre? What does this bre mean, actually? Defining Serbian interjection bre ~ I'm telling/asking you! U: Апресян, Ю. Д. et al. (prir.). *Смыслы, тексты и другие захватывающие сюжеты. Сборник статей в честь 80-летия И. А. Мельчука (447-459)*. Москва: Языки славянской культуры.
- Sharp, H. (2007). Swedish–English language mixing, *World English*, 26 (2), 224-240.
- Skok, P. (1971-1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I-IV*. Zagreb: Jugoslovenska Akademija Znanosti i Umetnosti (ERHSJ)
- Škaljić, A. (1966). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Svjetlost: Sarajevo.
- Trask, R. (2005). *Temeljni lingvistički pojmovi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vasmer, M. (1944). *Die grichischen Lehnwörter im Serbokroatischen*. Berlin: Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften
- Wharton, T. (2003). Interjections, language and the 'showing' 'saying' continuum, *Pragmatic and Cognition*, 11, 139-191.
- Wierzbicka, A. (1992). The semantics of interjection, *Journal of Pragmatics*, 18 (2-3), 159-192.
- Wilkins, D. (1992). Interjections as deictics, *Journal of Pragmatics*, 18 (2-3), 119-158.
- Вујанић, М., Гортан-Премк, Д. и др. (2007). *Речник Српског Језика*. Нови Сад: Матица Српска (РС)
- Клајн, И. (2005). *Граматика Српског Језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Сотириу, Д. (2001). *Земља натопљена крвљу*. Београд: Просвета. (ЗНК)
- Стевановић, М., Марковић, С. и др. (1990). *Речник Српскохрватскога Књижевног Језика, Књига Прва, А – Е*. Друго Фототипско Издање. Нови Сад: Матица Српска (РСКЈ)
- Станојчић, Ж., Поповић, Љ. (1992). *Граматика Српскога Језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић, М., Павловић и др. (1962). *Речник Српскохрватскога Књижевног и Народнoг Језика, Књига II, богољуб – Вражогрнци*. Београд: Институт за Српскохрватски језик (РСКНЈ)
- Λεξικό Κοινής Νεοελληνικής (1998). Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη (ΡΗΗ).
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2005). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας (ΡΗΓ).
- Σωτηρίου, Δ. (1988⁴³). *Ματωμένα χώματα*. Αθήνα: Κέδρος (ΜΧ)
- Τσοπανάκης, Α. (1994). *Νεοελληνική γραμματική*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

ON THE CONVERGENT AND DIVERGENT PARAMETERS OF THE SEMANTIC AND SYNTACTIC FUNCTION OF THE INTERJECTION „VRE / BRE“ IN MODERN GREEK AND IN SERBIAN LANGUAGE

Summary: The widespread use of interjections and exclamatory expressions in everyday informal (linguistic, paralinguistic) communication and also in textual genres with a strong oral background is considered to be an undeniable sociolinguistic conclusion. With their unparalleled expressive dynamics determined by the heterogeneous nuances of intonation, the utterances almost independent of the intrasentential framework reflect the psycho-mental state of the speakers while decoding vividly their more essential intentions.

In the fanciful vocabulary of extroverted Greeks and witty Serbs the exclamatory expression „bre“ is associated with an extraordinary frequency and complex functionality. The present paper aims at a concise presentation of the common identity and the differentiated data with respect to the semantic range and the characteristic aspects of the examined lexeme in its syntactical application. The used scientific method of contrastive analysis is based on selected examples from the original text of Dido Sotiriou's novel „Farewell Anatolia“ and its excellent translation into Serbian by Gaga Rosic. The obtained results indicate a truly impressive coincidence.

Key words: Greek, Serbian, contrastive analysis, interjection, “vre“/„bre“

**НАУКА И САВРЕМЕНИ
УНИВЕРЗИТЕТ – НИСУН 8**

**НОВЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ
У НАСТАВИ ЈЕЗИКА**

DSD-SCHULEN-PROJEKAT I NASTAVA NEMAČKOG JEZIKA U OBRAZOVNOM SISTEMU REPUBLIKE SRBIJE

Apstrakt: DSD-Schulen-projekat postoji u Prvoj niškoj gimnaziji „Stevan Sremac“ od školske 2013/14. godine, kada je i došlo da ideje o uvođenju nemačkog jezika kao prvog stranog jezika, što je jedinstveni slučaj u Nišu. To je dalje impliciralo otvaranje bilingvalnog odeljenja sa nemačkim kao vehikularnim jezikom, što je usledilo školske 2014/15. godine. U Prvoj niškoj gimnaziji „Stevan Sremac“ se od školske 2014/15. godine sprovodi ispit iz nemačkog jezika DSD I u okviru DSD-Schulen-projekta, koji testira sve četiri jezičke veštine na nivou A2/B1 ZEROJ-a, a od školske 2017/18. godine se sprovodi i ispit DSD II na nivou B2/C1. U ovom radu se opisuje jezička obrazovna politika Savezne Republike Nemačke i Republike Srbije, DSD-Schulen-projekat i nastava nemačkog jezika u Prvoj niškoj gimnaziji „Stevan Sremac“.

Ključne reči: jezička obrazovna politika, DSD-Schulen-projekat, DSD I, DSD II, nemački kao strani jezik

1. Jezička obrazovna politika SR Nemačke i podržavanje učenja nemačkog kao stranog jezika u svetu

Jaka nemačka privreda i internacionalizacija nemačke nauke stimulišu interes za učenjem nemačkog kao stranog jezika u svetu. Na kraju 2013. godine konceptom Savezne vlade u oblasti AKBP-a (Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik – spoljna politika kulture i obrazovanja) iz 2011. godine je ustanovljeno da je podržavanje učenja nemačkog jezika težište i centralni zadatak AKBP-a. Ovo je razlog da se veliki deo sredstava ulaže u podržavanje učenja nemačkog jezika u svetu. Podržavanje učenja jezika je održivi instrument spoljne politike, on donosi dijalog, razmenu i saradnju između ljudi i kultura, šalje jednu pozitivnu i realnu sliku Nemačke u inostranstvo i privlači ljude u Nemačku. Razvoj kurikularnog okvira za učenje stranih jezika, stručno usavršavanje nastavnika, promovisanje nemačkog jezika, ponude za studije i posao, učenje putem interneta su samo neki od velikih izazova kojima se treba baviti (Auswärtiges Amt 2015: 5).

ZfA (Zentralstelle für das Auslandsschulwesen – Centrala za inostrano školstvo) zadužena je kao odeljak Ministarstva unutrašnjih poslova od strane Ministarstva spoljnih poslova SR Nemačke za nemačke inostrane škole i DSD-Schulen-program. Širom sveta se vodi više od 140 nemačkih inostranih škola, koje su pretežno privatne škole podržane od strane Ministarstva spoljnih poslova preko ZfA u finan-

¹ anacvetkovic85@hotmail.com

sijskom i kadrovskom smislu. 58 stručnih savetnika ZfA brine o preko 1000 škola u inostranstvu koje usmeravaju učenje nemačkog jezika na dobijanje DSD-diplome KMK-a (Ständige Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland – Kultusministerkonferenz – Konferencija ministra kulture i obrazovanja SR Nemačke) (Ibidem 11).

Kurikularni okvir za nemački kao strani jezik u inostranstvu je nastao 2009. godine kao proizvod radne grupe, koju su oformile organizacije ZfA i KMK. Nastava koja se orijentiše po kurikulumu razvija sveobuhvatne jezičke kompetencije i kompetencije koje su propisane nemačkom jezičkom diplomom (DSD), pruža doprinos za osiguranje i razvoj kvaliteta, tako što podržava procese razvoja škole i same nastave (ZfA 2009: 5).

2. Jezička obrazovna politika Republike Srbije

Republika Srbija kao višejezična i višekulturna država prihvata višejezičnost i višekulturnost kao društvenu činjenicu, ali ih neguje i kao vrednost (Vučo et al. 2018: 10). Da li je taj stav zaista u skladu sa propisima Republike Srbije? Izmene Zakona o Osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (ZOSOV) dovele su u pitanje status drugog stranog jezika u obrazovnom sistemu Republike Srbije, a kao izgovor za ove izmene se navodilo rasterećenje učenika. Osim izostanka javne rasprave i konsultovanja stručnjaka ovakve izmene nisu u skladu sa evropskom obrazovnom jezičkom politikom koja je usmerena ka formiranju plurilingvalnog i plurikulturnog pojedinca koji pored svog maternjeg jezika govori još najmanje dva evropska jezika (Vučo & Filipović 2018: 9). Obavezno učenje dva strana jezika u osnovnoj školi predstavlja jedan od ključnih uslova uključivanja naše zemlje u evropski obrazovni prostor i neophodne međunarodne integracije (Ibidem 10).

Shvaćena kao institucionalizovana delatnost, jezička obrazovna politika predstavlja podoblast kako obrazovnih tako i jezičkih politika (Đurić 2015: 6). Jezička obrazovna politika Srbije ostvaruje se u okviru nekoliko nastavnih podoblasti: srpskog kao maternjeg jezika i kao nematernjeg jezika, jezika nacionalnih manjina, koje žive na teritoriji Republike Srbije kao maternjih jezika i kao jezika društvene sredine, „stranih jezika“, pod čim se podrazumeva učenje takozvanih svetskih jezika ili jezika međunarodne komunikacije (Đurić 2018: 55). Institucionalizovana nastava stranih jezika uvedena je u Srbiji u toku četvrte dekade XIX veka. Izbor jezika najčešće je zavisio od političkih i kulturnih uticaja zemlje čiji bi jezik bio izabran u nastavi. Tako su francuski i nemački jezici bili najzastupljeniji pre Prvog svetskog rata i između dva svetska rata, potom ruski posle Drugog svetskog rata, dok se engleski najviše učio u drugoj polovini XX veka. Početkom XXI veka engleski je najzastupljeniji strani jezik u obrazovnom sistemu Srbije, dok se pored njega može učiti i francuski, nemački, ruski, italijanski i španski jezik (Filipović 2009: 67). U periodu od 1999. do 2000. godine u osnovnoj školi zadržava se ranije uspostavljen sistem: strani jezik se kao izborni predmet uči od III do VIII razreda, a strani jezik kao obavezni

predmet od V do VIII razreda. Ukupan fond časova za oba jezika približno je bio isti na kraju osnovne škole (oko 400 školskih časova), što je omogućavalo učenicima da biraju jezik koji će nastaviti da uče u srednjoj stručnoj školi. Učenici koji su se opredeljivali za srednje škole u kojima se uče dva strana jezika, nastavljali su da uče oba jezika (Đurić 2018: 59). Ministarstvo obrazovanja RS pokrenulo je 2000. godine nekoliko projekata koje su podržale mnoge međunarodne institucije poput Svetske banke i Saveta Evrope sa ciljem da se osavremeni opšti obrazovni sistem u zemlji. Novi kurikulumni okvir za strane jezike podrazumeva centralni položaj učenika u nastavnom procesu, interdisciplinarni i modularni pristup nastavi. Ovim kurikulumom predviđeno je da se najmanje dva strana jezika uče tokom dvanaest godina osnovnog i srednjeg obrazovanja, kao i tri ili više jezika sa statusom izbornih predmeta. U okviru ovog projekta omogućeno je i uvođenje bilingvalne nastave na stranom jeziku u osnovnoj i srednjoj školi (Filipović et al. 2007: 234). Promena političke vlasti 2004. godine dovodi do obustavljanja reforme i do ukidanja nastave stranog jezika u I i II razredu osnovne škole, ali već 2005. godine se vraća strani jezik kao obavezan nastavni predmet od I razreda osnovne škole. 2007. godine se uvodi drugi strani jezik kao obavezni izborni predmet sa fondom od dva časa nedeljno, od V do VIII razreda. Donošenjem novog Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju 2013. godine smanjen je ukupan maksimalan fond časova koji učenici mogu imati u osnovnoj školi, čime je otvoren problem statusa drugog stranog jezika, jednog od nastavnih predmeta zbog kojih se taj fond probija u VII i VIII razredu. Početkom februara se nezvanično govori u mogućnosti ukidanja obaveznosti učenja drugog stranog jezika u osnovnoj školi. Problem statusa drugog stranog jezika u osnovnoj školi nije rešen do današnjeg dana. Društvo za strane jezike i književnosti Srbije u javnom saopštenju od 29.11.2018. godine na svom zvaničnom sajtu navodi da je Odbor za obrazovanje, nauku, tehnološki razvoj i informatičko društvo Narodne skupštine Republike Srbije prihvatilo predlog o izmenama i dopunama ZOSOV-a i Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju. Tim izmenama, koje predviđaju brojčano ocenjivanje Drugog stranog jezika, kao i da ocena utiče na opšti prosek učenika, rešava se ozbiljan problem nastao donošenjem ZOSOV-a 2017. godine u vezi sa kojim je Društvo reagovalo u više navrata. Preostaje da Narodna skupština izglasa pomenute izmene (Društvo za strane jezike i književnosti Srbije 2018).

Đurić predlaže da se otvaranjem problema opstanka drugog stranog jezika u osnovnoj školi kao obaveznog nastavnog predmeta shvati kao prilika za poboljšanje položaja jezičkog obrazovanja uopšte, te da se osnuje radna grupa sastavljena od predstavnika Srpske akademije nauka i umetnosti, Zajednice filoloških i filozofskih fakulteta i Društva za strane jezike i književnosti Srbije radi izrade dokumenta koji bi utvrdio glavne pravce razvoja jezičke obrazovne politike, u skladu sa našom tradicijom, evropskom jezičkom obrazovnom politikom i potrebama razvoja i pojedinaca i zemlje čiji je presudan činilac saradnja i povezanost sa okruženjem i svetom (Đurić 2018: 62).

3. Nastava nemačkog jezika u Prvoj niškoj gimnaziji „Stevan Sremac“

Prva niška gimnazija „Stevan Sremac“ je u saradnji sa pedagoškim savetnikom pri Ambasadi SR Nemačke u Beogradu i predstavnicima lokalne samouprave potpisala Sporazum o razumevanju u pogledu saradnje u okviru projekta DSD-Schulen u vezi sa nastavnim predmetom Nemački kao strani jezik sa četiri osnovne škole u Nišu. Svrha ovog sporazuma je obezbeđivanje saradnje i kontinuirano praćenje procesa nastave i učenja nemačkog jezika u osnovnoj školi i gimnaziji. Učenici u svojim osnovnim školama na časovima dodatne nastave izučavaju nemački jezik po planu i programu, koji ih priprema za ispit „Vergleichsarbeit“ (završni ispit iz nemačkog jezika), a zatim će upisivati bilingvalno odeljenje kako bi izučavanje nemačkog jezika nastavili na visokom nivou i svoje znanje ozvaničili DSD-diplomom. Vizija razvoja bilingvalne nastave nemačkog jezika je dalje usaglašavanje nastavnih planova i programa nemačkog jezika u osnovnim školama i gimnaziji, podizanje kvaliteta nastave nemačkog jezika i omogućavanje učenicima da steknu specifična znanja koja će im otvoriti nove mogućnosti u karijerama koje su pred njima (Prva niška gimnazija „Stevan Sremac“ 2016: 6).

Bilingvalna nastava na srpskom i nemačkom jeziku treba da obezbedi model bilingvalne nastave primeren potrebama i uslovima rada gimnazija u Republici Srbiji, primenu savremenih i efikasnih metoda u izvođenju nastave na nemačkom jeziku, horizontalno i vertikalno povezivanje tema i sadržaja propisanih nastavnim programom, saradnju sa školama u SR Nemačkoj, nivo jezičke kompetencije učenika koji omogućava efikasnu upotrebu nemačkog jezika u lične, obrazovne i profesionalne svrhe, uspešnu pripremu učenika za polaganje ispita za sticanje DSD I i DSD II-diploma (Ibidem 3).

Škola u skladu sa odredbama Pravilnika o bližim uslovima za ostvarivanje dvojezične nastave – Uslov 2 (Službeni glasnik RS 2015, Službeni glasnik RS 2016; Službeni glasnik RS 2017) i uz podršku Ambasade SR Nemačke u cilju održivosti projekta, organizuje obuku za predmetne nastavnike koji su uključeni u bilingvalnu nastavu kako bi stekli znanje nemačkog jezika na nivou B1 ZEROJ-a. Time bi u slučaju odsustva jezičkog asistenta odnosno lektora, predmetni nastavnici mogli da realizuju bilingvalnu nastavu zajedno sa nastavnicima nemačkog jezika (Prva niška gimnazija „Stevan Sremac“ 2016: 5).

3.1. Jezički asistent odnosno lektor za nemački jezik

Jezički asistent odnosno lektor za nemački jezik se upućuje školi od strane ZfA u okviru DSD-Schulen-programa. Program jezičkog asistenta se odnosi na sve studente, koji žele da steknu prva iskustva u nastavi stranog jezika. U dogovoru sa jezičkim asistentom škola pravi program rada, tako što se navode zadaci koji treba da budu ispunjeni od strane jezičkog asistenta. Obično su to: podrška usmene jezičke kompetencije kroz autentične situacije; ciljana podrška jezički slabijih ili jačih učenika; posredovanje glotodidaktičkih informacija i prezentovanje jezičkih varijeteta;

podrška u učenju putem omogućavanja diferencijacije u nastavi; pomoć u pripremi za internacionalno priznate ispite (DSD I i II); davanje jezičkih i glotodidaktičkih informacija nastavniku; pravljenje usmenih, pisanih i audiovizuelnih materijala na osnovu aktuelnih autentičnih dokumenata iz zemlje ciljnog jezika; posredovanje kontakata u svom regionu porekla za saradnju i razmenu učenika i nastavnika; organizovanje različitih obrazovnih i kulturnih aktivnosti za posebne prilike kao što su nacionalni i regionalni praznici. Što se tiče podrške u okviru bilingvalne nastave, od jezičkog asistenta se očekuje pretraživanje i pravljenje materijala za predmetnu nastavu na stranom jeziku; individualna podrška jezičke kompetencije predmetnih nastavnika (konverzacijske grupe, priprema za polaganje ispita za dobijanje internacionalno priznatih sertifikata); pomaganje učenicima pri pisanju maturalnog rada na vehikularnom jeziku; ispravka i ocenjivanje maturalnih radova. Na ovaj program se mogu prijaviti strani studenti ili absolventi nakon minimum dve godine studija. U praksi je većina završila osnovne studije ili čak master studije. Većina je završila jezičke ili društvene studije. Neki od njih su kvalifikovani i u oblasti pripreme za polaganje jezičkog ispita. Pored znanja regionalnog jezika potrebno je opšte obrazovanje, pedagoško interesovanje i samostalnost. Odabir asistenta se vrši na osnovu prijavne dokumentacije i intervjuja. Obavezna nastava iznosi 12 sati nedeljno (16 lekcija po 45 minuta). Jezički asistent ima ugovor na određeno radno vreme sa karakterom prakse. Angažovanje iznosi po pravilu deset meseci (1.9–30.6), uz mogućnost produženja ugovora. Jezički asistent se obično šalje u gimnaziju ili srednju stručnu školu, gde su učenici uzrasta od 15 do 19 godina. Svaka škola koja učestvuje u programu jezičkog asistenta određuje jednog mentora koji je odgovoran za stručno i lično praćenje jezičkog asistenta. Ponekad se asistent upućuje u dve ili tri škole da bi se zadovoljila potreba škola, koje su uključene u projekat. Asistenti se u toku angažovanja u inostranoj školi stručno usavršavaju u okviru svojih zadataka. Na kraju boravka se sprovodi evaluacija rada (Leimer 2012: 64–66).

3.2. DSD-Schulen-projekat u Prvoj niškoj gimnaziji „Stevan Sremac“

Godine 07.12.2012. potpisan je Memorandum o razumevanju od strane ministra prosvete, nauke i tehnološkog razvoja u Republici Srbiji i ambasadora SR Nemačke u Beogradu, koji podrazumeva polaganje ispita za sticanje diploma iz nemačkog jezika – Deutsches Sprachdiplom (DSD). DSD-Schulen-projekat je projekat ZfA, pokrenut u cilju unapređivanja učenja nemačkog jezika u RS, jačanje nemačko-srpske saradnje u oblasti obrazovanja i podsticanja stručnog usavršavanja nastavnika u oblasti nastave nemačkog jezika. PNG je jedna od petnaest gimnazija, koje su uključene u ovaj projekat u RS.

Ideja za uvođenje projekta DSD-Schulen i formiranje bilingvalnog odeljenja je nastala putem saradnje sa ZfA. Projekat podrazumeva pripremu za polaganje i samo polaganje DSD-ispita. Ispit DSD I je ispit iz nemačkog jezika koji proverava sve četiri jezičke veštine učenika (receptivne: razumevanje slušanjem i čitanjem, i produktivne: pisanje i govor) na nivou A2/B1 ZEROJ-a. Preduslov za polaganje ispita je da su učenici pohađali 600 časova nastave nemačkog jezika u toku celokupnog školovanja do

trenutka izlaska na ispit. Učenici PNG učestvuju u polaganju ispita DSD I od školske 2014/15. godine i ostvaruju dobre rezultate što se može videti u Tabeli 1. Ispit DSD II je na nivou B2/C1 ZEROJ-a, koji je po prvi put u ovoj školi organizovan školske 2017/18. godine, a rezultati ispita se mogu videti u Tabeli 2. Broj časova koji je neophodan za izlazak na ispit u toku celokupnog školovanja je minimum 900. Pravo na polaganje ovih ispita imaju svi učenici koji pohađaju DSD-škole, ne samo učenici koji pohađaju bilingvalnu nastavu, već svi učenici škole.

U Tabeli 1 se može videti pregled postignuća učenika PNG od školske 2014/15. do 2017/18. godine. Školske 2014/15. godine, na prvom polaganju DSD I-ispita, učenici prvog bilingvalnog odeljenja nisu učestvovali, već su to bili učenici završne godine matematičkog i društveno-jezičkog smera kao i učenici treće i četvrte godine filološkog smera. Uspeh je veoma dobar, od ukupnog broja učesnika 10,71% je položilo ispit na A2 nivou, 67,86% učenika je položilo na B1 nivou, a 14,29% učenika nije položilo ispit, tačnije neki deo ispita. Za dobijanje sertifikata je neophodno položiti sva četiri dela ispita tj. sve četiri jezičke veštine (razumevanje slušanjem, čitanjem, pisanje i govor) (Prva niška gimnazija 2018).

Školske 2015/16. godine, drugi DSD I-ispit polažu učenici četvrte godine matematičkog i društveno-jezičkog smera, učenici treće i četvrte godine filološkog smera i učenici druge godine bilingvalnog odeljenja, tačnije prva generacija bilingvalnog odeljenja. Učenici škole koji prethodne godine nisu položili ispit, ili nisu bili zadovoljni uspehom na ispitu, imaju pravo da naredne godine ponovo polažu ispit. Primećuje se da se broj učenika sa A2 nivoom smanjio u odnosu na prethodnu godinu i iznosi 9,52%, broj učenika sa B1 nivoom se dosta povećao, na 76,19%, dok je broj učenika koji nisu položili ispit ostao isti (Prva niška gimnazija 2018).

Školske 2016/17. godine, treći DSD I-ispit polažu učenici četvrte godine matematičkog i društveno-jezičkog smera, učenici treće i četvrte godine filološkog smera i učenici druge i treće godine bilingvalnog odeljenja, tačnije prva i druga generacija bilingvalnog odeljenja. Broj učenika sa A2 nivoom se utrostručio, tačnije 32,50% učenika je položilo ispit na A2 nivou, broj učenika sa B1 nivoom se smanjio, 60% u odnosu na prethodne dve godine, dok se broj učenika koji nisu položili ispit duplo smanjio, na 7,50%. Nešto slabiji rezultati u odnosu na prethodne godine se mogu objasniti opštim školskim uspehom ove generacije, jer se u istraživanju, koje je sprovedeno školske 2016/17. godine (Cvetković 2018) takođe primećuje slabiji opšti uspeh i postignuće na testiranju svih smerova ove generacije (Prva niška gimnazija 2018).

Školske 2017/18. godine, četvrti DSD I-ispit polažu učenici četvrte godine matematičkog i društveno-jezičkog smera, učenici treće i četvrte godine filološkog smera i učenici druge i treće godine bilingvalnog odeljenja, tačnije druga i treća generacija bilingvalnog odeljenja. Primećuje se da se broj kandidata koji izlazi na ispit povećava, zatim se povećava broj učenika na A2 nivou, kao i da se broj kandidata koji nisu položili smanjuje, što ukazuje na dobru pripremu učenika za polaganje DSD I-ispita (Prva niška gimnazija 2018).

Tabela 1. Rezultati DSD I-ispita.

Školska godina	Ukupan broj kandidata	A2	B1	Nije položilo
2014/15.	28 (100%)	3 (10,71%)	19 (67,86%)	4 (14,29%)
2015/16.	21 (100%)	2 (9,52%)	16 (76,19%)	3 (14,29%)
2016/17.	40 (100%)	13 (32,50%)	24 (60%)	3 (7,50%)
2017/18.	62 (100%)	14 (22,58%)	46 (74,19%)	2 (3,23%)

Prva generacija bilingvalnog odeljenja polaže DSD II-ispit u školskoj 2017/18. godini, koji se po prvi put polaže u PNG 27.11.2017. Rezultati se mogu videti u Tabeli 2: ukupan broj kandidata koji su učestvovali na ispitu je 15, svi učenici bilingvalnog odeljenja. B2 nivo je postiglo 2 učenika, C1 nivo 10 učenika, dok 2 učenika nije položilo ispit, a jedna učenica je odustala od usmenog dela ispita. Primećujemo da je odličan uspeh postigao najveći deo učenika, 66,67%. Učenici koji nisu položili ispit, 20%, imaju pravo da sledeće godine zajedno sa drugom generacijom bilingvalnih učenika u PNG ponovo polažu ispit i na taj način steknu DSD II diplomu (Prva niška gimnazija 2018).

Tabela 2. Rezultati DSD II-ispita.

Školska godina	Ukupan broj kandidata	B2	C1	Nije položilo
2017/18.	15 (100%)	2 (13,33%)	10 (66,67%)	3 (20%)

Osim pripreme za polaganje i sprovođenje samog DSD-ispita, projekat podrazumeva i vannastavne obrazovne aktivnosti učenika i nastavnika, kao i veoma važno stručno usavršavanje nastavnika. Škola je u okviru projekta napravila i mrežu škola sa osnovnim školama u Nišu na inicijativu predstavnika ZfA, što je definisano i ozvaničeno potpisivanjem Sporazuma o razumevanju školske 2013/14. godine na kome su prisustvovali predstavnici ZfA, direktor gimnazije, direktori osnovnih škola, kao i nastavnici nemačkog jezika gimnazije i osnovnih škola. Saradnja osnovnih škola sa gimnazijom podrazumeva unapređivanje i kontinuirano praćenje nastave nemačkog jezika u osnovnim školama, posetu učenika osnovnih škola gimnaziji, prisustvo na časovima nemačkog jezika, zajedničke priredbe i predstave, kao i poseta lektora nastavi nemačkog jezika u osnovnim školama, čime se omogućava učenicima osnovnih škola kontakt i rad sa maternjim govornikom, kao i razvijanje profesionalnih i jezičkih kompetencija nastavnika osnovnih škola putem saradnje sa lektorom za nemački jezik. Četiri osnovne škole čine tu mrežu škola u Nišu: osnovna škola „Kole Rašić“, „Čegar“, „Stefan Nemanja“ i „Kralj Petar I“. Prisustvo osnovnih škola u projektu je omogućilo nastavnicima osnovnih škola pohađanje stručnog usavršavanja, doprinelo pozitivnoj reklami škola zbog ove dodatne mogućnosti za učenike, a učenicima polaganje jezičkog ispita „Vergleichsarbeit – auf dem Weg zum DSD“ na nivou A1/A2 ZEROJ-a. Što dalje omogućava usaglašeno znanje učenika osnovnih škola koji dolaze u gimnaziju. Školske 2017/18. godine je ukinuto zvanično sprovođenje ispita „Vergleichsarbeit“ zbog uvođenja „mera štednje“ po rečima predstavnika ZfA. Školama je ponuđena mogućnost sprovođenja internog polaganja ispita uz podršku ZfA u smi-

slu dostavljanja ispitnog materijala školama, ali bez mogućnosti izdavanja sertifikata za učenike. Smatramo da ova mera može negativno da utiče na motivaciju učenika za učenje nemačkog jezika, na negativan stav roditelja koji su se odlučili za te škole isključivo zbog ove mogućnosti, pa samim tim i na imidž škola.

4. Problemi i predlozi za unapređenje učenja stranog jezika u Srbiji

Durbaba (2014) navodi da se uvođenje novina u nastavi stranih jezika u našem obrazovnom sistemu sprovelo nesistematski, neosmišljeno i bez pravog uvida u objektivne potrebe, mogućnosti i eventualne probleme, koji su se pravovremenim planiranjem izvesno mogli izbeći: 1. Uvođenje drugog stranog jezika kao obaveznog izbornog predmeta; 2. Uvođenje ranog učenja prvog stranog jezika; 3. Proširivanje palete školskih stranih jezika uvođenjem italijanskog, španskog i kineskog jezika; 4. Povećanje mogućnosti za vaninstitucionalno učenje stranih jezika; 5. Jačanje mobilnosti učenika i nastavnika; 6. Raznovrsnija ponuda nastavnog materijala; 7. Uvođenje bilingvalnih programa i drugih pilot-projekata; 8. Intenziviranje naučnih istraživanja iz oblasti glotodidaktike; 9. Razvoj naučnog podmlatka; 10. Organizovanje nastavne prakse za studente na osnovnim i master studijama. Suštinsku poteškoću dakle predstavlja potpuno odsustvo osmišljene i planske jezičke obrazovne politike. Kao primer se navodi pokušaj proterivanja nastave stranih jezika iz trogodišnjih stručnih škola odnosno ograničenje učenja na svega jednu školsku godinu, kao i ignorisanje jezičke problematike u Strategiji obrazovanja do 2020. godine objavljenoj u aprilu 2012. godine (Durbaba 2014: 58–65).

Đurić (2014) zaključuje da najslabiju kariku predstavljaju oblasti praćenja nastave i vrednovanja njenih efekata, kao i izrade obrazovnih standarda. Dovodi se u pitanje i to da li je i u kojoj meri rešen problem obezbeđivanja kvalifikovanog nastavnog kadra. Predlaže se dugoročno praćenje realizacije nastavnog programa u korelaciji sa uslovima izvođenja nastave (Đurić 2014: 99–100). Aprila 2011. godine Nacionalni prosvetni savet usvojio je Standarde kompetencija za profesiju nastavnika i njihov profesionalni razvoj. Tim dokumentom, koji sadrži skup potrebnih znanja i veština koje treba da poseduje svaki nastavnik, kompetentan nastavnik se definiše kao stručno lice, koje treba neprestano da se usavršava, interaktivno deluje na sve aktere školskog života, širi saradnju i partnerske odnose sa lokalnom zajednicom i vrši evaluaciju svojih rezultata (Đurić 2015: 291).

Smatramo da smo uvođenjem inovativnih projekata, osiguravanjem statusa stranih jezika u osnovnim, srednjoškolskim, kao i na visokoškolskim obrazovnim ustanovama, usklađivanjem obrazovanja i ponude obaveznog stručnog usavršavanja nastavnika sa potrebama škola i učenika, budućih internacionalno osvešćenih građana, na dobrom putu za dostizanje evropske vizije plurilingvalnosti i plurikulturalnosti.

Literatura

- Auswärtiges Amt (2015). Die Förderung von Deutsch als Fremdsprache im Ausland. Wer macht was im Rahmen der AKBP. (dostupno na: <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/201000/c2ae80566423376fc01849e6861ea8d6/deutschfoerderung-data.pdf> - pristupljeno 06.12.2018).
- Cvetković, A. (2018). Bilingual Classes in Serbian and German in "Stevan Sremac", the First Grammar School of Niš. U: EDUCATION, CULTURE AND IDENTITY: The Future of Humanities, Education and Creative Industries Publisher: International University of Sarajevo, Editors: Mulalić, M., Mualalić, A., Obralić, N. & Jelešković, E., 207–228.
- Društvo za strane jezike i književnosti Srbije (2018). Ocenjivanje drugog stranog jezika. Obaveštenje (Dostupno na: <http://www.dsjsrbija.rs/?p=1063> – pristupljeno 04.12.2018).
- Durbaba, O. (2014). Nastava stranih jezika u Srbiji i aspekti jezičkog planiranja na nacionalnom nivou i nivou lokalne zajednice: prikaz jedne studije slučaja. U Filipović, J./Durbaba, O. (prir.) Jezici u obrazovanju i jezičke obrazovne politike, 51–73.
- Đurić, Lj. (2014). Vrednovanje ranog školskog učenja stranih jezika u Srbiji: zaglušujuća tišina. Filipović, J. / Durbaba, O. (prir.) Jezici u obrazovanju i jezičke obrazovne politike. Beograd: Filološki fakultet. 77–106.
- Đurić, Lj. (2015). Страни језици у образовној политици Србије током последњих шест деценија: чиниоци, модели, перспективе (Doctoral dissertation, Универзитет у Београду, Филолошки факултет). (dostupno na: <http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/4282/Disertacija142.pdf?sequence=1&isAllowed=y> – pristupljeno 17.07.2018).
- Đurić, Lj. (2018). Strani jezici u jezičkoj obrazovnoj politici Srbije: dinamika promena u periodu od 2000. do 2006. godine. Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. 55–80.
- Filipović, J. (2009). Moć reči. Oglеди iz kritičke sociolingvistike. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Filipović, J., Vučo, J. & Đurić, L. (2007). Critical review of language education policies in compulsory primary and secondary education in Serbia. Current Issues in Language Planning, 8(2), 222–242.
- Leimer, R. (2012). Sprachassistenten für den immersiven/bilingualen Unterricht nutzen: Möglichkeiten und Grenzen. Zweisprachiger Unterricht: Modelle, Ausbildung, Nachhaltigkeit, 64–68.
- Prva niška gimnazija „Stevan Sremac“ (2016). Elaborat o realizaciji dvojezične nastave u nemačkom dvojezičnom odeljenju društveno-jezičkog smera.
- Prva niška gimnazija (2018). Izveštaj o radu Stručnog veća za strane jezike u školskoj 2017/18. godini.
- Službeni glasnik RS (2015). Pravilnik o bližim uslovima za ostvarivanje dvojezične nastave, broj 105 od 18.12. 2015.
- Službeni glasnik RS (2016). Pravilnik o bližim uslovima za ostvarivanje dvojezične nastave, broj 105/15, 50/16.
- Službeni glasnik RS (2017). Pravilnik o bližim uslovima za ostvarivanje dvojezične nastave, broj 105/15, 50/16, 35/17.

- Vučo, J. et al. (2018). Od srpskog kao stranog jezika do srpskog kao jezika okruženja i obrazovanja: okvir programa jezičke podrške. Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Vučo, J. & Filipović, J. (2018). Jezici u srpskom obrazovnom sistemu: odgovori s povodom. Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. 9–13.
- ZfA (2009). Rahmenplan „Deutsch als Fremdsprache“ für das Auslandsschulwesen (dostupno na: http://www.bva.bund.de/DE/Organisation/Abteilungen/Abteilung_ZfA/Auslandsschularbeit/DSD/RahmenplanDaF/DaF-Rahmenplan.pdf?__blob=publicationFile&v=1 pristupljeno 14.10.2018.).

DSD-SCHULEN-PROJEKT UND DAF-UNTERRICHT IM SCHULSYSTEM IN SERBIEN

DSD-Schulen-Projekt besteht am Gymnasium „Stevan Sremac“ in Niš seit dem Schuljahr 2013/14, in dem Jahr gab es Vorschläge für die Einführung des Deutschen als erste Fremdsprache, was der einzige Fall in Niš ist. Das hat weiter im Schuljahr 2014/15 die Einführung des bilingualen Zugs mit Vehikularsprache Deutsch vorursacht.

Im Gymnasium „Stevan Sremac“ in Niš haben die Schülerinnen und Schüler Möglichkeit seit dem Schuljahr 2014/15 im Rahmen des DSD-Schulen-Projekts an der Prüfung DSD I, die Sprachfähigkeiten auf dem Niveau A2/B1 GER testet, teilzunehmen, und seit dem Schuljahr 2017/18 wird die Prüfung DSD II auf dem Niveau B2/C1 GER durchgeführt.

In diesem Beitrag werden die Sprachpolitik BR Deutschlands und Serbiens, das DSD-Schulen-Projekt und DaF-Unterricht am Gymnasium „Stevan Sremac“ in Niš beschrieben.

Schlüsselwörter: Sprachpolitik, DSD-Schulen-Projekt, DSD I, DSD II, Deutsch als Fremdsprache

UPOTREBA NOVIH TEHNOLOGIJA U NASTAVI KNJIŽEVNOSTI: PRIMER ANGLOSAKSONSKOG EPA *BEOVULF*³

Apstrakt: Činjenica je da su nove tehnologije označile prekretnicu u načinu pisanja i tumačenja književnog dela. Danas književne paradigme ne predstavljaju fiksne, nepromenjive tvorevine, već ih krasi neke od osnovnih karakteristika multimedijalnog okruženja poput asocijativnosti, nelinearnosti, interaktivnosti, nestabilnosti i dr. Nastava književnosti treba da ide u korak sa promenama književnih paradigmi, te se neminovnost upotreba novih tehnologija na časovima književnosti nikako ne sme dovoditi u pitanje. Anglosaksonski ep *Beovulf* predstavlja dobar praktični primer različitih vidova produkcije i recepcije književnog teksta u digitalnom miljeu – u radu se prati njegov razvoj od usmene herojske poezije iz VII veka, preko transkribovane verzije hrišćanskih monaha iz X veka, do raznih savremenih obrada koje uključuju brojne filmske adaptacije, kompjuterske igrice, pa čak i najnoviju elektronsku varijantu epa pod nazivom „Beovulf u sajberprostoru”. Teorijski okvir rada počiva na značajnim kritičkim uvidima Vladislave Gordić Petković (*Virtuelna književnost*, 2004) i Katarine Peović Vuković (*Književnost i tehnologija novih medija*, 2004).

Ključne reči: nove tehnologije, nastava književnosti, *Beovulf*

Uvodne napomene: nove tehnologije i književnost

Novi milenijum generalno predstavlja sinonim za pojavu novih medija i primenu novih tehnologija u svim sferama savremene društveno-kulturne misli. Paralelnim promenama tehnologije i društva bavi se, između ostalih, i tzv. transformativna teorija, čiji predstavnici konstantno ističu da istorijska promena iz analogne u digitalnu sferu predstavlja model transformacije, jednako značajne kao što je bio prelazak usmene u pisanu kulturu. Samim tim ne čudi činjenica da su tehnološke novine obeležile ozbiljnu prekretnicu u načinu pisanja i tumačenja književnog dela. Drugim rečima, pojava nove tehnologije pisanja neizostavno podrazumeva i promenu književnih paradigmi, pri čemu treba naročito napomenuti činjenicu da danas književne paradigme ne predstavljaju fiksne, nepromenjive tvorevine, već ih krasi neke od osnovnih karakteristika multimedijalnog okruženja poput asocijativnosti, nelinearnosti, interaktivnosti, nestabilnosti i dr.

² milena.kalicanin@filfak.ni.ac.rs

³ Pripremljeno u okviru projekta *Master studije digitalne humanistike na Filozofskom fakultetu u Nišu*, koji se izvodi na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Nišu (br. 183/1-16-3-01).

Kako Katarina Peović Vuković tvrdi u studiji *Književnost i tehnologija novih medija* (2004), uvrežena je pojava digitalizacije književnosti usled široke rasprostranjenosti novih tehnologija pisanja (na kompjuteru), koje za posledicu imaju pojavu novih oblika naracija (kompjuterskih igara i drugih narativnih oblika), kao i hipertekstualnu književnost. U pomenutoj studiji s pravom dominira stav da hipertekst (tj. tekst koji se grana i omogućuje čitaocima izbor) predstavlja ključnu figuru nove pismenosti (Peović Vuković 2004: 3). S tim u vezi, treba takođe napomenuti da teorija hiperteksta izdvaja tri ključna trenutka u istoriji pisanja: transformacija usmene u pismenu, rukopisne u štampanu i Gutenbergove kulture u digitalnu. Digitalizacija književnosti koja se pre svega zasniva na povezivanju i premežavanju tekstova neizostavno utiče na stvaranje novih oblika tekstualnosti i komunikacije. U globalnoj hipertekstualnoj komunikaciji prirodni sled stvari čine pojave poput stalnog umrežavanja i rekontekstualizacije tekstova, pri čemu se brišu granice među delima, a pozicije autora i čitaoca se stalno menjaju, tj. „niko nema stalnu kontrolu nad tekstem“ (Peović Vuković 2004: 7, 9).

Stoga je neosporna činjenica da se hipertekstualni koncept može dovesti u vezu sa književnošću na različite načine. Snežana Božić u studiji *Prijateljstvo na mreži: o internetu i nastavi književnosti* (2018: 78, 79) ističe prednosti ovog koncepta pre svega na čisto informativnom nivou koja se zasniva na celokupnoj prezentaciji književnog teksta na internetu (uz neizostavne komentare, fusnote, pogovor, predgovor, ilustracije, autorove biografske podatke i sl.) Iako je mali broj srpskih pisaca „hipertekstualno“ dostupan, neosporni benefit ovog koncepta jeste da se klasično književno delo nalazi u središtu „složene hipertekstualne mreže, koja nam omogućava da na brži i komforniji način dođemo do brojnih informacija o piscu, njegovim delima, recepciji njegovih knjiga i sličnih podataka“ (Božić 2018: 79). Osim ovog aspekta, treba napomenuti da književno delo (ili bilo koji drugi dokument) u hipertekstu može da se proučava i sa jezičkog aspekta, npr. može ukazivati na različita gramatička pojašnjenja, upoređivanje finih jezičkih nijansi između prevoda i originalnog dokumenta i sl.

Pored neosporne koristi tehnologije hiperteksta za prikupljanje materijala o određenom književnom delu treba napomenuti da književni hipertekst izlazi iz do sada navedenih strukturalnih okvira jer čitaocu omogućava veliku dozu kreativnosti. Radi se o tekstu koji je „predstavljen u nelinearnom obliku, sa naznačenim vezama putem kojih se čitalac, po svom izboru, može ‘kretati’ unutar ponuđene mreže stranica/ ‘segmenata’ – a koji nema prevashodno dokumentarno-informativnu funkciju (već ga autor stvara, i čitalac potom ‘prepoznaje’ kao vid književnosti prema nekim odlikama pisanja i napisanog“ (Eror 2001: 9 u Božić 2018: 79).

Specifična forma književnog hiperteksta koja, kako je napomenuto, počiva na ideji brisanja preciznih granica između autora i čitaoca omogućava čitanje književnog dela na tradicionalan, ali i na sasvim moderan i inovativan način. Vladislava Gordić Petković s pravom ističe da je zasluga hiperteksta što su raznovrsne mogućnosti čitanja koje nudi svako književno delo postale (fizički) vidljive. U fokusu su „oduvek postojeće, a nedovoljno iskorišćene mogućnosti nelinearne organizacije, multiplikacije, eksplozije forme i značenja“ pri čemu se „svaki neotvoreni link, neizabrani fragment,

svaka putanja elektronskog teksta koju čitalac nije istražio ukazuje kao strategija budućeg, i mogućeg, čina čitanja“ (Gordić Petković 2012: 103). Tu svakako treba potražiti i razlog ekspanzije i sve veće popularnosti ovakvog književnog oblika, naročito u akademskim krugovima, koji u književnom hipertekstu prepoznaju mogućnost ponovnog interesovanja za književnost i čitanje, što danas u trenutku hiperprodukcije jeftinih oblika društvene zabave svakako predstavlja uspeh. Sama činjenica da je „za razliku od čitanja klasičnog teksta koje podseća na putovanje prema unapred poznatom cilju, čitanje hiperteksta uporedivo sa istraživanjem i lutanjem“ (Božić 2018: 80), ide u prilog ideji popularizacije ove vrste književnosti, koja, za razliku od „klasične“ prati opšte trendove savremenog društva i kulture.

Međutim, preterana glorifikacija novih tehnologija i navodne slobode koju nude ili kako je Vladislava Gordić Petković domišljato naziva „veboforija“ (2004: 6) može nažalost da dovede i do „vebofilije“ (2004: 6), tj. stanja nekontrolisane ovisnosti od novih tehnologija, a samim tim i od opšteg otuđenja i preterane individualizacije što nije retka pojava u savremenom društvu. Zato i ne čudi činjenica da je broj „vebofoba“ (Gordić Petković 2004: 6) u konstantnom porastu. Oni uporno skreću pažnju javnosti na negativne posledice prihvatanja novih tehnologija, među kojima udaljavanje od autentičnog iskustva i gubitak individualnosti predstavljaju najozbiljnije poremećaje moderne kulture. Iako je bojazan od „vebofobije“ (2004: 6) donekle opravdana, logično se nameće pitanje problematizacije straha od iluzije u vremenu fluidnih kategorija:

„Bojazan da ćemo svi postati deo velike mreže, da će svako od nas postati čvor u sistemu svesti i mišljenja, nije samo osnovni motiv jednog paranoičnog scenarija, nego i strah da iluzije ne zamene istinu. Nekritičko, euforično oduševljenje Mrežom i njena idealizacija, s druge strane, posledice su previda da je Internet od demokratske poliloške institucije ipak za manje od deceniju postao komercijalizovana monološka marketinška Meka“ (Gordić Petković 2004: 6, 7).

Rešenje problema preterane glorifikacije, odnosno ekstremnog straha od novih tehnologija svakako treba potražiti negde na sredini između ova dva drastično suprotstavljena polariteta. Drugim rečima, „treba opovrgnuti neumerenu vebofiliju i nepriličnu vebofobiju, ali i racionalizovati veboforiju“ (Gordić Petković 2004: 7), što je u savremenom trenutku težak, ali svakako ne neizvodljiv poduhvat.

Nove tehnologije i nastava književnosti: primer *Beovulfa*

Mišljenja smo da nastava književnosti svakako treba da ide u korak sa promenama književnih paradigmi, te se neminovnost upotreba novih tehnologija na časovima književnosti nikako ne sme dovoditi u pitanje. Kao dobar praktični primer različitih vidova produkcije i recepcije književnog teksta u digitalnom miljeu nameće se usmeno predanje Anglosaksonaca iz VII veka, *Beovulf*. Priča o legendarnom anglosaksonskom junaku Beovulfu počiva na osnovnim premisama herojskog kodeksa, koje podrazumevaju glorifikaciju patrijarhalnih ratničkih ideala (neustrašivosti,

junaštva, ratničke lojalnosti i sl.). Ovi ideali, uglavnom oličeni u pojedincu, dostižu epske razmere u brojnim ratnim pohodima, individualnim potragama i borbama sa silama zla, koje često poprimaju monstruozne oblike. Tako se Beovulf herojski hvata u koštac sa demonima Grendelom, njegovom majkom i čudovišnim zmajem, koji simbolično oličavaju osnovne elemente prirode (zemlju, vodu i vatru), protiv čijih se principa dominacije pobunio osvešćeni patrijarhalni pojedinac. Svakako se konflikt između čoveka i čudovišta (prirodnih sila) može staviti u širi teorijski kontekst i interpretirati na razne načine (iz perspektive psihoanalitičke ili arhetipske kritike, kulturno-tranzformativne teorije i sl.), međutim cilj ovog rada nije da ulazi u raznovrsna tumačenja ovog anglosaksonskog epa, već da prati njegov razvojni put od usmenog predanja do savremenog primera novih tehnologija na delu, a sve radi naglašavanja teze da nastava književnosti treba da prati moderne tehnološke trendove.

Nakon prve usmene verzije epa o Beovulfu, trebalo je sačekati još par vekova te je ovo anglosaksonsko predanje dobilo i svoj prvi pisani oblik. Naime, u X veku hrišćanski monasi dolaze u posed priče o Beovulfu i verovatno inspirisani uticajem koji je ona imala među običnim svetom odlučuju da je transkribuju, tj. prevedu i upriliče u skladu sa hrišćanskim uverenjima, te tako *Beovulf* dobija svoju prvu pisanu verziju. Tako je, paradoksalno, u ovom izvorno paganskom epu došlo do neizostavnog dodavanja hrišćanskih elemenata i motiva koji u originalnom usmenom predanju nisu bili prisutni ni u naznakama. Dakle, iako je osnova priče ostala ista te se u prvom planu i dalje nalazi ratnik koji se bori sa čudovištima, promena medijuma pripovedanja se svakako zasnivala na novim uvidima. Najupečatljivije hrišćanske delove nalazimo u aluzijama na biblijske priče o Kainu i Avelju, potom priče o nastanku sveta, koje ni na koji način nisu mogle da budu deo izvornog paganskog predanja.

Iako u studiji *Štampana revolucija na početku modernog doba* (1983) Elizabet Ajzenštajn (Elizabeth Eisenstein, 1983) ne govori direktno o *Beovulfu*, njen zaključak o ulozi prevodilaca i prepisivača na prelazu iz paganstva u hrišćanstvo je u ovom slučaju veoma primenljiv. Naime, opisujući probleme prvih prevodilaca i prepisivača, Ajzenštajnova ističe da je njihova najveća poteškoća bila to što su „imali samo jednu verziju koju su mogli da konsultuju i to bez posebnog uputstva u vezi mesta ili datuma nastanka, naslova ili autora“ (Eisenstein 1983: 6). Bez ikakvog uvida u pisane istorijske izveštaje, mape i ostala referentna pomagala dostupna savremenim naučnicima, prevodioci i prepisivači prvih tekstova su svakako u delima na kojima su radili ostavljali veliki lični pečat, te je često dolazilo do modifikacije izvorne poruke dela u skladu sa njihovim individualnim ubeđenjima i stavovima.

Iako je Gutenbergova revolucija iz XV veka nesumnjivo pozitivno uticala na razvoj novih tehnoloških medija, u slučaju *Beovulfa* prednosti štampanog nad transkribovanim tekstom se svakako ne bi osetile da nije bilo hrišćanskih monaha koji su prvo ovo delo preveli (i prepevali). Jedina kopija prve transkribovane verzije epa se i danas nalazi u Nacionalnoj biblioteci u Londonu, a pukim čudom je izbegla požar koji je biblioteku zadesio u XVIII veku. Nakon ove nezgode, najstarija kopija *Beovulfa* je ponovo prevedena, priređena, interpretirana i odštampana te je tako i dobila status britanskog književnog klasika koji se izučava na univerzitetima širom sveta kao

neizostavni deo svakog nastavnog plana i programa o britanskoj civilizaciji i kulturi.

Istorijat nastanka anglosaksonske sage o Beovulfu i česte promene u načinu pripovedanja i zapisivanja priče su nesumnjivo pratile tehnološki napredak zapadne kulture, a činjenica je da ova priča vremenom nije gubila na značaju i interesovanju. Naprotiv, postajala je sve interesantnija novim generacijama čitalaca, naročito ako se uzmu u obzir tematske, strukturalne i tehnološke modifikacije epa koje su neminovno išle u korak s vremenom. Upravo se iz ove perspektive studentima može predočiti značaj tehnološkog napretka u sferi književnosti, a sama tematika ovog prilično arhaičnog epa učiniti zanimljivom i prijemčivijom savremenoj čitalačkoj publici.

Tako polaznu tačku u delu časa koji se bavi savremenim verzijama epa čine moderni prevodi ove priče, koji se s tematskog i interpretacijskog stanovišta mogu grupisati u razne kategorije. Veoma primenljiva, a ujedno i prilično zanimljiva kategorija jeste ona u kojoj dolazi do promene uloga, te perspektiva čudovišta izbija u prvi plan, tj. govori se u čudovištima koji ne samo da poseduju ljudske moralne kvalitete, već i nadmašuju čoveka u ovoj sferi. Stoga je neizostavno posvetiti deo časa odlomcima epa koji je preveo irski nobelovac Šejmus Hini (Shamus Heaney, 2000), pri čemu studenti mogu da uživaju u odličnom engleskom jeziku, ali i da izdvoje delove teksta u kojima prevodilac namerno ističe neospornu moralnu uzvišenost čudovišta nad čovekom. U ovoj modernoj verziji anglosaksonskog epa, čudovište predstavlja otelotvorenje elementarnih i nadmoćnih prirodnih sila koje s pravom ustaju protiv neprirodno, veštački i namenski skrojenih ljudskih zakona.

Epohalnu promenu u tumačenju *Beovulfa* inicirao je Tolkin (Tolkien, 1936), koji je u predavanju naslovljenom „Čudovište i kritičari“ iz 1936. god. (koje je kasnije upriličeno u formu akademskog članka), upravo nagovestio da se ovom epu treba pristupiti kao književnom delu, a ne kao istorijskom dokumentu. Sam Hini se često pozivao na ovaj članak, koji je otvorio put raznovrsnim modernim kritičkim interpretacijama, te se s pravom smatra prekretnicom u naučnim studijama posvećenim razumevanju ovog epa.⁴

Nakon ozbiljnih naučnih studija, usledile su i kreativne, umetničke varijante *Beovulfa*, među kojima treba izdvojiti pesmu savremenog škotskog pesnika Edvina Morgana (Edwin Morgan) „Grendel“ (2000), kao i roman Džona Gardnera (John Gardner) „Grendel“ (1989). Zajednički činilac u ovim strukturno i žanrovski različitim književnim delima svakako predstavlja već pomenuti psihoanalitički aspekt moderne verzije epa u kome se prednost daje čudovištu, a ne anglosaksonskom junaku kao u izvornoj verziji sage, te stoga i ne čudi činjenica da su ovi savremeni umetnici upravo i naslovili svoja književna dela po čudovištu Grendelu, koje po njihovom viđenju predstavlja glavnog junaka ovog arhaičnog predanja.

Neizostavna digitalizacija književnosti uticala je i na različite varijante ekrani-zovanja priče o starom anglosaksonskom ratniku. Ovaj segment predavanja se uglavnom pokazuje kao najzanimljiviji studentima. Ukoliko to vreme dozvoljava, treba svakako napraviti manju retrospektivu filmskih ostvarenja koja su se bavila ovom tematikom. Bez obzira na to da li su prošli gotovo neopaženo ili su punili bioskopske

⁴ Vidi J.R.R. Tolkien, „The Monster and the Critics“, 1983.

dvorane, činjenica je da studenti za ovaj vizuelni medij pokazuju najviše interesovanja. Štaviše, tu najuočljivije dolazi do izražaja njihova inventivnost i kreativnost, jer se osnovna lista filmova često proširuje i iznalaze se filmske verzije *Beovulfa* do kojih je veoma teško doći pa su samim tim bile i nepoznate nastavniku.

Osnovna lista ekranskih ostvarenja *Beovulfa* predstavlja lični izbor nastavnika. U našem slučaju sastoji se iz četiri ostvarenja koja su iz različitih tematskih i žanrovskih perspektiva modernizovale i popularizovale ovaj ep. Pre svega je tu australijska verzija *Beovulfa* iz 1981. god., pod nazivom *Grendel Grendel Grendel*, zasnovana na Gardnerovom romanu u kojoj glavnu ulogu tumači Piter Justinov (Peter Ustinov), a koja u prvi plan priče stavlja čudovište, a ne ratnika, kako je to bio slučaj sa raznim verzijama prevoda i književnim delima ranije obrađenim na času. Za ljubitelje naučne fantastike tu je film *Beovulf* iz 1999. god., u kome glavnu ulogu tumači Kristofer Lamber (Christopher Lambert), a koji obiluje elementima fantastike, te anglosaksonski ep iz VII veka dobija dimenziju distopijske tvorevine iz daleke budućnosti. U ovom pravcu, samo uz dodatnu količinu specijalnih vizuelnih efekata, kreće se i novija verzija epa iz 2005. god., pod nazivom *Beovulf i Grendel*, u kojoj glavnu ulogu tumači Džerard Batler (Gerard Butler). Očigledno je u ovu verziju filma uloženo dosta finansijskih sredstava te se pažnja više poklanja specijalnim efektima nego samoj radnji priče. I konačno, poslednja verzija filma na osnovnoj listi je iz 2007. god., i nosi naziv kao i originalni ep, *Beovulf*. Reditelj Robert Zemekis (Robert Zemeckis) nije toliko pažnje posvetio izvornoj priči, već tehnološki unapređovanom mediju pripovedanja i vizualizacije te ova verzija epa predstavlja prvu kompjuterski animiranu verziju anglosaksonske sage. Pored toga, došlo je i do znatne promene radnje: naime, Beovulf dobija karakteristike osvećenog savremenika koji poštuje aktuelni princip tolerancije prema Drugom. Stoga on ne ubija jedno od čudovišta, Grendelovu majku, na radost mnogih filmskih fanova Anđeline Žoli (Angelina Jolie), koja tumači zavodljivog ženskog demona i glumački svakako doprinosi trenutnoj popularizaciji priče o Beovulfu.

Najnovije tehnološke verzije sage o Beovulfu uključuju video igru zasnovanu na Zemekisovom filmu, koja je zaživela krajem 2007. god., a u kojoj su glasove likovima pozajmili svi glumci koji su uzeli ušće u Zemekisovom ekranizovanom ostvarenju. U isto vreme je napravljena i aplikacija za mobilne telefone, koja postaje sve popularnija. Trenutno je u planu izrada kompjuterski animirane verzije crtanog filma o Beovulfu sa ciljem da ova priča bude dostupna i najmlađima.

Konačno, bilo je zaista samo pitanje vremena kada će ova saga dobiti i svoju elektronsku verziju. To se dogodilo 2001. god., kada je doktor filoloških nauka Bendžamin Slejd (Benjamin Slade), trenutno docent iz oblasti lingvistike na Univerzitetu u Juti, dizajnirao sajt koji je nazvao „Beovulf u sajberprostoru“ (<http://heorot.dk/>). Naime, pored elektronski dizajniranog rečnika termina, liste likova, na sajtu je dostupan i njegov prevod epa, koji je jedinstven po tome što svaki stih koji je preveo predstavlja direktan prevod originalnog teksta što je na sajtu veoma upečatljivo i vidljivo prikazano kroz vizuelno poređenje ova dva teksta koja stoje jedan pored drugog radi lakšeg razumevanja i upoređivanja. Stoga ovaj sajt predstavlja jedan od najboljih

izvora *Beovulfa* na internetu, a Slejdovo dvojezično onlajn priređivanje teksta anglosaksonske sage se sve više koristi kao verzija epa koja se izučava na univerzitetskim kursovima.

Ono što takođe treba istaći jeste činjenica da se vizualizacija epa u elektroskom obliku pokazala veoma korisnom studentima u istraživanju ovog istorijskog perioda. Osim ove činjenice, treba takođe napomenuti i to da se *Beovulfu* u elektronskoj verziji može pristupiti i sa stanovišta hiperteksta, jer se zainteresovanima omogućava da tekst ne čitaju linearno i hronološki, već da sami osmišljavaju smernice u individualnom činu čitanja teksta, te je na taj način obezbeđena dodatna kreativna komponenta u pristupu, inače nedostupna prilikom čitanja *Beovulfa* na tradicionalan način. Tako je usmeno predanje Anglosaksonaca iz VII veka obogaćeno hipertekstualnim osobnostima poput fluidnosti, asocijativnosti, nelinearnosti, interaktivnosti, nestabilnosti i sl., koje, ukoliko se praktično primene u okviru nastavnog procesa, mogu znatno da utiču na razvoj kreativnosti i kritičkog mišljenja studenata. Iz tog razloga, smatramo da je od suštinske važnosti da se, pored izvorne, na časovima predoče raznovrsne savremene varijacije epa, te da se studenti nađu u poziciji da biraju, po svom ličnom nahođenju, koju od ponuđenih opcija ove sage smatraju najkorisnijom i najzanimljivijom za dalje istraživanje slične tematike.

Zaključak: neke prednosti i mane novih tehnologija u nastavi književnosti

Svakako je logično da promena medija pisanja neizostavno sa sobom nosi i promenu u tumačenju originalnog dela – pre svega treba imati u vidu dodavanje novih aspekata priče, novih strukturalnih i tematskih zapleta koji upućuju na prilagođavanje izvornog teksta duhu vremena u kome živimo. Ovaj način pisanja, čitanja i interpretacije teksta je u najmanju ruku ambivalentan, te se može reći da ima i prednosti i mane. Na primeru anglosaksonskog epa *Beovulf*, koje se danas smatra kanonskim delom u oblasti izučavanja britanske književnosti i kulture, pokazali smo kako se izvorna priča menjala i poprimala oblike shodno duhu vremena u kome se čitala, od usmenog predanja iz VII veka do kompjuterski animiranog filma i elektronske hipertekstualne verzije popularne ratničke sage.

Pitanje kojim se treba pozabavati u zaključku rada tiče se opstanka kanonske književnosti u vreme elektronskih medija. Endi Vorhol (Andy Warhol) je svojevremeno izjavio da svako književno delo treba da bude kanon petnaestak minuta, nesvesno anticipirajući tehnološki napredak XXI veka i u ovoj sferi. U radu *Književni kanon i tehnološka zastarelost* (1997) Vilijam Polson (William Paulson, 1997) ističe da kada književni kanon bude u potpunosti dostupan nastavnicima i studentima u elektronskoj verziji, neće postojati praktični podsticaji za izučavanje književnosti na klasičan način putem antologija (Paulson 1997: 231). Budući da je o ovoj temi govorio pre dvadesetak godina, svakako treba istaći da se tehnološki napredak od koga je Polson donekle i zazirao već dogodio. Celokupna kanonska književnost je u

različitim oblicima dostupna onlajn i to svakako treba da se iskoristi kao benefit na časovima književnosti, a studentima treba jasno ukazati na potencijalne mane novih tehnologija. U tom pravcu razmišlja i Polson koji zaključuje:

„Svakako da štampana verzija knjiga ne predstavlja alternativu u koju će se jezik i književnost povući, pritom negirajući realnost promena u bibliotekama i kampusima. Umesto toga, kao profesori jezika, književnosti i kulture treba da kritički promislimo šta štampana, kanonizovana književnost ima (ili je imala) da pokaže kao medij – šta je omogućavala, izostavljala, favorizovala, ometala u poređenju sa drugim medijima – te treba doneti konačnu odluku šta od toga sačuvati i ne dozvoliti da u potpunosti nestane.“ (Paulson 1997: 246)

Mišljenja smo da ekstremni strah od novih tehnologija u domenu nastave književnosti treba iskoreniti, jer nastava (a naročito nastava književnosti) treba da prati duh vremena u kome živimo. S druge strane, treba svakako racionalizovati veboforiju (Gordić Petković 2004: 7) tako što će se kreativno i konstruktivno pristupiti primeni novih tehnologija na časovima književnosti. Na taj način, studenti će sami razvijati individualne stavove o prednostima i manama novih tehnologija te će umeti da iz njih izvuku željeni maksimum, a istovremeno neće zazirati i od tradicionalnih metoda podučavanja i kritičke interpretacije književnih tekstova.

Literatura

- Božić, S. (2018). *Prijateljstvo na mreži: o internetu i nastavi književnosti*, Niš: Filozofski fakultet.
- Gordić Petković, V. (2012). „Nova hipertekstualnost u književnosti: čitanje, vrednovanje, obrazovanje“. *Kultura: Digitalne medijske tehnologije, društvo i obrazovanje*, br. 135, 102-112.
- Gordić Petković, V. (2004). *Virtuelna književnost*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Eisenstein, E. L. (1983). *The Printing Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eror, G. (2001). „O pojmu književnog hiperteksta“. *Književna istorija*, vol.33, br. 113-115, 5-38.
- Gardner, J. (1989). *Grendel*. Vintage.
- Heaney, S. *Beowulf: A New Verse Translation*. Farrar, Straus and Giroux: Bilingual Edition.
- Morgan, E. (2000). *Collected Poems*. Carcanet Press.
- Paulson, W. (1997). „The Literary Canon in Technological Obsolescence“. *Reading Matters*. Eds. Tabbi J., Wutz M. Cornell University.
- Peović Vuković, K. (2004). *Književnost i tehnologija novih medija*. Zagreb: Filozofski fakultet. Dostupno onlajn.
- Slade, B. (2001). *Beowulf in Cyberspace*. Retrieved November 5, 2018. <http://heorot.dk/>.
- Tolkien, J.R.R. (1983). *The Monster and the Critics*. London: George Allen & Unwin.

NEW TECHNOLOGIES AND LITERATURE TEACHING: THE CASE OF *BEOWULF*

Summary: It is a fact that new technologies represent a turning point in the ways of writing and interpreting literary works. Nowadays, literary paradigms are not seen as fixed and unalterable entities, but are characterized by some of the basic features of multimedia surroundings (associativity, non-linearity, interactivity, instability, etc.). Literature teaching should reflect the changes of literary paradigms; hence, new technologies are indispensable in literature teaching. *Beowulf* is a good practical example of various ways of production and reception of literary works in the digital milieu – the paper discusses its progress from oral poetry from (7th century), its transcribed Christian version (10th century), to its modern variants (films, computer games, and even its latest electronic version “Beowulf in Cyberspace”). The theoretical framework of the paper relies on significant critical insights of Vladislava Gordić Petković (2004) and Katarina Peović Vuković (2004).

Key words: new technologies, literature teaching, *Beowulf*

Марина Р. Даниловска⁵
Универзитет во Тетово
Филолошки факултет

УДК 371.3::811.163.3
371.3::821.163.3

Марина С. Спасовска
Универзитет во Тетово
Филолошки факултет

РАЗВИВАЊЕ НА КРИТИЧКОТО МИСЛЕЊЕ КАЈ УЧЕНИЦИТЕ НА ЧАСОВИТЕ ПО МАЈЧИН ЈАЗИК

Апстракт: Основните прашања кои се предмет на интерес во трудот се однесуваат на современата настава и пред сè на развивањето на критичкото мислење кај учениците на часовите по македонски јазик и литература. Учениците не треба само пасивно да слушаат за време на часот и да меморираат одредени факти, туку треба активно да се вклучат во наставниот процес. Поради тоа, наставникот треба да умеа да го дизајнира наставниот час на тој начин што ќе ги поттикне своите ученици на активно слушање, дискусија, аргументирање, на интеракција со соучениците во класот и давање критички коментари за материјалот којшто се обработува. На тој начин кај учениците се развиваат одредени способности, како: способност за анализа и синтеза, за споредување и вреднување, способност за поврзување на претходно стекнатите знаења со новите, способност за формирање сопствени ставови и гледишта, способност за активно учење, за селектирање на информациите (важно наспроти помалку важно) и др.

Клучни зборови: образование, наставник, час, критичко мислење

Основните прашања кои се предмет на интерес во трудот се однесуваат на современата настава и пред сè на значењето од развивањето на критичкото мислење кај учениците на часовите по македонски јазик и литература. Попоски во книгата „Психолошки основи на современата настава“ ги изнесува мислењата на Баковљев за ефикасноста на современата настава, и вели: „Стекнувањето на знаење со сопствени интелектуални напори бара повеќе време од учењето во вид на усвојување готови вистини, односно соопштувањето на готови знаења временски е поекономично од наставата заснована на спознајна активност на самите ученици“, но „таквото учење води кон поуспешно, посвесно и потрајно усвојување на наставниот материјал.“ (Попоски, 1997: 163-164) Сето ова упатува на податокот дека во наставниот процес ученикот треба да биде активен учесник во процесот на учење (ефикасно учење), а улогата на наставникот не е само да пренесува информации и да изнесува факти, туку тој треба да поттикнува на дискусија, аргументирање, на интеракција со соучениците во класот и давање критички коментари за материјалот којшто се обработува.

⁵ marina.danilovska@unite.edu.mk

Критичкото мислење е активен процес, а со неговото развивање ученикот нема потреба механички да го запомни новиот наставен материјал, бидејќи тој размислува за него, споредува и согледува. Ќе напоменеме дека сето ова зависи и од содржината и од целите на наставната единица, бидејќи одредени наставни содржини бараат одредено меморирање на податоците. Сепак, во текот на часот наставникот треба да поттикнува и на дискусија на која учениците логички ќе размислуваат и сами ќе доаѓаат до заклучоците. Тој треба да ги развива вештините на критичко размислување кај своите ученици. Линда М. Муравски (Linda M. Murawski) во трудот „Критичкото мислење во училишната... и подалеку“ („Critical Thinking in the Classroom... and Beyond“) ни ги претставува особеностите со кои се одликуваат учениците кои размислуваат критички, но и на оние кои не размислуваат на овој начин. Таа го цитира Руџиеро (Ruggiero, 2012), кој посочува дека за „учениците кои размислуваат критички е карактеристично тоа што: за нив проблемските прашања претставуваат возбудлив предизвик; нивна цел е разбирањето; користат докази за да дојдат до решение; заинтересирани се за туѓите размислувања и идеи; размислуваат пред да направат нешто; се вклучуваат во активно слушање и др.“ Од друга страна пак, за „учениците кои не размислуваат критички е карактеристично тоа што тие: имаат ограничен број перспективи; брзо донесуваат одлука – можеби дури и многу брзо и некритички; не слушаат активно; мислат дека нивните идеи се најдобри и дека сè друго е помалку од тоа; размислуваат стереотипно и др.“⁶

Наставникот за да ги поттикне учениците на критичко размислување и на активно слушање, треба да умее да го дизајнира наставниот час. За да ги оствари своите цели, тој може да употребува различни методи и техники⁷. Наставникот покрај тоа што ја има „улогата на подучувач, претставува медијатор, посредник помеѓу наставните содржини и ученикот, и оној кој помага во неговата индивидуализација и енкултурација, со примена на современи техники и стратегии.“ (Димова, 2007: 263) Ќе посочиме дека при усвојувањето на новите содржини на размислување и барање решенија поттикнуваат и домашните задачи, како и изработката на проекти (кои учениците ги работат индивидуално, во парови или во групи) за кои истражуваат, развиваат прашања, даваат одговори, бараат информации, селектираат, учат заедно со другите, соработуваат, демонстрираат факти и сознанија.

Тргувајќи од податокот дека учениците кои размислуваат критички го разбираат материјалот што го учат, во продолжение на трудот ќе наведеме неколку примери од наставната практика од часовите по македонски јазик и литература на кои наставникот ги поттикнува учениците на активно размислу-

⁶ Види повеќе во: Murawski M.L. *Critical Thinking in the Classroom... and Beyond*, files.eric.edu.gov/fulltext/EJ1143316.pdf, str.26-27 (посетено на 20.10.2018 г., преводот е на Даниловска и Спасовска)

⁷ Во зависност од содржините кои се обработуваат, наставникот може да ги користи следниве техники за поттикнување на активноста на учениците: Стоп техника; Коцка; Техника ЗСУ – знам, сакам да знам, учам; Насочена фантазија; Бура од идеи; Венов дијаграм; Грозд; Петоред; Скелетен приказ; Минутна работа; Табела за предвидување; Аквариум; Мисловни мапи; Инсерт и др.

вање, а со тоа кај нив развива одредени способности, како: способност за анализа и синтеза⁸, за споредување и вреднување, способност за поврзување на претходно стекнатите знаења со новите, способност за формирање сопствени ставови и гледишта, способност за активно учење, за селектирање на информациите (важно наспроти помалку важно) и др.

Во учебникот по Македонски јазик за VI одд., во делот *Изразување и творење*, предвидена е наставна единица⁹ за сценски изведби и драматизација. Наставникот на часот ги подготвува учениците за драматизацијата на извадокот од драмата „Чорбаџи Теодос“, кој се наоѓа во нивните учебници и кој ќе го изведат во текот на наредниот час. За домашна задача, како проектна задача, добиваат одредени задолженија. За потребите за изведување на драматизацијата, наставникот одбира ученици-актери (вкупно четири, за улогите на: Томче, Кева, Наџа и Спирос) и ученици кои ќе се погрижат за сценографијата во училницата. Втората група ученици ги дели во четири помали групи. Првата група има задача да нацрта цртежи кои ќе одговараат на сцената (часовник, слики и сл.); втората група го осмислува распоредот на мебелот на сцената и реквизитите; третата група размислува за костимографијата и четвртата група ја осмислува музиката. Наставникот на учениците-актери им посочува дека треба да внимаваат на интонацијата, дикцијата, движењата и гестикациите и дека треба да соработуваат со учениците-сценографи, кои ќе се погрижат и за нивниот изглед на сцената. За домашна задача учениците-актери треба да направат и истражување за ликовите од улогата која ја добиле, како и да го научат текстот кој ќе го интерпретираат. Реализација: на овој час учениците задолжени за сценографија ја подготвуваат училницата и столчињата наменети за публиката.

Слика 1. Изглед на училницата.

Публиката се сите ученици кои не се актери и наставникот. Актерите ја изведуваат драматизацијата. На крајот од часот сите ученици ги споделуваат впечатоците од улогите кои ги добиле, како и од драматизацијата која ја изведоа за време на часот. Со помош на наставникот тие доаѓаат до сознанијата за тоа која е задачата која ја има сценографот, а која е на актерот на сцената.

⁸ „Во наставата по македонски јазик анализата и синтезата, споредувањето и спротивставувањето играат важна улога (...) Преку забележуваните сличности (споредување) и разлики (спротивставување), се доаѓа до идентифицирање (утврдување, изедначување) и диференцирање (разликување, изделување), подведување во групи, класифицирање, правење анализи и синтези.“ (Паноска, Р. *Методика на наставата по македонски јазик*, Скопје: Просветно дело, 1994, стр. 42)

⁹ *Маките со саатот*, во Велкова, С., Јовановска, С. (2011). *Учебник по македонски јазик за VI одделение*, Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија, стр. 154-156.

Книжевните дела нудат многу можности за развивање на критичко размислување, токму затоа професорите по македонски јазик и литература кои работат во средните училишта можат почесто да го практикуваат. Во Наставните програми за IV година, за средно гимназиско образование, на часовите по литература предвидена е обработката на историско-психолошкиот роман „Пустина“ (1961) од Ѓорѓи Абаџиев. За обработката на ова книжевно дело професорот воведува дискусија¹⁰ за психолошкото портретирање и внатрешната состојба на ликовите Григор и Арсо, но во текот на дискусијата се задржува и на претставувањето на физичкиот изглед на двајцата сосема спротивни ликови, како и на сликањето на затворскиот живот и правилата кои владеат таму. Со воведувањето на дебатирањето учениците се ставаат во активно размислување, анализирање и споредување. Тие, исто така, ги слушаат и размислувањата на своите соученици за истите прашања. Професорот или учениците носат текст, видео материјал или фотографии¹¹ кои ќе ја збогатат дискусијата. Професорот ја води дискусијата, па затоа треба добро да се подготви за неа, внимателно да ги одбере прашањата за кои ќе биде сигурен дека учениците имаат доволно информации со чија помош ќе дојдат до соодветните одговори. Професорот прашува: „Што мислите за постапките на Арсо и на Глигор? Опишете го гледиштето на Глигор и гледиштето на Арсо? Со неколку зборови дадете опис на физичкиот изглед и на психолошката состојба на двата лика.“ Во исто време, професорот на таблата во училницата црта и табела во која учениците ќе ги впишуваат дадените одговори, одбирајќи по еден еден збор за секој одговор одделно. Во табелата, ќе се внесуваат одредени карактерни особини за двата лика одделно.

На крајот од дискусијата се изведуваат заклучоците, а се воведува и техниката *Вртелешка* со чија помош се дискутира на одредени прашања кои го засегаат и современиот човек, како: „Која е смислата на злосторот? Оправдано ли е да се убива од љубов? Може ли да се побегне од совеста? Треба ли да се побегне од затвор за да се продолжи со акција?“. Учениците се делат во три групи, а секоја група добива хамер со едно од погоренаведените прашања и фломастер во различна боја. Прашањето поттикнува дискусија во групата, која треба заеднички да ги произнесе своите ставови и да се определи за еден одговор. Учениците ги пишуваат своите размислувања за даденото прашање, притоа штедат на простор, бидејќи и другите две групи треба да ги напишат своите размислувања на истото парче хамер. По даденото време за работа (по 3-4 минути за едно прашање), листовите ротираат во стрелките на часовникот. Секоја група го чита претходно напишаното, а потоа треба да дополни ако сме-

¹⁰ Учениците може да седат во круг и на тој начин секој од нив ќе може да го гледа својот соговорник.

¹¹ Еден час претходно учениците добиваат задолженија за домашна задача. Тие треба да направат истражување на дадената тема, да донесат фотографии од солунските атентатори, да ја гледаат серијата „Тврдокорни“, епизода 1., или да погледнат краток филм посветен на Солунските атентатори (<https://www.youtube.com/watch?v=2JNwSLub0mk>) и сл.

та дека нешто е испуштено или, пак, да ги напише своите различни гледања. Кога хамерот ќе стигне до групата која прва започнала да пишува, учениците одбираат по еден претставник кој ќе го прочита напишаното. Честопати може да се забележи дека ставовите изнесени од учениците не се совпаѓаат во целост кај сите групи. Можеме да дојдеме до заклучокот дека со примената на критичкото размислување учениците работат поинтезивно, учат да истражуваат, да синтетизираат, логички да размислуваат, прават поврзување на претходно стекнатите знаења и информации од различни подрачја (историја, психологија, географија), а знаењата остануваат трајни.

На самиот крај ќе истакнеме дека да се образуваат и да се воспитуваат млади луѓе е мошне сложен процес, а професијата наставник е сложена и специфична, па поради тоа „се поставуваат одредени барања од чие остварување зависи успешноста на оваа професија.“ (Баракоска, 2013: 134) Баракоска во учебникот „Општа педагогија“ ги наведува следниве барања кои се неопходни за наставникот: „стручна подготовка и сестрано образование (...); педагошко-методичка и психолошка подготовка (...); љубов кон децата и почитување на детската личност; правилен однос кон позивот и работата (...); и лични и карактерни особини (...).“ (Баракоска, 2013: 134-135) Наставникот треба да со многу љубов да ѝ се посвети на професијата која ја одбрал, бидејќи во образовно-воспитниот процес она што останува долго во сеќавањето на учениците е наставникот кој создава позитивна работна клима во училиницата, односно наставникот кој ги насочува кон истражување и изнесување на своите критички ставови, но и кон извлекување заклучоци, и кој умее да ја направи наставата интересна.

Литература

- Баракоска, А. (2013). *Општа педагогија*, Скопје: Филозофски факултет.
- Велкова, С., Јовановска, С. (2011). *Учебник по македонски јазик за VI одделение*, Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.
- Велкова, С., Јовановска, С. (2011). *Учебник по македонски јазик за VII одделение за основно образование*, Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.
- Велкова, С., Јовановска, С. (2010). *Учебник по македонски јазик за VIII одделение*, Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.
- Гогоска, Л. *Фактори за успех во учењето*, Скопје: „2 Август“, 1993
- Димова, В. (2007). *Литературното дело и реципиентот*. Скопје: Македонска реч.
- Здравковски, Ц. (1994). *Драмата во наставата*. Скопје: Просветено дело.
- Настава и учење на 21-от век*, Прирачник за наставници во основното образование, Проект за основно образование, Скопје, 2009.
- Основни професионални компетенции и стандарди за наставници*, УСАИД Проект за професионален и кариерен развој на наставниците, Македонски центар за граѓанско образование (МЦГО), Скопје, 2016.

- Паноска, Р. *Методика на наставата по македонски јазик*, Скопје: Просветно дело, 1994.
- Попоски, К. (1997). *Психолошки основи на современата настава*, Скопје: Просветно дело.
- Прирачник за следење на работата и планирање на професионалниот развој на наставниците и стручните соработници во основните и средните училишта.* (2016). Скопје: Македонски центар за граѓанско образование (МЦГО).
- Севдинска, Љ., Настоска, В. (2009). *Македонски јазик за четврто одделение од деветгодишното основно образование*, Скопје: МОН на РМ.
- Сивевска, Д. (2012). *Личноста на наставникот и атмосферата во одделението*, Годишен зборник, Штип: Универзитет „Гоце Делчев“, 19-28.
- Bassham, G., Irwin, W., Nardone, H., Wallace, J.M. (2010). *Critical Thinking. A Student's Introduction*, 4th ed. New York: McGraw-Hill (s3.amazonaws.com/engrade-myfiles/4008228113384505/Students_Guide_to_Critical_Thinking.pdf, посетено на 20.10.2018 г.)
- Malamah -T.A. (1987). *Classroom Interaction*. Oxford: Oxford University Press
- Murawski M.L. *Critical Thinking in the Classroom... and Beyond*, (files.eric.edu.gov/fulltext/EJ1143316.pdf, посетено на 15.10.2018 г.)

DEVELOPING STUDENTS' CRITICAL THINKING DURING THE MOTHER TONGUE CLASSES

Summary: The basic questions which are a subject of interest in this paperwork are related to contemporary teaching and above all development of the students' critical thinking during Macedonian language and literature classes, as an active process that doesn't develop through passive listening during the class and through memorizing of certain facts. Because of this, the teacher should design the class in a way that will provoke students to active listening, discussion, argumentation, interaction with other members of the class and giving critical comments about the material which is being processed during the class. In this way, certain capabilities are developed in the students like: capability for analyze and synthesis, comparing and valuation, capability of relating previously gained knowledge with new ones, capability of forming own opinions and views, capability of active learning, selecting of information (important vs less important) etc.

Key Words: education, teacher, class, critical thinking

ТЕЛЕВИЗИЈСКЕ РЕКЛАМЕ У НАСТАВИ ШПАНСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА

Апстракт: У раду се анализира и разматра употреба телевизијске рекламе као дидактичког средства у настави шпанског језика. Предности примене рекламе произилазе из њених карактеристика као аутентичног аудио-визуелног средства. Захваљујући рекламама, код ученика могу да се развију рецептивне и продуктивне језичке вештине, лингвистичка и социокултурна компетенција, као и мотивација. С обзиром да у Србији телевизијска реклама није проучавана у настави шпанског језика, извршено је истраживање у циљу сагледавања става професора шпанског језика према овом средству. Резултати упитника указују на потребу даљег истраживања и примене овог средства у процесу наставе.

Кључне речи: телевизијска реклама, шпански као страни језик, језичке вештине и компетенције, упитник, став професора

Увод

У настави шпанског као страног језика употребљавају се различите врсте аутентичних материјала. Један од аутентичних материјала широко заступљених у свету су и телевизијске рекламе. У истраживању које су 2013. године спровели професори шпанског као страног језика у различитим земљама (Немачка, Француска, САД, Мађарска, Шпанија, Пољска, Велика Британија, Естонија), дошло се до закључка да 90% професора користи рекламе на часу шпанског, од којих 70% повремено, а 30% професора на систематичан начин. Добијени подаци указују да реклама представља значајно средство у настави шпанског језика, због распрострањености употребе, али и због подстицаја мотивације. (Bohórquez Rodríguez & Volyai, 2013: 81)

О значају рекламе као дидактичког средства говори и чињеница да је ова тема присутна и у фундаменталним лингводидактичким документима – Заједничком европском оквиру за живе језике (ЗЕО, 2002) и Курикуларном плану Института Сервантес (*Plan Curricular del Instituto Cervantes*, 2002).

С обзиром на чињеницу да телевизијска реклама у настави шпанског језика није истраживана у Србији, предмет рада је анализа реклама као дидактичког средства и испитивање става професора према овом средству. Циљ рада је упознавање са могућностима и предностима примене реклама у настави, као и сагледавање става професора, јер од њиховог става зависи даља примена овог средства.

¹ sonjahornjak@live.com

Методологија

Циљ рада је да се представи феномен телевизијске рекламе као иновативног дидактичког средства у настави шпанског као страног језика, које до сада није проучавано у Србији. Теоријска анализа научне и стручне литературе указује на значај примене телевизијске рекламе у настави шпанског језика. Поред теоријског дефинисања појаве која је предмет истраживања, спроведено је квантитативно истраживање да би се испитао став професора према примени телевизијске рекламе на часу шпанског језика. Било је потребно сагледати став професора, који представља основу за даља истраживања у овој области, с обзиром да од њиховог става зависи увођење поменутог средства у наставни процес.

У овом истраживању примењена је техника анкетања. Инструмент којим су прикупљени подаци представљао је упитник сачињен у програму *Googledocs*. Упитник је садржао тринаест питања затвореног и отвореног типа. Испитано је да ли су професори упознати са применом телевизијске рекламе у настави шпанског језика, да ли је примењују, да ли сматрају да је ефикасно средство, које компетенције и вештине се могу развити применом реклама у настави, како би требало организовати час, да ли су заинтересовани за будућу примену, као и да ли би ученици били заинтересовани и да ли у школама постоје технички услови. Упитник је администриран путем електронске поште свим професорима шпанског језика из основних и средњих школа у Србији. На упитник је одговорило двадесет девет професора шпанског језика основних и средњих школа. Узорак се може сматрати репрезентативним, будући да се шпански језик изучава у педесетак основних и средњих школа у Србији. Добијени подаци су обрађени и приказани у процентима.

Почетна хипотеза је била да професори показују позитиван став према телевизијским рекламама, али да их не примењују у настави. Разлог томе је да се до сада телевизијским рекламама није посветила пажња, нити је ово средство систематски проучавано у домену дидактике шпанског језика у Србији.

Предности примене телевизијске рекламе у настави шпанског језика

Рекламе у аудио-визуелном облику представљају дидактички материјал који је веома примењиван у настави страних језика (Cruz Moya & Ojeda Álvarez, 2003: 272). Телевизијска реклама пружа снажнији утисак и више одговара дидактичким циљевима, у односу на штампану или радијску рекламу (López Taría & Marcos, 2011: 187).

Предност рекламе се огледа у томе што представља средство блиско ученицима (Cuesta Estévez, 1995: 105). Ученици различитих култура су навикнути на присуство овог феномена, будући да су рекламе део свакодневног живота

било ког друштва у свету. С обзиром да реклама представља кратке и лаке текстове за употребу на часу и теме које директно или индиректно говоре о свакодневном животу (Luna González Plantel, 2009), реклама обухвата широк спектар деловања. Рекламе представљу практично и продуктивно средство за развијање различитих вештина са хетерогеним групама (Cuesta Estévez, 1995: 105). Реклама може да се примени са ученицима различитог узраста, националности, нивоа знања, али и на различиту материју која се обрађује (Ruíz San Emeterio, 2003: 1012). Кратко трајање рекламе се прилагођава било ком курсу шпанског језика (Cruz Moya & Ojeda Álvarez, 2003: 266). Такође, поменуто средство је погодно за употребу, јер је велики број реклама доступан у сваком тренутку захваљујући интернету, а посебно каналу *Youtube*.

У дидактици шпанског језика, предности реклама су бројне и произилазе из самих карактеристика реклама. Рекламе као аутентични материјал поседују одређене карактеристике, које их чине погодним за употребу на часу (Cruz Moya & Ojeda Álvarez, 2003: 266).

Аудио-визуелни елементи телевизијске рекламе

Као што наводи Руис Сан Еметрио (Ruíz San Emeterio, 2003: 1004), реклама није материјал осмишљен у дидактичке сврхе, већ је намењен изворним говорницима једне заједнице, те стога представља аутентичан материјал.

Телевизијске рекламе пружају аутентичан језички импут. Рекламе су јасне и убедљиве, јер изворни говорник треба да их брзо и лако разуме (Cruz Moya & Ojeda Álvarez, 2003: 266). Значајна компонента рекламе је представљање језичких примера у контексту, као и препознатљивих комуникативних чинова (Cruz Moya & Ojeda Álvarez, 2003: 266).

Различите рекламе пружају различите регистре говора, као и социолекте (посебно говор младих) и технолекте (научни или псеудонаучни језик, као у рекламама за производе за чистоћу, хигијену или лепоту) (Cruz Moya & Ojeda Álvarez, 2003: 266). На овај начин, ученик је изложен различитим регистрима говора које може лакше да савлада уз аудио-визуелну подршку у односу на класичан начин учења.

Преко рекламе, ученици директно и на динамичан начин упознају вербалне и невербалне кодове који је карактеришу. Интеракција тих кодова својствених аудио-визуелној комуникацији је богатија и ефикаснија у процесу учења/наставе језика (López Taría & Marcos, 2011). Поред вербалних елемената, присуство невербалне комуникације је изузетно значајно у настави шпанског као страног језика. Невербална комуникација се може приказати само визуелно, те је реклама једно од погодних средстава за њено представљање.

Познато је да спој звучног и визуелног доприноси бољем памћењу информација. Диас Перес (Díaz Pérez, 2001: 263) сматра да истовремено примењивање чула вида и слуха, као два канала перцепције, директно доводи

до побољшања учениковог памћења. Рекламе поседују доста визуелних и звучних елемената који олакшавају разумевање текста и памћење одређених структура, при чему се посебно истиче слоган (Cruz Moya & Ojeda Álvarez, 2003: 266). Примарни циљ рекламе да гледалац запамти одређени производ се може искористити у сврху учења – да ученик запамти одређени језички или културни елемент који се представља.

Компетенције и вештине које се развијају захваљујући примени телевизијских реклама у настави

Реклама представља средство које пружа извор бројних садржаја за развијање различитих вештина и компетенција потребних за овладавање шпанским језиком.

Применом реклама на часу, ученици могу да унапреде и рецептивне и продуктивне вештине, уколико се гледање поткрепи адекватним активностима. Куеста Естевес (Cuesta Estévez, 1995: 105) истиче да су те вештине пре свега интеграција писменог изражавања, разумевања написаног, разумевања слушања и усменог изражавања. С обзиром на то да је ученик изложен аутентичном језичком импуту, на тај начин директно се развијају вештине усменог разумевања, односно слушања. У пропратним активностима развијају се вештине разумевања писаног текста – читање, и писмено изражавање – писање, као и усмено изражавање – говор.

Рекламе су елаборирани, али не декодифицирани продукт, јер је потребно учешће ученика да их схвати. Што се тиче садржаја, рекламе представљају микрокосмос различитих и многобројних информација, где се комбинују слика, звук и запис. Због тога су идеалне за реализацију различитих активности у настави. Служе као покретач усвајања општих компетенција и комуникативних језичких компетенција, са различитим степеном продубљивања у односу на садржај (познавање света, интеркултурна свест, социокултурна знања, граматичка знања, итд.). (Ruíz, 2011: 626)

Реклама као аудио-визуелно средство нуди бројне могућности за дидактичку експлоатацију. У оквиру лингвистичке компетенције, реклама доприноси развијању лексичке и граматичке компетенције. Захваљујући лексичким јединицама и граматичким структурама присутним у рекламама, може да се обогати вокабулар ученика и да се утврде граматичке структуре (Luna González Plantel, 2009). У току гледања рекламе, наставник може да укаже на одређене речи и изразе као лексичке елементе, који касније могу да се провежбају и утврде у пропратним активностима. По дефиницији, граматичка компетенција подразумева способност разумевања и изражавања значења кроз формирање и препознавање правилних реченица према граматичким принципима (ЗЕО, 2002: 118). Стога се кроз примере изговорених реченица може анализирати одређена граматичка област, увести нова област или утврдити већ научно градиво.

Поред лингвистичке, на основу присутних садржаја, ученик може да развије и социолингвистичку компетенцију, која подразумева карактеристичне црте друштвених односа, правила лепог понашања, изразе народне мудрости, различите језичке регистре, као и дијалекте и акцените (ЗЕО, 2002: 123–124). Различите теме и садржаји рекламе, говор глумаца може да буде богат извор социолингвистичких информација.

С обзиром да је реклама одраз друштва у којој је настала (Bravo Bosch, 1995: 81), садржи велику количину културне информације (Cruz Moya & Ojeda Álvarez, 2003: 266). Реклама представља затворену лингвистичку и културну јединицу, на основу које се могу извући поред лингвистичких, и културни елементи, и стога се може претворити у педагошки материјал за рад на часу (Ortega Arjonilla, 1991: 266). Реклама која траје само пар секунди може да буде савршен изговор за започињање дебате у учионици или једноставно да уведе одређене културне садржаје.

Реклама може бити веома погодно средство за развој социокултурне компетенције (Martínez Pasamar, 2006: 461). Микел Лопес (Miquel López, 2004: 513) дефинише социокултурну компоненту као скуп информација, веровања и знања, знања и делања (ритуала, рутина, итд.), која употпуњују значење у комуникативном чину и чине га адекватним или неадекватним. По ЗЕО-у (2002: 108), социокултуролошка знања односе се на карактеристичне одлике неке европске заједнице и њене културе која могу бити у вези са различитим аспектима, као што су: свакодневни живот, услови живота, међуљудски односи, вредности, веровања и понашања, говор тела, умеће живљења и ритуална понашања. Поменути елементи су саставни део већине реклама.

Једна компонента комуникације која се може представити само на аудио-визуелан начин је невербална комуникација. Телевизијске рекламе откривају значајан узорак бројних супрасегменталних компоненти који постоји у усменој комуникацији, као што су гестови, фацијални изрази или интонација (López Taría & Marcos, 2011: 187–188).

На основу одгледане рекламе, може да се развија и интеркултурна компетенција. Концепт интеркултурне компетенције превазилази концепт социокултурне компетенције у оквиру комуникативне компетенције. Мејер (Meyer, 1991: 137) дефинише интеркултурну компетенцију као способност особе да се понаша адекватно и прилагоди ситуацији када се суочава са ставовима и очекивањима представника других култура. Ако познајемо кодове, норме и конвенције друштва језика који се учи, пружаћемо вредне информације за адекватан интеркултурни сусрет (Iglesias, 1998; Oliveras, 2000, in: López Taría & Marcos, 2011: 188). У двадесет првом веку, поседовање интеркултурне компетенције је веома значајно, не само у оквиру познавања страног језика, већ и за формирање комплетне личности савременог доба.

Мотивација ученика

Циљ рекламе је привлачење пажње (Cocominas, 1994: 41), што се на ефикасан начин може искористити у настави. Крус Моја и Охеда Алварес (Cruz Moya & Ojeda Álvarez, 2003: 266) сматрају да рекламе мотивишу ученике. Наставници би требало да искористе ово средство с обзиром да је реклама ефикасна ван учионице да директно изазове одређена осећања гледалаца, те је логично да има такав утицај и на часу (Narváez Temprano, 2013: 21). Ученици као публика се поистовећују са ликовима, стилем живота или чак филозофијом присутном у реклами која се повезује са производом. Реклама поседује карактеристике препознатљиве за циљну групу којој је намењена (Cruz Moya & Ojeda Álvarez, 2003: 267).

Карактеристике рекламе као кратке и директне јединице комуникације која има велики капацитет да утиче или убеди публику преко различитих комуникативних стратегија, омогућује да буде интересанто дидактичко средство у настави шпанског као страног језика (Cruz Moya & Ojeda Álvarez, 2003: 273). Бооркес Родригес и Болиаи (Bohórquez Rodríguez & Bolyai, 2013: 81) сматрају да ученици перципирају рекламу на часу више као награду, а не педагошко средство само по себи, те из тога проистиче мотивација и стварање креативног амбијента на часу.

Дидактичка перспектива примене телевизијске рекламе на часу

При одабиру реклама за обраду на часу, одређени критеријуми морају бити испуњени. Де Кос Руис (De Cos Ruiz, 2011: 627) објашњава одређене критеријуме који су базирани на класификацији аутора Сероласа и Сероласа (Cerroloza & Cerroloza, 1999, in: De Cos Ruiz, 2011: 627). Де Кос Руис (De Cos Ruiz, 2011: 627) сматра да је примарни критеријум циљ наставе, односно оно што је потребно да ученици усвоје. Фокус је на чињеници да ученици напредују у учењу шпанског, те се овде подразумевају опште компетенције (декларативно знање, познавање света, социокултурно знање, интеркултурна свест, вештине и умећа) и комуникативне компетенције (лингвистичка, социолингвистичка, граматичка). Други критеријум подразумева активност у учењу (*Шта треба да раде ученици да би научили?*). Ради се о томе да ученици раде задато да би постигли одређени циљ, тј. да уче радећи. Трећи критеријум је социјална компонента – начин на који треба да раде. Ученици треба да се организују на одређени начин да би реализовали активност. Четврти критеријум обухвата потребне материјале и средства чиме ће радити. Последњи критеријум је активност наставника, тј. оно што је потребно наставник да уради, а подразумева да треба да одреди степен свог учешћа у процесу наставе – учење (De Cos Ruiz, 2011: 627).

Процес примене рекламе обухвата одређене етапе. Почетна фаза обухвата припрему, а затим тренутак када се представља тема која ће се обрађивати. При томе се ради о активирању активних и пасивних знања ученика, што их мотивише. Овде

се контекстуализује порука, истичу потребе и разјашњавају циљеви. Следећа фаза подразумева представљање садржаја преко узорка језика, снимљених или писаних текста за активности разумевања слушања или написаног. Ученик улази у контакт са примерима језика који илуструју циљеве који се желе постићи, при чему се развијају стратегије разумевања. Трећа фаза је концептуализација: откривање (индуктивним или дедуктивним путем) нових граматичких или функционалних феномена који се јављају у претходној фази (језички узорак), преко припремљених задатака или уз помоћ објашњења професора. Последња фаза је практични део: вежбање представљених знања. Активности би требало организовати по тежини, од најлакших до најтежих: од затворених, као што су активности засноване на репродукцији (активности оријентисане на форму) до отворенијих – заснованих на продукцији, које су слободније и креативније (активности базиране на комуникативном садржају) (De Cos Ruiz, 2011: 626).

Резултати истраживања и дискусија

На основу резултата спроведеног упитника (Графикон 1), може се закључити да је већина професора (78,6%) упозната са чињеницом да телевизијске рекламе могу бити једно од дидактичких средстава за рад на часу шпанског језика. Поменути податак говори у прилог чињеници да професори шпанског језика у Србији прате иновације у области дидактике шпанског као страног језика.

Графикон 1. Информисаност професора о примени аудио-визуелних реклама у настави

На питање да ли користе телевизијске рекламе као дидактичко средство чак 39,3% испитаника је дало потврдан одговор (Графикон 2). Изненађује податак да су професори већ у пракси применили рекламу иако поменутом сред-

ству није посвећена пажња у методици наставе шпанског језика у Србији. Поменуто указује на чињеницу да постоји добра основа за даљу имплементацију телевизијске рекламе у наставу.

Графикон 2. Искуство примене телевизијске рекламе у настави

С обзиром на то да је упитник испитивао став предавача, постављено је питање да ли сматрају да телевизијска реклама може да буде ефикасно средство у настави (Графикон 3). На ово питање скоро су сви испитаници (96,4%) одговорили потврдно. Изразито позитиван став предавача потврђује постојање свести професора о ефикасности овог средства, што је веома битно за увођење телевизијске рекламе у наставу шпанског језика. Позитиван став професора је од фундаменталног значаја, јер су професори, поред ученика, главни актери у настави и они одлучују која ће дидактичка средства користити.

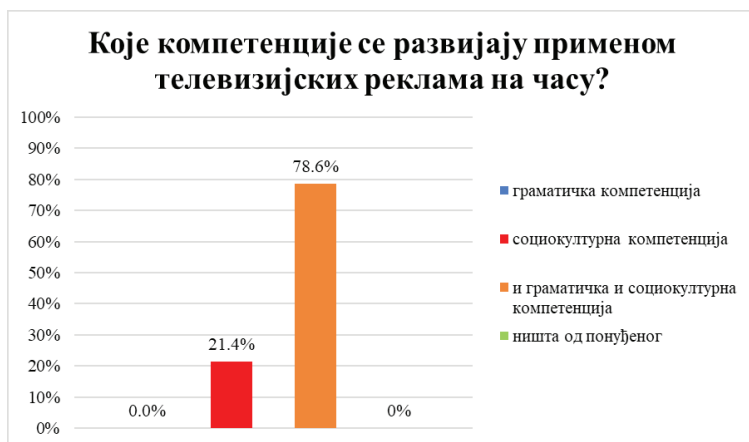
Графикон 3. Став професора према ефикасности примене рекламе у настави

За успешан рад, од значаја је и мотивација ученика (Графикон 4). Чак 96,4% испитаника сматра да би иновација у виду телевизијске рекламе утицала на повећање мотивације ученика. Првенствено, због чињенице да реклама представља средство блиско ученицима, затим што истовремено чују и виде пренос поруке на динамичан начин, по чему се разликује од класичних наставних метода.

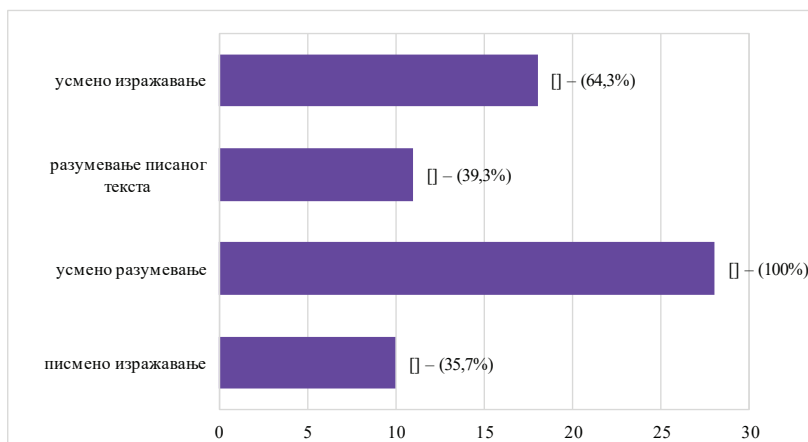
Графикон 4. Став професора према утицају телевизијских реклама на мотивацију ученика

Следећим питањима испитивало се да ли професори сматрају да реклама може да утиче на усавршавање граматичке и социокултурне компетенције ученика. Укупно 21,4% испитаника сматра да је ово средство погодно за развијање социокултурне компетенције. Висок проценат испитаника (78,6%) исказује позитиван став према ефикасности рекламе у развијању и граматичке и социокултурне компетенције. Веома је значајна чињеница да професори препознају предности телевизијске рекламе у настави шпанског језика.

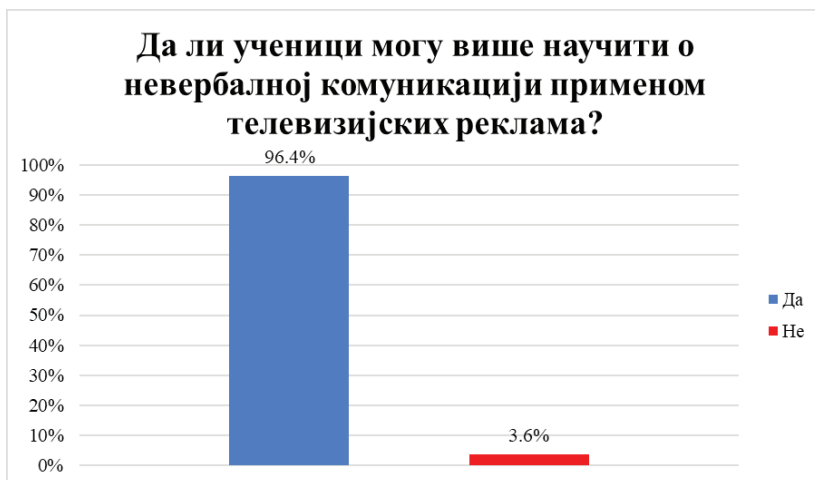
Графикон 5. Став професора према компетенцијама које се развијају применом телевизијских реклама у настави

Поред језичких компетенција, испитаници су упитани које језичке вештине могу да се развијају применом овог аутентичног материјала уз адекватне пропратне активности (Графикон 6). Одговори показују да испитаници сматрају да највише могу да се развијају вештине усменог разумевања односно слушања (100%), вештине усменог изражавања – говор (64,3%), затим вештине разумевања писаног текста тј. читање (39,3%), а најмање вештине писаног изражавања тј. писања (35,7%). Испитаници су свесни чињенице да је аутентичан језички импут значајан за директно развијање усменог разумевања, као и да представља основ за усмено изражавање. С обзиром да мањи број испитаника препознаје значај реклама и за развијање читања и писања, потребно је организовати семинаре и радионице на којима би се указало на значај пропратних активности за усавршавање ове две језичке вештине.

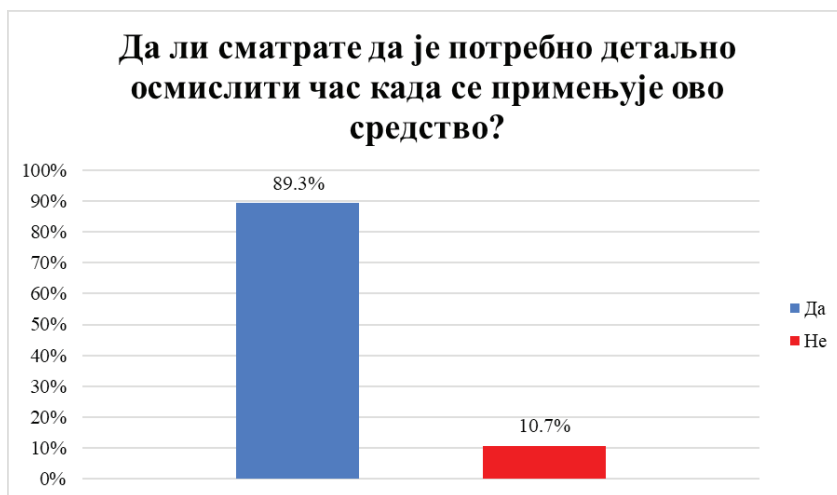
Графикон 6. Став професора према вештинама које се развијају применом телевизијских реклама у настави

С обзиром на то да је учење о невербалној комуникацији важан део постизања комуникативне компетенције шпанског језика, постављено је питање о утицају телевизијских реклама на учење о невербалној комуникацији. Испитаници имају веома развијену свест о томе. Чак 96,4% испитаника сматра да рекламе могу помоћи при учењу о невербалној комуникацији.

Графикон 7. Став професора према утицају рекламе на учење о невербалној комуникацији

Кључни аспект у раду са телевизијским рекламама представља организација часа (Графикон 8). Потребно је да час буде осмишљен и организован у дидактичком смислу како би се постигао одређени циљ. Пасивно посматрање аудио-визуелног садржаја нема дидактичку сврху. Чак 89,3% испитаника је потврдило да је потребно детаљно осмислити час са телевизијским рекламама како би се остигао одређени ефекат у настави.

Графикон 8. Став професора према организацији часа са телевизијском рекламом

При раду са аудио-визуелним материјалима потребно је присуство пропратних активности. Захваљујући пропратним активностима, ученик активно учествује у процесу наставе, а није само неми посматрач аудио-визуелних сли-

ка. Како би усвојио одређена знања, потребно је да ученик учествује. Апсолутно сви испитаници се слажу са поменутиим, с обзиром на то да је 100% испитаника (Графикон 10) одговорило да би пропратне активности требало да буду присутне у процесу примене телевизијске рекламе на часу шпанског језика.

Графикон 10. Став професора према пропратним активностима

Један од предуслова за рад са рекламама је и постојање техничких услова у школама за њихову примену. Охрабрује чињеница да у већини школа (67,9%) постоје технички услови (Графикон 11). Међутим, постоји реалан проблем а то је чињеница да ипак постоје школе које немају техничке услове за рад са телевизијским рекламама.

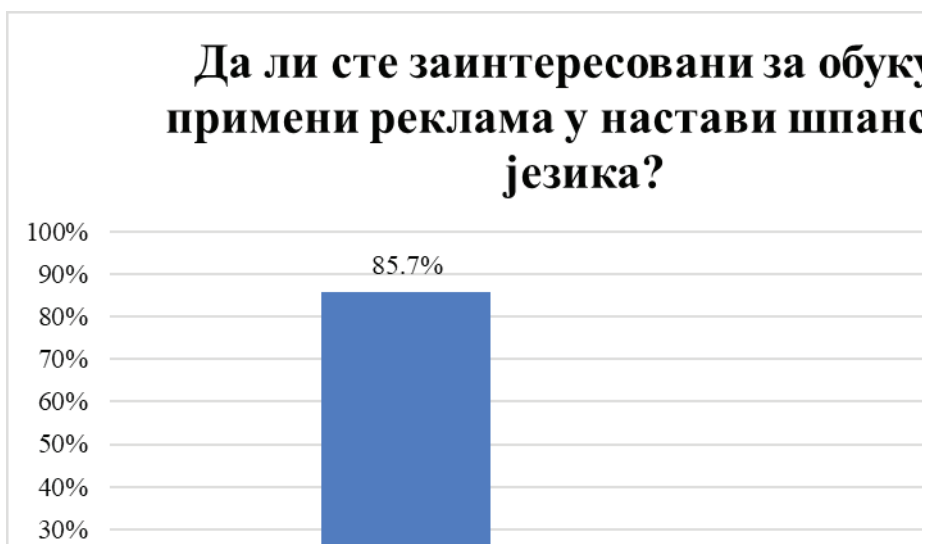

Графикон 11. Постојање услова у школама за примену телевизијских реклама

Наредним питањем отвореног типа од испитаника је тражено да наброје предности примене релевизијске рекламе на часу шпанског језика. Испитаници су изјавили да су предности примене телевизијских реклама на часу шпанског језика следеће:

- кратко трајање
- могућност поновног пуштања
- присуство културна компоненте
- повећање мотивације ученика
- лако и брзо памћење слогана
- присуство жаргона
- могућност опажања гестикулације у комуниактивном чину
- присуство игаре речи које подстичу дискусију
- развијање вештина усменог изражавања и разумевања

Последње питање из упитника односило се на заинтересованост професора за будуће усавршавање и обуку о примени реклама у настави (Графикон 12). Велика већина професора (85,7%) изразила је потребу и жељу за обуком. Стога се може закључити да постоји повољна клима за даљу имплементацију телевизијске рекламе у наставни процес шпанског језика у Србији.

Графикон 12. Заинтересованост професора за обуку о примени реклама у настави шпанског језика

Закључак

Реклама као аутентичан материјал, може бити корисно дидактичко средство у настави шпанског језика. Поменуто аудио-визуелно средство пружа језички импут који, уз одговарајуће пропратне активности, може допринети развијању продуктивних и рецептивних језичких вештина и комуникативне компетенције.

У оквиру лингвистичке компетенције, развијају се лексичка и граматичка компетенција, док се у оквиру културне компетенције, развијају социокултурна и интеркултурна компетенција. Реклама сама по себи не поседује дидактичку компоненту уколико наставник не организује час и осмисли пропратне активности.

Доступност рекламе чини је адекватном за примену у сваком тренутку. Кратко трајање реклама чини их погодним да буду подршка за обраду разноликих наставних садржаја, за разлику од осталих аудио-визуелних средства као што су филмови, који захтевају више времена за елаборацију материјала (López Taria & Marcos, 2011: 188).

Примарни циљ рекламе да је гледалац што брже и лакше упамти, може се искористити у дидактичке сврхе. Примена реклама као дидактичког средства ствара динамику, доприноси интеграцији ученика у групу и стварању креативне атмосфере за учење (Cuesta Estévez, 1995: 105), што само по себи повећава мотивацију ученика.

Потенцијалне мане примене реклама на часу шпанског језика односе се на непознавање технологије, репродукцију и квалитет звука (Cruz Moya & Ojeda Álvarez, 2003: 267). Међутим, потенцијални недостаци су техничке природе и могу се лако отклонити адекватном употребом.

Захваљујући спроведеном истраживању, сагледан је став професора према примени телевизијских реклама у настави шпанског као страног језика. У Србији се до сада није посветила пажња телевизијским рекламама као дидактичком материјалу у настави шпанског језика. Међутим, изразито позитиван став професора, свест о ефикасности и заинтересованост за примену овог средства у настави, представља основу за даља истраживања и организовање семинара и обука о примени иновативних средстава у виду телевизијских реклама у пракси. Веома је значајно да професори шпанског језика у Србији прате актуелне иновације и дидактичке токове у свету.

Стално усавршавање дидактичких средстава и вештина наставника доприноси ефикаснијој настави. Може се закључити да телевизијска реклама пружа значајан допринос у процесу наставе/учења шпанског језика, те је потребно укључити ово средство у наставни процес, као и спроводити даља истраживања у вези са овим феноменом.

Литература

- Bohórquez Rodríguez, E. & Bolyai, J. (2013) ¡Una pausa y volvemos! La publicidad en el aula de ELE: una propuesta didáctica. U: Blas Nieves, A., Corrás Mazón, J. i al. (prir.). *Actas del I Congreso internacional de didáctica de español como lengua extranjera* (81–106). 5–6.04.2013. Budapest: Instituto Cervantes de Budapest.
- Corominas, A. (1994). *La comunicación audiovisual y su integración en el currículum*. Barcelona: Graó Editorial.
- Cuesta Estévez, G. (1995). La publicidad como instrumento de creatividad e integración en el aula de E/LE. U: Rueda, M., Prado, E. et al. (prir.). *Tendencias Actuales en la Enseñanza del Español como Lengua Extranjera* (105–110). Actas del VI Congreso Internacional de la ASELE. 5–7.10.1995. León: Universidad de León.

- Cruz Moya, O. & Ojeda Álvarez, D. (2003). El componente intercultural en los anuncios publicitarios o cómo vender gazpacho en Finlandia. U: Perdiguero, H. & Álvarez, A. (prir.). *Medios de comunicación y enseñanza del español como lengua extranjera* (266–279). Actas del XIV Congreso Internacional de ASELE. 10–13.09.2003. Burgos: Universidad de Burgos.
- De Cos Ruiz, F. J. (2011). “Anuncios publicitarios en la Red: propuesta didáctica para el desarrollo de las competencias en ELE”. U: Hernández González, C., Carrasco Santana, A. & Álvarez Ramos, E. (prir.). *La red y sus aplicaciones en la enseñanza – aprendizaje del Español como Lengua Extranjera* (625–634). Actas del XXII Congreso Internacional de ASELE. 21–24.09.2011. Valladolid: Universidad de Valladolid.
- Díaz Pérez, J. C. (2001). Del cine y los medios tecnológicos en la enseñanza de español/LE. U: Gimeno Sanz, A. M. (prir.). *Actas del XII Congreso Internacional de ASELE* (263–272). Actas del XIV Congreso Internacional de ASELE. 5–8.09.2001. Valencia: Universidad Politécnica de Valencia.
- López Tapia, F. J. & Marcos, A.S. (2011). La publicidad en el aula de E/ELE: creación de tareas a partir de anuncios (186–190). U: González Knowles, C., Fernández-Conde Rodríguez, M. et al. (prir.) *IV Jornadas de formación de profesores de español como lengua extranjera en China*. Suplementos SinoELE, 5, 24–26.06.2011. Retrieved March 4, 2016. from http://sinoele.org/images/Congresos/IVJornadas/Actas/lopez-marcos_186-190.pdf.
- Luna González Plantel, M. P. (2009, February). La publicidad como recurso didáctico, *digitalni časopis De linguis, enotno a las lenguas*, Vol. 2. Retrieved March 31, 2016. from <http://delinguis.dgenp.unam.mx/home/volumenes/volumen-02/articulo-02>.
- Martínez Pasamar, C. (2006). El desarrollo de la competencia sociolingüística y cultural a través de la publicidad audiovisual. U: Álvarez Menéndez, A., Barrientos, L. et al. (prir.). *La competencia pragmática y la enseñanza del español como lengua extranjera* (460–468). Actas del XVI Congreso Internacional de ASELE. 22–25.09.2005. Oviedo: Universidad de Oviedo.
- Meyer, M. (1991). Developing transcultural competence: Case studies of advanced language learners. U: Buttjes, D. & Byram, M. (prir.). *Mediating language and cultures: Towards an intercultural theory of foreign language education* (136–158). Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Miquel López, L. (2004). La subcompetencia sociocultural. U: Sánchez Lobato, J. & Santos Gargallo, I. (prir.). *Vademécum para la formación de profesores, Enseñar español como segunda lengua (L2)/Lengua extranjera (LE)* (511–531). Madrid: SGEL.
- Miquel, L. & Sans, N. (1991). *Desde España. Bueno, bonito y barato 1. 30 anuncios publicitarios en español, Nivel Básico*. Madrid: Difusión.
- Miquel, L. & Sans, N. (1992). *Desde España. Bueno, bonito y barato 2. 26 anuncios publicitarios en español, Nivel Intermedio y Avanzado*. Madrid: Difusión.
- Plan Curricular del Instituto Cervantes* (2002). Centro Virtual Cervantes. Elektronsko izdanje bez paginacije. Retrieved May 11, 2016. from http://cvc.cervantes.es/ensenanza/biblioteca_ele/plan_curricular/.
- Ruiz San Emetrio, M.E. (2003) Para todos: la publicidad en la clase de español. U: Perdiguero, H & Álvarez, A. (prir.). *Medios de comunicación y enseñanza del español como lengua extranjera* (1004–1013). Actas del XIV Congreso Internacional de ASELE. 10–13.09.2003. Burgos: Universidad de Burgos.

Zajednički evropski okvir za žive jezike: učenje, nastava, ocjenjivanje (prevod, 2002). Council of Europe. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke.

TELEVISION COMMERCIALS IN TEACHING SPANISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Summary: In the paper, we analyzed the application of television commercials as a didactic resource in the Spanish language teaching. Advantages of the application of commercials are coming from their characteristics as an authentic audiovisual resource. Owing to the commercials, students are able to develop receptive and productive language skills, linguistic and sociocultural competence, as well as motivation. Considering the fact that the television commercials are not studied and investigated in teaching Spanish language in Serbia, we conducted a survey in order to see the Spanish teacher's attitudes towards this topic. Results of the questionnaire point out at the need for further investigation and use of these didactic resources in the process of teaching.

Key words: television commercial, Spanish as a foreign language, language skills and competence, questionnaire, teacher's attitude

МАРГИНАЛИЈЕ НА ТЕМУ ДИГИТАЛИЗАЦИЈА, ХУМАНИЗАЦИЈА И ЕМАНЦИПАЦИЈА

(или: О значају друштвено-хуманистичких наука за концепирање програма дигиталне хуманистике)

Апстракт: У раду се проблематизује однос процеса дигитализације и демократизације у савремености. Полазећи од става да дигитализација, умрежавајући друштво, само онтолошки ствара претпоставке за демократске и еманципаторске промене, аутор истиче да не постоји аутоматизам у друштвеном развоју. Информациона парадигма развоја мора бити комплементарно допуњена социолошко-културолошком, како би се трансдисциплинарној сарадњи и синергији приступа, на фону формирања и остваривања интегралне парадигме, научно схватила комплексна природа савремених друштвених процеса и могућност хуманистичко-еманципаторске интервенције актера у друштвима промена.

У раду аутор разматра место и улогу друштвено-хуманистичких наука у концепирању и организацији програма *дигиталне хуманистике*, како би се избегле погубне последице у савременој образовној пракси формирања *homo academicus*-а као једнодимензионалних личности (социјално равнодушних професионалаца...). Указујући на неопходност отварања и сарадње друштвено-хуманистичких, инжењерских и природно-математичких наука, аутор критички разматра положај друштвено-хуманистичких наука и потребу њихове демаргинализације у савременом друштву. У овом контексту он посебно разматра стање у савременој социологији и неопходност њене темељне реформе како не би доживела „удес и повлачење позива“ (П. Бергер).

Кључне речи: Информациона парадигма, дигитализација, дигитална хуманистика, социологија, хуманизација, еманципација

1. Уводна напомена: О изазовности теме

Тема око које смо се окупили - *Дигитална хуманистика* – надасве је изазовна за бројне науке, па и социологију – за теоријску проблематизацију али и акционо-праксеолошку и културолошку-едукативну апликацију.

У свом прилогу настојао сам да укажем на социолошке аспекте успона нових технологија и њихове импликације на дигитализацију савременог света, на шансе и могућности настајућег умреженог друштва и потенцијале друштвених покрета у борби за одрживи развој, хуманизацију друштва и еманципацију човека. Рекао бих да је овако формулисана тема преамбициозна и обавезујућа и

² ljubisa.mitrovic@filfak.ni.ac.rs

да захтева посебан научни скуп за целовито мултидисциплинарно и трансдисциплинарно разматрање. Јер, технолошки напредак друштва није сам себи циљ већ треба да буде у функцији одрживог социјалног развоја, изградње друштва једнаких шанси и повећању квалитета живота и еманципацији човека.

Зато, *подржавајући изградњу студија* програма из „Дигиталне хуманистике“ сматрам да се он мора доградити, оплеменити новим дисциплинама, како би постао доиста изазован облик интегрисаних мултидисциплинарних студија на нашем Факултету и Универзитету. Без те доградње, овај студиј остаје у дефициту, јер у понуђеном програму скоро да нема ниједне хуманистичке дисциплине (филозофије, антропологије, социологије, културологије, екологије, хуманистике, биоетике, футурологије).

Стога ова и друга питања захтевају да водимо продуктиван дијалог, како бисмо унапредили понуђен програм дигиталне хуманистике; учинили га изазовним за нове генерације студената, које ће живети и стварати у ери глобализације, као будућности која је почела, али за сада, нажалост, још увек није добро распоређена.

2. Релевантност Кастелове информационе парадигме друштвеног развоја за савремену социолошку анализу

Мануел Кастелс спада у данас најцитираније савремене социологе који се баве проблемима социологије савременог развоја. Значај његових дела упоређују са значајем Марксових и Веберових доприноса друштвеним наукама.

Иако је свој интелектуални ангажман почео одбранивши докторску дисертацију у Паризу, реч је о Шпанцу који је, после сукоба са франкистичким режимом, напустио своју земљу и наставио студије у Паризу, докторивавши на престижном париском универзитету из области урбане социологије. Ментори и узор били Ален Турен и Жорж Фридман. Кастелс је своју универзитетску каријеру касније наставио у САД, бавећи се истраживањима у области савременог друштвеног развоја, дошавши до значајних научних открића о радикалним променама у структури и динамици савременог капитализма. У том контексту он је засновао и своју *парадигму информационог развоја* у којој експлицира нове теоријско-методолошке могућности за разумевање импликација трећег и четвртог развојно-цивилизацијског таласа у обликовању природе, идентитета савременог друштва и његових перспектива (Castells 2000).

Наиме, Кастелс је у својим делима *Крај миленијума* (Castells 2003a), *Успон умреженог друштва* (Castells 2000), *Моћ идентитета* (Castells 2002), *Интернет галаксија* (Castells 2003), *Моћ комуникација* (Castells 2014) објаснио законитости настанка савременог информационог капитализма и постиндустријске цивилизације. У том смислу он указује на радикалне промене у начину производње, структури нових производних снага (њихове интернационализације), на промене радне снаге нових технологија, на промене у саставу

транснационалних класа у ери глобализације. Његова трансдисциплинарна анализа указује на померање у односима снага, али и жилаве борбе за очување монопола коалиције владајућих класа (на владавину савремене корпоратије, плутократије, технократије и политократије, као и снаге војног и медијског комплекса); на распрострањање њихових глобалних моћи, коришћење глобалитарних режима (ТНЦ, ММФ) за своју експанзију широм планетарног социјалног пространства. У том смислу Кастелс посебно анализира улогу глобалних медија и нових облика симболичке реколонијације света. Овај аутор указује на *антиномијски парадокс у савремености* – између хипертехнолошког напретка и социјалног субразвоја, тј. дефицита социјалне солидарности. Оваквом социолошком дијагнозом он се приближава мишљењу Едгара Морена који указује на антрополошки аспект кризе у савременом свету, поручујући да је, између осталог, савремена криза узрокована чињеницом да човечанство још увек није довољно хумано!

Све је више евидентно да неолиберални глобализам и асиметрична глобализација производи нови облик тоталитаризма, сурови свет нове Орвелијане. У њој је, као систему „новог светског поретка“, све подређено казино економији, глобалном финансијском минотауру који на свом путу гута читаве народе, државе, бројне институције (између осталог и социјалну државу благостања која је настала после II светског рата). На делу су процеси десуверенизације и реколонијације света. У глобалном светском систему, влада финансијска буржоазија, а у земљама светске периферије компрадорска буржоазија са номенклатурном политичком олигархијом. У овом контексту расту класне и регионалне неједнакости, противречности и сукоби. Ово наше доба је време нестабилности и неспокоја.

Глобализација, дигитализација и умрежено друштво отвориле су пут ка модификацији света. Нажалост, морамо се сложити са Гибсоном да „будућност човечанства која је почела, за сада је неједнако распоређења“. Због класног модела мегакапитала, у савремености плодове глобализације неједнако уживају грађани и народи у различитим зонама глобалног светског система.

3. О последицама експанзије колонијалног духа у савременој науци или о некритичком прихватању неолиберног метасоцијалног дискурса

Већ је више од 35 година како се у свету некритички шири филозофија неолибералног тржишног фундаментализма као доминантна парадигма у развојној и економској политици савременог света, коју промовише ММФ, Светска банка и мултинационалне корпорације. Ова мантра се намеће као обавеза за модернизацију и транзицију постсоцијалистичких друштава и земаља трећег света. У суштини на делу је ширење новог мита о глобализацији без граница, метасоцијалног дискурса који супротставља економију друштву. Као што је у

ери монопартијског социјализма политика беспоговорно наметана као судбина над народом, данас се тржиште фетишизира као демијург развоја историје. Профит изнад људи је кључни фактор и циљ развоја. У овом контексту човек се редукује на бројку и пасивни ресурс. У оваквој визури човек више није субјект сопствене историје (стога Фукујама није случајно промовисао своју тезу „о крају историје“). Као да нема избора и алтернатива сем „белих застава предаје“? Човечанству као да се намеће нова теза о предистинацији – у лику вулгарног техно-економизма!

Стога се поставља питање: да ли је капитализам доиста безалтернативан систем и вечита судбина човечанства? Бранко Миљковић је, изгледа, слутећи будући настанак овакве постмодерне диктатуре релативизма, неспокојно певао: *Да ли ће слобода умети да пева, као што су сужњи певали о њој?*

Зар савремено човечанство не живи у сенци нових митова масовног потрошачког капитализма: фетишизма робе и новца, супермаркта и друштва спектакла и нових механизма манипулације и отуђења?

4. О претпоставкама одрживог хуманог развоја или зашто је потребна изградња јединства процеса и актера дигитализације, хуманизације друштва и еманципације човека

Технолошки и економски напредак су услов друштвеног развоја, али у том процесу нема аутоматизма. И као што истиче Имануел Волерстин, тај најбољи социолог у нашој савремености, утемељивач парадигме светскосистемске анализе: „транзиција није пријатељска утакмица“ (Wallerstein 2004 174-175); нема аутоматизма у развоју и гаранције да ће искорак према новој будућности само зависити од технолошког и економског напретка, већ и од моралног, социјалног и политичког улога нових генерација, у оновременим борбама за избор алтернативе даљег друштвеног развоја.

Човекова антрополошка природа је амбивалентна. Он није само *homo sapiens* и рационално биће, већ и ирационално, биће доброте/добročинства и слободе, али и биће зла и разарања. Могућности технолошког напретка могу бити злоупотребљене за нове облике манипулације, поробљавања и разарања, али и за нове облике хуманог одрживог развоја и напретка.

Овде морам подсетити на сериозна истраживања реномираних социолога, филозофа, антрополога, футуролога (Алвина Тофлера, Адама Шафа, Питера Дракера, Тони Негрија, Едгара Морена), о могућностима научно-технолошке револуције и иноформационо-телекомуникационих технологија тј. дигитализације, за развој и напредак савременог друштва. У студијама ових цењених аутора критички се истражују могућности и ограничења нових технологија у развоју савременог друштва и борбе за алтернативну постиндустријску, посткапиталистичку цивилизацију.

Капитализам није ни почетак ни крај у изградњи историје и цивилизације човечанства. Велики визионари о револуцији рада и улози нових техноло-

гија, чије плодове човечанство данас ужива, били су: Карл Маркс, Никола Тесла и Алберт Ајнштајн. Они су указали да су наука и истраживачи протагонисти нових производних снага и авангарда настајуће нове цивилизације постиндустријског друштва. У протагонистама нових производних снага, у радној снази нових технологија, видели су главног креатора „будућности која је почела“. Стога су, са имагинацијом и оптимизмом, писали о улози науке и технологије као револуционарне снаге на путу „од царства нужности до царства слободе“.

И управо, када се у овој години слави двеста година од рођења *Карла Маркса*, треба истаћи да слабе стигме које се повезују са Марковим делом и да се његова фундаментална дела прештампавају широм Европе и света. То што су бројни социјалистички и комунистички покрети злоупотребили Маркса за конструкцију затворених монопартијских режима, нема никакве везе са аутентичном теоријом и методом Маркових истраживања. Уверен сам да ће нове генерације изнова читати радове Маркса не ради прошлости него разумевања надлазеће будућности, јер је он *par excellence* пионир у научном смислу који је најавио наступ нових производних снага, глобализацију као процес и могућности борбе за алтернативно посткапиталистичко друштво. У том смислу, потребна су нова ишчитавања његових порука и даља креативна самостална истраживања на тему, да би се одговорило на питање шта се збива са савременим светским друштвом.

Бројне савремене *контроверзе о природи глобализације* и савременог капитализма настављају се не само у теорији већ и на практично-политичком плану између различитих актера (између хиперглобалиста, скептика и трансформациониста, између глобалофила, глобалофобичара и алтерглобалиста). Сасвим је извесно да у савременом свету, поред снага мегакапитала и њихових апологета (у политичкој сфери, али и у акдамској заједници), полако израстају и делују снаге истинске опозиције савременој капиталистичкој цивилизацији и неолибералном тоталитаризму; те да научници имају обавезу да истражују те процесе у борби за ново алтернативно друштво. И као што је неопходна нова писменост за разумевање улоге дигитализације и нове интернет генерације у обликовању савременог друштва, тако је неопходно истражити нове облике и могућности деловања алтернативних покрета, који, да би били делотворни/успешни, морају изградити нове стратегије регионалног и планетарног транснационалног повезивања и деловања (синдикати, нови друштвени покрети, нова пост-постмодерна левица). У овом контексту занимљиво је указати на улогу дигиталних и социјалних мрежа као фактора демократизације и еманципације, о којима су писали Мануел Кастелс и Антонио Негри³. Ови, али и други аутори, пишу о успону умреженог друштва и друштву од стакла (Latur 2010) које је транспарентно али и ризично и крхко.

На делу су процеси, у распону и противречном луку од интересних и геополитичких сукоба (око монопола и геополитике ресурса), до изградње нових

³ Видети студије: Castells, M. (2018) *Mreže revolta i nade (društveni pokreti u doba interneta)*. Beograd: Službeni glasnik. и Хард, М. и Негри, А. (2005) *Империја*. Београд: ИГАМ.

стратегија борби за плуралистичко, отворено демократско друштво, радикалне партиципативне демократије, које ће бити дело и резултат нових покрета и планетарног деловања цивилног друштва и новог европског друштвеног покрета, о коме је писао *Пјер Бурдије*, као о транснационалном облику повезивања бројних покрета отпора неолибералној пошасту у борби за нову социјалну државу и друштво благостања. Ради се о отвореном процесу у коме се актери боре, насупрот садашњим неоконзервативном и стабилочратским тенденцијама, за алтернативно посткапиталистичко друштво.

Настанак нових друштвених покрета, као друштвених актера, рехабилитује значај облика непосредне демократије и улогу дигиталних и социјалних мрежа у обликовању нове политичке културе и стратегије ововремених друштвених борби у савремености. Антонио Негри (2005), у својим студијама, показује како насупрот класичним партијама као традиционалним актерима, дигитализација омогућује да се у мрежном систему настајућег новог *друштва појединаца* појави као субјект, актер историје и да користи моћне алатке нових технологија (интернет итд.), кроз блогерску или неку другу активност, да утиче на обликовање грађанске јавности, политику и судбину друштва и човечанства. Наравно, нове технологије су тек претпоставка за то деловање, али ће оно зависити и од културне и политичке оријентације нове младе генерације, од борбе за њену прогресивну свест и оријентацију. У том смислу ослобођену индивидуалност *интернет генерације* треба повезати са новом осећајношћу и солидаризмом. У овом контексту се као приоритетно питање поставља улога образовања, науке и универзитета, не само у образовању и васпитању, већ и формирању погледа на свет, политичке културе и друштвене борбености нове генерације. Својевремено је *Ниче* упозорио да је „образовање најбоља политика будућности“. А то значи да је кључно питање: каква је образовна политика у једном друштву? Јер, од ње зависи не само квалитет професионализма нових генерација, већ и њихова културна оријентација, поглед на свет, национални идентитет, али и планетарна култура мира, тј. одговорност за развој, мир и перспективу човечанства и еманципацију човека.

5. О новим облицима отуђења у ери дигитализације

Савремено човечанство налази се на раскршћу друштвеног развоја. Савремени човек је презасићен информацијама, али социјално атомизиран често у стању аномије и отуђености; разапет између виртуелног имагинаријума „друштва спектакла“ и сурове реалности настајућег убиственог „капитализма катастрофе“ (Klein 2008), тј. новог суровог светског поретка. Савремени истраживачи упозоравају да нова генерација „X“ и „SMS“ порука гради свој виртуелни свет, осиромашује језик, али и културу емпатије и солидарности. Суочени смо са новим видовима отуђења човека: једнодимензионалног испољавања личности. Као да дигитализација доводи до нових облика дехуманизације: иза

техницизације језика и симболичке комуникације, настају нове духовне пуко-тине и идиотизација човека.

Успон нових технологија трећег развојно-цивилизацијског таласа (Toffler 1983) довео је до глобализације и дигитализације друштвеног света, до сажимања простора и времена, појаве умреженог друштва; све веће међупове-заности у глобалном светском систему и појаве нових облика друштвености, планетарне културе и транснационалних идентитета. Ален Турен, истиче радикалност ових промена, које су утрле пут настанку постдруштва (Tourain 2011). Јирген Хабермас пише о настанку света постнационалних констелација, тј. даљег развоја човечанства (Habermas 2002). Александар Зиновјев (2002) и Зигмунт Бауман (Bauman 1999) пак пишу о настанку феномена глобалног чо-века и постнационалних идентитета, као и процесу снажне индивидуализације и атомизације друштва.

Све је, међутим, више истраживача из биомедицинских наука, неуролога, али и развојних и социјалних психолога, који са забринутошћу пишу о апо-калиптичним последицама мекдоналдизације савремене цивилизације „брзе хране“, о разорном деловању киклопског глобалног Минотаура, који гута не само националне економије и друштва, већ и читаве народе и културе. Као да је на делу нова врста неолибералног технократског и економског тоталитаризма, који повезујући свет споља, изнутра га мрви, атомизира и ретрибализује. То је антиномијски парадокс о коме су писали М. Кастелс, З. Бауман и Е. Морен.

Наступила је једна нова *интернет генерација* „X“, која је презасићена информацијама, која живи у ритму брзе хране („хамбургер генерација“) и пот-рошачког „друштва спектакла“, високог професионализма и социјалног дефи-цита емпатије и солидарности. Ови „слатки работи“ (Р. Милс), технички су ви-сокописмени, а морално и социјално равнодушни. Њихов језик је осиромашен, сведен на језик симги, логоритама, SMS порука и бројки. Они живе убрзано и површно и немају време за развој своје имагинације. То је *coppy paste* генера-ција, „покраденог памћења“ (М. Остен), која најчешће не зна шта ће, али то што хоће, прагматично жели одмах! Ова генерација је доминантно окренута вирту-елном свету садашњости, док се тек мали број бави будућношћу и судбинским питањима одрживог развоја и опстанка света.

Овакве тенденције приказане су у бројним дистопијама/негативним уто-пијама („Ми“ Ј. Замјатин и Орвелова „1984“), које показују да се од владави-не технолошког ума дошло до владавине над духом, мишљењем, осећањем и сећањем; те да је будућност човечанства неизвесна, јер је „отворена не само за оно најбоље, него и оно најгоре“ (Шушњић 1999: 27).

Интернет генерација „X“ живи у знаку умреженог друштва, електронских кодова, видео клипова, нових шифри, убрзане цивилизације. Све то утиче на квалитет живота, развој језика и тип комуникације. Речју, на развој личности и на нове облике патологије, дисоцијације, разарања ума и отуђења личности.

На делу су процеси који воде не само „поразу мишљења“ (Finkelkraut 1993) већ и издају културе и опозиву улоге ангажованих интелектуалаца у на-

шој савремености. Живимо у ери, не само убрзане техничке цивилизације и електронског/информатичког умреженог друштва, већ и распарчане културе, високо индивидуализованог друштва партикуларитета, смањене социјабилности (дефицита солидарности), диктатуре брэнда и стандардизације, пост-модерне релативности и политичке коректности. Настаје доба хедонистичке потрошачке цивилизације спектакла, у којој „оно што се данас назива комуникација потврђује да је невербална хемисфера најзад однела превагу, *clip* је надјачао разговор, гитара је постала изражајнија од речи које су проглашене застарелим. Интернет као да укида памћење, док је интелигенција – развијена на тај начин кроз игру са машином-ближа руковању него ли размишљању“ (Finkielkrau 1993: 131). О овим и другим појавама и процесима у савременој култури и цивилизацији француски филозоф *Ален Филкелкрат* пише као о процесу продужене адолесценције и дезинтелектуализације наше културе, у којој хедонизам, који су заподенула западњачка друштва, „врхуни данас у идолатрији младалачких вредности. Буржуј је мртав, живео Адолесцент!“ (Finkielkrau 1993: 134).

Филкелкрат своју дистопију завршава речима: „ново варварство се, дакле, најзад докопало културе. У сенци те крупне речи, расте нестрпљивост баш као и инфантилизам. Када културни идентитет није тај који појединца затвара у његову припадност те му, под претњом казне за велеиздају, ускраћује приступ сумњи, иронији, разуму – свему ономе што би га могло одвојити од колективне матрице – ето индустрије забаве, те творевине техничког доба, која дела духа своди на бофл-робу (или, као што се у Америци каже, на *entertainment*). А живот испуњен мишљењем полако уступа место ужасном и подругљивом сусрету фанатика зомбија“ (Finkielkrau 1993: 238).

6. Шта могу учинити друштвено-хуманистичке науке (посебно социологија, филозофија и хуманистика)?

Савремена *болоњска реформа* образовања, под фирмом глобализације образовања, у пракси се реализовала као „шуварица на куб“, механичко подређивање високошколских образовних институција потребама европске и глобалне светске поделе рада. На том фону дошло је до разбијања научних система и изградње образовних профила према актуелним потребама транснационалних корпорација. На делу су процеси подређивања универзитета логици тржишта, техничког умрежавања образовног система на европском простору, али и својеврсне атомизације и рефеудализације унутрашњег програмског режима студија, где се разбијају научни ситеми на дисциплине, а дисциплине на курсеве и теме, где је борба за квалитет и ефикасност студирања подређена квантофренијској логици. У оваквом систему настао је расцеп између образовне и васпитне, тј. културно-педагошке функције школа, факултета и универзитета. Школе и универзитети су редуковани на радионице за производњу специјали-

ста. Настала је својеврсна професионална идиотизација. Из њих излазе личности *homo academicusa* са смањеном социјабилношћу и солидарношћу. Оваквом тренду погодвала је и *маргинализација друштвено-хуманистичких наука* на нашим универзитетима. Неолиберални метасоцијални фаталистички дискурс и овде се наметнуо као доминантна стратегија обликовања образовне политике, са бројим негативним импликацијама по развој личности и друштва.

Треба рећи да су самој маргинализацији друштвено-хуманистичких наука, па и социологије, допринели и припадници ових професија, који су олако и некритички прихватили тзв. нове парадигме и без селекције их у теоријско-методолошком смислу, примењивали у друштвеној пракси. Све то има за последицу низак квалитет у образовном и научно-истраживачком раду. Друштвено-хуманистичке науке у процесима транзиције постсоцијалистичких друштава доживеле су неолибералну појмовну ревизију и редуковане су на функцију пуке апологије рестаурације капитализма и афирмацију неолибералног курса реформи⁴. Из такве нове идеологизације и инструментализације ове науке, блокиране за критичко мишљење, нису могле предвидети настанак нове светске кризе, нити суочавање ових друштава са социјалним противречностима и проблемима у њиховом развоју. Стога је, *Питер Бергер* деведестих година објавио свој ламент о повлачењу позива социолога (Berger, 1994).

Насупрот њему француски социолог светског реномеа *Пјер Бурдије* је истакао да нема предаје, подизање „беле заставе“. Он сматра да је „социологија борилачка дисциплина“ и да друштвено-хуманистичке науке имају незаменљиву улогу у формирању интелектуалног лика *homo academicusa* и подизању радикалне борбености духа грађанске јавности. Ново време, у коме живимо, захтева активно коришћење мас-медија и симболичке моћи у оновременим друштвеним борбама за еманципацију. Истраживачи/интелектуални морају бити авангарда у новом европском друштвеном покрету, који би се супротставио пошастима неолиберализма, деструкцији социјалне државе, новом суровом светском поретку. Они могу изградити нову рационалну и реалну утопију о алтернативном посткапиталистичком друштву. Својим истраживањима они могу допринети да се преиспита и измени владајућа стратегија развоја; да се планетом шире вредности еколошке културе и културе мира; да се шире процеси мондијализације, хуманизма и солидарности у службу добробити развоја и напретка човечанства. Отуда мој пледоаје (изложен у мојим студијама, видети: F 2015 и Mitrović 2017) за *алтернативну прометејску/еманципирајућу социологију* (о којој су писали Алвим Гулднер и Зигмунт Бауман) и *алтернативно друштво*.

Живимо у свету развојне и егзистенцијалне кризе и *социолошког парадокса*, чију су суштину најбоље изразили својим тврдњама аутори: Имануел Волерстин, Мануел Кастелс, Едгар Морен и Жан Бодријар. Овде подсећамо на њихове поруке: „Савремена криза има светски и структурни карактер и дугог

⁴ Видети: Kuljić, T. (2018) *Prognani pojmovi (neoliberalna revizija miti o društvu)*, Beograd: Clio.

је вала“ (Volerstin, I. (1985); „Основна антиномија у савременом свету лежи у големом јазу између нашег технолошког развоја и наше друштвене заосталости, тј. дефицита социјалне солидарности“ (Castells 2000); „Криза савременог човечанства произилази из чињеница да оно још увек није довољно човечно“ (Морин 2008); „Живимо у свету у коме има све више информација и све мање смисла“ (Bodrijar 2009).

Над упозорењима ових научника, филозофа и хуманиста треба се озбиљно замислити, јер она погађају у срце ствари – проблема и кризе савременог друштва, али и теме која је у фокусу наше проблематизације.

Литература

- П. Бурдије, *Сигнална светла (прилози за отпор неолибералној инвазији)*, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1999.
- Berger, P. (1994) Sociologija - povlačenje poziva. *Pregled, Ambasada SAD, Beograd*, 264, str. 38-42.
- Bodrijar, Ž. (2009) *Pakt o lucidnosti ili inteligencija Zla*. Beograd : Arhipelag
- Castells, M. (2003) *Internet galaksija: razmišljanja o Internetu, poslovanju i društvu*. Zagreb: Naklada Jasenski i Turk.
- Castells, M. (2003a) *Kraj tisućljeća*. Zagreb: Golden marketing.
- Castells, M. (2002) *Moć identiteta*. Zagreb: Golden marketing.
- Castells, M. (2014) *Moć komunikacija*. Beograd: Clio.
- Castells, M. (2018) *Mreže revolta i nade (društveni pokreti u doba interneta)*. Beograd: Službeni glasnik
- Castells, M. (2000) *Uspion umreženog društva*. Zagreb: Golden marketing.
- Klein, N. (2008) *Doktrina šoka: uspon kapitalizma katastrofe*. Zagreb: V.B.Z.
- Kuljić, T. (2018) *Prognerani pojmovi (neoliberalna revizija miti o društvu)*, Beograd: Clio.
- A. Негри, М. Хард (2005), *Имперуја*, ИГАМ, Београд.
- Mitrović, LJ. (2015) *Pod lupom sociologa*. Novi Sad: Prometej.
- Mitrović, LJ. (2017) *U raljama tranzicije (između sunovrata i alternative)*. Niš: Filozofski fakultet.
- Љ. Митровић, *Радна снага нових технологија и интернет генерација као актери друштвених промена*, зборник „Интернет и друштво“ (приредили: Д. Тодоровић, Д. Петровић, Д. Прља), Српско социолошко друштво, Београд, Филозофски факултет Ниш, 2014.
- Љ. Митровић, *Под лупом социолога*, „Прометеј“, Нови сад,
- Morin, E. (2008) *Etika*. Zagreb : Masmedia
- Остен, М. (2005) *Покрадено памћење (дигитални системи и разарење културе сећања. Мала историја заборављања)*, Нови Сад : „Светови“.
- Tofler, A. (1983) *Treći talas I i II*, Beograd: Jugoslavija.
- Шушњић, Ђ. (1999) *Орвелијана*, Београд: Чигоја штампа

- Хард, М. и Негри, А. (2005) *Имперуја*. Београд: ИГАМ.
- Finkielkraut, A. (1993) *Poraz mišljenja*, Beograd: Knjižara Plato
- Wallerstein, I. (2005) *Opadanje američke moći*, Podgorica: CID.
- Volerstin, I. (1985) *Kriza kao prelazno razdoblje*. Dinamika globalne krize, Beograd: Radnička štampa
- Latur, B. (2010) *Menjati društvo, obnoviti sociologiju. Treći program radio Beograda br.146.* str. 67-86.
- Tourain, A. (2011) *Nova paradigma: za bolje razumevanje savremenog društva*, Beograd: Službeni glasnik.
- Habermas, J. (2002) *Postnacionalna konstelacija: politički eseji*, Beograd : Otkrovenje
- Bauman, Z. (1999) *Dentro la globalizzazione. Le conseguenze sulle persone*, Bari.
- Зиновјев, А (2002) *Запад: феномен западњаштва*. Beograd: Naš dom,

MARGINALIA ON DIGITALIZATION, HUMANIZATION AND EMANCIPATION

(Or: On the Importance of Social Sciences and the Humanities for Conceiving a Study Program in Digital Humanities and Raising the Civil Sector's Emancipatory Potential as an Agent of Social Change)

Summary: The paper problematizes the relation between the processes of digitalization and democratization in the contemporary world. Starting from the view that digitalization, which makes society networked, creates preconditions for democratic and emancipatory changes only at the ontological level, the author points out that there is no automatism in social development. The informational development paradigm must be complemented with the social-cultural one, so that we can gain scientifically-based understanding of the complex nature of contemporary social processes and the possibility of humanistic and emancipatory intervention of the agents of social change, and do so in a transdisciplinary cooperation and on the basis of the synergy of various approaches within the process of creating and realizing an integrated paradigm.

The author considers the status and the role of social sciences and the humanities in drafting and organizing the study programme in *digital humanities*, in an attempt to avoid detrimental consequences in the contemporary educational practice of creating the *homo academicus* as a monodimensional personality (i.e. highly-trained professionals in a very limited area who are unaware of broader social issues). By pointing to the need for co-operation between social sciences and the humanities, on the one hand, and engineering and natural sciences, on the other hand, the author critically evaluates the position of the former and the need for their demarginalisation in the contemporary world. In this context, the paper focuses on the current state of contemporary sociology and the necessity for its thorough reform so as for it not to have and accident and abandon its original aims (P. Berger).

Key words: information paradigm, digitalization, digital humanities, sociology, humanization, emancipation

**НАУКА И САВРЕМЕНИ
УНИВЕРЗИТЕТ – НИСУН 8**

**РОМАНИСТИКА И СЛОВЕНСКИ
ЈЕЗИЦИ, КЊИЖЕВНОСТИ И КУЛТУРЕ У
КОНТАКТУ И ДИСКОНТАКТУ**

D-r Irina A. Babamova¹
Université «Sts. Cyrille et Méthode»
Faculté de philologie «Blaže Koneski»

UDK 371.3::811.133.1(497.7)

Snežana Petrova
Université «Sts. Cyrille et Méthode»
Faculté de philologie «Blaže Koneski»

PERCEPTION ET REACTION A L'EGARD DE LA LANGUE FRANÇAISE AU SEIN DU SYSTEME EDUCATIF MACEDONIEN²

Résumé: Durant la seconde moitié du XIXe siècle, la langue française apposait déjà son empreinte sur le territoire macédonien et cela dans le domaine de la communication internationale, la science, la littérature, l'art et l'enseignement lequel se concrétisa par la suite par l'ouverture d'écoles françaises au sein de missions religieuses.

Cette gradation plus que visible dans le passé était certainement liée à la noblesse et à la notoriété de la langue et de la culture françaises. Cependant nous parlons actuellement non plus de gradation mais de « dé-gradation ». Les dernières statistiques montrent que la langue française est de moins en moins présente sur le terrain et surtout de moins en moins enseignée. Peut-on parler de faiblesse dans l'enseignement, dans la promotion de cette langue ? Ou bien est-ce simplement une question d'évolution/révolution liée à un certain désintérêt social? Dans cette étude, nous allons faire un bref historique sur la perception et présence de la langue française en Macédoine, évoquer certaines causes qui sont à l'origine du déclin de cette langue et, de surcroît, présenter certaines des activités mises en place pour la relance de l'apprentissage/enseignement du français en République de Macédoine.

Mots clés : présence du français, système éducatif macédonien, enseignement du français, représentations subjectives et objectives

Avant d'aborder notre étude proprement dite sur la perception et réaction à l'égard de la langue française, nous nous devons tout d'abord nous pencher sur son historique en traitant de la présence francophone sur le territoire de la Macédoine laquelle produit une base concrète à l'introduction du français langue étrangère dans le système éducatif macédonien.

Nous sommes d'avis que cette base historique a largement contribué non seulement à la formation de perceptions particulières à l'encontre de la langue et culture françaises et francophones sur notre territoire mais également à sa différenciation dans la représentation des autres langues étrangères.

¹ irina_babamova@yahoo.com

² Cet article est rédigé dans le cadre du projet scientifique *Les langues, les littératures et les cultures romanes et slaves en contact et en divergence* (n° 81/1-17-8-01) soutenu par la Faculté de philosophie de Niš, par l'AUF (Agence universitaire de la Francophonie) et par l'Ambassade de France en Serbie.

1. Historique de la présence de la langue française

Les premiers contacts avec la langue française datent du Moyen Âge, plus exactement de Bohémond I, qui, en 1096, devant faire un voyage vers Tsarigrad (Istanbul) par la Via Egnatia s'est arrêté à Prilep et Bitola, puis à Debar quelques années plus tard.

Les contacts diplomatiques entre la France et la Porte se sont par la suite renforcés, grâce à des voyages de fonctionnaires français (diplomates, officiers militaires), d'écrivains voyageurs vers l'Orient qui devaient pour cela traverser la Macédoine. Ainsi nous pouvons retrouver des récits de voyage dans les Archives, dans les rapports de Bertrandon de la Broquière au XVe siècle, ainsi que dans ceux de Philippe de la Canaye de Fresne (1551-1610) qui témoignent de ses premières rencontres avec le milieu macédonien du XVIe siècle. Outre des informations à caractère politique et économique, on trouve dans son livre ses pensées et impressions personnelles sur la vie de la population de la région macédonienne. En voici une citation :

«De là nous sortîmes dans une grande plaine à la tête de laquelle se trouve, presque cachée par quelques petites collines, Scopia, très grande cité placée suivant quelques-uns en Bulgarie, mais à mon avis en Macédoine, si l'on conserve les anciennes frontières, et appelée (sic) Stobi, voisine de la Mygdonie. Là passe un fleuve nommé Vardar. Près de Scopia nous vîmes un bel aqueduc, encore tout entier, qui conduisait l'eau dans la ville; mais aujourd'hui il ne sert plus, car on a trouvé l'usage des canaux souterrains, bien plus commode, plus sûr et de moindre dépense. À l'entrée de la ville sont les ruines d'un vieux château, et à l'intérieur de celui-ci une église grecque. Mais ce qui nous parût le plus remarquable, ce sont les cimetières qui occupent plus d'espace que toute la ville, couvrant toutes les montagnes d'alentour, parce que les années passées il y avait une plus grande mortalité; et les Turcs n'ensevelissent jamais deux corps en un même lieu. Cette ville a une horloge publique qui s'entend par toute la ville et qui sonne les heures à la française. On l'a apportée de Siget en Hongrie avec son maître qui touche un bon salaire. [...] À ce moment les Turcs célébraient leur grand Beiram avec mille jeux et fêtes; c'est pourquoi nous nous arrêtâmes là deux jours chez un gentilhomme de Raguse.» (Fresne-Canaye, 1986: 33-34).

Ce récit peut facilement être considéré comme une introduction à la longue histoire des contacts franco-macédoniens qui, au cours des siècles suivants, se développeront et deviendront plus fréquents et plus riches particulièrement dans les domaines culturel et éducatif.

À partir de la seconde moitié du XVIIe siècle, le français a continué à manifester sa présence dans la communication internationale, les sciences, la littérature et l'art en particulier. Le prestige et le rayonnement de cette langue dans la vie en société internationale se reflètent parfaitement dans les propos du grammairien Dominique Bouhours (1628-1702):

«Il n'y a guère de pays dans l'Europe où l'on n'entende le françois et il ne s'en faut rien que je ne vous avoue maintenant que la connaissance des langues étrangères n'est pas beaucoup nécessaire à un François qui voyage. Où ne va-t-on point avec notre langue?» (Da Sylva 2015:122)

Perçue comme omniprésente, la langue française ainsi que le fort pouvoir scientifique des universités françaises et particulièrement celles de Paris attirent des intellectuels de Macédoine lesquels apprennent le français par contact direct ou indirect avec la société française tout en suivant les tendances mondiales de l'époque. Ils contribuent de cette façon à une intensification des relations avec la culture française, soit par la traduction d'œuvres françaises, soit par l'introduction de la littérature spécialisée et scientifique en langue française dans les bibliothèques privées ou publiques en Macédoine.

Au milieu du XIXe siècle et au cours de la première moitié du XXe siècle, l'enseignement de la langue française est introduit dans les écoles macédoniennes. Ainsi, Dimitar Miladinov, personne incontournable de la renaissance littéraire macédonienne et bon connaisseur de la langue française qu'il avait apprise dans la célèbre académie de Yanina (1833-1836) (Polenaković, 1973:70), devient instituteur à l'école d'Ohrid dans la période autour de 1840 et, reconnaissant l'intérêt de l'apprentissage de la langue française, il l'introduit au programme scolaire et l'enseigne personnellement. Un témoignage précieux sur la présence de la langue et littérature françaises dans l'activité pédagogique de Dimitar Miladinov nous est fourni par Grigor Prličev dans son *Autobiographie*, où, parlant de soi-même comme élève de Miladinov, il écrit: « En six mois, nous avons traduit la totalité du premier tome de Télémaque ». (Prličev, 1968:57)

À ces intellectuels de la renaissance macédonienne se joignent d'autres éducateurs comme le révolutionnaire Goce Delčev qui enseignera également le français à l'école de Novo Selo près de Štip (1894-1895). Ces faits nous sont révélés dans une interview donnée par Katarina Džidrova³, une activiste d'Ilinden et institutrice à cette même école, à la fin du XIXe et début du XXe siècle :

«C'était en 1894, j'avais 15 ans (Sic!) quand j'ai terminé l'Ecole d'instituteurs à Skopje. J'ai été nommée institutrice dans mon lieu de naissance à Novo Selo – Štip. [...] Pendant douze ans j'ai été institutrice dans mon lieu de naissance. [...] Par chance, Goce Delčev est arrivé dans notre école à cette époque. Il y avait encore: Dame Gruev (instituteur principal), Mišo Razvigorov, Dupkov, Paskov, Spiro Badev, Todor Lazarov et d'autres activistes-instituteurs [...]. Goce nous a apporté un souffle nouveau dans l'établissement. Et nous, nous étions tous jeunes, peu expérimentés dans l'enseignement, et Goce nous donnait une direction, il nous guidait dans le travail. Il nous donnait aussi des cours de français, il nous lisait des textes et les traduisait instantanément. Il connaissait parfaitement le français, et il était bon mathématicien. Il était l'âme et le cerveau ». (Pop-jovanovski, 1972: 13).

Il faut également noter qu'au cours du XIXe siècle, l'incursion de la langue et de la culture françaises sur le territoire macédonien est largement soutenue et étroitement accompagnée, sur le pôle religieux, par l'activité des missionnaires catholiques des Lazaristes. Ainsi, des écoles françaises et des pensions au sein des missions religieuses vont voir le jour à Thessalonique, à Yenidže-Vardar mais également dans les villes de Bitola et Kruševo. Ayant pour objectif d'empêcher l'influence russe et anglaise (le

³ (née Bojadžiska, 1876 Štip – 1961 Skopje)

protestantisme) au sein de l'église, ces missionnaires ont, en quelque sorte, également freiné l'expansion de l'uniatisme. Dans cette perspective, le chef de la mission, Le Pavec, ouvre avec le Français Bellaigue de Bughas, premier vice-consul à Bitola, une église catholique en 1856, puis une école en 1857. Pour leur fonctionnement, de Bughas réclamera l'envoi, depuis la France pour Bitola, de trois prêtres et de deux instituteurs pour enseigner le français, le grec, l'italien et le turc (Genčev, 1979: 111-113).

Durant la même période, un lycée roumain a été également ouvert à Kruševo afin d'accueillir la majorité des enfants de la population aroumaine. Le français y était enseigné par le lazariste Faveriyal.

À Bitola, l'enseignement du français se complètera à l'école française laquelle sera fondée après la Première Guerre mondiale. L'enseignement y sera dispensé jusqu'à la fin de l'année scolaire 1944/45, c'est-à-dire, jusqu'au moment où celui-ci sera réduit à des cours complémentaires de français tenus jusqu'en 1947, année de la fermeture définitive de l'école.

Entre temps, en 1919, période durant laquelle une partie du territoire de la Macédoine se trouve au sein du Royaume de Yougoslavie, une école franco-serbe sera inaugurée à Skopje. Il s'agit d'une école privée gérée par Charles Doerr, officier français, et par son épouse Hélène Doerr. Cette dernière s'occupe de l'enseignement de la musique, de la couture et de la cuisine, et est également surveillante à la maternelle laquelle fut ouverte au début des années 30⁴. Les enfants d'un grand nombre d'intellectuels qui vivaient à Skopje étaient scolarisés dans cet établissement. Ainsi, en raison du contact intensif avec la langue française, la communication au sein de la famille se faisait également en français. (Kačeva et alii, 2002: 259-260).

Après la Seconde Guerre mondiale, les contacts franco-macédoniens se réalisent dans le cadre de la Fédération yougoslave (RSFY). Dans ce contexte, le système éducatif macédonien a continué à porter une attention particulière à la présence des langues étrangères dans les programmes scolaires pour l'école primaire et secondaire. Perçue comme une des langues étrangères les plus parlées dans le monde, la langue française, parallèlement au russe, représentait l'une des langues étrangères les plus étudiées à ce niveau d'enseignement. Les programmes d'enseignement des langues étrangères étaient validés par le Conseil pour l'éducation, la science et la culture de la République populaire de Macédoine de l'époque. De tels programmes existaient également pour l'enseignement préscolaire qui d'ailleurs étaient accompagnés d'un guide très détaillé pour l'enseignant comportant des contes en intégralité ainsi que des chansons pour enfants. Il existait également des programmes d'enseignement du français prévus tout particulièrement en état de guerre. Ces programmes ont été publiés dans des documents officiels de l'État portant le tampon « confidentiel ».

Cet aperçu sur l'historique de la présence francophone sur le territoire de la Macédoine et l'introduction du français langue étrangère dans le système

⁴ L'école était constituée de deux bâtiments. Dans l'un se trouvaient les salles de classe, et dans l'autre divers compartiments de l'internat. L'école était située près du passage Aroesti (à l'emplacement du bâtiment actuel du Gouvernement de la RM).

éducatif macédonien témoigne d'une véritable « gradation » de l'intérêt pour son enseignement. D'ailleurs, au cours des premières décennies après la Seconde guerre mondiale et jusqu'au milieu du XXe siècle, le français continue à être étudié dans les écoles primaires et secondaires en Macédoine en tant que première langue étrangère pour le plus grand nombre d'élèves, jouissant de son statut de langue de culture et devançant le russe, l'anglais et l'allemand.

2. Le début du déclin du statut de la langue française

Dans les années 60 du XXe siècle se produit un revirement décisif pour le français. Le Conseil exécutif de la Fédération recommande en 1961 l'apprentissage de l'anglais dans les écoles primaires ce qui apporte un coup sévère à l'apprentissage du français à ce niveau. On peut considérer cette année comme le début du déclin et de la dégradation du statut de la langue française dans le système éducatif macédonien mais également comme le début des problèmes que va rencontrer le cadre enseignant, problèmes qui d'ailleurs persistent jusqu'à nos jours : diminution du volume horaire, diminution du nombre d'écoles dans lesquelles le français est enseigné, diminution du nombre des effectifs et, par conséquent, la disparition des postes d'enseignants de langue française.

Cet état de fait modifie les perceptions devenues déjà stéréotypées sur le français langue étrangère; son statut de langue de la bourgeoisie subit une modification et progressivement devient une langue marginale. D'ailleurs, les études réalisées dans les institutions de statistique et instituts pédagogiques prouvent le fait que les classes où l'on apprenait le français étaient des classes non privilégiées et donc faibles alors que les classes d'excellence, ou pour privilégiés, étaient celles qui se destinaient à l'apprentissage de l'anglais. Ainsi, de nombreux projets-pilote d'introduction de l'anglais dès les premières classes du primaire s'effectuaient dans ce type de classe (Bajalska in Babamova et Petrova, 2016 : 101). La dégradation du statut et de la présence du français dans le milieu scolaire n'a pas freiné les actions valorisantes pour l'apprentissage du français. Ainsi des accords nationaux ont été proposés lesquels devaient garantir une représentation égale des quatre langues étrangères considérées comme mondiales : l'allemand, le russe, l'anglais et le français. Par conséquent, dans les années 80 un tel accord a bien vu le jour pour assurer la présence du français dans le système éducatif macédonien, mais durant cette même période apparaissent sur scène les tendances mondiales qui détrônent le français au profit de l'anglais. Il s'agit d'un phénomène global qui touchera les systèmes éducatifs de nombreux pays y compris celui de la Macédoine. Finalement, en 2006/2007 et par décision gouvernementale, l'enseignement de l'anglais, en tant que première langue étrangère, deviendra obligatoire dans tous les établissements primaires macédoniens.

Néanmoins, l'utilisation de la langue française dans l'éducation ainsi que dans la communication internationale jouera un rôle primordial pour le rapprochement de la Macédoine à l'Organisation internationale de la Francophonie (OIF) et, par la suite,

pour l'admission du pays en tant que membre à part entière à cette Organisation, le 28 septembre 2006, lors du XIe Sommet qui s'est tenu à Bucarest⁵.

2.1. Perceptions récentes à l'égard de la langue française

Certes, l'adhésion à l'OIF insufflé une certaine stabilité de la position du français parmi les langues étrangères enseignées en Macédoine, mais sans toutefois garantir une gradation de l'étude et de l'enseignement de la langue française. Ainsi, cette dernière décennie, malgré les actions entreprises en faveur d'une relance de l'apprentissage du français par les établissements scolaires de tous niveaux, par l'Association des Professeurs de Français de la RM, par les institutions françaises (Institut français de Skopje, Alliances françaises de Bitola et de Tetovo et l'Ambassade de France), par la Commission nationale pour la francophonie, les coordinateurs nationaux de la francophonie, la situation est telle que le français est de moins en moins présent sur le terrain, ce qui entraîne une démotivation visible des enseignants pour l'organisation d'actions et d'activités promotionnelles pour le français.

Parallèlement à cette situation difficile pour le français entrent en scénario, depuis peu, trois événements qui travaillent en sa défaveur : le phénomène démographique de baisse de la natalité ce qui fait que les classes qui devaient compter entre 25 et 34 élèves passent maintenant à des classes qui comptent plutôt entre 20 et 30 élèves et dans certains cas le nombre est même inférieur à 10 élèves⁶; l'introduction de l'apprentissage de l'italien dans les écoles primaires et finalement les tendances actuelles d'immigration en Allemagne de la jeunesse macédonienne qui est attirée par une promesse ou rumeur d'un emploi concret bien rémunéré et d'une situation sociale plaisante. À cela s'ajoute la volonté des maires, des proviseurs d'établissements scolaires qui décident de manière arbitraire de supplanter l'apprentissage du français par celui de l'allemand dans les écoles qu'ils dirigent. Défiant tous les règlements, ils estiment répondre à la volonté des parents qui voient l'avenir de leurs enfants non plus dans le pays mais à l'étranger et dans la majorité des cas en Allemagne. La raison de cet engouement pour l'allemand se justifie entre autres par des raisons économiques, c'est-à-dire par des investissements allemands en Macédoine et par la force économique que l'Allemagne représente au sein de l'Union Européenne. Cela mène inévitablement à la diminution du nombre de cours de français et à la disparition progressive, mais réelle, des postes de professeurs de français.

2.1.1. La position du français vue par les apprenants

Pour mieux comprendre la position réelle de l'apprentissage et de la connaissance du français en comparaison avec l'apprentissage des autres langues étrangères dans le pays, nous avons effectué trois enquêtes (sondage) durant le mois de septembre

⁵ (suite à son statut de membre associé en 1997)

⁶ Conformément à la loi sur l'enseignement secondaire, le nombre d'élèves par classe dans les écoles publiques ne peut être inférieur à 25 et supérieur à 34. http://mon.gov.mk/images/Закон_за_средното_образование07.pdf, p. 14/67, article 28.

2018, en présentiel comme sur le net, auprès d'élèves et étudiants, de professeurs et parents d'élèves (voir Annexe 1, 2, 3). Sur 182 personnes interrogées (annexe 1), il s'est avéré que les jeunes Macédoniens ont une bonne connaissance d'au moins une langue étrangère, plus particulièrement de l'anglais (92,3%) suivi du français (61,5%), d'autres langues étrangères (25,6%), de l'allemand (10,3%), de l'espagnol (10,3%), de l'italien (10,3%).

Le résultat à notre première enquête est que le français est en deuxième position dans l'apprentissage des langues étrangères, mais dans la suite de celle-ci, il s'est avéré que le français comme les autres langues étrangères sont principalement utilisées à l'école (90%) ou en vacances (60%), mais très peu, particulièrement pour le français, en stage ou sur le lieu de travail (même dans les rares entreprises françaises en Macédoine, la communication orale et écrite se fait dans l'ensemble en anglais et non pas en français). De même, les étudiants et élèves, pour progresser dans leur carrière, estiment qu'à part l'anglais, l'allemand est la langue la plus apte à répondre aux besoins du monde du travail, suivi de près par le français, l'italien, le russe, l'espagnol puis l'albanais, le grec, le turc et le chinois.

Par conséquent, en ce qui concerne la langue française et sa représentation au sein de la jeunesse macédonienne, elle combine les deux extrêmes: une partie de la jeunesse estime que le français est une belle langue, une langue d'élite, mélodieuse, artistique, diplomatique, culturelle, littéraire, utile, langue de l'Union Européenne et de la communication européenne et une langue qui est parlée sur de nombreux continents, malgré le fait que cela soit une langue assez difficile à apprendre - la grammaire et la prononciation pouvant poser de sérieux problèmes. L'autre partie - malgré les statistiques de notre enquête qui montrent que 65% des personnes interrogées sont favorables à l'apprentissage du français, estime que la langue française est bien trop difficile à apprendre, qu'elle n'est pas du tout compréhensible bien qu'ils passent des années à l'apprendre et sans obtenir de résultats effectifs. Les jeunes restent incapables de s'exprimer en français que cela soit à l'écrit ou à l'oral. Cette langue est pour eux inutile, et il est même « idiot »⁷ de l'apprendre. De même, la jeunesse macédonienne interrogée estime globalement que la langue française est rarement ou même jamais présente dans les médias macédoniens, ce qui lui est défavorable, et en ce qui concerne la littérature, cette même jeunesse ne privilégie aucunement les auteurs français.

En outre, la majorité d'entre eux estime que la situation de la langue française au sein du système éducatif en Macédoine d'ici 5 ans se sera aggravée ou du moins sera sans changement visible par rapport à la situation actuelle laquelle est déjà assez défavorable.

2.1.2. La position du français vue par les parents d'élèves

Par l'enquête menée auprès des parents d'élèves (Annexe 3), nous avons prouvé nos premiers dits mais nous pouvons également ajouter le fait que ces derniers sont globalement conscients de l'importance de connaître et de parler des langues

⁷ *Idiot* est le terme qui a été précisément utilisé par les jeunes dans l'enquête.

étrangères. Ils ne sont pas particulièrement retissant à ce que leurs enfants apprennent le français mais ils se posent la question de l'utilité de cette langue : « À quoi bon le français pourrait leur servir ! » disent-ils de façon commune.

2.1.3. La position du français vue par les professeurs de français

D'après l'enquête menée auprès des professeurs (Annexe 2), nous pouvons nous prononcer sur le fait que ceux-ci, dans leur majorité, avaient choisi le français pour en faire leur métier car ils appréciaient particulièrement cette langue et surtout estimaient qu'elle pourrait réellement servir à leur carrière. Pour certains, apprendre le français était un véritable défi. D'ailleurs, nous avons obtenu un témoignage plutôt poignant d'un professeur qui avait choisi d'apprendre le français mais qui ensuite s'était aperçu s'être trompé dans ses prévisions :

« Dans notre région, il n'y avait que le français et le russe, et moi, enfant, j'aimais beaucoup les langues étrangères. Souvent je prenais un livre et je m'imaginai lire le français comme si je connaissais la langue et plus tard, bien évidemment je l'ai apprise et j'ai continué à maltraiter les chiens ainsi que mon père. Ils étaient un fidèle public. J'apprenais avec grand plaisir et les miens comme moi-même étions persuadés que j'allais avoir un très bon avenir avec le français. Il s'est avéré que nous étions de pitres visionnaires!⁸ »

Toujours d'après cette même enquête, la question des effectifs en classe est assez alarmante. Ainsi 71,4% des professeurs estiment que le nombre de leurs élèves est en diminution, 7,1% disent que le nombre a augmenté et 25% estiment qu'il n'y a pas de changements perceptibles par rapport aux années précédentes.

De plus, 64,3% des professeurs estiment que la position du français par rapport aux autres langues étrangères qui sont enseignées dans leur établissement se dégrade visiblement ; pour 39,3% cette position est stable et 100% estiment qu'il n'y a eu aucune amélioration durant ces dernières 5 années.

En outre, les professeurs estiment que 46,4% de leurs élèves apprennent le français avec plaisir ; 46,4% l'apprennent car c'est l'unique deuxième langue étrangère qui est enseignée dans leur établissement ; 28,6% ne l'apprennent pas par plaisir et voudraient apprendre une autre langue étrangère, 3,6% l'apprennent sous l'influence de leurs parents et finalement aucun élève ne l'apprend sous l'influence de leurs amis ou camarades d'école.

Finalement à notre question sur une relance possible de l'intérêt pour le français, les professeurs sont d'avis que celle-ci est en lien étroit avec les possibilités d'immigration dans un pays francophone ; que sa présence dans les médias audiovisuels doit être plus visible ; que le programme d'enseignement de la langue française doit être simplifié dans le sens que celui-ci soit plus ludique et donne la possibilité à

⁸ Traduction du témoignage macédonien : « Во нашиот крај постоеше само француски и руски, а јас како дете многу сакав странски јазици. Често ќе земев книга и се преправав дека читам француски и ако не го знаев, а подоцна, нели, научив и продолжив да ги малтретирам кучињата и татко ми. Тие ми беа верна публика. Со ќеф учев и јас и моите бевме убедени дека имам добра иднина со францускиот. Излеговме лоши прогнозери! »

ce qui a été enseigné soit plus facilement assimilé ; que les salles de classe dédiées à l'étude du français doivent être mieux équipées, et cela par les représentants français.

3. Actions et activités pour le regain envers la langue française

3.1. Engagement et activités de l'Association des Professeurs de Français de la République de Macédoine (APFRM)

En 1999 a été fondée l'Association des Professeurs de Français de la République de Macédoine (l'APFRM). Depuis sa création et en collaboration avec le Département de langues et littératures romanes de la Faculté de philologie « Blaže Koneski », la Commission nationale pour la francophonie, l'Institut français de Skopje, les Alliances de Tetovo et Bitola et depuis peu le CRU, cette Association organise régulièrement des activités, des manifestations, des concours dans le but de promouvoir l'apprentissage de la langue française ainsi que la culture et civilisation francophones auprès des jeunes, des parents et des institutions éducatives. En tant qu'association de professeurs de et en français, l'APFRM compte en son sein des enseignants de l'École Française Internationale de Skopje (EFIS), des établissements primaires (classiques ou bilingues), secondaires (classiques ou bilingues), universitaires, du secteur public et privé. Elle est une organisation à but non lucratif qui joue le rôle d'intermédiaire entre les enseignants et le ministère de l'Éducation.

L'Association, qui depuis avril 2014 est régulièrement accréditée par le Ministère de l'éducation et des sciences de la RM, compte près de 150 membres plus ou moins actifs et organise de façon régulière, tous les ans, un nombre conséquent de concours au niveau municipal, régional, national et, pour les Olympiades, au niveau international.

La sensibilisation à la langue française est un projet qui a débuté en 2014 et qui a été géré, entre autres, par l'APFRM. Il a été réalisé par des professeurs de français suite à une formation nationale sur l'enseignement précoce et activités ludiques. L'objectif de ce projet est d'introduire l'enseignement du français dans les établissements d'enseignement primaire qui depuis des années ne le pratiquent plus ou bien de dynamiser celui-ci, là où le français se trouve être menacé. Ce projet s'appuie sur des enseignants volontaires qui témoignent d'une conscience élevée du besoin d'investir toute leur créativité et tout leur enthousiasme dans la promotion de la langue française et des valeurs de la francophonie en Macédoine. Ce projet a été très bien perçu par les élèves, par les parents d'élèves, par les enseignants volontaires mais également par les proviseurs. Il continue, aujourd'hui encore, de se réaliser dans quelques écoles.

3.2. Création du Centre de réussite universitaire « Le Très-FLE »

« Le Très-FLE » est un laboratoire francophone d'innovation éducative et de développement scientifique et culturel. Il s'agit d'un Centre de Réussite Universitaire (CRU) de l'Agence Universitaire de la Francophonie à l'Université « Sts. Cyrille et Méthode » à Skopje. Inauguré le 27 septembre 2018, ce centre compte de nombreux

partenaires⁹ et se doit de répondre aux besoins et demandes des étudiants francophones et francophiles de l'Université « Sts. Cyrille et Méthode ».

Le « Très-FLE » est d'une certaine façon le produit des réunions thématiques nationales et interrégionales des responsables de Départements de français sur l'enseignement/apprentissage de la langue française en milieu universitaire. Ces interactivités ont démontré que la population francophone en Macédoine, surtout à l'Université, est là encore en constante diminution ; le français est enseigné à un nombre toujours décroissant d'étudiants dans les Facultés et les Instituts de l'Université « Sts. Cyrille et Méthode » faute de demande et d'intérêt de la part des étudiants et faute de possibilité réelle de choix de cette matière dans leurs curricula.

Vu le statut de membre à part entière de la République de Macédoine à l'Organisation Internationale de la Francophonie, vu le statut de membre actif et de plein droit de l'Université « Sts. Cyrille et Méthode » - Skopje à l'Agence Universitaire de la Francophonie, et sachant que l'Université est un opérateur stratégique du développement de la connaissance et de la transmission du savoir, il a été estimé que par l'intermédiaire du Centre de Réussite Universitaire (CRU), la position de la langue française pourrait être mieux valorisée par la réalisation d'actions scientifiques et de nouveaux contacts francophones au sein de l'Université, dans la région de l'Europe Centrale et Orientale et plus encore.

Le CRU *Le Très-FLE* a pour objectif de construire un nouvel espace universitaire francophone pour permettre aux différentes Facultés et Instituts de l'Université « Sts. Cyrille et Méthode » de susciter l'intérêt pour le français auprès de leurs étudiants francophones ou francophiles en donnant accès à de nombreuses publications francophones en ligne ou sur papier, de développer les qualifications supérieures des étudiants en leur offrant des rencontres et des contacts avec des Universités francophones membres de l'AUF, du soutien pour l'organisation de stages et de formations spécialisantes ou qualifiantes.

4. Conclusion

Ces dernières décennies, nous sommes confrontés à un déclin notable de l'intérêt des jeunes pour le français. Les conclusions des trois enquêtes montrent que la position et l'intérêt pour le français ainsi que les représentations de cette langue sont en lien direct avec des effets économiques et sociaux qui seraient réalisables grâce à la connaissance de cette langue. Nous mentionnons encore une fois que rares sont les entreprises et sociétés françaises dans le pays qui utilisent le français dans leur communication ce qui fait que la connaissance du français ne semble plus être primordial.

⁹ Les partenaires qui soutiennent ce projet sont: l'Ambassade de France en République de Macédoine, l'Institut français de Skopje, la Faculté de philologie « Blaže Koneski » avec le Département de langues et littératures romanes, la Commission nationale pour la Francophonie près le Gouvernement de la RM, la Bibliothèque nationale et universitaire « St. Clément d'Ohrid » à Skopje, l'Association des Professeurs de Français de la RM, les Alliances françaises de Tetovo et Bitola.

Malgré le fait que la majorité des parents sont satisfaits que leurs enfants apprennent le français à l'école et sont témoins des efforts fournis par les professeurs qui organisent régulièrement des activités, des actions en langue française, le nombre de parents qui ne sont pas satisfaits est loin d'être négligeable. Ces derniers, qu'ils soient en régions rurales ou urbaines, souhaiteraient plutôt que leurs enfants apprennent une autre langue étrangère. Ainsi, la demande pour le français est en baisse au profit de l'allemand et l'italien, langues respectives des pays qui offrent des perspectives économiques et financières plus favorables.

Malgré les activités culturelles et éducatives entreprises par les enseignants de français ainsi que le projet de sensibilisation dans les écoles primaires lequel a contribué à la relance de l'intérêt pour le français dans les écoles où celui-ci a été réalisé, nous notons que la pression effectuée par les autorités locales atténue la possibilité de maintien ou d'introduction de l'enseignement du français dans certains établissements scolaires.

Définitivement, nous pouvons dire que la tendance globale dans la région de l'Europe Centrale et Orientale s'avère être actuellement peu favorable à l'apprentissage du français en tant que langue étrangère. Cependant, nous estimons qu'au niveau primaire et secondaire une collaboration bilatérale entre écoles francophones et macédoniennes par jumelage, par projets synergiques et rencontres soutenues en partie par les communes ou les états respectifs qui assureraient le « bain linguistique » si désiré par les apprenants et les enseignants serait un argument fort apprécié pour l'encouragement à l'apprentissage du français dans les établissements scolaires. Au niveau universitaire, une visée vers l'interdisciplinarité des formations pourrait être une piste souhaitable et concrète de réflexion. Un curricula conçu en fonction des besoins du marché du travail où le français aurait une place appropriée à l'offre et à la demande mais aussi en fonction de l'intérêt national aurait un rôle important dans le maintien du français dans le système éducatif.

Bibliographie

- [BAVAMOVA, I. PETROVA, S.] Бабамова, И., Петрова, С. (2016). *Францускиот јазик во Република Македонија / Le français en République de Macédoine*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- [GENČEV, N.] Генчев, Н. (1979). *Франција в българското духовно възраждане*. София: Софиски Университет „Климент Охридски“
- [KAČEVA et alii.] Каџева А., Христовска С., Ѓорѓиовска Т. (2002). *Животот во Скопје 1918-194*. Скопје: Музеј на Град Скопје, стр. 250-260.
- [POLENAKOVIĆ, H.] Поленаковиќ, Х. (1973). *Студии за Миладинови*. Скопје: Мисла.
- [POP-JOVANOVSKI, A.] Поп-Јовановски, А. (1972). „Од сеќавањата на една стара илинденка, Катерина Џидрова“ - Интервју за весникот *Нова Македонија*, 11 јуни 1972, стр.13, дадено на новинарот Апостол Поп-Јовановски (Интервјето за истиот новинар е „направено пред десеттина години“ и преземено во 1972 г. за рубриката „Современиците за Гоце Делчев“).

- [PRLIČEV, G.] Прличев, Г. (1968). *Сердарот. Автобиографија*. Скопје: Мисла.
- Fresne-Canaye, P. (du). (1986). *Le voyage du Levant : De Venise à Constantinople L'émmerveillement d'un jeune humaniste, 1573*. Brassac : Editions de Poliphile.
- Sylva (Da) A. (2015). *Histoire de la langue française*. Angoulême : Editions Mers du Sud.

ПЕРЦЕПЦИЈЕ И РЕАКЦИЈЕ У ОДНОСУ НА ФРАНЦУСКИ ЈЕЗИК У МАКЕДОНСКОМ ОБРАЗОВНОМ СИСТЕМУ

Резиме: Током друге половине XIX столећа, француски језик је већ имао посебно место на територији Македоније и то поготово у домену меѓународне комуникације, науке, књижевности, уметности и наставе која постаје конкретнија отварањем француских школа у оквиру верских мисија.

Ова градација, у прошлости нарочито изражена, била је очигледно повезана са племством и свеprisутношћу француског језика и културе. Данас, међутим, не говоримо о градацији већ о „деградацији“. Статистички подаци говоре да је француски језик све мање присутан на простору данашње Републике Македоније и све мање заступљен као предмет у школама. Да ли је то последица одређених пропуста у настави или пак у промоцији овог језика? Или се, једноставно, ради о еволуцији/револуцији која је повезана са извесним падом интересовања за француски језик у друштву уопште? У овом истраживању ћемо дати кратак историјски преглед стања у вези са перцепцијом и присуством француског језика у Македонији, указаћемо на узроке данашње неповољне позиције овог језика и посебно ћемо представити неке активности које се спровode како би се подстакло учење/настава француског језика у Републици Македонији.

Кључне речи: присуство француског језика, македонски образовни систем, настава француског језика, субјективне и објективне представе

Annexe 1

АНКЕТА- Странски јазици (За ученици и студенти)

1. Дали зборувате странски јазик/ странски јазици?

- Да

- Не

Ако одговорот е „да“, појаснете кој/кои :

2. На кое ниво се вашите познавања на странскиот јазик/странските јазици со кои се служите?

- Почетно ниво за _____ јазик
- Средно ниво за _____ јазик
- Напредно ниво за _____ јазик

3. Каде го употребувате странскиот јазик? (заокружете)

- дома
- на работа/практикантска работа/волонтирање
- на училиште/ на факултет
- на одмор
- никаде

4. Кој странски јазик, освен англискиот, сметате дека е важен за напредување во кариерата во Македонија: францускиот, шпанскиот, германскиот, рускиот, италијанскиот? (наведете ги според редоследот)

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

Друг : _____

5. Дали посетувате на става по странски јазик(ци) во слободното време?

- Да (наведете кој) _____
- Не

Ако е одговорот „да“, појаснете зошто (заокружете) :

- дополнување на училишната/факултетската настава
- потреба за идно работно место
- личен интерес
- друго: _____

6. Формулирајте го со неколку збора вашето мислење за францускиот јазик?

7. Дали би одбрале да го учите францускиот јазик? (заокружете и дополнете)

- Да. Затоа што _____

- Не. Затоа што _____

8. Дали го слушате францускиот јазик во македонските медиуми?
(заокружете)

- често
- ретко
- никогаш

9. Според вас, најсоодветна квалификација за францускиот јазик од подолунаведеното е (може да заокружите повеќе од еден одговор):

- Мелодичен јазик
- Тежок за учење
- Тежок за изговарање
- Јазик на културата
- Елитен јазик
- Јазик кој повеќе му прилега на женскиот пол
- Бескорисен јазик во Македонија

10. Дали читате книжевни дела од француски писатели?

- Да, често,
- Да, но ретко.
- Не

oo

Следните прашања се само за ученици /студенти кои учат француски јазик

11. Ако го учите францускиот јазик, што би промениле ? (може да заокружите повеќе од еден одговор)

- Наставните содржини
- Учебниците
- Пристапот на наставникот
- Да се зголеми неделниот фонд на часови
- Да се намали неделниот фонд часови
- Друго _____

12. Како ја гледате состојбата со францускиот јазик во образовниот ситем на РМ по 5 години?

Annexe 2

АНКЕТА

за професорите по француски јазик на Република Македонија

1. Зошто го одбравте францускиот јазик за ваша професија?

2. Кое е вашето ниво на познавање на францускиот јазик?
(заокружете)

A1 A2 B1 B2 Ц1 Ц2

3. Вашите познавања на францускиот јазик се :

- во стагнација
- во опаѓање
- во раст

Појаснете: _____

4. На кое образовно ниво предавате? (заокружете)

- Претшколска установа
- Основно училиште
- Гимназија
- Гимназија-билингвална паралелка
- Средно стручно училиште
- Факултет
- Училиште за странски јазици.

5. На колкав број ученици им предавате француски јазик? (наведете
точна или приближна бројност)

6. Дали бројот на вашите ученици се променил во последните 5 год.?
(заокружете)

- се намалил
- се зголемил
- без промени

7. Каква е состојбата со францускиот јазик во споредба со другите
јазици во вашата образовна установа?

- без промени во последните 5 години,
- со тенденција на влошување во последните 5 години
- со тенденција на подобрување во последните 5 години

8. Каков е ставот на вашите ученици/студенти кон францускиот јазик?
(заокружете)

- го учат со задоволство
- го учат под влијание на родителите
- го учат под влијание на другарите/другарките
- го учат затоа што е единствен втор јазик во образовната установа
- не го учат со задоволство и поскоро би учеле друг странски јазик.
(наведете кој) _____

9. Каков е ставот на родителите на вашите ученици/студенти кон наставата по француски јазик во вашата образовна установа.

- задоволни се што нивното дете учи француски јазик
- не се задоволни што нивното дете учи француски јазик и тие поскоро би сакале да учи друг странски јазик. (наведете кој)

10. Кои активности ги преземате за промовирање на францускиот јазик во вашата образовна установа?

11. Дали во вашата образовна установа се спроведува анкета за избор на втор странски јазик? (заокружете)

- Да
- Не

12. Наведете ваш предлог за поттикнување на интересот за учење француски јазик во вашата образовна установа:

13. Наведете ваш предлог за зајакнување на статусот на францускиот јазик во образовниот систем во РМ:

14. За наставната програма по француски јазик во училиштата сметате дека е (заокружете):

- обемна за нивото на кое предавате
- соодветна за нивото на кое предавате
- несоодветна за нивото на кое предавате

Наведете предлог(зи) за подобрување на наставната програма:

15. Дали имате услови за одржување квалитетна настава во вашата образовна установа?

- Да (Појаснете):

- Не (Појаснете):

16. Дали би одбрале Вашето дете да изучува француски јазик на претшколска возраст (во градинка)?

- да
- не

17. Дали му советувате на вашето дете или на дете од вашето семејство/ опкружување да го изучува францускиот јазик?

- да
- не

Наведете аргумент(и) _____

18. Како ја гледате состојбата со францускиот јазик во образовниот систем на РМ по 5 години?

19. Формулирајте го со неколку збора вашето мислење за францускиот јазик?

20. Францускиот јазик може да го слушнете во македонските медиуми:

- често
- ретко
- никогаш

Annexe 3

АНКЕТА- Странски јазици (За родители и други)

1. Дали зборувате странски јазик?

- Да
- Не

Ако одговорот е „да“, појаснете кој :

2. На кое ниво се Вашите познавања на странскиот јазик? (заокружете)

- Почетно ниво
- Средно ниво
- Напредно ниво

3. Каде го употребувате странскиот јазик? (заокружете)

- дома
- на работа
- на одмор
- на патување

4. Кој странски јазик, освен англискиот, сметате дека е важен за напредување на работното место во Македонија? (заокружете)

- Француски
- Германски
- Италијански
- Шпански
- Руски

Друг : _____

5. Дали посетувате настава по странски јазик во слободното време?

- Да
- Не

Ако одговорот е „да“, појаснете зошто :

- Дополнување на училишната настава;
- Потреба на работното место;
- Личен интерес;
- друго: _____

6. Каков филм би одбрале да гледате? (заокружете)

- Со синхронизиран превод на македонски јазик
- Со титлуван превод на македонски јазик.

7. Кој/кои странски јазик/јазици би сакале да ги изучувате Вие / Вашето дете?

8. Формулирајте го со неколку збора Вашето мислење за францускиот јазик?

9. Францускиот јазик може да го слушнете во македонските медиуми:

- често
- ретко
- никогаш

10. Дали би одбрале Вашето дете да изучува француски јазик на претшколска возраст (во градинка)?

- да
- не

11. Дали знаете што се одбележува на 26 септември?

- да
- не

Ако одговорот е „да“, наведете што :

LES TEXTES LITTÉRAIRES DANS LES MANUELS SERBES DU FLE POUR LES ÉCOLES PRIMAIRES DANS LA PÉRIODE 1963–2007²

Résumé: Cet article se propose d'analyser comment la littérature figure dans les manuels serbes du français langue étrangère pour les écoles primaires dans la période de 1963 à 2007 : quels ouvrages littéraires y sont présents par leurs extraits choisis, quels genres littéraires y dominent, dans quel cadre d'apprentissage les textes littéraires sont recommandés ou proposés. Le corpus pour cette recherche font les manuels du FLE pour les élèves serbophones, conçus et écrits d'après la méthode SGAV, édités par le Service d'édition de manuels et outils d'enseignement à Belgrade (Zavod za udžbenike i nastavna sredstva). Il s'agit des trois séries de manuels successivement utilisés en classe serbophone pour les périodes 1963–1977, 1977–1993, 1993–2007, chaque série comportant quatre manuels destinés à l'apprentissage du FLE, de la première année d'apprentissage (en classe de la cinquième), jusqu'à la quatrième année d'apprentissage (en classe terminale de la primaire, celle de la huitième).

Mots-clés: textes littéraires, manuels du FLE, apprenant serbophone, didactique, école primaire

1. Introduction

Tout aperçu diachronique des méthodes de l'apprentissage des langues étrangères témoigne de l'importance variable que les textes littéraires avaient dans l'enseignement du français langue étrangère. Outil privilégié ou supplément décorative – sont, en bref, les deux statuts opposés de la littérature comprise au sens propre, celui de belles-lettres, dans l'histoire des méthodes de l'enseignement du FLE. Cette recherche se propose d'analyser comment les textes littéraires figurent dans les manuels serbes du français langue étrangère pour les écoles primaires dans la période de 1963 à 2007 dominée par la méthode SGAV. Il s'agit de quatre années d'apprentissage scolaire : à partir de la 5e classe comme la première année, celui du cours débutant, jusqu'à la 8e classe, celle de la terminale de l'école primaire, qui est aussi la quatrième année d'apprentissage du FLE. La première section de cet article offre un aperçu général méthodique de la place que les textes littéraires occupaient

¹ nermin.vucelj@filozofski.rs

² Cet article est rédigé dans le cadre du projet scientifique *Les langues, les littératures et les cultures romanes et slaves en contact et en divergence*, N° 81/1-17-8-01, approuvé par la Faculté de Philosophie de l'Université de Niš et soutenu par l'Agence universitaire de la Francophonie.

dans l'apprentissage des langues étrangère aux XIXe et XXe siècles. Ensuite, on présente les résultats de la recherche relative au rôle des textes littéraires dans les manuels serbes du FLE utilisés dans les écoles primaires en Serbie durant la période encadrée (1963–2007), choisie pour cette recherche.

Les méthodes d'enseignement au XIXe et dans la première moitié du XXe siècle considéraient la littérature comme un support pédagogique parfaitement adapté à l'apprentissage d'une langue étrangère. La place privilégiée de la littérature dans la méthodologie traditionnelle s'explique, d'après Anne-Sophie Morel, par « les trois pôles de l'objectif formatif » se réunissant dans le corpus littéraire : « l'esthétique, l'intellectuel et le moral » (Morel, 2012 : 141). Dans son aperçu diachronique de l'apprentissage d'une langue étrangère à travers les textes littéraires, Morel nous rappelle que la littérature était « le support d'une édification morale dans les années 1910–1920 », dans les années 1930–1940 lue comme « le miroir de la société dans laquelle elle prenait source », et, dans les années 1950, devenue « support linguistique dans le cadre des méthodes audio orales » (2012 : 141).

Les approches traditionnelles, désignées comme « des approches pré-communicatives », reposant sur la méthodologie lecture – traduction – grammaire où « thèmes et versions sont le lot de l'élève qui multiplie les exercices de traduction afin de travailler vocabulaire et syntaxe » (Cuq, 2003 : 158), ont été supplantées par les approches communicatives qui visent à reproduire la communication quotidienne. Le texte littéraire est désormais jugé « impropre à la communication, inadapté à l'enseignement du FLE » (Desbois, 2009 : 4), « néfaste à l'apprentissage qui devait être basé sur les savoir et savoir-faire de la vie quotidienne » (Berchoud, 2015). La littérature, ne permettant pas d'apprendre à communiquer en langue étrangère, à cause de « son écart par rapport au langage courant » (Pradas, 2015), a été « accusée de manquer à ses objectifs » (Desbois, 2009 : 8), et, comme le constate Adeline Desbois, « dès lors, on a soigneusement distingué langue et littérature et réservé la littérature aux apprenants les plus avancés » (Desbois, 2009 : 8). Même au niveau avancé, d'après Alice Armini, la littérature ne figure point comme un document authentique et communicatif, mais « nous l'apprenons d'une manière décorative ou récréative après une série de cours 'sérieux' » (Armini, 2015 : 1).

D'après Ramón García Pradas, la méthode structuro-globale-audio-visuelle (SGAV) « entraîne la disparition presque complète du texte littéraire en tant qu'outil didactique dans l'acquisition de FLE » (Pradas, 2015). Morel est plus ferme : le texte littéraire est « banni de l'enseignement des langues vivantes par la méthodologie structuro-globale-audio-visuelle au début des années 1960 » (Morel, 2012 : 141). Jean-Pierre Cuq est plus mesuré dans ses observations : méthode SGAV « favorise la réécriture et l'adaptation des œuvres littéraires en fonction des données du français fondamental » (Cuq, 2003 : 158). Il est évident que dans ce cadre le texte littéraire ne soit que prétexte à exercices : la littérature y vient « seconder ou illustrer la grammaire » (Desbois, 2009 : 18).

En résumant le rôle de la littérature dans l'enseignement de la langue étrangère dans la seconde moitié du XXe siècle, Pradas constate que le texte littéraire a été « le

parent pauvre des méthodes d'apprentissage de FLE » (Pradas, 2015). Les résultats de recherche d'Adeline Desbois l'incitent à conclure que « la littérature fait aujourd'hui pâle figure au sein de l'enseignement du FLE » (Desbois, 2009 : 55). Bien qu'« à partir des années 1990 les différents ouvrages théoriques repensent la réintroduction des textes littéraires dans les manuels du FLE » (Milovanović 2018 : 486), selon Estelle Riquois, l'image du texte littéraire dans un manuel du FLE « reste souvent liée à la méthode traditionnelle », aux activités de grammaire, ce qui ne correspond pas à l'approche communicative (Riquois, 2010 : 247).

2. Corpus de recherche

Cet article se propose de faire une synthèse analytique de l'emploi des textes littéraires dans les manuels serbes du FLE, utilisés dans les écoles primaires publiques, dans la période 1963–2007 pendant laquelle ils étaient largement influencés par la méthode SGAV. La recherche est concentrée sur les questions suivantes : quels ouvrages littéraires sont présents par leurs extraits choisis dans les manuels serbes du FLE pour la période étudiée, quels genres littéraires y dominent, dans quel cadre d'apprentissage ces textes sont recommandés ou proposés. Le corpus de cette recherche comprend les manuels (ré)édités dans la période de 1963 à 2007. Il s'agit des trois séries de manuels successivement utilisés en classe serbophone. Le terme de « série » peut être plus adéquat que celui de « méthode », étant donné que ces trois « ensemble » de manuels sont généralement considérés comme les « méthodes » basées sur l'école de SGAV, la méthodologie pratiquée dans l'Institut de langues étrangères à Belgrade dont l'enseignement sert de modèle pour ces manuels scolaires, édités pas le Service d'édition de manuels et outils d'enseignement à Belgrade (Zavod za udžbenike i nastavna sredstva), et approuvés officiellement pour l'enseignement par le Ministère de l'Instruction publique de la République de Serbie.

La première série encadre la période qui commence en 1963/1964, l'année scolaire où l'on introduit le nouveau manuel du FLE pour la première fois en 5e classe de la primaire, ce qui fait aussi la première année de l'apprentissage du français, et se termine en 1976/1977 comme la dernière année scolaire où l'on utilise le manuel de cette méthode en 5e classe. L'auteure de cette première série de manuels, ceux destinés aux apprenants en 5e et 6e classes, est Radmila Poleksić, alors qu'elle est aidée en co-auteure par Jelena Radivojević pour les manuels destinés aux apprenants en 7e et 8e classes. La deuxième série de manuels, à savoir la méthode du FLE, est aussi dirigée par Radmila Poleksić, et écrite en collaboration avec Jelena Radivojević et Ljubica Dragović. La période pendant laquelle on utilise cette série de manuels en classe serbophone s'étale de l'année scolaire 1977/1978, lorsque la nouvelle génération, celle en 5e classe, commence à apprendre le français à l'aide de nouveaux manuels, jusqu'en 1992/1993, l'année scolaire où l'on utilise ce manuel en 5e classe pour la dernière fois. L'année scolaire 1993/1994 désigne le commencement de l'enseignement du FLE selon une nouvelle série, la troisième, proposée par les auteures Vesna Fila et Vera

Kostić pour les manuels en 5e et 6e classes, et Vesna Fila seule pour ceux en 7e et 8e classes. La troisième période se termine en 2006/2007, lorsque la dernière génération travaille à l'aide du manuel de cette série. Ainsi pourrions-nous désigner l'année 2007 comme celle de la fin de la troisième série de manuels et à la fois comme celle de la fin de la méthode SGAV qui, dans son aspect le plus net, avait dominé dans les écoles serbes plus de quatre décennies.

3. Textes littéraires dans les manuels du FLE : synthèse analytique

3.1. Les manuels du français en 5e et 6e classes

Les manuels du FLE en 5e et 6e classes réduisent leur choix des textes littéraires aux poèmes, comptines et chansons pour enfants, donnés plus souvent en extraits et plus rarement en intégral. Dans la première période (1963–1977), le manuel destiné aux élèves en 5e classe, à l'âge de 11 ans, traite le poème comme le matériel de base, celui nommé « leçon ». Ainsi, la troisième leçon intitulée « Sur le pont d'Avignon » (Poleksić 1969a : 5) comprend-elle la première strophe de la chanson populaire, et la huitième leçon « Vive l'eau » (1969a : 10) est-elle faite du poème du même titre. Dans la deuxième partie du manuel, désignée comme « Dialogues », en suivant et en développant des situations de la première partie du manuel, la huitième leçon dialoguée réutilise le poème de Hermin Dubus en l'insérant dans le dialogue entre Marie attendant son tour pour entrer dans la salle à bain et Michel qui est dedans se lavant la figure, et qui répond à sa sœur, par les vers de Dubus : « Je veux de l'eau / Je veux de l'eau / Sur mon petit nez / Sur mes jolis yeux / Autour de mon cou / Sur ma bouche close / Et sur tout mon corps / Pour être bien fort » (1969a : 24). La dixième leçon nommée « Les quatre saisons » (1969a : 12) est faite de six vers du poème sans nom d'auteur. Ces trois morceaux sont les seuls figurant comme des textes littéraires dans le manuel du français en 5e classe de cette première série.

Le manuel du français en 6e classe est composé de vingt leçons et quatre révisions faisant le bilan d'apprentissage. La poésie enfantine y est insérée après la leçon principale et avant des exercices oraux et écrits. Elle est relative au sujet du dialogue faisant le texte principal de la leçon, à savoir de l'unité didactique. On y compte dix textes littéraires. Le poème *Le petit écolier* de Frédéric Caumont suit la leçon dialoguée « Une leçon de français » (Poleksić 1969b : 6) ; *Devinette*, comptine de Georges Duhamel cachant « éléphant » en réponse derrière ses vers métaphoriques, illustre la sixième leçon « Une visite au jardin zoologique » (1969b : 16). « Une lettre de Paris » (la dixième leçon) est suivie du poème *Paris* désigné seulement comme appartenant aux « enfants poètes » (1969b : 24). Une strophe, sans titre et sans nom d'auteur (« Il court, il court, le petit train... »), vient après le dialogue de la onzième leçon « À la gare » (1969b : 28). À la douzième leçon « Les vacances d'hiver » correspond quatre vers de *La neige*, tirés du poème de Francis Yard (1969b : 30). Les apprenants serbes en 6e classes sont invités à se familiariser avec le lexique de quatre saisons et de douze mois de l'année dans la quinzième leçon « Nous faisons

du jardinage », qui apprend aux écoliers serbes les mois à l'aide des vers rimés, sans titre ni nom d'auteur donné (1969b : 38). La chanson *Il pleut, il pleut, bergère*, tirée de l'opéra-comique *Laure et Pétrarque* (Fabre d'Églantine, 1780), figure dans la seizième leçon « Pierre et Jean aiment les animaux domestiques » (1969b : 40). Les apprenants du français récitent les vers de Jean Aicard « Toc, toc, toc, qu'y a-t-il de neuf ? / Le poulet dans l'œuf », après s'être promenés dans la basse-cour pleine des animaux domestiques dans la dix-septième leçon « Suzanne et Pierre jettent le grain » (1969b : 42). La dix-huitième leçon « Dans le verger » fait l'exception dans le fait qu'elle n'est pas introduite par un dialogue, mais par des vers, ceux d'André Theuriet (1969b : 44), tirés de son recueil *Première Moisson*. Le manuel du français pour les écoliers en 6e classe ferme sa liste des textes littéraires par des vers de la poésie marxiste *Au défilé du Premier Mai* suivant le dialogue de la dix-neuvième leçon « Michel assiste au défilé du 1er mai » (1969b : 48).

Dans la deuxième période (1977–1993), les manuels du FLE en 5e et 6e classes reprennent la pratique de la méthode de la première série de manuels. Cette pratique se résume en trois points : 1° le corpus littéraire font des poèmes, comptines et chansons pour enfants, donnés le plus souvent en extraits et rarement en intégral ; 2° ces morceaux littéraires sont placés après le texte principal de la leçon et avant des exercices de grammaire ; mais quelquefois, ils se trouvent à la fin d'une unité didactique ; 3° des extraits poétiques sont relatifs au sujet de la leçon. Le livre d'élève pour la 5e classe contient trente unités didactiques et compte onze morceaux littéraires. De la série précédente, le nouveau manuel reprend *Le petit écolier* de Frédéric Caumont et *Vive l'eau* de Hermin Dubus (Poleksić 1989 : 21, 51) ; il offre deux extraits de Jacques Prévert, tirés du *Déjeuner du matin* et de la *Page d'écriture* (1989 : 55, 61). Maurice Carême se présente par deux extraits poétiques : *Pour ma mère* et *Je sonne au N° 1* (1989 : 72, 91). Y figurent deux comptines d'Anne Sylvestre : *À la récré* et *Deux et deux font quatre* (1989 : 35, 41). La treizième leçon contient *Ce soir congelé* d'Augé et la vingt-neuvième leçon adapte des vers de Lucie Delarue-Mardrus (*Maintenant, vacances ! Vacances !*) qui s'accordent bien avec le thème « La fin de l'année scolaire » (1989 : 27, 113). La dernière leçon « Notre pays » donne en tête la chanson des éclaireurs imprégnée du patriotisme yougoslave (1989 : 117).

Le manuel du français en 6e classe (Poleksić et al. 1980) contient quatorze morceaux poétiques : trois poèmes écrits par des « enfants poètes » (1980 : 26, 43, 112) et un tiré du magazine *Amis-coop* (1976, n° 177), donc de l'actualité à l'époque (1980 : 85) ; trois morceaux sans nom d'auteur – *J'aime maman*, *Près du bois* et *Chant de table* (1980 : 62, 67, 92) ; ensuite *Vole haut* d'Anne Sylvestre, *Être unis* de Paul Éluard, *Mon cheval* de Marta Đoković, et le chant populaire *La chanson du berger* (1980 : 12, 107, 118, 126) ; on y trouve *Nous aimons beaucoup l'hiver* (1980 : 80) emprunté au manuel tchécoslovaque du français (I. Slipka, 1966). La chanson des supporters de l'équipe de football Standard de Liège *Allons les Rouges et Blancs*, enregistrée en 1967, figure dans l'unité « Un match de football » (1980 : 55). Le dialogue de la quinzième leçon annonce *Loiseau et l'enfant* (1980 : 98), chanson française gagnante la compétition de l'Eurovision en 1977. Le livre du français pour la 6e classe offre un annexe de

« Lecture » de quatre page (1980 : 157–160) contenant deux morceaux narratifs adaptés (d'après *Une famille bien française* d'Eugène Davoust et *Un chien rare* d'Aleth Delorme), deux chansons (*Les saisons* et *Le bonheur* de Paul Fort) et une comptine (*Un M je t'aime, deux M tu m'aimes*).

En ce qui concerne la troisième période (1993–2007), le manuel du français en 5e classe compte quinze morceaux poétiques, désignés « poésie » (huit entre eux) et « chanson » (sept entre eux), placés à la fin de chacun des quatorze unités didactiques. La poésie en extraits s'accorde avec des thèmes abordés : les trois poèmes de Prévert – *Quel jour sommes-nous* dans le cadre du lexique des jours de la semaine, *Les belles familles* pour apprendre à compter jusqu'à vingt, *Je suis comme je suis* à propos du texte principal « La vedette de la famille » décrivant le portrait physique et moral d'une personne (Fila et Kostić, 1996 : 58, 68, 90); ensuite, un petit extrait tiré de Victor Hugo souhaitant *Bonne année à toutes les choses* pour l'unité « Les jours de fête » (1996 : 79) ; *Qu'est-ce que tu as* de Maurice Carême pour décrire la bonne ou mauvaise humeur faisant le thème de l'unité « Silence » (1996 : 46). Quant à la section « chanson », elle sert principalement de décor divertissant, à savoir supplément musical : Charles Trenet, Gilbert Bécaud, Joe Dassin, Joséphine Baker, Anne Sylvestre. Mais, il y en a celles qui s'accordent au niveau thématique avec le sujet des unités en question : lorsque papa fait des provisions dans l'unité « L'anniversaire de Milène », le manuel propose la chanson populaire *Quand maman va au marché* (1996 : 133) ; on maîtrise le futur simple à l'aide des vers *Un jour tu verras, on se rencontrera*, chantés par Marcel Mouloudji (1996 : 156).

La particularité du manuel du FLE en 6e classe de cette troisième série se trouve dans le fait que tous les titres des dialogues introduisant les unités didactiques sont empruntés aux pièces de théâtre, ce qui est expliqué par une note à la fin de chaque unité : par exemple, l'unité 4 – « Le piano dans l'herbe », et la note – « une pièce de théâtre de Françoise Sagan s'appelle aussi *Le piano dans l'herbe* » (Fila et Kostić, 1995 : 38). Les autres titres des leçons empruntés au théâtre sont : « Actes sans paroles » et « Oh ! les beaux jours » (de Beckett), « Un amour qui ne finit pas », « La claque » et « On ne sait jamais » (d'André Roussin), « L'Échange » et « Le soulier de satin » (de Claudel), « Le voyageur sans bagages » (d'Anouilh), « Un jour j'ai rencontré la vérité » (de Félicien Marceau), « La soif et la faim » (de Ionesco), « La terre est ronde » (de Salacroux). À part le titre, dans ces unités il n'y a aucun d'autre rapport ni référence à ces pièces de théâtre. Quant aux textes littéraires, ils sont douze : dans la section « poésie », Prévert figure avec quatre poèmes (*Le cancre*, *Déjeuner du matin*, *La couleur locale*, *Chanson de la Seine*) et un morceau sans titre, tous placés à la fin des unités didactiques, et correspondant au thème de l'unité en question (1995 : 15, 46, 53) ; Hugo n'a que deux strophes décrivant le printemps et l'automne (1995 : 92) ; on y donne le poème *L'arbre* de Jacques Charpentreau sans rapport direct avec le sujet de l'unité (1995 : 77), et quelques vers, sans nom d'auteur, dans le cadre de la maîtrise grammaticale de la distinction d'emploi entre le passé composé et l'imparfait (1995 : 63). Guy Béart (*Il y a plus d'un an*), Sacha Distel (*Venise*) et Joe Dassin (*Aux Champs-Élysées*) représentent la section « chanson » (1995 : 38, 70, 84).

3.2. Les manuels du français en 7e et 8e classes

Alors que la littérature est présente par des poèmes, chanson et comptines dans les manuels du niveau débutant, en 5e et 6e classes, des textes narratifs adaptés, la poésie lyrique et des anecdotes figurent dans les manuels du niveau moyen, en 7e et 8e classes. Dans la première période (1963–1977), le livre d'élève pour la 7e classe contient six morceaux littéraires : deux poèmes des enfants poètes (Poleksić et Radivojević 1969 : 12, 32), la chanson des éclaireurs et *Nathalie* chantée par Bécaud (1969 : 30, 38), et deux textes narratifs adaptés qui servent de document de base de l'unité didactique, à savoir « leçon » principale – « La laitière et le pot au lait », d'après la fable de La Fontaine, et un extrait adapté du roman *Le Petit Chose* d'Alphonse Daudet (1969 : 17, 49). En 8e classe, treize morceaux littéraires sont insérés dans des unités du manuel, dont huit poèmes (de Vigny, Verhaeren, Paul Fort et des enfants poètes), et cinq textes narratifs adaptés qui sont en tête des unités didactiques, nommées « leçons », comme outil principal d'apprentissage du français. La neuvième leçon fait l'extrait des *Aventures prodigieuses de Tartarin de Tarascon* de Daudet ; la quatorzième présente la chèvre Djali de *Notre-Dame de Paris* de Victor Hugo ; la dix-septième fait un morceau tiré de *De la Terre à la Lune* de Jules Verne (Poleksić et Radivojević 1979 : 28, 40, 47). *L'origine du feu*, en tête de la quinzième leçon, est un récit du folklore normand (1979 : 42). Le romancier yougoslave Branko Ćopić figure dans une traduction française de l'un de ces morceaux de contes scolaires (1979 : 37). L'annexe du manuel nommé « Lectures » (1979 : 75–83), destiné au travail individuel hors classe, offre en neuf pages les textes littéraires suivants : trois morceaux romanesques adaptés – d'après *La Communale* de Jean l'Hôte, *Le Petit Prince* de Saint-Exupéry et *Jean-Christophe* de Romain Rolland ; le poème *En sortant de l'école* de Prévert ; *Conte rouge (Krvava bajka)*, traduction française du fameux poème de la poétesse serbe Desanka Maksimović ; quatre anecdotes scolaires des *Blagues de Toto*, plaisanteries de la culture populaire.

Dans la deuxième série de manuels, pour la période 1977–1993, le livre d'élève en 7e classe insère des extraits de poèmes après le dialogue ouvrant la leçon et avant des exercices de grammaire. Ces morceaux choisis sont relatifs au thème de la leçon. Sept poèmes en extraits y figurent : trois viennent des enfants poètes (Radivojević et al., 1989 : 75, 84, 105) ; deux font les poèmes des auteurs français – *Chant d'adieu* de Joseph Folliet et *Un ouvrier dans une usine* de Pierre Gammara (1989 : 11, 66) ; un morceau rimé est tiré du manuel russe du FLE écrits par Nadežda Borisovna Ochanina et Vladimir Dmitrievič Ochanine et édité à Moscou en 1976 (1989 : 57) ; deux strophes sont tirés de la chanson *Belle jeunesse* de Bodan–Timal mise en musique par E. Jura (1989 : 99). « Textes complémentaires » pour la lecture libre sont proposés en extraits dans l'annexe du manuel : *Le Souterrain abandonné* de Georges Nigremont, *Deux oiseaux ont disparu* de Jean Ollivier, *Enfance* de Paul Vaillant-Couturier, *Vol de nuit* de Saint-Exupéry, et Prévert (incontournable pour tous les manuels serbes du FLE) et son *Toujours il* (1989 : 109–113).

Le manuel du FLE en 8e classe de cette série (1977–1993) est le seul ayant la préface dans lequel les auteures expliquent que les textes sont « composé pour les objectifs

didactiques ou adapté d'après les textes authentiques » dont le but est d'« inciter les élèves à discuter sur les sujets proposés dans le cadre de leurs compétences langagières acquises ». Bien que « le dialogue demeure forme principale de l'apprentissage du français », les auteures signalent que « le manuel offre aux élèves des textes narratifs, faciles pour la lecture individuelle et la compréhension » (Radivojević et al., 1995 : 3). Outre quatre poèmes appartenant au corpus didactique obligatoire pour le travail en classe, « Textes complémentaires » (1995 : 98–105) pour le travail supplémentaire font trois poèmes (Menanteau, Aicard, Verlaine), deux chansons populaires (*L'Idole des jeunes* de J. Hallyday et *Chanson pour Anna* de D. Guichard), *La Marseillaise* de Rouget de L'Isle, et trois morceaux narratifs : *Une famille bien française* d'Eugène Davoust, *Le jeune Fabre* de Cécile Aubry, *Le petit prince* de Saint-Exupéry (la rencontre avec le renard), *Les hommes de bonne volonté* de Jules Romains.

Dans la période 1993–2007, la particularité des manuels pour les 7e et 8e classes est dans le fait qu'ils offrent l'index des auteurs présentés dans les livres d'élève par un extrait poétique ou narratif, ou seulement mentionnés dans des anecdotes. On compte vingt-cinq auteurs dans le manuel du FLE en 7e classe et dix-neuf dans celui en 8e classe. L'inventaire littéraire du manuel en 7e classe font : Prévert, en tête de la liste avec cinq poèmes, suivent Verlaine, Éluard, Hugo et Apollinaire ; y figure un récit tiré des *Enfants du capitaine Grant* de Verne. Tous ces textes littéraires sont placés dans la dernière section didactique de l'unité, désignée « coin de la poésie » ou « coin de vos sujets d'intérêts » (Fila, 2004 : 14, 24, 42, 46, 51, 53, 63, 65–66). Les sections concluant des unités didactiques dans le manuel du FLE en 8e classes sont aussi « poésie / chanson » et « lire pour le plaisir ». Prévert et Éluard y figurent avec deux poèmes chacun (Fila, 2006 : 17, 29, 67, 91). Mais, la chanson populaire y prédomine et par son contenu lexical et thématique elle s'accorde bien avec le thème des unités en question : Bécaud, Piaf, Hallyday, Trenet, Mireille Mathieu, Dany Brillant, Dorothée (2006 : 13, 18, 30, 44, 55–56, 80, 92–93). Les textes narratifs sont aussi plus nombreux que les morceaux poétiques. Ils sont six et font la partie centrale des unités didactiques, faisant ainsi le matériel de base pour la maîtrise langagière. Par exemple, le dialogue « Le monde des mots » ouvrant l'unité 4 soulève la question de notre usage de la langue : pour nous exposer ou pour nous cacher, pour exprimer nos sentiments ou pour mentir. Suit la fable *Le corbeau et le renard* traitant la question de la flatterie, et le conte de Maurois *Honteuzékonfu* inspiré par la fable de La Fontaine. L'unité est conclue par *Chanson sur la langue française* de Trenet. Ce manuel contient aussi des extraits adaptés des *Climats* et *Paris* de Maurois, l'histoire du *Petit Prince* rencontrant le businessman, et des extraits de *L'Irrévolution* de Pascal Lainé et de *Bonjour tristesse* de Françoise Sagan (2006 : 16–17, 28–29, 32–34, 53–54, 58, 82).

4. En guise de conclusion

Un aperçu de l'apprentissage des langues étrangères dans l'enseignement primaire en Serbie dans la seconde moitié du XXe siècle, à savoir dans les écoles

publiques, nous montre les trois choses que nous mettons particulièrement en lumière : 1° on enseignait en classe serbe une langue étrangère obligatoire, une de quatre sur la liste des langues enseignées (le français, le russe, l'allemand ou l'anglais) ; 2° on apprenait la langue étrangère en classe durant quatre années (de la 5e classe comme la première année d'apprentissage jusqu'à la 8e classe comme la quatrième année d'apprentissage) ; 3° on appliquait la méthode SGAV dans les manuels serbes du FLE, à partir de l'année scolaire 1963/1964, lorsque le premier manuel de la nouvelle série est introduite dans l'enseignement, pour le niveau débutant en 5e classe. La tradition structuro-globale-audio-visuelle de l'apprentissage du français langue étrangère sera reprise dans la deuxième série des manuels, à partir de l'année scolaire 1977/1978. Et elle se montrera comme une bonne tradition à suivre dans la troisième série parue à la fin du 20e siècle, en 1993. Nous pourrions ainsi témoigner de la longévité de la méthode SGAV dans l'enseignement des langues étrangères en Serbie. Dušanka Točanac–Milivojev constate en 1997 que « cela fait longtemps que cette méthode s'applique dans l'apprentissage de la langue et elle s'appliquera en continu parce que les manuels sont toujours conçus d'après les principes et la théorie du système SGAV » (Točanac–Milivojev 1997 : 49). Ces principes prescrivent des dialogues, suivis des exercices structuraux de grammaire basés sur la répétition, la substitution et la transformation.

Dans les douze manuels serbes du FLE pour la période étudiée (1963–2007) la littérature figure avec la poésie et comptines enfantines en extraits choisis pour le niveau débutant des compétences langagières (en 5e et 6e classes) et avec des textes narratifs adaptés pour le niveau moyen correspondant aux niveaux A2 et A2+ (en 7e et 8e classes). La littérature y sert d'une de ces deux fonctions : comme outil de base de l'apprentissage de la langue – pour maîtriser le lexique, illustrer la grammaire et inciter à la conversation engagée au sujet proposé ; et, cette deuxième fonction des textes littéraires prédomine dans les manuels serbes du FLE, comme supplément esthétique et initiation à la culture française.

Corpus

- Fila, V. et V. Kostić (1996). *Bonjour la France ! 1, Francuski jezik za 5. razred osnovne škole*. [*Bonjour la France ! 1, Le français pour la 5e classe de l'école primaire*, 4e édition, 1ère édition 1993]. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Fila, V. et V. Kostić (1995). *Bonjour la France ! 2, Francuski jezik za 6. razred osnovne škole*. [*Bonjour la France ! 2, Le français pour la 6e classe de l'école primaire*, 2e édition, 1ère édition 1994]. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Fila, V. (2004). *Bonjour la France ! 3, Francuski jezik za 7. razred osnovne škole*. [*Bonjour la France ! 3, Le français pour la 7e classe de l'école primaire*, 8e édition, 1ère édition 1995]. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Fila, V. (2006). *Bonjour la France ! 4, Francuski jezik za 8. razred osnovne škole*. [*Bonjour la France ! 4, Le français pour la 8e classe de l'école primaire*, 8e édition, 1ère édition 1996]. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Poleksić, R. (1969a). *Francuski jezik za 5. razred osnovne škole*. [*Le français pour la 5e classe de l'école primaire*, 3e édition, 1ère édition 1963]. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije.
- Poleksić, R. (1969b). *Francuski jezik za 6. razred osnovne škole*. [*Le français pour la 6e classe de l'école primaire*, 3e édition, 1ère édition 1964]. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije.
- Poleksić, R. et J. Radivojević (1969). *Francuski jezik za 7. razred osnovne škole*. [*Le français pour la 7e classe de l'école primaire*, 2e édition, 1ère édition 1965]. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije.
- Poleksić, R. et J. Radivojević (1979). *Francuski jezik za 8. razred osnovne škole*. [*Le français pour la 8e classe de l'école primaire*, 7e édition, 1ère édition 1966]. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije.
- Poleksić 1989. Poleksić, Radmila. *Francuski jezik za 5. razred osnovne škole*. [*Le français pour la 5e classe de l'école primaire*. 9e édition, 1989. 1ère édition 1976]. Beograd–Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva / Zavod za izdavanje udžbenika. 1989.
- Poleksić, R., J. Radivojević et Lj. Dragović (1980). *Francuski jezik za 6. razred osnovne škole*. [*Le français pour la 6e classe de l'école primaire*, 2e édition, 1ère édition 1978]. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Radivojević, R., Lj. Dragović et J. Poleksić (1989). *Francuski jezik za 7. razred osnovne škole*. [*Le français pour la 7e classe de l'école primaire*, 8e édition augmentée, 1ère édition 1978]. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Radivojević, R., Lj. Dragović et J. Poleksić (1995). *Francuski jezik za 8. razred osnovne škole*. [*Le français pour la 8e classe de l'école primaire*, 9e édition, 1ère édition 1979]. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Références

- Armini, A. (2015). Le texte littéraire un modèle pour enseigner la langue française. Consulté en ligne le 8 mai 2015 : staff.uny.ac.id/sites/default/files/LE%20TEXTE%20LITTERAIRE%20UN%20MODELE%20POUR%20ENSEIGNER%20%20LA%20LANGUE%20FRANCAISE.docx.
- Berchoud, M. (2015). Textes littéraires et enseignement du français FLE-S-M. Consulté en ligne le 8 mai 2015 : u.jimdo.com/www52/o/s9d1fc5f88ceaa6fe/download/mf819cf9ded74ed19/1361104841/Textes+litt%C3%A9raires+et+enseignement+du+fran%C3%A7ais+-1.pdf.
- Cuq, J.-P. (2003). *Dictionnaire de didactique du français langue étrangère et seconde*. Paris : Clé International.
- Desbois, A. (2009). Pour une didactique de la stylistique en classe de français langue étrangère. Mémoire de master 1 de Français langue étrangère. Grenoble : Université Stendhal – Grenoble III.
- Milovanović, V. (2018). Književni tekst u udžbenicima francuskog jezika za osnovnu i srednju školu. [*Le texte littéraire dans les manuels du français pour les écoles primaires et secondaires*]. *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* 7. Novi Sad: Filozofski fakultet – Pedagoško društvo Vojvodine, 7/1, 481–489.
- Morel, A.-S. (2012). Littérature et FLE : état des lieux, nouveaux enjeux et perspectives, *Actes du XIe Forum Mondial Héraclès*, 11, 141–148.

- Pradas, R. G. (2015), *Sur l'utilité du texte littéraire dans l'enseignement de FLE à l'Université : un défi linguistique et interculturelle*. Consulté en ligne le 7 mai 2015 : http://www.sedll.org/es/admin/uploads/congresos/15/act/144/Garcia_Pradas,_Ramon.pdf.
- Riquois, E. (2010). Exploitation pédagogique du texte littéraire et lecture littéraire en FLE : un équilibre fragile, *XIe Rencontres des chercheurs en didactique des littératures*, Recueil des actes du colloque, Genève, 11, 247–251.
- Točanac–Milivojev, D. (1997). *Metode u nastavi i učenju stranog jezika*. [Les méthodes dans l'enseignement et l'apprentissage des langues étrangères]. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

LITERARY TEXTS IN SERBIAN TEXTBOOK OF FRENCH AS FOREIGN LANGUAGE FOR THE ELEMENTARY SCHOOLS IN THE PERIOD FROM 1963 TO 2007

This paper analyses how the literature appears in the Serbian textbooks of French as a foreign language for primary schools in the second half of the 20th century: which literary works and genres dominate in that manuals, and what is the learning context for literary fiction presented in school books. The corpus for this research is made of the textbooks of French as foreign language for Serbian pupils, published by Textbook and Teaching Tools Publishing Service in Belgrade (Zavod za udžbenike i nastavna sredstva), in collaboration with the Foreign Language Institute (Institut za strane jezike). There are three series of textbooks, three successive teaching methods used in the serbophone classroom in the period from 1963 to 2007. Each of them contains four textbooks for learning French language, from the beginning level (the 5th class, with eleven years old pupils) to the terminal class of elementary school (8th class, with fourteen years old pupils).

Keywords: literary texts, school textbook, learning French language, Serbophone pupil, Elementary school

**НАУКА И САВРЕМЕНИ
УНИВЕРЗИТЕТ – НИСУН 8**

**САВРЕМЕНА ЛИНГВИСТИЧКА,
КЊИЖЕВНА И МЕТОДИЧКА
ИСТРАЖИВАЊА У ОБЛАСТИ РУСИСТИКЕ**

РЕЧЕВОЕ ПОВЕДЕНИЕ УЧИТЕЛЯ НА УРОКЕ РУССКОГО ЯЗЫКА НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ В СЕРБСКОЙ АУДИТОРИИ²

Аннотация: В статье мы рассмотрели речевое поведение учителя на уроке русского языка на начальном этапе в сербской аудитории. Это является важной темой для усвоения учениками учебного материала, а также для дальнейшей выработки навыков их говорения. Как мы из статьи увидели, учитель на своем уроке является и сценаристом, и режиссером, и актером. Он обязан на каждом уроке произвести непосредственный контакт с учениками и, с помощью речи на изучаемом иностранном языке, ввести их в атмосферу непринужденного общения. Длительность речи учителя зависит от типа урока. Мы думаем, что речь учителя на классическом уроке не должна превышать 10-15% общей длительности урока. У некоторых зарубежных (западных) методистов мы нашли, что речь учителя может занять и 2/3 общей длительности урока, а даже может идти и до 70%. Нами рассмотрены различные тенденции использования иностранного языка в речи учителя на уроке и предоставлены рекомендации для лучшего усвоения учебного материала.

Ключевые слова: преподавание русского языка, начальный этап, роль учителя, коммуникативность и ситуативность, фоссилизация

В этой статье мы рассмотрим хорошо поставленную речь учителя русского языка в сербской аудитории. Это очень важная тема для правильного восприятия учебного материала и для дальнейшего говорения учеников на русском языке. Все изложенное в данной статье подмечено и на практических занятиях по методике преподавания русского языка, которые студенты-практиканты кафедры русского языка и литературы Филозофского факультета в Нише проводят в основных школах и гимназиях. Диалог с учителем является основной формой приобщения учеников к устной речи на иностранном языке, поэтому так важно чтобы речь учителя была с правильным ударением и без допущенных грамматических ошибок. Именно учитель является основным носителем иностранного языка, а на него ученики смотрят как на представителя

¹ dejan.markovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је урађен у оквиру интерног пројекта Филозофског факултета Универзитета у Нишу под називом „Методичка подршка побољшању ефикасности наставе руског језика и изради система мотивације ученика за избор руског језика у основним и средњим школама на југоистоку Републике Србије“.

двух языков - сербского и русского. Поэтому учитель должен понимать и соблюдать правила культуры речевого поведения обеих стран. Необходимо помнить, что особенность урока иностранного языка (в нашем случае русского языка) состоит в том, что иноязычная речь служит и целью, и средством обучения. Готовясь к уроку, учитель должен подготовить материал, который он будет употреблять в своей речи, а также выбирать оптимальные пути введения новых речевых единиц.

Мы присутствовали на различных практических занятиях по методике преподавания русского языка в школах города Ниша, и нами замечено, что иногда ученики на уроке употребляли правильное ударение в читаемом слове, а студент-практикант исправлял это произношение, указывая неправильный вариант. Это недопустимо. Поэтому мы советуем всем студентам-практикантам помимо правильной методической подготовки урока, проверять и все трудные для них ударения в русских словоформах. Это легко сделать на сайте *gramota.ru*, на котором можно проверить ударение любого слова в различных его словоформах с помощью имеющегося там электронного словаря словесного ударения. Без правильной речи учителя невозможно обучение учеников устной речи.

Когда мы говорим о *речевом поведении*, мы подразумеваем выбор организации вербальных и невербальных средств, которые в определенной ситуации общения позволяют достичь лучший результат. Владение невербальными средствами помогает учителю поддерживать атмосферу общения на уроке. К невербальным средствам общения относятся: паралингвистические (интонация, пауза, дыхание, дикция, темп, громкость, ритмика, тональность, мелодика); экстралингвистические (звонок, стук в дверь, смех и т.д.); кинесические (жесты, мимика, глазной контакт); проксемические (позы, телодвижения, дистанция). Поэтому поведение учителя рассматривается профессором Е. И. Пассовым в двух планах: речевом и неречевом (Пассов, 1988). Речь учителя должна быть: аутентичной; нормативной и свободной от диалектизмов, сленга; выразительной, с акцентированием интонационных средств, делающих речь для говорящего более ясной и понятной, с умеренным использованием жестов, мимики; адаптивной. Профессор Е. И. Пассов утверждает, что мастерство учителя иностранного языка зависит от его социальной роли, например роли сценариста, режиссера или даже актера. Роль учителя – сценариста связана с подготовкой к уроку, разработкой им сценария урока. Поэтому необходимо крайне серьезно подходить к правильной подготовке к уроку, и наши студенты ходят на практику в средние и начальные школы и перед сдачей экзамена по методике преподавания русского языка, сдают письменные подготовки к прослушанным и контрольным урокам. Учитель – режиссер должен максимально точно придерживаться сценария и создать такой урок, который понравится ученикам. Учитель – актер входит в класс, снимает куртку и говорит: «Как на улице жарко. Сколько градусов сегодня? А вчера шел дождь. Я сниму пальто. А тебе жарко? Сними кофту». Если на улице прекрасная

весенняя погода, мы, входя в класс, скажем: «Какая чудесная погода сегодня. Я увидел радугу после дождя...». Так возникает контакт. В такой речевой зарядке объединяются несколько тем, выступающих в естественной коммуникации (Погода и Одежда). Уже по такому предложению ученики узнают что в русской речевой конструкции дождь или снег не «падают» (серб. *пада киша, пада снег*), а – идут. Почти каждое начало урока должно вводить учеников в атмосферу иноязычного общения. Не зря используемый для этой цели вид работы называется речевой зарядкой. Необходимо, чтобы речевая зарядка была подобрана с учетом интересов учащихся, содержала какую-то новизну, а то им будет скучно на уроке. Это представляет хорошую мотивацию для детей.

Можно начать урок с анекдота. Хорошо если анекдот связан с темой урока. Атмосфера реального общения, созданная в самом начале, должна поддерживаться в течение всего урока. Ученики должны уметь решать реальные коммуникативные задачи урока на русском языке (поздороваться, попрощаться, поздравить с праздником, попросить объяснить правило, уточнить домашнее задание и т.д.). Поэтому учителю необходимо постоянно стимулировать реальное общение в классе. Здесь может быть полезен прием, заимствованный из интенсивного метода: игнорирование сербского языка с подсказками на русском. Вот так может выглядеть диалог ученика и учителя, задачей которого является стимуляция реального общения: Учитель: Вот домашнее задание - упражнение 6 на странице 121. Ученик: *Поновите, молим Вас* (рус. Повторите, пожалуйста). Учитель: Скажи *можете ли повторить, пожалуйста?* Ученик: Можете ли повторить, пожалуйста? Учитель: Конечно. На домашнее задание даю Вам упражнение 6 на странице 121. Учитель должен с уважением относиться к ученикам и мастерски владеть своей речью в любой ситуации общения. Иногда приходится перестраивать свою речь в зависимости от конкретных условий: усложнять или упрощать в зависимости от знаний конкретного ученика; переходить от одной формы речи к другой: от монолога к диалогу, от устной к письменной. Для полноценного общения важна и эмоциональность. Учитель должен адекватно реагировать на ответы учащихся: «Неужели?», «Это интересно» и т.д.

Рассмотрим основные требования к уроку иностранного языка, основываясь на теоретических положениях Е.И. Пассова (Пассов, 2010).

Коммуникативность урока

На уроке иностранного языка все уровни языка – фонетический, лексический, грамматический – взаимосвязаны. Языковой материал должен обрабатываться во всех видах речевой деятельности. Для усвоения структур активного грамматического минимума необходимо подбирать упражнения по аудированию, говорению, чтению и письму. Для усвоения структур пассивного грамматического минимума необходима практика в аудировании и чтении.

Ситуативность

Важнейшую роль на уроке русского языка выполняет речь учителя, которая должна быть грамотной, выразительной и экономной. Учитель должен

помнить, что речь является средством обучения и образцом для учащихся. Это не просто речь, а опора, которую ученик может использовать в качестве стимула для говорения. По мнению Е.И. Пассова, именно атмосфера общения является ведущей чертой современного урока иностранного языка.

На самом уроке русского языка в сербской аудитории учитель может использовать различные методы преподавания, но почти всегда доминирующим фактором является деятельность учителя. В самом начале истории преподавания иностранных языков был взят подход, использованный при изучении древнегреческого и латинского языков. Учитель не должен был иметь речевые навыки изучаемого иностранного языка. В первых методах обучения иностранному языку (грамматико-переводном, основанном на понимании языка как системы и опиравшемся на когнитивный подход к обучению и аудиолингвальном, основанном на бихевиористском подходе к обучению и структурном направлении в лингвистике, в котором язык понимался как «поведение», которому следует обучить) учитель имел доминирующую роль в качестве источника знаний, а ученик являлся «чистым листом» (*tabula rasa*). Речь учителя подвергается прозодическим изменениям в *суггестопедийном методе* (интенсивный метод обучения иностранным языкам, получивший теоретическую разработку в 60-ые годы 20. века в Болгарии под руководством Г. Лозанова, эффективность которого заключается в раскрытии резервов памяти, расслаблению учеников, интеллектуальной активности личности, развитии положительных эмоций). Учитель был доминирующий оратор вплоть до появления *метода молчания* (Silent Way), когда он ничего не говорит, а изложение материала зависит от участия учеников. Естественно, что этот метод нельзя применять на начальном этапе обучения. Надо подчеркнуть, что «метод молчания», который широко известен на Западе, не нашел какого-либо применения в русской методике преподавания иностранных языков. Для него характерен проблемно-поисковый подход к организации учения, а сам он был разработан Калемом Гатенью, известным представителем когнитивизма. Гатенью считал, что у учеников необходимо развивать самостоятельность и ответственность, что все ученики должны сотрудничать друг с другом в ходе решения языковых задач, а роль учителя он видел только в подаче импульса к поиску в самом начале урока. Он отводил на говорение учителя всего 10% учебного времени, а остальные 90% урока была речевая деятельность учеников. Было много критиков такого метода из-за большой траты времени на поиск решения, ведь учитель мог сообщить решение быстрее. Хотя, в современной методике такая идея большей самостоятельности учеников, которую подразумевал «метод молчания», актуальна. Речевая коммуникация в обоих направлениях между учениками и учителем находит свое отражение в коммуникативном методе, который заснован на коммуникативном подходе. В подвидах этого метода (проектная деятельность, межкультурная компетентность, лексическая компетентность) у учеников развивается самостоятельная ответственность. В коммуникативном подходе (когда важно

само содержание речи ученика, например при пересказе эмоционального момента жизни при котором задействована эмоциональная сфера мозга человека) не стоит исправлять допущенные учеником грамматические ошибки, а надо сосредоточиться на принятии излагаемой информации.

В современных условиях учитель придерживается запланированной темы и содержания учебника, а поведение и вопросы учеников могут повернуть урок из наперед планируемого плана. Запланированное содержание учитель чаще всего излагает вербальным путем (преподает, рассказывает, описывает, объясняет, читает, комментирует, систематизирует), а ученики воспринимают такое изложение учителя через аудирование, запоминание или повторение (подражание). В конце урока учитель обычно задает несколько вопросов, чтобы проверить запомнили ли ученики то, что он излагал. В то же время и учитель производит самооценку и отвечает перед собой на вопрос придерживался ли он предусмотренного хода урока, было ли введение в урок, разработка и заключение. «Считается, что такой вид самооценки более глубокий и точный чем оценка со стороны, так как учитель более способен и компетентен чем сторонний наблюдатель для анализа и оценки учебного процесса» (Raičević 2009, 67).

Согласно наблюдениям многих русских методистов речь учителя на уроке не должна занимать в общей сложности более 10 % общего времени. В некоторых результатах западных исследователей мы нашли данные, что речь учителя на уроке иностранного языка может занимать и до 2/3 самого урока (Sinclair&Coulthard, 1975) и даже 70% общей речевой продукции на уроке. Понятно, что учитель сам определяет и контролирует организацию общения на своем уроке, но можно выделить некоторые основные функции речи учителя на уроке: контроль общения, задание вопросов, исправление ошибок в речи учеников, адаптирование своей речи к знаниям и возрасту своих учеников: учитель должен использовать простую и понятную лексику, нетрудную грамматику, избегать употребление идиоматичной речи, использовать медленный темп речи и подкреплять свое изложение жестами и мимикой (невербальными средствами). На исправление ошибок учеников методисты тоже смотрят по разному: с одной стороны необходимо избегать допущение ошибок, затрудняющих общение, а с другой стороны ошибки могут привести к фоссилизации неправильных словоформ у учеников в промежуточном языке. По Л. Селинкеру (Selinker 1972, 209–231) изучающий второй язык индивид в любой момент процесса овладения языком располагает некоторой грамматикой промежуточного уровня, изменяющейся по мере накопления опыта. Грамматика промежуточного языка описывается Л. Селинкером (с позиций концепции Н. Хомского) как общий набор правил, которые ученик выводит из изучаемого языка и переносит из родного языка. Такая промежуточная грамматика на основании которой обучаемый представляет изучаемый язык является относительно статичной, а некоторые ученики остаются на некотором этапе развития формирующейся системы правил, что получило название фоссилизация.

О влиянии речевого общения на успех в обучении существует небольшое количество исследований (например в какой степени вопросы учителя ускоряют речь ученика или какие вопросы приводят к более распространенным и раскрытым ответам ученика). Исследования некоторых западных ученых (Banbrook&Skehan, 1990) указывают, что задаваемые вопросы ответ на которые учитель уже знает наперед – *display questions* (Как будет прошедшее время глагола идти?) приводят к более короткому и простому ответу ученика, чем те вопросы ответ на которые учитель не знает при их формулировании – *referential questions* (У тебя есть брат или сестра?). Самые длинные ответы ученики дают на вопрос *почему?*, но такие вопросы, по данным (Wintergest, 1993) встречаются лишь в 2.5% случаев по отношению к другим вопросам. Наверное такие вопросы редко встречаются из-за того, что на них тратится большое количество времени на уроке. Также нельзя с помощью таких вопросов включить в работу всех учеников, а в аудитории необходимо стремится одинаковым образом задействовать всех учеников, развивать взаимодействие между успешными и менее успешными учениками и в режиме реального времени оценивать вклад каждого в классном общении. Также установлено, что оказывает положительное влияние на усвоение новой лексики если учитель подводит ученика к нужной мысли, задавая, так называемые, наводящие вопросы. В этом случае ученик сам складывает необходимое представление о значении слова, но таким активностям уделяется всего 3% общего времени урока (Berducci, 1993).

Урок обладает довольно большими возможностями для использования иностранного языка в качестве средства общения учителя и учеников. Эти возможности далеко не всегда используются в полной мере. Существуют следующие тенденции в использовании иностранного языка в речи учителя: 1) Часто учитель говорит на иностранном языке, постоянно сопровождая свою речь переводом на родной язык, что не способствует формированию навыков устной речи у учащихся. Зная, что учитель в конце переведет сказанное им, ученик не делает никаких усилий, чтобы понять речь учителя на иностранном языке. Ученики смотрят на иностранный язык как на предмет не имеющий для них практического применения. Поэтому советуем учителям не переводить незнакомое понятие на сербский язык, а добиться его понимания путем синонимов, антонимов или постановкой понятия в знакомое словесное окружение. 2) Учитель добивается того, что его распоряжения понимаются учениками на иностранном языке, т.к. он использует в своей речи то, что ученики уже усвоили. Однако при таком подходе к своей речи учитель не сможет создать ученикам «среду» иностранного языка, т.к. необходимые для общения слова и выражения появляются нерегулярно, либо их нет в учебниках. Чрезмерное обращение внимания на слова и выражения, которые ученики не проходили, отрицательно влияет на формирование навыков устной речи. 3) Иногда урок кажется идеальным: учитель говорит на русском языке, а ученики слушают его речь. Но, необходимо, чтобы в общении учителя и учеников решающая роль

принадлежала языку звучащей речи, а не другим дополнительным факторам (мимика, жесты, порядок на уроке). Если слишком часто пользоваться последними факторами, то они могут вытеснить язык как информационный сигнал. Ученики будут больше реагировать на эти дополнительные факторы, чем на речь. Подмечено, что ученики лучше реагируют на распоряжения учителя (*откройте книгу*) если им сопутствуют характерные жесты или если в этот момент сам учитель открывает книгу.

Очень важно, чтобы лексика в устной речи учителя была доступна и понятна ученикам. Это имеет существенное значение, так как при ограниченном языковом материале, который предлагается ученикам на начальной стадии обучения русскому языку, они будут пытаться произносить выражения, которые они слышали от учителя. При выборе используемого выражения учитель должен учитывать его звуковой состав: оно должно быть доступно учащимся к моменту его произнесения. Нельзя употреблять звуки, которые не известны ученикам. Исключение может быть сделано только для звуков, артикуляция которых совпадает с аналогичными звуками сербского языка. Наличие в речи учителя незнакомых трудных звуков затрудняет ее восприятие. Ученик может запомнить данное выражение с неправильным произношением, а его неверная артикуляция затруднит его усвоение. Учитель может постепенно вводить в свою речь слова, которые ему необходимы в процессе ведения урока. Важно только учитывать упомянутое выше требование об отсутствии в этих словах новых трудных звуков. При подготовке учителя к уроку и составлении его плана работы этому вопросу должно быть уделено должное внимание. Сначала не следует давать больше 1–2 выражений за один раз. Кроме того, не на каждом уроке учитель должен дополнять свою речь новыми элементами. Новое следует вводить только после того, как учитель убедился, что все ранее введенные им выражения правильно и без труда понимаются большинством учащихся класса.

Употребляя словоформу или выражение, учитель должен принять все меры к тому, чтобы она была правильно понята учащимися. Для достижения этого нужно иметь ввиду следующее:

1) Употребив то или иное русское выражение, учитель должен придерживаться той же формы и на последующих занятиях, не заменяя его ни эквивалентом на сербском языке, ни другим аналогичным выражением на русском языке. Например, если дано выражение: *ответьте*, то оно не должно заменяться аналогичным *не ответите ли* и т.д., так как это ведет к интерференции конструкций. Данные выражения должны произноситься одинаково на всех занятиях, т.к. разные варианты произношения одного и того же выражения на начальном этапе обучения могут вызвать затруднения в понимании. Темп речи при этом должен соответствовать темпу речи учителя на уроке - несколько замедленный - с правильным ритмом и паузами на границах между смысловыми группами слов.

2) Учитель должен добиться того, чтобы ученики поняли не только общий смысл употребленного им выражения, но и отдельные его части. Каждое

новое выражение учитель должен отчетливо произнести 2 – 3 раза, предложив ученикам догадаться, что оно может значить в целом. Если ученик не в состоянии этого сделать, то учитель может дать его перевод на сербский язык, обратив внимание на отдельные знакомые в нем слова и ситуацию, которая вызывает данное высказывание. После этого все выражение должно быть точно переведено и еще раз повторено.

Следует отметить, что нет необходимости детально разбирать значение всех грамматических форм, предлогов и т.д., встречающихся в подобном предложении, так как ученики не всегда располагают достаточными для этого анализа знаниями, тем более, что такой анализ не играет решающей роли в запоминании данного выражения. Ученики должны запомнить значения всей смысловой группы в целом; тогда она может быть включена как составная часть в другое выражение. В выражении *откройте тетрадь* учащиеся должны, например, запомнить, что значит русское *откройте* и *тетрадь*; тогда понимание выражения *закройте тетрадь* будет значительно облегчено.

3) Точность понимания учащимися речи учителя должна систематически проверяться. Необходимо время от времени заставлять учеников переводить сказанное. Через 4 – 5 уроков после введения нового выражения его уже можно включить в число вопросов, задаваемых отвечающему ученику. От учащегося при этом следует требовать только перевод данного выражения с русского на сербский.

4) Каждое новое выражение должно многократно повторяться учителем не только на том уроке, на котором оно употреблено впервые, но и на последующих занятиях.

Вот перечень выражений, которые учитель может использовать на уроках русского языка в 5 и 6 классах: **5 класс:** *молодцы, садитесь, хорошо, начни, встань, добрый день, внимание, пожалуйста, откройте книги, закройте книги, посмотрите на доску, выйди к доске, вытри с доски, говори громче, ты получил четверку (пятерку...), очень хорошо, прочитай, повтори, переведи, скажи правильно, поднимите руки, пишут все, откройте книгу на странице, урок закончен, правильно ли это...* **6 класс:** *не списывать, не подсказывай ему, не помогай, ты сегодня хорошо читал, повтори, что я сказал, попробуй еще раз, что означает слово, как бы вы перевели, кто может перевести, знаешь ли ответ, какой сегодня день недели...*

Русский методист Л.С. Крючкова дает основные формы речевого этикета для проведения занятий, которые отражают культуру речевого общения преподавателя и учащегося, а также учащихся между собой (Крючкова 2011, 83–86).

Учителю при изложении материала необходимо учитывать темп речи, силу звука, паузы, стиль речи. Необходимо помнить и знать, что на занятиях говорить лучше медленно, чем быстро. Быстрый темп затрудняет понимание. Было много случаев на методической практике студентов, что из-за быстрого темпа изложения студентам оставалось еще 10 минут до конца урока после того, как по своей подготовке к уроку они все отработали. На передаче прак-

тической части они такие свои ошибки учли. С другой стороны, сохранение одного и того же темпа делает речь монотонной. Необходимо в речи подчеркивать важные вещи и выделять их путем медленного проговаривания.

Не все учителя используют похвалу для поддержания интереса к изучаемому языку, а похвала развивает стремление к дальнейшему изучению языка. В основном учителя ограничиваются словами и словосочетаниями, подтверждающими факт правильности или неправильности ответа ученика, выполнения задания: «верно/неверно» и «правильно/ неправильно». Некоторые учителя используют оценочные реплики для выражения похвалы. Наиболее распространенными являются следующие: «Я доволен твоим ответом», «Ты без ошибок выполнил это задание», «Ты сегодня хорошо работал на уроке». Что касается похвалы, и в русском и в сербском языках, она ограничивается словами и словосочетаниями, подтверждающими факт правильности или неправильности ответа учеников: «верно/неверно» и «правильно/ неправильно» (серб. *твој одговор је тачан / нетачан*). Некоторые учителя используют короткие оценочные реплики для выражения похвалы. Наиболее распространенными являются следующие: *молодец, хорошо, отлично*.

Речь человека вообще выполняет следующие основные функции: коммуникативную, когнитивную и регулятивную. Дополнительными функциями речи принято считать аппелятивную, волюнтаривную, информативную, фатическую, метаязыковую, функцию эмоционального воздействия и др. Все эти функции выполняет и речь учителя на уроке как часть педагогического дискурса. При этом каждый учитель является автором оригинальных устных или письменных текстов. Фатическую (контактоустанавливающую) функцию языка в лингвистике впервые выделил Б. Малиновский и затем Р. Якобсон (Якобсон 1975, 200).

Литература

- Бейлинсон Л.С. (2005). *Профессиональная речь логопеда*. – Москва: Сфера.
- Крючкова Л.С. (2011). *Практическая методика обучения русскому языку как иностранному: учеб. пособие* / Л.С. Крючкова, Н.В. Мощинская. – 2-е изд. – Москва: Флинта: Наука.
- Пассов Е.И. (1988). *Урок иностранного языка в средней школе*. Москва: Просвещение.
- Пассов Е.И. (2010). *Основы коммуникативной теории и технологии иноязычного образования: методическое пособие для преподавателей русского языка как иностранного* / Е.И. Пассов, Н.Е. Кузовлева. — Москва: Русский язык. Курсы.
- Якобсон Р. (1975). Лингвистика и поэтика // *Структурализм: «за» и «против»*. – Москва: Прогресс. 193 – 230.
- Berducci, C. (1993). Inside the SLA classroom: verbal interaction in three SL classes', *Language Learning Journal*, 8, 12–6.
- Banbrook, L. & Skehan, P. (1990). Classroom and display questions. U C. Brumfit & R. Mitchell (prir.) *Research in the Language Classroom*. London: Modern English Publications and the British Council, 141–152.

- Raičević, V. (2009). *Metodologija istraživanja u metodici nastave stranih jezika*, Čigoja štampa, Beograd.
- Selinker, L.(1972). Interlanguage // *International Review of Applied Linguistics*. – 1972. Vol. 10.209–231.
- Sinclair, J. McN. & Coulthard, R.M. (1975). *Towards an analysis of discourse: The English used by teachers and pupils*. London: Oxford University Press.
- Wintergest, A. C. (1993). *WHY-questions in classroom discourse*. *CollegeESL*, 3, 70–79.

ГОВОРНО ПОНАШАЊЕ НАСТАВНИКА НА ЧАСУ РУСКОГ ЈЕЗИКА НА ПОЧЕТНОМ НИВОУ У СРБИЈИ

Апстракт: У раду се разматра говорно понашање наставника руског језика на почетном нивоу. То је важна тема за усвајање наставног материјала и за даљи говор самих ученика. Наставник руског је главни носилац страног језика и на њега ученици гледају као на представника два језика – српског и руског. Наставник је сценариста, режисер и глумац на свом часу и дужан је да помоћу свог говора на страном језику успостави контакт са ученицима и да их уведе у атмосферу природне комуникације на страном језику. Трајање говора наставника на часу зависи од типа часа, а наше је мишљење да говор наставника на класичном часу не треба да заузима више од 10 до 15% укупног времена, док смо код неких западних методичара пронашли да говор наставника може да заузме и до 2/3 читавог часа, па чак и 70%. Размотрили смо различите тенденције коришћења страног језика у говору наставника на часу и дали смо одређене препоруке за боље усвајање градива.

Кључне речи: настава руског језика, улога наставника, комуникативност и ситуативност, фосилизација, говорна етикеција

ПРАВО У РУСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ XIX И XX ВЕКА: КЊИЖЕВНИ ТЕКСТ У НАСТАВИ СТРАНОГ ЈЕЗИКА

Апстракт: Како књижевност несумњиво представља важно средство утицаја на правну свест, проблеми везе и међусобног утицаја књижевности и правне свести требало би да буду предмет важних међудисциплинарних истраживања. Овај рад је резултат истраживања могућности конципирања уџбеника руског језика за студенте правног факултета, који би се заснивао на текстовима из руске књижевности, првенствено правне тематике. Основни циљ рада је издвајање корпуса књижевних текстова, у којима се најподробније расветљава ова проблематика, као и разматрање могућности коришћења датих текстова у настави руског језика као страног на правном факултету, сагледавањем методичке оправданости коришћења књижевних текстова на курсевима језика уопште кроз истраживање становишта водећих страних и домаћих дидактичара и методичара наставе страних језика, те преглед аутора и њихових текстова, у којима су се на различите начине бавили темом права и правосуђа.

Кључне речи: књижевни текст, настава страних језика, право, комуникативне компетенције, принцип аутентичности

1. Увод. Књижевност и право

Иако на први поглед можда није толико уочљива, веза између историје државе и права и историје културе и уметности, пре свега књижевности, веома је блиска и комплексна. И право и уметност припадају области духовне културе друштва, на сличан начин представљају одраз друштвених односа, степен развоја друштва и друштвене свести, а интерактивно и сами врше утицај на међусобни развој. Уметност посредним утицајем делује на развој друштвене критичке свести, поред осталог и о категоријама демократског уређења, а тиме и на право, које пак на развој наведених категорија утиче регулативно. Формирајући правни поредак, право, као и уметност, остварује важну васпитну функцију.

Многи писци су се бавили темама утицаја друштвених односа или закона уопште на живот појединачних људи или одређене друштвене групације. Правни систем писце нимало није остављао равнодушним, ни са личног, на са друштвеног аспекта. Они су тај утицај успешно стваралачки интерпретирани, а њихова интерпретација је у већој или мањој мери свакако извршила

³ velimir.ilic@filfak.ni.ac.rs

одређен реверзибилан, посредан утицај на део ондашњег правног система. Закон и начин његове примене, рад истражних и судских органа, узроци противправног понашања неких припадника друштва налазили су се у основи уметничког уопштавања, а законотворци и представници извршне власти били су у прилици да преко књижевности прате реакцију друштвене свести, као и њен утицај на развој. Критике правног система сасвим легитимно могу послужити као подстицај на покушај превазилажења различитих мањкавости организације тог система. Појам кривице, одговорности, као и савести, помоћу књижевности може се далеко свеобухватније и тачније дефинисати. Личним и друштвеним конфликтима, приказаним у књижевним делима, може се разградити и проширити сфера деловања закона. Многи проблеми и теме бројних књижевних дела могу помоћи правницима да их свеобухватније сагледају и да нађу прави начин да са њима носе. Коначно, књижевност помаже изградњи бољег друштва, поред осталог, и тако што сагледава последице чињења злочина и најразличитије моралне аспекте одређеног начина понашања појединца. Роналд Дворкин је својевремено апеловао на унапређивање самог разумевања права упоређивањем актуелних законских тумачења **тумачењима** из других области духовне сфере, пре свега књижевности (Dworkin, 1982).

2. Књижевни текст у настави страног језика

Употреби књижевног текста у настави страног језика у новијој руској методичкој литартури посвећује се доста пажње, најпре представљањем радова енглеских и немачких методичара, где се наводе аутори попут Брина, Хармера, Лиера, Хофмана и др, а затим и промишљањем њихових гледишта у конкретној ситуацији учења руског језика као страног (Носонович, Миљруд, Кулибина, Јевтјугина, Козакова и др.). Јевтјугина и Козакова међу основним принципима, неопходним за стварање комуникативне компетенције на часовима страног језика, као што су принцип индивидуализације, принцип говорне активности, принцип функционалности и др, као кључни, уз помоћ кога се објашњавају и промишљају могућности коришћења текста у настави страног језика издвајају принцип **аутентичности** и наводе различите класификације типова аутентичности разних аутора (Козакова и Евтјугина, 2016: 50–51). Носонович и Миљруд наводе низ аспеката аутентичности наставног текста, као што су: културолошка, информативна, прагматичка, аутентичност комуникативног циља, контекста и сл. (Носонович и Миљруд 2008: 12–14).

Када је реч о књижевном тексту, ови аспекти се усложњавају моментом објективно тешког језичког садржаја, изолованошћу од реалне комуникације и, у већини случајева, ситуативном неусловљеношћу, због чега се постављају врло строги критеријуми избора књижевног текста и одређују прецизни услови коришћења овог сложеног и комплексног текстовног материјала. Уколико се овај материјал користи и у врло специфичној намени, као што је настава језика

струке, његова употреба мора бити строго контролисана и методички прецизно промишљена. Полазећи од класификација Носоновича и Миљруда (Носонович и Миљруд, 2008), ако и Лиера (Lier, 1988), као најважније аспекте аутентичности књижевног текста у специфичној намени, настави језика струке, издвајамо најпре *информативну* и *ситуативну аутентичност*, под којима се подразумева садржај актуелне и релевантне информације у складу са узрастом, нивоом учења и профилом, односно стручном усмереношћу и *реактивну аутентичност*, која се односи на потенцијал текста да код читалаца изазове емоционалну и рефлексивну реакцију.

Најважнији критеријум избора књижевног текста је усклађеност са темом и конкретним комуникативним задацима, што је и основни предуслов за развој комуникативних компетенција, пре свега у области струке у оквиру које се дати курс планира, уколико говоримо о високом или средњестручном образовању. Овај критеријум нас опет враћа на информативни, ситуативни и реактивни аспект аутентичности, будући да је у предтекстовној етапи наставног процеса акценат на стимулисању мотивације рада са датим текстом, при чему се очекује актуелизација личног (стручног) искуства или знања из области разних стручних предмета, у складу са чим се и одређују аутентични комуникативни задаци. Њиховом реализацијом у послетекстовној етапи, знање би се систематизовало и коцептуализовало применом одређених наставних задатака, као што је дискусија, уз могући додатак писменог изражавања у виду састављања одређеног неуметничког текста (жалбе, приговора, тужбе и сл.), чиме би развој комуникативних компетенција учинио комплекснијим.

Савремени српски методичари наставе страног језика књижевном тексту такође признају значајну улогу у настави страног језика. Н. Димитријевић (Dimitrijević, 2003: 10 – 11) наводи да је „настава страног језика, било у средњој школи или на неком ваншколском језичком курсу, непотпуна без књижевних текстова, без обзира који су циљеви наставе“ и издваја неколико основних критеријума за избор књижевних текстова у настави, од којих наводимо: језички, по коме текст сме да садржи само минималан број непознатих речи, како би га ученик разумео, скоро као на матерњем језику, и на тај начин читао и одмах разумевао и ‘примао’ као уметничко дело, а не као штиво на основу кога богати свој речник, учи граматику итд“ и психолошки, у складу са којим садржина текста ученику мора бити пријемчива, до те мере да подстакне одређене когнитивне процесе и мотивише на даље наставне задатке, које је наставник планирао након обраде текста, у вези са конкретним наставним циљевима, односно уводи у самосталан рад или трагање за сличним текстовима.

У вези са избором текстова, Дурбаба (Durbaba, 2011: 142) наводи да он треба да буде у складу са „дидактички релевантним критеријумима, пре свега језичком примереношћу, тематском адекватношћу“, свакако и подразумеваном књижевноисторијском вредношћу, на коју гледамо као на предуслов за испуњење критеријума тематске адекватности, без кога не бисмо испунили психолошки критеријум, неопходан за реализацију потребних циљева. Избор

текстова само на основу њихове потврђене књижевноисторијске вредности, без поштовања критеријума тематске адекватности значео би њиховој, у овом случају, нерационалној, канонизацији.

У опсежном истраживању коришћења књижевних текстова у домаћим и страним уџбеницима француског језика, као и анализе њихових дидактичких потенцијала и начина методичке обраде, Ј. Брајовић долази до значајних закључака, од којих се неки могу применити на и на наставу других страних језика. „У уџбеницима савременог, акционог приступа, текст је (као и језик) подређен остваривању задатка. Књижевни текст је, с једне стране, средство помоћу којег ће се остварити сложени, завршни задатак (*tâche finale*), с друге, педагошки предлојак погодан за развијање различитих стратегија, нарочито социоафективних, које подразумевају сарадњу у интеракцији. Књижевни текст, међутим, у акционој перспективи има и изразиту мотивациону улогу – он треба да заинтересује ученика и да активира његове личне, друштвене и језичко-комуникативне компетенције, да буде извор задовољства и подстицај за продуктивне и креативне активности. Једна од значајних одлика најновијег приступа учењу/настави страног језика јесте подстицање школског и ваншколског читања књижевних дела, то јест повезивање индивидуалног чина читања (аутентичног) са колективном школском активношћу (*tâches de coaction*), језичком и нејезичком. Једна од тежњи савремених дидактичара наклањених књижевности јесте подсећање наставника на изузетно важну и одговорну улогу медијатора, који, ненаметљивим усмеравањем, подстиче ученикову склоност ка литератури, несумњиво присутну још из предшколских дана, као и размишљање о начинима лакшег непосредног приступа књижевним делима на страном језику и о могућностима занимљивијег учења језика захваљујући литерарном штиву” (Braјović 2013: 11–12). Ауторка издваја значајне функције употребе и обраде књижевног текста у настави страног језика:

„1. Књижевни текст може бити пример практичне употребе граматике, повод за стицање и утврђивање граматичке компетенције, а познато је да се одређени синтаксички обрасци јављају чешће у писаном него у говорном језику.

2. Књижевни текст веома често служи као полазиште за богаћење речника, будући да је вокабулар књижевног текста богатији од речника живог говора, као и за увођење у различите језичке регистре.

3. Књижевни текст се може посматрати као културни документ о народу чији су језик учи, у савременој настави и као средство интеркултурног поређења.

4. Читањем књижевног текста као уметничке творевине коју ученик треба да тумачи и вреднује стичу се и знања из књижевности и подстиче се занимање за књижевност уопште, а посебно за књижевност народа чији се језик учи.

5. Књижевни текст може бити предлојак за све комуникативне активности, усмене и писане – за активности рецепције и продукције, интеракције и медијације.

6. Књижевним текстом покрећу се ученикове когнитивне активности“ (Brajić 2013: 2).

3. Право у руској књижевности

Узајамни утицај књижевности и права, утицај књижевности на развој и формирање друштвене свести уопште, па тиме и свести о праву и правне свести у једној *литературоцентричној* земљи као што је Русија је неоспоран. Теме у вези са правом и правосуђем које су интересовале руске писце биле су веома разнолике – почев од најшире конципиране теме односа власти и народа, проблема људских права, једнакости пред законом и судом, потреба за ограничавањем самовоље у судској сфери, преко теме социјалне неправедности, представљене пре свега из угла „малог човека“, па до познате теме односа права и морала, приказом судбина књижевних јунака у делима великих класика руске књижевности, и то све почев од Радишчева, преко Крилова, Пушкина, Гогоља, Толстоја и Достојевског, до представника савремене руске књижевности.

Странице Гогољеве сатире могу се узети као школски пример утицаја књижевности на правну свест и то се може тврдити за већину Гогољевих дела, у којима се јетком иронијом показује стање у руском правосуђу XIX века. Први репрезентативни пример био би опис и реплике судије Љапкина-Тјапкина из комедије „Ревизор“, а као други бисмо издвојили приказ најпознатије свађе у руској књижевности, која се завршила тужбом двојице Ивана, уз трагикомичну атмосферу слике суда, у коме се део повести одвија.

Но я тех мыслей, что нет лучшей дома, как поветовый суд. Дубовый ли он или березовый, мне нет дела; но в нем, милостивые государи, восемь окошек! восемь окошек в ряд, прямо на площадь и на то водное пространство, о котором я уже говорил и которое городничий называет озером! Один только он окрашен цветом гранита: прочие все дома в Миргороде просто выбелены. Крыша на нем вся деревянная, и была бы даже выкрашена красною краскою, если бы приготовленное для того масло канцелярские, приправивши луком, не съели, что было, как нарочно, во время поста, и крыша осталась некрашеною. На площадь выступает крыльцо, на котором часто бегают куры, оттого что на крыльце всегда почти рассыпаны крупы или что-нибудь съестное, что, впрочем, делается не нарочно, но единственно от неосторожности просителей. (...)

Присутствие началось еще с утра. Судья, довольно полный человек, хотя несколько тоньше Ивана Никифоровича, с доброю миною, в замасленном халате, с трубкою и чашкою чаю, разговаривал с подсудком. У судьи губы находились под самым носом, и оттого нос его мог нюхать верхнюю губу, сколько душе угодно было. Эта губа служила ему вместо табакерки, потому что табак, адресуемый в нос, почти всегда сеялся на нее. Итак, судья разговаривал с подсудком. Босая девка держала в стороне поднос с чашками.

В конце стола секретарь читал решение дела, но таким однообразным и унылым тоном, что вам подсудимый заснул бы, слушая. Судья, без сомнения, это бы сделал прежде всех, если бы не вошел в занимательный между тем разговор. (...)

- Прикажете, Демьян Демьянович, читать другое? - прервал секретарь, уже несколько минут как окончивший чтение.

- А вы уже прочитали? Представьте, как скоро! Я и не услышал ничего! Да где же оно? дайте его сюда, я подпишу. Что там еще у вас?

- Дело козака Бокитька о краденной корове.

- Хорошо, читайте! Да, так приезжаю я к нему... Я могу даже рассказать вам подробно, как он угостил меня... (Гоголь: 2019).

Салтиков-Щедрин је у карикатурној форми приказивао самовољу администрације као свевлашће самовоље, које је изобличио и саме појмове правосуђа и законитости. Остао је запамћен и његов коментар у вези са Судском реформом 1864. године, према коме независног судства не може бити тамо где се судије стављају под материјалну зависност органа власти. *Ташкентци* Салтикова-Щедрина су само једно у низу дела, у којима даје ефектну сатиру адвокатског и тужилачког рада, као и неразумевања и потпуне незаинтересованости поротника за судски процес.

Суд шепчется и оставляет все отговорки без последствий. (Присяжные) заседатели вздыхают и, понутив головы, садятся на лавке вблизи прокурора. Один из них немедленно притворяется спящим.

(...) Защитник Тонкачев вскакивает как ужаленный.

-- Ввиду такой-то статьи такого-то тома и такой-то статьи таких-то правил, запрещающих домогаться от обвиняемого признания, -- говорит он, -- я требую, чтобы мое заявление было записано в протокол.

Суд снова шепчется.

-- Ввиду сейчас приведенных защитником законов, -- говорит наконец председатель, -- подсудимый! вы можете не сознаваться! Это ваше право! Защитник! настаиваете ли вы на том, чтобы ваше заявление было записано в протокол?

Защитник расшаркивается и говорит, что данным подсудимому правом не сознаваться он удовлетворен даже превыше своих желаний. Он видит теперь, что перед ним действительно суд скорый, милостивый и правый... (Салтыков-Щедрин 1970: 52).

Један од руских писаца, који је своју каријеру започео као професионални правник, седам година радећи у различитим московским судовима био је Островски. Као уметник и правник-практичар, Островски је у својим делима дао одличну анализу актуелних друштвених процеса, преко упечатљивих ликова и верних слика социјалне стварности. „Његов радознали ум истраживача карактера, човека са богатим животним и професионалним искуством, омогућио је анализу чињеница, да правилно види опште иза појединачног, да направи широка социјална уопштавања, која се тичу добра и зла, правде и неправде“ (Голяков, 1959: 200). Једна од првих његових комедија, *Своји смо – нагодићемо се* и написана је на основу искуства рада у Комерцијалном суду, као

сатира самовлашћа, самодржавно-феудалних односа тог времена, каријеризма и корупције чиновника и трговаца и осталих порока самодржавног уређења.

Посебну пажњу када је реч о расветљавању овог односа заслужују двојица највећих руских реалиста, од којих је један био и студент Казанског универзитета (оријентални језици и право) и бавио се, поред осталог, и теоријом права, експлицитно у својим публицистичким радовима, од којих је најпознатије „Писмо студенту о праву“ (1910). Од ове, у неким деловима дискутабилне теоријске поставке, за расветљавање тематике права и утицаја на развој правне свести, значајније је друго дело, коме се приписује и један сасвим конкретан утицај – стварање одређене савремене правозаштитне институције. Роман „Васкрсење“ заснива се на реалној причи, коју је Толстоју је испричао познати правник друге половине 19. века, Анатолиј Фјодорович Кони. Један од главних јунака, Дмитриј Иванович Нехљудов, поротник и племић, након неправедне пресуде, којом је Маслова послата на издржавање четворогодишње казне у Сибир, због нарушених права окривљене, одлучује да се обрати вишим инстанцама. Нарушавање права човека није нова тема руске књижевности. Пре „Васкрсења“ написани су „Записи из Мртвог дома“, „Острво Сахалин“ и др, с тим што су се јунаци ових дела са неправдом борили самостално и доживљавали својеврсни морални препород. За разлику од њих, Тостој Нехљудова ставља између осуђенице и извршне власти као државног правног органа. Конципирајући његов лик као таквог посредника, Толстој заправо антиципира савремену правну институцију опуномоћеног заштитника права човека, прототип омбудсмана.

Религиозно филозофска мисао Достојевског врло непосредно може да се интерпретира и са аспекта филозофије права, у оквиру које у први план избија висок хуманистички потенцијал, пре свега када је реч о односу појединца и различитих облика система државне власти. Писца није интересовала институција суда као таква, већ антрополошки, етички и онтолошки проблем правосуђа, речима писца – несклад између *државне моралности* и *људске духовности*. У вези са овим питањем, истиче се суштинска разлика између гледишта хришћанства и гледишта државе на одговорност човека. Чинећи човека одговорним, хришћанство признаје и претпоставља његову слободу (избора, пре свега, а тиме и директну одговорност), док држава својим регулаторним уређењем ослобађа човека од било каквог личног дуга и сопствене одговорности, доводећи га, сматра Достојевски, до савршене безличности.

Важно је појаснити да се у филозофији права Достојевски не приближава његовом нихилистичком негирању, већ се задржава на покушају постизања унутрашњег јединства моралних и правних начела, приближавања моралних и правних вредности. Сматрајући да правни поредак без моралних закона није ефикасан, Достојевски иступа и против покушаја насилног морализовања права, исто као и против његовог безусловног негирања, што је донекле био случај са Толстојем у каснијој фази. Хтео је да одреди његов регулаторни значај и учврсти га моралним основама. Указивавши на разлике између одбране на осно-

ву права и моралног оправдања преступника, истицао је потребу за сједињавањем моралне и правне одговорности у вези са било каквом врстом престапа.

Истанчаном таленту и несвакидашњем дару за запажање разних друштвених и људских скриваних или потискиваних девијација, као и за њихово лаконско и неочекивано духовито приказивање, великог лекара руске књижевности, вероватно је донекле потпомогло и учествовање у судско-медицинским експертизама и вештачење у судским претресима. Ово искуство и утисци из тог периода Чехову су послужили као основа за неколико познатих приповедака, као што су: *Злочинац*, *Иследник*, *Ноћ пред судом*, *Драма у лову* и многе друге. У књизи *Острво Сахалин* он наставља тему Достојевског о преваспитању злочинца и развија у смеру критике односа затворских службеника према затвореницима или осумњиченима који су тек чекали судски поступак, као и оштре критике обесправљености и моралне деградације жена у датим условима. Књига је извршила потребан друштвени утицај – изазвала одговарајућу реакцију и брзу контролу затворских институција овог острва.

Најтешњу везу права и руске књижевности XX века представили бисмо одломцима из једног од првих самиздата руске књижевности XX века, „стенограмима који не горе“, односно „књижевношћу на суду“ или књизи о друштву у судском процесу против песника: одломцима записа са суђења Јосифу Бродском, Фриде Вигдорове:

Судья: Свидетель Николаев!

Николаев (пензионер): Я лично с Бродским не знаком. Я хочу сказать, что знаю о нем три года по тому тлетворному влиянию, которое он оказывает на своих сверстников. Я отец. Я на своем примере убедился, как тяжело иметь такого сына, который не работает. Я у моего сына не однажды видел стихи Бродского. Поэму в 42-х главах и разрозненные стихи. Я знаю Бродского по делу Уманского. Есть пословица: скажи, кто твои друзья. Я Уманского знал лично. Он отъявленный антисоветчик. Слушая Бродского, я узнавал своего сына. Мне мой сын тоже говорил, что считает себя гением. Он, как и Бродский, не хочет работать. Люди, подобные Бродскому и Уманскому, оказывают тлетворное влияние на своих сверстников. Я удивляюсь родителям Бродского. Они, видимо, подпевали ему. Они пели ему в унисон. По форме стиха видно, что Бродский может сочинять стихи. Но нет, кроме вреда, эти стихи ничего не принесли. Бродский не просто тунеядец. Он — воинствующий тунеядец! С людьми, подобными Бродскому, надо действовать без пощады. (Аплодисменты).

Заседатель Тяглый: Вы считаете, что на вашего сына повлияли стихи Бродского?

Николаев: Да.

Судья: Отрицательно повлияли?

Николаев: Да.

Адвокат: Откуда вы знаете, что это стихи Бродского?

Николаев: Там была папка, а на папке написано: “Иосиф Бродский”.

Адвокат: Ваш сын был знаком с Уманским?

Николаев: Да.

Адвокат: Почему же вы думаете, что это Бродский, а не Уманский тлетворно повлиял на вашего сына?

Николаев: Бродский и уже с ним. У Бродского стихи позорные и антисоветские.

Бродский: Назовите мои антисоветские стихи. Скажите хоть строчку из них.

Судья: Цитировать не позволю!

Бродский: Но я же хочу знать, о каких стихах идет речь! Может, они не мои?

Николаев: Если бы я знал, что буду выступать в суде, я бы сфотографировал и принес.

Судья: Свидетельница Ромашиова!

Ромашиова (преподавательница марксизма-ленинизма в училище имени Мухиной):

Я лично Бродского не знаю. Но его так называемая деятельность мне известна.

Пушкин говорил, что талант — это прежде всего труд. А Бродский? Разве он трудится, разве он работает над тем, чтобы сделать свои стихи понятными народу? Меня удивляет, что мои коллеги создают такой ореол вокруг него. Ведь это только в Советском Союзе может быть, чтобы суд так доброжелательно говорил с поэтом, так по-товарищески советовал ему учиться. Я, как секретарь партийной организации училища имени Мухиной, могу сказать, что он плохо влияет на молодежь. (...)

Судья: Свидетель Адмони! Если можно, ваш паспорт, поскольку фамилия необычная.

Адмони (профессор Института имени Герцена, лингвист, литературовед, переводчик): Когда я узнал, что Иосифа Бродского привлекают к суду по обвинению в тунеядстве, я счел своим долгом высказать перед судом и свое мнение. Я считаю себя вправе сделать это в силу того, что 30 лет работаю с молодежью, как преподаватель Вузов, в силу того, что я давно занимаюсь переводами.

С И.Бродским я почти не знаком. Мы здороваемся, но, кажется, не обменялись даже двумя фразами. Однако в течение, примерно, последнего года или несколько больше я пристально слежу за его переводческими работами — по его выступлениям на переводческих вечерах, по публикациям. Потому, что это переводы талантливые, яркие. И на основании этих переводов из Галчинского, Фернандеса и других, я могу со всей ответственностью сказать, что они требовали чрезвычайно большой работы со стороны их автора. Они свидетельствуют о большом мастерстве и культуре переводчика. А чудес не бывает. Сами собой ни мастерство, ни культура не приходят. Для этого нужна постоянная и упорная работа. Даже если переводчик работает по подстрочнику, он должен, чтобы перевод был полноценным, составить себе представление о том языке, с которого он переводит, почувствовать строй этого языка, должен узнать жизнь и культуру народа и так далее. А Иосиф Бродский, кроме того, изучил и самые языки. Поэтому для меня ясно, что он трудится — трудится напряженно и упорно. А когда я сегодня — только сегодня — узнал, что он вообще кончил только семь классов, то для меня стало ясно, что он должен был вести поистине гигантскую работу, чтобы приобрести такое мастерство и такую культуру, которыми он обладает (Вигдорова 2019).

4. Завршна реч: *За што баи у руској књижевности?*

Пушкин је писао о народном суду. Гогољ и Чехов о ситуацији у тадашњем судству провинцијалне Русије – неке њихове описе и данас можемо читати као карикирани, гротескне, али нажалост делом истините приказе појединих аспеката данашњег судства. У кругу вечних тема, које су интересовале руске писце значајно место заузимају теме које непосредно или мало посредније припадају области права и правосуђа: односи власти и народа, права и морала, социјалне праведности, примене закона и многе друге које су умногоме утицале на животе и судбине јунака руске књижевности. Руски писци су се бавили социјалном мотивацијом преступништва, психологијом преступника, његовим психичким стањем након почињеног злочина, спровођењем истражних поступака и начинима извршавања пресуде. Са детаљним разлагањем и уочавањем детаља и нијанси, на први поглед ирелевантних за одређени процес, али детаља, често пресудних за разумевање саме суштине кривице и сагледавање најадекватнијих поступака њеног санкционисања. Чије би искуство, токови мисли, начин размишљања и понашање након почињеног злочина, буђење савести и коначно признавање кривице сугестивније и свобухватније дочарало психологију злочинца, мотив за извршењем злочина и сам ток процеса признавања од искуства Радиона Романовича Раскољњикова?

Пажљиво и добро промишљена методичка апаратура уз књижевне текстове ученика води кроз истраживачко читање, стављајући га у активан положај, подстичући му радозналост, али и развијајући способност уочавања веза између претходних знања, поред осталог из ужестручних научних области, са сличним, употребљеним у другом контексту, као и са новим елементима. Поред тога, читање књижевности доприноси јасноћи, правилности и прецизности изражавања, тако неопходној у правној професији. Закони ће се лакше тумачити, а тиме и лакше примењивати, а повећање реторичких способности биће од несумњиве користи у било којој области права и сфери делатности.

Литература

- Вигдорова Ф. А. (2019). Судилище. Прузето: 10. 1. 2019: <http://polit.ru/article/2004/03/14/brodsky1/>
- Гогољ, И. В. (2019). Повесть о том, как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем. Прузето 10. 1. 2019: <http://rushist.com/index.php/rus-literature/3137-gogol-povest-o-tom-kak-possorilsya-ivan-ivanovich-s-ivanom-nikiforovichem-chitat-onlajn>
- Голяков, И. Т. (1959). *Суд и законность в художественной литературе*. Москва: Юридическая литература.
- Казакова, М. Н. и Евтюгина А. А. (2016). Аутентичные текстовые материалы в обучении иностранному языку, *Вестник Бурятского государственного университета: Образование. Личность. Общество*, 4, 50–59.

- Носонович, Е. В. и Мильруд Г. П. (2008). Критерии содержательной аутентичности учебного текста, *Иностранные языки в школе*, 2, 10–14.
- Салтыков-Щедрин. М. Е. (1970). *Господа «ташкентцы»*. Дневник провинциала. Собрание сочинений в двадцати томах. Том 10. Москва: Художественная литература.
- Brajiović, J. (2013). *Književni tekstovi u udžbenicima i priručnicima francuskog jezika iz perspektive savremenih pristupa nastavi stranih jezika*. Doktorska disertacija. Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Dimitrijević, N. (2003). *Poetry with Pleasure: Izbor iz britanske i američke poezije XX veka*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Durbaba, O. (2011). *Teorija i praksa učenja i nastave stranih jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Dworkin, R. (1982). Law as Interpretation, *Critical Inquiry*, Vol. 9, No. 1, The Politics of Interpretation, 179–200.
- Lier, L. V. (1988). *The Classroom and the Language Learner*. New York: Longman.

ПРАВО В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XIX И XX ВЕКОВ: ЛИТЕРАТУРНЫЙ ТЕКСТ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация: Поскольку литература представляет собой важное средство влияния на правосознание, проблемы связи и взаимодействия между литературой и правосознанием должны стать предметом важных междисциплинарных исследований. Данная работа является результатом исследования по возможности создания учебника по русскому языку как иностранному для студентов юридических вузов, который бы был основан на текстах русской литературы, тематика которых, так или иначе относится к области права. Основной целью статьи является выявление корпуса литературных текстов, в которых наиболее адекватно обсуждаются подобные вопросы из области права и судебной системы, а также и анализ методического обоснования использования данных текстов при обучении студентов юридического факультета русскому языку как иностранному

Ключевые слова: литературный текст, право, развитие коммуникативных компетенций, принцип аутентичности

СОМАТИЗАМ ОЧИ КАО ЛОКАЛИЗАТОР ЕМОЦИЈА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: За потребе овога рада анализирали смо соматизам *очи* као локализатор емоција и показатеља емоција у руском и српском језику. Ослањали смо се на семантички и синтаксички критеријум, а од метода користили смо семантичку, синтаксичку и контрастивну анализу, усмјерену од руског ка српском језику. У обзир смо узели оријентациони и кинетички аспект локализовања и изражавања просторних односа те испитали динамичка и статичка својства која испољавају емоције, односно показатељи емоција у наведеном семантичком контексту. Циљ је да се упореде начини локализовања, прије свега приједлошко-падежне конструкције као основни начин изражавања категорије спацијалности у словенским језицима, али и атрибутивне синтагме као алтернативни но врло фреквентан начин локализовања емоција у два поменута језика. Анализа је вршена на примјерима из дјела *Анна Каренина*, као и његовог превода на српски језик. Резултати су показали бројне сличности и суптилне разлике између руског и српског језика.

Кључне ријечи: локализатор, објекат локализације, очи, емоције, приједлошко-падежне конструкције

1. Увод

Емоцијама као својеврсним феноменом човјековог психичког живота бави се преваходно психологија, а потом и лингвистика. Психологија дефинише емоције као „реакцију субјекта на стимулус који је оцијенио као важан, а која висцеларно, моторно, мотивационо и ментално припрема субјекат за адаптивну активност“ (Milivojević 2008: 20). Иако се често говори да су одређене емоције позитивне, а неке друге негативне, у психологији важи подјела емоција на пријатне и непријатне. Тако се наводи да су пријатне емоције *жеља, свиђање, задовољство, нада, срећа, повјерење, понос, поштовање, самопоштовање, љубав, заљубљеност, осјећање смијешног и осјећање лијепог*, док су непријатне *осјећање ружног, депресивност, туга, жалост, љубомора, кривица, самољутња, стид, сумња, забринутост, тјескоба, трема, страх, паника, ужас, гађење, пркос, мржња, самомржња, завист, увријеђеност, самопрезир, инфериорност, безвриједност, презир, одбаченост, неприхваћеност, љутња, бијес, усамљеност, равнодушност, досада и фрустрација* (Milivojević, 2008).

В. И. Шаховски (Шаховский, 2008) даје лингвистичку дефиницију емоције, наводећи да су емоције специфична форма човјековог односа према свијету и према себи у том свијету, али и форма његовог језичког одраза у лексикону и говорној дјелатности. Такође, према његовим ријечима, емоција је и реакција

субјекта на стимулус који приморава човјека да на другачији начин групише објекте стварности и њихова својства, односно то је форма изражавања односа човјека према појавама у стварности, која је условљена са његовим слагањем, односно неслагањем са истим.

Миливојевић наводи да су непријатне емоције боље нијансиране и детаљније разрађене у односу на пријатне. Исто потврђује и лингвистика, јер је осјетно више лексема за изражавање непријатних емоција како у руском тако и у српском језику. Према ријечима Шаховског, лексема са значењем непријатних емоција су у свим језицима разнообразне, конкретније и детаљније представљене па посљедице изражене већим бројем лексема, док су лексема са значењем пријатних емоција једнообразне, дифузне и изражене мањим бројем лексема. Психолошка и лингвистичка дефиниција емоција имају низ сличности, што нам говори да изоловано проучавање датог феномена човјековог психичког живота није ни могуће него се захтијева један интердисциплинарни приступ.

Постоје два семиотска кода за изражавање емоција, која су примјењива на сваки језик: вербални (језик) и авербални (гестови). Наведени кодови су повезани, зато што тијело партиципира у процесу изражавања емоција номинацијом гестова и физиолошких кретања, али и у образовању фразеолошких јединица, које су настале као посљедица физиолошких кретања. Анализирајући структуру вербалног семиотског кода, јасно се уочава да су емоционалне компоненте присутне на свим језичким нивоима. На лексичком нивоу је то најуочљивије, јер можемо јасно да прецизирамо лексема са емоционалном значењском компонентом.

У оваквим анализама није могуће потпуно заобићи лингвокултуролошки аспект (чак и када фокус није на њему, као што је овдје случај), зато што је емоциологија уско повезана са наивном сликом свијета одређеног народа, који ту наивну слику изражава кроз језик (кроз фразеологизме, најчешће). Различите културе различито се односе према емоцијама, што је повезано са низом фактора: културолошких, језичких, психолошких (Апресъян, 2010). Човјек се труди да на различите начине изрази то што осјећа те да у одређеној мјери материјализује сопствене емоције. Један од таквих начина јесте и просторно одређење емоције, везивањем уз неки од органа властитог тијела. Тако су и настали изрази који подразумевају локализацију емоција, спецификовање њихових динамичких или статичких особина, одређење кретања емоције (аблативно, адлативно или перлативно). До тога доводи различита концептуализација и различита наивна слика свијета.

2. Методологија рада

Рад се темељи на семантичкој и синтаксичкој анализи, а потом и контрастивној анализи руског и српског језика, која је једносмјерна, усмјерена од руског ка српском. Сву терминологију која је у вези са изражавањем просторних одно-

са преузели смо из рада *Обележавање просторних односа предлошко-падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику* Предрага Пипера. У том смислу, емоције и показатеље емоција (прије свега *слезы/сузе*) посматраћемо као објекте локализације, док ћемо *глаза/очи* посматрати као локализатор. Анализа је вршена на примјерима, ексцерпираним из дјела *Анна Каренина* (1984), као и његовог превода на српски језик. Одређен број примјера преузели смо из рјечника, чији је списак могуће пронаћи на крају рада.

3. Приједлошко-падежне конструкције¹ са значењем локализације емоција уз локализатор очи

Међу најфреквентије локализаторе емоција и показатеља емоција у руском и српском језику убрајају се *лицо (лице), душа (душа), сердце (срце)* и *глаза (очи)*. *Очи* су уједно (поред *лица*) локализатор преко којег читамо туђе емоције. Могу се сматрати демонстраторима туђих емоција. Али на који начин то изражавамо у језику, руском и српском? Не постоји никакво ограничење у типу емоција које се локализују у *очи*, дакле у питању су најразноврсније пријатне и непријатне емоције. *Очи* су локализатор и показатељ емоција, прије свега *сузама*. *Сузе* тумачимо као типски показатељ непријатних емоција или пак, сувише интензивних пријатних емоција (тзв. *слезы радости – сузе радоснице*). Срећу се и изрази *смеющиеся глаза – насмијане очи, очи које се смију*.

3.1. Оријентациони аспект просторног односа

Према ријечима П. Пипера (Piper, 1977-1978), просторни односи у руском и српском језику примарно се изражавају ППК² и нешто рјеђе падежним облицима без приједлога (прије свега, инструменталом). Оријентациони аспект просторног односа подразумева да је објекат локализације статичан и да не мијења свој положај у односу на локализатор. У конкретном случају то би значило да су емоције локализоване *у/на очи*. Када обратимо пажњу на приједлоге *у/на*, које смо употребили уз локализатор *очи*, издваја се бинарна опозиција површина/унутрашњост локализатора. Казарина (2002) наводи да сваки орган у људској свијести има облик паралелопипеда (посуде), односно да има своју запремину, која је испуњена одређеном течносту (како се поимају емоције или нпр. *сузе* као показатељи емоција). Међутим, постоје органи који не би могли бити посматрани на овакав начин, јер то не допушта њихова анатомија. При том се мисли прије свега на кожу, тј. *лице*. У том случају опозиција површина/унутрашњост локализатора је неутрализована, јер локализатор нема одлике савреног паралелопипеда, односно у питању је дводимензионални ентитет који има своју површину, али не и запремину.

¹ Даље у тексту ППК.

² Падежне облике именица обиљежаваћемо скраћеницама Ng, Nd, Nacc, Ni, Nl.

Примјери су показали да семантички контекст који ми испитујемо у овом раду не допушта велику разноврсност приликом изражавања просторних односа. У највећем броју случајева најадекватнија је употреба неутралне ППК *v/u+NI*, која упућује на унутрашњост локализатора као оријентир. Притом, објекти локализације могу испољавати статичка својства, мада то није нужно. Уз њих се често веже глагол који их чини актантама, али притом не напуштају оквире у којима су локализовани.

„Но в глазах ее бегали огоньки...“
(Толстой 1984: 145).

„Али очису јој играле...“
(Tolstoj 2005: 106).

Преводилац се определио за такво преводилачко рјешење, али је могло да се каже и у *очима су јој играле пламенчићи*, што би подразумевало употребу потпуно исте ППК, као у руском језику.

„... в глазах вспыхивал радостный блеск...“
(Толстой 1984: 93).

„...у Аниним би очима синула
радост и срећан осмејак...“
(Tolstoj 2005: 70).

„...в его блестящих глазах было
что-то физически действовавшее дружелюбно
и весело...“ (Толстой 1984: 20).

„...у њему, у његовој лепој, ведрој
спољашњости, сјајним очима...
било је нечега што је физички
утицало на људе да према њему
буду пријатељски расположени и
весели кад га сретну...“
(Tolstoj 2005: 18).

Намеће се питање да ли је и код локализатора *очи* неутрализована бинарна опозиција површина/унутрашњост локализатора? Да ли се емоције могу локализовати *на очи* и да ли се могу видјети *на очима* или само *у очима*? У руском језику се могу срести изрази у којима су *сузе*, као показатељ емоција, локализоване *на очима*. Оне тада могу испољавати како динамичка својства (изражена ППК *на+Nacc*), тако и статичка (тада је погоднија ППК *на+NI*). Интересантно је да преводилачко рјешење никада не подразумејева ППК *на+Nacc/NI* у овом случају, већ се увијек ради о некој алтернативи (најчешће ППК *у+NI*, али и атрибуцка синтаagma).

„И ей так жалко стало его, что слезы
навернулись на глаза...“ (Толстой 1984: 64).

„И тако јој га би жао да јој се
завртеше сузе у очима...“
(Tolstoj 2005: 49).

„... – сказала мать, увидав слезы на
глазах дочери...“ (Толстой 1984: 54-55).

„... – рече мати спазивши јој
сузе у очима...“
(Tolstoj 2005: 42-43).

„... – сказала Анна со слезами на глазах“
(Толстой 1984: 113).

„... – рече Ана сузних очију“
(Tolstoj 2005: 83).

У српском језику се усталио једино израз *Сузе навиру на очи*, гдје имамо ППК *на+Насс*. Наведену локализацију можемо сматрати адлативном, с обзиром на то да се објекат локализације креће, приближава површини локализатора.

3.2 Кинетички аспект просторног односа

Кинетички аспект просторног односа подразумејева промјену односа локализатора и објекта локализације, што је условљено чињеницом да се објекат локализације креће. На тај начин можемо означити аблативно, адлативно и перлативно кретање. Међутим, семантички контекст којим се ми бавимо у овом раду не допушта разноврсне ППК ни у руском ни у српском језику. Најчешће смо сретали неке од типичних аблативних конструкција, док се перлативне и адлативне срећу само спорадично и на основу тако малог броја примјера није могуће извући релевантне закључке. Што се тиче аблативних ППК, најчешћа је *из+Ng* у оба језика.

“... **радость светилась в ее глазах...**
(Толстой 1984: 144).

„И сама је осећала да јој **радост сија из очију...**“
(Tolstoj 2005: 106).

„... на лице ее не только не было того **оживления**, которое в бытность ее в Москве так и **брызгало из ее глаз...**“
(Толстой 1984: 127).

„...не само да не беше оне **живахности** која јој је, док је била у Москви просто **брызгала из очију...**“ (Tolstoj 2005: 94).

4. Алтернативни начини за изражавање локализације емоција уз локализатор очи

Изражавање просторних односа није једини начин којим емоције и показатеље емоција можемо повезати са *очима*, али јесте најпрецизнији, јер нам даје додатне информације о положају емоције у односу на локализатор, као и о њиховом евентуалном кретању или мировању. Међутим, језик је развио и мноштво других начина да се емоције локализују у *очи*, али без навођења поменутих семантичких компоненти. Како смо и видјели у претходном поглављу, приједлошко-падежни систем за изражавање просторних односа у датом семантичком контексту није широко развијен те је доминантно у употреби свега неколико ППК-а. Алтернативних начина има више и покушаћемо да их систематизујемо у неколико група. Постајање таквих алтернативних начина могуће је, прије свега, захваљујући способности кључне семе са значењем емоције (показатеља емоције) да се лексикализује кроз различите врсте ријечи (именицу, глагол, прилог, придјев).

а) *атрибутске синтагме*

Када уочимо одређену емоцију у нечијим *очима*, један од погоднијих и сажетијих начина да то вербализујемо јесте да *очима* припишемо дату особину и на тај на-

чин формирамо атрибутску синтагму. У том случају смо исказали да у *очима* видимо емоцију, али такав израз не захтијева да прецизирамо гдје је тачно емоција смјештена (површина, унутрашњост, бочне стране), да ли је динамична или статична, да ли се удаљава или приближава локализатору. Такви изрази стилистички имају функцију синегдохе па умјесто *тужан човјек* рећи ћемо *тужне очи*. Емоција или показатељ емоције се изражавају придјевом у функцији конгруентног или неконгруентног атрибута.

»... – сказал Вронский, глядя на нее
смеющимися глазами“ (Толстой 1984: 146).

» ... – рече Вронски гледајући је
насмејаним очима
(Tolstoj 2005: 107).

»... и **мрачно-уныло смотрящими** из-под
них добрыми **глазами**... (Толстой 1984: 64).

»...са **суморно тужним**, али
добрим **очима**...(Tolstoj 2005: 49).
Умјесто *очију*, на такав начин
можемо окарактерисати *поглед*.

»...которую ей невольно задал отец
своим **веселым взглядом** на ее
друзей... (Толстой 1984: 260).

»... које јој је отац и нехотице
задао својим **веселим погледом**
на њене пријатеље...

»... свой **взгляд, полный любви**, и ничего
не ответила (Толстой 1984: 157).

» ...заустави само на њему **поглед**
пун љубави и не рече ништа“
(Tolstoj 2005: 115).

б) *очи као актант*

Очи често преузимају улогу вршиоца радње, а емоција/показатељ емоција се изражава кроз глагол у функцији предиката или кроз индиректни објекат. У првом наведеном случају такође имамо синегдоху, јер ћемо рећи да *Очи се радују*, умјесто да кажемо *Човјек се радује*, а то се види у његовим *очима*.

»... и **глаза** его **засветились радостью**...“
(Толстой 1984: 99).

»... и у **очима** му се указа **радост**...“
(Tolstoj 2005: 73).

„Опять **ненавистью зажглись** ее **глаза**
(Толстой 1984: 80).

„У њеним **очима** плану опет
мржња (Tolstoj 2005: 60).

„**Глаза** **блестели**...“
(Толстой 1984: 89).

„**Очи** **су јој се смејале**...“
(Tolstoj 2005: 67).

Глаз радуется (Ожегов, Шведова 2010: 131).

Око се радује (превела В. М.).

в) *очи у функцији индиректног објекта*

Нешто мање заступљен начин је када се лексема *очи* употребљава у функцији индиректног објекта, на који посредно прелази радња, изражена глаголом који је у вези са емоцијом или показатељем емоције.

» ... – сказал он, **смеясь** только **глазами**...
(Толстой 1984: 9-10).

» ... – **смешећи се** само **очима**...“
(Tolstoj 2005: 10).

г) *емоција или показатељ емоција се веже уз глагол смотреть/глядеть - гледати*

У том случају ми квалификујемо радњу гледања, посматрања на одређен начин повезан са доминантном емоцијом. Емоција се тада изражава прилогом.

„... – торопила Кити, **мрачно гљадя** на Варенку“ (Толстой 1984: 262).

„... **с завистио смотрел** в окно...“ (Толстой 1984: 259).

„Он **радостоно**, пристално и вместе **робко смотрел** на входившую и медленно поднимался“ (Толстой 1984: 154).

» ... – **гледајући мрачно** у Варенку (Tolstoj 2005: 190).

„...**гледао је са завишћу** кроз прозор...“ (Tolstoj 2005: 188).

„**Радосно**, нетремице, и уједно **бојажљиво** је **гледао** у ону која је улазила, и лагано устајао (Tolstoj 2005: 113).

5. Закључак

Очи се убрајају међу четири најфреквентнија локализатора емоција/показатеља емоција како у руском, тако и у српском језику (поред *лица*, *душе* и *срица*). Емоције/показатеље емоција смо посматрали као објекте локализације, а *очи* као локализаторе и испитивали смо приједлошко-падежне конструкције које су погодне за поменути семантички контекст. Показало се да се емоције првенствено вежу уз унутрашњост датог локализатора, што се изражава ППК *в/у+NI*, када говоримо о оријентационом аспектном просторног односа. У руском језику је могуће да оријентир буде површина локализатора, што се изражава ППК *на+NI* (забиљежили смо само примјере када је објекат локализације лексема *слезы*), док се у српском језику то појављује знатно рјеђе. У оба поменута случаја емоције и показатељи емоција могу испољавати и статичка и динамичка својства. Када се ради о кинетичком аспектном просторног односа, у употреби у оба језика је аблативна ППК *из+Ng*. Адлативне и перлативне конструкције срећу се само спорадично. Као што се види, у оба језика је у употреби мали број ППК за изражавање поменутог семантичког контекста те се то надокнађује постојањем алтернативних начина, који не говоре ништа о статичким и динамичким особинама објеката локализације, о промјени односа локализатора и објекта локализације и сл. Алтернативни начини су атрибутске синтагме (*тужне очи*), *очи* у улози актанта (*очи се радују*), *очи* у функцији индиректног објекта (*смије се очима*) и везивање емоције/показатеља емоције уз глаголе *гледати*, *посматрати* и сл. (*гледао је плашљиво*).

Извори

- Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. (2010). *Толковий словарь русского языка*, Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова
- Толстой, Л. Н. (1984). *Анна Каренина*, Москва: Правда.
- Tolstoj, L. N. (2005). *Ana Karenjina*, Beograd: New media.

Литература

- Апресян Ю. Д. (1995). *Лексическая семантика: синонимические средства языка*, Москва: Восточная литература РАН.
- Апресян В. Ю. (2010). Речевые стратегии выражения эмоций в русском языке, *Русский язык в научном освещении*, Но 2 (20), Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова, 26–57.
- Казарина В. И. (2002). *Синтаксический концепт „состояние“ в современном русском языке (к вопросу о его формировании)*, Елец.
- Крейдли Г. Е., Летучий А. Б. (2006). Концептуализация частей тела в русском языке и в невербальных семиотических кодах, *Русский язык в научном освещении*, 12, Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова, 80–116.
- Milivojević Z. (2008). *Emocije*, Novi Sad: Psihopolis.
- Piper P. (1977–1978). Obeležavanje prostornih odnosa predložko-padežnim konstrukcijama u savremenom ruskom i savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku: *Prilozi proučavanju jezika*, 13–14, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Piper i sar. (2005). *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica*. (u red. M. Ivić), Beograd, Institut za srpski jezik SANU: Beogradska knjiga; Novi Sad: Matica Srpska. 717–742.
- Piper P. (2001), *Jezik i prostor*, datum posjete 19.10. 2016, internet stranica <http://elibrary.matf.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/992/PredragPiperJezikIProstor.pdf?sequence=1>.
- Шаховски В. И. (2008). *Лингвистическая теория эмоций*, Москва: Гнозис.
- Урысон Е. В. (2003). *Проблемы исследования языковой картины мира, аналогия в семантике*, Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова.

SOMATISM EYES AS A LOCALIZER OF EMOTIONS IN RUSSIAN AND SERBIAN LANGUAGE

Abstract: In this paper, we have analyzed somatism *eyes* as a localizer of emotions and an indicator of emotions in Russian and Serbian language. We have relied on semantic and syntactic criteria, and have used methods of semantic, syntactic and contrastive analysis, related from Russian to Serbian language. We have taken into consideration orientational and kinetic aspect of localization and expressing of spatial relations and examined dynamic and static characteristics expressed by emotions, i.e. indicators of emotions in given semantic context. The aim is to compare the ways of localization, first of all prepositional-case constructions as a primary way of expressing of categories of spatiality in Slavic languages, as well as attributive syntagms as an alternative but very frequent way of localization of emotions in the two mentioned languages. The analyses has been based on the examples from Russian literature *Анна Каренина* as well as the translation into Serbian. The results have showed numerous similarities and subtle differences between Russian and Serbian language.

Key words: localizer, object of localization, eyes, emotions, prepositional-case constructions

ЛИНГВИСТИЧКИ И КУЛТУРОЛОШКИ АСПЕКТ ОПИСИВАЊА ИСТОРИЗАМА (НА ПЛАНУ РУСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА)

Апстракт: Полазећи од феномена безеквивалентне лексике (непреводивих лексичких јединица) која представља интересантан, али недовољно истражен лингвистички проблем, анализа два аспекта описивања историзама као једне врсте безеквивалентне лексике, што представља предмет овог рада – саставни је део описивања историзама и када говоримо о сродним језицима, какви су руски и српски језик. На почетку рада дају се уводне напомене о историзмима као лингвистичкој појави и њихова класификација. Користећи контрастивну методу, у раду сагледавамо два различита аспекта проучавања историзама на конкретним примерима из грађе у оба језика. Такође, у раду се истиче важност изучавања и описивања историзама у данашње време и њихова примењивост у практичном процесу наставе руског језика као страног, као и у области превођења са руског на српски језик и обратно.

Кључне речи: историзми; лексика; лингвокултурологија; руски језик; српски језик

Увод

О језику, култури и њиховом међусобном прожимању говори се у последње време много. Разлози су крајње разумљиви и оправдани: технолошки развој, глобални етнички конфликти, политичка разилажења, културолошка питања, језичка разилажења која, наравно, човека као припадника одређеног друштва одређују заједно са специфичним језичким и културолошким одликама.

Језик не опстаје без човека, као што ни човек не функционише ван оквира једног језика. Исто тако, ни језик ни човека као његовог носиоца не можемо изучавати одвојено. Језик одражава човеков унутрашњи свет, културу, чувајући исту за самог човека и делећи је истовремено са другим људима.

Језик је оруђе сазнања и спознаје уз помоћ кога човек достиже, постиже и савладава све циљеве у разумевању своје, али и других, различитих култура. Језик је оруђе културе. Он формира човека, одређује његово понашање, стил живота, поглед на свет, менталитет, национални карактер. (Тер-Минасова, 2004)

¹ emilija.jovic@filfak.ni.ac.rs

Још педесетих година А. Кроебер и Клакхон (Kroeber, A.L., Kluckhohn, C. 1952) дали су око триста одређења појма „култура”. У данашње време можемо срести око две хиљаде тумачења тог истог појма. Из тог мноштва одређења, за област методике наставе страних језика и усвајања истих најистакнутије дефиниције културе обухватају вредности, морал, обичаје, ритуале, националне реалије, што се све одражава у језику. Такође, под појмом национална култура одређеног страног језика подразумевамо читав скуп знања и искустава који нам дозвољава да будемо активни учесници процеса усвајања једног језика и његове специфичне културе (Сысоев, 2001, стр. 12).

То обухвата разумевање вишег смисла и различите обојености језичког изражавања, правилну интерпретацију културних, историјских епоха и реалија са којима се сусрећемо при читању различитих књижевних дела, споменика културе одређене нације.

Тако нам у центру међусобне повезаности и условљености језика и културе стоје елементи социокомуникације, особине националног идентитета и језичке слике нације, духовне и материјалне вредности које заједно формирају националну културолошко-језичку својину (Јаковлева, 2001, р. 6).

Проналажење специфичне везе између језичких и културолошких одлика омогућава будућем говорнику страног језика да се осећа практично равноправним са изворним носиоцем језика, бар у погледу разумевања развоја и међусобног утицаја ова два сегмента једног језика и културе.

Како бисмо све ово приближили и пољу проучавања два различита, или у нашем случају слична језика какви су руски и српски језик, пажњу смо усмерили на специфичну језичку, али и културолошку појаву какви су историзми.

Са циљем уочавања разлика између лингвистичког и културолошког проучавања посебних лексичких јединица ова два језика, покушали смо да анализом дата два аспекта укажемо на утицај ових лексема и на друге сфере функционисања језика.

С почетком новог века циљ обучавања страном језику није више само проста размена лингвистичких знања, умећа и навика, то јест енциклопедијско освајање географских и историјских појмова и појава карактеристичних за језик једног народа. Централно место у том педагошком процесу почиње да заузима формирање способности за учешће у међукултуролошкој комуникацији (Сысоев, 2001, р. 10).

На тај начин преносећи са једног језика на други специфичне лингвистичко-културолошке реалије, обезбеђује се актуелнији приступ у истицању разлика и сличности између два језика.

Историзми као лингвистички и културолошки феномен

Лексички састав сваког језика, укључујући и руски и српски језик представља резултат дуготрајног развоја. Речи којима се служимо у савременом језику разликују се по времену настанка, пореклу, учесталости у употреби.

Управо у процесу историјског развоја језика који се, наравно, одвија под утицајем друштвених, културолошких, политичких промена и околности дошло је до стварања у језику таквог слоја речи које означавају лица, предмете и појаве који се као реалије одређене националне културе више не употребљавају. Оне су постале и остале обележја одређених историјских епоха. Реч је о историзмима (Ларин, 1977).

Историзми се у говорном језику не употребљавају, али су и даље део културне заоставштине, део језика литерарних творевина многих писаца. Они су све више предмет интересовања истраживања не само лингвиста, већ и лингвокултуролога.

Лексички састав сваког језика се у процесу свог историјског развоја не престано мења и усавршава. Његов развој одређен је процесом попуњавања лексичког фонда новим речима. Истовремено се дешава и обрнути процес – ишчезавање из лексичког састава речи које су застареле. По мишљењу Н. М. Шанског, тај процес није одређујући, али је и те како видљив у самој форми лексичког састава (Шанский, 1972, р. 346).

Историзми су, дакле, застареле речи или синтагме застарелих значења које се више не употребљавају, јер више не постоје реалије које су оне означавале. Историзми представљају једине називе некадашњих лица, предмета или појава, немају паралела у савременом језику и најчешће врше номинативну функцију.

Најважније дистинктивне одлике историзама су:

– одсуство варијанти или синонима;

– једнозначност стилске маркираности;

– припадност само и искључиво лексичком, контекстуалном слоју језика (Вороничев, 2000).

Историзме можемо поделити на:

1) **лексичке** – речи које су изашле из сталне употребе са губитком појава које су означавале и које се не користе у савременом језику за означавање нових појмова као што су на пример: *барышня, дворовые, купец, кафтан*;

2) **семантичке** – вишезначне речи код којих је једно или више значења изашло из шире употребе као последица нестанка речи, док се са другим значењем дата вишезначна реч употребљава у свакодневном говору.

С обзиром на то да историзми имају номинативну функцију и терминолошки карактер (то су једини називи некадашњих реалија), у највећем броју случајева ради се о именицама, ређе придевима, још ређе глаголима.

Терминолошки карактер историзама односи се на његову функцију означавања појмова који имају културно-историјско значење и иступају као специјални термини, називи. То нас доводи до закључка да су историзми с једне стране пасивна лексика, а са друге стране могу бити и активне лексеме одређених научних дисциплина (историје, социологије, етнографије), то јест, функционално и стилски ограниченог лексичког слоја. Неки историзми су, на пример, саставни део идиома или устаљених израза: *точить лясы, бить баклуши* и сл. (Виноградов, 1978, р. 365).

За разлику од других врста застарелих речи историзми немају синониме у савременом језику. То се објашњава тиме што су застареле или потпуно нестале реалије за чије су именовање коришћени. На тај начин, при описивању далеких времена, истицања колорита прошлих епоха, историзми врше функцију специјалне лексике, то јест, третирају се као посебна врста термина која нема својих еквивалената.

У уметничким текстовима историзми врше:

- 1) стилистичку функцију: указују на историјски колорит;
- 2) номинативну: именују предмете и појаве карактеристичне за дату епоху.

У поетским и прозним текстовима историзми, осим што осликавају некадашње услове живота, стилизују и семантику читавог дела. Историзми се, дакле, употребљавају са тачно одређеним стилским циљевима. У историјским текстовима, какав је роман из истраживане грађе, историзми нам васпостављају реалну историјску подлогу, говор јунака, специфичне услове живота. Такође, историзми се примењују при истицању свечаног тона или патетичног говора, затим, за појачавање ораторског или грађанског патоса у изражавању, док се писци њима служе и као средствима комике, ироније, сатире и сарказма (Виноградов, 1978, р. 176).

Са **лингвистичког аспекта** историзми представљају лексичке јединице које карактеришу следеће особине:

- 1) припадност пасивном лексичком слоју језика (иако су некада оне биле део активног речничког слоја) и
- 2) одсуство синонима у савременом језику (с обзиром на то да реалије, предмети и појаве означене историзмима више не постоје).

Проучавање историзама са **културолошког аспекта** подразумева проналажење и истицање везе између конкретне лексичке јединице и културолошких, етнографских, историјских, економских, друштвено-политичких реалија једне одређене епохе, с циљем што вернијег осликавања и приближавања савременом носиоцу језика духа и времена у коме су дате појаве означене историзмима заиста и постојале (Нестеров, 1998, р. 292).

Примери историзама са освртом на њихову лингвистичку и културолошку семантику

У датом раду смо анализирали руске и српске речнике, док нам је као примарна грађа послужио жанр историјског романа, тачније стваралаштво Алексеја Толстоја.

У раду ћемо се придржавати поделе застареле лексике и историзама која је дата у *Речнику застарелих речи руског језика* и која је представљала основу за класификацију примера из истраживане грађе (Рогожникова, 2010, р. 828).

Застарела лексика класификована је према следећим тематским групама:

- 1) речи које означавају појаве социјалног живота из прошлости и некадашњих друштвених међуљудских односа;

- 2) називи државних и војних установа;
- 3) називи врста производних делатности, трговине и појмова који се одnose на њих;
- 4) називи предмета и појава из свакодневног живота;
- 5) стари називи војних звања и речи које указују на услове и одлике живота војске;
- 6) стари називи јединица административних области;
- 7) називи слова староруске и старословенске азбуке;
- 8) нека имена митолошких бића, богова, јунака, називи локалитета, као и речи изведене од њих и употребљене у пренесеном значењу;
- 9) речи које су делимично или потпуно промениле своје значење;
- 10) устаљени фразеолошки изрази који указују на заборављене реалије и појаве из живота друштва;
- 11) речи које се дуго не употребљавају у књижевном језику, а део су само писаних уметничких дела насталих крајем 18. или у првим деценијама 19. века, да би се са повратком реалија и појава у друштвени живот почеле поново употребљавати на страницама периодичних издања, на радију, телевизији, као и у свакодневном говору и
- 12) речи које се односе на религију.

Примере историзама дајемо према устаљеној подели, односно по семантичким групама, наводећи притом и преводилачке еквиваленте у српском језику.

Група 1. Историзми који означавају звања и професије

У истраживаној грађи најбројније примере бележимо управо у првој семантичкој групи (укупно 54), од којих за потребе овог рада наводимо оне који су најкарактеристичнији у погледу разлика и сличности између двају језика. Неки од примера су следећи:

И все спрашивают с помещика—
почему ленив выколачивать оброк.
Толстой, 7

И још стално вичу на *спахију* што је
спор при утеривању оброка.
Толстој, 9

У датом примеру руском историзму *помещик* који се односи на друштвени положај лица одговара реч *спахија* у српском. Са лингвистичког аспекта у оба језика говоримо о историзмима, то јест о идентичном статусу лексеме, док са културолошког аспекта датом лексемом осликавамо минуле епохе у развоју две националне културе, обе феудалног карактера за период развоја руске и српске историје.

А у руских *вельмож* что ни день –
обжорство, пляс.

Толстой, 84

А код руских *велможа* из дана у дан –
ждерање, играње.

Толстој, 91

У оба језика историзмом се означава познати и богати великодостојник, док и у културолошком смислу имамо поклапање у погледу друштвеног слоја који је имао утицаја на развој ондашње друштвено-политичке ситуације у Русији и Србији у феудално доба.

А в Москве *бояре* в золотых возках
стали ездить.

Толстой, 7

Али у Москви *бољари* почеше да се
возе у златним кочијама.

Толстој, 9

– Аверьян, зачем *боярин* нас
вызывал с конями, –[...]?

Толстой, 9

– Аверјане, зашто нас је *господар*
позвао с коњима?

Толстој, 12

Високи положај у друштву дате епохе означен је историзмом који у оба језика означава припадника феудалног слоја друштва: рус. боярин - срп. бољар. Високом звању у московској Русији одговара у српском лексема *господар* којом се указује на највиши положај у друштву.

Рында, тихий *отрок*, смиренно
доложил о прибытии.

Толстой, 199

Телохранилель, тихи *отрок*, смиренно
објави долазак.

Толстој, 219

Пример руских историзама за синоним у српском има само једну варијанту, с обзиром на то да је *рында* био и „онај који носи оружје”, а не само „телохранилель”.

– В *стрельцы* пойти?

Толстой, 12

– А у *стрелце* да се упишемо?

Толстој, 15

Историзам из истраживане грађе представља једно од војних звања и у оба језика ради се о истој војничкој професији.

У чугунных пушек дремал в
бараньем тулупе немец-*мушкетер*.

Толстой, 29

Поред гвоздених топова дремао
је обучен у овчји кожух Немац
мушкетар.

Толстој, 33

Повсюду ходили *мушкетеры*; – [...].

Толстой, 60

Свуд *мушкетари* – [...].

Толстој, 67

У наведеним примерима историзмом је означена војничка функција, односно војник наоружан „мушкетом”. Са културолошког аспекта овај историзам није карактеристичан ни за руску, ни за српску културу.²

² Мушкет – франц. mousquet - ручно ватрено оружје са фитиљем које се појавило у Шпанији
374

Нам старые *атаманы* нужны.

Толстой, 13

Требају нам стари *атамани*.

Толстој, 15

У оба језика историзам је лексема страног порекла која означава „старешину пастира или казачког логора”. На плану руског и српског културолошког поља нема поклапања, јер таква позиција није карактеристична за српску националну културу.

Он глядел на вошедшую *царевну*,
шестую сестру *царя*, Софью.

Толстой, 19

Гледао је *кнегињу* Софију, шесту
цареву сестру, која је управо ушла у
дворану.

Толстој, 22

Сам врх царске управе, односно припаднике царске породице, такође са лексичког становишта перципирамо као историзме.

В избе за прилавком – суровый
целовальник с черными бровями.

Толстой, 25

Унутра за шанком строг *крчмар*
намрштених обрва.

Толстој, 29

У оба језика наведени историзми означавају некадашњу професију чије значење данас није у потпуности непознато, само је замењено неким другим савременијим лексемама као на пример *конобар*, *шанкер*, што је у складу са данашњим начином обављања.

Бургомистры, спрошенные о
неприятных случаях из Вены,
отвечали уклончиво и разговор
переводили на торговые дела.

Толстой, 323

Градоначелници су на питања
о непријатним вестима из Беча
одговарали неодређено и разговор
су пребацивали на трговачке
послове.

Толстој, 352

Српски еквивалент руског историзма бургомистер – „градоначелник” није застарела реч, нити је историзам. И даље је део активног лексичког слоја. „Бургомистер” је позајмљеница из холандског језика (холанд. *burgemeester*, Фасмер: 1964).

Група 2. Историзми који означавају војну лексику

У истраживаном корпусу ових историзама је најмање (укупно 8) и они се својом семантиком односе или на војно оруђе и оружје или на делове војничке опреме.

почетком 16. века, да би крајем 17. и почетком 18. века било замењено другом врстом оружја, тзв. кремењачама. Управо то оружје у Русији с почетка 19. века носило је назив *мушкет* (Фасмер, 2004: 830).

А надо было по верстке быть на
государевой службе на коне добром,
в *панцире, с саблею, с пищалью*
и вести с собой ратников, трое
мужиков, на конях же, в тегилеях, в
саблях, в саадаках...

Толстой, 7

Наведени пример представља историзме који се односе на војно оруђе и оружје.

На *кольчуги* денег не хватило, одел их
в тигелеи, хотя и робел, – как бы на
смотре не стали его срамить и ругать.

Толстой, 14

Их обгоняло, крича и хлеща по
лошадям, много дворян и детей
боярских в дедовских *кольчугах* и
латах, [...].

Толстой, 14

Наведени историзми представљају реалије које су део војничке опреме, то јест
униформе, с обзиром на то да се ради о деловима металних штитника за груди војника.

И еще раз пошли стрельцы [...],
прибив на *копье* челобитную о
выдаче на суд и расправу всех бояр
поголовно.

Толстой, 54

Иван Андреевич в исподнем белье
выскочил из шатра, размахивая
бердышом.

Толстой, 55

Оба историзма означавају врсту хладног војничког оружја: прво – позна-
то и у нашим крајевима, док је друго веома необично и типично за Русију тога
времена – са секиром на врху копља.

Когда спадал зной, Василий
Васильевич. надев *шлем* и *епанчу*,
выходил из шатра.

Толстой, 91

А он је морао за царску службу да
има на располагању доброг коња,
оклоп, сабљу и кремењачу, и још
да поведе са собом три сељака,
такође на коњима, у тигељејама, са
сабљама, тоболицима и луковима...

Толстој, 9

За *оклопе* му није достало новца,
обукао их је у тигељеје, мада је
стрепо да на смотри не почну да
га псују и руже.

Толстој, 17

Вичући и шибалујући коње сустизало
их је и престизало много племића
и бољарских синова у дедовским
панцирним кошуљама и оклопима,
[...].

Толстој, 17

И још једном кренуше стрелци [...],
привезавши на *копье* молбу да се
поведе судска расправа против
свих бољара одреда.

Толстој, 61

Иван Андрејевич излете из
шатара само у рубљу, размахујући
халевбардом.

Толстој, 62

Кад би попустила жега, Василий
Васильевич би ставио на главу
кацигу, навукао би *оклоп* и
изишао из шатара.

Толстој, 101

О панцирь Василия Васильевича
звякнуло железо стрелы – [...].

Толстой, 129

У оклоп Василија Васиљевича
звекну железни врх стреле – [...].

Толстој, 144

Историзми из истраживане грађе се семантички односе на делове војничке опреме: за главу – кацига и тело – оклоп. Епанча представља старински плашт, огртач.

Група 3. Историзми који означавају одећу

Најфреквентнији пример историзама из ове семантичке групе јесте лексема *кафтан*, што ћемо потврдити бројем ексцерпираних примера из истраживане грађе. Укупно 18 историзама могу се поделити у следеће подгрупе:

- а) царска одећа (*кафтан*, *бармы*, *ризы*, *ферязы*) и
- б) одећа у ширем смислу (*епанча*)

Историзам *кафтан* заузима централно место у групи лексема које означавају некадашњу одећу. Као синоним у српском језику бележимо истоветни облик ове лексеме, с обзиром на то да се ради о речи страног порекла. Културолошки, лексема *кафтан* указује на специфичан утицај и дугогодишње ропство српског народа под Турцима, док је за руску историју овај историзам само позајмљеница из страног језика.

Рукавицы торчали за пазухой
сермяжного *кафтана*, подпоясанного
низко лыком [...].

Толстой, 6

[...], много дворян и детей боярских
[...], в новопошитых *ферязях*, в
терликах, в турских *кафтанах*, [...].

Толстой, 14

Рукавице су му штрчале испод
пазуха *кафтана* од домаћег сукна,
ниско потпасаног ликом.

Толстој, 8

[...] много племића и бољарских
синова [...], у новим *ферјазима*,
кабаницама и турским
кафтанима, [...].

Толстој, 17

У наведеном примеру поред *кафтана*, део некадашње одеће су и *ферјазии* и *кабанице*, комади одеће који су се носили преко уобичајене гардеробе.

К вечеру Наталью Кириловну,
убранную в золотые *ризы*, положили
в Грановитой палате.

Толстой, 244

Пред вече Наталију Кириловну,
обучену у златне *ризе*, положише у
Мраморну дворану.

Толстој, 267

Риза означава богату царску или свештеничку одећу без рукава, прошивену златом или сребром. У оба језика и у лингвистичком и културолошком смислу ова лексема егзистира као врло ограничен појам.

Група 4. Историзми који означавају насеобине, објекте, грађевине и њихове делове

Историзме из четврте семантичке групе додатно смо поделили на следеће подгрупе:

а) царске грађевине или грађевине припадника богатог друштвеног слоја (*усадыба, хоромы, палата, опочивальня*);

б) насеобине, где су живели или се окупљали сиромашни грађани, слободни сељаци и војници (*слобода, посада*) и

в) грађевине намењене сиромашним слободним сељацима и војницима (*кабак, корчма, палатка, балаган, харчевня, паперть*).

Најбројнији у овој групи су примери са историзмом *слобода* коме у српском језику одговарају лексеме *насеље* или *предграђе*.

Был недавно в Москве, искал
оружейника, послали меня на Кукуй
–*слободу*, к немцам...

Толстой, 12

Недавно сам био у Москви да
тражим пушкарa, послали су ме у
Кукујско *насеље*, Немцима...

Толстој, 15

Историзам „слобода” означава „насеље, градску четврт слободних сељака у доба кметства”. То је једна од лексема која је полисемична, а у наведеном значењу је историзам. Може означавати и „веће село” (трговачко или индустријско насеље) и застарело „предграђе, градска периферија”.

На Варварке стоит низенькая изба в
шесть окон, с коньками и петухами, –
кружало – царев *кабак*.

Толстой, 25

У Варварки има ониска кућица
са шест прозора, украшена
коњићима и петлићима, –
свратиште – царска *крчма*.

Толстој, 29

Наведени историзам у руском језику означава објекат намењен продаји пића и боравак гостију у периоду до 1917. године.

По той ее стороне тесно
громоздилось дощатые лавки,
балаганы, рогожные *палатки*.

Толстой, 29

На другој његовој страни биле
су густо начичкане дрвене тезге,
дућанчићи, рогожни *шатори*.

Толстој, 34

Речју *балаган* означавала се једноставна грађевинска конструкција од слабог материјала, најчешће дашчана, која је служила или као привремено боравиште, а најчешће као мала трговачки радња. Преводиљачко решење за овај тип грађевине у српском језику је најприближније *дућан*.

С площади он поехал ночевать в
харчевню.

Толстой, 34

Право с трга пошао је у
свратиште да преноћи.

Толстој, 39

У примеру из грађе историзам *харчевня* има значење кафане, где се јефтино али не обилно и квалитетно може јести или преноћити. Еквивалент је реч *свратиште* која у српском језику означава само место где се бескућници могу склонити ноћу, не нужно и добити храну.

Плелись нищие, калеки, уроды, –
садиться на *паперти*.

Толстой, 5

Вукли су се просјаци, богаљи,
унакаженици да заузму места пред
црквеним улазима.

Толстој, 7

Историзам *паперть* означавао је простор пред самим улазом у цркву. Овај историзам се и данас користи у савременом руском језику за црквено предворје. У српском језику користи се неутрална лексика.

Група 5. Историзми који означавају предмете, појаве, реалије из свакодневног живота

Историзми последње семантичке групе су бројни и богати значењима док су многи од њих и полисемичне лексеме. С обзиром на то ексцерпирана грађа је дала могућност за следећу додатну класификацију:

1) називи појава (*кабала, оброчные, кабальные, повытошные, мостовые*) које означавају разне врсте пореза и данака;

2) називи предмета

а) предмети намењени свакодневној употреби (*кадка, бадья, короб, рогатка*);

б) називи кола или превозних средстава (*колымага, возок*);

в) називи новчаних јединица (*ефимок, алтын*) и

г) називи писаних докумената (*грамота, кабальная запись, челобитная*).

У овој групи најбројнији су управо примери са историзмом *грамота*.

Обледенела *кадка* с водой,
обледенел деревянный ковшик.

Толстой, 5

Заледила се *чабрица* с водом,
заледила се дрвена кутлача.

Толстој, 7

На шестке јарко загорелись *лучины*.

Толстой, 5

На мотки јаше *засија луч*.

Толстој, 7

Иван Артемич запряг и стал поить
коња из *бадьи*.

Толстой, 6

Иван Артемич је завршио презање и
почео да поји коња из *дрвеног ведра*.

Толстој, 8

У наведеним примерима из грађе имамо карактеристичне предмете од дрвета коришћене за хватање воде или за појење животиња, односно у случају историзма *лучина* за осветљавање просторија.

Осеню пришлось, с голоду, за
недоимку отдать его боярину в
вечную кабалу.

Толстой, 10

Јесенас због глади морали су да га
даду бољарину у вечно *ропство*
уместо заосталог оброка.

Толстој, 13

Наведени историзам је био честа појава из периода руске државе с краја 14. и почетка 15. века када су појединци због дугова својим господарима за- падали у дужничка ропства. *Кабала* је означавала и писмени доказ о самом обавезивању враћања дуга.

Ждите теперь таких *пошлин* и
даней, – все животы отдадите...

Толстой, 27

Сад очекујте такве *дажбине* и *порезе*
– живот да вам одузму...

Толстој, 31

Још једна карактеристична појава из периода ондашње феудалне Русије је и плаћање различитих пореза и данака. Све то карактеристично је и за српску националну историју.

Без хлопот набьешь карман
ефимками...

Толстой, 38

Без труда ћеш напунити џепове
новцем...

Толстој, 43

У наведеном примеру из грађе историзам *ефимок* се односи на руски назив западноевропских сребрењака из периода руске државе на прелазу из 17. у 18. век. Преводилац на српски језик овај историзам преноси неутралном лексемом, то јест обликом *новцем*.

Здесь на столбе под иконкой была
прибита *грамота*.

Толстой, 139

Ту је на стубу под иконом висео указ.

Толстој, 154

Историзам *грамота* представља официјелни писани документ којим се нешто потврђује или установљава и који је био актуелан до почетка 20. века.

Закључна разматрања

На основу истраживане грађе, њене бројности и садржајности овај рад нам дозвољава да историзме с правом не тумачимо једнострано, само као лингвистички појам, већ пружа могућност да историзме посматрамо као својеврсне сведоке историје који нам говоре о оним историјским догађајима и времену када су појмови означени датим лексемама били актуелни и често се употребљавали. Сагледавајући оба аспекта, дакле и лингвистички и културолошки, пред нама се отвара читав низ идеја и приступа савременом тумачењу историзама као посебног слоја лексике једног језика.

Наводећи преводилачке еквиваленте у српском језику, у раду смо се до- такли и преводилачког аспекта који умногоме говори о перцепцији појма ис- торизма и на тај начин се потврђује актуелност ове врсте лексема које свакако

утичу и на процес усвајања руског језика као страног, јер подстичу код говорника различита тумачења, истраживања бројних значења, сагледавања разлика између две културе.

Тема нашег рада, свакако, захтева подробнија истраживања, њен значај је пре свега теоријског карактера. Оно што је важније је да резултати нашег истраживања дају допринос систематизовању знања о феномену какав су историзми не само на пољу руског и српског језика и тако у ствари омогућују још шира истраживања, са различитих аспеката, укључујући како сродне тако и несродне језике.

Литература

- Виноградов, В. В. (1978). *Лексические вопросы перевода художественной прозы*. Москва: МГУ.
- Вороничев, О. Е. (2000). О лингвистической типологии устаревших слов. 3, 34-40.
- Ларин, Б. А. (1977). Очерки по истории слов в русском языке. *История русского языка и общее языкознание*, 134-167.
- Нестеров, М. (1998). *Русская устаревшая и устаревающая лексика*. Москва: Наука.
- Рогожникова, Р. П. (2010). *Словарь устаревших слов русского языка. По произведениям русских писателей XVIII–XX веков*. Москва: Дрофа.
- Сысоев. (2001). Язык и культура: в поисках нового направления в преподавании культуры страны изучаемого языка. *Иностр. языки в школе*, 4.
- Тер-Минасова, С. Г. (2004). Личность, язык, культура. *Современные теории и методики обучения иностранным языкам*, 28-37.
- Толстой, А. (1972). *Петер Первый*. Москва: Издательство Правда.
- Толстој, А. (1979). *Петар Први*. Београд: БИГЗ.
- Шанский, Н. М. (1972). *Лексикология современного русского языка*. Москва: Наука.
- Яковлева, Л. Н. (2001). Межкультурная коммуникация как основа обучения второму иностранному языку. *Иностр. языки в школе*, 6.

THE LINGUISTIC AND CULTURAL ASPECT OF THE DESCRIPTION OF ARCHAIC WORDS (IN THE RUSSIAN AND SERBIAN LANGUAGE)

Summary: Starting from the phenomenon of non-equivalent lexicon (untranslatable lexical units), which is an interesting but insufficiently researched linguistic problem, the analysis of two aspects of the description of archaic words as a kind of non-equivalent lexicon, which is the subject of this paper - is also an integral part of the description of archaic words when we discuss related languages, such as Russian and Serbian. At the beginning of the paper, introductory remarks about archaic words as a

linguistic phenomenon and their classification are given. Using the contrast method, two different aspects of the study of archaic words on real examples from the material in both languages are perceived. Also, the paper emphasizes the importance of studying and describing archaic words in modern times and their applicability in the practical process of teaching Russian as a foreign language, as well as in the field of translating from Russian into Serbian and vice versa.

Key words: historicisms, language, culture, lexical composition of a language, historical features, translation

СИНОНИМИЈА СУПСТАНТИВАТА СА ДЕРИВАТИМА И ПРИДЕВСКО-ИМЕНИЧКИМ СИНТАГМАМА

(на материјалу руског и српског језика)

Апстракт: Поред природног односа синонимије са придевско-именичким синтагмама којима су мотивисани, мањи број руских и српских супстантивата развио је ову врсту односа и са дериватима у чијој основи лежи иста коренска морфема. Ти синоними су, заправо, деривати настали на бази придевског члана мотивске синтагме супстантивата. Са становишта творбене продуктивности ова чињеница не чуди: и суфиксација и супстантивизација спадају у продуктивне творбене процесе. Кроз призму принципа језичке економије, пак, постојање семантичких парова лексема другачијег творбеног порекла није оправдано: да би обе лексеме равноправно постојале у језику, обично долази до њихове семантичке диференцијације.

Истраживање презентовано у овом раду даје увид у то које именице са којим лексичко-морфолошким карактеристикама имају семантичке парњаке у виду деривата, затим, који су најфреквентнији суфикси помоћу којих се граде синонимични деривати и, најзад, колико је појава заступљена у руском, а колико у српском језику.

Кључне речи: синонимија/синоним, супстантиват, дериват, придевско-именичка синтагма, суфикс

0. Увод

Предмет анализе биће речи придевског порекла употребљене у именичким функцијама (по начину настанка – супстантивати) које имају семантичке парњаке у виду деривата образованих на основама истих придева.

Речи са оваквим морфолошким карактеристикама биле су предмет нашег истраживања у руском и српском језику. Грађа за рад прикупљена је у селективном корпусу руских књижевних текстова и њихових превода на српски, као и књижевних текстова на српском језику и њихових руских превода. У анализираним примерима супстантивизирани речи издвојене су подвлачењем и у оригиналу и у језику превода, деривати-синоними обележени су спационираним подвлачењем, а уколико постоје одступања у преводу, или је превод описног карактера, семантички еквивалент издвојен је курзивом.

¹ jelena.lepojevic@filfak.ni.ac.rs

1. Супстантиват и супстантивизација као начин творбе

Супстантивизација, најпродуктивнији вид транспозиције, представља образовање нових речи, конкретно именица, семантичко-граматичким преобразовањем придевских речи. Наиме, ради се о томе да придевски члан придевско-именичке синтагме преузима на себе семантику елидираних именица (семантичко преобразовање), задржава одлике рода те елидираних именица и своју парадигму, у складу са новостеченом родном припадношћу, скраћује на 12 падежних облика (граматичко преобразовање). Реч настала на овај начин по свом постанку је *супстантиват*.

2. Лексичка синонимија са дериватима

Поред природног односа синонимије са придевско-именичким синтагмама којима су мотивисани, мањи број руских супстантивата је развио ову врсту односа и са дериватима у чијој основи лежи иста коренска морфема: *зеленый – зелёный, мёртвый – мертвец, крепостной – крепостник* и томе слично.

У српском језику је семантичких парова разматраног творбеног порекла знатно мање и у већини случајева њихова припадност различитим стиливима као и пејоративни карактер јаче су изражени: *ћорав – ћоравица – ћорча, мутав – мутавица, слепи – слепица – слепча, глупи – глупак – глупча, пијани – пијаница – пијандура* и тако даље.

Наравно, и у руском језику постоји семантички парњаци где дериват има јако пејоративно значење али их је, у односу на српски језик, мање: *толстый – толстяк* или *пьяный – пьяница – пьянчуга*.

Синоними-деривати су, заправо, мотивисани придевима који су истовремено и придевски члан мотивске синтагме супстантивата, а настају додавањем одређених суфикса на придевску основу. Неки од тих суфикса се користе паралелно у оба језика, а неки су карактеристика искључиво руског, односно српског дериватолошког система.

2.1. Руски суфикси

На основу примера посведочених у истраживаној грађи на руском језику, за образовање деривата-синонима можемо издвојити следеће суфиксе:

1. Суфикс *-ик-* се додаје на придевске основе које се завршавају придевским суфиксом *-н-*: у зависности од основе на коју је додат, деривати са овим суфиксом могу означавати лице: *виновный – виновник, дворницкий – дворник, пленный – пленник, уголовный – уголовник, штабной – штабник*, или, ређе, предмет: *мобильный – мобильник*.

Овој групи припада и супстантиват из следећег примера, чији синоним, дериват по пореклу, гласи *пожарник*. У српском језику за обе лексеме постоји

само један преводни еквивалент, сложеница *ватрогасац*.

— Я помогал <u>пожарным</u> , мессир, – ответил Коровьев, указывая на разорванные брюки. ММ, ч. II, г. XXIX, с 385	— Помагао сам <i>ватрогасцима</i> – одговори Коровјов, показујући своје исцепане панталоне. МиМ, ч. II, г. XXIX, стр. 453
---	--

Издвојени супстантиват из следећег примера има синониме у виду деривата у оба језика: руска именица *покойный*, односно *покојни* у српском, за синоним има дериват *покойник*, то јест *покојник* у српском језику. Због начина изражавања посесивности у српском језику, у цитираном преводу употребљен је придев:

Там было произведено опечатание рукописей и вещей <u>покойного</u> . ММ, ч. I, г. IX, с 102	Тамо је извршено печачење руко- писа и <i>покойникових ствари</i> . МиМ, ч. I, г. IX, стр. 116
---	--

У примеру који следи посведочен је супстантиват *каторжный*, чији би синоним-дериват по образовању, гласио *каторжник*. Преводни еквивалент би, и за једну и за другу именицу, био дериват *робијаш*, који је и употребљен у преводу, стим да у српском језику, у овом значењу, не постоји супстантивизирана именица.

Он приготовился к мысли о поездке в Сибирь, о жизни среди сосланных и <u>каторжных</u> [...]. В, ч. II, г. XXIX	Саживео се са мишљу о одласку у Сибир, о животу међу прогнаница- ма и <i>робијашима</i> [...]. Вас, д. II, г. XXIX, стр. 340
--	---

2. Суфиксом **-ик-** могу настати и деривати типа *рыжий* – *рыжик*, *старый* – *старик* од придевских основа у коју не улази придевски суфикс **-н-**.

— Да, изволите ли видеть, – объ- яснил <u>рыжий</u> , – сегодня утром в Грибоедовском зале голову у покой- ника стащили из гроба. ММ, ч. II, г. XIX, с 238	— Да, видите – објаснио је <u>риђи</u> – јутрос су у Грибоедовљевој сали ук- рали покојнику главу из ковчега. МиМ, ч. II, г. XIX, стр. 282
--	---

У нашој грађи посведочен је пример супстантивата, док његов парњак није забележен. И у преводу на српски језик придев *риђи* је у именичкој функцији.

3. Продуктивни су и суфикси **-ак-/ -як-**, **-ачка-/ -ячка-** уз помоћ којих се образују деривати са значењем особине предмета или лица према социјалном сталежу, пореклу, карактеру, вањским карактеристикама: *толстый* – *толстяк*, *бедный* – *бедняк* – *беднячка*, *богатый* – *богач* – *богачка*, *босой* – *босяк* – *босячка*, *добрый* – *добряк* – *добрячка*.

У истраживаној грађи посведочен је пар *богатый* – *богач*: у првом случају руски супстантиват *богатый* преведен је на српски језик односним придевом у чијој се основи налази дериват *богаташ*, који је у фреквентнијој употреби од супстантивата *богати*, док је у другом примеру семантика управо тог српског супстантивата, али овде у форми плурала, садржана у руском деривату *богач*.

<p>[...] что молодые люди из бедной среды, попадая в высшую школу, дорожат ею больше и занимаются прилежнее, чем дети <u>богатых</u>.</p> <p>ДЖ, к. I, ч. VII, 30, с 293</p>	<p>[...] зато што млади људи из сиромашне средине много више држе до боравка на универзитету и марљивије уче него <u>богаташка деца</u>.</p> <p>ДокЖ, т. I, г. VII, 30, стр. 328</p>
<p>Зато што су то отпаци одела <u>богатих</u>, који бацају одело и кад још није изношено.</p> <p>РЛ, к. I, стр. 129 130</p>	<p>Парој эти выброшенне <u>богачами</u> предмети бивају почти совсем не нощенными.</p> <p>РоЛ, к. I, с 175</p>

Речи образоване наведеним суфиксима стилски су маркиране и карактеристика су разговорног стила.

4. Деривати образовани помоћу различитих суфикса: *пьяный* – *пьяница* – *пьянчуга* (дериват *пьяница* образован је уз помоћ суфикса *-ица*, док се код именице *пьянчуга* издваја суфикс *-чуга*), *арестованный* – *арестант* (у творбени структуру деривата улази суфикс *-ант*), *мёртвый* – *мертвец* (синоним образован суфиксом *-ец*) и томе слично.

У примеру који наводимо, у оригиналу је издвојен супстантиват, док је у преводу на српски искоришћен дериват образован додавањем суфикса *-ик* на придевску основу:

<p>– Мое? – торопливо отозвался <u>арестованный</u> [...].</p> <p>ММ, ч. I, г. II, с 24</p>	<p>– Моје? – одврати <u>ухапшеник</u> у журби [...].</p> <p>МиМ, ч. I, г. II, стр. 25</p>
---	---

Иначе, за све горенаведене именице у српском језику постоје еквивалентне у истом типу односа, наравно не нужно од истих суфикса: *пијани* – *пијаница* – *пијандура*, *ухапшени* – *ухапшеник*, *мртви* – *мртвац/мртвак* и томе слично.

5. Из перспективе творбених база најинтересантнији пар свакако је онај са моционим суфиксом *-их(а)*. Особеност овог пара састоји се у томе да дериват настаје на бази супстантивата, додавањем наведеног моционог суфикса: *портной* – *портниха*, *городничий* – *городничиха*, *управляющий* – *управляющиха*, *дворницкий* – *дворничиха*, *урядничий* – *урядничиха*. Овај суфикс уједно показује и најмањи степен продуктивности јер су наведени примери једини за које смо пронашли потврду да се налазе у овој врсти односа.

Сви остали супстантивати фиксирани у женском роду, који имају аналогне облике маскулинама, не ступају у односе синонимије са дериватима или су се семантички диференцирали од супстантивата. Прокоментаришимо кроз пар примера:

<p>– Пулхерија Ивановна обикновено бранила <u>виновную</u>.</p> <p>Г, Сп, с 105</p>	<p>– Пулхерија Ивановна би обично грдила <u>грешницу</u>.</p> <p>Г, Сс, стр. 11</p>
---	---

Док супстантиват у мушком роду *виновный* има синоним у лику изведене именице *виновник*, иста та именица придевског порекла у женском роду нема одговарајући лексички синоним другачијег образовања.

Слична је ситуација и са супстантиватом *дворницкая*, који је образован од мушког рода истоветног придева (*дворницкий*) и не означава особу женског пола већ просторију намењену послузи.

<p>По бокам <i>дворницкой</i> тянулись лавки с подсунутыми под них пожитками в мешках и сундуках.</p> <p>ДЖ, к. II, ч. XV, 6, с 290</p>	<p>Дуж зидова протезале су се клупе испод којих су били нагурани сандуци и вреће с намирницама.</p> <p>ДокЖ, т. II, г. XV, 6, стр. 265</p>
---	--

Сличних је примера у нашој грађи још много. Са становишта творбене продуктивности ова чињеница не чуди: и суфиксација и супстантивизација спадају у продуктивне творбене процесе. Кроз призму принципа језичке економије, пак, постојање семантичких парова лексема другачијег творбеног порекла није оправдано: да би обе лексеме равноправно постојале у језику долази до њихове семантичке диференцијације. Међутим, судећи на основу истраживане грађе, до семантичког диференцирања долази само у мањем броју примера. Код неких деривата са суфиксом *-ик-*, рецимо, такође долази до семантичке диференцијације према супстантивату: *пожарный* – ‘работник пожарной охраны, боец пожарной команды’, док за *пожарник*, иако се семантизује на исти начин стоји ознака *разг.* што значи да поменута лексема има снижену вредност, и да може носити подругљив и увредљив тон [Ožegov, Švedova 2003: 546]. Интересантан је пар *крепостной* – *крепостник*: како налазимо у речнику у редакцији Шведове, ове лексеме имају различиту семантизацију. *Крепостной* – ‘крестьянин, прикрепленный к земле и принадлежащий помещику’ [Ožegov, Švedova 2003: 305]. У наведеном значењу ова реч нема суфиксални синоним. Реч *крепостник* се употребљава у другачијем значењу – ‘владелец крепостных крестьян, поборник крепостничества’ [Ožegov, Švedova 2003: 305].

До семантичког разграничења дошло је и у следећем пару: супстантиват *дворницкий*, именица *nomina agentis*, се семантизује на следећи начина – ‘Работник, поддерживающий чистоту и порядок на дворе и на улице около дома’, док дериват настао на истој основи, именица *дворник*, означава предмет – ‘Устройство для механического вытирания смотрового стекла автомашины’ [Ožegov, Švedova 2003: 180].

Код осталих примера посведочених у нашој грађи ради се само о стилској маркираности те стога нисмо све парове подвргли творбено-семантичкој анализи.

2.2. Српски суфикси

И у српском језику постоје супстантивати који са неким дериватима ступају у ову врсту односа, али у много мањем обиму него у руском језику.

Неки деривати-синоними се граде помоћу истих суфикса као у руском језику, док су неки карактеристично српски. Тако имамо следеће варијанте:

6. Суфикс **-иц-**, деривати са овим суфиксом означавају лице са неком карактеристичним психичким или физичким недостатком: *слеп – слепиц, ћорав – ћоравиц, мутав – мутавиц*.

<p>Предмет још веће мржње био је његов булдог Цек, кога је он понекад доводио на каишу, и који га је тако наглим трзајима вукао за собом да је Комаровски посртао, летео напред и поводио се за псом испружених руку као <u>слепац</u> за водичем.</p> <p style="text-align: right;">ДокЖ, т. I, г. II, 3, стр. 65</p>	<p>Предметом еше большей ненависти был его бульдог Джек, которого он иногда приводил на поводке и который такими стремительными рывками тащил его за собою, что Комаровский сбивался с шага, бросался вперед и шел за собакой, вытянув руки, как <u>слепой</u> за поводырем.</p> <p style="text-align: right;">ДЖ, к. I, ч. II, 3, с 37</p>
--	---

Српски супстантиват *слеп(и)* најчешће се среће у оквиру неких фразема типа *Води слеп ћоравога*, док је у слободнијој употреби, као у наведеном примеру, дериват *слепиц*. Његов семантички еквивалент у руском језику нема одговарајући парњак суфиксалног образовања па се употребљава издвојена именица придевског порекла.

7. Веома је продуктиван суфикс **-ик-** који се додаје на придевске основе које се завршавају придевским суфиксом **-н-**: деривати образовани уз помоћ овог суфикса такође означавају лица: *осуђени – осуђеник, ухапшени – ухапшеник, покојни – покојник, затворени – затвореник*.

<p>[...] и Прасковја Фјодоровна се удаљи, пожелевши <u>болеснику</u> лаку ноћ.</p> <p style="text-align: right;">МиМ, ч. I, г. XIII, стр. 167</p>	<p>[...] и Прасковья Федоровна удалась, пожелав <u>больному</u> спокойной ночи.</p> <p style="text-align: right;">ММ, ч. I, г. XIII, с 143</p>
---	--

И придев *болестан* има ограничену именичку дистрибуцију због постојања деривата *болесник*. У руском језику, пак, услед непостојања синонимичног деривата, користи се супстантиват *больной*.

8. Од истих основа као претходна група примера, именице женског рода се образују уз помоћ суфикса **-иц-а**: *осуђена – осуђеница, ухапшена – ухапшеница, покојна – покојница, затворена – затвореница*.

9. Трећи суфикс помоћу кога се граде деривати синонимични супстантиватима које смо истраживали био би суфикс **-ак**: *глуп(и) – глупак, луд(и) – лудак* али у нашој грађи није било посведочених примера овог типа.

10. Суфикс **-ча** налази се у творбеној структури именица као што су *слепча, ћорча, глупча* и томе слично. Именице образоване помоћу овог суфикса имају пејоративни карактер.

3. Изостанак синонимије

Наравно, не могу сви супстантивати имати суфиксални синоним. У овај тип односа углавном не ступају супстантивати који су сасвим изгубили придевска значења и у савременом руском језику се сматрају именицама, као на пример *запятая, набережная, вселенная, насекомое, пресмыкающееся, прошлое, будущее, настоящее* и њима сличне. Све наведене именице, посведочене и у нашој грађи, припадају групи заједничких именица:

<p>"Господня земля и исполнение ея, вселенная и вси живущие на ней". ДЖ, к. I, ч. I, I, с 15</p>	<p>„Господња земља и исполњењеије јеја, всељенаја и все живущије на њеј”. ДокЖ, т. I, г. I, I, стр. 41</p>
<p>– Удивительное дело, – проговорил он вдруг, когда я уже высказал все до последней <u>запятой</u> – [...]. П, ч II, г V, III</p>	<p>– Чудна ствар – рече наједном кад сам испричао све до <i>последње речи</i> – [...]. Д, д II, п V, III, стр. 338</p>
<p>Поэт бросился бежать к турникету, как только услышал первый вопль, и видел, как голова подсакивала на <u>мостовой</u>. ММ, ч. I, г. IV, с 52</p>	<p>Песник је потчао ка обрталци чим је зачуо први крик и видео како глава одскаче по <i>калдрми</i>. МиМ, ч. I, г. IV, стр. 57</p>
<p>Я это знал в тот же день уже, через час, когда мы оказались, не замечая города, у кремлевской стены на <u>набережной</u>. ММ, ч. I, г. XIII, с 150</p>	<p>Знао сам то већ истога дана, кроз један час, када се нађосмо, не запажајући град, на <i>кеју</i> крај кремаљских зидина. МиМ, ч. I, г. XIII, стр. 175</p>
<p>И код понеких супстантивата из групе <i>nomina agentis</i> изостаје однос синонимије уколико су изгубили везу са својим придевским пореклом:</p>	
<p><u>Часовой</u> по узкому коридору провёл доктора в широкое среднее отделение. ДЖ, к. I, ч. VII, 28, с 287</p>	<p><i>Стражар</i> спроведе доктора кроз узани ходник у широко средње одељење. ДокЖ, т. I, г. VII, 28, стр. 321</p>
<p>Против <u>портного</u>, над нотариусом, ютилось много квартирантов [...]. ДЖ, к. II, ч. X, 4, с 362</p>	<p>Преко пута <i>кројача</i>, изнад бележника, сместило се много станара [...]. ДокЖ, т. II, г. X, 4, стр. 75</p>
<p><u>Полицейские</u> ворвались, и тогда один из заговорщиков выстрелил и ранил смертельно жандарма. В, ч. I, г. LV</p>	<p><i>Полицајци</i> упадоше и онда је један од завере-ника опалио и смртно ранио жандарма. Вас, д. I, г. LV, стр. 208</p>

Товарищ <u>дежурный</u> , распорядитесь сейчас же, чтобы выслали пять мотоциклетов с пулеметами для поимки иностранного консультанта. ММ, ч. I, г. VI, с 76	Друже <u>дежурни</u> , наредите да сместа пет мото-циклита са митралезима крене у потеру за страним саветником. МиМ, ч. I, г. VI, стр. 86
--	--

Ово су малобројни случајеви супстантивата ове групе јер, као што смо кроз анализу могли приметити, супстантивати којима се означава лице по било ком основу су најпогоднији за ступање у разматране синонимичне односе.

[...] – и еще считаю долгом предупредить, что кот древнее и неприкосновенное <u>животное</u> . ММ, ч. I, г. XXVII, с 364	[...] – и сматрам још за своју дужност да упозорим да је мачак древна и неприкосновена <u>животиња</u> . МиМ, ч. I, г. XXVII, стр. 429
---	---

Именице из групе *pluralia tantum* такође не показују тенденцију ка развијању синонимије са суфиксалним изведеницама:

У нее было воспаление <u>легких</u> . ДЖ, к. I, ч. III, 2, с 83	Имала је запаљење <u>плућа</u> . ДокЖ, т. I, г. III, 2, стр. 111
Я имею твердые <u>данные</u> так заключить, а причина всему та, что – ждала меня. П, ч III, г IV, I	То закључујем на основу сигурних <u>података</u> , а свему је био разлог што је она – чекала мене. Д, д III, п IV, I, стр. 145

4. Закључна разматрања

Међу супстантиватима и придевко-именичким синтагмама којима су мотивисани углавном влада однос потпуне синонимије. Тачније, код оних облика који подједнако успешно функционишу и у функцији именице, и у функцији придева (контекстуални супстантивати), супстантивати су у фреквентнијој употреби само захваљујући економисању језичким средствима и избегавању редувантности.

У оном другом, ређим случајевима, када је придев потпуно изгубио своја придевска својства и комплетно прешао у класу именица (лексиализовани супстантивати), именски члан синтагме је постао апсолутно сувишан, његова семантика садржана је у придевском члану, те се и ту ради о односу потпуне синонимије.

Однос супстантивата и суфиксалног деривата образованог на истој придевској бази може се кретати од потпуне синонимије, преко делимичне (припадност различитим функционалним стиливима) до потпуног семантичког разграничења.

Супстантивати и деривати су углавном потпуни синоними када означавају предмете, док се код номинације лица уочава тенденција да суфиксалне именице буду стилски маркиране и да значења која уносе суфикси буду пејоративна.

Супстантивати којима се номинују лица, било мушког било женског пола, по било ком основу – према изгледу, професији, узрасту и томе слично су и најпогоднији за развијање односа синонимије са дериватима. Наравно, и међу овим именицама има оних које немају суфиксалне парњаке, такви су, рецимо, супстантивати *больной, горничная, близкие* и томе слично.

Литература

Извори

- В:** Толстой, Л. Н, *Воскресение*, интернет, доступно на: http://az.lib.ru/t/tolstoj_lew_nikolaewich/text_0090.shtml (приступљено 12. октобра 2018)
- Вас:** Толстој, Лав Николајевич (1954.), *Васкрсење*, превео Виктор Димитријев, Београд: Задруга
- Г, Сп:** Гогољ, Николай Васильевич (1977), Проза, стaтђи, *Старосветские помещики* [100 – 121], Москва: Советская Россия
- Г, Сс:** Гогољ, Гогољ, Николај Васиљевич (2003), Старовремске приче, превела Мира Чехова, *Старовремске спахије* [5 – 30], Београд: СКЗ
- Д:** Достојевски, Фјодор Михајлович (1992), *Дечко*, превели Милена и Радмило Маројевић, Москва: Радуга
- ДЖ:** Пастернак, Борис Леонидович (2004), *Доктор Живаго*, Москва: Эксмо
- ДокЖ:** Пастернак, Борис Леонидович (1962), *Доктор Живаго*, превела Олга Влатковић, Београд: Просвета
- ММ:** Булгаков, Михаил Афанасјевич (2005), Мастер и Маргарита, Москва: Эксмо
- МиМ:** Булгаков, Михаил Афанасјевич (2010), *Мајстор и Маргарита*, превела Злата Коцић, Београд: ЗУНС
- П:** Достоевский, Федор Михайлович, *Подросток*, интернет, доступно на: http://az.lib.ru/d/dostoevskij_f_m/text_0090.shtml (приступљено 15. октобра 2018)
- РЛ:** Милош Црњански (2006), Роман о Лондону, Београд: Новости
- РоЛ:** Милош Црњанский (1991), Роман о Лондоне, перевод Т. Вирты и Т. Поповой, Москва: Художественная литература

Речници

- Ožegov, Švedova (ред) 2003:** С. И Ожегов, Н. Ю. Шведова, *Толковый словарь русского языка*, Москва: РАН.
- Stanković²1998:** *Руско-српски речник*, у редакцији Богољуба Станковића, Нови Сад – Москва: Будућност – Русский язык.

Литература

- Belošarčkova (ред)³1999:** *Современный русский язык*, Москва: Азбуковник.
- Valgina 2003:** Н. С. Валгина, *Активные процессы в современном русском языке*, Москва: Логос.

- Zemka 2009:** Е. А. Земская, *Современный русский язык Словообразование*, Москва: Флинта.
- Леројевић 2013:** Ј. Леројевић, Испитивање принципа економије у језику на примерима супстантивата, *Радови Филозофског факултета*, Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале, XV/1, Пале, [357–368].
- Леројевић 2014:** Ј. Леројевић, Супстантивати као структурни елементи фразема, *Радови Филозофског факултета*, Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале, 16/1, 699–714.
- Маројевић 2005:** Р. Маројевић, *Творба речи у савременом српском језику Ивана Клајна* (I). [Приказ књиге: Клајн 2002 I], Београд: Студије српске и словенске. Серија I, број 10/1–2, година X, 685–779
- Маројевић 2007:** Р. Маројевић, *Творба речи у савременом српском језику Ивана Клајна* (II). [Приказ књиге: Клајн 2002 II], Београд: Студије српске и словенске. Серија I, број 12/1–2, година XII, 501–600

СИНОНИМИЯ СУБСТАНТИВОВ С МОТИВИРУЮЩИМИ СЛОВСОЧЕТАНИЯМИ И СУФФИКСАЛЬНЫМИ ОДНОКОРЕННЫМИ СЛОВАМИ (на материале русского и сербского языков)

Резюм: Наряду с естественными отношениями синонимии с их мотивирующими словосочетаниями, у небольшого количества русских и сербских субстантивов этот тип отношений возник и с производными словами, образованными на совместном корне при помощи определенных суффиксов. С точки зрения словообразовательной продуктивности, этот факт не вызывает удивления: как суффиксация, так и субстантивация, являются активными производственными процессами. Однако через призму принципа языковой экономики существование семантических пар лексем другого словообразовательного происхождения необосновано: для того, чтобы обе лексемы существовали в языке, должна произойти их семантическая дифференциация.

Исследование, представленное в этой статье, даст представление о том, у которых существительных, с какими лексико-морфологическими характеристиками, есть синонимы в форме производных суффиксальных слов, какие суффиксы являются наиболее частыми при их образовании, и, наконец, насколько это явление представлено в русском, а сколько в сербском языке.

Ключевые слова: синонимия/синоним, субстантивация, производное слово, мотивирующее словосочетание, суффикс

ДВА РУСКА ГЛАГОЛА БЫТЬ И ЊИХОВИ СРПСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ

(На материјалу Толстојевог романа «Воскресение»
и његовог српског превода)

Апстракт. У раду су представљени резултати конфронтативне анализе руског глагола *быть* и његових српских преводних еквивалената. Облици руског глагола *быть* користе се двојачко: 1) самостално, 2) као копула. Оба ова начина имају своје даље специфичне варијанте употребе; свака од њих је посебно представљена у овом раду.

У српском језику постоји глагол *бити*, али се његови облици не користе увек као преводни еквиваленти руског глагола *быть*. Посебна пажња посвећена је управо овој специфичној недоследности и не увек могућој корелацији.

Структура рада је последица примене класификације чији су критеријуми семантичка и формална граматичка својства глагола *быть* као и врста реченица у којима се облици овог глагола налазе у функцији главних или споредних реченичних чланова.

Разноврсност облика овог важног руског глагола добро је представљена у Толстојевом роману «Воскресение», а српске преводне еквиваленте је пажљиво одабрао Миливоје Јовановић. Истраживани примери ексцерпирани су из овог књижевног дела и његовог српског превода.

Кључне речи: *быть*, самостални глагол, копулативни глагол, *бити*, предикат

Према начину изражавања посесивности руски језик припада *esse*-језицима², а српски језик се сврстава у *habeo*-језике. (О самим начинима изражавања предикатске посесивности, тачније: о посесивним реченицама у руском језику њиховим српским еквивалентима и српском језику в. Veljković, 2010). О томе да још неке функције руског глагола *быть* говоре у прилог одређивања руског као *esse*-језика пише В. А. Мишланов у свом раду «Глагол *быть* в русском синтаксисе» (Mišlanov, 2002): «Как известно, по синтаксическому способу выражения отношения принадлежности языки подразделяют на два основных типа — *esse*- и *habeo*-языки. В данном докладе мы попытаемся показать, что не только это обстоятельство, но и многие другие синтаксические явления позволяют отнести русский язык к особому синтаксическому типу — «*быть*-ориентированных» языков [...]. Исторически первичной для глагола *быть* является,

¹ mveljkovic@mail.ru

² О руским реченицама са глаголом *иметь* и њиховим српским еквивалентима в. Veljković, 2012.

надо полагать, функция сказуемого в предложении существования“ [Mišlanov, 2002].

Глаголи *бити* и *имати*, односно њихови основни еквиваленти у другим језицима, у науци о језику су често били предмет разматрања, како на плану дијахроније тако и на плану синхроније. Њихове „лингвистичке функције“ је подробно описао Емил Бенвенист у својој студији *Лингвистичке функције глагола „бити“ и „имати“*. На самом почетку рада Бенвенист повлачи разлику између два термина „који се бркају кад се говори о глаголу «бити»: један термин је «копула», граматичка ознака идентитета; други је глагол који у потпуности врши своју функцију. Оба су коегзистирала и увек могу коегзистирати, зато што су потпуно различити“ [Benvenist, 1975: 143]. Чињеница је да су се у многим језицима они спојили. Проблем глагола *бити* своди се, дакле, на дијалектичку коегзистенцију ова два термина, две конструкције. Бенвенист такође истиче да је, кад је реч о глаголу *бити*, потребно прецизирати да ли је у питању граматички или лексички појам. У индо-европском налазимо лексему *es-, чији је смисао „имати постојање, налазити се у стварности“. Када је у питању копула, најопштији израз нема глагола — то је «именичка реченица» која се среће у руском или у мађарском језику, „где морфем-нула, пауза, осигурава везу између два термина и потврђује њихов идентитет, и то ма какав да је, са тачке гледишта логике, модалитет тог идентитета: формална једначина („Рим је престоница Италије“), укључења у класу („псето је сисар“), учествовање у једном скупу („Петар је Француз“), итд. Важно је да се добро увиди да не постоји никакав однос по природи или нужности између глаголског појма као што је «постојати, егзистирати, бити стварно ту» и функције «копуле»“ [Benvenist, 1975: 145].

Иако функционисање руског глагола *быть* у извесној мери превазилази наведену поделу, односно разграничење и издвајање два засебна глагола — не да се баш увек прецизно одредити да ли је реч о копулативном или пунозначном глаголу³, мишљења смо да нам у овом раду она ипак може бити од користи, барем у својству најширег оријентира. Приликом анализе ексцерпиране грађе, тачније: у прецизнијем одређивању карактера употребљених глаголских облика узимали смо у обзир значење које глагол реализује у реченици: «[...] если слово *быть* имеет полнознаменательное значение, оно выполняет роль сказуемого, если имеет значение обладания каким-либо признаком — роль связки. [...] Чтобы избежать ошибок, необходимо учитывать тип значения не самого глагольного компонента, а зависимой от него субстантивной словоформы, ибо характер значения слова *быть* находит свое отражение в значении зависимого от него субстантивного компонента» [Sergejeva, 1975: 90], а у случајевима када је то било могуће, проверу смо вршили заменом глагола *быть* глаголима *иметься, существовать, находиться, присутствовать, происходить* или *стать, являться, сделаться, оказаться, появляться* и другим.

³ Ову прелазну појаву илуструје реченица *На ней было черное платье*. у којој глагол *быть* нема своје лексичко значење нити је реченица егзистенцијална/локативна.

Копулативни глагол **БЫТЬ**

Основна разлика у употреби облика копулативног и пунозначног глагола *быть* испољава се у структури предиката која је условљена самом врстом предиката: копула функционише у саставу (сложеног) именског предиката, док пунозначни глагол има функцију простог глаголског предиката.

Навешћемо пример руске двочлане реченице са сложеним именским предикатом чији је глаголски део исказан обликом женског рода прошлог времена копулативног глагола *быть*, док је именски део предиката изражен инструменталом јединице именице женског рода:

[...] весна была весною даже и в
городе.

Вос 3

[...] пролеће је чак и у граду было
пролеће.

Вас 7

Српски преводни еквивалент такође је именски предикат са помоћним глаголом *бити* у перфекту.

Именски део предиката у руском језику такође може бити исказан именицом у номинативу, као у следећим примерима:

Маслова была дочь незамужней
дворовой женщины, [...].

Вос 6

Маслова је била кћи неудате
слушкиње, [...].

Вас 10

Муж тетки был переплетчик [...].

Вос 9

Теткин муж је био књиговец
[...].

Вас 12

Шестой ребенок, прижитый от
проезжего цыгана, была девочка, [...].

Вос 7

Шесто дете, зачето с једним
Циганином намерником, было је
девојчица, [...].

Вас 10

Погледајмо пример руске двочлане реченице у којој је именски део предиката изражен именичком синтагмом:

Лесничий был женатый человек, [...].

Вос 8

Шумар је био ожењен човек, [...].

Вас 12

Именски део сложеног предиката у руском језику може бити морфолошки исказан и одговарајућим обликом дугог придева:

Роды были легкие.

Вос 8

Порођај је био лак.

Вас 11

Именски део сложеног предиката у руском језику може бити морфолошки исказан и одговарајућим обликом кратког придева чија је једина могућа синтаксичка реализација управо функција предиката:

Веселы были и растения, и птицы, и насекомые, и дети.

Вос 4

Биле су веселе и биљке и птице и бубе и деца.

Вас 8

У корпусу је посведочен и пример именског предиката израженог копулативним глаголом *быть* у трећем лицу једнине будућег времена и кратким придевом:

[...] она ни за кого не хотела иди, чувствуя, что жизнь ее с теми трудовыми людьми, [...], будет трудна ей, [...].

Вос 7

[Она] није хтела ни за кога да се уда, осећајући да ће јој живот с тим радним људима [...] бити тежак, [...].

Вас 11

У извесним случајевима, уколико значење именице која је у функцији граматичког субјекта то дозвољава или захтева, руски сложени именски предикат са кратким придевом може бити преведен одговарајућим личним обликом пунозначног глагола најприближнијег значења. Погледајмо примере посведочене у анализираној грађи:

Марья Ивановна [...] была требовательна, [...].

Вос 7

Марија Ивановна [...] је од ње много захтевала [...].

Вас 11

Он был противен Катюше, [...].

Вос 9

Био јој је одвратан [...].

Вас 12

В камере слышна была суетня: женские голоса и шаги босых ног.

Вос 4

У ћелији настаде комешање, зачуше се женски гласови и кораци босих ногу.

Вас 8

Кратки трпни глаголски придеви такође могу бити именске компоненте сложеног именског предиката што илуструју следећи примери:

[...] что накануне получена была за номером с печатью и заголовком бумага о том, чтобы к девяти часам утра были доставлены в нынешний день, 28-го апреля, три содержащиеся в тюрьме подследственные арестанта -- две женщины и один мужчина.

Вос 4

[...] што је јуче приспео протоколирани акт с печатом и заглављем, којим је тражено да се данас, 28 априла, до девет часова изјутра спроведу из затвора три затвореника који су се тамо налазили под истрагом – две жене и један мушкарац.

Вас 8

Иако српски језик има трпне глаголске придеве, они су мање заступљени него у руском језику тако да је у наведеном примеру преводилац употребио одговарајуће пунозначне глаголе — *приспети*, *спровести* (се).

Глагол *быть* може бити употребљен у инфинитиву као допуна кратком придеву (предикатив у ширем значењу руског термина за категорију стања), такође у споју са кратким трпним глаголским придевом. Погледајмо пример из ексцерпираних грађе:

Одна из этих женщин, как самая важная преступница, должна была быть доставлена отдельно.

Једну од тих жена, као најважнију преступницу, требало је спровести посебно.

Вос 4

Вас 8

У овом случају значење кратког придева (*должен*) одређује избор преводног еквивалента (*требало је*). Кратки трпни глаголски придев и овде је преведен глаголом. Разлика постоји и у реченичној структури: руска реченица је двочлана, док је реченица на српском језику без граматичког субјекта, дакле једночлана, безлична.

Уколико се ради о изражавању особине (качественно-определительное значение), придеви којима се особина изражава углавном ће бити у саставу сложеног именског предиката. У примеру који следи просторно одређење изражено је локативом са предлогом *на* и у функцији је адвербијала за место:

Даже на тюремном дворе был свежий, живительный воздух полей, принесенный ветром в город.

Чак је и у затворско двориште продро свеж, животворан пољски ваздух, који је ветар нанео из града.

Вос 4

Вас 8

Наведени пример је могуће анализирати двојачко, при чему би у том другом случају глагол *быть* био са сопственим лексичким значењем, док би придеви чинили саставни део субјекатске синтагме чија је главна компонента именица *воздух*. Постојање могућности избора у тумачењу потврђује и преводна варијанта коју налазимо у анализираном корпусу — преводилац је одабрао глаголски предикат исказан перфектом српског пунозначног глагола.

Ипак, већ у следећем примеру, који је приближно исте структуре, у преводу налазимо сложени именски предикат: именски део предиката исказан је придевом:

Но в коридоре был удручающий тифозный воздух, пропитанный запахом испражнений, дегтя и гнили, [...].

Али ваздух у ходнику *беше* загушљив, пун клица, zasiћен задахом измета, катрана и трулежи, [...].

Вос 4

Вас 8

Посебну пажњу би свакако требало посветити атрибутивно-предикативној посесивности (у следећем примеру у преводу налазимо посесивни датив) и употреби облика глагола *быть* у посесивним реченицама другог типа⁴ у којима је посесор изостављен, али га је могуће васпоставити на

⁴ „Употреба генитива са предлогом у без глаголског облика *есть* у посесивним реченицама

основу ширег контекста:

[...] голова [у нее] была повязана белой косынкой, из-под которой, очевидно умышленно, были выпущены колечки вьющихся черных волос.

Вос5

[...] глава joj je bila повезана белом марамом, испод које су, очигледно намерно, вирили увојци таласасте, црне косе.

Вас 8

Именски део сложеног предиката у руском језику може бити изражен препозитивном придевском заменицом:

Такие же были и небольшие широкие руки и белая полная шея, [...].

Вос5

Такве су биле и мале, широке руке и бели, пуначки врат, [...].

Вас 9

Руске безличне реченице могу имати сложени именски предикат изражен комбинацијом предикатива који је пореклом прилог и инфинитива, док копулативни глагол *быть* одређује граматичко значење времена, најчешће прошлог:

[...] и [ей] надо было искать места.

Вос 8

[...] и требало је да тражи службу.

Вас 12

[...] но больно было ступать по камням отвыкшими от ходьбы и обутыми в неуклюжие арестантские коты ногами, [...].

Вос 6

[...] али су је болеле ноге одвикнуте од пешачења и обувене у грубу затворску обућу, [...].

Вас 10

Као што се на основу другог наведеног примера може приметити, српски преводни еквивалент у оваквим случајевима не мора нужно бити безлична реченица (први наведени пример), већ двочлана, лична, са одговарајућим по значењу пунозначним глаголом у функцији глаголског предиката.

Руска безлична реченица са предикативом не мора увек имати инфинитив као допуну:

Без вина ей всегда было уныло и стыдно.

Вос 10

Без вина је [она] увек осећала потиштеност и стид.

Вас 13

диференцирана је у руском језику XVIII века (в: Маројевић 1983: 154). У савременом руском језику посесивне реченице са глаголом *быть* (без предикативних облика *есть* и *нет* у презенту) јесу реченице којима се исказује квалитет или квантитет објекта посесивности (какво је или колико је тога што субјекат посесивности има). Логички нагласак није на глаголу, већ на придеву (који у оваквим реченицама није у атрибутивној, већ у предикативној функцији), односно на броју или прилогу којима се изражава квантитет“— В. т. 3.4. Посесивне реченице са глаголом *быть* (без облика *есть* и *нет* у презенту) (2. тип). у Veljković, 2010: 102.

Карактеристика која се приписује именици у функцији граматичког субјекта у руском језику може бити именски део предиката морфолошки изражен синтагмом у генитиву. У примеру који следи српски превод представљен је двочланом реченицом са глаголским предикатом израженим обликом перфекта глагола *имати*, док се особина изражава именичком синтагмом у акузативу без предлога, дакле у функцији директног објекта:

Все лицо женщины было той особенной белизны, которая бывает на лицах людей, проводших долгое время взаперти, [...].

Цело лице ове жене имало је ону нарочиту белину која се среће на лицима људи што су дуго време провели у затвору, [...].

Вос 5

Вас 8-9

Облик простог непроменљивог компаратива такође може бити у функцији именског дела предиката реченице на руском језику као у следећем примеру:

Но он был опытнее и хитрее ее, [...].

Али он је био искуснији и препреденији од ње [...].

Вос 9

Вас 12

Посебно бисмо издвојили следећа два примера посведочена у истраживаној грађи:

Ребенку было три года, когда мать ее заболела и умерла.

Кад је детету било три године, матери му се разболе и умре.

Вос 7

Вас 10

[...] когда ей было двадцать шесть лет, [...].

[...] кад је [она] имала двадесет шест година [...].

Вос 12

Вас 14

Оба наведена примера представљају реченице којима се изражава узраст: у руском језику је то конструкција која захтева датив, док се у српском језику у данашње време чешће користи реченица са глаголом *имати*, због чега је српски превод првог наведеног примера у одређеној мери данас стилски маркиран, али свакако не мање прихватљив.

Пунозначни глагол **БЫТЬ**

Основна значења пунозначног глагола *быть* који је у руској реченици у функцији глаголског предиката могу бити изражена синонимима *иметься*, *существовать*, *находиться*, *присутствовать*, *происходить*. У српском језику се такође може употребити одговарајући облик глагола *бити* у истом значењу. Именички облици у примеру који ћемо навести имају функцију адвербијала за место (док би уз копулативни глагол вршили функцију именског дела предиката):

За это время она переменила два дома и один раз *была* в больнице.

Вос 12

За то време променила је две куће и једном [је] *била* у болници.

Вас 14

Облике пунозначног глагола *быть*, дакле глагола са лексичким значењем који је у реченици глаголски предикат можемо наћи у руским потврдним и одричним посесивним реченицама првог типа и то у прошлом и будућем времену. У садашњем времену се у функцији предиката користе глаголи нулте конјугације — *есть* и *нет*.

[...] когда Катюша выздоровела, денег у нее *не было*, [...].

Вос 8

[...] када је оздравила, Каћуша *није имала* новаца [...].

Вас 12

Уколико је руска реченица одрична, глагол се користи у безличном облику; у наведеном примеру је употребљен облик средњег рода прошлог времена. Српски преводни еквивалент је лична двочлана реченица са одричним обликом перфекта глагола *имати*.

Одрична егзистенцијална реченица може имати логички субјекат исказан такође генитивом, али са предлогом *для*:

И для Масловой теперь уже и не *было* вопроса о том, поступить или не поступить в прачки.

Вос 10

За Маслову се сада више *није постављало* питање да ли да постане или не постане праља.

Вас 13

Уз пунозначни глагол *быть* може се употребити адвербијал за време исказан прилогом:

Он остановившимися глазами смотрел перед собой и думал о том, что предстоит ему нынче сделать и что *было* вчера.

Вос 12

Гледао је преда се укоченим погледом и размишљао шта треба да уради данас и шта *је било* јуче.

Вас 15

Уколико се ради о одевним предметима или обући, у руском језику је уобичајена употреба локатива са предлогом *на* и одговарајући облик глагола *быть* који, како је већ речено, подлеже двојаком тумачењу. У примеру који наводимо српски преводни еквивалент је реченица са глаголом *имати*, иако се у овом значењу често употребљава и глагол *носити*:

На ногах женщины *были* полотняные чулки, на чулках – острожные коты, [...].

Вос 5

На ногама је имала платнене чарапе, преко чарапа – затворску обућу, [...].

Вас 8

Посебно се издваја у мањој мери заступљен руски глагол *быва́ть*⁵ као

⁵ О основним фазним значењима и употреби овог глагола в. у: Arutjunova, Širjajev, 1983: 46 – 47.

глагол који се користи када се изражава радња, стање или особина која се понавља. Погледајмо пример руске реченице са предикатом израженим овим глаголом у трећем лицу јединине садашњег времена:

Все лицо женщины было той особенной белизны, которая *бывает* на лицах людей, проводших долгое время взаперти, [...].

Цело лице ове жене имало је ону нарочиту белину која *се среће* на лицима људи што су дуго време провели у затвору, [...].

Вос5

Вас 8-9

Поменути глагол може бити употребљен и у прошлом времену:

Марья Ивановна [...] даже бивала девочку, когда *бывала не в духе*.

Марија Ивановна је [...] па чак и тукла девојчицу, када *је била лоше расположена*.

Вос 7

Вас 11

Руским егзистенцијалним, локативним и посесивним реченицама са пунозначним глаголом *быть* и њиховим српским преводним еквивалентима посвећено је немало места и времена у нашим претходним радовима укључујући магистарски рад и докторску дисертацију (в. Veljković, 2010, Veljković, 2015) стога смо се овде ограничили навођењем скромнијег броја примера из Толстојевог романа *Воскресение*.

Извори

- Вос — Л. Н. Толстой. (1967) *Воскресение*, роман. Москва: Издательство «Художественная литература».
- Вас — Л. Толстој. (1987) *Васкресење*. Превоо Миливоје Јовановић. Београд: Обелиск. Југославијапублик.

Литература

- Veljković, 2010 — Маја Вељковић. *Посесивне реченице у руском језику и њихови еквиваленти у српском*, магистарски рад одбрањен на Филолошком факултету у Београду 9.3.2010. године (необјављен).
- Veljković, 2012 — Маја Вељковић. *Руске посесивне реченице са глаголом иметъ и њихови српски еквиваленти* (сажетак на српском језику, резиме на руском језику), Универзитет у Нишу, Научни скуп *Наука и савремени универзитет*, 10–11. новембар 2011. Књига резимеа, Ниш, 2011. с. 160-161; Филологија и универзитет, Тематски зборник радова, Научни скуп *Наука и савремени универзитет 1*, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Издавачки центар, Ниш, 2012. с. 914–931.
- Veljković, 2015 — Маја Вељковић. *Граматички статус и синтаксичке функције руских речи естъ, нет и да и њихови српски еквиваленти*, докторска дисертација

одбрањена на Филолошком факултету у Београду 9. јуна 2015. године (необјављена).

Arutjunova, Širjajev, 1983 — Н. Д. Арутюнова, Е. Н. Ширяев. *Русское предложение. Бытийный тип: структура и значение*. М: Русский язык.

Benvenist, 1975 — Е. Benvenist. *Problemi opšte lingvistike*. Beograd: Nolit.

Mišlanov, 2002 — В. А. Мишланов. *Глагол быть в русском синтаксисе*. Пермь: Изменяющийся языковой мир.

<http://www.philology.ru/linguistics2/mishlanov-02.htm> приступљено 5. 11. 2018.

Sergejeva, 1975 — Ж. А. Сергеева. *О некоторых приемах разграничения предложений со словом «быть» в роли связки и в роли сказуемого*. Русский язык в школе. Март-апрель, 2, 1975. Издательство «Просвещение». (90– 92)

ДВА РУССКИХ ГЛАГОЛА БЫТЬ И ИХ СЕРБСКИЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ

(На материале романа Л.Н. Толстого «Воскресение»
и его сербского перевода)

Резюме: В настоящей статье приводятся результаты сопоставительного анализа русского глагола *быть* и его сербских переводных эквивалентов. Формы русского глагола *быть* употребляются двумя способами: 1) самостоятельно, 2) как глагол-связка. Разновидностей этих употреблений много— в данном обзоре не все из них рассматриваются.

В сербском языке есть глагол *бити*, но его формы не всегда употребительны в качестве переводных эквивалентов русского глагола *быть*. Особое внимание посвящается именно этим несовпадениям.

В структуре данной статьи отражается применение классификации, учитывающей семантические и формальные грамматические признаки, принадлежащие глаголу *быть* и тип предложений, в которых формы данного глагола употребляются в роли главных или второстепенных членов предложения. Разнообразие этого важного русского глагола хорошо представлено в романе «Воскресение» Л. Н. Толстого, а сербские эквиваленты тщательно подобрал Миливое Йованович. Это и есть корпус, с которым мы работали.

Ключевые слова: *быть*, самостоятельный глагол, глагол-связка, *бити*, сказуемое

Тематски зборник радова
са осмог међународног научног скупа
одржаног 10. новембра 2018

НАУКА И САВРЕМЕНИ УНИВЕРЗИТЕТ 8

САВРЕМЕНИ ТОКОВИ У НАУЦИ О ЈЕЗИКУ
И КЊИЖЕВНОСТИ

књига 2

Издавач

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача

Проф. др Наталија Јовановић, декан

Главни и одговорни уредник издавачког центра

Проф. др Душан Стаменковић

Лектор / коректор

Маја Д. Стојковић

Корице

Дарко Јовановић

Прелом

Милан Д. Ранђеловић

Формат

17 x 24 cm

Тираж

150 CD-а

Ниш 2019.

ISBN 978-86-7379-515-7

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81-115(082)(0.034.2)
811.163.41:811(082)(0.034.2)
82.09(082)(0.034.2)
811.163.41'374 Караџић В. С.(082)(0.034.2)

МЕЂУНАРОДНИ научни скуп Наука и савремени
универзитет (8 ; 2018 ; Ниш) Тематски зборник радова [са
осмог међународног научног скупа] Наука и савремени
универзитет 8, [(2018)]. Књ. 2, Савремени токови у науци
о језику и књижевности / уредник издања Марина Јањић.
- Ниш : Филозофски факултет Универзитета, 2019 (Ниш :
Филозофски факултет Универзитета). - 1 електронски оптички
диск (CD - ROM) 12 cm. - (Библиотека Научни скупови /
Филозофски факултет, Ниш ; том 2)

Системски захтеви: Нису наведени. - Тираж 150. - Радови на
више језика. - Текст ћир.
и лат. - "Зборник радова ... са научног скупа ... у Нишу,
10. новембра 2018. ... " --> Предговор. - Напомене и
библиографске референце уз радове. - Библиографија уз
сваки рад. - Résumés ; Summares ; Резюме.

ISBN 978-86-7379-515-7

1. Додат. насл.

- а) Караџић, Вук Стефановић (1787-1864) -- "Српски ријечник"
б) Компаративна лингвистика -- Зборници в) Српски језик
-- Страни језици -- Зборници г) Компаративна књижевност
-- Зборници

COBISS.SR-ID 280740620